
LIBERTÉ ET PATRIE
DON FAIT À LA
Bibliothèque Cantonale
en 1837,
par feu le général
Frédéric César de la
Harpe.
Jn SIBER



M. FABII QUINCTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA LIBRI DUODECIM

INNUMERIS LOCIS EMENDATI

EX RECENSIONE

VLRICI OBRECHTI.



ARGENTORATI

Sumptibus JOH. REINHOLDI DULSSECKERI
ANNO M. DC. XCVIII.

VLRICI OBRECHTI

ad

Virum Clarissimum

EDMVNDVM GIBSON

Præfatio.

QUanto favore passim excepta sit, quam conferendis QUINCTILIANI *codicibus non ita pridem operam impendisti, publicus ad Te, Vir Clarissime, applausus detulerit; mihi in fronte hujus editionis dissimulandum non fuit, si quid eâ rei literariæ bono præstitum est, id omne in tuæ diligentiæ sive proventu sive fructu esse computandum. Dudum est quod omnia*

quæ Quinctiliani nomen præferunt, inprimis vero Institutiones hasce Oratorias innumeris vulneribus, & fœdioribus etiam cicatricibus deformatas, adeoque virum felicissimorum aliâs studiorum, hac tamen parte voto suo frustratum esse cognovi, ut quos emitteret, libri in manus hominum quam emendatissimi venirent: *Sed consumtis in priores editiones præcipuarum bibliothecarum præsidiis, malum remedio majus, neque ulteriori curæ locum esse arbitrabar; cum huc ad nos, licet ob interrupta pacis commercia serius, advectæ, quas operi utilissimo, rese-*

reseratis Angliæ thesauris, denuo suppetias tulisti, & melioris me spei, & subinde novi consilii fiducia impleverunt. Etenim ex quo diversas ab editis lectiones inspexi, quas é Bodlejano præcipue, sed & cæteris manu exaratis codicibus excerptas textui subjecisti; sic in animum induxi, ut prorsus existimem, nullum deinceps in Quinctiliani libris mendum pro immedicabili habendum, si tuo exemplo excitati, quibus vetustorum forte adhuc exemplarium usus vel copia suppetit, ad hoc operas suas pari fide atque diligentia conferant, ut de earum deinceps va-

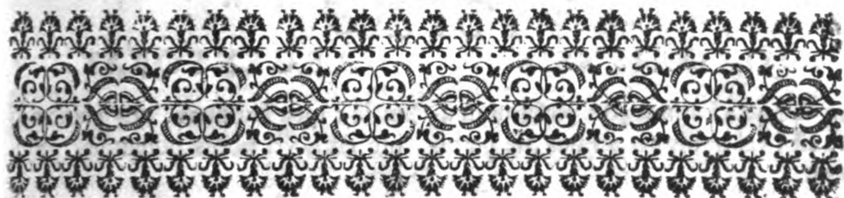
 rie-

rietate penitus constet. Neque de scriptura saltem loquor bonæ aut probabilis notæ: Vulnera ut sanari se patiantur, cruda sunt tractanda, & callus, quod obductis male cicatricibus fieri solet, ad vivum resecandus. E corruptis certe locis nullos felicius correxerit qui arte & judicio valet, quam qui & a librariis imperitissime scripti & ab emendatoribus pro desperatissimis abjecti sunt. Id infinitis experimentis olim hodieque compertum, dubio plane eximet hæc ipsa, qua superioribus aliquot mensibus graviores reipublicæ curas distinguere visum est, ope-

rum

rum quæ Quinctiliano tribuuntur, recensio; cum emendationum quæ vel textui adhibitæ, vel notis peculiari volumine, quod præcipuos insuper eruditorum virorum commentarios complectetur, propediem repræsentandis, reservatæ sunt, fontes recludentur. Ad quod ut Symbolas, quas possunt, conferant, quotquot genuinæ eloquentiæ; quid eloquentiam dico? quotquot veræ sapientiæ favent, si ego hortator non sim, politissimi operis uti spero, pretium invitabit. Nos, quod unum nostræ facultatis est, merita quemque laude suo loco mactabimus, qui vel hactenus

ctenus, vel imposterum laboris huc aliquid opisve contulerit. Ad te vero, Vir Clarissime, omnis quæcunq; publice futura est navatæ operæ gratia redundabit. Nisi enim tu novæ industriæ tam eximium sive specimen sive instrumentum præbuisses, hujus certe editionis nemini cuiquam gratia deberetur.



INDEX

Quorundam Locorum

Quos partim e variis lectionibus priorum editionum,

Ac inprimis Oxoniensis nuperæ,

Partim e vestigiis Codicis MSC. Bibliothecæ Argentoratensis, itemque e conjectura sua emendavit

ULRICUS OBRECHTUS.

EDITIO

OXONIENSIS	*ARGENTORATENSIS*

LIB. I.

Cap. 1. *Pag.* 7. *ed. Argent.*

HOc qui perviderit, protinus &c.	Hac propter, protinus &c.
Pag. ead.	
Nam bona facile mutantur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia?	Nam bona facile mutantur in pejus: nunquam in bonum verteris vitia.
Pag. ead.	
Et Lælii filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur.	Et Lælii filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur.
P. 9.	
A sermone Græco puerum incipere	A sermone Græco puerum incipere

)( )(malo;

EDITIO

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
malo; quia Latinus, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus, se perhibet.	malo: quia Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet.
P. ead.	
Quum æquali cura lingnam utramque tueri cœperimus.	Quum æquali cura linguam utramque teneri ceperimus.
P. 10.	
Lusus hic sit: & rogetur, & laudetur: & nonnunquam scisse se gaudeat.	Lusus hic fit: & rogetur, & deliniatur: & nunquam non fecisse se gaudeat.
P. 12.	
Syllabis nullum compendium est; perdiscendæ omnes: nec ut sit plerumque, difficillima quæque earum differenda: ut in omnibus scribendis deprehendantur.	Syllabis nullum compendium est; perdiscendæ omnes: nec, ut sit plerumque, difficillima quæque earum differenda: ut in nominibus scribendis deprehendantur.
CAP. II. P. 15.	
Ante palatum eorum, quam os instituimus.	Ante palatum eorum, quam mores instituimus.
P. 16.	
Aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum præsertim multo plus secreti temporis studia desiderent.	Aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum præsertim multo plus secreti studia desiderent.
CAP. IV. P. 24.	
Non enim sic *Optimum* dicimus, ut *Opimum*.	Non enim sic *Optumum* dicimus, ut *Optimum*.
P. 25.	
Atqui litera *J* sibi insidit.	*A* quidem literam *J* sibi miscet.
P. 25.	
Et hæc ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare* atque *pultare* dicebant. Quin *fordeum fædusque*, pro aspiratione, F, vel simili litera utentes: nam contra Græci aspi-	Atque ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare capsit* & *os pultare* dicebant. Quin *fordeum fædusque*, pro aspiratione, velut simili F litera utentes: nam tantum Græci ista adspi-

tare

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
rare solent φ. ut pro Fundanio Cicero testem qui primam ejus literam dicere non posset, irridet. Sed B. quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde *Burrhus*, & *Bruges*, & *Balana*.	spirare solent: inde pro Fundanio Cicero testem qui primam ejus literam dicere non posset, irridet. Sed B. quoque aliam vim dedimus aliquando, unde *Burrhus*, & *Bruges*, & *Belena*.

Cap. V. pag. 34.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Sunt etiam proprii quidam & inevitabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus.	Sunt etiam proprii quidam & inenarrabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus.
Pag. 36. Præterea numeros; in quibus nos singularem ac pluralem habemus; Græci & δυϊκὸν.	Prætereo numeros; in quibus nos singularem ac pluralem habemus; Græci & δυϊκὸν.
Pag. 41. Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.	Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* forte diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.

Cap. VI. pag. 45.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum* malit.	Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendatius *calidum* dicere quam *caldum* mavult.
Pag. ead. Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare permittunt.	Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non minuere, sed mutare permittunt.
Pag. 47. Jam illa minora, in quibus maxime studiosi ejus rei fatigantur, qui verba paulum declinata, varie & multipliciter ad veritatem reducunt, aut correptis aut porrectis, aut adjectis aut detractis, aut permutatis literis syllabis-	Jam illa minora, in quibus maxime studiosi ejus rei fatigantur, qui verba paulum declinata, varie & multipliciter ad veritatem reducunt, aut correptis aut porrectis, aut adjectis aut detractis, aut permutatis literis syllabisve:



EDITIO OXONIENSIS	EDITIO ARGENTORAT.
bisve' Inde pravis ingeniis ad fœdissima usque ludibria dilabuntur.	bisve: ut in parvis ingeniis ad fœdissima usque ludibria labantur.

Cap. VII. pag. 52.

Interim g. quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur juxta ædem Quirini, *vesperug*, quod *vesperuginem* accipimus.	Interim g quoque, ut in pulvinari Solis qui colitur juxta ædem Quirini, *vesperug*, quod *vesperi æruginem* accipimus.
Pag. ead. Quia etymologia ex divisione inter syllabas facta, desideret eam literam.	Quia etymologia ex divisione in trisyllabas facta, desideret eam literam.

Cap. X. pag. 65.

Fistula quam τονόειον vocant.	Fistula quam τονάειον vocant.
Pag. 68. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius divisæ quatuor lineis areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat.	At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extra terminant, sed multo amplius clusæ quatuor lineis areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus idem discat.

Cap. XII. pag. 75.

Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio avertat: quibus potius studiis hæc temporum velut subsidia donabimus? Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec ut moduletur, aut musicis modis cantica excipiat &c.	Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio avertat; quibus potius studiis hæc temporum velut subsiciva donabimus? Nam nec ego comminui studentem in his artibus volo: nec ut moduletur, aut musicis notis cantica excipiat &c.

LIBER

EDITIO

LIBER II.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
CAP. I. pag. 78.	
Et rhetorice, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quæ dum operæ cedit, jam bene possessione depulsa est.	Et rhetorice, cui nomen virtus eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quæ dum opere cedit, jam pene possessione depulsa est.
Pag. ead.	
An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera circa complexum rerum personarumque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur?	An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum personarumque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur?
CAP. II. Pag. 81.	
Sic stylo facultas continget, auditioni judicium.	Sic stylo facultas continget, auditione judicium.
Pag. 82.	
Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse præceptor, ac scola; ne præcipiendum quidem credo.	Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse præceptor hac scola; ne præcipiendum quidem credo.
CAP. III. Pag. 84.	
Nam tumidos & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur: & recto itinere lapsi, plerunque divertunt.	Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur: & recto itinere lassi plerunque divertunt.
CAP. IV. pag. 88.	
Erit tamen parandæ facultati tempus, nec a nobis negligenter iste locus transibitur.	Erit tamen parandæ facilitati tempus, nec a nobis negligenter locus iste transibitur.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Pag. 91. Nam vitium aut in verbis est, aut in rebus. In verbis quæritur - - - In rebus, *an lex sibi ipsa consentiat, an in populum ferri debeat, an in singulos homines.*	Nam vitium aut in verbis est, aut in rebus. In verbis quæritur - - - In rebus, *an lex sibi ipsa consentiat, an in preteritum ferri debeat, an in singulos homines.*
Pag. 96. Multa ergo oportebit eligere, sed curandum erit, ne iis quibus permista sunt, inquinentur; quosdam vero etiam quos totos imitari oporteat, & nunc esse quidem, libenter non concesserim modo, verum etiam contenderim.	Multa ergo licebit eligere: sed curandum erit, ne iis quibus permixta sunt, inquinentur. Quosdam vero etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper & nunc esse, quid ni libenter non concesserim modo, verum etiam contenderim?

CAP. VII. pag. 98.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Et qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerunt, jam familiarius animo suo affigent.	Et qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerint, jam familiaria animo suo affigent.

CAP. VIII. pag. 100.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Neque ego contra naturam pugno. Non enim deserendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum &c.	Neque ego contra naturam pugno. Non enim deterendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum &c.
Pag. 101. Si vero liberalior natura contigerit &c.	Si vero liberalior materia contigerit.

CAP. X. pag. 103.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Alioqui tumor ille inanis primo cujusque veri operis conatu deprehendetur.	Alioqui tumor ille inanis primos cujuscunque veri operis conatus deprimit.
Pag. 104. Quæ nos, quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tyrones in foro inveniunt. Si vero in ostentatio-	Ob quæ nos, quamlibet per alia in scolis exercitati simus, tyrones in foro invenimur. Si vero in ostentationem

EDITIO

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
nem comparetur declamatio, ſane paululum aliquid inclamare ad voluptatem audientium debemus.	nem comparetur declamatio, ſane paululum aliquid inclinare ad voluptatem audientium debemus.
Pag. 110.	
Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in ſenſibus, quæque in verbis ſunt. Mutant enim aliquid a recto, atque hanc præſe virtutem ferunt, quod a conſuetudine vulgari receſſerunt.	Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in ſenſibus, quæque in verbis ſummutant etiam aliquid a recto, atque hanc præ ſe virtutem ferunt, quod a conſuetudine vulgari receſſerunt.

CAP. XV. pag. 116.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
- - - *Ars inventrix, & judicatrix, & ennnciatrix decente ornatu ſecundum mentionem ejus quod in quoque poteſt ſumi perſuaſibile in materia civili.*	- - - *Ars inventrix, & judicatrix, & enunciatrix decente ornatu ſecundum menſionem ejus quod in quoque poteſt ſumi perſuaſibile in materia civili.*
Pag. 118.	
Non veram autem & honeſtam intelligit.	veram autem & honeſtam intelligit.
Pag. 119.	
Civilis autem ſcientia idem quod ſapientia eſt. Quidam etiam Philoſophiæ, quorum eſt Iſocrates. Huic ejus ſubſtantiæ maximæ convenit finitio, *Rhetoricen eſſe bene dicendi Scientiam.*	Civilis autem ſcientia idem quod ſapientia eſt. Quidam etiam philoſophiæ. Sed Iſocratis huic ejus ſubſtantiæ maxime convenit finitio, *Rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiam.*

CAP. XVI. pag. 120.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Sed bella etiam inexpiabilia excitentur.	Sed bella etiam inexpugnabilia excitentur.
Pag. 132.	
Nam ſive (ut Cleanthes voluit) ars eſt poteſtas viam ac ordinem efficiens.	Nam ſive (ut Cleanthes voluit) ars eſt poteſtas via, id eſt, ordine efficiens.

CAP. XXI. pag. 141.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Verum hoc ego non artem credo agere, ſed artificem.	Verum hoc ego non artem credo egere, ſed artificem.

LIBER

LIBER III.

CAP. VI. pag. 158.

EDITIO OXONIENSIS	EDITIO ARGENTORAT.
Inde vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem legerant, credidere statum semper ex prima quæstione dicendum.	Inde vero ingens male interpretantibus innatus est error; quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quæstione deducendum.
Pag. 159. Alii statum crediderunt primam ejus, cum quo ageretur, deprecationem.	Alii statum crediderunt primam ejus, cum quo ageretur, depulsionem.
Pag. 164. Idem, qui ἄπορον & προληπτικὸν dicunt, quo dubium & præsumtum: significatur, de quo liquet.	Idem, qui ἄπορον & προληπτικὸν dicunt, id est, dubium & præsumtum quo significatur, de quo liquet.
Pag. 166. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, inveritatem, & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ, & eodem atque alio partiendo ad hoc pervenit, ut, an sit, quid, quale, quantum, & quam multum sit, quærendum putet.	Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in veritatem, & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ & de eodem atque alio: partiendo tamen ad hoc pervenit, ut, an sit, quid, quale, quantum, & quam multum sit, quærendum putet.
Pag. 169. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti.	Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti . . . . . judicii.
Pag. 171. Hoc illi simile est, *puniendus es, non sum:* videbit judex an - - - - sed non hic erit quæstio, nec hic status. Ubi ergo? *puniendus es, hominem occidisti*: *non occidi:* an occiderit. *Honorandus, quia tyrannum occidi*: *non occidi:* quæstio, & status. Similiter, *non recte agis ignominiosus*, quæritur *an ignominiosus sit*; aut *an agere igno-*	Hoc illi simile est, *puniendus es, non sum*: videbit judex an - - - - sed non hic erit quæstio, nec hic status. Ubi ergo? *puniendus es, hominem occidisti*: *non occidi: an occiderit. Honorandus sum*, *non es*: num statum habet? Non puto. *Honorandus sum, quia tyrannum occidi*: *non occidisti*: quæstio, & status. Similiter, *non re-*

minio-

miniosò liceat : & quæstio est , & status.

recte agis ; *recte ago* : non habet statum : ubi est ergo ? *non recte agis ignominiosus*, quæritur , *an ignominiosò liceat* : & quæstiones, & status.

CAP. VII. pag. 181.

Quosdam claritas ipsa notiores circa vitia , & invisos magis fecit : & in quibusdam , ut in Paride traditum est , prædicta pernicies : & corporis ac fortunæ quibusdam mala contemtum , ut Thersitæ : at vero quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt : ut Nirea imbellem , Plistinem impudicum , a poetis accepimus.

Quosdam claritas ipsa notiores circa vitia , & invisos magis fecit : & in quibusdam , ut in Paride traditum est , prædicta pernicies : & corporis ac fortunæ quibusdam mala contemtum , ut Thersitæ , atque Jro : quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt , ut Nirea imbellem , Plisthenem impudicum , a poetis accepimus.

CAP. VIII. pag. 185.

In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet, necessaria, affectus, ut quæ maxime, implenda.

Pag. 188.

Liberos enim natura omnes , & iisdem constare elementis , & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest.

Pag. 192.

An eodem modo cogitavit , aut eandem personam induit Cicero cum scriberet Cn. Pompejo, & cum C. Appio , cæterisve.

In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet , necessaria. Affectus, ut quæ maxime , postulat.

Liberos enim natura omnes , & iisdem constare elementis , & fortasse aliquis etiam nobilibus ortus, dici potest.

An eodem modo cogitavit , aut eandem personam induit Cicero cum scriberet Cn. Pompejo, & cum Domitio Cæsarive.

)( )( )(LIB.

EDITIO

LIBER IV.

CAP. II. pag. 222.

OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
Reus contra tunc narrationem ſubtrahit, cum id quod objicitur, nec negari nec accuſari poteſt, ſed in ſola juris quæſtione conſiſtit.	Reus contra tunc narrationem ſubtrahet, cum id quod objicitur, neque negari neque excuſari poterit, ſed in ſola juris quæſtione conſiſtit.
Pag. 223. Ficta interim narratio introduci ſolet, vel ad concitandos judices, ut pro Roſcio contra Chryſogonum, cujus paulo ante habui mentionem: vel ad ſolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepaſios.	Ficta interim narratio introduci ſolet, vel ad concitandos judices, ut pro Roſcio circa Chryſogonum, cujus paulo ante habui mentionem: vel ad reſolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa fratres Cepaſios.
Pag. 224. In quo genere plurimis figuris erit varianda expoſitio ad effugiendum tædium audientis.	In quo genere plurimis figuris erit varianda expoſitio, ad effugiendum tædium nota audientis.
Pag. 226. Narratio eſt rei factæ, aut non factæ utilis ad perſuadendum expoſitio.	Narratio eſt rei factæ, aut ut factæ utilis ad perſuadendum expoſitio.
Pag. 231. Omnia denique quæ probatione tractaturi ſumus, perſonam, cauſam, locum, tempus, inſtrumentum, occaſionem, narratione deliberabimus.	Omnia denique quæ probatione tractaturi ſumus, perſonam, cauſam, locum, tempus, inſtrumentum, occaſionem, narratione delibabimus.
Pag. 232. Quod non ſolum rebus ipſis vir eloquentiſſimus, quibus moras & lentum profectionis ordinem ducit, ſed verbis etiam vulgaribus & quo-	Quod non ſolum rebus ipſis vir eloquentiſſimus, quibus moras & lentum profectionis ordinem ducit, ſed verbis etiam vulgaribus & quotidi-

EDITIO

OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
tidianis , & arte occulta consecutus est : quæ si aliter dicta essent , strepitu ipsum judicem, deinde patronum excitassent.	tidianis , & arte occulta consecutus est : quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum judicem ad custodiendum patronum excitasset.
Pag. 233.	
Nam qui obscurare vult , narrat falsa pro veris : in quo debet laborare ut videantur quam evidentissima.	Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris : & in his quæ narrat, debet laborare ut videantur quam evidentissima.
Pag. 236.	
At si defensuri sunt , proponere certe plerunque id quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest ? Ut hoc contingat, utique indicandum est.	At si defensuri sunt, proponere certe plerumque id quod confirmaturi sumus , oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest , & ut hoc contingat , utique indicandum est ?
Pag. ead.	
Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine , quo quid actum sit, esse narrandum : sed eo modo quo expedit.	Nam ne iis quidem accedo , qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit , esse narrandum: sed eo malo, quo expedit.
Pag. 243.	
Figuræ, (*sint*) non illæ poeticæ , & contra rationem loquendi authoritate veterum receptæ. Nam debet esse quam purissimus sermo , & qui varietate tædium effugiat, & mutationibus animum levet.	Figuræ, (*sint*) non illæ poeticæ, & contra finem loquendi auctoritate veterum receptæ: (nam debet esse quam purissimus sermo) sed quæ varietate tædium effugiant, & mutationibus animum levent.
Pag. 245.	
Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum.	***Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum.***

CAP. III. pag. 247.

Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio , utique si prima specie minus erit favorabilis , si legem	Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio : utique si prima specie minus erit favorabilis, si legem

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordii, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod liberius hic & vehementius fieri potest, quia judici nota jam causa est.	gem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus; est hic locus velut sequentis exordium, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod quo liberius, hoc & vehementius fieri potest; quia judici nota jam causa est.
CAP. IV.	*pag.* 249.
Sed nonnunquam valde utilis est (propositio) præcipue ubi res defendi non potest, de jure quæritur; ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit, *sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis.*	Sed nonnunquam valde utilis est (propositio;) præcipue ubi res defendi non potest, de fine quæritur; ut pro eo qui pecuniam de templo sustulit, *sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis.*
Pag. 253.	
Si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam sic moribus compositus, cum convicio efflagitat.	Si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convitio efflagitat.
CAP. V.	*pag.* 255.
Sed ut non semper necessaria, aut etiam supervacua partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert.	Sed ut non semper necessaria, aut utilis etiam partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert.
Pag. ead.	
Nam est certus ejus modus, & evitanda maxime concisa nimium & velut articulosa partitio.	Nam est suus & in gestu modus, & vitanda ut quæ maxime concisa nimium & velut articulosa partitio.
Pag. 256.	
Partitio prima est, quid sit de quo ambigatur.	Partitio prima est, quid sit de quo conveniat; quid de quo ambigatur.

LIBER V.

CAP. VII. pag. 266.

Et si deficietur numero (*testium*)	Et si deficietur numero (*testium*) pars

EDITIO.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
pars diversa, paucitatem : si abundabit, conspirationem : si humiles producet, utilitatem : si potentes, gratiam oportebit incessere.	pars diversa, paucitatem : si abundabit, conspirationem : si humiles producet, vilitatem : si potentes, gratiam oportebit incessere.
CAP. X.	*Pag.* 280.
Nam fere versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conservationem, usum; aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, conversionem.	Nam fere versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum conservationem, usum; aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, tolerantiam.
Pag. 282.	
Sed tempus subtilius quidam quam necesse erat, diviserunt, ut esset juncti, sonus auditus est : adhærentis, clamor sublatus est &c.	Secundum tempus subtilius quidam quam necesse erat diviserunt, ut esset juncti, sonus auditus est : adhærentis, clamor sublatus est. &c.
Pag. 284.	
Aut enim simpliciter quæritur sitne hoc virtus. Aut antecedente finitione, quid sit virtus. Id aut universum verbis complectimur, ut, *Rhetorice est bene dicendi scientia*, aut partes.	Aut enim simpliciter quæritur sitne hoc virtus. Aut antecedente finitione, quid sit virtus. Ita aut universam vim verbi complectimur, ut; *Rhetorice est bene dicendi scientia*, aut partes.
Pag. 293.	
Nam ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut a personis aut a rebus peti, quia utrumque in plura dividitur : ita ex antecedentibus & junctis & insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaque causa dicendum sit ex his sciat : præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eæque sint & potentissimæ, & mini-	Nam ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut a personis aut a rebus peti, quia utrumque in plura dividitur : ita ex antecedentibus & junctis & insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaque causa ducendum sit ex his, sciat? præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eæque sint & potentis-

OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
me obviæ: quia communibus ex præceptis propria invenienda ſunt.	ſimæ, & minime obviæ: quia communia ex præceptis accepimus, propria invenienda ſunt.

CAP. XI. *pag.* 299.

Si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus eſt interfectus: & ad moriendum, non tam Cato & Scipio, quod ipſum eſt ex minoribus ad majora.	Si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus eſt interfectus: & ad moriendum, non tam Cato & Scipio, quam Lucretia: quod ipſum eſt ex majoribus ad minora.
Pag. 303. Solent tamen fallere ſimilitudinem ſpecies: ideoque adhibendum eſt his judicium.	Solent tamen fallere ſimilitudinum ſpecies: ideoque adhibendum eſt his judicium.

CAP. XII. *pag.* 310.

Doryphorum illum aptum vel militiæ vel palæſtræ.	Doryphorum illum mactum vel militia vel palæſtra.

CAP. XIII. *pag.* 316.

Exempla rerum varie tractanda ſunt, ſi nocebunt. quæ ſi dubia erunt, fabuloſa dicere licebit: ſi vera, maxime quidem diſſimilia.	Exempla rerum varie tractanda ſunt, ſi nocebunt. quæ ſi vetera erunt, fabuloſa dicere licebit, ſive dubia; maxime quidem diſſimilia.
Pag. 318. Hominum vitam rebus aſſignent: ut ſi quis decemviratum accuſet, non Appium &c.	Hominum vitia rebus aſſignent: ut ſi quis decemviratum accuſet, non Appium &c.

CAP. XIV. *pag.* 325.

Hujus aſſumtionis quarto in loco aliam porro inducunt probationem.	Hujus aſſumtionis quarto in loco jam porro inducunt probationem.

EDITIO OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
Pag. 327.	
Epicherema autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi & plures habent species, & vera colligunt. veris epicherematis frequentior circa credibilia est usus.	Epicherema autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi & plures habent species, & vera colligunt veris: epicherematis frequentior circa credibilia est usus.
Pag. 329.	
Sed ut potest esse vera connexio, & tamen falsa intentio, & ratio: ita si illa vera sunt, nunquam est falsa connexio.	Sed ut potest esse vera intentio & ratio, & tamen falsa connexio: ita si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio.
Pag. 331.	
Nunc illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minime læto ornatoque putant esse dicenda.	Nunc illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minime læto ornatoque putant esse dicenda.

LIBER VI.

Proœm. pag. 335.

Quam etiam deficiens, quamque non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit?	Quam etiam deficiens, jamque non noster, ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit?

CAP. I. pag. 336.

Nihil est odiosius recta illa repetione, velut memoriæ judicum diffidentes.	Nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis.
Pag. 337.	
Provocare quæ inde sint fortia, non arguentis est, sed monentis.	Pravocare quæ desint fortia, non arguentis est, sed monentis.
Pag. 340.	
Omnia quæcunque inimicus fecerit, perferenda.	Omnia quæcunque inimicis animus fuerit, perferenda,

Pag.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Pag. 346.	
Confragosis atque asperis evecti, tota pandere possumus vela. &c.	Confragosis atque asperis evecti tuto pandere possumus vela.
CAP. III.	*pag.* 360.
Idem autem de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cum captare risum non videntur. nihil enim ex iis quæ dicuntur salsa, dicitur salsius.	Idem autem de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cum captare risum non videntur. Nihil enim ex iis quæ dicunt salsa, dicitur insulsius.
Pag. 362.	
Intra hæc enim est omnis vituperatio: quæ si gravius posita sit, seria est: si levius, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur.	Intra hæc enim est omnis vituperatio: quæ si gravius posita sit, severa est: si levius, ridicula. Hæc aut narrantur, aut digito notantur.
Pag. 363.	
Et Cælius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum sic subsecutus. *Quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat.* &c.	Et Cœlius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum: *Hic subsecutus, quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat.*
Pag. 364.	
Non quia excludenda sunt omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adjuvantur.	Non quia excludenda sunt omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro ad velle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adjuvantur.
CAP. IV.	*Pag.* 378.
At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decertatoriam imperitis ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt.	At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi su dorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsel lia, pugnamque illam decretoriam imperitis ac sæpe pullatæ turbæ re linquunt.

EDITIO

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Pag. 368.	
P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent in nascendo, decrescere genus Lentulorum.	P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent, *nascendo decrescere genus Lentulorum.*
Pag. 373.	
Vel optima est simulatio contra simulationem; qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam tabulam intulerat, consulens eum, an primipilaris ei testamento suaderet ordinare suprema judicia, *Noli*, inquit, *facere*: offendis illum. Jucundissima sunt autem ex his omnibus lenia, & (ut sic dixerim) boni stomachi, ut Afer ingrato litigatori conspectum ejus vitanti in foro, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me*, inquit, *quod te non vidi*? Et dispensatori, qui cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, *Non comedi panem, & aquam bibo. Pasce, & redde quod debes.* Quæ ὑπαγωγὰς vocant.	Vel optima est simulatio contra simulantem; qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus sperans aliquid ex mutatione tabularum, fabulam intulerat, consulens eum, an primipilari seni testato suaderet ordinare suprema judicia; *Noli*, inquit, *facere: offendis illum.* Jucundissima sunt autem ex his omnibus lenia, & (ut sic dixerim) boni stomachi; ut Afer ingrato litigatori conspectum ejus vitanti in foro, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me*, inquit, *quod te non vidi*: Et dispensatori, qui cum reliqua non responderent, dicebat subinde; *Non comedi panem, & aquam bibo. Pascere & redde quod debes.* Quæ ὑπέθετα vocant.
Pag. 374.	
Adjuvant urbanitatem & versus commode positi, seu toti ut sunt: . . Seu fictis novis versibus. Simile est quod παρῳδία dicitur, . . nonnunquam accidit ut in nostra credulitate, aliena studia erubescamus. Neque tantum hoc ipsis monitoribus clarescit: quidam faciunt aperte quod rixemur. Videas enim plerosque ira percitos exclamantes.	Adjuvant urbanitatem & versus commode positi, seu toti ut sunt: - - Seu ficti notis versibus similes, quod παρῳδία dicitur; - - - nonnunquam accidit ut in nostra cruditate, aliena studia erubescamus. Neq; tantum lis ipsis monitoribus clarescit: quidam faciunt aperte quo rixemur. Videas enim plerosque ira percitos exclamantes.

LIB. VII.

CAP. I. pag. 390.

Ut in alia omnia subjectus sit: non	Ut in alia omnia subjectus sit: non

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
propter opinionem, & ut propter opinionem, non propter talem opinionem.	propter optionem: & ut proptêr optionem, non propter talem optionem.
Pag. 394.	
Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil vitantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant.	Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil invita re, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant.
Pag. ead.	
Hic illi eloquentes, quibusque nos circa lites raras solicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles.	Hic illi eloquentes, quibusque nos, circa lites paratas solicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles.
Pag. 396.	
Ad hæc rusticus, Tu vero causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domi contraxeras.	Ad hæc rusticus; *Tu vero causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras.*
Pag. 397.	
Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula qui parentes suos non alunt; an eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? &c.	Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula: qui parentes suos non alunt; an eum, qui testimonium in filium peregrinanitatis dixit? &c.
Pag. 401.	
Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen judicii est, transfertur (*crimen*,) & alias certam, alias incertam. Et cum in certam, aut in extrariam, aut in ipsius qui periit voluntatem.	Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen judicii est, transfertur (*crimen*,) & alias certam, alias incertam. Et cum in certam, aut in extrariam, invitam, aut in ipsius qui periit voluntatem.
Pag. 406.	
Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur sæpe a persona; & interim generaliter, Incredibile esse a filio patrem, ab uxore virum occisum &c.	Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur. Sæpe a persona prior ducit argumenta defensor; & interim generaliter; Incredibile esse a filio patrem, ab uxore virum occisum &c.

Pag.

EDITIO OXONIENSIS	EDITIO ARGENTORAT.
Pag. ead.	
Probi vero mores, & anteactæ vitæ integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil objicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad præsentem quæstionem de qua sola judicium sit, cognitionem allegabit, dicens neminem non aliquando cœpisse peccare, nec per ἐγκαίνια ducendum scelus primum.	Probi vero mores, & anteactæ vitæ integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil objicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator ad præsentem quæstionem de qua sola judicium sit, cognitionem alligabit, dicens, neminem, mali quando cœpissent, spectate, nec proscenia ducendum scelus primum.
Pag. 408.	
Et persona quidem nescio an unquam utique in u.o actu rei possit incidere, de qua neutra pars dicat.	Et persona quidem nescio an unquam, utique in vero actu, rei possit incidere, de qua neutra pars dicat.
Pag. 409.	
Quæstio an fecerit, incipit a secundo tempore, id est præsenti: ac deinde conjuncto, hoc est insequenti: quorum sunt sonus, clamor, gemitus, latitatio, metus, similia.	Quæstio an fecerit, incipit a secundo tempore, id est præsenti: ac deinde conjuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus: insequenti; latitatio, metus, similia.
Pag. 410.	
Nocte audita ex vox, Caveto tyrannicidam.	Nocte audita est vox, *Cavete tyrannidem.*
CAP. III.	*pag.* 414.
Opus est aliquando finitione obscurioribus & ignotioribus verbis, ut quid sit *clarigatio*. Erit & interim notis nomine verbis: ut quid sit *penus*, quid *littus*.	Opus est aliquando finitione obscurioribus & ignotioribus verbis, ut quid sit *clarigatio*, *proletarius*: interim notis nomine verbis: ut quid sit *penus*, quid *littus*.
Pag. 417.	
Quæ finitio etiam si constat æquo; nisi tamen propriis & differentibus adjuvetur, inanis est.	Quæ finitio etiamsi distat aliquo, nisi tamen propriis & differentibus adjuvetur, inanis est.
CAP. IV.	*pag.* 420.
Nam & vis contra vim, & talia, nihil habent adversum eum, qui prior fecit injuste: & non quoniam res	Nam & vis contra vim, & talio, nihil habent adversum eum, qui prior fecit, injustitiæ: & non, quoniam

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
pares sunt, etiam id est justum, quod antecessit. *Pag. ead.*	res pares sunt, etiam id est justum, quod anteceffit.
Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile, assumtis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant προσληπτικήν. Latini hoc quoque non ad verbum transferunt: Assumtiva enim dicitur causa. *Pag.* 423.	Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile, assumtis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant κατ' αἴτησιν. Latine hoc quoque non ad verbum transtulerunt: Assumtiva enim dicitur causa.
. Habetur in meritis gratia, periculum quoque, ac difficultas. *Pag.* 424. & 425.	Habentur in meriti gratia periculum quoque, ac difficultas.
Nam juris quæstiones plerumque leges præcurrere solent, & ex quibus causis non fiat statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, jure nitetur. Et quot & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accusare dementiæ non permittatur. *Pag.* 425.	Nam juris plerumque quæstiones præcurrere solent, & causæ ex quibus non sit statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, jure nitetur, & quod, & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio non detur, & cui accusare dementiæ non permittatur.
Quod non ausim dicere nunquam esse faciendum, (potest enim materia incidere quæ hoc exigat:) cæterum videndum est quoties aliter agi potest. *CAP. VIII.*	Quod non ausim dicere nunquam esse faciendum: potest enim materia incidere quæ hoc exigat: certe vitandum est, quoties aliter agi potest. *pag.* 434.
Nam sæpe si finitio infirma est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex, Venefica capite puniatur. Sæpe decubanti amatorium dedit; eundem repudiavit: per propinquos rogata ut rediret, non est reversa: suspendit se maritus: Mulier veneficii rea est, &c. *CAP. IX.*	Nam sæpe si finitio infirma est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex: *Venefica capite puniatur.* Spe perseverandi amatorium dedit; repudiavit: per propinquos rogata ut rediret, non est reversa; suspendit se maritus: Mulier veneficii rea est. &c. *pag.* 436.
Tertia - - - est ex compositis, ut si quis corpus suum in occulto loco poni jubeat, circaque monumentum multum agri ab hæredibus	Tertia - - - est ex compositis: ut si quis corpus suum in occulto loco poni jubeat, circaque monumentum multum agri ab hæredi-

in tutelam cinerum, ut solet, leget, *sit latus occultum.*

bus in tutelam cinerum, ut solent, leget; *Sit situs ossariis cultus.*

LIBER VIII.

CAP. II. pag. 452.

Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria, ut *Atabulus* ventus, & *Navis Saccaria*, & *In malaco, sanum.*

Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria: ut *Atabulus* ventus, & navis *Saccaria*, & *Inmalaco* sane.

CAP. III. pag. 455.

Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis præliatus in caussa est Cicero Cornelii: qui non assecutus esset docendo judicem tantum, & utiliter demum, ac latine, perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantũ, sed etiam plausu confiteretur.

Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis præliatus in causa est Cicero Cornelii: cum assecutus esset dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur.

Pag. 456.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, & sanctus sit: nec effœminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet; sanguine & viribꝰ niteat. *Pag.* 460.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, & fortis, & sanctus sit: nec effœminatam lævitatem, & fuco ementitum colorem amet; sanguine & viribus niteat.

Satis est vetus; *Quæso* quid necesse est dicere, *Oppido?*

Satis est vetus; quid necesse quæso dicere, *Oppido?*

Pag. ead.

Horridum, *reor*: tolerabile, *autumo*: tragicum, *prolem ducendam*: *universam ejus prosapiam*, insulsum.

Horridum, *reor*: tolerabile, *autumo*: tragicum, *prolem*; sed *eruam universam ejus prosapiam*, insulsum.

Pag. ead.

Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur, *nuncupare*, & *fari* & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio; in qua mirifice Virgilius.

Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur: *enuncupare*, *effari*, & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio: in quo mirifice Virgilius.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Hormethiorum amator iste verborum, *Iste iste rhetor, namq; quatenus totus:* *Thucydides Britannus, Attica febres,* *Tau Gallicum, imminet: ipsemet male illisit.* *Ita omnia ista verba miscuit fratri.*	*Corinthiorum amator iste verborum,* *Thucydides Britannus, Attica febres,* *Tau Gallicum, min, al, spina mala illisit,* *Ita omnia ista verba miscuit fratri.*
Pag. 467.	
Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus in eo quod velis, exprimendo, concipiendoq;: tertius, qui hæc nitidiora faciat: quod proprie dixeris cultum.	Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi gradus in eo quod velis exprimi decentius, quod hæc nitidiora faciat: quod proprie dixeris cultum.
C A P. V.	*p.* 483.
Sed horum quidem generum (*sententiæ*) & bonæ dici possunt, & malæ. Illæ semper vitiosæ, uti a verbo, *Patres conscripti; Sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum.* Pejus adhuc quo magis falsum est, & longius petitum. Contra eandem sororem gladiatoris, cujus modo feci mentionem, *Ut digito pugnavi.*	Sed horum quidem generum (*sententiæ*) & bonæ dici possunt, & malæ. Illæ semper vitiosæ; abuti verbo; *Patres conscripti; Sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum.* Pejus adhuc, quo magis falsum est, & longius petitum. Contra eandem sororem gladiatoris, cujus modo feci mentionem, *Ad digitum partentavi.*
Pag. 484.	
Clarum auctorem juvenis audivi, cum lecta e capite cujusdam ossa sententiæ gratia tenenda matri dedisset, *Infelicissima fœmina, nondum extulisti filium, & jam ossa legisti.*	Clarum auctorem juvenis audivi, cum lecta in capite cujusdam sententiæ ossa contuenda matri dedisset, *Infelicissima fœmina, nondum extulisti filium, & jam ossa legisti.*
Pag. ead.	
Alia (*sententia*) nimia: ut de Germanis dicentem quendam audivi, *Caput nescio ubi impositum.*	Alia (*sententia*) nimia: ut de Germanis dicentem quendam audivi; *Caput nescio ubi in nube positum.*
P. 485.	
Porro ut affert lumen clavus purpuræ loco insertus, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis vestis.	Porro ut afferent lumen clavus & purpuræ loco insertæ, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis vestis.
CAP. VI.	*pag.* 488.
Quædam etiam parum speciosa di-	Quædam etiam parum speciosa di-

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
ctu, per hanc ([illegible]) explicantur.	ctu, per hanc ([illegible]) examplificantur.
Pag. ead.	
Præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cum rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus.	Præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ audaci & proxime periculum tolluntur translatione: cum rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus.
Pag. 490.	
At ego in agendo nec *pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec *volucres pennis remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissime sit usus.	At ego in agendo nec *pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec volucres per os *sonare*, vel alis *remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissime sit usus.
P. 492.	
Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur, (nam id est manifestum) sed nomen immuto: ut cum *aurata tecta, aurea*, pusillum a vero discedo, quia non est, nisi pars aurata.	Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur, (nam id est manifestum) sed nomina muto: ut cum aurata tecta, *aurea*, pusillum a vero discedo, quia non est pars auri aura.
Pag. 493.	
Vix illa quæ [illegible] vocant - - - - nobis permittimus, qualia sunt *sullaturit* - - Sed hoc feliciter *evaluit*: at contra, *vio* pro eo, infelicius. In Græcis *obelisco*, *coludumo*, &c: dure etiam jungere vetamur, qui toleranter videre *septentriones* videmur.	Vix illa quæ [illegible] vocant, - - - - nobis permittimus, qualia sunt *sullaturit* - - - Sed hoc feliciter: evanuit e contra *vio in eo*; ferimus in Græcis *obeliscos*. [illegible] boreo, dure; & tamen jungere Maronem sollerter, & dividere *septentriones* videmus.
Pag. 494.	
Et solet fieri aliis adjunctis epitheton tropis, ut apud Virgilium, *Turpis egestas, & Tristis senectus.*	Et solet fieri aliis adjunctis epitheton tropus, ut apud Virgilium; *Turpis egestas, & Tristis senectus.*
Pag. 498.	
Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristia dicamus melioribus verbis, aut bonæ rei gratia quædam contrariis significemus, aliud textu: quæ & enumeravimus.	Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristia dicamus melioribus verbis; aut bonæ rei genera quædam contrariis significemus; aliud textu; quam mente innuamus.
P. 500.	
Hyperbolen audacioris ornatus	Hyperbolen audacioris ornatus

EDITIO OXONIENSIS	ARGENTORAT.
summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi.	summo loco posui. Est hæc decens sermonis superjectio. Virtus ex diverso par augendi atque minuendi.

LIBER IX.

CAP. I. p. 504.

Itemque eadem figura dicimus *cursitare*, qua *lectitare*, id est eadem ratione declinari.	Item eadem figura dicimus *cursitare*, qua *latitare*, id est, eadem ratione, declinari.
P. 505. Verum id ipsum anguste Zoilus terminavit.	Verum id ipsum anguste Cæcilius terminavit.
P. 507. Et huic (*explanationi*) contraria sæpe præcisio est: & ad plus intelligendum quam dixeris significatio: & distincte concisa brevitas, & extenuatio.	Et huic (*explanationi*) contraria sæpe præcisio est: & ad plus intelligendum quam dixeris significatio: & dictionis concisa brevitas, & extenuatio.

CAP. II. p. 525.

Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentij necessitatem, sed aliam huic similem.	Vera negotia nunquam adducunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem.
Pag. 526. Et caput quidem veri facile erat, si hoc diceremus palam; sed peribat hæreditas.	Et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hæreditas.

CAP. III. p 536.

Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus. Verum natura evaluit agentibus, quod Pollio in Labieno damnat.	Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus. Uti nunc evaluit *rebus agentibus*, quod Pollio in Labieno damnat.
Pag. ead. Illud etiam in consuetudine remansit. Enimvero his amplius apud eundem: *Nam quis se juvenum confidentissime.* Cum quo, sermonis initium fit.	Illud etiam in consuetudine remansit: *Enimvero*: his amplius apud eundem: *Nam quis te juvenum confidentissime.* quo sermonis initium fit.
Pag. 541. Et hæc initia sententiarum sunt.	Et hæc vitia sententiarum sunt.

Pag

EDITIO

OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
P. 549.	
Ex quibus (ὁμοιοτελεύτοις) fere sunt, - - - - quæ τρίκωλα dicunt - - - sed in quaternas quoque ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis, Hæc cubat, dolet, piget, pudet.	Ex quibus (ὁμοιοτελεύτοις) fere sunt. - - - - quæ τρίκωλα dicunt - - - - sed in quaternas quoque ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis. *Hecuba, hoc dolet, piget, pudet.*
P. ead.	
Ea vero (ὁμοιόπτωτα) videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt: ut hic, *præsidio*, *solatio*. Et ut pene similia sint verbis, & *paribus* cadant, & eodem desinant modo.	Ea vero (ὁμοιόπτωτα) videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt: ut hic, *præsidio*, *solatio*. Et ut pede similia sint, verbisque paribus cadant, & eodem desinant modo.
P. 553.	
Vultus mutatio, oculorumque conjectus, multum in actu valent: sed si quis ducere eos exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur.	Vultus mutatio, oculorumque conjectus, multum in actu valent: sed si quis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur.

Cap. IV. Pag. 557.

Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rarum lætioribus numeris corrumpendum erat.	Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rasum lætioribus numeris corrumpendum erat.
P. 560.	
Hæc arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet & juncta sit, & apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur.	Hæc arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet & vincta sit, & apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur.
P. 561.	
Tum longe per se, & velut optimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt.	Tum longæ per se, & velut opimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt.

X X X X X

P. ead.

P. ead.

Quæ fuit causa & Servio (ut dixi) subtrahendæ S literæ, quoties ultima esset, aliaque consonante susciperetur. quod reprehendit Lauranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima cum dicit, *Serenu' fuit*; & *dignu' loco*. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos: inde *belligerara, po' meridiem*: & illa Censorii Catonis, *Die' hanc*; æque M. litera in E mollita.

P. 563.

Sunt hi & metrici pedes: sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est, dactylus ne illæ priores habeat breves, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut a sublatione ad positionem iisdem sit spatiis pedum.

P. 571.

Optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus: ut *Novum crimen, C. Cæsar*. Lenius, ut, *Animadverti, judices*. Quod initium partitioni simile est, quæ celeritate gaudet.

P. 575.

Nonne ergo refrigeretur sic calor, & impetus pereat, ut equorum cursum qui dirigit, minuit: & passus qui æquat, cursum frangit? quasi numeri non fuerint in compositione reprehensi.

P. 582. & 583.

Atqui corporis quoque motui sua quædam tempora, & ad signa pedum non minus saltationi quam modula-

---

Quæ fuit causa & sermoni (ut dixi) subtrahendæ S literæ, quoties ultima esset, aliaque consonante fulciperetur. quod reprehendit L. Afranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima cum dicit, *Serenu' fuit*; & *dignu' loco*. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos: inde *belligerare, po' meridiem*: & illa Censorii Catonis, *Die' hanc*; æque litera M emolita.

Sunt enim & hi metrici pedes: sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est, dactylus ne ille priores habeat breves, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut a sublatione ad positionem iisdem sit spatiis pedum.

Optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus: ut, *Novum crimen, C. Cæsar*. Lenius, ut, *Animadverti, judices*. Quod initium partitionis simul est, quæ celeritate gaudet.

Nonne ergo refrigeretur sic calor, & impetus pereat, ut equorum cursum qui dirigat minutis passibus, frangat? quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi.

Atqui corporis quoque motui sua quædam tempora, & ad signa pedum non minus saltationi quam modulationibus

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
tionibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox ad actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui spondeis atque jambis maxime continetur;	tionibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox & actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem ex spondeis atque jambis maxime, quibus continetur;
Hyperoargum sceptra mihi liquit Pelops.	*Ego impero Argis: sceptra mihi liquit Pelops.*
At ille comicus æque senarius quem trochaicum vocant, pluribus choreis, qui trochei ab aliis dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrit.	At ille comicus æque senarius, quem trochaicum vocant, pluribus choreis, qui trochæi ab aliis dicuntur, pyrrhichiisque decurrit.

LIBER X.

CAP. I. Pag. 589.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Sæpe enim præparat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in prima parte actionis dicit, quæ sunt in summa profutura.	Sæpe enim præparat, dissimulat interim insidias orator, eaque in prima parte actionis dicit, quæ sunt in summa profutura.
P. 592.	
Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quibuscum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello silentium egerit.	Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ quid quisque condiderat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit.
P. 593.	
Nec multo aliter de nobis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui ne minima quidem ali-	Nec multo aliter de novis sentio Quotus enim quisque fuerit adeo timens posteritatis, qui ne minima quidem ali-

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
cujus certæ fiducia partis, memoriam posteritatis speraverit?	cujus scientiæ fiducia, partiri memoriam artis speraverit.
P. 598.	
Nec nihil profecto viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putent. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala judicia quæ *epitrepontas, epicleros, lochos* habent: aut meditationes in *Psophoda*, & *Nomotheta*, & *Hypobolimæo* non omnibus orationis numeris sunt absolutæ.	Nec nihil profecto viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putant, Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa civilia judicia quæ Επιτρέποντες, Επίκληρος, λοχὸς habent: aut illæ dictiones in ψοφοδέει, Νομοθέτῃ, Υποβολιμαίῳ non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.
P. 602.	
Lucanus ardens & concitatus, & sententiis clarissimus, & ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poëtis annumerandus.	Lucanus ardens & concitatus & sententiis clarissimus, & ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitandus.

CAP. II. Pag. 614.

Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia dura fiunt.	Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia durescunt.

CAP. III. Pag. 620.

Non tamen protinus audiendi qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvasque; quod illa cœli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, & beatiorem spiritum parent.	Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora sylvasque; quod illa cœli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, & lætiorem spiritum parent.
Pag. 621.	
Ideoque lucubrantes, silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum velut rectos maxime teneat.	Ideoque lucubrantes, silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum velut rectos maxime teneat.

CAP. V.

EDITIO

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
CAP. V. Pag. 626.	
Nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas gratus.	Nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas paratus.
P. 628. Quod in gladiatoribus fieri videmus, in rebus actis exerceatur: ut fecisse Brutum diximus pro Milone.	Quod in gladiatoribus fieri videmus, dextris & levis exerceatur: ut fecisse Brutum diximus pro Milone.
CAP. VI. Pag. 630.	
Eo tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæque scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent.	Eo tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, æque ac quæ scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent.
P. ead. Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhærendum.	Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis calor, non superstitiose cogitatis demum est inhærendum.
CAP. VII. Pag. 636.	
Sed non minore studio continetur hæc facultas quam paratur. Ars enim semel percepta, non labitur.	Sed non minore studio continetur hæc facultas quam paratur. Ars enim semel percepta, mora labitur.

LIBER XI.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
CAP. II. Pag. 664.	
Hinc est ex illa arte non inutile, attendere signa ad eos qui exciderunt sensus: anchoram (ut supra posui) si	Hinc est ex illa arte nō inutile, appendere signa ad eos qui exciderunt sensus: anchoram (ut supra posui) si

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
de nave dicendum esset ; spiculum, si de prælio.	de nave dicendum esset ; spiculum, si de prælio.

CAP. III. Pag. 675.

Dilucida vero erit pronunciatio, primum, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent.	Dilucida vero erit pronunciatio, primum, si verba tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus dum priorum sono indulgent.
P. 676.	
Sunt aliquando & sine respiratione quædam moræ etiam in periodis: ut in illa, *In coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum*, &c. multa membra habent. Sensus enim sunt alii atque alii, & sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis &c.	Sunt aliquando & sine respiratione aliqua, quædam moræ etiam in periodis: ut enim illa, *In coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum*, &c. multa membra habent, (sensus enim sunt alii atque alii) & unam circumductionem, ita paulum morandum in his intervallis &c.
P. 677.	
Ornata est pronunciatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma &c.	Ornata est pronunciatio, cui suffragatur vox facilis, magna, læta, flexibilis, firma &c.
P. 681.	
Nam nec cuiquam sunt injucunda quæ cantat ipse, & laboris in hoc, quam in agendo minus est.	Nam more avium cuique sunt jucunda quæ cantat ipse, & laboris in hoc, quam in agendo minus est.
P. 682.	
Atrox (*sit vox*) in ira, & aspera, ac densa, & respiratione crebra.	Atrox (*sit vox*) in ira, & aspera, ac depressa, & respiratione crebra.
P. 686.	
Affixum pectori mentum, minus claram (*vocem*) & quasi latiorem presso gutture facit.	Affixum pectori mentum, minus claram (*vocem*) & quasi hebetiorem presso gutture facit.

P. 689.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
P. 689.	
Sunt & illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis voventium est, parvis intervallis, & subassentientibus humeris movetur.	Sunt & illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis foventium est, parvis intervallis & subassentientibus humeris movetur.
P. 690.	
Est & illa cava, & rara, & supra humeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix manus, a peregrinis scholis jam prope recepta.	Est & illa cava, & lata supra humeri altitudinem cum quodam motu velut hortatrix manus, a peregrinis scolis jam prope recepta.
P. 701.	
Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, ac tantum apertiorem, sonum simplicem frequentissime postulabit &c.	Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime postulabit &c.
P. 702.	
Argumentatio plerumque agilior & & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio.	Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem. Celeriter instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio.

LIBER XII.

CAP. I. P. 719.

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Præcipere vero ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necessarium est.	Præcipere vero ac discere quomodo etiam probatione difficili causa pertractetur, necessarium est.
P. 726.	
Quantum Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. Tantumque non cognatis id e rebus admoneri sciet, qui non modo	Quantum Græci præceptis valent, Romani (quod est majus) exemplis. Tantum quod non cognatis sideribus admoneri; quin non modo proximum

proximum tempus, lucemque præsentem intueri satis credas, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, & curriculum laudis existimet.

tempus, lucemque intueri, satis credat: sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, & curriculum laudis existimet.

CAP. VI. Pag. 733.

Sic & tyrocinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemtum operis adduxerit.

Sic & tyrocinii metam, dum facilius est audere, transierit, nec dicendi facultatem usque ad contemtum operis adduxerit.

CAP. VIII. Pag. 737.

Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, mutandum, fugiendum etiam sit, potest; cur non sit orator, quando quod est difficilius, facit?

Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, mutandumve, fingendum etiam quandoque sit, potest; cur non sit orator, quando quod est difficilius, facit?

P. 738.

Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa frequenter, invenies: quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient.

Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitore signa frequenter intervenient; quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient.

Cap. IX. Pag. 740.

Quæ omnia (*officia agentis*) non dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt: unde etiam cupidis minus opinionis, plus fructus venit.

Quæ omnia (*officia agentis*) non dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt: unde etiam cupidissimis opinionis, fructus venit.

P. 741.

Est enim prorsus *canina*, ut ait Appius, eloquentia, censuram maledicendi subire: quod facientibus præsumenda patientia est.

Est enim prorsus *canina*, ut ait Appius, eloquentia, cognituram maledicendi subire: quod facientibus, etiam male audiendi præsumenda patientia est.

Pag. 742.

EDITIO

OXONIENSIS.	ARGENTORAT.
Pag. 742.	
Jlla enim quæ ſcripta ſunt, retinent animum, non ſequuntur.	Jlla enim quæ ſcripta ſunt, retinent animum; quæ ex tempore dicenda ſunt, non ſequuntur.
Pag. 743.	
Nec ſe unquam propter hoc oneri ſubtrahet, modo ſit cauſæ dicendæ tempus: nam cætera ſemper ſciet.	Nec ſe unquam propter hoc oneri ſubtrahet, modo ſit cauſæ diſcendæ tempus: nam cætera ſemper ſciet.
CAP. X.	*pag.* 746.
Præcipue vero preſſerunt eum (*Ciceronem*) qui videri Atticorum imitatores concupiebant. Hæc manus quaſi quibuſdam ſacris initiata, ut alienigenam, & virum ſuperſtitioſum devinctumque illis legibus inſequebatur.	Præcipue vero preſſerunt eum (*Ciceronem*) qui videri Atticorum imitatores concupiebant. Hæc manus quaſi quibusdam ſacris initiata, ut alienigenam, metrorum ſuperſtitioſum, devinctumque illis legibus inſequebatur.
Pag. 749.	
Latina mihi facundia, ut inventione, diſpoſitione, conſilio, cæteris hujus generis artibus ſimilis Græcæ ac prorſus diſcipula ejus videtur: ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque eſt ipſis ſtatim ſonus dulcior.	Latina mihi facundia, ut inventione, diſpoſitione, conſilio, cæteris hujus generis artibus ſimilis Græcæ ac prorſus diſcipula ejus videtur: ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque eſt ipſi ſtatim ſonus durior.
Pag. 752.	
Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil eſſe temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius poſtulantibus. Itaque non ſolum ad priores, Catonem Gracchoſque, ſed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto.	Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil eſſe temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectius poſtulantibus. Itaque non ſolum ad priores Catone Gracchisque, ſed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto.

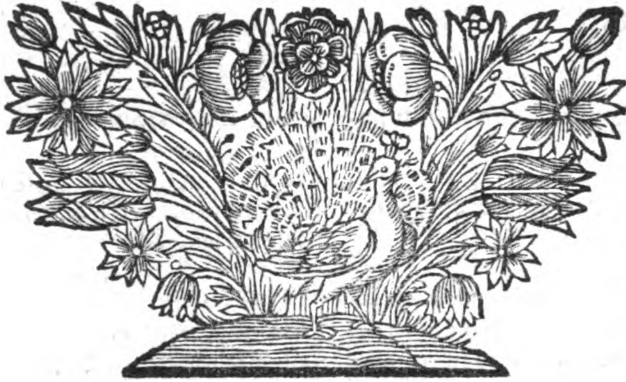
EDITIO OXONIENSIS	EDITIO ARGENTORAT.
Pag. 754.	
Quin illi subtiles, ut similes ac multi persuaserunt magistri, παράδειγμα scribendo esse altius tradiderunt.	Quin illi subtiles, ut similes ac multi persuaserunt magistri, παράδειγμα scribendo esse aptius tradiderunt.
Pag. ead.	
An Demosthenem mallem sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem? &c.	An Demosthenes male sic egisset ut scripsit, aut Cicero? &c.
Pag. 755.	
Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcipit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse qui facile judicem doceat, optandus.	Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: atque ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut Cicero præcipit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse qui facile judicem doceat, aptandus.
Pag. 758.	
Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane, non ubique simul, sed ubicunque par sibi fiet: tum id propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter.	Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane, non ubique simul, sed ubique partibus: sic fiet cum id propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit potenter.
Pag. ead.	
Sed evanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum: ut lana tincta fuco citra purpuram placet: ac si contuleris etiam lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. Si vero judicium his corruptis acrius adhibeas, ut buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat,	Sed evanescunt hæc atq; emoriuntur comparatione meliorum: ut lana tincta fuco citra purpuras placet: at si contuleris etiam, lacernæ conspectu melioris obruatur, ut Ovidius ait: si vero judicium his corruptis acrius adhibeas, ut fuco tinctis sulphura, jam illud, quod fefellerat,

exuat

EDITIO

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
exuat mentitum colorem, & quadam vix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur hæc citra solem.	exuat mentitum colorem , & quadam vix enarrabili fœditate pallescant. Lucent igitur hæc citra solem.
CAP. XI.	*Pag.* 760.
Neque enim scientia modo constat orator , quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate : quibus fractis aut imminutis ætate seu valetudine , cavendum est ne quid in oratore summo desideretur , ne intersistat fatigatus , ne quæ dicet parum audiri sentiat, ne se queratur priorem.	Neque enim scientia modo constat orator , quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate : quibus fractis aut imminutis ætate seu valetudine , cavendum est ne quid in oratore summo desideretur , ne intersistat fatigatus , ne quæ dicet parum audiri sentiat , ne se queratur perire.
Pag. 760. Aut ille monumenta rerum posteris , aut , ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat , quærentibus tradet , aut eloquentiæ componet artem &c.	Aut ille monumenta rerum posteris , aut , ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat , jura quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem &c.
Pag. 761. Quique hæc operi nostro necessaria crediderim , velut pondus rei perhorrescant , ac desperent ante experimentum.	Quique hæc operi nostro necessaria esse crediderint , velut remoram perhorrescant , ac desperent ante experimentum.
Pag. 762. Neque enim aut tam perplexa , aut tam numerosa sunt quæ premunt , ut non paucorum admodum annorum intentione discantur.	Neque enim aut tam perplexa , aut tam numerosa sunt quæ petuntur , ut non paucorum admodum annorum intentione discantur.
Pag. 763. Rerum cognitio quotidie crescit & tamen multorum ad eas librorum necessaria lectio est.	Rerum cognitio quotidie crescit, & tamen quam multorum ad eas librorum necessaria lectio est?

OXONIENSIS	ARGENTORAT.
Pag. ead.	
Philoſophorum quoque conſultorumque opiniones, ſicut alia velimus legere neceſſarium eſt. Quæ quidem poſſumus omnia.	Philoſophorum quoque conſultorumque opiniones, ſicut alia, velimus legere, quod quidem poteſt, omnia.
Pag. 765. 766.	
Alioqui peſſime de rebus humanis perductæ in ſummum artes mererentur, ſi quod optimum fuiſſet, defuiſſet.	Alioqui peſſime de rebus humanis perductæ in ſummum artes mererentur, ſi quod optimum fuiſſet effeciſſent.



EMEN-

EMENDATIONES

Repetitæ Lectionis.

Inſt. Or. pag. 20. lin. 17. leg. quicquid illico poſſunt, ſtatim oſtendunt.
Pag. 36. lin. 10. appellari eodem modo poſſet.
P. 74. lin. 23. tam graviter affligit.
P. 110. lin. ult Coloten Tejum vicit.
P. 124. lin. 27. in tribus ducibus.
P. 144. lin. 11. Polycrates.
P. 160. lin. 10. ſi confitetur.
P. 168. lin. 28. ſed Cicero quidem his &c.
P. 176. lin. 18. itaque vim duarum habet.
P. 195. lin. 16. & breviores aliquando cauſarum orationes.
P. 215. lin. 30. At nunc omne quo cœperint.
P. 251. lin. 19. ut oratio, quum recta ſecatur partitione.
P. 253. lin. 29. ſi modo indubitabile ſit.
P. 279. lin. 24. Sapiens, Magnus, Plancus.
P. 345. lin. 13. quos non permoverunt.
P. 350. lin. 4. quodque a dicentibus deſideramus.
Inſt. P. 370. lin. 25. Trachallus diconti Suellio.
P. 374. lin. penult. Deprehenſi interim.
P. 386. lin. antepen. Aliud enim alio dicere prius expedit.
P. 391. lin. 3. poſt uxorem, add. ultima ſpecies eſt, an optare poſſit alienam uxorem.
P. 416. lin. 20. ſurripere aliquid e ſacro.
P. 419. lin. 11. ad cujus forte quadam venimus mentionem.
P. 434. lin. 2. Ejus nonnulla.
P. 435. lin. antepen. alia diviſo.

Pag.

P. 456. lin. 20. redigam meas arbores.
P. 663. lin. 5. locis pro cera.
P. 683. lin. 15. Quamvis fulgor ille finiſtras imagines reddat.
P. 709. lin. 16. initium a parvis ceperamus.
P. 719. lin. 11. vincere hoſtem civitas non poſſit.
P. 725. lin. 4. non inter multas poteſt eſſe contentio.
P. 735. lin. 12. quem in eloquente exegimus.
P. 748. lin. 2. ad Coccum & Andocidem.

Sunt & alicubi diviſa perperam vocabula, ut: tran-slata, di-ſcede. & *geminata ſyllaba*, ut: genenera, dicacamus, *& literæ vel omiſſæ, ut*: interſt: *vel intruſæ, ut: ἀποστροφή.* Verum

Ut ſcriptor ſi peccat idem librarius usque,
Quamvis eſt monitus, venia caret:

ita his quæ tam craſſe errata ſunt, Lectoris induſtria obelum figet.



Doctiſſ.

Doctiss. Humanissimoque Viro,

D: PETRO CASTELLANO,

Tutelensium Episcopo, anagnostæ Regio,

PETRUS GALANDIUS

S. P. D.

SÆpenumero mirari soleo, Antistes ornatissime, cur in tanta præclarorum ingeniorum multitudine, tanta bonorum auctorum luce, qui quotidie novo splendore prodeunt, tam pauci cum in cæteris artibus summis, tum præcipue in eloquentia, admirabiles existant. Ac possit aliquis jure quodammodo in aliis reconditioribus disciplinis linguæ Græcæ ignorantiam prætexere, cum ad hanc diem Latina fere sola nobis in usu fuerit, & qui disciplinas eas tradere sunt aggressi, tam procul à vera Græcorum methodo abfuerint, ut nulla eos propinquitate contingere videantur. Nam & plurima aliena fide miscendo Plinius, centones interfecisse, & de medicina loquens Celsus, latine quidem, temere tamen multa pronuntiasse, & quod ait Persius, corvos passim secutus dici potest: & hoc præstare philosophi Seneca, quod vitia strenue & Stoice insectetur. Porro Ciceronem constat in eo genere ad Platonis æmulationem per dialogos philosophiæ frusta quædam ab aliis tractata concinnasse ad pompam potius & splendorem, quam ulla methodi commoditate instituisse. Eloquentiam vero, rerum, ut Euripides ait, reginam, à nobis

in hodiernum diem turpiter neglectam, quo ore excusabimus? Ea enim non poëtis & historicis modo, quibus Græcis pares esse facile possumus, verum etiam Ciceronis immortalibus orationibus, & ad eam via perveniendi ejusdem & Quintiliani præceptionibus certissima, tam ad vivum expressa est, ut non æquatam hac parte Græciam solum, verumetiam longissimo intervallo superatam existimem. Nam cum tenui, medio, & sublimi, tribus dicendi generibus, quæ nobis docere, delectare, movere, tria oratoris officia referunt, universa contineatur eloquentia: iis ita omnibus ubertim effloruit Cicero, ut non modo qui in horum singulis excelluerunt apud Græcos plurimi, verumetiam Demosthenem ipsum, cui hæc laus uni tanquam principi tribuitur, facile, præcipuis in eloquentia rebus anteverterit. Nam ut cum eo Demosthenes docendi diligentia, atque omni inveniendi acumine paria fecerit, ornatu tamen & salibus, commotionisque & commiserationis vehementia cedat necesse est. Jam vero de præceptis viam ad eloquentiam communientibus si sermo instituatur, quis Græcorum de Rhetorica libros magna superstitione atque ambitione ad ingenii ostentationem comparatos, cum Ciceronis & Quintiliani politissimis scriptis, quæ nihil supervacui, nihil impediti, nihil non ad artem pertinentis complectuntur, comparaverit? Et sane pervulgata quædam rhetorum præcepta negligens prætermiserit aut breviter perstrinxerit Cicero, viri consularis & in eloquentia eminentissimi servata dignitate: quid in Quintiliano, viro quodam præceptionum omnis generis exundante gurgite, quod vel ad mores, vel ad docentis discentisque utilitatem pertineat, desiderare possis? Quo magis Ciceronis quibusdam simiis nihil ejus præter

præter umbram & larvam habentibus, infensus sum, qui Quintilianum prolixum, & nullo certo docentem ordine clamitantes, de manibus studiosorum excutere meditantur. Cujus mentem, & susceptam à principio ad finem instituendi rationem, si intentis oculis acrius intueantur, facile obstinatum in prava sententia animum mutaverint. Tanta enim facundia, diligentia, dexteritate, industria ab imis fundamentis ad summa fastigia partibus omnibus expressam hanc eloquentiæ architecturam comperient, ut pravis affectibus depositis, facile confessuri sint, nihil in eo genere ne mente quidem & cogitatione perfectius concipi posse. Tradiderunt rhetorica varii cum Latini tum Græci: quorum cum alii tanquam neglectis carceribus metam solam spectarent, elementa, & omnium disciplinarum studia sine quibus eloquentiæ corpus nullo modo coalescere potest, prætermiserunt. Alii ex difficultate insita, nominis & famæ cupiditate, his flexibus & mæandris rhetorica implicuerunt, ut è Dædali juxta poëtas labyrintho te facilius quam è sinuosis eorum divisionibus explicare queas. Alii ea sermonis inopia & paupertate eadem tradere sunt aggressi, ut non modo non inflammarent ad eloquentiæ studium bene dicendi cupidos, verumetiam deterrerent. Plerique vero cum linguæ atque animi divortium facerent, tam sunt subtiliter de rebus iisdem nugati, ut de moribus, officio, & omni virtutum usu non aliter conticuerint, quam si ea ab oratoris professione alienissima fuissent. At Fabius cum fastigia non posse consistere nisi bene jactis fundamentis judicaret, ad ipsam pueri statim nati balbutientem infantiam, & minima quæque, sine quibus majoribus locus esse nequit, demittere sese non recusavit. A nutricibus

 enim,

enim, æqualibus pædagogisque sanctis juxta ac disertis incipiens, cum puerum tanquam gremio fovendum suscepisset, ad præceptorem in schola publica præstantissimum qui non acerbus studiorum exactor sit, sed per lusum & jucundam æmulationem assiduus magis quam vehemens excitator, deducit. Legere, scribere, pronuntiare singulari artificio docet: exercitatione optima & gravissima paulatim ediscendi, memoriam firmat. Ipsius etiam præceptoris officia persequens, ut illi discipuli ingenium explorandum sit: ut ad ejus naturam seipsum accommodare, optimis animum imbuere, mores suos austeritate & comitate temperare, ut alias omnes disciplinas ordine ante rhetorica tradere (quod utinam nostris temporibus negligi, jure queri non possemus) ut professionum discrimen facere, autorumque delectum habere debeat, gravissime præcipit. Hinc rhetorices progymnasmatis breviter percursis, summa ejusdem capita oratione locupletissima discutit, de ipsius utilitate, materia, simul & divisione, totoque genere & substantia. His accedunt ex libro tertio statim scitu perquam necessariæ quæstiones de rhetorices origine & initio, progressu, perfectione, partibus, statibus, quæstionum & caussarum generibus, in quibus inventionis & dispositionis fontes aperiuntur, & hæc quidem tribus primis libris. Quatuor autem sequentibus in partibus orationis ordine quodam doctrinæ faciliori inventionis & dispositionis usum ostendit. Et quamvis dispositionem conjunctam esse velit cum inventione, quam duplicem facit, unam quæ ad docendum, alteram quæ ad affectus movendos pertineat: illam tamen peculiariter libro septimo describit, ubi quotuplex sit, quid sit, quanta sit ejus utilitas, primum in universum, deinde

inde in singulis causarum generibus & statibus prudentissime docet. Elocutionem autem, quod & difficillima & in immensum effusa sit, cui memoriam & pronuntiationem adnectit, ad peculiarem tractationem in quatuor libros sequentes rejicit. Quibus cum quicquid de arte dici potest abunde edisseruisset, cumque ad partes divisionis libro secundo factæ, de artifice, arte, & opere respiceret, ultimo libro qui mores ipsius oratoris, quæ causas suscipiendi, discendi agendique ratio, finisque, & quæ post finem studia esse debeant, magna cum dignitate præscribit. Et ne parum alere facundiam & augere vires eloquentiæ posset, si aliorum more præcepta sterilia & nuda traderet, sine ulla subtilitatis affectatione, quæ robur omne naturæ & virtutem artium debilitare concidendo solet, bonos medicos, qui cum absynthium propinant, prælito melle poculo fallunt, imitatus est. Ea enim tanto verborum ornatu velut ossa carne operuit, & sententiarum interjectarum gravitate tanquam nervosis toris adstrinxit, tanta sermonis copia, quæ à Cicerone brevitate constricta, rudioribus obscura esse poterant, late persequendo explanavit, ut luce clariora omnia, omnia admirabilia, jucunda, amabiliaque juvenibus reddiderit. Quem si quis objiciat non esse structuræ artificio, compositionisque concinnitate & numeris Ciceroni similem, respondebo, non propterea disertum & eloquentem non esse. An idcirco non habet orationem quantum in hac præceptorum traditione fieri potest numerosam? Quænam rerum natura est, quæ in eodem genere non habeat complura dissimilia, consimili tamen laude digna? Id nos docent innumerabiles quas auribus atque oculis colligimus voluptates, quæ diversæ nostros tamen sensus ita

 dele-

delectant, ut difficillimum sit judicare à qua maxime afficiantur. Quid? Cæsar proprie eleganterque dicere contentus, Plinius, Suetonius, Titus Livius, in quo Pollio patavinitatem notavit, Ciceroni dissimillimi: An propterea non legendi, non in diverso genere suscipiendi? Quanquam in his institutionibus oratoriis, in quibus oratione perpetua uti non potest, minus id à Fabio requirendum erat, quam in ejus orationibus aut declamationibus: quæ si extarent hodie earum loco quæ supposititiæ Quintiliani nomine circumferuntur, quamplurimas virtutes Tullianis proximas in his fortasse animadverteremus. Atque ut quod sentio, exemplo plane familiari patefaciam, tantum utilitatis adferre eloquentiæ studiosis post Ciceronem mihi Fabius videtur, quantum medicinam tractantibus post Hippocratem Galenus. Ne igitur eum qui tot res tam dissipatas & genere distantes, vinculo tamen naturæ quodam inter se colligatas, nec aliter ad eum quem quærimus perficiendum, quam flores & succos diversorum generum ad mellis suavissimum saporem, necessarias in unum tanto facilitatis studio congesserit, perfricta fronte tanquam confusum aut prolixum vituperemus: neque præstantissimorum autorum, quos omnino duos in hoc genere habemus, perniciosum divortium admittamus: nec vero si nobis terra in Italiam via pateat, mare ad magnas merces importandas accommodatius, intercludamus. Sed ut ad id unde digressa est, nostra revertatur oratio, hanc ego fastidiosam & insolentem quorundam censuram, qui pro Cicerone non aliter umbram ejus, quam apud poëtas pro Iunone nubem Ixion, amplectuntur, inter cæteras causam statuo cur tam pauci hodie vere eloquentes evadant: & Ciceronis amore inflammati,

flammati, cuiem summam atque extima quadam lineamenta, non animum aut spiritum assequantur. Ac cum me animo & cogitatione ad exquirendas hujus eloquentium penuriæ causas attentius converto, longe maximam eloquentiæ pestem adferre mihi videntur, qui pro gravioris notæ autoribus ineptissimos libellos (qui quotidie primo cogitationis impetu, tanquam è satis Cadmi serpentis dentibus emergunt) imperitæ juventuti obtrudunt. Cum enim gravium autorum sententia idem esse in animorum affectionibus atque saporibus coloribusque constet, ut quemadmodum quo primum colore simplex vellerum candor tingitur, elui, quem liquorem testa recens combiberit, abstergi non possit; sic quæ tenellis animis primum insederunt, vitiosa præsertim, vix unquam mutari contingat: à prodigiosis ejusmodi libellis par erat adolescentes esse primis annis remotissimos, & Ciceroni Quintilianoque, qui acuere & alere ingenia possunt, addictissimos. In hos itaque rei literariæ scopulos cum semel incurrerunt nullo judicio præditi adolescentes, vel cum voluptatum studio laborem detrectant, vel ad quæstuosas artes præpropere festinant, facile tanquam naufragio studiorum omnium facto eloquentiæ & sapientiæ curam abjiciunt: non alia quidem dementia, quam qui rivulis aut potius turbidis lacunis contenti, limpidissimos fontes, & pleno torrentes alveo fluvios aspernantur. Quid aliud his qui ante tempus a gravium autorum monumentis abducuntur, contingere putandum est, quam spuriis ejectis, qui certa nutricis uberum beneficio privati, nunquam virile corporis robur colligunt? Qui poterunt avaritia atque ambitione quasi abortu quodam ad honores & sordidam advocationum stipem præmature abrepti,

abrepti, sibi utiles, aut patriæ cives salutares esse? Nulla severiore disciplina in tuto collocatis moribus, nulla subnixi bonarum artium scientia, effrani vitæ licentia, & falsæ doctrinæ persuasione tumentes, cum se ad gubernacula reipublicæ tractanda evehi vident, quid non sibi licere autumant? quam insolescunt? in quæ flagitia sese non ingurgitant? quid fœcunditate inscitiæ suæ immundo contactu veluti Harpyiæ Vergilianæ non contaminant? Quid discordiis non committunt, & in rem privatam convertunt? Quem non virum bonum religionis aut æquitatis assimulatæ specie opprimere conantur? Itaque pro pacificatoribus, discordiarum flabella: pro religionis & legum assertoribus, proditores & perniciosissima busta: pro civibus honestis, utilibus & salutaribus, probra, pestes & funera sunt reipublicæ. Quis bene natus non indignissime ferat, sacrorum concionatorum ex horum autorum contemptu fœdam inscitiam? qui cum ex sophistarum & barbarorum hominum tenebris prodigiosa quadam rerum & verborum farragine sint instructi, nec populum docent veram de religione persuasionem, & spinis quibusdam omnia exasperantes nullis dictionis aut sententiarum ornamentis delectant, nec majoribus affectibus ad veram pietatem inflammant. Quibus eo minus ignoscendum esse puto, quod omnibus fere curiis & judiciis exclusa hodie vetus illa fori Romani dicendi facultas, apud hos solos locum habere videatur: quodque ipsi in his rebus versentur, quæ nullum ornamentorum, amplificationum, aut locorum communium genus respuant. Hæc ad te doctissimum hominem pro tua prudentia atque dignitate occupationumque magnitudine nimis fortasse multa, pro rei vero necessitate pauca admodum, scribenda duxi: non

non ut Quinctiliano satis ex sese judiciis sanis commendato, aliquam oratione nostra commendationem conciliarem, verum ut quid tu de restituenda perturbata disciplina vetere, & certo tradendarum artium constituendo ordine, non ita pridem sensisses, tibi in memoriam revocarem. Memineram enim te ante annum Regis sapientissimi, humanissimi, atque omnium literarum studiosissimi jussu id non animo solum agitasse, ac usurpasse sermonibus, verumetiam scriptis acutissimis mandavisse, & vehementer ei placuisse primam descriptionem tuam. Cumque autoritate & gratia tantum hodie apud illum dicendi cupidissimum quantum mortalium nemo, valeas, sisque reconditarum omnium artium cognitione, atque insuper incomparabili eloquentia clarissimus: facile rectam viam qua ad eam perveniendum sit, tuis auspiciis aliis indicari & præscribi, & loco motam perturbatamque veterem instituendi rationem in gradum & pristinam dignitatem reponi posse speravimus. Quam ad rem egregie stabiliendam quam esset optandum a regia providentia & potestate, ut Critici pravis affectibus exuti, & disciplinis omnibus non leviter tincti deligerentur, qui, ne statim cum nutricis lacte errorem sugere possemus, constitutam cum ratione formam retinerent, & ne in posterum libellorum novorum perversitate depravari, extinctis naturæ igniculis, possent inconsiderati juvenes, providerent. Nam quos adhuc experti sumus ficulnos plane censores, qui frugibus glandem anteponunt, & de literis non aliter quam de coloribus cæci judicant, quis aliquo judicio præditus diutius ferat? Hæc me vehemens juvandæ rei literariæ cura studiumque impulit, ut ad te scriberem; & ut simul opus ipsum nostra industria illustratum

tam mitterem, insignis cupiditas tibi significandi, quantum laboris in eo vetusta cum novis exemplaria conferendo, cum doctis viris communicando, animadversione digna notando, obscura explicando, depravata reponendo & corrigendo, exhausissemus. Nam cum omnes docti certatim tibi velut Apollini musarum choro præsidenti non quantum merere hac eruditione & moribus, verum quantum possunt deferant, multis ego beneficiis nec iis vulgaribus a te affectus, ingratissimus sim omnium mortalium, nisi aliquo ingenii monumento, quanti te faciam, quantumque tibi literæ debeant, apud omnes testatum relinquam. Vale. Parisiis e gymnasio nostro Becodiano.

De

DE
QUINCTILIANIS
VETERUM SCRIPTORUM
TESTIMONIA.

M. ANNÆUS SENECA *Proœmio lib.* X. *Controverſ.*

PErtinere ad rem non puto, quomodo L. Magius gener T. Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore ſuum populum habuit, cum illum homines non in ipſius honorem laudarent, ſed in ſoceri ferrent: quomodo P. Aſprenas aut Quinctilianus declamaverint. Tranſeo iſtos quorum fama cum ipſis extincta eſt.

Idem controverſ. IIII. *ejuſdem libri, quæ eſt de eo qui expoſitos debilitabat, ut ex mendicitate eorum mercedem acciperet.*

Circa hunc ſenſum P. Aſprenatis eſt ille a Quinctiliano dictus, Neſcio utrum vos miſerabiliores dicam quod alimenta accipitis, an quod huic datis. Accipitis enim quia debiles eſtis: ei datis per quem debiles eſtis.

M. FAB. QUINCTILIANUS *lib. inſtitut. Oratoriar. ad Victorium Marcellum cap.* III.

Et cur me prohibeat pudor uti domeſtico exemplo? pater meus contra eum qui ſe legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus inſumptis re infecta redierat, Non exigo uti immoriaris legationi, immorare.

JUNIUS JUVENALIS, *lib.* IX. *Satyr.*

—— Hiſpulla tragœdo
Gaudet, an expectas ut Quinctilianus ametur?

Item.

Sed jacet in servi complexibus aut equitis, dic,
Dic aliquem sodes heic Quinctiliane colorem.
Hæremus: dic ipsa.

Idem lib. III.

Hos inter sumptus sestertia Quinctiliano
Ut multum, duo sufficient: res nulla minoris
Constabit patri, quam filius, unde igitur tot
Quinctilianus habet saltus? exempla novorum
Fatorum transi felix & pulcer & acer,
Felix, & sapiens, & nobilis, & generosus
Appositam nigræ Lunam subtexit alutæ.
Felix, orator quoque maximus, & jaculator:
Et si perfrixit cantat bene. distat enim, quæ
Sidera te excipiant modo primos incipientem
Edere vagitus, & adhuc a matre rubentem.
Si fortuna volet, fies de Rhetore Consul,
Si volet hæc eadem, fies de Consule Rhetor.

C. PLINIUS *lib.* II. *Epist.*

Ita certe ex Quinctiliano præceptore meo audisse memini. Narrabat ille, Affectabar Domitium Afrum, &c.

Idem lib. VI.

Erat non studiosorum tantum, verumetiam studiorum amantissimus, ac prope quotidie ad audiendos, quos tum ego frequentabam, Quinctilianum, Nicetem Sacerdotem ventitabat.

Est & ejus ad Quinctilianum suum in eodem lib. epistola quæ incipit, Quamvis & ipse sis continentissimus, & filiam tuam ita institueris ut decebat filiam tuam, Tutilii neptem.

M. VAL. MARTIALIS *lib.* II. *Epig.*

Quinctiliane, vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ, Quinctiliane, togæ.

TRE-

TREBELLIUS POLLIO *in Postum. juniore.*

Fuit (quod solum memoratu dignum est) ita in declamationibus disertus, ut ejus controversiæ Quinctiliano dicantur insertæ: quem declamatorem Romani generis acutissimum, unius capitis lectio prima statim fronte demonstrat.

CÆLIUS LACTANTIUS FIRM. *lib.* I.

Optime Quinctilianus in Fanatico, Istud, inquit, si deus cogit, iratus est.

Idem lib. V.

Ideo potentiores esse injustos Deus permisit, ut cogere ad malum possent: ideo plures, ut virtus esset preciosa, quod rara est. Quod quidem ipsum Quinctilianus egregie ac breviter ostendit in Capite obvoluto. Nam quæ, inquit, virtus esset innocentiæ, nisi laudem raritas dedisset? verum quia natura sic comparatum est, ut odium, cupiditas, ira, in id quod incubuerint agant cæcos, *supra* hominem videtur culpa vacare. Alioqui si pares omnibus affectus dedisset, pietas nihil erat.

Idem lib. VI.

Nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc caussam vitiis suis prætendat, injuriam se peccando non facere, sed referre, quod optime Quinctilianus expressit. Homo inquit, neque alieni matrimonii abstinens, neque sui custos, quæ inter se natura connexa sunt.

D. MAGNUS AUSONIUS *in Panegyrico.*

Dives Seneca, tamen Consul, arguetur rectius quam prædicabitur non erudiisse indolem Neronis, sed armasse sævitiam. Quinctilianus consularia per Clementem ornamenta sortitus, honestamenta nominis potius videtur quam insignia potestatis habuisse: quomodo Titianus magister sed gloriosus ille municipalem scholam apud Visontionem

Lugdunumque variando, non ætate quidem, sed utilitate consenuit.

Idem in commemoratione Professorum, de Ti. Victore Minervio.

Primus Burdigalæ columen dicere Minervi,
Alter Rhetoricæ Quinctiliane togæ.

Et postea,

Adserat usque licet Fabium Calagurris alumnum,
Non sit Burdigalæ dum cathedra inferior.

Et

Seu libeat fictas ludorum evolvere lites,
Ancipitem palmam Quinctilianus habet.
Dicendi torrens tibi copia, quæ tamen aurum,
Non etiam luteam volveret inluviem:
Et Demosthenicum, quod ter primum ille vocavit,
In te sic viguit, credat ut ipse tibi.

Idem in Misella.

—— memorabo Quietos
Agricolas, legumque Catos fandique potentes;
Præsidium sublime reis, quos curia summos
Municipum vidit proceres, propriumque Senatum,
Quos prætextati celebris facundia ludi
Contulit ad veteris præconia Quinctiliani,
Quique suas rexere urbes, purumque tribunal
Sanguine, & innocuas illustravere secures.

HIERONYMUS *in Chronico.*

Olymp. 211.	M. Fabius Quinctilianus Romam a Galba perducitur.
Olymp. 217. anno Domitiani 8.	Quinctilianus ex Hispania Calagurritanus primus Romæ publicam scholam aperuit, & salarium e fisco accepit.

Idem

Idem ad Præsidium.

Puto te Quinctiliani controversiæ recordari in qua pauper causatur, dolens ob interitum apum, flores ab impotentissimo divite venenatos.

Idem in Quæst. Hebraic.

Me vero procul ab urbibus, foro, litibus, turbis, remotum, sic quoque, ut Quinctilianus ait, latentem invenit invidia.

Item.

Nec mirum hoc in conceptu fœminarum, ut quales perspexerint, sive mente conceperint, in extremo voluptatis æstu quo concipiunt, talem sobolem procreent, cum hoc ipsum etiam ut equarum gregibus apud Hispanos dicatur fieri, & Quinctilianus in ea controversia in qua accusatur matrona quod Æthiopem peperit, pro defensione illius argumentatur hanc conceptus esse naturam quam diximus.

Idem adversus Vigilantium.

Iste Caupo Calagurritanus, & in perversum propter nomen viculi mutus Quinctilianus miscet aquam vino.

Idem ad Pammachium de obitu Paulinæ.

Felices, inquit Fabius, artes essent, si de illis soli artifices judicarent.

Idem ad Pammachium de optimo genere interpret.

Hilarius nostrorum temporum confessor, duodecim Quinctiliani libros stilo imitatus est & numero.

Idem

Idem Præfat. in Abdiam.

Dicit & Tullius tuus adolescentulo sibi inchoata quædam & rudia excidisse. Sic hoc ille tam de libris ad Herennium quam de rhetoricis, quos ego perfectissimos puto, ad comparationem senilis peritiæ dicere potuit: quanto magis ego libere profiteor & illud fuisse puerilis ingenii, & hoc maturæ senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est, & Origenes in Cantica canticorum, & Quinctilianus in xii. libris institutionis oratoriæ, ex quibus ostenditur unamquamque ætatem in quo esse perfectam, & ex annorum debere numero judicari.

SID. APOLLINARIS *lib.* v. *Epist.* x. *Sabaudo.*

Tua vero tam clara, tam spectabilis dictio est, ut illi divisio Palæmonis, gravitas Gallionis, abundantia Delphidii, Agræcii disciplina, fortitudo Alcimi, Adelphii teneritudo, rigor Magni, dulcedo Victorini, non modo non superiora, sed vix æquiparabilia scribantur. Sane ne videar sub hoc quasi hyperbolico Rhetorum catalogo blanditus quippiam gratificatusque, solam tibi acrimoniam Quinctiliani, pompamque Palladii comparari non ambigo, sed potius acquiesco.

Idem in panegyrico ad Anthemium.

Qua Crispus brevitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quinctilianus,
Qua pompa Tacitus nunquam sine laude loquendus.

Idem carmine ad Magnum Felicem cos.

Acrem Lampridium, Catum, Leonem,
Præstantemque tuba Severianum,
Et sic scribere non minus valentem,
Marcus Quinctilianus ut solebat.

RUFINUS *Gram. Antiochens. Comment. in metra Terentiana.* Quinctilianus in arte, &c.

AUR.

AUR. CASSIODORUS *de Rhetorica, ex lib. Disciplinis.*

Quinctilianus etiam doctor egregius, qui post fluvios Tullianos singulariter valuit implere quæ docuit, virum bonum dicendi peritum a prima ætate suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium literarum erudiendum esse monstravit, quem merito ad defensionem sui totius civitatis vota requirerent. Libros autem duos Ciceronis de arte Rhetorica; & Quinctiliani duodecim Institutionum indicavimus esse jungendos, &c.

Idem in Chronico ex Hieronymo, ut videtur.

Silvado & Prisco coss. Quinctilianus ex Hispania primus Romæ scholam publicam aperuit, & salarium e fisco accepit.

ISIDORUS *Hispalensis lib.* II. *Etymolog. De Rhetorica.*

Hæc Disciplina a Græcis inventa est, Gorgia, Aristotele, Hermagora, & translata in Latinum, a Tullio videlicet, & Quinctiliano, & Ticiano, sed ita copiose, ita varie ut ea lectori admirari in promptu sit, comprehendere impossibile. Nam membranis retentis, quasi adhærescit memoriæ series dictionis: at mox repositis, recordatio omnis elabitur.

Vetus interpres Lucani, ad eum locum lib. IV.

Vita brevis nulli superest qui tempus in illa
Quærenda sibi mortis habet.

Sensus, *inquit*, hic est. Non est putanda brevis vita quæ habet spatium, quo unusquisque sibi quærat exitium: quod non evenit nisi forti viro qui facile contemnit interitum. Unde Quinctilianus: faciamus de funere remedium, de necessitate virtutem. Solus vixit quoad voluit, qui mori maluit.

*** Judicium

Judicium GER. VOSSII de DECLAMATIONIBUS QUINCTILIANI.

Vide illum lib. I. Inst. Orator. p. 180.

Cum Quinctiliani Declamatoris mentio fiat apud M. Senecam patrem, procemio lib. 10. Controv. 4. Non minus eorum placet sententia qui eas avo hujusce Quinctiliani ascribere malunt. At undeviginti illæ Declamationes quæ & ipsæ Quinctiliano vulgo inscribuntur, ac Rhetoricis Fabii libris subjici solent; neque ejus sunt qui Declamationes alteras fecit, (nihil enim simile) neque illius qui Institutiones Oratorias scripsit; cui eas Erasmus quoque abjudicat in Ciceroniano suo: & merito, quandoquidem ut monuit Lud. Vives lib. IV. de Corrupt. disciplin. plane aliæ sunt a Fabii præceptis, & tales, ut contra istiusmodi potissimum invehatur. Tum in Codd. quibusdam Mss. M. Floro tribuuntur, ac a nonnullis etiam esse creduntur Posthumii Junioris, eo quod Trebellius Pollio dicat, scriptas ab eo esse Declamationes, quas ævo suo Quinctiliani esse putarent.

M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
VITA.

MARCUS FAB. QUINCTILIANUS Romæ natus est: quibus consulibus, aut quo imperante Cæsare, non legi. Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quinctilianus Calagura urbe Hispaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cum Iberos memoria dignos suis epigrammatibus inserat, nullam de Quinctiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat,

Quinctiliane vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ Quinctiliane togæ.

Et ipse dicit, cum esset adolescentulus cognovisse Domitium Afrum, & *Senecam*; qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto Divisionum, Quinctiliani declamatoris meminit, cujus adhuc extant multæ declamationes acutæ & breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quinctiliani: qui Romæ multis annis rhetoricen cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quinctilianus mentionem facit patris, qui caussidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani enim Cæsaris nepotum cura ei delegata fuit. Disciplinæ ejus castigatissimæ plenissimum testimonium Cajus Cælius affert: qui sub tali præceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facile superaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit: quæ acerbissima fatorum sorte in primo juventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, quum librum de caussis corruptæ eloquentiæ edidisset, amisit: postea quum rhetorices libros scriberet, Marcellum unicum parentis lumen ac solatium rogo dedit, testis ipse est infelix senex suarum lacrymarum. Ejus filiola ex alia (ut credo) uxore, Tutilii equitis Romani filia, genita, nupsit Novio Celeri, viro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

ARGUMENTA
SINGULORUM CAPITUM, QUÆ IN
QUINCTILIANI
INSTITUTIONIBUS ORATORIIS CONTINENTUR.

Ad Marcellum Victorinum.

PROOEMIUM.



PRoœmium quatuor continet: Cauſas condendi operis, Marcello dicandi, qualem oratorem inſtituat, quo pacto univerſum opus partiatur. Operis condendi cauſæ: ut inter opiniones varias facilior eſſet electio quod potiſſimum ſequendum. Cauſæ copioſius etiam ſcribendi quam ab amicis efflagitatum erat, ut eos plenius ſibi demereretur, ne alienis ſolum veſtigiis inſiſtere videretur, ſi prioribus nihil adderet, ne duo libelli de rhetorica, impoliti & manci diutius ſub ejus nomine circumferrentur. Cauſæ Marcello dicandi: quia amiciſſimus: quia literarum amore flagrans: quia inſtituendo ejus filio plurimum profuturos putaverit. Oratorem inſtituit perfectiſſimum, eloquentiſſimum, omnibus diſciplinis & virtutibus inſtructiſſimum, atque in philoſophorum arrogantiam invehitur, ultimam hanc partem ab oratoribus ſeparantium, & ſibi vendicantium. Totum autem opus in duodecim libros partitur: quorum Primus elementa ante rhetoris officium continet: Secundus rhetorices Progymnaſmata: Tertius, Quartus, Quintus, Sextus, Septimus, inventionem & diſpoſitionem, cum orationis partibus. Octavus, Nonus, Decimus, eloquutionem. Undecimus memoriam & pronunciationem: Duodecimus denique ultimam partem definitionis oratoris, id eſt, mores ejus, virtutes & officia. Primæ partes ad benevolentiam ſunt comparatæ, dum ſuam modeſtiam, & ſcribendi cauſas profert, Marcelloque opus dicat. Attentos reddit lectores, oratorem inſtituendo, & pleniora omnia quam vetera promittendo. Diviſio operis ad docilitatem pertinet.

Quid

Quid circa primam pueri institutionem providendum sit : & quemadmodum prima elementa tradenda sint.

CAP. I.

PAtrem de filio, quo sit circa ejus institutionem diligentior, non diffidere, sed spem optimam capere jubet: cum vis percipiendi, quæ traduntur, sit hominibus propria: ut avibus volandi facultas & equis currendi. Nutrices, puerosque inter quos educabitur infans, vitioso sermone, malisque moribus infames, repudiandos: quia tenacius hæreant quæ rudibus annis percipiuntur. In parentibus etiam plurimum eruditionis optat. Pædagogos quoque moribus probatis, & doctos esse vult: aut qui se doctos non esse intelligant. A sermone Græco puerum incipere mavult, & quia Latinus pluribus in usu vel nolentibus se præbeat, & quia disciplinis Græcis prius instituendus sit, unde Latinæ fluxerunt. Eumque statim ut *fandi* potens erit, *literis* instituendum, nec expectandum annum septimum, cum initia literarum sola memoria constent, quæ in pueris tenacissima est. Eundem docendum esse per lusum, & jucundam æmulationem, legere primum, deinde scribere, quorum primum ut expeditissime faciat, literarum formas prius quam nomina, contextum & syllabas perdiscat; ad quod profuturum ait, literas eburneas aut quid simile abjecisse, quo facilius ad discendum allici tenera illa ætas possit. Hinc syllabas omnes & statim difficillimas quoque perdiscendas, nec in continuanda lectione nimium properandum, cum hanc festinationem incommoda plurima consequantur. Scribere vero & celeriter & recte perdiscere posse, si literæ ex solida materia tabellæ insculpantur, quarum sulcos stylo sequens puer, & articulos firmet. Sed primam operam non in vulgaribus & forte occurrentibus verbis ponendam, verum iis & verbis & sententiis, unde plurimum fructus ad puerum redeat, qui etiam nomina quædam versusq; difficultatis affectatæ, syllabis asperrime coeuntibus eatenus celeriter proferre consuescat, ut os absolutius, & sermo expressior esse possit.

Utrum utilius domi, an in scholis erudiantur.

CAP. II.

REfellit eorum opiniones qui puerum a schola publica arcentes domi institui volunt, duplici nitentes argumento, quod in schola facilius corrumpantur, quodque unus magis vacaturus sit uni. Priorem causam ostendit ad scholas non pertinere, & retorquet in adversarios: cum pueri licentia parentum corrupti, domo malos mores adferant, qui tamen præceptoris sancta & gravi vigilantia corrigi queant: qui ut talis sit multis undique stimulis urgetur, cum domesticus ille majori securitate turpitudinem domi exercere possit. Secundum plane falsum ostendit, cum contra optimus quisque præceptor majori theatro & frequentia accendi soleat. Ergo utilius publice quam domi institui, quamvis non sit incommodum futurum, si domesticus ali-

 quis

quis doctus & probus lateri puerorum adjungatur. Inserit praterea objectiones duas, doctum illum praeceptorem publicum non se ad pueri captum accommodaturum: & numerum auditorum impedire praeceptoris castigationem praelectionemque. Primum ostendit esse falsum; secundum in speciem probabile multis commodis compensat. His argumentis confirmat: quod in scholis discat non reformidare homines: quod amicitias contrahat perduraturas in extremam senectutem: quod ibi prudentiam & sensum communem discat: quod ex aemulatione inflammetur ad discendum: quod audiat etiam quae ad alios pertineant: quod condiscipulorum facilitas accommodatior jucundiorem faciat imitationem: postremo, quod praeceptor uno praesente non concipiat idem spiritus, nec effundat eas vires quas in celebritate. His morem pueros instituendi laudatissimum suis olim praeceptoribus familiarem interserit.

Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint.

Cap. III.

Duo tradit hoc capite, puerorum ingenia primum perspicienda, eosque non temere caedendos esse. Nam cum primum & praecipuum omnium in puero quem in oratorem evadere desideramus, sit natura, qua invita nequicquam tentantur omnia, ad summam illam spem quemque alere conari, natura ejus & ingenio non diligenter explorato, esse vehementer absurdum. Signa quibus id colligi possit, haec esse. Memoriam primum quae duas habet partes, facile percipere, & fideliter continere. Deinde imitationem, non illam quidem vitiorum, aut rerum per se parum momenti habentium, ut est habitus & incessus, sed omnium bonorum; nam ut a probitate sejuncta sit imitatio, nullo pacto ferendum. Subjungit & haec, si ultro interroget: si non ingenium tanquam praecox effundat ante tempus: si laude excitetur & juvetur: si victus fleat: si lusu aliquo liberali cupiat interdum recreari. Postremo temere non esse caedendos, quia turpe & servile sit.

De Grammatica.

Cap. IV.

Puerum huic spei destinatum, legendi scribendique jam peritum, bonis moribus, bono ingenio praeditum grammaticis tradendum praecipit. Grammatices facit duas partes, unam recte loquendi scientiam, quam horisticen alii, alii methodicen nominant, quod praecepta, primas rerum finitiones, & methodum emendate loquendi scribendique tradat, sub qua scribendi rationem continet. Alteram poëtarum & historicorum enarrationem, quam exegeticen vocant, ad quam emendatam lectionem refert. ¶ In hac grammatices professione musicen propter rhythmum & metrum requirit. Astrologiae etiam cognitionem, propter poëtas, qui syderum ortu & occasu tempora rerum declarare consue-

consueverunt. Et philosophiam, propter locos plurimos in anthoribus ex intima philosophia petitos, & propter Empedoclem Varronemque, qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Addit & eloquentiam, ut omnia proprie & copiose demonstrare queat. ¶ Hinc elementorum vim statim tradendam, & non solum quo pacto vocales a consonantibus distinguantur, & hæ rursus in semivocales & mutas partiantur: verumetiam quas literas a Græcis mutuemur scribendis eorum nominibus, nempe, y & z, & in Latinis an Æolicum digamma desideretur. Et qui sonus medius sit inter I & V. An redundent H & K & X. Quo pacto I. & V. transeant in consonantes, præpositæ vocalibus, ut Venus, Iuno. Quid in literis proprium, quid commune. Quæ mutationes accidant declinatione aut præpositione, ut seco secui, cadit excidit. Quæ cum quibus cognatio, ut R & S. Valerii Valesii, arbos, labos. T & S. pultare, pulsare, & olim T cum D. Alexanter Alexander. Et pro aspiratione Digamma vel F. fordeum, fœdus, pro hordeum & hœdus. B pro P, F & H Byrrus, Bruges, Belena. O pro V & contra, Hecoba & Culchides, E & I, leber, Menerva. ¶ Hinc quot sint partes orationis, & quo pacto earum numerus ad octo paulatim deductus sit, rejectus articulus, asseveratione, & attractione, vocabulo appellationeque nomini subjectis. ¶ His cognitis ad declinationes nominum & verborum accedit: quibus neglectis ambitiosi quidam suos discipulos humi adhuc reptantes, circa sublimiora ostentare volentes, præpostere docebant. Et primum declinare nomina & verba præcipit, doceri genera nominum, origines scrutari, unde butri, Agrippæ, Posthumi. Deinde sitne aliqua vis sexti casus, apud Latinos, septimi apud Græcos. In verbis quoque præter accidentia nosse quæ sint anomala, ut in nominibus quæ heteroclita. Ut participia transeant in nomina verbalia, ut sapiens nutritor. Cujus rationis sunt illa impersonalia passiva, itur in antiquam sylvam. Et illud, totis Usque adeo turbatur agris. Item & illud, Campus curritur. Ut quædam passiva positione, activam habeant significationem, ut, pransus, potus. Ut quædam nomina transeant in adverbia, noctu, diu. Et quædam in his simile quid patiantur: ut dictu, factu.

De virtutibus & vitiis orationis.

CAP. V.

ORationis virtutes & vitia aggreditur: virtutes tres esse numero, ut oratio sit emendata, dilucida & ornata. Nam apte dicere ornatui subjici. Hanc exigi verbis primum singulis, deinde conjunctis. In singulis an Latina sint, peregrina, simplicia, composita, propria, translata, usitata, aut ficta, considerari. In conjunctis laudari verba bene rebus accommodata, in quibus merito placeat bona vocalitas, quam Græci euphoniam vocent. ¶ Duo esse orationis non emendatæ vitia, barbarismum & solœcismum. Et barbarismum quidem esse in singulis verbis, fierique scripto vel dicto tribus modis. Primo siquis nomen peregrinum Latinæ orationi inserat. Secundo, animi natura, ut si quis quid dicat insolenter, minaciter, aut crudeliter. Tertio, partim scripto, partim dicto, additione, detractione, mutatione, transmutatione, divisione, complexione, aspira-

aspiratione, ectasi: systole, genere, numero, sonis, quales sunt jotacismi, lambdacismi, ischnothetes, plateiasmi, chilostomia. ¶ Accentus cujus Græcis longe sit ratio difficilior quam Latinis, ut cum acuta & gravis alia pro alia ponitur, ubi breviter quæ ratio accentuum sit, præscribit: antepenultimam longam natura circumflecti; Roma: Longam positione acui; fervor: brevem in polysyllabis rejicere acutum in antepenultimam, ut tartarus: Monosyllaba natura circumflecti, Ros: brevia aut longa positione, acui, ob, lux. Verum hic notandum esse, tertium barbarismi genus in poëtis aut venia dignum aut etiam laudi duci. In prosa quoque immutationem recipi: ut Canopitarum apud Ciceronem p pro b, literarum adjectionem, ut in assentior. Quædam etiam juncta sine reprehensione dici, quæ singula vitiosa sint, ut duapondo, trepondo. ¶ Solœcismum complexu orationis fieri, etiam cum in verbo est vitium. Adjectione, detractione, transmutatione, immutatione: atque etiam in partibus orationis per varia earum accidentia, per genera, tempora, personas, modos, numeros: per comparationes, superlationes: atque ubi patrium pro possessivo ponitur: ubi quies pro motu: & ut in summa dicam, ubi quævis particula alterius officio seu potestate fungitur. Quædam etiam faciem solœcismi habere, quæ schemata sunt: ut Thyestes tragœdia, ludi Floralia. ¶ His omnibus ad finem adjungit sibi placere, ut in peregrinis quibus Latini pro suis utuntur, accentuum & casuum rationem Latinam sequamur, quousque patitur decor, quia in quibusdam consuetudo superet autoritatem, & quædam sint quæ utroque modo non indecenter efferri possunt. ¶ Postremo: quæ ratio sit vocum compositarum & Græcos componendis nominibus fingendisque, Latinis esse feliciores ostendit; & quæ propria & translata verba sint, definitione explicat.

De quatuor quibus sermo constat.

Cap. VI.

PRofert quatuor quibus sermo constat, rationem, authoritatem, vetustatem, & consuetudinem. Rationem duobus constare, analogia præcipue, & etymologia. Analogiam duplici ratione exigi, comparatione similium, & diminutione. Comparationem aut genere deprehendi, aut declinatione. Genere: ut cùm panis masculinum sit, sic etiam funis. Declinatione: ut cum ornatus, quartæ sit, ita senatus. Diminutione: ut cujus generis sit diminutivum, ejusdem intelligatur esse & primitivum, ut cùm funiculus masculini sit generis, ejusdem intelligatur funis. Primam etiam positionem ex obliquis invenit: ut cùm cecidi à cado sit, sic & pepigi a pago. Verum cum analogia sibi plurimis in locis repugnet, rationem ejus per omnia duci non posse. Quare eruditorum quorundam nimiam curiositatem circa hanc partem irridendam, qua per eam omnia defendere velint, cum in plurimis usui & consuetudini cedat. ¶ Addit etymologiam, quam alii originationem, Cicero notationem vocaverit, habere in se multam eruditionem, vel cum ex græcis orta tractet, vel cum ex historiis veterum, nomina hominum, locorum, gentium, urbium requirat: ut unde

Bonii Publicolæ. Et hanc necessarium habere usum quoties res de qua quæritur, interpretatione eget: ut si dicat Cicero assidûum ab assibus dandis, locupletem. Verum & hanc aliquando consuetudini servire, ut in triquetra & meridie. Quare hic non aliter quam in analogia eruditos nimis curiosos ridet, qui ad hanc omnia exigentes, ad fœdissima usque ludibria dilabantur. Vetera orationi majestatem afferre cum delectatione, modo non sint nimis crebra, & ab ultimis & jam obliteratis temporibus repetita: qualia sint *Topper & Antigerio*. ¶ Similem esse circa autoritatem rationem: quare videndum esse non solum quid dixerint quantumvis magni, sed quid persuaserint. Nam hoc tempore laturum neminem tuburchinabundum & lurchabundum quibus Cato usus sit. ¶ In consuetudine constituendum in primis quid consuetudinem vocari velimus: nempe loquendo consensum eruditorum, sicut vivendo consensum bonorum.

De Orthographia.

Cap. VII.

Post rationem loquendi, ad scribendi regulam accedit: hanc Græcis Orthographiam dictam, locum habere in dubiis, quo apice signandæ, neque enim in aliis desiderari, quia his quæ natura verbi satis pateant, apponere apicem sit ineptissimum. At in malus pro Arbore, & palus secundæ declinationis longa nota monendos esse. Conducere & ad hoc orthographiam, ut quo pacto præpositiones cum verbis jungendæ sint sciamus: ut ex, cum specto romanente s, exspecto; cum pecto, remota s, expecto: Nam in iis solum fieri, in quibus id dubii propter affinitatem suboriri possit. Præpositiones per d, scribendas, ut adverbia, & conjunctiones per t. at, set. Quædam quæ per b, scribantur, magis efferri per p, obtinuit. Per n, scripta commutari in m, immunis. In compositione manentibus omnibus, mediam literarum consonantem sequenti jungi, aruspex: quia sit a spectando. Contra in abstemius priori, quia sit ex abstinentia temeti, abstemius. Orthographiam quoque consuetudini servire. Olim semivocales non fuisse geminatas. Ciceronis temporibus s, literam mediam vocalium longarum, vel subjectam longis, geminatam, ut divisio, caussas. Usum fuisse ei diphthongi ubi esset i, in pluralibus & in dativis singularibus: quod supervacuum erat. Et ai, pro æ, in genitivis & dativis primæ, ut aulai, aquai. Quædam esse quæ scribantur aliter quam enuncientur, Cneus, Cajus. Alioqui sic scribendum esse quodque, quomodo sonat: nisi contra consuetudo obtinuerit.

De lectione pueri.

Cap. VIII.

Hactenus de his quæ ad methodicen grammaticam pertinebant, nunc quæ ad historicen sive exegeticen, proponit. In legendi ratione docendum puerum esse, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus; unde incipiat, quando attollenda vel submittenda

tenda vox, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum. Lectionem virilem esse debere, & cum suavitate gravem. Et quia teneræ mentes altius trahant quicquid rudibus annis insederit, placere, ut lectio ab Homero & Virgilio incipiat, ut præter alia commoda sublimitate carminis heroici animus assurgat, & magnitudine rerum spiritum ducat. ¶ Utiles esse etiam & tragœdos. Alere lyricos, si partes operum præsertim quæ vacant obscœnitate, eligantur. Elegiam quæ amat, repudiandam. Comœdiam quæ plurimum ad eloquentiam conferat, cum mores erunt in tuto, inter præcipua legendam. In quibus grammatici officium sit curare partes orationis sibi soluto versu reddi, & pedum proprietates, ut quæ barbara, quæ impropria, deprehendat: ostendatque vel venia digna propter necessitatem, vel etiam laudi ducenda: ut etiam demonstret quot quæque verba modis intelligenda sint. ¶ Circa glossemata quoque, id est, voces minus usitatas, pueros diligenter exerceat. ¶ Præterea tropos majore cura, & figuras tum sententiarum tum verborum excutiat. His etiam ut accedat enarratio historiarum non nimis operosa. Nam fabulas etiam contemptissimas persequi esse insani. In omnibus doceat quæ in œconomia virtus, quid in decoro rerum, quid personæ cuique conveniat: quid in sensibus, ubi copia probabilis, ubi modus.

De officio grammatici, & quæ primordia sint dicendi.

CAP. IX.

PErfectis duabus grammaticæ partibus, nempe methodice, & historice, adjicit veluti corollarium grammaticorum curæ quædam dicendi primordia: Fabellas primum Æsopicas, & earum tractandarum rationem: chrias etiam & ethologias, atque sententias: & chriarum plura genera, aliud voce simplici, aliud in respondendo, aliud in facto, aliud huic pene par, quod chriodes appellant.

An oratori futuro necessaria sit plurium artium scientia.

CAP. X.

PUerum hactenus a grammaticis doctum priusquam rhetori tradatur, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci encyclopædiam vocant, mathematicis instituendum contendit: quæ etiamsi in dicendo se non ostendunt & proferunt, vim tamen occulte suggerere, & tacite sentiri confirmat, nec aliter ex iis orationem consummatam effici, quam antidota & pharmaca ex multis diversas vires habentibus perfectissima, aut mel vario florum ac succorum genere suavissimum evadere. ¶ Primam mathematicarum musicam tractat, cujus laudes primum ab efficientibus, adjunctis exemplis, & testimoniis majorum celebrat. Deinde ad usum ejus accedit, eamque apud veteres conjunctam cum grammatica fuisse probat. Oratorem etiam ab ea petere

numeros

numeros, qui in corpore sint. & in voce, quorum alii ad gestum, alii ad collocationem verborum, ad flexus vocis alii pertineant. ¶ Denique de qua musica praecipiat ostendit, nempe non de effœminata, & impudicis modis fracta, sed de gravi & sancta, rationisque cognitionem habente: quæ ad movendos leniendosque affectus plurimum valeat. ¶ Geometriam probat oratori esse necessariam, eamque late accipiendo ad arithmeticam & astrologiam extendit: summas & computationes incidere frequenter in causas, quæ arithmetices beneficio sint explicandæ. Esse etiam & sæpe de terminis, mensuris, finibus & magnitudinibus controversias: quare lineares illas formas tenendas esse. Porro majorem geometriæ cum arte oratoria esse cognationem, propter ordinem utrobique necessarium: nam quod in demonstrando faciant geometræ; ut ex prioribus probent insequentia, ex certis incerta: idem facere & oratores dicendo: hinc secundum plerosque cum dialectica majorem habere affinitatem. Geometræ usum aliquem formis subjectis demonstrat: & formam quidem orbicularem esse omnium capacissimam & perfectissimam, quadratam triangulis esse perfectiorem, triangula æquis lateribus, inæqualibus: & hanc se tollere usque ad rationem mundi: unde numeris cognoscimus certos esse syderum constitutosque cursus: quod & ad oratorem pertinere subjectis exemplis probat.

De prima pronuntiationis & gestus institutione.
CAP. XI.

COmœdo & palæstritæ operam aliquam propter pronuntiationem, gestum & motum dandam censet: non quia puerum fœmineæ vocis exilitate frangi, aut seniliter tremere, aut ebrietatis effingere vitia, & corporis cura mentem obruere oporteat: sed ut eorum imitatione oris vitia emendet: gestus & motum quantum oratoris gravitas postulat componat: quomodo narrandum, qua sit autoritate suadendum, quidque singulis partibus agendum, discat. Ad quæ omnia plurimum profuturum sit, si electa ex gravibus orationibus ediscere, & stans ea dicere, & quemadmodum agere oporteat, cogatur.

An plura eodem tempore doceri prima ætas possit.
CAP. XII.

REfellit eorum sententiam, qui artes de quibus egit hoc primo libro, eodem tempore tradi vetabant. Quod oportere probat similibus ab agricolis, citharœdis, & oratoribus. Efficientibus, a natura puerorum priusquam obduruerunt, aut laboris judicium collegerunt maxime docili, & laborum patientissima. Id probat effectis, quod brevissimo tempore sine cujusquam opera rectissime omnia loqui consuescant, quod novitiis servis vix tota vita contingit: quodque nullo labore, discursationibus & reptationibus unquam defatigentur. Postremo Platonis exemplo; cujus bono ingenio prædito ea omnia inesse posse contendit.

M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA,
LIBER II.

Quando sit Rhetori tradendus puer.
CAP. I.



AGitat hoc capite tria; Quando Rhetori tradendus sit puer, quousque grammatici professio extendatur, unde rhetoris inchoet. Prima, quæ præcipua est, ex aliis pendet: rhetori tradendum esse puerum monet quando per justam eruditionem poterit: neque enim ætatis habendam rationem. Id autem vere æstimari non posse, nisi rhetoris & grammatici professiones suis terminis circumscribantur, & quasi certis cancellis includantur. ¶ Et grammaticum quidem suæ artis appellatione, quæ intra literas consistit, assumptis Poetarum & historicorum viribus contentum esse debere. Rhetorem etiam prima suæ artis opuscula, ut sunt narrationes, laudes, vituperationes, loci communes, non oportere detrectare, quamvis consuetudo, hujus aut ignavia aut fastu, vel illius temeritate licentiaque diversum obtinuerit, quæ si locum habeat, rhetore tardius, sin minus, eodem citius opus fore, etiam cum grammaticis puer operam dabit: neque enim incommodum esse, ut eodem tempore grammatico & rhetori diversis horis det operam puer, quod horum quisque rectius suas partes obiturus sit.

De moribus & officiis præceptoris.
CAP. II.

ELigendum esse rhetorices præceptorem maxima cura, sanctissimis præditum moribus, & omnibus quæ illam professionem deceant officiis insignem: quia pueri tum adulti ferociores, & jam ad libidinem procliviores facti, gravitate & sanctitate docentis in officio contineri debent. Officia connumerat. ¶ Invehitur in puerorum petulantiam & assurgendi exultandique aliis declamantibus licentiam, quos ex præceptoris vultu & indicio pendere oportebat. ¶ Postremo pueros ab adolescentibus separandos censet, ne ab illis ad vitia illectari, & ante tempus corrumpi queant.

Aa

An protinus præceptore optimo sit utendum.

CAP. III.

REfellit eorum opinionem qui puerum eminentissimo statim tradendum negabant, sed mediocri committendum, his argumentis persuasi, quod & minores illi sufficerent docendis rudioribus, quodque eminentes ad minora sese demittere nollent. Sufficere minores non posse probat, cum illi non minus, sed pejus, & dedocenda doceant. Id Timothei musici exemplo confirmat. Optimum vero quemque non fastidire hanc curam, quia per initia ad summam tendendum esse intelligat, rationemque & viam maxime compendiariam noscat per quam ad eloquentiam pervenerit. Inde aliquas objectiones solvit, & quo pacto prudens & probus præceptor se ad mensuram discentis submittat, & magna perspicuitate, quæ prima sit eloquentiæ virtus, utatur, commemorat.

De primis apud rhetorem exercitationibus.

CAP. IV.

PRimas apud rhetorem exercitationes aggreditur: Narrationis, præter eam quæ propria causarum est, quam in librum 4. differt, tres species facit, fabulam, argumentum, & historiam: hanc apud rhetorem statim tractandam puero proponit: nam poeticas quæ fabulosæ sunt, grammaticis addixit, eamque vult esse non jejunam & aridam, sed splendentem: nec rursus sinuosam, aut poetica licentia lascivientem. Quorum utrumque cum vitiosum sit; minus tamen esse copiæ quam inopiæ vitium. In parvis etiam copiam illam redundantem maxime probandam: quia cum sterilia nullo labore vincantur, facile sit remedium ubertatis. Eam ob rem magistrum aridum, & ex sese nil nisi maciem & infirmitatem gignentem in primis evitandum. ¶ Atque obiter quæ ratio sit emendandi quæ a pueris conscripta sunt, præscribit: nempe nimia severitate non esse ad desperationem & diffidentiam redigendos, sed mediocri laude, dictatis interdum totis fere materiis quas illi imitentur, & tanquam suas ament, excitandos, nec ferendam in illis extemporalem sine cogitatione garrulitatem, quam plurima incommoda consequantur. Narrationibus confirmationes & confutationes subjungit, rerum non solum a poëtis, verumetiam ex ipsis annalium monumentis petitarum. Laudes clarorum hominum ac vituperationes, simplices primum, *deinde* comparatas annectit: ex quibus incredibilem manare utilitatem ostendit. ¶ Hinc theses; ex rerum comparatione, ut, viri militaris sitne major gloria quam jurisperiti. Deinde locos communes in vitia citra complexum personarum: alios item de testibus & argumentis non minus ad forenses actiones pertinentes: quibus qui velut emblematis nulla cognitione rerum instructi ad omnem occasionem utuntur, vehementer improbat. Admiscet exercitationes quæ præparant ad conjecturales causas: ut cum quæritur; cur armata apud Lacedæmonios Venus. ¶ Atque ultimo loco legum

legum tractandarum rationem ad laudem aut vituperationem, ad suasionem aut accusationem pro consuetudine & jure civitatum, & quicquid circa has refelli aut astrui possit (quod genus propter difficultatem exercitationes omnes superet) diligenter exequitur.

De lectione oratorum & historicorum apud rhetorem.

Cap. V.

PRofuturum discipulis plurimum ait, si rhetor eos historiæ atque etiam magis orationum lectione instruxerit. Atque hoc loco quod sit rhetoris officium docet, nempe, silentio facto unum aliquem per vices constituere lectorem, in quo virtutes demonstrare, vel, si ita incidat, vitia possit, ut reliqui protinus pronunciationi quoque assuescant: tum diligenter partes omnes orationis, earum vim & proprietatem excutere: ne quid maneat intactum; quid elocutionis inventionisque proprium, quæ prudentia dividendi, quæ subtilitas argumentandi, frequenter etiam suos interrogare, & eorum judicium experiri. Fore etiam utile, si corruptæ & vitiosæ orationes pueris non quidem ad imitationem, sed ut vitari vitia facilius queant, proponantur. Neque interim prohibet, ut vel ipse præceptor declamet, vel suos declamationibus exerceat: verum multo plus collaturum discipulis, si hanc operam in gravium hominum orationibus posuerit. ¶ Et quia periculosum est sine delectu quemvis in manum sumere, optimos quosque & candidissimos, suavi copia & perspicuitate amabiles, quales Cicero & Livius, eligendos censet. ¶ Atque autorum genera duo esse cavenda: horridum unum, & jam obliteratæ illius antiquitatis, alterum novæ licentiæ lenociniis sine gravitate lasciviens. Solidis tamen & jam firmis ingeniis in utrisque versari permittit, ut ex illis virile quiddam, ex his flosculos & nitorem detergendo rudis seculi squalori aptum colligere possint.

De divisione.

Cap. VI.

QUa ratione pueri ad veram compositionem & plenam styli facultatem a præceptoribus perducendi sint docet. Et primum duplicem ostendit viam a diversis usu receptam: unam, qua materias quas discipulis dabant in summa capita partitas, latius dicendo prosequebantur, & argumentis effectibusque implebant: Alteram, qua easdem simplices proponere contenti, post declamationem in quo quisque errasset, ostendebant, quarum si separandæ sint, priorem subjectis rationibus longe commodiorem esse probat. Utramque rationem miscendam suadet, & primum materias velut præformatas tradere secundum cujusque vires, deinde cum profectu brevia quædam vestigia. Postremo suis eos permittere viribus, avium exemplo, suos pullos ad volatum ita paulatim instituentium.

De

De edifcendo.

Cap. VII.

COnfuetudinem fui temporis improbat, qua pueri quæ fcribebant omnia edifcebant & declamabant. Id quemadmodum aliquando permittere non inutile, maxime cum aliquid politius & limatius fcripferint, ita longe utilius electos ex claris autoribus locos edifcere, & hanc operam in illis ponere cenfet, quod argumentis fubjectis probat.

An fecundum fui quifque ingenii docendus fit naturam.

Cap. VIII.

DIfcrimina ingeniorum noffe, & quo quemque natura ferat: & hinc quemque maxime qui imbecillo eft ingenio, fecundum vim naturamque ingenii fui docere primam boni præceptoris virtutem effe dicit, liberiore autem ingenio præditum, quem oratorem fieri poffe fperamus, per omnia quæ oratorem perficiunt, exercendum & verfandum, pancratiaftæ exemplo, & phonafci, qui non uno aliquo fuarum artium aut certaminum genere, reliquis omiffis, contenti in omnibus excellere ftudent.

De officio difcipulorum.

Cap. IX.

QUia parum profuerit docere, nifi difcipuli fe præbeant dociles: quo pacto id fieri poffit, demonftrat, nimirum fi pietatem in præceptores exerceant, & eos tanquam animorum patres colant amentque.

De utilitate & ratione declamandi.

Cap. X.

PRæexercitationes hactenus traditæ funt & orationum membra a reliquis fejuncta: nunc corpus ipfum, declamationes judiciales & fuaforias, ultimum rhetoris munus aggreditur: & primum eas ab utilitate commendat, deinde formam depingit, oftenditque quid fit earum proprium, nempe, ut veris actionibus fint quam fimillimæ, quamvis plufculum nitoris affumere permittantur. ¶ Invehitur in licentiam atque infcitiam declamatorum, &, quatenus poetica themata pertractanda juvenibus permitti oporteat ftatuit, nempe, ut uberius luxuriantes crefcant, & eloquentiæ vires majores adjiciant.

An

An artis hujus necessaria cognitio sit.

Cap. XI.

NAturam ad eloquentiam minime sufficere, verum artem adjungendam contendit: refellendo, & ridendo eorum ineptiam inscitiamque, qui contempta arte, naturæ & ingenii viribus gloriantes, pro tersa, culta, nitida, & ubique consona oratione hiulca, dissoluta & monstrosa utantur.

Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur.

Cap. XII.

HOc caput ex superiori pendet, rationes etenim profert, quibus moti imperiti, ineruditos & artis expertes melius artificibus & eruditis dicere judicent; quia trahant non ducant; rumpant, non solvant; effringant, non aperiant, quod illis videtur robustius. Quia divisione (quæ speciem virium minuere videtur) non utuntur: quia sine delectu, omnia dicant, unde copiosiores appareant; quia argumentis minus inhæreant; quia effusius maledicant; quia inter sordes magis emicent eorum sententiæ; quia gestu, motu & pronuntiatione impotentius se jactent; quæ tamen omnia a vera eloquentia sunt alienissima.

Quis modus sit in arte.

Cap. XIII.

ESse artem ad naturam adjungendam, contra imperitos ostendit. Nunc autem quis modus in arte statui debeat (ne in hanc etiam partem anili superstitione obstricti simus) docet, nempe rhetorices præceptis, quæ catholica vocent, ita adhærendum esse, ut intelligamus ea pro ratione loci, temporis & personarum, pro necessitate, aut occasione (quibus tota dicendi doctrina constat) mutari. Id probat & illustrat similitudine a bonis imperatoribus, statuis, & picturis ducta: qui etiam si de acie instituenda, de statuis, & picturibus faciendis ordinem certum, constitutumque habeant, de illo tamen plurima frequenter mutent, varios flexus aversionesque sequentes. Quare in omni actione duo spectanda monet, quid deceat, & quid expediat: ad quæ respicientes, artem dicendi non solis præceptis, verum multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constare cognoscamus.

Rhetori-

Rhetorices etymon; & totius operis divisio.

Cap. XIV.

RHetoricen non apte in Latinum sermonem transferri posse, atque ideo Græco nomine nobis utendum, quod & in multis retinendum sit, concludit. ¶ Deinde in partes, quæ rursus in alias libro tertio & quarto diducantur, dividi: nempe in artem, artificem, & opus.

Quid sit rhetorice, & quis ejus finis.

Cap. XV.

PRofert varias, atque etiam inter se pugnantes veterum de rhetorica, de fine ejus & oratore, opiniones: astruentibus aliis eam esse vim persuadendi, aliis *cacotechnian*, id est, artis pravitatem, aliis vim inveniendi, aliis ducendi in id quod vellet actor, aliis scientiam circa quæstiones civiles versantem, artem aliis sed non virtutem putantibus, aliis usum solum, atque exercitationem dicendi, aliis quoque adulandi peritiam, aliis etiam oratorem & pessimum virum esse asseverantibus. Quorum omnium opiniones refellit, & rhetoricen bene dicendi scientiam: ejus finem, bene dicere, non persuadere: & oratorem virum bonum esse debere concludit.

An utilis sit rhetorice.

Cap. XVI.

PRobat rhetorices esse maximam utilitatem dignitatemque. Et primum refutat eorum calumnias, qui in eam tanquam rem perniciosam invehi solent, in eam vitium conferentes, quod in homines sceleratos erat conferendum: quo etiam modo medicinam, sapientiam, magistratus, reprehensioni obnoxia fieri, subjectis exemplis & similibus docet. Deinde aliis contrariis, propriis & effectis ejus dignitatem utilitatemque colligit, quod Deus nullo magis homines separaverit a brutis, quam dicendi facultate. Et velocitate quidem, firmitate, viribus & magnitudine, a brutorum quamplurimis homines superari, esse etiam intellectum & usum rationis in quibusdam *proxime* ad homines accedentem; verum vim dicendi vere hominis propriam esse, qua etiam homo non solum brutis, sed aliis hominibus præstet. ¶ Addit quod nulla res plenius gratiam referat, quod ea amici defendantur, regatur Senatus populusque, exercitus quocunque ducatur, quod ea verbis etiam in communi usu positis, homines non loqui, sed tonare ac fulgurare videantur.

*****

An

An Rhetorice sit Ars.

Cap. XVII.

RHetoricen artem esse probat testimoniis primum, non oratorum modo, verumetiam philosophorum: & ex comparatione aliarum artium a minori. Item sub finem capitis a definitione ejus, a pari, & effectis. In medio vero tredecim artem oppugnantium objectiones interserit, & easdem refutat: quæ sunt hujusmodi: Non esse artem, quod a natura sit, quoniam natura sola exercitatione, non etiam arte juvetur: rhetoricen esse ejusmodi: ergo non esse artem. Secundo, Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui orationes ante artem fuisse, ergo, &c. Tertio, Non esse artis, quod faciant, qui non didicerint: atqui orasse Æschinem & Demadem qui non didicerant; igitur, Quarto, omnes artes habere materiam, rhetoricen non habere: ergo. Quinto, Nullam artem assentiri falsis opinionibus, rhetoricen assentiri: ergo. Sexto, Omnes artes habere finem propositum: rhetoricen non habere: ergo. Septimo, Artes scire quando finem sunt consecutæ: rhetoricen nescire: ergo. Octavo, Non esse artem quæ vitiis utatur, rhetoricen uti: ergo. Nono, Nullam artem esse sibi contrariam: rhetoricen esse contrariam: ergo. Decimo, Nullam artem destruere quod effecerit: id accidere rhetoricæ: ergo. Undecimo, Nullam artem docere dicenda & non dicenda: id accidere rhetoricæ: ergo. Duodecimo, Artes non in opinionibus esse, sed in scientia, rhetoricen esse in opinionibus: ergo. Decimotertio, Nullam artem oppugnare diverso tempore quod defenderit: id accidere rhetorices opera: ergo. Quas omnes cavillationes refellit aut propositionem assumptionemve negando, vel distinguendo, & quod ambiguum erat, interpretando: aut conclusionem non ex præmissis sequi ostendendo.

Generalis artium divisio, & ex quibus sit rhetorica.

Cap. XVIII.

DIvisionem artium facit in tria genera: unum vocat Theoreticum quod constat inspectione seu contemplatione, ut Astrologia. Alterum practicum, quod in actu consistit, ut saltatio. Tertium poeticum, quod in effectu est, & post se opus relinquit, ut pictura. ¶ Rhetoricen vero maxime actu contineri, esse igitur practicam quamvis ex aliis generibus multum assumat, unde media videri possit.

Utra plus conferat eloquentiæ ars, an natura.

Cap. XIX.

COnsummatum oratorem fieri non posse, nisi ars cum natura jungatur, contendit: & naturam quidem, si eas distrahi oporteat, arte meliorem esse. Si etiam ex æquo adsint mediocria utraque plus adhuc efficere naturam. Perfectos vero plus arti debere quam naturæ. Quæ similitudinibus a re rustica & statuaria sumptis illustrat.

An

An virtus sit Rhetorice.

CAP. XX.

EX Stoicorum sententia rhetoricen illam bene dicendi scientiam (non autem atechniam, aut mataeotechniam, cacotechniamve quibus homines vel ad suam impudentiam vel stultitiam aut etiam improbitatem abutantur) virtutem esse probat quae sibi in dicendis & non dicendis constet, quae prima suae facultatis semina in optimum finem a natura trahat. ¶ Adjungit etiam argumentum a pari: & quo differat a dialectica, ex Zenone explicat. A materia quam tractat, quae nulla est citra honestorum ac inhonestorum, justi & injusti, virtutumque omnium & vitiorum scientiam. Ab actione rhetoris, quae frequenter inter tumultus fortitudinem desideret. A minori ex comparatione brutorum, in quibus inesse virtus dicitur. ¶ Ultimo loco objectionem de homine improbo, qui interdum ex arte dicat, solvit a simili.

Quae materia Rhetorices.

CAP. XXI.

VArias de materia Rhetorices opiniones recenset, dicentibus aliis eam orationem esse, aliis argumenta persuasibilia, quaestiones civiles aliis, aliis totam vitam, aliis propter aliquam virtutum, locum ei in Ethice assignantibus. Et concludit omnes res ad dicendum oratori subjectas, materiam *rhetorices* esse. Probat autoritate Socratis in Gorgia & Phaedro, & Ciceronis in de oratore. ¶ Hinc varias objectiones solvit: multiplicem ejus esse materiam, circa quam versetur & alius, quod admittit. Nam idem fieri ostendit in minoribus artibus: in architectonice & sculptura, atque etiam in pari dialectica; de bono utili & honesto disputare, non philosophi modo, sed etiam oratoris esse. Omnium autem rerum ita demum peritum esse debere, ut cum illa ab artificibus acceperit & cognoverit, de illis longe melius ipsis artificibus dicat. Disputationem de instrumento in librum duodecimum differt.

M. FAB. QUINCTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA,

LIBER III.

De scriptoribus artis rhetoricæ.

CAP. I.



Repetit breviter summa quædam capita ex libro secundo, inde maxime unde tractatus artis incipit, & transit ad sequentem operis partem, statimque auditorem reddit attentum, a difficultate operis, propter inquisitionem diversarum opinionum, unde futurum ait ut sequentibus minus nitoris aspersurus sit, quam primis duobus libris: quos quare dicendi majore suavitate condierit, ex Lucretio respondet, ut juventutem ad cognitionem rerum utilium quidem, sed amari quiddam præ se ferentium, facilius alliceret: deinde se etiam metuere ait, ne hic liber eo minus gratus sit, quod non a se inventa contineat, qua solicitudine contra invidiam seipsum præmunit. Et quia in nullo tanta erat diversarum opinionum congeries, quanta in hoc libro, recenset scriptores artis rhetoricæ, Græcos primum, deinde Latinos: & quo quisque affectu, & quando scripserit, prodit, post quos se operæ pretium facturum existimat, si suam sententiam adferat, quæ nulli sectæ sit addicta, sed libere de omnibus pronunciet, ut ipse electuris liberum relinquat quod commodissimum videbitur, sequi.

Quod initium Rhetorices.

CAP. II.

AD id quod initio præcedentis capitis promiserat, accingitur: docet Rhetoricen principium a natura duxisse, studium & incrementum debere utilitati: perfectionem, ab arte & exercitatione esse consecutam: Artem, ut medicinam, ex longa observatione factam. ¶ Refellit etiam eos, qui curam dicendi a conditoribus urbium, aut legum autoribus cœpisse, aut a defensione potius quam ab accusatione putabant.

Quin-

Quinque esse partes Rhetoricæ.

Cap. III.

Tria hoc capite complectitur: Partitionem rhetorices, ordinem partium & appellationem. Partes ex quibus sermo nectitur, rebus & verbis constare, & esse numero quinque ostendit, refellens eorum sententiam, qui eas vel plures, vel pauciores fecerunt. ¶ Docet Memoriam & Actionem excludi non posse: Judicium contra & Ordinem non posse adjici, quod illud tribus primis partibus sit permixtum, ordo vero ad dispositionem referatur. In ordine partium primam esse Inventionem, secundam Dispositionem, tertiam Eloquutionem: hinc memoriam & Pronuntiationem subsequi. ¶ Ultimo loco vocandas esse partes contendit, quia totum perficiant: non opera, quia oratio opus dicatur. Non etiam elementa, quia essent solum initia quæ totum non constituerent: ostenditque quibus caussis in hos errores inducti fuerint qui ita senserunt: hinc ad caussarum genera transit, quæ ita rectius quam Rhetorices genera vocata esse judicat.

Tria esse genera causarum.

Cap. IV.

Genera caussarum optime genera dici docuit: nunc confutatis aliorum opinionibus tria esse numero colligit: Demonstrativum, Deliberativum & Judiciale. Sed primum hanc opinionem oppugnantium argumenta profert: plura esse genera, sed hoc numero comprehensa frequentissima pro solis. Contra quos probat aliorum argumentis & suis, solum esse tria. Aliorum sic: Tot esse genera caussarum quot auditorum: auditores omnes aut delectationem sequi, aut consilium capere, aut judicare velle. Ergo esse tria solum genera. Suis hoc pacto. Oratoris officium esse in judiciis, & extra. Quæ sunt extra, tempus habere præteritum, vel futurum: præterita laudari, futura in deliberationem cadere; Ergo solum esse tria genera. ¶ Et rursus, Oratori certa esse omnia, aut dubia; certa laudari aut vituperari; dubia autem in deliberationem, aut in judicium cadere. ¶ Recenset diversas multorum partitiones: & Platonem duobus aliis tertium genus prosomileticon (quod & dialecticon dicimus) adjecisse, cujus vis a Dialectica sit, in quo quæramus quid sit res, quæ partes ejus, quæ caussæ, &c. Atque ad extremum omnia reduci ad illa tria, demonstrativum, deliberativum, & judiciale, concludit. Et demonstrativum vocari a meliore parte laudativum, quorum utrumque a Græcis profluxisse poterit, qui encomiasticon & epidicticon dicant, sed Latina interpretatione malimus esse contenti, cum qui laudatur, fungi & demonstrari videatur. Ubi breviter, quo differat epidicticon ab encomiastico, docet. ¶ Ad finem eos improbat qui honestum finem laudativi; utile, deliberativi; æquum judicialis pronuntiarent, cum sint illi omnium generum communes.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

C A P. V.

QUia locutus est de tribus generibus, & sequitur tractatio de statibus orationis, officia & quæstionum diversitatem explicat, & præcedentes caussas ex quibus nascitur, repetit. Omnem enim orationem rebus & verbis constare tradit. Facultatem orandi, natura, arte (cui subjicitur imitatio) & exercitatione consummari. Tria esse quæ præstet orator, ut doceat, delectet, moveat: quæ non semper in omnem orationem cadant. Alia esse quæ probationem desiderent, alia quæ non desiderent; contra Celsum, qui oratorem solum de incertis dicere voluit. ¶ Alias quæstiones esse in scripto, de jure: alias de non scripto, in re. Et omnes esse aut finitas, certis personis, locis & temporibus inclusas, quæ Hypotheses dicantur: aut separatas ab omnibus circunstantiis, quæ Theses vocentur, ad quas disputando hypotheses reducantur. Et quasdam esse quæstiones inter theses & hypotheses medias: thesesque non minus ad oratorem pertinere, quam hypotheses: illasque a Cicerone scientia & actione distingui. Prius, trium generum esse, An sit, Quid sit. Quale sit: Sequens duorum: quomodo adipiscamur. Quomodo utamur: eosdemque status in theses cadere, qui in hypotheses. Et alias esse in rebus ipsis, alias ad aliud referri. ¶ Postremo hypotheseos refert multa nomina, & varias secundum diversos finitiones.

Quid sit status: unde ducatur: reus an actor eum faciat: quot & qui sint.

C A P. V I.

QUia nulla caussa nisi prius cognito ejus statu tractari potest: antequam caussarum genera sigillatim describat, quorum capite superiori facta fuerat mentio; tractationem statuum, qui in quoque genere causarum sunt, aggreditur, quam omnem in tria capita summa diducit. Quid sit status, Unde dicatur, Quot & qui sint. Et priusquam statum definiat, nominis diversam appellationem (quæ obscuritatem gignere poterat) attingit. Inde qui statum primam causarum conflictionem definierunt, recte sensisse, sed non satis elocutos ait; cum potius id quod ex prima causarum conflictione nascitur statum dici oporteat. Et hanc conflictionem aut quæstionem non quamvis, quæ vel primo loco ponatur; aut extrinsecus adducatur, statum vocandum; sed quæ sit causarum propria, de qua judici sententia dicenda sit. Et simplices quidem causas uno statu contentas esse, multiplices vero tot status habere, quot quæstiones. Statum ergo recte dici concludit id, quod in causa sit potentissimum, in quo causa stet, & maxime tota res vertatur: quod ut primum cogitandum sit, ita non primum exequendum. ¶ Adfert & aliam quorundam

dam definitionem, ſtatum eſſe primam depulſionem ejus cum quo agitur. Ex qua nova quæſtio oritur, quod ſecundum eſt partitionis jam factæ membrum: Unde ſtatus ducatur: & utrum ſtatum ſemper faciat qui reſpondet. Et primum Celſum refutat, qui ſemper ſtatum naſci voluit ab eo qui ſuam propoſitionem confirmaret: quod falſum eſſe oſtendit: & eum quidem in conjecturalibus cauſſis ex propoſitione naſci videri poſſe, quia magis conjectura utatur qui agit: alioqui ex depulſione colligi, quæ modo a reo, modo etiam ab actore fiat. Ab actore, ut in qualitate, cum reus dicit ſe jure occidiſſe inſidiatorem: ſi neget actor inſidiatorem fuiſſe, depellit, ex quo naſcitur ſtatus. Ergo ab utroque naſci, ſed per depulſionem quam intentio præcedat. ¶ Tertio loco, qui hujus diviſionis ultimus eſt, quot & qui ſtatus ſint, docet. Profert varietatem opinionum de numero ſtatuum, obiterque decem elementa (quæ nos prædicamenta dicimus) ab Ariſtotele conſtituta attingit, Eſſentiam, Qualitatem, Quantitatem, Ad aliquid, Ubi, Quando, Facere, Pati, Habere, Compoſitum eſſe. Ex quibus quatuor prima ad ſtatus, reliqua ad quoſdam locos argumentorum pertinere videantur. Quæ tamen alii novem ſolum numero poſuerint, Perſonam, Locum, Tempus, Opportunitatem, Actum, Numerum, Cauſſam, Modum, Occaſionem. Sed hæc ſibi non placere, quia nec ſtatus omnes, nec argumentorum loci his elementis contineri poſſint. Deinde qui ſolum qualitatis ſtatum aut conjecturæ fecerint: & conjecturam a directione quadam rationis ad veritatem, dictam oſtendit. ¶ Hinc qui duos, qui tres, quatuor, quinque, ſex, ſeptem, octo, & qua diverſitate tradiderint: quique rurſus omnes ad duo capita redegerint: nempe ut dicerent alios eſſe rationales, alios legales: & in rationalibus, ut Hermagoras, negotialem poſuerint, tum quid Negotialis ſtatus ſit, & quo pacto Cicero in Rhetoricis præceptores ſecutus, non ſatis apta quædam de eo tradiderit: Utque Hermagoras primum tranſlationem addiderit, & legalem ſtatum in quatuor partitus ſit, in ſcriptum & ſententiam, in ratiocinationem, ambiguitatem, & leges contrarias, ſubjungit. Qua opinionum varietate de ſtatibus prolata & commemorata, ſuam ſententiam interponit, excuſata prius & mutata quam uſque ad illa tempora eadem de re habuerat: ſeque Ciceronis & Hippocratis exemplo tuetur, quos non puduerit male ſcripta retractare, & editos libros aliis poſtea ſcriptis damnare. Ergo ſe de ſtatibus ita olim ſenſiſſe ait, ut rationales tres ſtatus faceret, conjecturam, finitionem, & qualitatem: unum legalem, quem in quinque partes ſubdivideret, & ſcripti & voluntatis, legum contrariarum, collectivum, ambiguitatis, & tranſlationis. Verum poſt aliquanto ſanius eandem partitionem feciſſe. Primum, legalem non ſtatum, ſed quæſtionis genus vocaſſe, & e quinque ſpecialibus ſub legali comprehenſis, tranſlationem removiſſe: quia etiamſi perſonæ, tempora, & actiones transferantur; non ſit tamen in tranſlatione quæſtio, ſed in eo propter quod transferantur: ita ſi ſcripto nititur, ſuccedere legitimis quæſtionibus, ſi cauſa extrinſecus allata, ſtatibus rationalibus. ¶ Addit etiam errare eos qui tranſlationem accipiunt pro remotione. Et tandem ſuam ex Ciceronis autoritate de ſtatibus ſententiam pronunciat. Tria eſſe quæ in omni diſputatione quærantur. An ſit, quid ſit, quale ſit. Et idcirco tres ſolum ſtatus eſſe, finitionem, conjecturam, & *qualitatem*, quibus quæſtiones finitæ & infinitæ contineantur. Neque enim *quid*quam eſſe in rationali parte vel in legali, quod non his tribus explicetur,

plicetur, extra quos nihil quærendum sit. Attamen rudes instituentibus, non inutilem fore rationem latius fusam, ut doceamus quadruplicem in jure rationem esse defendendi: aut factum negando, aut nomen facti; aut jure defendendo: aut si nos hæc omnia deficiant, ad actionem aut translationem, ut aliquo juris adjutorio elabi possimus, confugiendo. Tradit insuper in caussis simplicibus unicum tantum statum, sed plures quæstiones; in conjunctis vero plures status vel ejusdem vel etiam diversi generis esse posse; quod subjectis e jure pluribus exemplis patefacit. ¶ Postremo causæ, judicationis, continentis tractationem, capite de judicialibus caussis, quia in eo genere potissimum existant, promittit.

De demonstrativo, quod constat laude & vituperatione.

Cap. VII.

Propositis tribus causarum generibus, a Demonstrativo (quod dignitate & facilitate cætera præcedit) orditur. Id ab Aristotele a parte negotiali remotum esse ait, & ad solam delectationem translatum: at Romæ etiam forensibus negotiis insertum, & ex publico officio vel senatusconsulto magistratibus sæpe demandari solitum. Esse tamen quasdam materias concedit ad solam delectationem comparatas: ut laudes deorum quæ certæ sunt: quæ ut non desiderent probationem, quemadmodum quæ negotiis adhibentur; speciem tamen aliquam probationis habeant: ut si quis ad probandam divinitatem Romuli, adferat, quod projectus in profluentem non potuerit extingui. ¶ Ornare & amplificare, laudis proprium esse ostendit, & laudari primum deos, deinde homines, bruta quoque animantia: & carentia anima: ut urbes, flumina. Facta quoque, & dicta, & res omnis generis, ut mortem, & somnium. Tum quomodo quæque laudanda sint, singillatim fusissime docet; hoc tamen unum ex arte admonet, habendam esse loci ubi quis laudet aut vituperet, magnam discretionem, cum non iidem sint apud omnes mores, & persuasio publice recepta, diversa. ¶ Postremo circa solam qualitatis quæstionem, non versari hoc genus: atque in illud omnes status cadere posse, quamvis maxime qualitate contineatur, concludit.

De Suasoria, seu Deliberativa, & Prosopopœia.

Cap. VIII.

Suasoriæ finem solum non esse utilitatem contendit, & mentem eorum qui hoc genus ita finierunt, interpretatur: docetque apud imperitos, aliquando honestum ab utili separandum, quod apud sapientes nullo modo fiat. Ejus esse duas partes, suadendi & dissuadendi, quarum utraque vel privata sit, vel publica. Prooemio, quale est in judicialibus, non egere, maxime si privata sit, publicam vero esse liberiorem: breviore tamen, & velut quodam capite

capite & initio contentam. ¶ Narrationem in privata non esse necessariam, extrinsecus tamen posse multa narrari. In concionibus esse illam sæpe necessariam ad affectus movendos, quæ ordine rei docet. ¶ Tria esse in suasoriis spectanda. Quid sit de quo deliberetur: Qui sint qui deliberent: Quis sit qui suadeat. Rem de qua deliberatur, certum esse fieri posse, aut non posse. Si incertum, ductu duplici pugnandum: primum qualitate, si fieri possit, faciendum non esse: deinde conjectura, quæ potentissima est, fieri non posse. Omnia consultari aut propter ipsa, aut propter aliud. Propter ipsa, an militi stipendium constitui oporteat. Propter aliud, an Romani Fabios dedant Gallis bellum minitantibus. Partes suadendi honestum, utile, (sub quo necessarium) & possibile: ad quæ fas, justum, pium, magnum, facile, æquum, referantur, quæ in omnem consultationem non cadant. Omnem consultationem esse de dubiis. Nullam esse consultationem de sola jucunditate. Utilitatem aliquando collidi cum honestate, & contra, periculaque majora minoribus opponi. Utilia etiam ipsa inter se nonnunquam comparari. Videndum esse diligenter, quid consequuturi simus, & per quid: ut commoda & incommoda inter se conferamus. Personam aut deliberantium, aut nostram, diligenter spectandam, nam in consiliis autoritatem valere plurimum, ut etiam exempla & experimenta. Consultare aut plures, aut singulos: Plures, aut senatum, aut populum: aut Romanos, aut Fidenates: Singulos, aut Catonem, aut Marium, aut Scipionem, aut senem, aut juvenem: quorum omnium maxima sit habenda ratio. Turpibus honesta aliquando suaderi, & quo pacto: contra, bonis parum decora. Ita tamen inhonesta suadenda esse, quasi honesta non sint: nam turpibus colorem esse dandum. In persona suadentis multum referre, qui, qua vita, genere, ætate fortuna: providendumque esse, ne quæ dicuntur, ab eo dissentiant, qui suadet: quod factu non est facile, unde fit ut Prosopopœiæ sint difficillimæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem personæ difficultas accedat. ¶ In scholis etiam materias fingi ad deliberandum, ex genere judiciali & suasorio commixtas, judicialibus similiores quam suasionibus: ut consultatio de pœna Theodoti apud Cajum Cæsarem. ¶ Ultimo loco inventione & dispositione suasoriæ tractata, quæ illi elocutio conveniat, præscribit. Graviter primum declamatores accusat, qui dicendi genus in totum diversum in hoc a judiciali putabant, abrupta initia, concitatam orationem, brevitatem & verborum magnificentiam illi tribuentes. Exordia ut non sint tam longa; negat tamen abrupta esse oportere: nec orationem torrentem & concitatam admittit, cum moderatione consilia maxime constent: magnificentiam non affectari, sed contingere, quia res gravissimæ in suasorias incidant. ¶ Porro brevitatem aliquanto majorem inesse, propterea quod quæstio simplicior sit, & membra habeat pauciora, ergo illis ut judicialibus accommodandam secundum conditionem ipsius quæ tractabitur rei, dicendi rationem jubet.

De partibus causarum judicialium.

Cap. IX.

Pergit ad tertium genus omnium difficillimum, quod officiis duobus constare intensionis & depulsionis, & partibus quinque ait, Prooemio, Narratione, Probatione, Refutatione, & Conclusione. Repudiat eos qui Par-

****** titionem

Digitized by Google

titionem, Propositionem, & Excessum adjiciebant: quarum duæ priores sub confirmatione contineantur. Excessum vero, si in causa sit, esse adjutorium aut ornamentum partis ex qua egreditur: sin extra causam sit, non esse partem causæ. Refutationem inter partes retinet. Nec ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum. Ergo ante omnia intuendum, quod genus causæ, qui sit status, quid prosit, quid noceat, quomodo confirmandum & confutandum. Deinde quomodo narrandum. Postremo quo pacto exordio & peroratione sit conciliandus judex. Hoc igitur ordine inspiciendam materiam esse, sed scribendam eo quo apud judicem dicimus.

De generibus Judicialium controversiarum.

CAP. X.

GEnus Judiciale dixit esse multiplex: illud jam in species dividit: primam simplicem, secundam conjunctam vocat, quæ etiam dividatur bifariam, aut esse unius generis, ut Repetundarum. Aut plurium, ut furti, & homicidii: quibus tertium genus adjicit comparativum, ad quod divinationem & mutuas accusationes, quæ Anticatigoriæ dicuntur, posse reduci ait: quarum duo sint genera: unum quo litigatores idem crimen invicem intentant; alterum quo diversa. Postremo, genere causæ cognito, statum diligenter inspiciendum monet.

Quid sit Quæstio, Ratio, Judicatio, Continens, & Quatenus necessaria.

CAP. XI.

GEnus causæ & statum intuenda præcepit, nunc ut omne dubium discutiat circa hunc, Hermagoræ, & quorundam aliorum affectatam subtilitatem, & in particulas minutas concisam, reprehendit: qui Quæstionem, Rationem, Continens seu Firmamentum, & Judicationem, diversas ante statum particulas statuebant. Ostendit quid extra judicia quæstio significet, & duplicem ejus in judiciis acceptionem, tum quid per reliqua quæ statum præcedunt, significari autores velint. Veriusque multo & simplicius locutos affirmat, qui illa omnia idem esse voluerunt; cum absurdissimum videatur, corpus orationis in parua momenta & minutas partes concidendo consumere, quorum cognitio supervacua futura sit, siquid in controversiam veniat, quid in eo & per quid velit efficere adversarius, quidque nos fuerimus diligenter intuiti.

M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE
ORATORIA,

LIBER IV.

PROOEMIUM.

HAc præfatione, Poetarum more, deos in auxilium invocat, & Domitiani numen, quod ad benevolentiam ejus emerendam non parum facit: cujus rei causam duplicem assignat: & quia ejus expectationi judicioque gravissimo respondendum erat, qui sororis suæ filios instituendos sibi tradidisset: & quia quæ sequuntur, præcedentibus sunt longe difficiliora, quo posteriore sibi attentionem parat. Et quæ sint proponit, ordo causarum judicialium, officium exordii, narrandi, confirmandi & confutandi ratio, vis perorationis, quæ vel movendis affectibus, vel reficienda brevi repetitione memoria constet.

De Exordio.

CAP. I.

IN Oratoris opere, id est, oratione primum locum Procemium obtinet, circa quod hæc consideranda dicit: Quid procemium, Quot ejus species, Quando insinuatione utendum, Quæ causa procemii, Quis usus, Quæ propria, & quomodo præstentur, Quæ varietas singulorum generum, Quæ in eo intuenda, & Quod optimum, Quæ ejus figuræ, habitus & elocutio, & Quando non est ejus usus, Quæ vitiosa exordia, Qualis eorum finis. ¶ Procemium significantius a Græcis dictum quam a Latinis, ex ejus etymologia: & esse id quod apud judicem dici priusquam causam cognoverit, prosit, demonstrat. Ejus esse duas species principium, & insinuationem. Cujus tria sunt tempora: unum, quando frons causæ parum honesta est. Secundum, quando dicendum est apud fatigatos. Tertium, cum adversarii actio judicum animos occupaverit. Procemii usum & officia, attentos, dociles & benevolos reddere. Benevolentiam vero duci a personis, rebus, & adjunctis

utrique. A personis quinque modis. Actoris, patroni, litigatoris, rei, & judicis. Actoris, ductum officio cognationis, amicitiæ, reipub. vel magni exempli venisse ad agendum dicendo, non avaritia vel ambitione, aut odio, nec contumeliose vel in personam vel in ordinem quenquam agendo. Patroni, eloquentiam actoris & gratiam timere simulando, cum honore, aut etiam per contumeliam suspectam reddendo. Litigatoris, ejus dignitatem allegando, aut infirmitatem commendando, aut sexum, ætatem, conditionemve, ex quibus moveatur miseratio, proferendo. Rei, invidiam, si potens sit: contemptum, si vilis & abjectus: odium, si nocens aut turpis, ei conflando. Judicis, cum modeste & ad causam accommodate laudando, opinionem domo allatam confirmando, vel detrahendo, metum amovendo vel adhibendo. A causa aliqua in usum principii quæ maxime favorabilia videbuntur decerpendo, & augendo: contraria repellendo & minuendo, miserationem ab infelici nostro exitu, & superbo adversarii si vincamur, movendo. Ab iis quæ personis adjuncta sunt, liberos, parentes, propinquitates, amicitias, rogationes, civitates, proferendo. Ab adjunctis causæ, locum, tempus, habitum, expectationem vulgi, actionem proponendo: optando, abominando, rogando, sollicitum agendo. Attentionem parari, res novas, atroces, magnas, ad exemplum, vel ad ipsos judices pertinentes, neque diu nos moraturos, neque extra causam dicturos, promittendo: & in his etiam optando, abominando, rogando, sollicitum agendo. Dociles fieri, ut in attentione, neque diu nos moraturos, neque extra causam dicturos, promittendo, summamque causæ breviter & dilucide indicando. Quæ omnia quemadmodum in una oratione nonnunquam præstanda sint, ita in omnibus locum non habere; cum sint quæ benevolentiam, alia quæ docilitatem & attentionem desiderent. Quocirca genera causarum, pro quorum varietate aliud atque aliud præstandum est, esse cognoscenda: quæ plurimi quinque fecerint, honestum, humile, dubium vel anceps, admirabile, obscurum: nam turpe sub humili vel admirabili comprehendi, & in ancipiti quidem judicem maxime benevolum reddi oportere, in obscuro docilem, in humili attentum, in admirabili & turpi remediis per insinuationem opus esse: ut si persona laboremus, ad causam: si causa, ad personam confugiamus: si his destituamur, quod adversarium lædat quæramus: aut si fatigati sunt, urbanitate opportuna animum reficiamus, aut si persuasit illis adversarius, nostras probationes promittendo, adversas eluamus. ¶ Invehitur in declamatores qui plura esse tribus supra nominatis exordii munera volebant, quæ omnia in hæc tria recidere ostendit. Hinc generalem de exordii ratione præceptionem tradit, ut in eo intueamur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, qua vulgi fama, quo rerum statu, qua judicis opinione sit dicendum. Laudatissima esse exordia demonstrat quæ ab actione partis adversæ materiam trahant: quia suspecta non sint quasi domi meditata. Elocutionis item & actionis genus exordio convenire maxime, in quo erunt omnia mediocria & modesta, sententiæ, vox, vultus, compositio, a quo aberit verbum omne insolens, audacius translatum, ab obsoleta vetustate repetitum, a poetica licentia sumptum, quodque argumentosum nimis, ut est confirmatio: nec prorsus sine argumentationibus, ut est narratio: neque luxu nimis diffluens, ut sunt perorationis loci: sed quod medium quiddam inter hæc omnia obtinebit, in quo turbari memoria sit longe turpissimum futurum. Breve aut longum esse debere prout causa erit perplexa,

plexa, insamis, vel longa, aut contra. Figurari nonnunquam his schematibus posse, occupatione, apostrophe, prosopopœia loquentis. Ejus usum non esse, cum judex est satis præparatus, aut quando non indiget præparatione, cum est nonnunquam occupatus, cum angusta sunt tempora, cum major potestas ab ipsa re incipere cogit. ¶ Exordia vitiosa recenset, vulgare, commune, commutabile, separatum, translatum, longum. Postremo exordii usum etiam in aliis partibus esse, & ejus finem cum sequenti orationis parte commodissime connectendum præcipit.

De Narratione.

Cap. II.

Constituto ad audiendum per exordium judice, locum habet Narratio; per quam quid in controversiam veniat, cognoscit. Circa quam hæc præcipue tangit; Quid narratio, quæ ejus propria, quæ partes: an exordio semper subjungatur: an semper necessaria: qui sit narrationis ordo; quomodo in *fictis* narrationibus color veritatis tuendus sit, & quot illæ sint: quæ virtutes narrationis, aut quæ vitia, & quæ elocutio: quale initium, & finis. Narrationem esse rei factæ, vel non factæ, utilem ad persuadendum expositionem definit. ¶ Narrationis tria esse propria: ut dilucida, brevis, & verisimilis. Dilucidam fore, si verbis propriis & significantibus exponatur: non sordidis, non nimis exquisitis: si locis, temporibus, personis, & causis distinguatur: si rebus consentiat pronuntiatio. Brevem, si inde cœperimus, unde ad judicem pertinet: si supervacua reciderimus: si partitione utamur: si nimiam brevitatem, quæ obscuritatem parit, vitaverimus: si in longis brevi interfatione & commonitione utamur. Credibilem, si omnia convenientia *personis*, locis, temporibus, naturæ, consuetudini, hominum opinionibus, & *causas rationes*que factis consentaneas protulerimus: si argumentorum semina per totam narrationem sparserimus: si verbis vulgaribus & communibus, callida simplicitatis imitatione fuerimus usi. ¶ Narrationem in judiciis duplicem esse tradit: unam ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium. hanc locum habere ubi factum negatur, & longam etiam esse circa argumenta criminis, de anteacta vita, de causis propter quas innocens in periculum deducatur, aliisque, quibus quod objicitur, incredibile fiat. Id Ulyssis a Teucro accusati exemplo apertius reddit. Hinc repetundarum & ambitus causas, tot narrationes, quot objiciantur crimina, habere posse. ¶ Subjungit & alias, non ipsius causæ, sed ad causam pertinentes: quarum aliæ exempli causa fiant; aliæ excutiendi alicujus extrinsecus criminis: aliæ augendi. Fictas etiam introduci monet, vel ad concitandos judices, vel ad recreandos aliqua urbanitate: interdum etiam per digressionem, decoris gratia. Quibus duabus formis contentus, aliarum plura genera facientium, ut personæ, loci, temporis, causarum, &c. nimis subtiles divisiones non recipit. Narrationem ordine naturali exordio subjungendam asserit. Id tamen interdum conditione causarum mutari, ut si præjudiciis gravemur, ut in causa Milonis: aut multis ante actæ vitæ criminibus oneremur, ut in causa Cælii, quæ prius amolienda sunt, quam ad causam accedamus. Non esse semper narrandum contendit, cum causa

causæ tam breves sunt, ut propositionem potius habeant, quam narrationem: aut cum judici omnia sunt cognita, maxime ut nobis expedit. ¶ Adfert & alia actoris vel patroni propria tempora. Si narratio contra nos erit, non prætermittenda (ut quidam volebant) sed extenuanda, melius interpretanda, aliis causis præmunienda, quæ contra nos faciant, contendit: quod quo pacto in tribus statibus faciendum sit, conjectura, finitione & qualitate, fusissime docet. Quod si mixta erit, partem quæ pro nobis facit, prius esse tractandam, deinde adversus reliqua remediis utendum. Si plura erunt quæ prosunt, in mediis tanquam auxiliis ponenda, quæ obstant, minus virium sic habitura. Narrationis ordinem esse, ut quo pacto quid gestum est, sic a nobis commemoretur: nisi, ut ordinem invertamus, magis expediet: nam pro re & tempore intuenda varia quæ prosint: quod pluribus figuris fieri potest: simulando excidisse, quod utiliore loco reducatur: aut exposita re, causas quæ antecesserunt, subjungendo. Circa narrationes fictas (quarum genus unum instrumentis adjuvetur, alterum dicentis ingenio tuendum sit) curandum primum, ut quod fingitur, fieri possit: ut loco, personæ, tempori, conveniat; & rationem credibilem, ordinemque habeat: ne qua inter se pugnent, & ea fingenda, quæ non possint refutari per testes. Item quæ a defunctis, vel ab eo cui expediet, vel ab adversario, cui neganti nemo lubens credet. ¶ Vitiosa esse in narratione, excursum, apostrophen, prosopopœiam, argumentationes; quæ tamen ratione cogente, in eadem virtutum obtinent locum; præter argumentationes, quæ ab hoc loco sunt alienæ. ¶ Elocutionem quantum res patitur, debere excultam esse, omnique venere exornatam, & verbis quasi sensu tinctis, id est, sententiæ cujusdam aut argumenti admonentibus distinctam, ad rem tamen accommodatam, ut parva presse, gravia atrociter, tristia miserabiliter dicamus: ad quod plurimum conducet, quæ res quasi ante oculos ponit hypotyposis, & narrantis autoritas, quæ & bona vita & sancto orationis genere paretur. ¶ Narrationis initium esse a persona, vel a re: & personam poni interdum cum suis accidentibus, interdum sine his. Finem ejus perduci eo posse, unde quæstio oritur, maxime a petitore; nam a defensore non semper item.

De Egressione.

Cap. III.

ANtequam ad Confirmationem veniat, quæ Narrationem sequi debet, quorundam refellit opiniones, qui inter has Egressionem vel Partitionem, vel Propositionem tanquam partes & semper necessarias, collocabant. Egressionem hoc capite tractat: cui locum non esse necessarium inter Confirmationem & Narrationem, docet: Narrationi tamen, & quæstionibus vel universis, vel singulis opportune aliquando subjungi, cum res postulat, aut permittit. Opus ea esse, cum Narratio nullam dubitationem habens, circa finem atrox, velut spiritu erumpente indignatione, prosequenda est. Quando etiam post merita commemorata invehi volumus ut in ingratos. Item quando aliquid asperum, quod tueri volumus, præparatione aliqua præmolliendum erit. Hinc quid Egressio, & quam late pateat, demonstrat.

De

De Propositione.

Cap. IV.

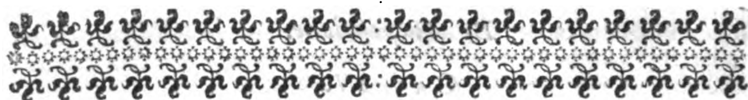
PRopositionem duplicem esse docet: Unam quæ principalem quæstionem continet: alteram, quæ singulis argumentationibus præponitur. Usum ejus, ut causa sit & dilucidior, & magis moveat. Ea non esse semper opus: nempe, quando narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio: quo fit, ut quædam summa collectio expositioni, vel commonitio quædam judicis subjungatur. ¶ Aliam etiam divisionem propositionum facit, alias esse simplices, duplices alias, alias multiplices: & quo pacto hæ a partitionibus differant, alias item nudas, alias ratione subjectas, alias etiam utriusque intentione constantes: ut ego illud, hoc adversarius.

De partitione.

Cap. V.

PArtitionem finit, & quando ea utendum non sit; & contra: & quibus ex causis, qui sit ejus modus, lex & officia, docet. Proponit primum duas quorundam causas partitionem vetantium, item aliorum ultra tres propositiones extendi prohibentium, quas non approbat. Demum suas profert, propter quas aliquando partitione supersedere possimus. Primum, quia plerumque gratiora sint inventa subito, quam ante prævisa. Quia judex interdum fallendus sit, cum propositio nimis est dura: quod facile fit partitionem omittendo. Quia congesta simul fortiora sint nostra, quam partitione disjuncta. Nam in partitione si sit aliquid potentissimum (quod fere fit) reliqua sint supervacua. Inde exempla recte & secus factæ partitionis a Cicerone proponit. Duplicem pugnandi ductum addit: per qualitatem primum, deinde per conjecturam, hoc pacto: Si feci, recte feci: sed non feci. Quem, quoties nostra negatio non erit satis potens, ut non stare possimus: aut etiam post rem confirmatam ex abundanti, Ciceronis pro Milone exemplo permittit; & quomodo durior partitio sit tractanda, & quibus figuris, adjungit. ¶ Porro ejus usum necessarium esse, cum plura vel objicienda vel diluenda sunt, atque utilem & jucundam fore, ut causa lucidior fiat, & judex certo singularum partium fine reficiatur. Modum autem ejus esse, ut non nimis concisa & velut articulosa sit, cui frusta minuta plurimum autoritatis detrahant. Legem, ut sit lucida, aperta, brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo: ne quid in ea desit: ne quid supersit: ne in species partiamur, quod in genera partiri sit satis, aut contra. Officia, ut quid sit de quo conveniat, quid de quo ambigatur, proponat; in quo ut quidque propositum erit, ita tractandum.

M. FAB.



M. FABII. QUINCTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA,

LIBER V.

PROOEMIUM.



Trentos hac præfatione reddit: docet enim, quam ſit neceſſaria probationum tractatio ad confirmandum, & confutandum, quia ſine probatione nulla controverſia ſit: cum omnium aliarum partium aliqua ſemper abeſſe poſſit. Addit alias cauſas, quia ad hanc partem omnia alia tendant: quæ intueri, niſi huc perveniamus, ſupervacuum ſit. Quorundam opiniones leviter attingit: quorum alii docere, unicum Oratoris officium, alii tria, ſed docere præcipuum dictitabant: quorum utrique huic parti, plurimum tribuant.

De probationum diviſione.

CAP I.

QUia finitio Probationum cognita eſt, diviſionem aggreditur in artificiales & inartificiales: quæ ut arte non inveniantur, magnis tamen eloquentiæ viribus tractandæ ſint. Tum ſpecies earum enumerat.

De Præjudiciis.

CAP. II.

PRæjudicia in tres ſpecies dividit: quas finitione & ſubjectis exemplis manifeſtas reddit. Confirmari autem eas oſtendit ſimilitudine rerum de quibus quæritur, & judicum autoritate. Refelli vero, diſſimilitudinem oſtendendo, negligentiam actorum incuſando, de perſonarum contra quas judicatum eſt, infirmitate, de teſtium corruptione aut judicum culpa (ſi manifeſta eſt) conquerendo; aut judicium poſterius priori opponendo, aut

aut si his omnibus destituamur, ad locum communem confugiendo. Multas prajudiciorum causas ad inique pronunciandum valere: quod manifestum faciant Rutilii damnatio, Catilinæ & Clodii absolutio.

De Rumore & Fama.

CAP. III.

CONTRA famam, aut pro ea, statu finitivo litigantium utrique contendendum: Et finitiones diversas, exemplis in utramque partem confirmandas esse monet.

De Tormentis.

CAP. IV.

CIRCA tormenta, generalia quædam & specialia tangit. Primum ut in fama, diversam tormentorum descriptionem ex accidentibus in utramvis partem generalitér adferri docet. Hinc propria considerari, quis, quem postulet aut offerat; in quem, ex qua causa, quo quæsitore, &c. quæ varie in utramque partem tractari possint.

De Tabulis.

CAP. V.

DOCET circa tabulas dupliciter peccari, aut fraude signatorum, aut ignorantia; & hoc genus postremum refelli, aliud etiam accusari. Tum unde argumenta ad tabulas refellendas trahantur, & quam varie, explicat.

De Iurejurando.

CAP. VI.

IURISIURANDI formas quatuor describit: oblationem sui, recusationem alieni; delationem aut exactionem alieni, aut recusationem sui, & quo pacto singulæ quæque tractandæ sint. Præterea ex sententia seniorum quos puer audierat, jusiurandum non esse facile deferendum alteri: Nec optionem judicis adversario permittendam, neque ex advocatis partis adversæ judicem eligendum præcipit.

De Testibus.

CAP. VII.

TESTIMONIA primum aut divina esse aut humana tradit: & divina duobus modis tractari, generaliter & specialiter: de quibus ad finem capitis loquitur, ubi varias eorum species enumerat. Humanorum fieri alia per

tabulas, alia a præsentibus. Tabularum aut refellendarum, aut confirmandarum rationem, quia sit facilior, primo loco explicat; deinde ad testes præsentes aggreditur: eosque dupliciter aut defendi, aut oppugnari posse, vel actione perpetua, vel interrogatione concisa, ostendit. In actionibus tribus modis. Primo locis communibus in utramque partem pro testibus, & contra, generaliter. Secundo specialiter, ita tamen, ut multos invadamus: Ut si Græcorum testimonia eleves, aut eorum qui in causis repetundarum se reo numerasse pecunias dicunt. Tertio adversus singulos: quod genus vel orationi permixtum est, vel separatim editum: ut in Vatinium. ¶ His peractis ad modum interrogandi accingitur: & testium duo facit genera, unum voluntariorum, aliud quibus lege testimonium denuncietur: quorum alii cupidi sint reo nocendi, alii verum inviti dicturi: quod interim accusatori vel cognitum sit, vel incognitum. Quæ omnia quomodo varie ab accusatore & patrono versanda sint & pertractanda, non minus docte quam fuse explicat. In testibus tamen interrogandis testem probe nosse præcipuum esse monet, ut pro sua natura, quo volumus facile perducatur: Atque omnem interrogationem esse aut in causa, aut extra causam docet. In causa rem altius repetendo, unde nihil suspecti sit, per Socraticam inductionem extorquendum etiam ab invitis, quod nobis prosit. Extra causam de vita testium, de amicitia aut inimicitiis cum reo, & cæteris hujusmodi interrogandum; ex quibus vel lædendi cupiditas, vel mendacium deprehendi possit. Interrogationis hanc legem esse addit, ut sit circumspecta, ut verbis quam maxime e medio sumptis constet. Porro testes cum tabulis absentium collidi, argumenta quoque cum testibus, & testes cum aliis testibus. Postremo voces per vinum, somnium, dementiam, vel a parvulis emissas, ad confirmationem aut destructionem sui magnam Oratoris industriam in utramvis partem exigere, & testimonia desiderata, ubi cætera desint, ut pro Cluentio, plurimum virium habere demonstrat.

De probatione artificiali.

Cap. VIII.

ABSOLUTIS argumentationibus inartificialibus artificiales aggressurus, in eos invehitur qui locis communibus, & iis solis quæ ad delectandum & movendos affectus pertinent, definiti, argumentorum tractationem tanquam asperam refugiunt; cum delectatio & affectuum commotio parum prosint, nisi prius argumentatione doceamus. ¶ Deinde generales quasdam probationum divisiones facit, alias in rebus esse, alias in personis: alias per se inspici, alias ad aliud referri: alias ab antecedentibus, ex consequentibus alias: alias etiam ex pugnantibus, quæ vel ex præterito tempore, vel ex præsente vel ex futuro petantur. Rursus alias esse necessarias, credibiles alias, alias non repugnantes. ¶ Postremo propositionum hypotheticarum species quatuor enumerat.

De

De Signis.

CAP. IX.

ARtificiales probationes in tres species dividit, Signa, Argumenta, & Exempla. Quare signa ab argumentis separet, duplicem causam assignat. Primam, quia signa ad probationes artificiales propius quam ad argumenta accedant. Secundam, quia si certa sint, argumenta non sint, quia non sit ibi quæstio: si dubia, aliis egeant ad confirmationem sui: quare neutro modo sint argumenta. Verum hæc posterior ratio doctis non probatur. ¶ Signa dividit in necessaria & verisimilia. Necessaria definit esse, quæ se habere aliter non possunt: quorum aliqua recurrant in contrarium, ut spirare & vivere: alia non, ut moveri & ingredi. Verisimilia definit esse, quæ sola ad tollendam dubitationem non sufficiant, sed adjuncta cæteris plurimum valeant, ut sanguis, adjunctis inimicitiis & minis ad probandam cædem. Hermagoram non probat, qui adjuncta sub hæc signa retulit. Et signum generaliter definit id esse, quod ex eo de quo quæritur natum, sub oculos venit. Et quomodo prognostica ad signa reduci queant, ostendit.

De Argumentis.

CAP. X.

POst signa Argumenta aggreditur, quorum nomine Enthymemata, Epicheremata, & Apodixes complectitur, quorum omnium varia significata & diversas acceptiones apud Græcos esse ostendit, ipse vero quid per illa intelligi velit, explicat; nempe per enthymema rhetoricum syllogismum imperfectum, ex consequentibus proprie vel repugnantibus. per epicherema ratiocinationem rhetoricam syllogismo affinem. per apodixin evidentem probationem demonstrantibus aptam. per argumentum rationem probationem præstantem, qua per aliud colligatur aliud, quo quod dubium erat, confirmetur. Quare in omni causa cognoscendum, aliqua habenda esse pro certis: ut deos esse, & pietatem præstandam parentibus: & quæ sensibus percipiuntur, ut visu & auditu. Alia credibilia, quorum tria sint genera. Primum firmissimum, ut liberos a parentibus amari. Alterum propensius: ut qui recte valeat, in crastinum perventurum. Tertium non repugnans, in domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Quæ ut optime tractentur, vim naturamque rerum omnium exploratissimam habere conveniat. ¶ Locos definit esse argumentorum sedes. Cognitionis eorum commoda proponit: deinde dividit in locos personarum & rerum, inter quos quasi medios locos factorum ponit. Personarum, unde argumenta sumantur, hos enumerat; a genere, natione, patria, sexu, ætate, educatione, habitu, fortuna, conditione, natura animi, victu, studiis, ante actis dictisque, & nomine. His locos factorum ex causis impulstricibus subjungit, quæ in omnes tres status cadant: sed bifariam dividuntur. Aut enim nos movent propter bonorum adeptionem, incrementum, conserva-

tionem, & usum: aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, conversionem. Et ex quibus prava facta veniunt, qualis est ira, odium, invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus. Et fortuita, ut ebrietas, ignorantia; quæ aliquando ad veniam, aliquando ad criminis probationem valeant. Item a loco, qui ad omnes tres status pertineat. Et a tempore, quorum aliud generale sit, ut olim: aliud speciale, ut æstate, hieme; quæ etiam ad omnes status vim adferant. A casu, a facultatibus, quæ in conjecturis maxime sint intuendæ. Ab instrumento, & modo; id est, ut quicque sit actum. ¶ Deinde rerum locos recenset; & finitionem primum, cui genus, speciem, proprium & differens subjicit; ostenditque eam fieri vi sua, etymologia quoque, & partium enumeratione. Et genus ad probandam speciem nihil habere virium, verum ad refellendam satis: quia non sequatur, si arbor sit, platanum esse; sed contra, quia platanus sit, arborem. In specie contraria omnia. Proprium definit esse, quod soli accidat, ut homini sermo: & quod etiam non soli, ut igni calefacere, quibus finitio constituatur, cum differentibus contra solvatur. ¶ His divisionem subjungit, qua ex Ciceronis sententia, adjuvari finitionem credit: & quid a partitione differat, ostendit. Ex divisione argumentum ex remotione nasci, qua modo totum efficitur falsum partes omnes negando, modo unum verum, omnia præter unum negando: quo dilemmata quoque referantur. His reliqua subjungit, ab initio ad summam, & contra. Ab incremento, a similibus, a dissimilibus, a contrariis, a repugnantibus: a consequentibus, ab adjectis, quorum multæ sint species. Ex iis quæ sub eandem rationem cadunt. Ab efficientibus & effectis, sive a causis & eventis; a conjugatis, ex appositis seu comparatis, ut majori, minori, pari: a quibus exempla vim suam trahant. Item, a fictione, quoties confessa desunt. Postremo a circumstantia, ex ipso causarum complexu, quæ cujusque causæ propriæ, & cum nulla alia communia, quæ quomodo elici ex causis debeant, exemplo luculento de Thessalis & Thebanis subjecto demonstrat. Unde locorum cognitionem generalem & præceptorum artis mancam esse monet, nisi magna prudentia, quæ singularum causarum sint propria cognoscamus: quæ omnia ut non in omnem orationem cadant, ita debere cognita & perspecta esse, ut statim in promptu sint & occurant quæ in quamque causam incurrere debeant: quam velocitatem studio exercitatam ita nobis parare debeamus, ut intentionem nostram non magis remorentur, quam citharœdi manum sonorum diversitas, aut scribentium articulos literæ syllabæve retardent.

De Exemplis.

Cap. XI.

AD exempla, tertium hujus divisionis membrum, accedit, quæ Græci Paradigmata vocant, quo nomine omnia similia quoque complectuntur: quod & se facturum hoc capite promittit: quamvis Latinos sciat, exemplum rerum gestarum, autoritatem, & simile, quod Græci dicunt parabolam, vocare maluisse. ¶ His adjungit, quæ extrinsecus in causam adhibentur vulgo recepta

go recepta & persuasione populari, autoritatesve, ut si quid ita diis responsum, visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis; non quidem causis accommodata, aut earum propria: nam sic sub testimonia quæ inartificialia sunt, caderent: sed liberis odio & gratia mentibus tantum dicta factaque, quia honestissima, aut verissima videbantur, quæ aliunde accersita, per se nihil valeant, nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicentur. ¶ Quid sit Inductio Socratica, & quomodo a ratiocinatione differat, exponit: nempe ut in argumentatione concludatur, quod in inductione interrogetur. Omnia ex hoc loco ducta, aut similia esse, aut dissimilia, aut contraria, aut ex majori, aut ex minori, aut ex pari ostendit. ¶ Exemplum definit, aut rei gestæ, aut tanquam gestæ utilem ad persuadendum id quod intenderis, commemorationem. Intuendum esse an totum simile sit, an ex parte: ut ex eo aut omnia sumamus, aut quæ erunt utilia Exempla quædam tota aliquando commemorari, quædam strictim attingi. Fabulosorum exemplorum, Æsopicorum apologorum, & proverbiorum eandem rationem esse; maxime si veris subjungantur; & plurimum posse, præsertim in animis simplicium, & imperitorum. ¶ Similitudinem & *ejus species* exequitur, parabolam, analogiam, & imaginem: quas etiam *definitione* explicat. Et imaginis quidem, quam icona Græci vocant, rariorem usum, formarum aliarum frequentiorem esse commonet, quæ in controversiis maxime sint efficaces: si ex jure civili petantur. Exempla profert ex Ciceronis Topicis, quibus facile occurri possit argumentatione ex dissimilibus sumpta. Quare adhibendum magna cura judicium, ne fallaces similitudines nos pro veris & germanis decipere possint.

De usu Argumentorum.

CAP. XII.

POsteaquam unde Argumenta ducerentur, ostendit: quemadmodum iis oporteat uti apertissime docet. Ergo de Argumentorum usu loquitur, de quo tredecim præcepta tradti. Primum argumentum oportere esse confessum, quia Dubia dubiis probari non possint. Secundum, quædam esse, quæ aliis probanda sint; ut Jure occidit, quia erat insidiator: & sic probandum erit insidiatorem eum fuisse. Tertium, illa esse firmissima, quæ ex dubiis facta sunt certa: ut si convincatur qui negabat. Quartum, argumenta si infirma sunt, congreganda; si firma, singulis instandum. Quintum, quædam argumenta non nuda ponenda: sed amplificatione vestienda: ut quæ cujusque affectus vis sit, iræ aut odii, dicatur. Sextum, proferendam esse causam cujusque affectus: ut si odium est, ex invidiane, an ex *injuria*: & vetus, an novum; atque erga quem intelligatur. Septimum, non esse omnibus argumentis quæ invenerimus, judicem onerandum; quia tædium adferant, & fidem detrahant. Octavum, in rebus apertis non esse argumentandum. Nonum, patheticas probationes ex affectibus ductas, multum valere: Et potentissimum esse si qui iis utitur, vir optimus sit, & habeatur. Decimum, intuendum qui sit apud quem dicimus, & quod illi maxime probabile videatur acquirendum. Undecimum, proba-

probationes ex asseveratione inter cætera etiam aliquid posse; Ego hoc feci, tu mihi dixisti: &; O facinus indignum! Duodecimum, probationes ex sua cujusque persona firmiores esse, ut si dicatur adultera venefica, meretrix proterva, sceleratus filius quem accuset parens. Decimumtertium, argumenta prout causæ cujusque ratio postulabit, ordinanda; uno excepto, ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio: nam in principio aut medio poni posse, si causa exiget, nunquam vero in fine, nisi totam causam debilitare velimus. ¶ Postremo brevitatis suæ in tractandis argumentis rationem reddens, declamatores ineptos taxat, omnia ad voluptatem referentes, non ad imitationem veritatis.

De Refutatione.

Cap. XIII.

Confirmationem ordine sequitur Refutatio. Eam dupliciter accipi docet pro defensoris actione tota, & quarta orationis parte, quæ ex adverso dicta utrinque refellit, & confirmationi subjungitur. Utriusque eandem esse conditionem, & ex iisdem locis argumenta sumi ad confutandum, qui sumebantur ad confirmandum: eundem quoque in utraque elocutionis habitum. ¶ Defendere quam accusare multo esse difficilius, ex officiorum utriusque comparatione probat. Refutanti esse duo intuenda: quid & quomodo quidque objectum sit. Et illud; Sit ne causæ proprium, an extra ad causam pertinens. Si causæ sit proprium, aut negandum factum, aut nomen facti, aut jure defendendum; aut cum his non erit locus, transferendum. tum quæ neganda, defendenda vel transferenda sint, tradit. ¶ Deprecationem vero meram apud judices severos locum non habere: verum apud principem, aut populum liberum pro suo arbitratu judicantem, valere aliquando: sed tunc ad deliberativas potius quam ad judiciales pertinere, id tamen raro sine aliqua defensionis specie fieri, quæ via defendendi quinquepartita ad tres status referatur: conjecturam, finitionem, & qualitatem, sub qua translatio & deprecatio contineantur. Si plura sint quæ adversarius objicit, & infirma, aut molesta, quæ facile dilui queant, simul invadenda: sine turba valitura, sunt separanda: quod reo sæpius expediet, quam accusatori, cujus est multa simul congerere. Si refutatu difficilia erunt, efficere oportere, ut nostra cum illorum argumentis comparata, valentiora videantur. Falsa ab adversario objecta, obscura, sine teste aut argumento facta, satis esse negare. Contraria, supervacua, & stulta reprehendere oportere: quod ad causam non pertinet, contemnere: quod nobis objicitur velut adversum, ostendere causæ nostræ conjunctum esse, & pro nobis facere. Contra similia, dissimile quid assumendum. Itidem contra judicata & exempla agendum: quæ si dubia sint, fabulosa esse vocanda. ¶ Rationem intuendi, quid adversarii objiciant, docuit. Jam quomodo proponant, intuendum monet. Si minus efficaciter locutus est, ejus verba ponenda: si contra nos efficaciter, eandem rem verbis mutatis & mitioribus proferendam; nec unquam ejus dicta cum sua confirmatione ponenda, nisi irridere illum velimus. Si erit ordo rei quam narrat incredibilis, totum crimen exponendum: si contextu nocebit, per partes dissolvendum. Vitiose proposita, & deprehensu

facilia

Facilia hæc esse: communia, contraria, quæ in actione adversarii invenienda sint: dubia pro necessariis posita: controversa pro confessis, communia pluribus pro propriis, vulgaria, supervacua, serius constituta, & supra fidem. Item si crimen augeat, cum est probandum: si de facto disputet, cum de autore quæritur: si impossibilia aggrediatur: si pro effectis vix dum inchoata relinquat: si quæstionis summam non intueatur: si non ad proposita respondeat, quod tamen permittatur, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est: quod optime fit cum pro criminibus virtutes commemorantur. ¶ Refutantium duo genera notat: ad Unum eorum qui contenti his quæ meditata domo attulerunt, adversarii non respondent. Alterum, eorum qui nimia diligentia omnibus verbis & sententiolis respondendum putant: Vitam quoque, vultum, incessum, habitum recte incusari. Nonnulla etiam minuendæ invidiæ causa, quæ asperius dicta sunt, eludi; quod patronis maxime conceditur. ¶ Declamatorum vitia reprehendit, & quid ad ipsos pertineat, quoque a veris actionibus declamatio differat, ostendit. Locos communes, ad probationem singulorum argumentorum, aut plurium etiam aliquando ad totius causæ inclinationem, qui an singulis quæstionibus subjiciendi sint, an totam causam docendi prius judices, cum ipsius causæ utilitate deliberandum. ¶ Confirmationis denique & Refutationis pro varietate personarum hunc ordinem esse contendit, ut actor sua prius confirmet: tum opposita ab adversario refutet: defensor vero a refutatione incipiat.

Quid Enthymema, & quotuplex: quibus etiam constet Epicherema, & quomodo refellatur.

Cap. XIV.

De Argumentorum inventione, quæ e locis emanant, deque eorum usu tam ad confirmandum quam ad confutandum, locutus; de eorundem dispositione & forma tractare aggreditur. Et quia Rhetores frequentissime Enthymematis & Epicherematis utuntur, de his præcipue loquitur. Quid sit Enthymema, repetit: & duplex esse ostendit: ex consequentibus, cum propositione & conjuncta probatione; & ex repugnantibus, quod aliquando multiplicetur conjunctis multis contrariis. Quorum omnium optimum illud esse censet, cui proposito contrario, vel dissimili, ratio statim subjungitur. exemplum ejus ex Demosthene: tum quo differat a syllogismo, & recte a quibusdam syllogismum imperfectum vocari, docet. Epicherematis partes secundum varias opiniones enumerat: nam quid sit, supra capite de argumentis dixit, duas, tres, quatuor, quinque secundum diversos recenset. Secundum Ciceronem quinque: propositionem, rationem, assumptionem, ejus probationem & conclusionem. Verum quia ratio propositioni, & probatio assumptioni succedant, ipse eorum sententiam comprobat, qui tres solummodo partes epicherematis fecerunt, propositionem, assumptionem & conclusionem: in quibus forma non sit semper eadem. Nam aliquando idem concludi, quod intendi: aliquando non idem, sed quod vim habeat parem: aliquan-

aliquando etiam diversum: & propositionem, assumptionemque, aut confessas esse quæ probatione non egeant: aut dubias, quæ eadem egeant. ¶ Hanc inter Syllogismum & Epicherema differentiam assignat, quod syllogismorum variæ formæ sint, & vera colligant veris, nec partium ordinem mutent, quasi immutabili necessitate constricti: minutius etiam & scrupulosius omnia scrutentur, & ad liquidum confessumque magis perducere velint: cum Epicheremata circa credibilia versentur, partium ordinem & numerum frequenter mutent, & invertant, non concise & minutim, sed ample, late, copiose, ornate, eloquentiæ magna vi ubique affusa, quod susceperunt probent. ¶ Postremo refellendi epicherematis rationem subjungit, nempe propositionem assumptionemve falsam; aut non ex iis conclusionem sequi ostendendo.



M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA,
LIBER VI.

PROOEMIUM,

In quo de fortuna sua queritur.

HÆC præfatio materiæ, quæ libro sexto tractatur, aptissima est. Majoribus enim affectibus abundat, & hic liber perorationem tractat, quæ movendis in omnem partem affectibus accommoda est. Deplorat immaturum filii majoris interitum, qui cum singularibus ingenii animique virtutibus emineret, ad hoc opus scribendum edendumve, sibi parenti, præter tres alias causas, quas initio repetit, veluti calcar dum viveret subjiciebat. Cujus morte ut ante uxoris & filii minoris, cum scriberet de corruptæ eloquentiæ causis, debilitatus, opus jam longe progressum intermisisse, & studia sua distulisse fatetur: ac tandem proculcatis doloribus, & spretis omnibus fortunæ ludibriis, ad opus inceptum redire: & quia clari viri adversorum solatium a literis petant, & quia gloriosius sit, aliorum quam privatis commodis insudare: qui totus ad conciliandam benevolentiam pertinet.

De Conclusione, seu Peroratione,

CAP I.

PErorationem varie vocari docet, ejusque duplicem rationem esse, unam quæ argumentorum repetitione, alteram quæ affectibus constet. Hanc, enumerationem vocari: cujus officium sit memoriam reficere, & totam causam ante oculos ponere; legem sive modum breviter per capita decurrere: Elocutionem, quæ omnia graviter & cum pondere dicat, sententiis aptis excitet, & figurarum varietate distinguat, locum habere in causis multiplicibus, & quæ pluribus argumentis defensæ sunt, & tam accusatori

 cusatori

cusatori quam patrono communem esse. Alteram, quæ affectuum commotione constat, utrique communem esse; magis tamen accusatori quam patrono: & verbis fieri vel rebus: Verbis totam causam, veluti sub oculos statuendo: quod maxime miserabile vel invidiosum videbitur: quo moveri judex possit, latius prosequendo: Atrocissima quæ objiciuntur, faciendo & variis circumstantiis amplificando, ut a loco, a tempore, & a personis reliquis similibus in omnem partem, quod proprie accusatoris est, ad quem miserationem movere, nonnunquam etiam pertinere ait; cum casum ejus quem ulciscitur, aut liberorum, aut parentum solitudinem conqueritur: aut futuri temporis imagine quid accusatori vel judicibus futurum sit, si reus absolvatur, præmonet: Sed affectus frequentius moveri, judicem a miseratione avertendo: quid dicturum facturumve adversarium putet, occupando; quid Judices rogantibus respondere debeant, docendo. A defensore quoque maximos affectus & miserationem moveri ostendit: de adversariorum calumnia, conspiratione, aut crudelitate conquerendo: dignitatem rei, studia fortia, cicatrices bello susceptas, nobilitatem, aut majorum merita commendando: quæ omnia variis circumstantiis applicanda sint. Per prosopopœias aut se ipsum, aut res mutas, aut ipsum reum loquentem inducendo. Miserationem tamen, ut non longam esse oportere: ita ad finem usque orationis attolli semper, atque crescere debere admonet. ¶ Hactenus verbis; nunc etiam rebus & factis magnos affectus moveri ostendit, miserabilia quædam faciendo, Reos qui periclitantur, squallidos, deformes, aut eorum liberos parentesve producendo, per eosdem obsecrando, deos invocando, cicatrices adverso pectore pro republ. susceptas ostentando; ut in causa Aquilii fecit Antonius: gladium cruentum, vestes sanguine perfusas proferendo: ut in funere Cæsaris: stratos jacendo, genua complectendo, nisi personæ gravitas aut vita anteacta, aut rei conditio prohibeat; cum omnia cum dignitate facienda sint: neque quicquam sit tam risu dignum, aut etiam odiosum, quam mimica scenicave ad commovendos affectus gesticulatio. ¶ In causis quoque privatis esse perorationis genus utrumque, & quod ex argumentorum enumeratione est, quodque ex lachrymis constat: nisi forte causa sit prava, aut levis, quæ nihil tale recipiat. Porro ad lachrymas movendas aggredi quenquam prohibet, nisi summis ingenii viribus præditus sit. Discutere miserationem non esse minus epilogi proprium, quam movere: cum oratione continua, tum etiam urbane dictis, quibus Judex a lachrymis ad justitiam reducatur. Et leniores interdum esse epilogos, quibus adversariis satisfacimus aliqua dignitate & modestia præditis. ¶ Postremo affectus non solum in prooemio & epilogo esse, verumetiam per totam orationem spargi, ubi crimina exposita sint, quamvis præcipue in epilogo dominentur.

De divisione affectuum, & quomodo movendi sint.

CAP. II.

QUid in affectibus movendis fieri oporteret, executus; hoc capite quo id modo consequi possimus ostendit. Primum omnium affectuum commo-

movendorum laudes simpliciter & comparate prædicat: iisque eloquentiam vere regi, & suas vires omnes diffundere demonstrat: Affectus dividit in pathos, & ethos, id est, in concitatos & mites compositosque: quorum hi comœdiæ, tragœdiæ alii similes videri possint. Quid utriusque proprium, & quomodo inter se differant, ample docet. Nempe hos uniuscujusque personæ mores, & rerum omnium naturam magna cum delectatione, procul ab ira, odio & furore exprimere: illos totos circa iram, odium, metum, invidiam, &miserationem versari: per quæ orationis gravitas, aut atrocitas, vim rebus indignis, asperis, aut invidiosis addat: In quibus hoc præcipuum & summum esse contendit, ut qui commovere alios velimus, prius commoveamur: & qui lacrimas aliis excutere conamur, in fletum primum prorumpamus ipsi. Id facile fieri posse, si quas Græci phantasias, Latini visiones vocant, animis concipiamus, per quas rerum absentium imagines ita nobis repræsentemus, ut cernere videamur ipsi, ut quæ in quaque re acerba accidere solent, imaginemur, & oculis animisque subjiciamus. sic enim fore ut ἐνάργεια, quam evidentiam dicimus, consequatur: quæ alios quoque non vulgariter & permoveat & perturbet.

De Risu.

Cap. III. & IV.

Risus excitati vim, excitandi difficultatem, difficultatis causas, unde facultas ejus: quam varie nominetur, quo loco, quibus ejus speciebus, & quomodo utendum; quis ejus modus, & quæ Oratori in risu cavenda; quomodo dividatur, unde petatur, & ex quibus locis, & quid urbanitas sit, hoc capite tradit. ¶ Vim habere docet ad affectus tristes solvendos, exemplo juvenum Tarentinorum, qui Pyrrhum risu placarunt: ad avertendum ab intentione, ad reficiendum, & renovandum. Difficultatem ejus movendi ex eo colligit, quod Demosthenes, & Cicero eo in genere perfecti esse non potuerint, cum hic in eo nimius, ille procul ab excitandi risus facultate abfuerit. Causas difficultatis has esse contendit; quia risus plerumque sit anceps ratio propter varia hominum judicia: qui non ratione aliqua de dictis ridiculis judicent, sed quodam animi latente motu: quod etiam salse dicta, parum sint honorifica, quodque ejus rei nulla sit exercitatio, nulli præceptores. Facultatem risus excitandi in natura esse & occasione positam, non in arte; quamvis ejus rei nonnulla observatio sit, & præcepta tradita. Ridiculi hæc nomina tradit: urbanum, cui rusticum opponitur: venustum, salsum, facetum, jocosum, dicax; & quid quodque significet, explicat. His quo quis loco utatur, & quomodo, apud quem, ex qua causa, plurimum referre affirmat: cum aliis in convictu & sermone quotidiano sit utendum, aliis in pugna forensi: ubi Oratori cavenda hæc monet, vultum, gestumque distortum, dicacitatem scurrilem, & scenicam obscœnitatem, affectationem, & captationem ridiculi: jocum in atroci caussa aut miserabili, dictum petulans, superbum, loco & tempori alienum: præparatum, domo allatum; quod in plures convenit, & mul-

& multorum studia labefactat. ¶ Ridiculum dividit, ut sit aliud in rebus aut factis, aliud in verbis seu dictis: quibus tertium genus adjicit, quod in decipiendis expectationibus, dictisque aliter accipiendis versetur: quod e mediis rebus vocat, in quibus risum petamus, vel ex nobis, vel ex aliis. Ex aliis, reprehendendo, refutando, elevando, repercutiendo, eludendo. Ex nobis: nostra ridicula indicando, & aliqua subabsurda, non quidem per imprudentiam, sed per simulationem, per quam venustissima futura sunt. In his risum conciliari ostendit aut ex corpore, aut ex animo, aut ex iis quæ extra sunt posita, tribus modis: vel ea ostendendo, & sub oculos subjiciendo, vel narratione explicando, vel dicto notando, quæ singula subjectis exemplis manifesta facit. ¶ Ex quibus locis petatur risus infinitum esse ait; ut tamen confusionem tollat, ex his peti tradit: ex locis argumentorum, ex tropis, ex figuris dictionum & sententiarum: quorum omnium species dinumerat. Ridiculum ex verbis, quibus modis venuste fiat, quatenus amphibolias & ænigmata recipiat, primum exequitur. ¶ Hinc quæ ex vi rerum fiant multo acriora & elegantiora, tractat; quorum usum exemplis e figuris sententiarum, tropis, & locis argumentorum latissime docet. ¶ His perfectis tertium propositæ divisionis membrum aggreditur, quod medium inter res & verba vocavit; & ad decipiendas expectationes, vel dicta aliter intelligenda accomodatum esse dixit; & omnium longe venustissimum, quod inopinatum fiat, occurrendo, simulando, dissimulando, ambiguum aliquid ponendo, aliena aut sua fingendo, contra simulantem simulando. Inter quæ levia ridicula jucundissima esse contendit, quæ urbana dici debeant. ¶ Postremò quibus urbanitas adjuvetur, & quid sit, contra Domitium Marsum definit; nempe Latinis virtutem esse, qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum; neque sensu, neque verbis, neque ore, gestuve possit deprehendi, qualis Græcis ἀττικισμὸς fuit.

De Altercatione.

Cap. V.

PRincipio hujus capitis rationem reddit cur Altercationis præcepta statim Inventioni, ante reliquas rhetoricæ partes, subjungat: nempe quod illa tota ex sola inventione pendeat; nec quidquam a dispositione mutuetur, neque multum a reliquis tribus partibus adjuvetur. Describit Altercationem, orationem esse brevem, atque concisam, quæ intentione aut depulsione constet; interrogandoque aut respondendo fiat: qua descriptione, quid a perpetua actione differat, satis indicat. Locum habere ait in causis quæ solis probationibus inartificialibus, ut in testium interrogatione, vel etiam mixtis, continentur. Nam & separatim fit altercatio, & perpetuæ etiam actioni potest inseri. ¶ Altercandi hæc præcepta tradit: opus esse primum magna ingenii velocitate, animi præsentia, & acrimonia; ut ex tempore quidvis dici possit: ad quod causas, instrumenta, tempora, locos & personas familiariter nosse, plurimum profuturum sit. Præterea iracundiæ

vitio

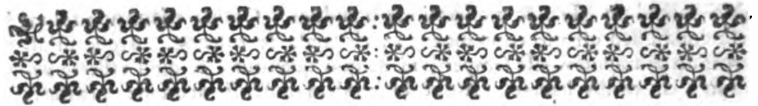
vitio carendum esse : & moderatione utendum. Omnia etiam non solum refutanda, sed urbane contemnenda, elevanda & ridenda. Atque in altercando præcipuum esse semper, id de quo quæritur, & quid efficere velimus, in oculis habere. Atque id quidem ingenii acumine præstari, quod a natura proficiscens, etiam arte juvetur. ¶ Postremo multas hujus acuminis commoditates, ad omnia quæ volumus egregia præstanda, quas stupidi, indocti, & clamosi non assequantur, dinumerat.

De Iudicio & Consilio.

Cap. VI.

Priusquam ad Dispositionem transeat, quæ libro septimo tractatur, eorum opiniones refutat, qui judicium Inventioni subjiciebant, tanquam Rhetorices secundam partem: contra quos libro tertio disputavit. Ostendit ergo Judicium, sic per omnes orationis partes fusum, ut sanguis per universum corpus; & naturale esse, cum non magis arte tractetur, quam gustus & sapor, & maxime tribus primis rhetoricæ partibus, Inventioni, Dispositioni & Elocutioni permixtum. ¶ Hanc inter Judicium & Consilium differentiam assignat, quod Consilium latentibus rebus, Judicium se proferentibus adhibeatur, quodque hoc frequentissime certum sit: illud vero arte petitum & reconditum. Quædam ex judicio consiliove cavenda, sequendaque admonet, quæ exemplis ex Demosthene & Cicerone petitis manifesta reddit.





M. FABII QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA,
LIBER VII.

Præfatio de Dispositionis utilitate.



TRansitionem facit ab iis quæ hactenus de Inventione & motu dicta sunt, ad Dispositionem, cujus tractationi hunc septimum librum addixit. Vires ejus & laudes hac præfatione prædicat; & cur secundum in ordine partium Rhetorices locum obtineat, rationem reddit. Omnia præclaris similitudinibus illustrat.

De Dispositione facienda.

CAP. I.

QUia ad bonam dispositionem faciendam necessarium est, quæ multiplicia sunt, in suas partes aut species secare: principio statim capitis, quid partitio aut divisio sit, & quo inter se differant, definitione explicat; nempe ut partitio sit totius in partes divisio, generis in species sectio. Post hæc dispositionem finit esse utilem rerum ac partium in locos distributionem. Hujus ordinem naturalem esse commonet, ut primæ quæstiones primo loco tractentur; verum tamen id plerumque causæ utilitate mutari: neque semper eandem esse actori quæ defensori rationem, Demosthenis & Æschinis exemplo docet. Ergo quid ipse disponendo cum præceptis tum ratione sæpe factitarit, ut ad bonam dispositionem viam sternat, aperit: ex quo facienda esse hæc elicimus. Omnia quæ in causa versantur, tam ea quæ pro adversariis, quam quæ pro nobis faciant, & quid efficere uterque velit, cognoscenda, atque oculis subjicienda. ¶ Ante omnia actori hanc esse dispositionem servandam, ut primo & summo loco firmissima, in medio infirmiora collocet. Reo gravissimum quodque primum refutandum, nisi leviora multa falsa palam erunt, per quæ in gravissimo detrahamus adversariis fidem, cum aliqua tamen præfatione & excusatione delati criminis. Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda. Intuendum esse diligenter si quæstio simplex sit, aut conjuncta: si simplex, an unum

unum respondeamus, an plura. Si unum, an illud sit in re, an scripto? Si plura, quæ sint illa, & quo ordine ponenda: nempe ut ab infirmis ad potentissima perveniamus. Si quæstio conjuncta, quam diversi sint status. Item a prima specie retrorsum quærendum esse usque ad primam generalem quæstionem: vel a genere ad extremam speciem descendendum; ut si quis accuset te furti, quæras an furto sit illi quid sublatum, an auferri potuit, an habuit quod auferretur. Excerpendum esse quid cum adversario nobis conveniat, si pro nobis facit, & partiendo multiplicandum: quia hæc congregatio accusantem adjuvat, separatio defendentem. In tota aliquando materia faciendum esse, ut multis prolatis, remotione partium aut specierum utentes; id unum remaneat, quod magnopere cupiebamus. Et excutiendum esse quicquid dicit, & velut rejectione facta ad optimum perveniendum, quod divisioni atque inventioni viam facillimam præstat: ut occisus est Clodius, a Milone, an ab alio? A Milone: jure an injuria? jure: voluntate igitur, an imprudentia, an necessitate, &c. ¶ Et quia plurimæ sunt causæ, in quibus utra pars prior dicere debeat, incertum sit, hoc in foro dijudicari ait vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel sorte: quanquam id in multis inventu videatur difficillimum. *Occultiores* quæstiones, & in ipsis sententias, verba, figuras, colores; ingenio, cura & exercitatione inveniri. Atque de deligendis quæstionibus utilia speciosis esse præponenda. Omnia subjectis exemplis fusissime etiam descriptis explanat.

De Conjectura.

Cap. II.

HActenus de Dispositione in universum, nunc de eadem specialius in singulis statibus: quorum natura primus est conjecturalis, quo an sit res quæritur, præcipere aggreditur. Ergo a conjectura orditur, quam primum dividit; nam ante libro tertio definierat. Eam aut in re, aut in animo, & utramque trium temporum esse docet: præsentis, præteriti, & futuri. Quæ in re sit, quæstionem habere generalem, aut specialem: generalem, ut an mundus providentia gubernetur; specialem, ut an regnum affectet Manlius. ¶ Ex præterito judicia esse & factorum causas, ut cum quæritur, unde bellum. Quæ fiunt, & futura sunt, ex præteritis colligi. Animi conjecturas in omnia etiam tempora cadere: & esse ubi persona est, & de facto constat. ut qua mente Ligarius in Africa fuerit, &c. Per conjecturas etiam de qualitate & quantitate quæri: ut an sol major terra. An luna globosa? Conjecturæ quæ accusatione & defensione constet, triplex genus esse: Unum de autore & facto. Alterum de facto tantum. Tertium de autore tantum. Ex tertio criminum translationes in alium, & mutuas accusationes nasci: quæ varia inter se comparatione vel ex tota, vel ex parte aliqua constent. In quibus nostra defensio accusationem adversarii præcedere debeat, rationes subjungit. Tum quo quæque modo tractanda sint sive negentur, sive confessa sint, fusissime explicat. ¶ Addit & conjecturam duplicem accusationi

tioni mutuæ simillimam, ut in qua tyrannicidii duo medici præmium petant: quorum primus venenum dedit, quo non est ille mortuus, alter antidotum, quo statim decessit Ubi personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia, non aliter quam mutua accusatione comparentur. Qua etiam ratione tractari illud oporteat, in quo de duobus circa accusationem quæritur utrum factum sit. ¶ Conjecturæ locos & tractationem adjungit: eam his tribus capitibus contineri ostendit: An voluerit, an potuerit, an fecerit. In primo tria spectari: personas, causas, & consilia: & quid de unoquoque in utramque partem dicendum sit, copiosissime tradit. In secundo, An potuerit; locum, tempus, difficultates, occasiones, quæ etiam ad animi conjecturam valeant, considerari. In tertio, in quo, An fecerit quæritur, conjuncta, consequentia, signa, antecedentia, antedicta & facta nostra & aliena discuti. Ad quam rationem reliqua omnia conjecturæ genera reduci possint: ut furti, crediti, depositi, proditionis, affectatæ tyrannidis, adulterii, falsi: nisi quod adulterii causæ aliquid habeant proprii; quia duorum plerumque discrimen sit, & de utriusque vita dicere oporteat: quæ ratio in crimine falsi fere sit eadem.

De Finitione.

CAP. III.

QUI factum negare non potest, ei nomen facti negandum docet: ergo Conjecturæ Finitionem proximam esse; in qua quid sit res quæritur. In hanc nos aliquando a qualitate delabi ostendit: ut in actionibus Reipubl. læsæ: in quibus ad nomen confugimus: si quod objicitur, recte factum esse defendi non potest. ¶ Quid Finitio sit explicat, propria, dilucida, & breviter comprehensa rei propositæ expositio. His locis constare contendit, genere, specie, differentia, & proprio. Adhiberi autem illam pluribus causis, aut cum certum de nomine sit, sed de re per illud intelligenda incertum: Quod interim ex conjectura pendeat, ut quid sit DEUS: interim ex qualitate, ut quid Rhetorice: Aut cum re manifesta, de nomine non constat, ut an sit tyrannicida, qui tyrannum ad mortem compulit. ¶ Porro hanc omnem materiam in tres species dividit. Prima totum crimen negari, nec aliud nomen subjici, etiamsi rem fatemur: ut cum objicitur adulterium in lupanari. Secunda sic negari crimen, ut aliud nomen edatur: ut si objicienti sacrilegium, dicatur esse furtum: ubi utrumque finiendum. Tertia quæri in rebus specie diversis, an hoc eodem nomine sit appellandum, ut amatorium venenum. ¶ Formam Oratoriæ finitionis describit, quam servitute ex consuetudine Philosophorum ducta, immutabili necessitate non vult esse astrictam, aut per argumenta verborum cavillatricem, sed expositis rei partibus & proprietatibus latius oratione ductam. Cujus exempla luculenta ex Ciceronis orationibus profert. ¶ Finitionis hunc esse ordinem certum, quid sit quo finitionem confirmamus; & an hoc sit, quo in rem finitionem applicamus. Illud generale esse, & fere difficilius: hoc particulare, & ad aliud sequi. In finitione providendum esse, ne sit supervacua, nihil

nihil ad causam pertinens; ambigua; communis, contraria, falsa; parum plena; quibus duobus ultimis everti præcipue possit. Excussa priore parte quid sit: facile quod secundum est; id est, an hoc sit, perfici: cum ex primo non aliter inferatur, quam ex thesi hypothesis: adjunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus. Exemplis ex Cic. oratione pro Cecinna, & quibusdam fictis, id demonstrat. ¶ Circa finem quartum quoddam genus addit, quam finitionem certam vocat, de qua inter utramque partem conveniat, ut in causa Cornelii de majestate, quam ad qualitatem reducit.

De Qualitate.

Cap. IV.

Conjectura & Finitione absolutis; Qualitatem, quod ordine naturæ tertium est, aggreditur: quam late accipiendo ad Quantitatem continuam & discretam extendit: cujus statu suasorias, demonstrativas, & bonam partem judicialium contineri tradit. ¶ Qualitatem dividit in absolutam & assumptivam: in quibus omnis lis sit aut de præmio, aut de pœna, aut de quantitate. Culpæ defensionem in utraque primam tractat. Absolutam definit eam esse, in qua quod objicitur, honestum esse defendimus. Cujus loci sunt natura, lex, mos, judicatum, pactum: ut si quis in civitate libera cædem tyranni objiciat. Assumptivam, in qua factum per se improbabile, assumptis extrinsecus auxiliis defenditur, ut si Orestes accusetur, quod matrem suam occiderit. hujus species multas enumerat: Comparationem criminis, translationem vel remotionem, excusationem, quam subdividit in ignorantiam, necessitatem, & fortunam: culpæ imminutionem, & deprecationem, quam in Senatu, apud populum, & principem, & ubicunque juris clementia est, locum habere dicit. Hactenus de culpæ defensione: de præmiis duo quæri: an ullo sit quis præmio dignus, an tanto: de duobus, uter: & quis de pluribus dignior. Quibus abdicationis causas, dementiæ, malæ tractationis & orbarum nuptias indicentium subjungit. Multas præterea controversiarum species enumerat, quæ in qualitatem cadunt. ¶ Postremo quantitatem qualitati subjacere: seu ratione modi, quo facti magnitudo æstimatur, seu numeri; ut cum quæritur, an Thrasibulo triginta præmia debeantur, colligit.

De Actionis quæstione.

Cap. V.

Qui neque statu conjecturæ, neque finitionis, neque qualitatis tueri se volet, aut poterit, huic aliquod juris adjutorium, id est, ad agendi conditionem & modum confugiendum monet: Cujus duas partes facit, Intentionem & Præscriptionem: quæ a statu qualitatis alienæ non sunt sed litigandi formam habent diversam. Intentio est, quando contra id quod intendit adversarius, pugnamus, nec admittendum dicimus. Præscriptio,

exceptio qua adversario facultatem litigandi adimimus propter certam caussam; aut actionem in aliam personam aut locum transferre volumus, quæ tum Translatio dicitur. ¶ Præterea legis aut etiam scripti cujusque varias vires enumerat, & ad status legitimos transit.

De Statu ex Scripto & Voluntate.

CAP. VI.

Status legales supra quatuor enumeravit, quia tribus aliis non re ipsa, sed ratione tractandi ad docendum accommodata, separati sunt. Primi species tres facit. Unam, in qua de scripto & voluntate quæritur: cum scriptum obscurum est, & uterque suam interpretationem confirmat, & adversarii labefactat. Alteram, in qua intellectus unus certus, alter dubius. Tertiam, in qua altera pars scripto, altera voluntate nititur. Scripto, tribus modis occurri posse docet: Primo, quando scriptum semper servari non posse ex ipso apparet. Secundo, quando nullum argumentum ex ipsa lege peti potest. Tertio, quando ex verbis scripti, scriptoris aliam mentem fuisse probamus. Qui scriptum defendit, ut se voluntate quoque scriptoris adjuvare tentet, præcipit. Omnia subjectis exemplis manifesta erunt.

De Legibus contrariis.

CAP. VII.

Scripto & sententiæ, Leges contrarias subjungit: quia in his quæ duæ sint, duo sunt scripti & voluntatis status, quæ etiamsi contrariæ dicantur, contrarias tamen jure ipso non esse, sed casu quodam collidi admonet. ¶ Porro aut pares inter se collidi, aut ipsas secum, aut diversas, aut similes, aut etiam impares. ¶ Præterea ut lex alia aliam abroget, aut labefactet, jus utriusque cognoscendum esse, quod aut in utraque dubium sit, aut confessum. Si confessum, videndum esse, an ad deos pertineant, an ad homines, an ad rempublicam, an ad privatos, &c. Si dubium, alteri aut invicem utrique controversiam de jure moveri. Postremo duplices leges ut duas committi: & quod de legibus dicitur, idem de senatusconsultis & omnibus scriptis intelligendum.

De Syllogismo seu Ratiocinatione.

CAP. VIII.

Quid Syllogismus habeat scripto & voluntati simile, & in quo ab iisdem differat; & quam cum finitione conjunctionem habeat, primum ostendit. Deinde duas ejus species facit. Primam, quæ ex eo quod scriptum est, id quod incertum est ducit: ratiocinatione colligitur, unde quia ratiocinatur

cinativa dicatur, hujus multas species cum exemplis dinumerat. Alteram, quæ ex scripto ducit quod scriptum non est; in quarum utraque voluntas legislatoris, & æquitatis tractatio sit potentissima.

De Ambiguo, seu Amphibolia.

CAP. IX.

AMphiboliam duobus modis fieri primum docet, aut vocibus singulis aut conjunctis. In singulis tribus modis. Primo homonymia, cum vox plura significat. Secundo, cum alium sensum habet simplex dictio integra, alium divisa. Tertio, cum idem accidit compositis. In conjunctis per casus collocationem, per flexum, per situm, per productionem & correptionem. Quæ quibus modis solvendæ sint omnes, ordine tradit.

Quæ sit inter status cognatio, & quæ diversitas.

CAP. X.

PErtractatis diligenter statibus, qui legales dicuntur; quæ sit illorum inter se, quorundam etiam cum finitione cognatio; quæ rursus differentia, qua distincti sunt, ne qui illos separarunt, errare videantur, demonstrat. Atque de dispositione hoc in genere ait, non posse omnia quæ ad ipsam pertinent, arte & præceptis tradi: sed a natura quoque, doctrina & studio hanc facultatem parari: id pictorum atque imperatorum exemplis probat. ¶ Præterea magno judicio opus esse ut certa nobis proposita materia, dispositione œconomica velut in re præsenti utamur: quæ pro rei varietate quotidie alia atque alia futura sit, hoc uno semper necessario, ut quocunque collocationis utamur ordine, apte inter se jungantur omnia, & cohæreant.





M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA, LIBER VIII.

PROOEMIUM.



Epetit breviter atque eleganter quæ hactenus septem primis libris de Inventione & Dispositione tractata sunt: in quibus quam rationem præcipiendi incipientibus adhibere præceptores debeant, docet: nempe simplicem & brevem, quæ ex omnibus (quæ nosse ad scientiæ perfectionem necessarium sit) optima quæque duntaxat eligat: quod ita fieri oportere, quatuor subjectis rationibus probat. Repetitione facta, maximum esse naturæ momentum sine qua frustra tententur omnia, admonet: & ad partem operis sequentem transit, nempe ad Elocutionem, Rhetoricæ partem tertiam, ut pulcherrimam, ita difficillimam; quod Marci Antonii & Ciceronis autoritate probat: & quo inter se differant Disertus & Eloquens, quidque sit eloqui, definitione explicat. Et quoniam Elocutio proprie verborum sit, ne cura rerum rejecta, in iis omne studium ponere velle videatur, importunorum cavillationibus statim occurrit, se nullo pacto Elocutionem mollem & effœminatam, quæ natura res non consequatur; sed affectata atque accersita nimia diligentia dignitatem orationis corrumpat, approbare aut desiderare: verum eam quæ a veritate profecta, sensum animi nostri optime promat: res ipsas (quarum gratia verba reperta sunt) auditorum animis exacte repræsentet, & earum naturam ad vivum exprimat: quaque decenter cohærentia omnia jucundam atque admirabilem orationem facere possint. Tota præfatio ad docilitatem ex rerum præteritarum repetitionis ordine & perspicuitate, atque ad attentionem ex sequentium pulchritudine & difficultate est comparata.

Quæ

Quæ in elocutione spectanda.

CAP. I.

Quid esset Elocutio, ex proœmio cognovimus: proximum erat, ut quomodo divideretur, & quibus constaret, diceremus. Spectari ergo Elocutionem ait in verbis aut singulis, aut conjunctis, utraque suis propriis circumscribit, repetita quorundam ex primo libro mentione, atque hoc insuper addito, ut verba sint minime peregrina & externa, neve curiosa & affectata oratio.

De Perspicuitate.

CAP. II.

Elocutionis has esse virtutes dicit, ut in singulis verba perspicua sint, & ornata: in conjunctis collocata & figurata. Nam ut Latina sint & emendata ad Grammaticum pertinere ostendit. Primam ergo virtutem Perspicuitatem aggreditur, quam effici verborum proprietate contendit; cujus octo modos enumerat, quorum primo vitium, quod improprium vocant, opponit: docetque non omnia quæ propria non sint, improprii vitio laborare: cum abusio & translatio necessariæ sint, & pro propriis recepta quæ per eas efferuntur. Nam proprietatem non ad nomen, sed ad vim significandi referri. Et quia obscœna, sordida & humilia vitanda sint, primi modi usum non esse semper ostendit; & humilia semper vitantes etiam ubi causa non postularet, ea quæ in usu sunt, reformidant, ridendos esse judicat. ¶ Perspicuitati obscuritatem opponit, cujus in verbis singulis tres modos enumerat: nimis vetusta, regionibus familiaria, & artium propria, & homonyma. In conjunctis modos octo: sermonem nimis longum, hyperbatum, parenthesin nimis longam, amphiboliam, inanium verborum turbam, obscuritatem, nimiam brevitatem, sermonem verbis apertis occultos sensus habentem. Quibus enumeratis, quæ sit perspicuitatis observatio, virtus & forma, cum summa ejus commendatione præscribit.

De Ornatu.

CAP. III.

Laudem ornatus amplificat ab ejus pulchritudine & difficultate, per comparationem: quantaque sit ejus vis, ex Ciceronis oratione pro Cornelio, ejusdemque alio loco testimoniis & variis similitudinibus probat. Qualis ornatus esse debeat, definit: non effœminatus, non adscititius aut fucatus; sed sanctus, fortis, virilis, & speciem cum utilitate junctam habens. Eundem pro diverso materiæ genere variandum monet, atque in genere demonstrativo in quo plenis velis ferri debet, longe alium esse quam

in deliberativo & judiciali, a quibus etiamsi pressior & castigatior sit, non tamen excludatur. Ornatum esse in singulis verbis, conjunctis, ut perspicuitatem: nam quod supra dixit in verbis singulis spectari an perspicua & ornata sint, ad primam positionem referendum est, ut postea toti orationis corpori eædem virtutes serviant. Primum in singulis magnum esse synonymiæ usum: quia cum plura idem significent, aliaque honestiora, subliniora, jucundiora, aut vocaliora sint; licet, quæ rebus accommodatissima erunt, eligere: ut atrocibus verba ipso auditu aspera dare, a rebus humilibus sublimia procul auferre. Contra ubi submittenda erit oratio, in verbis humilibus magnam vim repositam existimare, omnia Ciceronis, Horatiique & Virgilii illustribus exemplis demonstrat. Verborum ex quibus ornatus petatur, triplicem sectionem facit, aut enim propria esse, aut ficta, aut translata. Propria, ornata esse, & dignitatem consequi, si antiqua sint, & cum modo sumantur, nec ab illis obliteratis temporibus repetantur. Ficta vero Græcis quam Latinis esse magis concessa: quibus novare vix permittitur, nisi his se remediis præmuniant: *Permitte mihi ut sic loquar, liceat ita dicere, &c.* At verba flectere, derivare, componere satis concedi. ¶ Translata, de quibus *c. de tropis* amplius loquetur, extra contextum orationis probari non posse, nec ulla singula per se vim habere tradit. Itaque a singulis ad conjuncta transit. Conjuncti sermonis ornatum in duo partitur: quam elocutionem concipiamus, & quomodo efferamus. In primo constare debere: minuendumne, an augendum sit: remisse dicendum, an concitate, &c. In secundo quibus translationibus, figuris, & sententiis, & qua collocatione intentionem perficiamus. Et quia vitio carere prima sit virtus; antequam ad ornatum & ejus virtutes accedat, orationis vitia eidem contraria recenset, cacophaton, cujus plures species facit, tapinosin, & ei vitium contrarium, rebus parvis excessum immoderatum tribuens, miosin, tautologian, epanalepsin, homiologian, macrologian, pleonasmon, periergiam, cacozelon, anœconometon, aschematon, cœnismon, quæ omnia exemplis appositis explicat. ¶ His enumeratis ad ornatum redit, cujus partibus supra nominatis cultum, qui omnia nitidora facit, quoque orationis ornamenta continentur, adjungit, inter quæ energian, quam repræsentationem alii vocant, numerat, & expressam rei imaginem hypotyposin aliis dictam, aliis rerum sub oculos subjectionem: quibus oratio maxime redditur illustris. Exempla ex Cicerone & Virgilio & a se ficta profert. ¶ Valere similitudines quoque plurimum ad res illustrandas, præter illas quæ rebus probandis adhibentur: & quid circa illam observandum, quæque similitudinis sit & parobolæ, quæ ejusdem species est, ratio, quotque genera, docet. ¶ His brachylogian, virtutem qua res breviter ante oculos ponitur, atque emphasin; qua plus intelligitur quam dicitur, & diversa virtute magnam vim orationi adferentem aphelian adjungit: acervatim vero dinosim, phantasian, energasiam, hyperexergasiam, energiam recenset. Postremo vim oratoris in augendo & minuendo, ut ad sequens caput transitum faciat, concludit.

De

De Amplificatione.

Cap. IV.

PRimum amplificandi vel minuendi rationem in nomine esse docet: ut cum improbum, latronem: contra, vulneratum, læsum dicimus. Aliam etiam ex nominibus majorem & manifestiorem, ex comparatione ampliorum verborum cum inferioribus: quale est illud, Non furem, sed raptorem: non sacrilegum, sed hostem sacrorum. ¶ Et quia species hujusmodi possunt plurimæ recenseri, ut confusionem ex multitudine tollat, quatuor amplificationis genera constituit: incrementum, comparationem, ratiocinationem, congeriem. ¶ Incrementi quatuor modos recenset, comparationis tres: ubi comparationem non semper ad amplificandum, sed aliquando etiam ad probandum adhiberi monet. Ratiocinationis quinque. Cur hunc amplificandi modum ita vocet, rationem reddit. Congeriei duos: & quid a synathrœsmo figura, id est, coacervatione, differat. ¶ Postremo minuendi totidem modos esse quot amplificandi tradit: & cur hyperbolen in tractatum de tropis differat, curque continuo tropos non subjungat, rationem assignat.

De Generibus sententiarum.

Cap. V.

RAtionem dicendi quæ translatis constat, ab ea quæ propriis constaret separandam esse in fine capitis superioris dixit; in quo cum de amplificandi modis locutus esset ante tropos qui translatis constant amplificationibus, tractatum de sententiis subjungendum existimavit. Quæ vox cum sit homonyma, quot modis accipi possit, quot sint earum genera, quis usus, quæ vitiosæ, quis modus explicat. ¶ Triplicem sententiæ acceptionem ostendit. Prima significari id omne quod animo sentimus; secunda, consilium aut decretum; tertia ad hujus similitudinem, orationem sumptam de vita, quæ quid in ea esse oporteat, breviter ostendit. ¶ Et hujus esse varia genera. Nam aut ad rem universaliter referri, aut ad personam. Simplicem esse, aut duplicem: Sine & cum ratione subjecta. Ex diversis quod cum mutatione figuræ addit acrimoniam. Quod a communi vertit ad proprium: quod a rebus ad personas transfert. Enthymema, cum non est argumentum, sed ad ornatum refertur. Epiphonema, in clausula additum. Noema, clausulam sensus ferientem. Quibus novarum sententiarum genera subjungit, ex inopinato, alio relata, aliunde petita, geminata, contrarie posita, comparata, quorum quædam bona dici possint, quædam vitiosa: quæ sunt illa; commemorat: Sententiarum modum hunc esse, ne crebræ sint, ne palam falsæ, ut a viris autoritate præditis proferantur. Quarum nimium frequenter utentes, & contra in totum damnantes vituperat; viam quandam mediam inter utrosque indicans, & usum ejus mediocrem commendans.

De

Cap. VI.

DEfinit Tropum esse verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutationem. Troporum quosdam significationis vehementioris causa, quosdam decoris assumi ostendit. Et in aliis verba verti, in aliis sensus ipsos. Horum primo loco metaphoram recenset, cujus vim, utilitatem & jucunditatem prædicat, fierique quatuor de causis docet, necessitatis, significationis vehementioris, ornatus, & turpitudinis vitandæ causa. Quo differat a similitudine, & vim ejus esse quadruplicem tradit: cum animata pro animatis, inanima pro inanimis, inanima pro animatis, aut animata pro inanimis ponuntur. Ejus usum modicum esse debere, ne nimia frequentia obscuret, aut tædio afficiat. ¶ Vitiosas metaphoras has esse, humilem, sordidam, majorem, minorem, redundantem, dissimilem, duram. ¶ Synecdochen, cujus plures esse species docet, nam aut a parte totum, aut a specie genus, aut a præcedentibus sequentia, & contra intelligit: Poetisque liberior est quam Oratoribus. Metonymiam, id est, nominis pro nomine positionem, ad quam inventum pro re inventa, possessa pro possessoribus; & contra, contenta pro continentibus, effecta pro efficientibus refert. ¶ Antonomasiam, quæ fit per epitheton, & ex his quæ in quoque sunt præcipua, & ex factis, quibus persona significatur. ¶ Onomatopœiam, id est nominis fictionem Græcis quam Latinis magis concessam. ¶ Catachresin, id est abusionem, quæ non habentibus nomen accommodat quod in proximo est, & quo pacto a metaphora discernatur, ostendit. ¶ Metalepsin, quæ ex alio in aliud velut viam præstat. ¶ Epitheton, quo Poetæ frequentius utuntur, quia apud Oratores nisi vim rei exprimat, locum non habet, quod quando ad antonomasiam referatur, aut nomen suum retineat, docet. ¶ Allegoriam, cum aliud verbis, aliud sensu ostenditur. Et ejus totius usum nonnunquam esse in oratione, etiamsi raro, frequentius vero ex parte. Speciosum autem esse illud genus quod tribus permixtum sit, similitudine, allegoria, translatione. ¶ Alia ejusdem genera recenset, id quod in exemplis est, & ænigma non evitatum magnis Oratoribus: & Ironiam, quam Illusionem vocamus; cujus species sint sarcasmus, asteismus, antiphrasis, paroemia, mycterismus. ¶ Periphrasin, id est circuitum loquendi, quæ nonnunquam necessitatis causa, ut dictu deformia tegantur, nonnunquam ornatus adhibetur. Cum vero in vitium incidit, perissologia dicitur. ¶ Hyperbaton, quod opportuna ordinis mutatione, aliquid ex significatione mutando, figura verborum potius esset quam tropus: quod cum duobus verbis fit, anastrophe dicitur. ¶ Ultimam hyperbolem, quæ augendo vel minuendo fit pluribus modis: augendo, plus facto esse dicendo, aut per similitudinem attollendo, signis vel translatione vel alia insuper addita: In qua mensura servanda sit, ut naturalem modum non excedamus, etiamsi quid ultra fidem dicamus, cujus in minuendo totidem sint genera.

M. FAB.



M. FABII QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA,
LIBER IX.

Quo differant figuræ a tropis.

CAP. I.



TRoporum absoluta tractatione, ad Figuras transit. Primum quæ sit inter tropos & figuras convenientia, explicat. Deinde quo inter se differant, ex utriusque definitione colligit. Præterea figuræ duplicem acceptionem ostendit. Primam, sententiæ qualemcunque formam & habitum. Secundam, a simplici ac in promptu posito dicendi modo mutationem, de qua hoc capite tractat. Hoc itaque, quod ambiguum erat, discusso, figuram definit esse arte aliqua novatam dicendi formam. Deinde dupliciter dividit, in figuram sententiarum, & verborum. Et quia natura res verbis priores sunt, de figuris sententiarum prius loquitur, easque non vulgariter ab utilitate commendat: quia & ad fidem faciendam, & ad movendos affectus plurimum possint, id similitudine a re militari sumpta evidentius reddit. Postremo figurarum non esse infinitum numerum, ut quot affectus sint totidem figuras esse dicamus, sed certum esse modum quendam docet: quamque viam in figuris enumerandis Cicero secutus sit, locis integris ex Oratore ejus & de Oratore libro tertio citatis ostendit.

De figuris sententiarum.

CAP. II.

CIceronem de figuris mediam quandam viam secutum esse ostendit, ut non eas modo quæ ab usu communi remotam dicendi formam haberent, figuras vocaret; verum etiam quæcunque essent clarissima, & ad movendum auditorem potentissima, quæ ut ab illo recte facta sint, se tamen hoc capite de illis figuris quæ ab illo simplici indicandi modo recedunt, locuturum profitetur. Nam alia ut figuras admittant, figuras tamen non esse. id

interrogationis exemplo probat: qua cum nihil sit communius, figuratam tamen esse, cum instandi gratia fit, vel invidiæ, vel miserationis, vel auferendæ dissimulationis, aut acrius imperandi, vel ubi negari quid non potest, vel ubi difficilis est ratio respondendi. Interrogationi proximam figuram in respondendo enumerat, cum aliud interroganti, ad aliud occurritur, augendi criminis causa, vel declinandi. Item interrogandi se ipsum & sibi respondendi vicissitudinem: & subjectionis schema. ¶ Præsumptionem, cujus variæ sint species, præmunitio, confessio, prædictio, emendatio, præparatio, reprehensio. ¶ Dubitationem. Communicationem cum judice aut adversario, cujus species sit sustentatio dicta ab aliis paradoxon, quorum sententiæ non accedit. ¶ Permissionem. Simulationem ex qua sit exclamatio assimulata, & arte composita, & licentia ex eodem fere fonte manans. ¶ Prosopopœiam, cujus variæ species: sermocinatio, ficta imaginatio, parode, formæ fictio, incertæ personæ ficta oratio, jactus sine persona sermo; obliqua allocutio: aut narratio. ¶ Apostrophen, quæ fit vel cum adversarios invadimus, vel cum ad invocationem, vel ad invidiosam implorationem convertimur, vel cum a proposita quæstione audientem abducimus. ¶ Subjectionem sub oculos, qua non solum quæ facta sunt, aut fiunt: sed etiam quæ futura sunt, aut fuerunt, imaginamur: cujus species metastasis, & locorum descriptio, quæ Topographia vocatur. ¶ Ironiam, quæ quo pacto figura a tropo differat, breviter explicat: nempe quo metaphora ab allegoria, cujus species apophasis, confessio nihil nocitura, concessio iniqui, causæ fiducia, consensio, ficta permissio, & jussio. ¶ Concessio eorum quæ videri nolumus, laus, amplificatio eorum quæ dilui facile possunt. ¶ Aposiopesis, quæ fit iræ, solicitudinis, transitionis, digressionis causa. Et per præcisionem. Ethopœiam vel mimesin, id est morum alienorum imitationem, in eludendo positam, quæ in factis & dictis versatur. ¶ Dissimulationem artificii, & negligentiæ confessionem, quibus dicti pœnitentia subjacet. ¶ Dilationem & repetitionem. ¶ Emphasin, cum ex aliquo latens aliquid eruitur. Ex quo genus illud a quo figuratæ controversiæ dicuntur: cujus triplex usus, si dicere palam parum tutum est, vel si non decet, vel si novitate, & varietate magis delectat, quam si relatio recta sit. Quæ tria sigillatim tractat, in quibus quis figurarum modus, quæ declamatorum vitia, quomodo figuris respondendum sit, quamque variæ figuræ a diversis positæ sint, & quæ a figuris excludendæ, fusissime præscribit.

De Figuris verborum.

CAP. III.

SEntentiarum figuras, Verborum sequuntur, quorum duo facit genera: unum, quod ad loquendi rationem pertinet, grammaticum appellant: iisdemque generibus fieri, quibus vitia, ostendit; atque ne vitiosum sit, excusari autoritate, vetustate, consuetudine, & ratione. Quod genus ab utilitate commendat, quia sermonis eodem modo formati tædium le-

vet.

ret. ¶ Deinde quot quibusque modis figuræ in hoc genere fiant, recenset. In nominibus & verbis circa genus: ut timidi damæ, punitus es inimicos. In numero, Romani gens pugnacissima. Per partium mutationem & temporum, ut scire tuum, & vicimus pro vincemus. Per parenthesin, hyperbaton, adjectionem & detractionem; denique per omnia genera per quæ fit solœcismus. ¶ Absoluto priore genere ad secundum, quod Rhetoricum dicitur, accedit, quod ipsis sensibus tum gratiam, tum vires accommodare dicit. Cujus genera præcipua tria enumerat, per adjectionem, detractionem & similitudinem. Primam adjectionem ponit, cujus multas species facit. Geminationem amplificandi, miserandi, vel per ironiam elevandi causa: & repetitionem, cum ab iisdem verbis plura acriter & instanter incipiunt: vel cum iisdem desinunt, vel ubi media primis respondent, & ultima primis. Epanodon regressionem vocant, polyptoton, metabolen, dissipata, plocem verborum & sensuum idem significantium, congregationem, diallagen, cum diversa congeruntur, asyndeton, id est dissolutionem, & polysyndeton, quod conjunctionibus abundat. Item gradationem. Hactenus adjectionis figuras. Postea vero detractionis, quæ brevitatis vel novitatis gratia fiunt, enumerat. Synecdochen, cum verbum subauditur; quæ quo differat ab aposiopesi, explicat. Dissolutionem, quam etiam supra fieri per adjectionem demonstravit. Synezeugmenon, quando plures sententiæ ad unum verbum referuntur, quod multas habet species. Synœceiosin, duas res diversas colligentem. Tertium genus adjungit ex similitudine, cujus species agnominatio, & ei affinis antanaclasis: quarum variæ species, paria & contraria, quorum gratiam commendat: sub quibus parison, homœoteleuton, homœoptoton, isocolon, antitheton, quod contrapositum vocant; cujus septem modos enumerat: cui etiam antimetabolen subjicit. Quasdam etiam alias adjungit: quæ diversa ratione, sententiarum & dictionum figuræ esse possint: dubitationem, correctionem, hyperbaton, prosopopœiam: ut quando in uno verbo sunt, verborum figuræ sint: in pluribus sententiarum. ¶ Posttremo figuras varias a quibusdam figurarum numero habitas recenset, in figurarum numerum non admittendas: & quo pacto figuris utendum sit, gravissime præcipit.

De Compositione.

CAP. IV.

DE Compositione locuturus, veniæ præfatione utitur: quod de ea re, quæ a Cicerone diligentissime pertractata sit, scribere audeat: qui totus locus ad benevolentiam pertinet. ¶ Deinde contra eos pugnat, qui horrido illo & inculto, ut impetus fert, dicendi fluxu contenti curam omnem bonæ compositionis contemnunt, quam multis egregiis similitudinibus ex communi rerum natura sumptis; item veterum exemplo & autoritate abjiciendam non esse, atque ad delectandum & movendum esse efficacissimam, aliis insuper argumentis probat: quæ pars ad reddendos auditores attentos spectat. ¶ Ante omnia orationis divisionem facit, in

vinctam & solutam; & secundum has compositionis, quam præcipue in oratione vincta esse demonstrat: cujus tres species facit. Incisa, membra, circuitus. In iis tria esse necessaria docet: Ordinem, juncturam, numerum. Ordinis observationem in singulis esse, & contextu. In quibus cavendum ne decrescat oratio, ut priora dignitate præcedant, ne supervacua sequantur; ut verba sensum claudant, ut amphibolia absit. ¶ Juncturam in verbis esse, incisis, membris, & periodis. In verbis cavendum, ne ex ultima & prima syllaba deforme aliquid consurgat: ne concurrant vocales, ne consonantes rixentur, ne ultimæ syllabæ verbi prioris sint primæ sequentis: ne crebra monosyllaba, breviaque verba aut nomina, longave continuentur, ne verba verbis, aut nomina nominibus multa vel similiter desinentia aut cadentia, aut eodem modo declinata jungantur: ne quid, ne virtus quidem, nimis frequens sit. ¶ Incisum definit sensum esse non expleto numero conclusum. Membrum, sensum esse numeris conclusum, sed a toto corpore abruptum, per se nihil efficientem. ¶ Periodi plurima nomina recenset, & duo genera facit. Unum longiore ambitu circumductum: alterum membris & incisis plures sensus habentibus constans. Periodi membra, legem, modumque, atque etiam membri rationem describit: atque in membris & incisis videndum monet, ne prima & extrema male coeant, & quæ quibus anteponantur. Tertium est numerus; qui quo a metro differat, explicat fusissime, cumque in pedibus simplicibus vel compositis esse docet: pedumque nomina structuramque profert, omnesque in orationem venire, sed cum delectu, tradit: nam alios initiis, alios clausulis, mediis alios aptiores esse: in quibus qui horum recte aut secus collocentur, definit, & exemplis subjectis demonstrat, atque in clausulis plurimum referre, non solum quis claudat, verumetiam quis antecedat. ¶ Præterea nimiam compositionis religionem, quæ dimetiendis pedibus syllabisve perpendendis, veluti consenescit, maxime vitandam censet: quia a rerum gravium consideratione nos abducat & naturalem dicendi fluxum retardet. Sequendam ergo esse vim longa exercitatione comparatam, nec tam intuendos pedes, quam universam comprehensionem. ¶ Prooemiis in causis difficilibus, locis communibus, amplificationibus, & epilogis, periodos, pro rei ratione diversas, aptas esse docet. In historia non esse numeros finitos, sed fluxum quendam orationis rotundum, connexione perpetua ad finem usque decurrentem. Generi demonstrativo fusiores & liberiores convenire numeros: aliis generibus pro rei diversitate varios. ¶ Narrationibus opus esse tardioribus & gravioribus, probationi acrioribus; epilogis lentioribus. Postremo, quæ sit cujusque orationis partis proprietas, quibus ut pronuntiatio, sic compositio accommodetur, cui longæ syllabæ pondus & autoritatem, breves celeritatem addant, quam mixtæ longis exultare & currere: longæ ad breves descendentes, breviorem: breves ad longas ascendentes, acriorem faciant: denique compositionis partes & propria breviter repetit.

M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA,
LIBER X.

De Copia verborum.

CAP. I.

QUÆ ad inveniendum, disponendum, & eloquendum pertinent superioribus libris tradidit. Nunc hujus libri & capitis initio admonet, quæ hactenus tradita sunt, ad perfectam eloquentiam non sufficere, nisi facultas quædam firma, quam Latini habitum dicunt, accesserit. Eam legendi, scribendi, & dicendi exercitatione parari, si verborum & rerum copia instruamur, docet. Et res quidem cujusque causæ proprias esse, verba cum varia alia aliis locis posita, eidem rei conveniant, in promptu & conspectu esse *debere*. Quorum copia cum delectu paranda sit, ut suis locis aptari queant. Itaque verborum idem valentium varietatem, subjectis exemplis, quæ ad docendum potentissima sunt, exhibet. Quorum copiam duobus contingere tradit: optima audiendo & legendo. Auditionis rationem, & commoda: quo viva vox, actio, pronunciatio, & periculum dicentis moveant: deinde *lectionis*, quam potiorem esse ex utriusque comparatione probat: & quo pacto legendi sint autores optimi, proponit: nempe non oscitanter, vel carptim truncatimve, sed diu multumque a principio ad finem: quin etiam lectos semel ex integro resumendos, præcipue Oratores, in quibus virtutes maxime occultantur, quorum orationes si utrinque habitæ exstent, causis cognitis legere utilissimum sit. ¶ Poetarum etiam lectionem plurimum commendat: quod ab his in rebus, spiritus: in verbis sublimitas: in affectibus motus: in personis, decor petatur: Quod etiam lepore & venustate rerum ab illis fictarum, ingenia molestiis forensibus nimis affecta recreentur. In quibus tamen libertas verborum, & licentia figurarum excusanda Oratori, non imitanda sit. ¶ Historiæ lectionem utilem etiam esse, cum propter rerum & exemplorum cognitionem, quæ suppeditat, tum etiam quod dictionis suavitate alere orationem possit, quamvis multæ Historicorum virtutes, quibus illi Poetis proximi sunt, sint Oratori vitandæ. Philosophos quoque non esse negligendos, non quidem

quiā sermonis ratio ab his petenda sit, sed quod & vitiis & virtutibus optime disserant, & nos argumentari doceant; maxime Socratici, qui inductionibus utuntur. ¶ Postremo qui legendi, & quæ virtutes in quoque autore præcipuæ sint, adjungit. Et quamvis perfecti & absoluti quique præcipue legendi sint, qui pauci sunt; judicium tamen habentibus nullum omnino ex quo quid utilitatis referri possit, refugiendum esse censet. Præcipuos in quoque genere, Græcos primum, deinde Latinos: & quibus virtutibus excellant, enumerat. Poetas primum heroicos a quorum principe Homero incipiendum putat: quem cum Virgilio comparat, ut postea Demosthenem cum Cicerone, & quam diversis virtutibus emineant, ostendit. Deinde Elegos, Lyricos, Tragœdiæ & Comœdiæ scriptores, Historicos, Philosophos, Oratores, quos omnes cum Latinis confert: quid in omnibus laudandum, & imitatione dignum sit; aut secus, explicando.

De Imitatione.

Cap. II.

Quoniam omnia præcepta parum profutura sunt, nisi nos ad alicujus perfecti imitationem componamus: postquam qui legendi nobis essent pronuntiavit, de imitatione, per quam aut maximis autoribus æquales, aut proximi evadamus contingit, præcepta tradit. Primo probat eam utilem, & necessariam: deinde non ipsam per se sufficere, sed conandum aliquid supra eos quos imitamur. Tertio circa imitationem duo esse videnda: quos, & quid in illis imitemur. ¶ Primum ex superiori capite manifestum est; quid imitandum sit superest, nempe optima, quæ quisque talia esse cognoscit, cum in maximis etiam autoribus aliqua vitiosa, minus perfecta & plena incidant. Ergo non solum verborum imitationem esse, verumetiam spectandum decorum rerum & personarum, consilium, quæ proprietas omnium partium, quæ ratio delectandi & monendi. & quo pacto etiam ad docendum spectant, quæ verborum copia, figurarum varietas, componendi ratio: quo cognito quisque vires exploret, quid ferre valeant; nam insanum esse inimitabilia persequi repugnante natura. ¶ Præterea cavendum ne Orator poetas, aut Poeta Oratores sibi imitandos proponat, nisi in eo quod in omnibus habet commune eloquentia. ¶ Postremo ne cui nos uni imitando addicamus.

Quomodo scribendum sit.

Cap. III.

Tria ad facilitatem eloquentiæ parandam necessaria esse dixit, legendi scribendi, & dicendi exercitationem. De primo locutus; ad secundum aggreditur, nempe ad stylum, id est modum scribendi. In quo du considerande ait: quid, & quomodo scribi oporteat. Priore membro quintum caput dilato, secundum exequitur. Scribendum esse quam di

gent

gentissime, & quam sæpissime quæ justo tempore excogitata erunt & bene collocanda, cum rerum & verborum certo delectu; repetenda frequenter, & sub incudem revocanda calore inventionis refrigerato, atque etiam retractanda quæ semel composita erunt, Sallustii atque Virgilii exemplo. Quæ diligentia & solicitudo initiis necessaria est. ¶ Deinde duo genera vitiose scribentium notat: unum eorum quibus morosis nimium nihil placet; qui meditando & cogitando majorem temporis partem consumunt, semper unde incipiant quærentes. Aliud eorum qui ex tempore quicquid primus impetus suggerit, effundunt, magna levitate res temere congerentes. Ex quo dictantes quod alii celeriter excipiant, propter varia ejus rei quæ subjungit incommoda, reprobat: inter quos viam mediam bene scribendi studioso sequendam: & quid illi scribendi initium invenire volenti intuendum sit, præscribit: nempe quid res, locus, tempus, vel personæ poscant. ¶ Locum secretum studiis esse aptum: non tamen nemora & sylvas: quæ ad studia non vocare, sed potius avocare ad voluptatem videntur. ¶ Lucubrationem nocturnam esse longe utilissimam: ita tamen, ut valetudinis habeatur ratio: quæ scribendo & meditando lædi præcipue solet: quarum rerum commoditas si non suppetat, non propterea omnibus locis & temporibus meditationi dandam non esse operam. Postremo quibus sit in ceratis tabellis scribendum, quibus in membranis, & quamobrem, quaque versuum longitudine, quibusve relictis marginibus tradit.

De Emendatione.

Cap. IV.

Styli secundum officium in emendatione eorum quæ primum scripta sunt, consistit: cujus tres esse partes docet, adjicere, detrahere, mutare. Eaque tria optime præstari posse, si quæ primo calore effudimus, in aliquod tempus reposita, per intervallum sæpe regustemus, & tanquam aliena legamus: ubi modus adhiberi debet. Nam qui nunquam de tabula, quod ajunt, manum tollere possunt, semper invenientes quod mutent, detrahant, & adjiciant, magnopere vituperandos esse.

Quæ scribenda sint præcipue.

Cap. V.

Divisionis tertio capite factæ, secundum membrum aggreditur, quæ maxime scribenda sint. nam ibi quo modo quicque scribendum esset, docuit. Ergo principio vertere Græca in Latinum sermonem, propter rerum & verborum copiam, figurarum varietatem, & artis subtilitatem, quibus omnibus abundant Græci, utilissimum esse censet. Hinc & crebram ex Latinis conversionem multum profuturam: sive carmen in orationem solutam convertamus, sive quid paraphrasi interpretemur, cujus naturam vimque explicat. Neque id in alienis orationibus modo; verum etiam

etiam in nostris conandum. ¶ Atque si facultatem dicendi maximam parare nobis volumus, ex quæstionibus simplicibus, quæ nullis circumstantiis sunt implicitæ, theses dicunt, eam vel maximam parari posse probat. Deinde ex confirmatione & confutatione sententiarum. Tertio ex declamationibus a rerum veritate non abhorrentibus. Quam etiam facultatem sequenti, historias, propter ubertatem, dialogos & carmina, animi reficiendi causa, conscribenda judicat. ¶ Postremo, serias etiam causas juvenibus proponendas, quas vel agi audierint, vel etiam alias ad veritatem comparatas: quas si utrinque tractaverint, ad aliquod eloquentiæ lumen perventuros esse.

De Cogitatione.

CAP. VI.

Legendi & scribendi absoluta ratione, priusquam ad dicendi modum, quod tertium est, perveniat; de cogitatione, quam locat inter duo postrema mediam, loquitur: quæ quanti sit usus atque utilitatis, primum eleganter describit. Deinde quomodo firma & valida cogitandi vis parari possit, demonstrat: videlicet si longa dicendi exercitatione formam nobis fecerimus, quæ cogitantes sequuntur. hinc animo & memoria pauca complecti primum; deinde per incrementa paulo plura consuescamus: sic forte ut illa usu augeatur, & exercitatione retineatur, firmissimaque evadat. Id exemplis Eriphyli, Metrodori, & Hortensii probat. ¶ Verum quod in omnibus artis partibus, ita hic cavendum monet, ne cogitatis ita superstitiose adhæreamus, ut si fortuna quid plausibile ex tempore offerat, repudiare velimus.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur.

CAP. VII.

QUI legendi, quæ scribenda, & quomodo, tradidit. Rationem dicendi, quod ultimum erat, aggreditur. Primum facultatis extemporalis utilitatem ex adjunctis, consequentibus, & similibus commendat. Deinde quo pacto parari & retineri possit, docet. Parari, si dicendi artem probe tenuerimus: si quo & qua sit perveniendum, si partes causarum, ordinum, quæstionum; quæ dispositio rerum, quid loco primo, aut secundo, ac deinceps sit collocandum, scierimus. Quibus extra artem, ex labore & studio adjungit, ut copiam optimi sermonis nobis paremus, ut orationem multo & fideli stylo, consuetudine atque exercitatione formemus: cujus colorem etiam ex tempore dicta referant, ut non solum animi naturali mobilitate, verumetiam præcedente intentione, usu quodam irrationali, quem tamen ars præcedat, adhibitis rerum imaginibus, & vi mentis plurimum valeamus. Pudorem quoque, & gloriæ cupiditatem ad

hanc

hanc facultatem plurimum conferre contendit, ad quam paulatim a parvis initiis frequenti meditatione, & usu perveniendum sit. ¶ Porro retineri eadem qua paratur exercitatione, quam duplicem esse vult: primam, qua audientibus pluribus, de quorum judicio atque opinione sumus soliciti, plura quotidie dicendo exercemur. Alteram, qua nobiscum cogitamus & totas materias silentio persequimur: quarum comparatione facta, varia commoda commemorat. Atque ut exacto & perfecto sermone uti consuescamus. & diligenter plurima scribendo, optime & facillime dicere discamus, præcipit.



M. FABII QUINCTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA,

LIBER XI.

Præfatio, & de Apte dicendo.

CAP I.

VIM eloquendi citra facilitatem dicendi firmam, quæ legendo, scribendo & dicendo paratur, consummatam & perfectam esse non posse, & quid horum unumquodque (quibus imitationem, emendationem & cogitationem admiscuit) proprium haberet, superiore libro tradidit. Hujus autem initio irritos adhuc esse in eloquentia nostros conatus, nisi apte & congruenter dicere studeamus, atque omnem ornatum insulsum & ridiculum esse, nisi hæc illi virtus contingat, profitetur. Id egregiis similitudinibus, & Ciceronis autoritate probat. Apte dicere volenti observanda primum, deinde vitanda præscribit. Observanda, & quid cuique orationis parti congruat: quid rei, loco, tempori, judici conciliando, docendo & movendo, consideret: cum omnis ornatus rei cui adhibetur, conditione constet. Nec solum quid expediat, verumetiam quid deceat, animadvertendum: quæ ut aliquando conjuncta sint, aliquando etiam separentur: ut apparet ex causa Socratis, Africani majoris, & Rutilii. ¶ Pervidendum itaque non minus quid dicas, quam quo loco: quare

*** *** *** ** quare

quare non esse hanc virtutem minus inventionis quam elocutionis. Vitandam sui jactationem longe vitiosissimam, a qua Ciceronem contra obtrectatores vindicat & purgat: quamvis Oratori eloquentiæ fiduciam concedat: Arrogantiam, qua judicasse de causa, & judicibus præire quodammodo velle qui dicit, videtur: Actionem impudentem, tumultuosam, iracundam, summissam adulationem, affectatam scurrilitatem: in rebus ac verbis turpibus nullum pudorem, atque in omni negotio neglectam autoritatem. Eloquentiæ genus ad personas, tempora, causas & res accommodandum. Personas esse vel senes, quibus pressum & mite dicendi genus convenit: vel juvenes, quibus uberius, & magis luxurians: vel milites, quibus simplicius: vel Philosophos quibus inornatum & sine affectibus: vel Principes & Imperatores, quibus genus quoddam medium, ornatum quidem, sed severitate temperatum. Atque horum omnium alios esse actores, alios litigatores, alios judices: quibus omnibus ex præceptis exordii libro quarto traditis sit tribuenda conveniens oratio. ¶ In tempore & loco hæc esse quoque consideranda: Tempus, an sit liberum, lætum, triste, angustum: Locus, an sit publicus, privatus, sacer, prophanus, celeber, secretus, aliena civitas, an nostra: castra, forum, curia, campus, theatrum, domus: quibus omnibus, servato decoro, congruens tribuenda sit oratio. Causa si demonstrativi sit generis, ut ad delectationem audientium componatur: si alterius in actu & contentione positi, ut dicendi lenocinia respuat, & res serias sequatur. ¶ Hinc quid declamantes deceat, & quibus affectibus uti debeant. Quæ moderatio quarundam causarum propria. Quo pacto, quæ natura sunt indecora & turpia, tractanda sint. Qua ratione excusanda, hominibusque probanda, atque etiam laudanda, exemplis ex Ciceronis pro Cluentio, pro Murena, & aliis orationibus demonstrat. Item qua ratione in aliis reprehendenda sint quæ feceris, ex oratione pro Ligario. Atque ut sit de pudendis quærendum, ut aspera sint mollienda: atque fortunam, aut ordines gentesve aut populos insectari decenter possis, atque ut verborum moderatione rei detrahenda sit invidia, promptis ex eodem exemplis tradit.

De Memoria.

CAP. II.

MEmoria & pronunciatio potissimum ad dicendum pertinent: ergo hoc loco commode tractantur. Hoc itaque capite, quantus eloquentiæ thesaurus sit memoria, quæ res nobis & verba semper repræsentat, sine qua nulla constet aliarum partium, prædicat. Ejus partes duas facit: facile percipere, & fideliter continere, non solum scripta, sed etiam cogitata: & tam adversariorum quam nostra. Vim ejus naturalem describit: quæ tamen ratione juvetur, & exercitatione augeatur, firmeturque. Quare memoriam duplicem esse, naturalem & artificiosam contendit. Artificiosæ primum inventorem, & ex quo eventu, Simonidem commemorat. Eamque tribus constare, locis, imaginibus, & præceptis ostendit. Loca multa illustria, explicata modicis intervallis, imagines rerum & verborum effica-

efficaces, acres, insignitas desiderat: quibus modus aliquis statuendus sit, ne vanitate quadam aut ostentatione minutim concidantur, quod orationi perpetuæ ediscendæ parum convenit. ¶ Ediscendi rationem triplicem facit, tacite secum, voce leniter expressa, & alio legente. Primum magnopere probat, si cogitationibus & perturbationibus simus vacui. Quibus ut occurramus, sit adhibenda vox, quæ duplici motu juvet, audiendi & dicendi: quæ secunda ratio erit. Tertiæ commoda cum incommodis comparat, & ostendit esse majora. ¶ Quo pacto longior oratio memoria complectenda sit, præcepta tradit: ut per partes ediscatur non exiguas, sed quæ locum quemque ad finem perducant: quibus apponendæ sint notæ rei convenientes: ut si de nave dicendum, anchora: si de bello, spiculum. Aliquando etiam quæ ab alio simili memoriam transferunt, ad id quod continendum est: ut si Fabius tenendus sit, succurrat cunctator ille: si Cicero, veniat in mentem, ciceris. Aliquando etiam non similes; ut si annulum alliges, ut cur id feceris, requiras. Reliqua hujus rei præcepta sunt: ut bene valeamus, ut animus sit liber cogitationibus, ut digestus cibus, ut eadem cera aut tabula utamur in qua scripsimus, ut adsit exercitatio cogitandi ediscendique, pauca primum, deinde paulatim plura. Ut divisione utamur, & bona compositione; ut poetica primum ediscamus, deinde oratoria, tertiò solutiora numeris: ut tardiora ingenia nocte interposita recordationem adhibeant. ¶ Postremo ingeniis fideli & magna memoria præditis, & tempore abundantibus, ad verbum ediscenda omnia imperat: dura vero aut nulla, extemporali tamen dicendi facultate valentibus, comprehensis animo rebus, eloquendi facultatem liberam permittit: & quantum memoria natura studioque valeat, Themistoclis, Mithridatis, Crassi atque Cyri exemplis ostendit.

De Pronunciatione.

Cap. III.

Quibus nominibus appelletur Pronunciatio, & quantam habeat vim ac potestatem in orationibus; testimoniis, exemplis & similibus ostendit: & qui pronunciationi tanquam parum naturali detrahunt; reprobat. ¶ Deinde in vocem & gestum dividit, quorum vox ad auditum, gestus ad oculos pertinet. In voce duo sectanda monet, naturam & usum. In natura quantitatem & qualitatem. In quantitate, ut grandis vel exigua, vel inter has extremitates media. In qualitate, an candida, fusca, plena, exilis, lenis, aspera, confracta, fusa, dura, flexibilis, clara, obtusa. In utendi modo, ut ea sit pro varietate rerum acuta, gravis, flexa, intenta, remissa, lenta, concitata. Ad vocem augendam atque etiam tuendam, hæc ait conducere: corporis firmitatem, quam ambulatio, unctio, veneris abstinentia, & frugalitas præstent. Fauces molles & lenes. Humorem in ore mediocrem: ediscere varia, clamosa & flexuosa: exerceri quotidie dicendo. His confirmatam & constitutam vocem, iisdem propriis quibus orationem circumscribit: ut sit emendata, dilucida, ornata, & apta. Emendatam ait fore, si non erit rustica, peregrina, absurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, tenuis, inanis, acerba, pusilla,

mollis, effœminata, spiritu brevi, parum durabili, in recepto difficili. Dilucidam, si erit explanata & distincta. Ornatam, si erit facilis, magna, læta, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens, mediis sonis utens: qui, cum augenda erit, excitentur: cum summittenda, temperentur. Aptam, si rerum de quibus dicimus, & animorum habitui erit accommodata: in rebus lætis plena, simplex, & hilaris. In ira, atrox, & aspera ac densa, crebra etiam respiratione: in invidia facienda, lentior: In blandiendo, fatendo, rogando, satisfaciendo, lenis & summissa: Suadendo, monendo, pollicendo & consolando; gravis: in metu & verecundia, contracta: Adhortando, fortis: Disputando, volubilis, concinna, contracta: In miseratione, flexa & flebilis: In egressionibus, fusa: In expositione ac sermonibus, recta: In magnis affectibus, elata: In compositis, submissa: In procemio plerumque lenis cum gestu modesto: In narratione apertior: In confirmatione, agilior, acrior & instantior: In propositione, partitione & interrogatione, sermoni proxima: In egressione, lenis, dulcis & remissa: In epilogis, si utimur enumeratione, concisa, continens: si concitamus, nunc intenta, nunc remissior, nunc etiam plenior: Si placamus, inclinata & lenis: Si miserationem excitamus, flebilis. In summa, in tota causa & partibus eius, rebus, personis & sententiis conveniens. ¶ Hactenus de voce, nunc de gestu, secunda pronunciationis parte, quem voci consentire, & cum ea animo parere confirmat: eumque ex effectis, exemplis, similibusque non vulgariter celebrat, & qualis sit ejus in omnibus corporis partibus ratio, observat: ut capite, vultu, palpebris, genis, superciliis, naribus, labris, cervice, collo, manibus, digitis, pedibus, toga & comis: quæ pronunciationis illustramenta juxta personarum, rerum & partium orationis varietatem, varie observare debeat Orator, describit: quem ad personas primum, deinde ad res respicere jubet Atque in personis, quis apud quos, & quibus præsentibus dicat, intuendum monet. In rebus quatuor. Primum, tota causa qualis sit: tristisne an hilaris, grandis an pusilla: cui generum dicendi differentia adjungitur. Sitne demonstrativi generis causa, an deliberativi, vel judicialis. Secundo, quæ sit partium differentia, exordii, narrationis, probationis & epilogi. Tertio, quæ sententiæ. Quarto, qualia verba, quæ ut sententiæ varie rebus & partibus atque etiam officiis, ut docendi, movendi, aut conciliandi, accommodanda sint. Denique totam gestuum observationem ad vocem & animi affectus attemperandam esse. ¶ Postremo cum præcepta generaliter tradita sint non omnia omnibus, sed alia aliis convenire, & decora esse: cum in actione decorum præcipue spectetur exemplis comœdorum similibus probat. Cumque gestuum in dicendo, & vocis maxima sit gratia, si cum mediocritate his utamur, argutias eorum & flexus superstitiosos procul removendos esse, & modum adhibendum, ne histriones aut mimi, non Oratores videamur, monet.

M. FAB.

M. FAB. QUINCTILIANI
DE INSTITUTIONE ORATORIA.
LIBER XII.
PROOEMIUM.


Difficillimam operis partem sibi superesse, hac præfatione testatur: in quam dum a levioribus initium duxerit, perseverando per singula pene imprudens evectus sit: sed ne nunc quidem deficiendum esse, quamvis paucissimos habeat quos sequatur. Ac Ciceronem quidem solum esse, qui de optimo dicendi genere scripserit; se autem & de genere dicendi, & de moribus Oratoris esse dicturum: quæ præfatio ad attentionem comparata est.

Non posse Oratorem esse nisi virum bonum.
CAP. I.

Ostendit Oratorem nisi bonum virum esse non posse, non solum in dicendi officio, sed etiam in arte ipsa, & orationis facultate: quod probat ab ingenio, studio, doctrina & autoritate boni Oratoris, quæ ei necessaria sint, malis autem & stultis hominibus minime convenire. ¶ Solvit dicendi contraria exempla in Demosthene & Cicerone: quos & malos viros fuisse negat, & meliores Oratores potuisse fieri, si omnia perfecta habuissent, concedit. ¶ Artem etiam defendit, quæ tametsi in causis malis Oratorem instruat, tamen in eisdem animum Oratoris & consilium spectandum esse: quo fiat, ut sæpe quod contra æquitatem esse videatur, ex causa aliqua rectum & honestum sit; ut cum tyranni interfector etiam contra leges defenditur.

Cognoscenda esse Oratori quibus mores formentur.
CAP. II.

Philosophiæ cognitionem Oratori necessariam esse non ad vivendum modo, sed etiam ad dicendum contendit: nec unam illis partem, sed omnes

mnes tres, ut Rationalem, Moralem, & Naturalem: quarum singularum materiam & vires explicat. ¶ Deinde philosophiam non ab uno aliquo, sed ab omnibus, & ab optimo quoque esse petendam: cum turpe sit uni sectæ addictum esse. Nec vero præcepta tantum, sed exempla etiam illustrium dictorum factorumque cognoscenda.

Necessariam juris civilis Oratori esse scientiam.

CAP. III.

NEcessariam esse Oratori juris scientiam, eamque promptam & paratam in omni disputatione, contendit. Nec difficilem esse, cum paucis rebus neque adeo multis præceptis constet, & bona parte in bonorum virorum sensu sit posita. Itaque reprehendit eos. qui relicto eloquentiæ studio, ignavia se ad ius civile, vel ad philosophiam contulerunt.

Necessariam Oratori cognitionem historiarum.

CAP. IV.

HIstoriam quoque Oratori necessariam esse vult, cum veram, tum etiam fabulosam: in qua tamen antiquitatis & senectutis major sit autoritas.

Quæ sint Oratori instrumenta.

CAP. V.

QUæ dicta sunt de moribus Oratoris, & de rerum cognitione, ad instrumenta illius pertinent: quibus adduntur hæc artificialia, inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio. Sed imprimis animi præstantia contra verecundiam est necessaria, ne debilitetur in agendo Orator, & justa fiducia destituatur. Ubi quam intelligat verecundiam, declarat, ne ingenuus ac modestus pudor reprehendi videatur, qui adeo Oratori est necessarius, ut si desit, fingendus sit etiam in dicendo, ac præ se ferendus. ¶ Esse etiam hæc naturalia necessaria parte Oratoris, vocem, latera, decorem: quibus Trachallum temporibus suis excelluisse dicit.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

CAP. VI.

MAture incipiendum esse causas agere præcipit, ne si citius id fiat, efferamur: sin tardius, deficiamus: idque a facilioribus tentandum. Quod postquam inceptum est, melius esse ad studia aliquando resilire & relabi, & quodammodo renovari, quam semel progredi; quo firmior in posterum & prudentior Orator evadat: quod Ciceronem fecisse probat.

Quæ in suscipiendis causis oratori observanda sint.

CAP. VII.

ORatorem ad defendendum quam ad accusandum propensiorem esse debere judicat, & tamen interdum vel publico, vel privato officio ad accusandum adduci, non pœnæ nocentium, sed emendationis cupiditate, id exemplis clarissimorum virorum confirmat. ¶ In causis autem recipiendis, quamvis multæ sint; tamen amicis, at potissimum si judices fuerint, obsequendum esse

se: sed cavendum interim, ne quid ambitiose vel pro potentibus contra dignitatem faciamus. Dimittendam etiam nonnunquam causam imprudenter susceptam, postquam iniquam esse cognoverimus. ¶ Illud prorsus indignum esse adjungit, eloquentiam in quæstu haberi, tametsi justa gratia referenda sit bene merenti Oratori, præsertim si egeat: in quo tamen ipse modum servare debeat, neque unquam pacisci cum litigatore, ne merces esse videatur potius, quam officiosa benevolentia: quod valde alienum sit a liberalissima facultate, & infra dignitatem Oratoris.

Quæ in dicendis causis Oratori observanda sint.

Cap. VIII.

Causam quam dicturus est, Oratori diligenter cognoscendam esse præcipit, quod nonnulli negligentia, alii ambitione levius curent: neque vero per alium, ut plerique; neque ex libellis, sed per seipsum cognoscendam. Summam autem diligentiam adhibendam, ita ut etiam neque tempori parcatur, neque fugiatur molestia, quo minus sæpe etiam de eadem re audiamus. Notanda etiam interim esse quædam, ne excidant, monet. Acriter quoque litigatori instandum, eumque versandum omnem in partem, & modo ex nostra, modo ex adversarii persona agendum. ¶ Instrumenta litis & inspicienda omnia & pertractanda, per totam causam eundum, perscrutando eruendoque quicquid in ea vel testibus tractandis vel argumentis aptum esse queat. ¶ Postremo etiam judicis personam esse sumendam, & omnibus ante oculos propositis, videndum, quid in quaque re firmissimum sit & æstimandum in utramque partem, ut totius causæ eventus ante judicium prospiciatur.

Quæ servanda in agendis causis Oratori sint.

Cap. IX.

Oratorem in agendo cautum, non ambitiosum esse oportere monet: sed dissimulandam artem, si ostenderit, & utilitati serviendum. Nullam causam vel tenuem illi repudiandam: neque si res non suppeditat dicendi materiam, extra petendam: & tum vel maxime a maledicendi petulantia, quæ odiosa est, nec causæ tantum, sed etiam patrono nocet, abstinendum. Plures causas, quam agere possit, non suscipiendas: & in his quæ dicturus sit, scribenda frequenter, vel etiam si fieri possit, sculpenda: hoc est, Orator se omni ratione ad memoriam comparabit: cujus tamen facultatem non semper futuram ait, nec eam, ubi deerit, tentandam, quod obesset plurimum: sed cura potius omni atque ingenio contendendum: cui doctrina, studium & exercitatio suffragabuntur.

De Genere dicendi.

Cap. X.

Varia esse dicendi genera, & alium alio delectari; sicut in picturis & statuis quarum varios & excellentes artifices commemorat: quibus traductis, ad Orationis similitudinem, confert Oratores Latinos, distantes inter se ac dissimiles: in quibus tamen Ciceronem unum omnibus anteponit contra obtrectatores. Deinde exponit genera dicendi, & ex tribus optimum facit, quod Atticum

Atticum vocabant : in eoque reprehendit pravum quorundam judicium, qui ornatum & amplitudinem ab hoc genere removentes, aridi atque exsucci erant. ¶ Græcorum autem facundiam Latinæ anteponit : quod & sonus literarum dulcior, & copia verborum uberior sit. In quo tamen medetur Latinorum inopiæ, quod dotes Græcorum aliis virtutibus æquare possint : non verborum modo tractatione, sed & rebus illorum opes compensando, præsertim in magna & ornata oratione : nam in subtili Græcos superiores esse. Eodemque in loco rursus improbat Atticos aridos illos atque jejunos, qui omnia propriis ac necessariis modo verbis dicenda putabant : ornatum negans minus aptum, & secundum naturam esse in magna oratione ; quam proprietatem, in subtili : additque eodem modo voluptati auditorum serviendum esse, dum id caute & modice fiat, ne officiatur causarum utilitati. Quæstionem quoque aliam inducit hoc loco de dicendi & scribendi ratione : quam vult eandem esse oportere in utroque opere : nec aliter scripta, quam quæ dicenda forent ad posteros tradenda esse ; exceptis iis ubi actio ad tempus & auditorum voluntatem accommodatur, ut in causis. In infinitis quæstionibus naturæ rerum sicut in dicendo, ita in scribendo serviendum esse. ¶ Post hæc facit alteram divisionem orationis, in genus subtile, grave & medium. Quorum primum ad docendum : secundum ad movendum : tertium ad delectandum accommodatum sit. In subtili acumen esse, & in narrando probandoque valere. Medium, amœnum, floridum, verbis ac sententiis mediocriter ornatum. Grave, magnum, vehemens, copiosum, quod non ducat, sed vi trahat auditorem, & in quamvis partem auferat. Itaque in eo esse personarum fictiones liberiores, amplificationes, sublata contra fidem, & omnia affectuum genera, non tam ad docendum delectandumve quam ad incitandum auditorem accommodata. ¶ Addit deinde his tribus & alia quædam genera media inter illa, & ipsorum quodammodo gradibus temperata : ut in musicis sonis minus maximo, & rursus minimo majus, quod tamen medium inter utrumque nondum sit, sed citra consistat. Atque in his omnibus generibus vult Oratorem instructum ac paratum esse debere, ut unoquoque apte & decenter utatur, vel in tota, vel in aliqua parte causæ, cum alia alio modo dicenda sint : ut graviter, acriter, severe, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane : eosque reprehendit qui intemperato quodam & plausibili magis quam sano genere in causis utebantur, quasi hoc esset aptum & populare. ¶ Postremo hæc omnia prædicta facilia esse bono & exercitato Oratori judicat : qui tamen hoc judicium & modum adhibere debeat, ne intemperantia prolabatur.

Quæ post finem studia.

CAP. XI.

Oratorem emeritum, & jam vel ætate vel alio incommodo ingravescentem, mature cessare ab opere jubet : non ita tamen, ut se otio dedat, sed ut vel historiam scribat, aut præceptis eloquentiæ, formandisque novis Oratoribus operam det, suo Ciceronisque exemplo. ¶ Deinde excusat præceptorum magnitudinem, & extenuat non in artibus tantum ac rerum cognitione percipienda, sed etiam in moribus : & nos ingenii ac voluntatis nostræ admonet, in qua situm sit ut boni viri esse velimus, cum ad virtutem & honestatem nati simus. Ingenii vim immensam esse, modo in artibus discendis [quod vel solius adolescentiæ spatio fieri possit] rationem & ordinem & modum adhibeamus, nec indulgeamus vitiis quorundam præceptorum, & nos ipsi finem in scholis mature faciamus. Rerum autem cognitionem, usum nobis & lectionem allaturam esse, nec ita multo tempore, si studiis iis otium & horas vacuas impendamus. Id exemplis illustrium & doctissimorum virorum confirmat, quibus nos ad spem eloquentiæ studiumque capessendum hortatur, nec remittendum conatum ; quo minus, si ad summa non potuerimus, saltem ad aliquem locum perveniamus.

M. FAB.

M. FABIUS QUINCTILIANUS TRYPHONI BIBLIOPOLÆ SALUTEM.

EFflagitasti cotidiano convicio, ut libros quos ad Marcellum meum de Institutione Oratoria scripseram, jam emittere inciperem: nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse. Quibus componendis, ut scis, paulo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quam inquisitioni instituti operis prope in-

finiti, & legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datũ est. Usus deinde Horatij consilio, qui in Arte Poëtica suadet, ne præcipitetur editio, no numq; prematur in annum; *dabam iis otium, ut refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur quam tu affirmas, permittamus vela ventis, & oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.*

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI DE *Institutione Oratoria* LIBER I.

POST impetratam studiis meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, cum a me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus: quod auctores utriusq; linguæ clarissimos non ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis: quod inter diversas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi si non inveniendi nova, at certe judicandi de veteribus, injungere laborem non injuste viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret præstandi quod exigebatur fiducia, quam negandi verecundia; latius se tamen aperiente materia, plus quam imponebatur oneris sponte suscepi: simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei; simul

mul ne vulgarem viam ingressus, alienis demum vestigiis insisterem. Nam cæteri fere, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summam in eloquentia manum imponerent: sive contemnentes tanquam parva, quæ prius discimus studia; sive non ad suum pertinere officium opinati: quando divisæ professionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo non posse fieri oratorem fatendum est; nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis perveniri; ad minora illa, sed quæ si negligas non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter quam si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam. Quod opus, MARCELLE VICTOR, tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos caritatis pignore judicabamus; sed quod erudiendo nato tuo, cujus prima ætas manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis dicendi velut incunabulis, per omnes quæ modo aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus. Atque eo magis, quod duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricæ, neque editi a me, neque in hoc comparati. Namque alterum sermone per biduum habito, pueri, quibus id præstabatur, exceperant: alterum

rum pluribus sane diebus, quantum notando consequi potuerant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia vero compositiora, &, quam nos poterimus, elaborata. Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest: ideoque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ, ut quidam putaverunt, ad philosophos relegandam: cum vir ille vere civilis, & publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profecto quam orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam quæ philosophorum libris continentur, tamen ea jure vereque contenderim esse operis nostri, proprieque ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissime de justitia, fortitudine, temperantia, cæterisque similibus sit disserendum, & adeo, ut vix ulla possit causa reperiri in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eaque omnia inventione atque elocutione sint explicanda, dubitabitur, ubicunque vis ingenii & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas? Fueruntque hæc, ut Cicero apertissime colligit, quemadmodum juncta natura, sic officio quoque copulata, ut iidem sapientes atque eloquentes haberentur: scidit deinde se studium, atque inertia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutumque eloquentiæ bonis male uti, curam

morum qui diſerti habebantur, reliquerunt: Ea vero deſtituta, infirmioribus ingeniis velut prædæ fuit: Inde quidam, contemto bene dicendi labore, ad formandos animos, ſtatuendaſque vitæ leges regreſſi, partem quidem potiorem, ſi dividi poſſet, retinuerunt, nomen tamen ſibi inſolentiſſimum arrogaverunt, ut ſoli ſapientiæ ſtudioſi vocarentur: quod neque ſummi imperatores, neque in conſiliis rerum maximarum ac totius adminiſtratione reipublicæ præclariſſime verſati, ſibi unquam vindicare ſunt auſi. Facere enim optima quam promittere maluerunt. Ac veterum quidem ſapientiæ profeſſorum multos & honeſta præcepiſſe, & ut præceperunt etiam vixiſſe, facile conceſſerim: noſtris vero temporibus ſub hoc nomine maxima in pleriſque vitia latuerunt: non enim virtute ac ſtudiis ut haberentur philoſophi, laborabant: ſed vultum, & triſtitiam, & diſſentientem à cæteris habitum peſſimis moribus prætendebant. Hæc autem quæ velut propria philoſophiæ aſſeruntur, paſſim tractamus omnes. Quis enim non de juſto, æquo, ac bono, modo non & vir peſſimus, loquitur? Quis non etiam ruſticorum aliqua de cauſis naturalibus quærit? Nam verborum proprietas ac differentia, omnibus qui ſermonem curæ habent, debet eſſe communis. Sed ea & ſciet optime, & eloquetur orator: qui ſi fuiſſet aliquando perfectus, non a philoſophorum ſcholis virtutis præcepta peterentur. Nunc neceſſe eſt ad eos aliquando auctores recurrere, qui deſertam (ut dixi) partem oratoriæ artis, meliorem præſertim occupaverunt, & veluti noſtrum repoſcere: non ut nos illorum utamur inventis, ſed ut illos alienis uſos eſſe doceamus. Sit igitur orator vir

talis,

talis; qualis vere ſapiens appellari poſſit: nec moribus modo perfectus, (nam id mea quidem opinione, quanquam ſint qui diſſentiant, ſatis non eſt) ſed etiam ſcientia, & omni facultate dicendi: qualis adhuc fortaſſe nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad ſummam tendendum eſt, quod fecerunt plerique veterum: qui etſi nondum quenquam ſapientem repertum putabant, præcepta tamen ſapientiæ tradiderunt. Nam eſt certe aliquid conſummata eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet: quod ſi non contingat, altius tamen ibunt qui ad ſumma nitentur, quam qui præſumta deſperatione quo velint evadendi, protinus circa ima ſubſtiterint. Quo magis impetranda erit venia, ſi ne minora quidem illa, verum operi quod inſtituimus neceſſaria præteribo. Nam liber primus ea quæ ſunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, & quæ de ipſa rhetoricæ *ſubſtantia* quæruntur, tractabimus. Quinque deinceps inventioni; nam huic & diſpoſitio ſubjungitur. Quatuor elocutioni, in cujus partem memoria ac pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipſe informandus eſt: ut qui mores ejus, quæ in ſuſcipiendis, diſcendis, agendis cauſis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat eſſe finis, quæ poſt finem ſtudia, quantum noſtra valebit infirmitas, diſſeramus. His omnibus admiſcebitur, ut quiſque locus poſtulabit, dicendi ratio: quæ non eorum modo ſcientia, quibus ſolis quidam nomen artis dederunt, ſtudioſos inſtruat, &, ut ſic dixerim, jus ipſum rhetorices interpretetur; ſed alere facundiam, vires augere eloquentiæ poſſit. Nam plerumque nudæ

nudæ illæ artes, nimia ſubtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid eſt in oratione generoſius, & omnem ſuccum ingenii bibunt, & oſſa detegunt: quæ ut eſſe, & adſtringi nervis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideoque nos non particulam illam, ſicut plerique, ſed quicquid utile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonſtrando. Nam ſi quantum de quaque re dici poteſt perſequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere, niſi adjuvante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc ſcripta ſunt, quam de agrorum cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, conſtantia, decor: quæ ſi modica obtigerunt, poſſunt ratione ampliari: ſed nonnunquam ita deſunt, ut bona etiam ingenii ſtudiique corrumpant: ſicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci, ſcribendi, legendi, dicendi multa & continua exercitatione, per ſe nihil proſunt.

CAP. I. IGITUR nato filio, pater ſpem de illo primum quamoptimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. Falſa enim eſt querela, pauciſſimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur, eſſe conceſſam; pleroſque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra plures reperias & faciles in excogitando, & ad diſcendum promtos; quippe id eſt homini naturale: ac ſicut aves ad volatum, equi ad curſum, ad ſævitiam feræ gignuntur; ita nobis propria eſt mentis agitatio, atque ſolertia: unde origo

rigo animi cœlestis creditur. Hebetes vero & indociles non magis secundum naturam hominis eduntur, quam prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed hi pauci admodum. fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium; concedo: sed ut plus efficiat, aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hac propter, protinus ut erit parens factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat. Ante omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit: certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum quæ rudibus annis percepimus: ut sapor quo nova imbuas, durat: nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in pejus: nunquam in bonum verteris vitia. Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit. In parentibus vero quamplurimum esse eruditionis optaverim. Verum nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: & Lælii filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur: & Quincti Hortensii filiæ oratio apud triumviros habita, legitur non tantum in sexus honorem.

CAP. I.

nudæ illæ artes, nimia subtilitatis a
gunt atque concidunt quicquid est i
rosius, & omnem succum ingenii b
tegunt: quæ ut esse, & adstringi
sic corpore operienda sunt. Ideoq
lum illum, sicut plerique, sed qu
tuendum oratorem putabamus,
beos concussimus, breviter omni
si quantum de quoque re dici p
nis operis non reperietur. Il
fiendum est, nihil præcepta
adjuvante natura. Quaprop
um, non magis hæc scripta
culta sterilibus terris. Sun
adjumenta, vox, latus pat
firmitas, decor: quæ si m
ratione ampliari: sed non
ut etiam ingenii studiu
ipsa sine doctrina perit
legendi, dicendi multa
se nihil prosunt.

Cap. I. IGITUR na

igo animi cœlestis creditur. Hebetes vero & indo-
les non magis secundum naturam hominis eduntur,
am prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed
pauci admodum. fuerit argumentum, quod in
ris elucet spes plurimorum: quæ cum emoritur
, manifestum est non naturam defecisse, sed cu-
Præstat tamen ingenio alius alium; concedo:
plus efficiat, aut minus: nemo tamen repe-
qui sit studio nihil consecutus. Hac propter,
s ut erit parens factus, acrem quam maxime
bei futuri oratoris impendat. Ante omnia,
osus sermo nutricibus: quas, si fieri posset,
Chrysippus optavit: certe, quantum res
optimas eligi voluit. Et morum quidem
dubie prior ratio est: recte tamen etiam
Has primum audiet puer, harum verba
itando conabitur. Et natura tenacissimi
n quæ rudibus annis percepimus: ut sa-
a imbuas, durat: nec lanarum colores,
x ille candor mutatus est, elui possunt.
agis pertinaciter hærent, quæ deterio-
bona facile mutantur in pejus: nun-
n verteris vitia. Non assuescat ergo,
quidem est, sermoni qui dediscendus
is vero quamplurimum esse eruditio-
Verum nec de patribus tantum lo-
acchorum eloquentiæ multum con-
Corneliam matrem, cujus doctissi-
teros quoque est epistolis traditus:
disse in loquendo paternam elegan-
Quincti Hortensii filiæ ... tio apud
legitur no... um ... s ho-
... em.

nudæ illæ artes, nimia ſubtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid eſt in oratione generoſius, & omnem ſuccum ingenii bibunt, & oſſa detegunt: quæ ut eſſe, & adſtringi nervis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideoque nos non particulam illam, ſicut plerique, ſed quicquid utile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonſtrando. Nam ſi quantum de quaque re dici poteſt perſequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere, niſi adjuvante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc ſcripta ſunt, quam de agrorum cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, conſtantia, decor: quæ ſi modica obtigerunt, poſſunt ratione ampliari: ſed nonnunquam ita deſunt, ut bona etiam ingenii ſtudiique corrumpant: ſicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci, ſcribendi, legendi, dicendi multa & continua exercitatione, per ſe nihil proſunt.

CAP. I. IGITUR nato filio, pater ſpem de illo primum quamoptimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. Falſa enim eſt querela, pauciſſimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur, eſſe conceſſam; pleroſque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra plures reperias & faciles in excogitando, & ad diſcendum promtos; quippe id eſt homini naturale: ac ſicut aves ad volatum, equi ad curſum, ad ſævitiam feræ gignuntur; ita nobis propria eſt mentis agitatio, atque ſolertia: unde origo

rigo animi cœlestis creditur. Hebetes vero & indociles non magis secundum naturam hominis eduntur, quam prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed hi pauci admodum. fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium; concedo: sed ut plus efficiat, aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hac propter, protinus ut erit parens factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat. Ante omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit: certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum quæ rudibus annis percepimus: ut sapor quo nova imbuas, durat: nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in pejus: nunquam in bonum verteris vitia. Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit. In parentibus vero quamplurimum esse eruditionis optaverim. Verum nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: & Lælii filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur: & Quincti Hortensii filiæ oratio apud triumviros habita, legitur non tantum in sexus honorem.

CAP. I.

CAP. I. norem. Nec tamen ii quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant; sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes. De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus, dictum sit. De pædagogis hoc amplius; ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis qui paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quæ robustum quoque & jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta. Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam; etiam cum ei formando nihil defuerit, præterea plura ac difficiliora superesse. Nam & studio perpetuo, & præstantissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed homini. Si tamen non continget quales maxime velim habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certe sit assiduus, dicendi non imperitus: qui, si qua erunt ab his præsente alumno dicta vitiose, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id quod prius dixi, bonum esse; hoc, remedium. A sermone Græco puerum incipere malo: quia Latinum, qui pluribus in usu est.

eſt, vel nobis nolentibus perbibet: ſimul quia diſciplinis quoque Græcis prius inſtituendus eſt, unde & noſtræ fluxerunt. Non tamen hoc adeo ſuperſtitioſe velim fieri, ut diu tantum loquatur Græce, aut diſcat, ſicut pleriſque moris eſt. Hinc enim accidunt & oris plurima vitia in peregrinum ſonum corrupti, & ſermonis: cui cum Græcæ figuræ aſſidua conſuetudine hæſerint, in diverſa quoque loquendi ratione pertinaciſſime durant. Non longe itaque Latina ſubſequi debent, & cito pariter ire. Ita fiet, ut quum æquali cura linguam utramque teneri ceperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis inſtituendos, qui minores ſeptem annis eſſent, non putaverunt; quod illa prima ætas & intellectum diſciplinarum capere, & laborem pati non poſſit. In qua ſententia Heſiodum eſſe plurimi tradunt, qui ante grammaticum Ariſtophanem fuerunt. Nam is primus ὑποθήκας, in quo libro ſcriptum hoc invenitur, negavit eſſe hujus poëtæ. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratoſthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus vacare cura volunt, ut Chryſippus. Nam is quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque jam informandam quam optimis inſtitutis mentem infantum judicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet? Neq; ignoro, toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus poſteà poſſit annus. Sed tamen mihi, qui id ſenſerunt, videntur non tam diſcentibus in hac parte, quam docentibus pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid neceſſe eſt. Aut cur hoc, quantulumcunque eſt, uſque ad ſeptem an-

CAP. I. nos lucrum fastidiamus? Nam certe quamlibet parvum sit quod contulerit ætas prior, majora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum, in summam proficit: & quantum in infantia præsumtum est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit: ne quod cuique discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus: atque eo minus, quod initia literarum sola memoria constant: quæ non modo est in parvis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbe putem, exigendamque plenam operam. Nam id inprimis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum potest, oderit; & amaritudinem semel præceptam, etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: & rogetur, & deliniatur: & nunquam non fecisse se gaudeat. aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat. contendat interim, & sæpius vincere se putet: præmiis etiam, quæ capit illa ætas, evocetur. Parva docemus, instituendum oratorem professi: sed est sua etiam studiis infantia: & ut corporum mox fortissimorum educatio a lacte cunisque initium ducit; ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, & loqui primum incerta voce tentavit, & hæsit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo nec necesse est. Quod si nemo reprehendit patrem qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea quæ domi suæ recte faceret, in publicum promit? Atque eo magis, quod minora etiam facilius minores percipiunt:

unt: & ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt; sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele summo ejus ætatis philosopho voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia & a perfectissimo bonum tractari, & pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta cura infantem, (quanquam suus cuique dignus est) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam brevia docendi monstrare compendia? Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina & contextum prius quam formas parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quæ causa est præcipientibus, ut etiam cum satis affixisse eas pueris recto illo quo primum scribi solent contextu videntur, retroagant sursum, & varia permutatione turbent, donec literas, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem id quod est notum, irritandæ ad discendum infantiæ gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre; vel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare jucundum sit. Cum vero jam ductus sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quamoptime insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stylus. Nam neque

CAP. I.

CAP. I. errabit, quemadmodum in ceris, (continebitur enim utrinque marginibus) neque extra præſcriptum poterit egredi: & celerius ac ſæpius ſequendo certa veſtigia, firmabit articulos: neque egebit adjutorio manum ſuam manu ſuperimpoſita regentis. Non eſt aliena res, quæ fere ab honeſtis negligi ſolet, cura bene ac velociter ſcribendi. Nam cum ſit in ſtudiis præcipuum, quoque ſolo verus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur, ſcribere ipſum: tardior ſtylus cogitationem moratur; rudis & confuſus intellectu caret: unde ſequitur alter dictandi quæ ex his transferenda ſunt, labor. Quare cum ſemper & ubique, tum præcipue in epiſtolis ſecretis & familiaribus delectabit ne hoc quidem neglectum reliquiſſe. Syllabis nullum compendium eſt; perdiſcendæ omnes: nec, ut fit plerumque, difficillima quæque earum differenda: ut in nominibus ſcribendis deprehendantur. Quinimo ne primæ quidem memoriæ temere credendum: repetere & diu inculcare, fuerit utilius: & in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam; niſi cum inoffenſa atque indubitata literarum inter ſe conjunctio ſuppeditare ſine ulla cogitandi ſaltem mora poterit. Tunc ipſis ſyllabis verba complecti, & his ſermonem connectere incipiat. Incredibile eſt quantum moræ lectioni feſtinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermiſſio, repetitio, plus quam poſſunt audentibus; deinde cum errarunt, etiam iis quæ jam ſciunt, diffidentibus. Certa ſit ergo in primis lectio, deinde conjuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam proſpicere in dextrum (quod omnes præci-

præcipiunt) & providere, non rationis modo, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti, priora dicenda sunt; &, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus & forte occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, & inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum, & electos ex poëtis maxime (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam & maxime necessaria est oratori, sicut suo loco dicam, memoria: & ea præcipue firmatur atque alitur exercitatione: & in iis de quibus nunc loquimur ætatibus, quæ nihil dum generare ex se queunt, prope sola est quæ juvare curam docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut nomina quædam versusque affectatæ difficultatis ex pluribus & asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos, & veluti confragosos, quam citatissime volvant. Χαλεποὶ græce vocantur. res modica dictu: qua tamen omissa, multa linguæ vitia, nisi primis eximantur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur. CAP. I.

SED

Cap. II. SED nobis jam paulatim adcrescere puer, & exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, utiliusne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, & velut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cum iis a quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse. Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi duas præcipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis consulant fugiendo turbam hominum ejus ætatis, quæ sit ad vitia maxime prona: unde causas turpium factorum sæpe exstitisse utinam falso jactaretur. Alteram, quod quisquis futurus est ille præceptor, liberalius tempora sua impensurus uni videtur, quam si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste, quam vel optime dicendi videretur. Sed mea quidem sententia, juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem nisi bonum virum judico: & fieri, etiam si posset, nolo. De hac re igitur prius. Corrumpi mores in scholis putant: nam & corrumpantur interim: sed domi quoque: adsunt multa ejus rei exempla, tam perditæ quam conservatæ sanctissime utrobique opinionis. Natura cujusque totum curaque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in ætate prima pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta præbuerint. Nam & turpis potest esse dome-

sticus

sticus ille præceptor: nec tutior inter servos malos, CAP. II.
quam ingenuos parum modestos conversatio est. At si bona ipsius indoles, si non cœca ac sopita parentum socordia est, & præceptorem eligere sanctissimum quemque, (cujus rei præcipua prudentibus cura est) & disciplinam quæ maxime severa fuerit, licet: & nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum lateri filii sui adjungere; cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebuntur. Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, & jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum quam mores instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, e manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus si quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu & osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt: nostras amicas, nostros concubinos vident. Omne convivium obscœnis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt miseri ante quam sciant vitia esse. Inde soluti ac fluentes, non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse illum, nescio quem unum, etiam cum eo qui in scolis eruditur. Sed etiamsi jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissi-

 mi,

Cap. II. mi, tenebris ac solitudini prætulissem. Nam optimus quisque præceptor frequentia gaudet, ac majore se theatro dignum putat. At vero minores ex conscientia suæ infirmitatis hærere singulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præstet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum præsertim multo plus secreti studia desiderent. Neque enim scribenti, ediscenti, cogitanti præceptor adsistit: quorum aliquid agentibus, cujuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper præeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Modicum ergo tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire possunt etiam quæ singulis tradenda sunt. Pleraque vero hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de partitionibus & declamationibus rhetorum: quibus certe quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, ut cœna, minus pluribus sufficit; sed ut sol, universis idem lucis calorisq; largitur. Grammaticus quoque de loquendi ratione si disserat, si quæstiones explicet, historias exponat, poëmata enarret; tot illa discent, quot audient. At enim emendationi prælectionique numerus obstat. Sit incommodum, (nam quid fere undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eo

mitti

mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus majore se turba, quam ut sustinere eam possit, oneraverit: & inprimis ea habenda cura est, ut is omnimodo fiat nobis familiariter amicus: nec officium in docendo spectet, sed affectum. ita nunquam erimus in turba. Nec sane quisquam literis saltem leviter imbutus, eum in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scolæ (cui ne ipsi quidem rei adsentior, si ad aliquem merito concurritur) non tamen hoc eo valet, ut fugiendæ sint omnino scolæ. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere. Et si refutavimus quæ contra dicuntur, jam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate & in media reipub. luce vivendum est, assuescat jam a tenero non reformidare homines, neque solitaria & velut umbratili vita pallescere. Excitanda mens & adtollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit; aut contra tumescit inani persuasione. Necesse est nimium sibi tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia nova offendit: velut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimæ durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius, sacris iisdem, quam studiis initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde, quod domi ea sola discere potest, quæ ipsi CAP. II.

CAP. II. præcipientur: in ſcola, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi. proderit alicujus objurgata deſidia: proderit laudata induſtria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum ſuperaſſe majores. Accendunt omnia hæc animos: & licet ipſa vitium ſit ambitio, frequenter tamen cauſa virtutum eſt. Non inutilem ſcio ſervatum eſſe a præceptoribus meis morem, qui cum pueros in claſſes diſtribuerant, ordinem dicendi ſecundum vires ingenii dabant: & ita ſuperiore loco quiſque declamabat, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur. ea nobis ingens palmæ contentio. ducere vero claſſem, multo pulcherrimum. Nec de hoc ſemel decretum erat: triceſimus dies reddebat victo certaminis poteſtatem. Ita nec ſuperior ſucceſſu curam remittebat, & dolor victum ad repellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad ſtudia dicendi faces ſubdidiſſe, quam exhortationem docentium, pædagogorum cuſtodiam, vota parentum, quantum animi mei conjectura colligere poſſum, contenderim. Sed ſicut firmiores in literis profectus alit æmulatio; ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiſcipulorum quam præceptoris jucundior, hoc ipſo quod facilior, imitatio eſt. Vix enim ſe prima elementa ad ſpem tollere effingendæ, quam ſummam putant, eloquentiæ audebunt: proxima amplectuntur magis: ut vites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos in cacumina evadunt. Quod adeo verum eſt, ut ipſius etiam magiſtri, ſi tamen ambitioſis utilia præferet, hoc opus ſit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non ſtatim onerare infirmitatem diſcentium, ſed tem-

temperare vires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam ut vascula oris angusti, superfusam humoris copiam respuunt; sensim autem influentibus, vel etiam instillatis complentur: sic animi puerorum quantum excipere possint, videndum est. Nam majora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum animos non subibunt. Utile igitur est habere quos imitari primum, mox vincere velis. ita paulatim & superiorum spes erit. His adjicio, præceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo. hunc adfici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodammodo ad naturam eorum de quibus loquimur, necesse est. Is porro quo generosior celsiorque est, hoc majoribus velut organis commovetur: ideoque & laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem dimittere: pudet supra modum sermonis attolli. Et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, ut alia prætercam, & fatigationem, audiente uno; nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur. CAP. II.

TRADITO sibi puero, docendi peritus ingenium ejus inprimis, naturamque perspiciat. Ingenij CAP. III.

CAP. III. genij signum in parvis præcipuum, memoria est. Ejus duplex virtus, facile percipere, & fideliter continere. Proximum, imitatio: nam id quoque est docilis naturæ: sic tamen, ut ea quæ discit, effingat. non habitum forte & ingressum, & si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque inprimis erit ille vere ingeniosus: alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quam mali. Probus autem ab illo segni & jacente plurimum aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis quam præcurret. Illud ingeniosorum velut præcox genus, non temere unquam pervenit ad frugem. Hi sunt qui parva facile faciunt; & audacia provecti, quicquid illic possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant; hæc vultu interrito nulla tardati verecundia proferunt: non multum præstant, sed cito. non subest vera vis, nec penitus immissis radicibus nititur: ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt; & imitatæ spicas herbulæ, inanibus aristis ante messem flavescunt. Placent hæc annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit. Hæc cum animadverterit, prospiciat deinceps quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus

victus fleat. hic erit alendus ambitu, hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit; in hoc desidiam nunquam verebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio: non solum quia nulla res est quæ perferre possit continuum laborem; atque ea quoque quæ sensu & anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete retenduntur: sed quod studium discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, & acriorem animum, qui fere necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est & hoc signum alacritatis: neque illum tristem, semperque demissum, sperare possum erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoque maxime naturali ætatibus illis impetu, jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut otii consuetudinem, nimiæ. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cujusque generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt: modo nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum pravumque sit, discat: tum vel maxime formanda, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat, monendus est puer: habendumque in animo semper illud Virgilianum, CAP. III.

Adeo in teneris consuescere multum est.

Cædi vero discentes, quanquam & receptum sit, & *Chrysippus* non improbet, minime velim. Primum, quia

Cap. III. quia deforme atque servile est: & certe, quod convenit si ætatem mutes, injuria. deinde, quod si cui est mens tam illiberalis, ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur. postremo, quod nec opus quidem erit hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. nunc vero negligentia pædagogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere quæ recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cum parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & majora discenda sunt? Adde, quod multa vapulantibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum, & abjicit, atque ipsius lucis fugam & tædium dictat. Jam si minor in deligendis custodum, vel & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur; quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est; in ætatem infirmam, & injuriæ obnoxiam, nemini debet nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus puer qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

Cap. IV. PRIMUS in eo qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert de Græco, an de Latino loquar: quanquam Græcum esse priorem placet. Utrique eadem est via. Hæc igitur professio cum brevissime in duas partes divi-

dividatur, recte loquendi scientiam, & poetarum enarrationem; plus habet in recessu, quam fronte promittit. Nam & scribendi ratio conjuncta cum loquendo est, & enarrationem præcedit emendata lectio: & mistum his omnibus judicium est: quo quidem ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoria quadam virgula notare, & libros qui falso viderentur inscripti, tanquam subdititios summovere familia permiserint sibi; sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis est. excutiendum omne scriptorum genus: non propter historias modo, sed verba, quæ frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammatice potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit. Nec si rationem siderum ignorat, poetas intelligat: qui, ut alia mittam, toties ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara physicæ, cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos, ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetitos; tum vel propter Empedoclem in Græcis; Varronem ac Lucretium in Latinis, qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaque earum quas demonstravimus rerum, dicat proprie & copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem ac jejunam cavillantur: quæ nisi oratoris futuri fundamenta fideliter jecerit, quicquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, jucunda senibus; dulcis secretorum comes: & quæ vel sola omni studiorum genere plus habet operis quam osten- CAP. IV.

D

CAP. IV. ostentationis. Ne quis igitur tanquam parva fastidiat grammatices elementa. non quia magnæ sit operæ, consonantes a vocalibus discernere, ipsasque eas in semivocalium numerum, mutarumque partiri: sed quia interiora velut sacri hujus adeuntibus, apparebit multa rerum subtilitas, quæ non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit. An cujuslibet auris est exigere literarum sonos? non hercule magis, quam nervorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquæ nobis necessariæ literarum: non cum Græca scribimus: tum enim ab iisdem mutuamur: sed proprie in Latinis: ut in his, *Servus* & *Vulgus*, Æolicum digamma desideratur. Et medius est quidam V & I literæ sonus. Non enim sic *Optumum* dicimus, ut *Optimum*. Et in *Here*, neque E plane, neque I auditur. An rursus aliæ redundent, præter illam aspirationis notam ⊢, quæ si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit ⊣. Et K, quæ & ipsa quorundam nominum nota est; & Q, cujus similis effectus speciesque, nisi quod paulum a nostris obliquatur. *Kappa* apud Græcos nunc tamen in numero manet: & nostrarum ultima X, qua tamen carere potuimus, si non quæsissemus. Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit: quia *Jam* sicut *Tam* scribitur, & *Quos* ut *Cos*. Atque ut vocales jungantur. aut enim unam longam faciunt, ut veteres scripsere, qui geminatione earum velut apice utebantur: aut duas: nisi quis putet etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri; quod nequit, si non aliquæ

officio

officio consonantium fungantur. Quæret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in seipsas coeundi natura sit, cum consonantium coëat nulla, nisi alteram frangat. A quidem literam, I sibi miscet: *Conjicit* enim est ab illo *Jacit*. Et V, quomodo nunc scribitur *Vulgus* & *Servus*. Sciat etiam Ciceroni placuisse *Aijo Maijamque* geminata I scribere: Quod si est, etiam jungetur ut consonans. Quare discat puer, quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio: nec miretur cur ex *Scamno* fiat *Scabellum*: aut a *pinna* (quod est acutum) securis utrinque habens aciem, *Bipennis*: ne illorum sequatur errorem, qui quia a pinnis duabus hoc esse nomen existimant, *pennas* avium dici volunt. Neque has modo noverit mutationes, quas afferunt declinatio, aut præpositio, ut *secat secuit*, *cadit cecidit*, *cædit excidit*, *calcat exculcat*: & sic a *lavando lotus*, & inde rursus *illotus* & mille alia: sed & quæ rectis quoque casibus ætate transierunt. nam ut *Valesii* & *Fusii* in *Valerios Furiosque* venerunt: ita *arbos*, *labos*, *vapos* etiam & *clamos* ac *lases*, ætatis fuerunt. Atque ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare caput* & *os pultare* dicebant. Quin *fordeum fædusque*, pro aspiratione, velut simili F litera utentes: nam tantum Græci ista adspirare solent: inde pro Fundanio Cicero testem qui primam ejus literam dicere non posset, irridet. Sed B quoque aliam vim dedimus aliquando, unde *Burrhus*, & *Bruges*, & *Belena*. Nec non eadem fecit ex *duello bellum*, unde *Duellios* quidam dicere *Bellios* ausi. Quid *stlocum stlitesque*? Quid T literæ cum D quædam cognatio? quare minus

CAP. IV.

CAP. IV. mirum, si in vetustis operibus urbis nostræ, & celebribus templis legantur *Alexanter* & *Cassantra*. Quid O atque V permutatæ invicem? ut *Hecoba*, & *notrix*, *Culchides*, & *Pulyxena*, scriberentur; ac ne in Græcis id tantum notetur, *dederont*, ac *probaveront*. Sic ὀδυσσεὺς, quem ὐδυσσέα fecerunt Æoles, ad *Ulyxem* deductus est. Quid? non E quoq; I loco fuit? ut *Menerva*, & *leber*, & *magester*, & *Dijove* & *Vejove*, non *Dijovi* & *Vejovi*? Sed mihi locum signare satis est: Non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in syllabas cura transibit; de quibus in orthographia pauca adnotabo. Tum videbit ad quem hoc pertinet, quot & quæ sint partes orationis. quamquam de numero parum convenit. veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles atq; Theodectes, verba modo & nomina & convinctiones tradiderunt: videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam, (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur) in convinctionibus autem complexum eorum esse judicaverunt; quas conjunctiones a plerisque dici scio, sed hæc videtur ex συνδέσμῳ magis propria translatio. Paulatim, a philosophis, ac maxime Stoicis, auctus est numerus: ac primum convinctionibus articuli adjecti; post præpositiones; nominibus appellatio; deinde pronomen; deinde mistum verbo participium; ipsis verbis abverbia. Noster sermo articulos non desiderat, ideoque in alias partes orationis sparguntur. Sed accedit superioribus interjectio. Alii tamen ex idoneis auctoribus duntaxat octo partes secuti sunt, ut Aristarchus, & ætate nostra Palæmon, qui vocabulum sive appellationem nomini subjecerunt tanquam species ejus. At ii qui aliud nomen, aliud

aliud vocabulum faciunt, novem. Nihilominus fuerunt qui ipsum adhuc vocabulum ab appellatione diducerent: ut esset vocabulum, corpus visu tactuque manifestum, *domus, lectus*: appellatio, cui vel alterum deest, vel utrumque, *ventus, cœlum, deus, virtus*. Adjiciebant & adseverationem, ut *heu*: & attrectationem, ut *fasceatim*. quæ mihi non approbantur. Vocabulum, an appellatio dicenda sit προσηγορία, & subjicienda nomini, necne, quia parvi refert, liberum opinaturis relinquo. Nomina declinare & verba inprimis pueri sciant: neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt. quod etiam monere supervacuum erat, nisi ambitiosa festinatione plerique a posterioribus inciperent: & dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morarentur. At si quis & didicerit satis, & (quod non minus deesse interim solet) voluerit docere quæ didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & quæ sint duobus omnibusve communia. Nec statim diligentem putabo, qui promiscua, quæ epicœna dicuntur, ostenderit, in quibus secus uterque per alterum apparet: aut quæ fœminina positione mares, aut neutrali fœminas significant: qualia sunt, *Murana*, & *Glycerium*. Scrutabitur mille præceptor acer atque subtilis origines nominum: ut quæ ex habitu corporis, *Cicerones, Rufos, Longosque* fecerunt: (nisi erit aliud secretius, *Sylla, Burrhi, Galba, Planci, Pansa, Scauri*, aliaque) & ex casu nascentium; hinc *Agrippa* & *Opiter* & *Cordus* & *Postumus* erunt. & ex iis quæ post natos eveniunt; unde *Vopiscus*. Jam *Cotta, Scipiones, Lenates, Serani* sunt ex variis causis. Gentes quoque

CAP. IV.

Cap. IV. que ac loca, & alia multa reperias inter nominum caufas. In fervis jam intercidit illud genus quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*, *Publiporesque*. Quærat etiam, fitne apud Græcos vis quædam fexti cafus, & apud nos quoque feptimi. Nam cum dico, *hafta percuffi*, non utor ablativi natura: nec fi idem Græce dicam, dativi, *τῷ δορί*. Sed in verbis quoque quis eft adeo imperitus, ut ignoret genera & qualitates & perfonas & numeros? Literarii pene ifta funt ludi, & trivialis fcientiæ. Jam quofdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam, participia an verbi appellationes fint, dubitari poteft, quia aliud alio loco valent, ut *lectus*, & *fapiens*. Quædam appellationibus fimilia, ut *fraudator*, *nutritor*. Jam, *Itur in antiquam fylvam*, nonne propriæ cujufdam rationis eft? nam quod initium ejus invenias? cui fimile, *Fletur*, accipimus aliter, ut,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi.

Aliter, ut,

—Totis Ufque adeo turbatur agris—

Eft etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur*: unde & *campus curritur*, *mare navigatur*. *Tranfus* quoque atque *potus*, diverfum valent quam indicant. Quid quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut *fero* in præterito. Quædam tertiæ demum perfonæ figura dicuntur, ut *licet*, *piget*. Quædam fimile quiddam patiuntur vocabulis in adverbium tranfeuntibus. Nam ut *noctu* & *diu*, ita *dictu factuque*. funt enim hæc quoque verba participialia quidem, non tamen qualia *dicto*, *factoque*.

Jam

JAM cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit: (quia dicere apte, quod est præcipuum, plerique ornatui subjiciunt) totidem vitia, quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regula, quæ grammatices prior pars est, examinet. Hæc exigitur verbis aut singulis aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est. Alter, qui omnia, per quæ sermo nectitur, significat: ut apud Horatium, CAP. V.

Verbaque provisam rem non invita sequentur.

Alter, in quo est una pars orationis, *lego, scribo*. Quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, *voces, dictiones, locutiones*. Singula sunt aut nostra, aut peregrina: aut simplicia, aut composita: aut propria, aut translata: aut usitata, aut ficta. Uni verbo vitium sæpius quam virtus inest. Licet enim dicamus aliquid proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum nisi in complexu loquendi serieque contingit. Laudamus enim verba bene rebus accommodata: sola est quæ notari possit velut vocalitas, quæ εὐφωνία dicitur: cujus in eo delectus est, ut inter duo quæ idem significant, ac tantundem valent, quod melius sonat, malis. Prima barbarismi, ac solœcismi fœditas absit. Sed quia interim excusantur hæc vitia aut consuetudine, aut auctoritate, aut vetustate, aut denique vicinitate virtutum, (nam sæpe a figuris ea separare difficile est:) ne qua tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim vitium quod fit in singulis verbis, sit barbarismus.

Occur-

CAP. V. Occurrat mihi forsan aliquis, quid hic promissor tanti operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarismos scribendo fieri, alios loquendo? quia quod male scribitur, male etiam dici necesse est: qui vitiose dixerit, non utique & scripto peccat: Illud prius adjectione, detractione, immutatione, transmutatione: hoc secundum divisione, complexione, aspiratione, sono contineri? Sed ut parva sint hæc; pueri docentur adhuc, & grammaticos officij sui commonemus. ex quibus si quis erit plane impolitus, & vestibulum modo artis hujus ingressus, intra hæc quæ profitentium commentariolis vulgata sunt, consistet: doctiores multa adjicient: vel hoc primum, quod barbarismum pluribus modis accipimus. Unum in gente, quale sit si quis Afrum vel Hispanum Latinæ orationi nomen inserat: ut ferrum quo rotæ vinciuntur, dici solet *canthus*: quanquam eo, tanquam recepto utitur Persius. sicut Catullus *ploxenum* circa Padum invenit: & in oratione Labieni (sive illa Cornelij Galli est) in Pollionem, *casnar* assectator e Gallia ductum est. nam *mastrucam*, quod Sardum est, illudens Cicero ex industria dixit. Alterum genus barbarismi accipimus, quod fit animi natura: ut is a quo insolenter quid, aut minaciter, aut crudeliter dictum sit, barbare locutus existimatur. Tertium est illud vitium barbarismi, cujus exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere potest; ut verbo cui libebit adjiciat literam syllabamve, vel detrahat, aut aliam pro alia, aut eandem alio quam rectum est loco ponat. Sed quidam fere in jactationem eruditionis sumere illa ex poetis solent: ut auctores quos prælegunt, criminentur. Scire autem debet

puer,

puer, hæc apud ſcriptores carminum aut venia digna, aut etiam laude duci: potiuſque illa docendi erunt minus vulgata. nam duos in uno nomine faciebat barbariſmos Tinca Placentinus (ſi reprehendenti Hortenſio credimus) *preculam* pro *pergulam* dicens: & immutatione, cum *c* pro *g* uteretur: & tranſmutatione, cùm *r* præponeret *e* antecedenti. At in eadem vitii geminatione *Meticio Suffeticio* dicens Ennius, poetico jure defenditur. CAP. V.

Sed in proſa quoque jam eſt quædam recepta immutatio. Nam Cicero *Canopitarum* exercitum dicit, ipſi *Canobon* vocant. & *Tharſomenum* pro *Thraſimeno* multi auctores, etiamſi eſt in eo tranſmutatio, vendicaverunt: ſimiliter alia. nam ſive eſt falſum *adſentior*; Siſenna dixit *adſentio*, multique, & hunc & analogiam ſecuti: ſive illud verum eſt, hæc quoque pars conſenſu defenditur. At ille pexus pinguiſque doctor, aut illic detractionem, aut hic adjectionem putabit. Quid quod quædam quæ ſingula proculdubio vitioſa ſunt, juncta ſine reprehenſione dicuntur? Nam & *dua* & *tre* & *pondo* diverſorum generum ſunt barbariſmi: at *duapondo* & *trepondo* uſque ad noſtram ætatem ab omnibus dictum eſt, & recte dici Meſſala confirmat. Abſurdum forſan videatur dicere, barbariſmum, quod eſt unius verbi vitium, fieri per numeros, aut genera, ſicut ſolœciſmum: *ſcala* tamen & *ſcopa*, contraque *hordea* & *mulſa*, licet literarum mutationem, detractionem, adjectionem non habeant, non alio vitioſa ſunt, quam quod pluralia ſingulariter, & ſingularia pluraliter efferuntur: & *gladia* qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque notare conten-

E tus

CAP. V. tus sum, ne arti culpa quorundam pervicacium perplexæ, videar & ipse quæstionem addidisse. Plus exigunt subtilitatis quæ accidunt in dicendo vitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in versus inciderunt, ut διαίρεσις *Europaï*: & ei contrarium vitium, quod συναίρεσιν & συναλοιφὴν Græci vocant, nos complexionem dicimus: qualis est apud P. Varronem,

Cum te flagranti dejectum fulmine Phæton.

Nam si esset prosa oratio, easdem literas enunciare veris syllabis licebat. Præterea quæ fiunt spatio, sive cum syllaba correpta producitur: ut, *Italiam fato profugus*— seu longa corripitur: ut, *Unius ob noxam & furias*— extra carmen non deprehendas. sed nec in carmine vitia ducenda sunt. Illa vero non nisi aure exiguntur, quæ fiunt per sonos: quanquam per aspirationem, sive adjicitur vitiose, sive detrahitur, apud nos potest quæri an in scripto sit vitium, si H litera est, non nota. cujus quidem ratio mutata cum temporibus est sæpius. Parcissime ea veteres usi etiam in vocalibus, cum *ædos, ircosque* dicebant. Diu deinde servatum ne consonantibus adspirarent, ut in *Graccis*, & *triumpis*. Erupit brevi tempore nimius usus, ut *chorona, chenturiones, præchones* adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque *vehementer*, & *comprehendere*, & *mihi*: nam *mehe* quoque pro *me* apud antiquos tragœdiarum præcipue scriptores in veteribus libris invenimus. Adhuc difficilior observatio est per *tenores* (quos quidem ab antiquis dictos *tonores* comperi, ut videlicet declinato a Græcis verbo, qui τόνους dicunt)

vel

vel accentus, quas Græci προσῳδίας vocant, cum acuta & gravis alia pro alia ponitur, ut in hoc *Camillus*, si acuitur prima; aut gravis pro flexa, ut *Cethegus*, & hic prima acuta: nam sic media mutatur: aut flexa pro gravi, ut apice circumducta sequente: quam ex duabus syllabis in unam cogentes, & deinde flectentes, dupliciter peccant. Sed id sæpius in Græcis nominibus accidit: ut *Atreῦς*; quem nobis juvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset. Item Teρεῖ, Nereque. Hæc de accentibus tradita. Cæterum scio jam quosdam eruditos, nonnullos etiam grammaticos sic docere ac loqui, ut propter quædam vocum discrimina, verbum interim acuto sono finiant: ut in illis, CAP. V.

Quæ circum littora, circum Piscosos scopulos—

Ne si gravem posuerint secundam, *circus* dici videatur, non *circuitus*. Item *quantum, quale*, interrogantes, gravi; comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in cæteris veterem legem sequuntur. Mihi videtur conditionem mutare, quod his locis verba conjungimus. Nam cum dico, *circum littora*, tanquam unum enuncio, dissimulata distinctione: itaque tanquam in una voce, una est acuta: quod idem accidit in illo,

—Trojæ qui primus ab oris.

Evenit ut metri quoque conditio mutet accentum: ut,

—Pecudes pictæque volucres.

Nam *volucres* media acuta legam: quia etsi natura brevis, tamen positione longa est, ne faciat jam-

CAP. V. bum, quem non recipit verſus heroicus. Separata vero hæc, a præcepto non recedent: aut ſi conſuetudo vicerit, vetus lex ſermonis abolebitur. cujus difficilior apud Græcos obſervatio eſt, quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους vocant: & quod alias vitioſum, interim alias rectum eſt: apud nos vero breviſſima ratio; namque in omni voce, acuta intra numerum trium ſyllabarum continetur, ſive hæ ſint in verbo ſolæ, ſive ultimæ: & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porro de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit: eodem loco brevis utique gravem habebit ſonum: ideoque poſitam ante ſe, id eſt ab ultima tertiam, acuet. Eſt autem in omni voce utique acuta, ſed nunquam plus una: nec ultima unquam: ideoque in diſſyllabis prior. Præterea nunquam in eadem, flexa & acuta. utique neutra cludet vocem Latinam. Ea vero quæ ſunt ſyllabæ unius, erunt acuta aut flexa, ne ſit aliqua vox ſine acuta. Et illa per ſonos accidunt, quæ demonſtrari ſcripto non poſſunt, vitia oris & linguæ: ἰωτακισμοὺς & λαμβδακισμοὺς, ἰσχνότητας & πλατειασμοὺς, feliciores fingendis nominibus Græci vocant: ſicut κοιλοστομίαν, cum vox quaſi in receſſu oris auditur. Sunt etiam proprii quidam & inenarrabiles ſoni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus quæ ſupra diximus vitiis, erit illa quæ vocatur ὀρθοέπεια, id eſt, emendata cum ſuavitate vocum explanatio. nam ſic accipi poteſt, recta. Cætera vitia omnia ex pluribus vocibus ſunt: quorum eſt ſolœciſmus: quanquam circa hoc quoque diſputatum eſt. nam etiam qui complexu orationis

tionis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit, in verbo esse vitium, non in sermone contendunt: cum sive *amare corticis*, seu *medio cortice*, per genus facit soloecismum. quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Virgilius auctor. Sed fingamus utrumlibet non recte dictum: mutatio vocis alterius in qua vitium erat, rectam loquendi rationem sic reddit, ut *amari corticis* fiat, vel *media cortice.* quod manifeste calumnia est: neutrum enim vitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quae jam sermonis est. Illud eruditius quaeritur, an in singulis quoque verbis possit fieri soloecismus? ut si unum quis ad se vocans dicat *venite:* aut si plures a se dimittens, ita loquatur, *abi*, aut, *discede.* Nec non cum responsum ab interrogatione dissentit: ut si dicenti, *Quem video?* ita occurras, *Ego.* In gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, quum aliud voce, aliud nutu vel manu demonstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque plane dissentio. nam id fateor posse accidere voce una, non tamen aliter, quam si sit aliquid quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut soloecismus ex complexu fiat eorum quibus res significantur, & voluntas ostenditur. Atque ut omnem effugiam cavillationem, fit aliquando in uno verbo, nunquam in solo verbo. Per quot autem & quas accidat species, non satis convenit. Qui plenissime, quadripertitam volunt esse rationem, nec aliam quam barbarismi: ut fiat adjectione, ut *Veni de Susis in Alexandriam.* Detractione, *Ambulo viam, Aegypto venio. Ne hoc fecit?* Transmuta-

CAP. IV.

CAP. V. tatione, qua ordo turbatur, *Quoque ego, Enim hoc voluit, Autem non habuit.* Ex quo genere an ſit *igitur*, in initio ſermonis poſitum, dubitari poteſt: quia maximos auctores in diverſa fuiſſe opinione video; cum apud alios ſit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Hæc tria genera quidam diducunt a ſolœciſmo, & adjectionis vitium πλεονασμὸν, detractionis ἔλλειψιν, inverſionis ἀναστροφὴν vocant: quæ ſi in ſpeciem ſolœciſmi cadant, ὑπέρβατον quoque appellari eodem modo poſſe. Immutatio ſine controverſia eſt, cum aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentiſſime in verbo, quia plurima huic accidunt, ideoque in eo fiunt ſolœciſmi per genera, tempora, perſonas, modos, ſive cui ſtatus eos dici, ſeu qualitates placet, vel ſex, vel (ut alii volunt) octo: nam totidem vitiorum erunt formæ, in quot ſpecies eorum quidque de quibus ſupra dictum eſt, diviſeris. Prætereo numeros; in quibus nos ſingularem ac pluralem habemus; Græci & δυϊκόν. Quanquam fuerunt qui nobis quoque adjicerent dualem, *ſcripſere, legere*: quod devitandæ aſperitatis gratia mollitum eſt, ut apud veteres pro *male mereris, male merere.* ideo quod vocant dualem, in illo ſolo genere conſiſtit: cum apud Græcos & in verbi tota fere ratione, & in nominibus deprehendatur, & ſic quoque rariſſimus ejus ſit uſus; apud noſtrorum vero neminem hæc obſervatio reperiatur: quin e contrario,

Devenere locos, & *Conticuere omnes*, & *Conſedere duces*, aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere: *Dixere* quoque, quanquam id Antonius Ru-

fus

sus ex diverso ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronunciet. Quid? non Livius circa initia statim primi libri, *Tenuere*, inquit, *arcem Sabini?* & mox, *In adversum Romani subiere?* Sed quem potius ego quam M. Tullium sequar: qui in Oratore, *Non reprehendo*, inquit, *scripsere: scripserunt esse verius sentio.* Similiter in vocabulis & nominibus fit solœcismus genere, numero, proprie autem casibus. Quicquid eorum alteri succedet, huic parti subjungatur licet, per comparationes & superlationes: itemque in quibus patrium pro possessivo dicitur, vel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, ut *magnum peculiolum*, erunt qui solœcismum putent; quia pro nomine integro positum sit diminutum. Ego dubito an id improprium potius appellem: significatione enim deerrat. Solœcismi porro vitium non est in sensu, sed in complexu. In participio, per genus, & casum, ut in vocabulo: per tempora, ut in verbo: per numerum, ut in utroque, peccatur. Pronomen quoque genus, numerum, casus habet: quæ omnia recipiunt hujusmodi errorem. Fiunt solœcismi, & quidem plurimi, per partes orationis. sed id tradere satis non est: ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia: ut verbum ubi nomen esse debuerit; vel adverbium, ubi pronomen, & similia. Nam sunt quædam cognata, ut dicunt, id est ejusdem generis, in quibus qui alia specie quam oportet utetur, non minus quam ipso genere permutato deliquerit. Nam & *an* & *aut*, conjunctiones sunt: male tamen interroges, *hic aut ille sit.* Et *ne* ac *non*, adverbia: qui tamen dicat pro illo, *Ne feceris*

Cap. V.

CAP. V. *feceris*, *Non feceris*, in idem incidat vitium: quia alterum negandi eſt, alterum vetandi. Hoc amplius *intro* & *intus*, loci adverbia: *Eo* tamen *intus*, & *Intro ſum*, ſolœciſmi ſunt. Eadem in diverſitate pronominum, interjectionum, præpoſitionum, accidunt. Eſt enim ſolœciſmus in oratione comprehenſionis unius ſequentium ac priorum inter ſe inconveniens poſitio. Quædam tamen & faciem ſolœciſmi habent, & dici vitioſa non poſſunt: ut *tragœdia Thyeſtes*, & *ludi Floralia* ac *Megaleſia*: quanquam hæc ſequenti tempore interciderunt, nunquam aliter a veteribus dicta. Schemata igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud poetas, ſed oratoribus quoque permiſſa. Verum ſchema fere habebit aliquam rationem, ut docebimus eo quem paulo ante promiſimus loco. Sed hoc quoque quod ſchema vocatur, ſi ab aliquo per imprudentiam factum erit, ſolœciſmi vitio non carebit. In eadem ſpecie ſunt, ſed ſchemate carent, ut ſupra dixi, nomina fœminina quibus mares utuntur, & neutralia quibus fœminæ. Hactenus de ſolœciſmo. Neque enim artem grammaticam componere aggreſſi ſumus: ſed cum in ordinem incurreret, inhonoratam tranſire noluimus. Hoc amplius, ut inſtitutum ordinem ſequar, verba aut latina, aut peregrina ſunt. Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut inſtituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuſcis, & Sabinis, & Præneſtinis quoque: nam, ut eorum ſermone utentem, Vectium Lucilius inſectatur: quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem: licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica valuerunt, ut *rheda* ac *petoritum*: quorum

rum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur. CAP. V.
Et *mappam* quoque, usitatum circo nomen, Pœni sibi vendicant: & *gurdos*, quos pro stolidis accipit vulgus, ex Hispania duxisse originem audivi. Sed hæc divisio mea, ad Græcum sermonem præcipue pertinet: nam & maxima ex parte Romanus inde conversus est, & confessis quoque Græcis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quæstio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conveniat? Ac si reperias grammaticum veterum amatorem, neget quicquam ex Latina ratione mutandum: quia cum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent, parum conveniat, uno casu nostro, quinque Græcis uti. Quinetiam laudet virtutem eorum, qui potentiorem facere linguam Latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur: inde *Castorem* media syllaba producta pronunciarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem quas *Castor* literas exit: & ut *Palæmo*, ac *Thelamo*, & *Plato*, (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt: quia Latinum quod *o* & *n* literis finiretur, non reperiebant. Ne in *a* quidem atque *s* literas exire temere masculina Græca nomina recto casu patiebantur: ideoque & apud Cælium legimus, *Pelia Cincinnatus*: & apud Messalam, *Bene fecit Euthia*: & apud Ciceronem, *Hermagora*: ne miremur quod ab antiquorum plerisque *Ænea* & *Anchisa* sit dictus. Nam si ut *Mæcenas*, *Suffenas*, *Asprenas* dicerentur, genitivo casu non *e* litera, sed *tis* syllaba terminarentur. Inde *Olympo* & *tyranno* acutam mediam syllabam dederunt,

Cap. V. quia duabus longis sequentibus, primam brevem acui noster sermo non patitur. Sic genitivus *Achilli* & *Ulyssi* fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare: quod tamen ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem:* quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superavit. In cæteris quæ poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Græcam figuram sequi malet, non Latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur. Simplices voces, prima positione, id est natura sua constant. compositæ aut præpositionibus subjunguntur, ut *innocens*: interdum repugnantibus inter se duabus, quale est *imperterritus*: alioqui possunt aliquando continuari duæ, ut *incompositus, reconditus*, & quo Cicero utitur, *subabsurdum:* aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut *maleficus*. Nam ex tribus nostræ utique linguæ non concesserim: quamvis *capsis* Cicero dicat compositum esse ex *cape si vis*: & inveniantur qui *Lupercalia* æque tres partes orationis esse contendant, quasi *luere per caprum*. Nam *Solitaurilia* jam persuasum est esse ex *sue, ove*, & *tauro*. & sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. Sed hæc non tam ex tribus, quam ex particulis trium coeunt. Cæterum etiam ex præpositione & duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius:

--- --- Nerei
Repandirostrum incurvicervicum pecus.

Junguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *super-*

superfui, *subterfugi*: (quanquam ex integris an composita sint, quæritur;) aut ex integro & corrupto, ut *malevolus*: aut ex corrupto & integro, ut *noctivagus*: aut ex duobus corruptis, ut *pedisequus*: aut ex nostro & peregrino, ut *biclinium*: aut contra, ut *epitogium*, & *anticato*: aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*. Nam cum sit præpositio ἐπὶ Græca, *rheda* Gallicum; nec Græcus tamen nec Gallus utitur composito; Romani suum ex alieno utroque fecerunt. Frequenter autem præpositiones quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit*, *aufugit*, *amisit*: cum præpositio sit *ab* sola: & *coït*, cum sit præpositio *cum*: sic *ignavi*, & *erepti*, & similia. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus succedit: nec id fieri natura puto, sed alienis favemus: ideoque cum κυρταυχένα mirati sumus, *incurvicervicum* vix a risu defendimus. Propria sunt verba, cum id significant, in quod primum denominata sunt. Translata, cum alium natura intellectum, alium loco præbent. Usitatis tutius utimur: nova non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt orationi: repudiata, etiam in jocos exeunt. Audendum tamen: namque, ut Cicero ait, etiam quæ primo dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποΐια. quis enim ferat si quid simile illis merito laudatis, λίγξε βιὸς, & σίζει ὀφθαλμὸς, fingere audeamus? Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* forte diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur. CAP. V.

EST etiam sua loquentibus observatio, sua scriben- CAP. VI.

CAP. VI. bentibus. Sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. Rationem præstat præcipue analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera majestas quædam, & ut sic dixerim, religio commendat. Auctoritas ab oratoribus vel historicis peti solet. nam poetas metri necessitas excusat, nisi siquando nihil impediente in utroque modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt, —— *Imo de stirpe recisum.* &, --- *Aëriæ quo congessere palumbes.* & --- *Silice in nuda.* & similia: cum summorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, & vel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo vero, certissima loquendi magistra: utendumque plane sermone, ut nummo, cui publica forma est. Omnia tamen hæc exigunt acre judicium: analogia præcipue, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, proportionem vocaverunt. Ejus hæc vis est, ut id quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quæritur, referat: ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici via: comparatione similium in extremis maxime syllabis, (propter quod ea quæ sunt e singulis, negantur debere rationem) & diminutione. Comparatio in nominibus, aut genus deprehendit, aut declinationem: Genus, ut si quæratur, *funis* masculinum sit, an fœmininum; simile illi sit *panis*: Declinationem, ut si veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit, an *hac domo*. & *domuum* an *domorum*; similia sint *domus*, *anus*, *manus*. Diminutio genus modo detegit: & ne ab eodem exemplo recedam, *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis: ut si quis antiquos secutus *fervere* brevi media syllaba dicat, depre-

prehendatur vitiose loqui, quod omnia quæ *e* & *o* literis fatendi modo terminantur, eadem si in infinitis *e* literam media syllaba acceperunt, utique productam habent, ut *prandeo, pendeo, spondeo; prandere, pendere, spondere.* At quæ *o* solam habent, dummodo per eandem literam in infinito exeant, brevia fiunt, *lego, dico, curro; legere, dicere, currere:* etiamsi est apud Lucilium, CAP. VI.

Fervit aqua, & fervet: fervit nunc, fervet ad annum. Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fervit* putat illi simile *currit* & *legit, fervo* dicetur ut *curro* & *lego*: quod nobis inauditum est. Sed non est hæc vera comparatio: nam *fervit* illi est simile *servit*: quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire,* ut *servire.* Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoria repeto convictos a me qui reprehenderant quod hoc verbo usus essem *pepigi.* Nam id quidem dixisse summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio *paciscor*, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore præterito *pactus sum.* Nos præter auctoritatem oratorum atq; historicorum, analogia quoque hoc tuebamur. Nam cum legeremus in XII. tabulis, *Ni ita pacunt*; inveniebamus simile huic *cadunt.* inde prima positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat *paco*, ut *cado:* unde non erat dubium sic *pepigi* nos dicere, ut *cecidi.* Sed meminerimus non per omnia duci analogiæ posse rationem, cum & sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut cum deprehensum est, *lepus* & *lupus*, similia positione, quantum casibus numerisque dissentiant; ita respon-

CAP. VI. dent, non esse paria, quia *lepus* epicœnum sit, *lupus* masculinum: quanquam Varro in eo libro quo initia urbis Romæ enarrat, *lupum* fœminam dicit, Ennium Pictoremque Fabium secutus. Illi autem iidem cum interrogantur cur *aper apri*, & *pater patris* faciat: illud nomen simpliciter positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Præterea quoniam utrumque a Græco ductum sit, ad eam rationem recurrunt, ut πατρὸς *patris*, κάπρου *apri* faciat. Illi tamen quomodo effugient, ut nomina quamvis fœminina singulari nominativo, *u*, *s*, literis finita, nunquam genitivo casu *ris* syllaba terminentur, faciat tamen *Venus Veneris?* Item cum *e*, *s*, literis finita, per varios exeant genitivos, nunquam tamen eadem *ris* syllaba terminatos, *Ceres* cogat dicere *Cereris?* Quid vero quod tota positionis ejusdem, in diversos flexus eunt? cum *Alba* faciat *Albanos* & *Albenses*, *Volo volui & volavi.* Nam præterito quidem tempore varie formari verba prima persona *o* litera terminata, ipsa analogia confiteatur. Siquidem facit *cado cecidi, spondeo spospondi, pingo pinxi, lego legi, pono posui, frango fregi, laudo laudavi.* Non enim cum primum fingerentur homines, analogia dimissa cœlo formam loquendi dedit: sed inventa est postquam loquebantur, & notatum in sermone, quid quoque modo caderet. itaque non ratione nititur, sed exemplo: nec lex est loquendi, sed observatio. ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit, quam consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissima diligentiæ perversitate, ut *audaciter* potius dicant quam *audacter*, licet omnes oratores aliud sequantur: & *emicavit* non *emicuit*: & *conire*, non *coire*. His permittamus

&

& *audivisse*, & *scivisse*, & *tribunale*, & *faciliter*, dicere. *frugalis* quoque sit apud illos, non *frugi*: nam quo alio modo fiat *frugalitas*? Iidem *centum millia nummum*, & *fidem Deum*, ostendant duplices solœcismos esse, quando & casum mutant, & numerum. Nesciebamus enim, ac non consuetudini & decori serviebamus: sicut in plurimis quæ Tullius in Oratore divine, ut omnia, exequitur. Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendatius *calidum* dicere quam *caldum* mavult: non quia id non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & ut ipse Græco verbo significavit, *περίεργον*. Atqui hanc quidam ὀρθοέπειαν solam putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam necessarium, quam recta locutio? Imo inhærendum ei judico quoad licet: diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, insolentiæ cujusdam est, & frivolæ in parvis jactantiæ. Multum enim literatus, qui sine aspiratione & producta secunda syllaba salutarit (*avere* est enim) & *calefacere* dixerit potius quam quod dicimus, & *conservavisse*: his adjiciat *face*, & *dice*, & similia. Recta est via: quis negat? sed adjacet & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non minuere, sed mutare permittunt: ut cum *ebur* & *robur*, ita dicta ac scripta summis auctoribus, in *o* literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit *roboris* & *eboris*: *sulfur* autem & *guttur*, *u* literam in genitivo servent: ideoque etiam *jecur* & *femur* controversiam fecerunt. quod non minus est licentiosum, quam si *sulfuri* & *gutturi* subjicerent in genitivo literam *o* mediam, quia

CAP. VI.

CAP. VI. quia esset *eboris* & *roboris:* sicut Antonius Gnipho, qui *robur* quidem & *ebur* atque etiam *marmur* fatetur esse, verum fieri vult ex his *robura, ebura, marmura.* Quod si animadverterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo quod est *robur, roboris* fieri, quomodo ab eo quod est *miles, limes; militis, limitis: judex, vindex; judicis, vindicis:* & quæ supra jam attigi. Quid? non similes quoque (ut dicebam) positiones, in longe diversas figuras per obliquos casus exeunt? ut *virgo, Juno: fusus, lusus: cuspis, puppis,* & mille alia: cum illud etiam accidat, ut quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero: quædam casibus careant: quædam a primis statim positionibus tota mutentur, ut *Jupiter.* Quod verbis etiam accidit, ut *fero, tuli:* cujus præteritum perfectum, & ulterius non invenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid *progenies* genitivo singulari, quid plurali *spes* faciet? Quomodo autem *quire* & *ruere*, vel in præterita patiendi modo, vel in participia transibunt? Quid de aliis dicam, cum *senatus, senatus, senatui*, an *senatus, senati, senato* faciat, incertum sit? Quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse Latine, aliud Grammatice loqui. Ac de analogia vel nimium. Etymologia, quæ verborum originem inquirit, a Cicerone dicta est notatio, quia nomen ejus apud Aristotelem invenitur σύμβολον, quod est nota: nam verbum e verbo ductum, id est, veriloquium, ipse Cicero qui finxit, reformidat. Sunt qui vim potius intuiti, originationem vocent. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res de qua quæritur, eget: ut cum M. Cœlius se esse ho-

minem

minem frugi vult probare, non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Ideoque in definitionibus assignatur etymologiæ locus. Nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum *Triquetram* dici Siciliam, an *Triquadram*: *meridiem*, an *medidiem* oporteat, quæritur, aliaque quæ consuetudini serviunt. Continet autem in se multam eruditionem, sive illa ex Græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipueque Æolica ratione (cui est sermo noster simillimus,) declinata: sive ex historiarum veterum notitia nomina hominum, locorum, gentium, urbium requiramus: unde *Bruti*, *Publicolæ*, *Pici*: cur *Latium*, *Italia*, *Beneventum*: quæ *Capitolium*, collem *Quirinalem*, & *Argiletum* appellandi ratio. Jam illa minora, in quibus maxime studiosi ejus rei fatigantur, qui verba paulum declinata, varie & multipliciter ad veritatem reducunt, aut correptis aut porrectis, aut adjectis aut detractis, aut permutatis literis syllabisve: ut in parvis ingeniis ad fœdissima usque ludibria labantur: sitne *Consul* a consulendo, an a judicando: nam & hoc *consulere* veteres vocaverunt: unde adhuc remanet illud, *Rogat boni consulas*, id est, bonum judices. *Senatui* nomen dederit ætas: nam iidem *Patres* sunt: & *Rex*, *rector*: & alia plurima indubitata. Nec abnuerim *tegulæ*, *regulæque*, & similium his rationem. Jam si sicut *classis* a calando, & *lepus levipes*; & *vulpes volipes* etiam eam interpretationem rectam sequendam, improbandam contrariam? etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi? ut *lucus*, quia umbra opacus parum luceat? & *ludus*, quia sit longissime ab lusu?

CAP. VI.

CAP. V. lusu? & *ditis* quia minime dives? Etiamne *hominem* appellari, quia sit humo natus? (quasi vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales ante nomen imposuerint terræ, quam sibi) & *verba*, ab aere verberato? Pergamus: sic perveniemus eousque ut *stella*, luminis stilla credatur: cujus etymologiæ auctorem, clarum sane in literis, nominari ea parte qua a me reprehenditur, inhumanum est. Qui vero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt: ingenioseque sibi visus est Cajus Granius *cœlibes* dicere veluti *cœlites*, quod onere gravissimo vacent, idque Græco argumento. ἠιθέους enim eadem de causa dici affirmat. Nec ei cedit Modestus inventione. nam quia Cœlo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos qui uxore careant. At L. Ælius *pituitam*, quia petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia, qui *agrum*, quod in eo agatur aliquid: & *graculos*, quia gregatim volent, dictos, Ciceroni persuadere voluit; (ad eum enim scribit) cum alterum ex Græco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium? Sed hoc tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi mera volans nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymologiæ subjicere omnem nominis causam: ut ex habitu, quemadmodum dixi, *Longus* & *Rufus*: ex sono: *stertere*, *murmurare*: etiam derivata, ut a *velocitate* dicitur *velox*: & composita pleraque his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent; cujus in hoc opere non est usus nisi in dubiis. Verba a vetustate repetita, non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione: nam

&

& auctoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta: quia nihil est odiosius affectatione: nec utique ab ultimis & jam obliteratis repetita temporibus, qualia sunt *topper*, & *antigerio*, & *exanclare*, & *prosapia*. & *Saliorum carmina* vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & consecratis utendum est. Oratio vero, cujus summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa si egeat interprete? Ergo ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova. Similis circa auctoritatem ratio. Nam etiamsi potest videri nihil peccare, qui utitur iis verbis quæ summi auctores tradiderunt, multum tamen refert non solum quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim *tuburchinabundum* & *lurchabundum* jam in nobis quisquam ferat, licet Cato sit auctor: nec *hos lodices*, quanquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Messala dixit: nec *parricidatum*, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec *collos* mihi Calvus persuaserit: quæ nec ipsi jam dicerent. Superest igitur consuetudo: nam fuerit pene ridiculum malle sermonem quo locuti sunt homines, quam quo loquantur. Et sane quid est aliud vetus sermo, quam vetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est judicium, constituendumque inprimis, id ipsum, quid sit, quod consuetudinem vocemus. Quæ si ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed (quod majus est) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta sunt placeant? Igitur ut velli, & comam in gra-

CAP. VI.

Cap. VI. dus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc invaſerint civitatem, non erit conſuetudo, quia nihil horum caret reprehenſione: at lavamur, & tondemur, & convivimus ex conſuetudine: ſic in loquendo, non ſi quid vitioſe multis inſederit, pro regula ſermonis accipiendum erit. Nam ut tranſeam quemadmodum vulgo imperiti loquuntur, tota ſæpe theatra, & omnem Circi turbam exclamaſſe barbare ſcimus. Ergo conſuetudinem ſermonis, vocabo conſenſum eruditorum: ſicut vivendi, conſenſum bonorum.

Cap. VII. NUNC quoniam diximus quæ ſit loquendi regula, dicendum quæ ſcribentibus cuſtodienda. Id Græci ὀρθογραφίαν vocant, nos recte ſcribendi ſcientiam nominemus. Cujus ars non in hoc poſita eſt, ut noverimus quibus quæque ſyllaba literis conſtet: (nam id quidem infra grammatici officium eſt) ſed totam, ut mea fert opinio, ſubtilitatem in dubiis habet: ut longis ſyllabis omnibus apponere apicem, ineptiſſimum eſt, quia plurimæ natura ipſa verbi quod ſcribitur patent: ſed interim neceſſarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta eſt, facit; ut *malus* utrum arborem ſignificet, an hominem non bonum, apice diſtinguitur. *Palus* aliud priore ſyllaba longa, aliud ſequenti ſignificat: & cum eadem litera nominativo caſu brevis, ablativo longa eſt, utrum ſequamur, plerunque hac nota monendi ſumus: Similiter putaverunt illa quoque ſervanda diſcrimina, ut *ex* præpoſitionem, ſi verbum ſequeretur *ſpecto*, adjecta ſecundæ ſyllabæ *ſ* litera: ſi *pecto*, remota ſcriberemus.

Illa

Illa quoque servata est a multis differentia, ut *ad*, cum esset præpositio, *d* literam: cum autem conjunctio, *t* acciperet. Item *cum*, si tempus significaret, per *q*, *u*, *o*: si comitem per *c*: si vero causam, per *q*, ac duas *u* sequentes scriberetur. Frigidiora his alia, ut *quicquid* *c* quartam haberet, ne interrogare bis videremur. Et *quotidie*, non *cotidie*, ut sit, quot diebus. Verum hæc jam inter ipsas ineptias evanuerunt. Quæri solet in scribendo præpositiones, sonum quem junctæ efficiunt, an quem separatæ, observare conveniat; ut cum dico, *optinuit*. secundam enim *b* literam ratio poscit, aures magis audiunt *p*. Et *inmunis*, illud *n*, quod veritas exigit, sequentis syllabæ sono victum, *m* gemina commutatur. Est & in dividendis verbis observatio, mediam literam consonantem priori an sequenti syllabæ adjungas. *Aruspex* enim, quia pars ejus posterior a *spectando* est, *s* literam tertiæ dabit: *abstemius*, quia ex abstinentia temeti composita vox est, primæ relinquetur. Nam *K* quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam quoties *a* sequatur necessariam credunt: cum sit *c* litera, quæ ad omnes vocales vim suam perferat. Verum Orthographia quoque consuetudini servit, ideoque sæpe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus & pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & vis quoque diversa: sicut apud Græcos *o* literæ, quæ interim longa ac brevis, ut apud nos: interim pro syllaba quam nomine suo exprimit, posita est: ut Latinis veteribus *d* plurimis in verbis ultimam adjectam: quod ma-

Cap. VII.

CAP. VII. manifestum est etiam ex columna rostrata quæ est C. Duellio in foro posita. Interim *g* quoque, ut in pulvinari Solis qui colitur juxta ædem Quirini, *vesperug*, quod *vesperi aruginem* accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est. Fortasse enim sicut scribebant, etiam loquebantur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: atque e contrario usq; ad Accium & ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus scripserunt. Diutius duravit ut *e, i,* jungendis, eadem ratione qua Græci ει, uterentur, ea casibus numerisque discreta sunt, ut Lucilius præcipit, *Jam pueri venere: e postremum facito, atque i, Ut puerei plures fiant.---* ac deinceps idem. *Mendaci furique addes e, cum dare furei Jusseris.-----* Quod quidem cum supervacuum est, quia *i* tam longæ quam brevis naturam habet, tum incommodum aliquando. Nam in iis quæ proximam ab ultima literam *e* habebunt, & *i* longa terminabuntur, illam rationem sequentes utemur *e* gemina, qualia sunt hæc, *aureei, argenteei,* & similia. Idque iis præcipue qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit: sicut in Græcis accidit adjectione ι literæ: quam non solum dativis casibus in parte ultima adscribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in ληιστῆι, quia etymologia ex divisione in trisyllabas facta, desideret eam literam. *ai* syllabam, cujus secundam nunc *e* literam ponimus, varie per *a* & *i* efferebant; quidam semper, ut Græci; quidam singulariter tantum, cum in dativum vel genitivum casum incidissent: unde *pictaï vestis,* & *aulaï,* Virgilius amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. Iidem

dem in plurali numero *e* utebantur, in his, *Syllæ, Galbæ*. Est in hac quoque parte Lucilii præceptum: quod quia pluribus explicatur versibus, si quis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid quod Ciceronis temporibus, paulumque infra, fere quoties *s* litera media vocalium longarum, vel subjecta longis esset, geminabatur? ut *caussæ, cassus, divissiones*: quo modo & ipsum, & Virgilium quoque scripsisse, manus eorum docent. Atqui paulum superiores, etiam illud quod nos gemina *s* dicimus *jussi*, una dixerunt. Etiam *optimus*, *maximus*, ut mediam *i* literam, quæ veteribus *u* fuerat, acciperent, C. primum Cæsaris inscriptione traditur factum. *Here*, nunc *e* litera terminamus: at veterum Comicorum adhuc libris invenio, *Heri ad me venit*. Quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendavit, deprehenditur. Quid? non Cato Censorius, *dicam* & *faciam*, *dicem* & *faciem* scripsit? eundemque in cæteris, quæ similiter cadunt, modum tenuit? quod & ex veteribus ejus libris manifestum est, & a Messala in libro de *S* litera positum. *Sibe* & *quase*, scriptum in multorum libris est: sed an hoc voluerint auctores, nescio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui & ipse eum sequebatur. hæc nos *i* litera finimus. Quid dicam *vortices*, & *vorsus*, cæteraque ad eundem modum, quæ primo Scipio Africanus in *e* literam secundam vertisse dicitur? Nostri præceptores *cervum, servumque*, *v* & *o* literis scripserunt, quia subjecta sibi vocalis, in unum sonum coalescere, & confundi nequiret: nunc *u* gemina scribuntur, ea ratione quam reddidi: neutro sane modo vox quam sentimus,

CAP. VII.

CAP. VII. mus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Æolicam illam ad hos usus *F* literam adjecerat. Illud nunc melius, quod *cui*, tribus quas proposui literis enotamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, *qu* & *oi* utebantur, tantum ut ab illo *qui*, distingueretur. Quid, quæ scribuntur aliter quam enunciantur? Nam & Gajus C. litera significatur, quæ inversa mulierem declarat: quia tam *Gajas* esse vocitatas, quam *Gajos*, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec *Cneus* eam literam in prænominis nota accipit, quæ sonat: & *columa*, exemta *n* litera, & *Consules*, geminata eadem litera *s*, legimus: & *Suburra* quum tribus literis notatur, *c* tertiam ostendit. Multa sunt generis hujus: sed hæc quoque vereor ne modum tam parvæ quæstionis excesserint. Judicium autem suum Grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc valere plurimum debet. Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque judico, quomodo sonat. Hic enim est usus literarum, ut custodiant voces, & velut depositum reddant legentibus. itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ fere sunt emendate loquendi scribendique partes: duas reliquas, significanter ornateque dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cum officia rhetoris supersint, majori operi reservo. Sedet autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hæc quæ diximus, parva nimium, & impedimenta quoque majus aliquid agentibus putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem, & ineptas cavillationes descendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo: Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. An ideo

miror

minor M. Tullius orator, quod idem artis hujus diligentissimus fuit, & in filio (ut epistolis apparet) recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non de verbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus. CAP. VII.

SUPEREST lectio: in qua puer ut sciat ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel submittenda sit vox; quid quoque flexu, quid lentius, celerius; concitatius, lenius dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur quod in hac præcipiam, ut omnia ista facere possit; intelligat. Sit autem inprimis lectio virilis, & cum suavitate quadam gravis: & non quidem prosæ similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec plasmate (ut nunc a plerisque fit) effœminata. de quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse: *Si cantas, male cantas: si legis, cantas.* Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronunciari velim; esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab ijs in quibus poeta persona sua utetur. Cætera admonitione magna egent: inprimis, ut teneræ mentes, tracturæque altius quicquid rudibus & omnium ignaris insederit, non modo quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Ideoque CAP. VIII.

 opti-

Cap. VIII. optime institutum est, ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet: quanquam ad intelligendas eorum virtutes, firmiore judicio opus est. sed huic rei superest tempus: neque enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus adsurgat: & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur. Utiles tragoedi. Alunt & lyrici: si tamen in his non auctores modo, sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia vero, utique quæ amat, & hendecasyllaba, quæ sunt commata sotadeorum (nam de sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoveantur, si fieri potest: si minus, certe ad firmius ætatis robur reserventur. Comoediæ, quæ plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per omnes & personas & affectus eat, quem usum in pueris putem, paulo post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit. de Menandro loquor: nec tamen excluserim alios. Nam Latini quoque auctores adferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris, quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio quam arte valuerunt: inprimis copiam verborum: quorum in tragoediis gravitas, in comoedijs elegantia, & quidam velut ἀττικισμὸς inveniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quam in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certe, & ut sic dicam, virilitas ab

his

his petenda, cum nos in omnia deliciarum vitia, dicendi quoque ratione defluxerimus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiæ adsumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros qui sunt proximi, vidimus Ennii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Terentii, Cæcilii, & aliorum inseri versus, summa non eruditionis modo gratia, sed etiam jucunditatis: cum poeticis voluptatibus aures a forensi asperitate respirent. quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere confirment. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt. Cum grammatices amor, & usus lectionis, non scolarum temporibus, sed vitæ spatio terminentur; in prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, & pedum proprietates: quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur: deprehendat quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita: non ut ex his utique improbentur poetæ: quibus quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur. metaplasmos enim, & schematismos, & schemata, ut dixi, vocamus, & laudem virtutis necessitati damus: sed ut commoneat artificialium, & memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa glossemata etiam, id est vo-

CAP. VIII.

CAP. VIII. ces minus usitatas, non ultima ejus professionis diligentia est. Enimvero jam majore cura doceat tropos omnes, quibus præcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur: schemata, id est figuras, quæque λέξεως, quæque διανοίας vocantur: quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue vero illa infigat animis, quæ in œconomia virtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuiq; convenerit: quid in sensibus laudandum, quid in verbis: ubi copia probabilis, ubi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memoratas exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemtissimorum hominum dixerit, aut nimiæ miseriæ, aut inanis jactantiæ est: & detinet atque obruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atque pleni sunt ejusmodi impedimentis grammaticorum commentarij, vix ipsis qui composuerunt satis noti. Nam Didymo quoque, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cum historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit præcipue in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, & auctoribus, ut succurrit, mentiatur tuto, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis.

osis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua nescire. CAP. VIII.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, & enarratio auctorum: quarum illam methodicen, hanc historicen vocant. Adjiciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorem capientes instituant. Igitur Æsopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente; deinde eandem gracilitatem stylo exigere condiscant: Versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audacius vertere, qua & breviare quædam, & exornare, salvo modo poetæ sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui commode tractaverit, cuicunque discendo sufficiet. Sententiæ quoque & chriæ & ethologiæ subjectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt. Quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia sententia universalis est vox, ethologia personis continetur. Chriarum plura genera traduntur. Unum simile sententiæ, quod est positum in voce simplici, *Dixit ille*: aut, *Dicere solebat*. Alterum, quod est in respondendo: *Interrogatus ille*, vel *Cum hoc ei dictum esset, respondit*. Tertium huic non dissimile, cum quis non dixisset, sed aliquid fecisset. Etiam in ipsis factis esse chriam putant: ut, *Crates cum indoctum puerum vidisset, pædagogum ejus percussit*. Et aliud CAP. IX.

H 3 pene

CAP. IX. pene par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειώδης. ut, *Milo quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat.* In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quam dictorum ratio est. Narratiunculas a poetis celebratas, notitiæ causa non eloquentiæ tractandas puto. Cætera majoris operis ac spiritus, Latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt: Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

CAP. X. HÆC de Grammatice quam brevissime potui: non ut omnia dicerem sectatus, (quod infinitum erat) sed ut maxime necessaria. Nunc de cæteris artibus, quibus instituendos prius quam tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subjungam; ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam ijsdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solæ; an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causam, dicendamve sententiam pertinet, scire quemadmodum data linea constitui triangula æquis lateribus possint? Aut quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spatijs distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos, quamlibet utiles foro, qui nec geometrem audiverint, nec musicos nisi hac communi voluptate aurium intelligant. Quibus ego primum hoc respondeo, quod & Cicero scripto ad Brutum libro frequen

quentius testatur, non eum a nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modo cognitione cœlestium vel mortalium putant instruendum; sed per quædam parva (sane sint, si ipsa demum æstimes) ducunt, exquisitas interim ambiguitates: non quia Ceratinæ aut Crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non geometres faciet aut Musicus, quæque his alia subjungam: sed hæ quoque artes, ut sit consummatus, juvabunt. Nisi forte antidotum quidem, atque alia quæ morbis aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrarijs quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit illa mixtura una, quæ nulli earum similis est quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit: & muta animalia mellis illum inimitabilem humana ratione saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget? quæ etiam cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, & tacite quoque sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus: ast ego oratorem volo. Non multum adjiciunt: sed utique non erit totum, cui vel parva deerunt: & optimum quidem iter esse conveniet: cujus etiamsi in arduo spes est; nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat CAP. X.

Cap. X. ciat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quicquid fieri potest. Atque ego vel judicio veterum poteram esse contentus. Nam quis ignorat musicen (ut de hac primum loquar) tantum jam illis antiquis temporibus non studij modo, verumetiam venerationis habuisse, ut ijdem musici, & vates & sapientes judicarentur? mittam alios; Orpheus & Linus; quorum utrumque diis genitum, alterum vero, quod rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam sylvasque duxisse, posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam musicen exstitisse: & testimonio sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Jopas vero ille Virgilij nonne canit

----*errantem lunam*, *solisque labores?* &c.

Quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus, musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria. Siquidem (ut diximus) hæc quoque pars quæ ab oratoribus relicta, a philosophis est occupata, nostri operis fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros nomine sapientiæ viros, nemo dubitaverit studiosos musices fuisse, quum Pythagoras atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ejus ratione esse compositum; quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato

Plato cum in alijs quibusdam, tum præcipue in Timæo, ne intelligi quidem nisi ab ijs, qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates jam senex institui lyra non erubescebat? Duces maximos & fidibus & tibijs cecinisse traditum, & exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt?. quorum concentus quanto est vehementior, tantum Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectæ, quæ alijs severissima, alijs asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studijs accommodaturos. et Lycurgus durissimarum Lacedæmonijs legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores velut muneri nobis dedisse. Siquidem & remigem cantus hortatur: nec solum in ijs operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua jucunda voce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur, quod grammatice quondam ac musice junctæ fuerunt. Siquidem Architas atque Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, & eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit mimorum quidem scriptor, sed quem Plato *adeo* probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cum moreretur, habuisse credatur; tum Eupolis, apud

CAP. X.

CAP. X. quem Prodamus & musicen & literas docet, & Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musice scire nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat: & apud Menandrum in *Hypobolimæo* senex; reposcenti filium patri velut rationem impendiorum quæ in educationem contulerit, exponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in convivijs post cœnam circumferretur lyra; cujus cum se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, *habitus est indoctior*. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint a Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantum illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, *Indoctos a Musis atque Gratiis abesse*. Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros musice duplices habet, in vocibus, & in corpore. utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in ῥυθμὸν, & μέλος ἔμμετρον· quorum alterum modulatione, alterum canore ac sonis constat. Num igitur non hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum & in canticis exigitur structura quædam & inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio & sonus in oratione quoque

que varie pro rerum modo adhibetur, ſicut in muſice. Namque & voce & modulatione grandia elate, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte conſentit cum eorum quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remiſſio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliaque & collocationis & vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concitationem judicum, alia miſericordiam petimus: cum etiam organis, quibus ſermo exprimi non poteſt, affici animos in diverſum habitum ſentiamus: Corporis quoque aptus & decens motus, qui dicitur εὐρυθμία, eſt neceſſarius, nec aliunde peti poteſt; in quo pars actionis non minima conſiſtit: qua de re ſepoſitus nobis eſt locus. Age ſi habebit in primis curam vocis orator, quid tam muſices proprium? Sed ne hæc quidem præſumenda pars eſt: ut uno interim contenti ſimus exemplo C. Gracchi præcipui ſuorum temporum oratoris, cui concionanti conſiſtens poſt eum muſicus, fiſtula quam τονάριον vocant, modos quibus deberet intendi, miniſtrabat. Hæc etiam cura ei inter turbidiſſimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit. Libet propter quoſdam imperitiores, etiam craſſiore (ut vocant) muſa, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro conceſſerint: num igitur hi ſine muſice? Ac ſi quis tam cæcus animi eſt, ut de alijs dubitet; illos certe, qui carmina ad lyram compoſuerunt. Hæc diutius forent dicenda, ſi hoc ſtudium velut novum præciperem. Cum vero antiquitus a Chirone atque Achille uſque ad noſtra tempora apud omnes, qui modo legitimam diſciplinam CAP. X.

CAP. X. non ſint peroſi, duraverit, non eſt committendum ut illa dubia faciam, defenſionis ſolicitudine. Quamvis autem ſatis jam ex ijs quibus ſum modo uſus exemplis, credam eſſe manifeſtum, quæ mihi, & quatenus muſice placeat: apertius tamen profitendum puto, non hanc a me præcipi, quæ nunc in ſcenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, ſi quid in nobis virilis roboris manebat, excidit: ſed qua laudes fortium canebantur, quaque & ipſi fortes canebant, nec pſalteria & ſpadicas, etiam virginibus probis recuſanda: ſed cognitionem rationis, quæ ad movendos leniendoſque affectus plurimum valet. Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad vim pudicæ domui afferendam juvenes, juſſa mutare in ſpondæum modos tibicina, compoſuiſſe: & Chryſippus etiam nutricum illi quæ adhibetur infantibus allectationi, ſuum quoddam carmen aſſignat. Eſt etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicen qui ſacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in inſaniam & per præcipitia delato, accuſari, quod cauſa mortis exſtiterit. quæ ſi dici debet ab oratore, nec dici citra ſcientiam muſices poteſt, quomodo non hanc quoque artem neceſſariam eſſe operi noſtro vel iniqui conſentient? In geometria partem fatentur eſſe utilem teneris ætatibus. agitari namque animos, atque acui ingenia, & celeritatem percipiendi venire inde concedunt: ſed prodeſſe eam non ut cæteras artes, cum perceptæ ſint, ſed cum diſcatur, exiſtimant. Ea vulgaris opinio eſt: nec ſine cauſa ſummi viri etiam impenſam huic ſcientiæ operam dederunt. Nam cum ſit geometria diviſa in numeros

atque

atque formas; numerorum quidem notitia non oratori modo, sed cuicunque in primis saltem literis erudito necessaria est. In causis vero vel frequentissime versari solet: in quibus actor non dico si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto aut indecoro gestu a computatione dissentit, judicatur indoctus. Illa vero linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequenter in causas: nam de terminis mensurisque sunt lites: sed habet majorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Jam primum ordo est geometriæ necessarius: nonne & eloquentiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta: nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quæstionum conclusio, non tota fere constat syllogismis? propter quod plures invenias qui dialecticæ similem, quam qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator, etiamsi raro, non tamen nunquam probabit dialectice. Nam & syllogismo, si res poscet, utetur: & certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum quæ sunt potentissimæ, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo dicuntur. Quid autem magis oratio quam probationem petit? Falsa quoque verisimilia, geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam, quas ψευδογραφίας vocant: quibus pueri ludere solebamus. Sed alia majora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert cujus sit formæ ille circuitus: reprehensique a geometris sunt historici qui magnitudines insularum CAP. X.

CAP. X. ſatis ſignificari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæque forma perfectiſſima, ita capaciſſima eſt. Ideoque illa circumcurrens linea ſi efficiat orbem, quæ forma eſt in planis maxime perfecta, amplius ſpatium complectetur, quam ſi quadratum paribus oris efficiat. Rurſus quadrata triangulis, triangula ipſa plus æquis lateribus quam inæqualibus. Sed alia forſitan obſcuriora: nos facillimum etiam imperitis ſequamur experimentum. Jugeri menſuram, ducentos & quadraginta longitudinis pedes eſſe, dimidioque in latitudine patere, non fere quiſquam eſt qui ignoret: & qui ſit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem ſpatium extra terminant, ſed multo amplius cluſæ quatuor lineis areæ faciunt. Id ſi computare quem piget, brevioribus idem diſcat. nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram; intra, centum erunt. At ſi quinideni per latera, quini in fronte ſint; ex illo quod amplectuntur, quartam deducent eodem circumductu. Si vero porrecti utrinque undeviceni ſingulis diſtent, non plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo ducetur: quæ circumibit autem linea, ejuſdem ſpatii erit cujus ea quæ centum continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit. Ergo etiam id fieri poteſt, ut majore circuitu minor loci amplitudo cludatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibuſque etiam imperito patet plus ſoli eſſe quam cœli. Quid quod ſe eadem geometria tollit ad rationem uſque mundi? in qua cum ſiderum certos conſtitutoſque curſus numeris docet, diſcimus nihil eſſe inor-

inordinatum atque fortuitum: quod ipsum non- Cap. X.
nunquam pertinere ad oratorem potest. An vero cum Pericles Athenienses solis obscuratione territos, redditis ejus rei causis, metu liberavit: aut cum Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de lunæ defectione disseruit, ne velut prodigio divinitus facto militum animi terrerentur; non videntur esse usi oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut Dion, cum ad destruendam Dionysij tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet usus bellici, transeamusq; quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique jam proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quæstiones, quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

DANDUM aliquid comœdo quoque, dum Cap. XI.
eatenus, qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metus discat affectum: quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem præcipue in ætate prima teneram adhuc & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio

CAP. XI. tatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus a comœdis petendus est. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum præstare debet orator: plurimum tamen aberit a scenico, nec vultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur. Quod est igitur in his doctoris officium? Inprimis vitia si qua sunt oris, emendet: ut expressa sint verba, ut suis quæque literæ sonis enuncientur. Quarundam enim vel exilitate vel pinguetudine nimia laboramus: quasdam velut acriores parum efficimus, & alijs non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe & ρ literæ, qua Demosthenes quoque laboravit, λ succedit: quarum vis est apud nos quoque: Et cum *c* ac similiter *g* non valuerunt, in *t* ac *d* molliuntur. Ne illas quidem circa *s* literam delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minime sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Græci κατανεπλασμένον dicunt. sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt. Curabit etiam ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi sermo sit: ut quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis: ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis: ne labra distorqueantur: ne immodicus hiatus rictum distendat: ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi mul-

multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta: aliorum etiam dissidentia, cum altero in verticem tenderent, altero pene oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum est. Et nihil potest placere, quod non decet. Debet etiam docere comœdus quomodo narrandum, qua sit auctoritate suadendum: qua concitatione consurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comœdiis elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos, id est actionibus similes. Iidem autem non ad pronunciandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas majora non capiet. Cæterum cum legere orationes oportebit, cum virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solum lectione formet, verumetiam ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantem clare, & quemadmodum agere oportebit: ut protinus pronuntiatione vocem & memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam palæstricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino consumitur, qui corporum cura mentem obruerunt: (hos enim abesse ab eo quem instituimus, quam longissime velim) sed nomen est idem ijs a quibus gestus motusque formatur. ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam neque hoc esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam, nec ipsam CAP. XI.

K pro-

CAP. XI. pronuntiationem ab oratore ſecernet. Et certe quod facere oporteat, non indignandum eſt diſcere, cum præſertim hæc chironomia, quæ eſt (ut nomine ipſo declaratur) lex geſtus, & ab illis temporibus heroicis orta ſit, & a ſummis Græciæ viris, & ab ipſo etiam Socrate probata, a Platone quoque in parte civilium poſita virtutum, & a Chryſippo in præceptis de liberorum educatione compoſitis non omiſſa. Nam Lacedæmonios quidem etiam ſaltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuiſſe inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum eſt, ſacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus ſaltatio: & illa in tertio Ciceronis de oratore libro verba Craſſi, quibus præcepit ut orator utatur laterum inclinatione forti ac virili, non a ſcena & hiſtrionibus, ſed ab armis, aut etiam a palæſtra: cujus etiam diſciplinæ uſus in noſtram uſque ætatem ſine reprehenſione deſcendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipſis diu. Neque enim geſtum oratoris componi ad ſimilitudinem ſaltationis volo, ſed ſubeſſe aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille diſcentibus traditus proſequatur.

CAP. XII. QUÆRI ſolet, an etiam ſi diſcenda ſint hæc, eodem tempore tradi omnia & percipi poſſint. Negant enim quidam; quia confundatur animus ac fatigetur tot diſciplinis in diverſum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipſe ſufficiat: & ſi maxime patiatur hoc ætas robuſtior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non ſatis perſpiciunt

ſpiciunt quantum natura humani ingenij valeat: quæ ita eſt agilis & velox, ſic in omnem partem, ut ita dixerim, ſpectat, ut ne poſſit quidem aliquid agere tantum unum: in plura vero, non eodem die modo, ſed eodem temporis momento vim ſuam impendat. An vero citharœdi non ſimul & memoriæ, & ſono vocis, & pluribus flexibus ſerviunt, cum interim alios nervos dextra percurrunt, alios læva trahunt, continent, præbent; ne pes quidem otioſus, certam legem temporum ſervat, & hæc pariter omnia? Quid? nos agendi ſubita neceſſitate deprehenſi, nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verborum, compoſitio geſtus, pronuntiatio, vultus, motuſque deſiderentur? Quæ ſi velut ſub uno conatu tam diverſa parent ſimul, cur non pluribus curis horas partiamur, cum præſertim reficiat animos ac reparet varietas ipſa, contraque ſit aliquanto difficilius in labore uno perſeverare? ideoque & ſtylus lectione requieſcit, & ipſius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes ſumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi poſſit, ſi per totum diem cujuſcunque artis unum magiſtrum ferat? Mutatione recreabitur: ſicut in cibis, quorum diverſitate reficitur ſtomachus, & pluribus minore faſtidio alitur. Aut dicant iſti mihi, quæ ſit alia ratio diſcendi? Si grammatico ſoli deſerviamus, deinde geometræ tantum? omittamus interim quod didicimus, mox tranſeamus ad muſicum, excidant priora? & quum Latinis ſtudebimus literis, non reſpiciamus ad Græcas? & ut ſemel finiam, nihil faciamus niſi noviſſimum? Cur non CAP. XII.

CAP. XII. non idem suademus agricolis, ne arva simul & vineta, & oleas, & arbustum colant? ne pratis & pecoribus, & hortis, & alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotijs, aliquid desiderijs amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu. Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent, neque enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra biennium quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at novitijs nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem jam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris quam juvenibus. Videlicet ut corpora infantium nec casus quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit: nec illa per manus & genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, & totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant: sic animi quoque credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studijs insistunt, sed formandos se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem, velut simplicius docentes sequuntur; nec quæ jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris judicium. Porro,

ro, ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, quam cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylum secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare hæc studia vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio avertat; quibus potius studijs hæc temporum velut subsiciva donabimus? Nam nec ego comminui studentem in his artibus volo: nec ut moduletur, aut musicis notis cantica excipiat; nec utique ad minutissima geometriæ opera descendat. Non comœdum in pronuntiando, nec saltatorem in gestu facio: quæ si omnia exigerem, suppeditabat tamen tempus. Longa est enim quæ discit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. Denique cur in his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus disciplinis quas præstare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat; Ægypti quoque sacerdotes adijt, atque eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocinia præteximus segnitiæ. Neque enim nobis operis amor est: nec quia sit honesta, atque pulcherrima rerum eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant; dum sit locupletior aliquis sordidæ mereis negotiator, & plus voci suæ debeat præco. Ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiæ divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non

Cap. XII.

CAP. XII. ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo, & contemplatione ac scientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ subjectum; facile persuadebit sibi, ut tempora quæ spectaculis, campo, tesseris, ociosis denique sermonibus, ne dicam somno, & conviviorum mora conterunt, geometriæ potius ac musicæ impendat, quanto plus delectationis habiturus, quam ex illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent. Sed nos hæc ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, quibus antequam majora capiat, puer instituendus est: proximus liber velut novum sumet exordium, & ad rhetoris officia transibit.

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER II.

TENUIT consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ, Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim, discipuli serius quam ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa: quod & rhetores utique nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupaverunt. Nam & illi declamare modo, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officij sui ducunt, idque intra deliberativas judicialesque materias: nam cætera ut professione sua minora despiciunt: & hi non satis credunt excepisse quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad prosopopœias usque, ac suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: & ætas altioribus jam disciplinis debita, in scola minore subsidat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat: Itaque, quod est maxime ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quam declamare sciat. Nos suum cuique professi- CAP. I.

CAP. I. feſſioni modum demus. Et grammatice (quam in Latinum transferentes, literaturam vocaverunt) fines ſuos norit, præſertim tantum ab hac appellationis ſuæ paupertate, intra quam primi illi conſtitere, provecta. Nam tenuis a fonte, adſumptis poetarum hiſtoricorumque viribus, pleno jam ſatis alveo fluit: cum præter rationem recte loquendi, non parum alioqui copioſam, prope omnium maximarum artium ſcientiam amplexa ſit. Et rhetorice, cui nomen virtus eloquendi dedit, officia ſua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad ſe laborem: quæ dum opere cedit, jam pene poſſeſſione depulſa eſt. Nec inficiabor, ex ijs aliquem qui grammaticen profitentur, eouſque ſcientia progredi poſſe, ut ad hæc quoque tradenda ſufficiat: ſed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non ſuo. Nos porro quærimus, quando ijs quæ rhetorice præcipit, percipiendis puer maturus eſſe videatur. In quo quidem non id eſt æſtimandum, cujus quiſque ſit ætatis, ſed quantum in ſtudijs jam effecerit. Et ne diutius diſſeram quando ſit rhetori tradendus, ſic optime finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipſum ex ſuperiore pendet quæſtione. Nam ſi grammatices munus uſque ad ſuaſorias prorogatur, tardius rhetore opus eſt. Si rhetor prima operis ſui officia non recuſet, a narrationibus ſtatim, & laudandi vituperandique opuſculis cura ejus deſideratur. An ignoramus antiquis hoc fuiſſe ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theſes dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum perſonarumque, quibus veræ fictæque controverſiæ continentur? Ex quo palam eſt quam turpiter

ter

ter deserat eam partem rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu solam. Quid autem est ex ijs de quibus supra dixi, quod non cum in alia quæ sunt rhetorum propria, tum certe in illud judiciale caussæ genus incidat? An non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit vel plurimum. Nonne laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci? sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi a Quinto quoque Hortensio: ut, sitne parvis argumentis credendum, & pro testibus, & in testes, in medijs litium medullis versantur. Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cum res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad orationem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum ejus membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum qui sit rhetori tradendus, abducendum protinus a Grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur qui sub uno miscebatur labor: & erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc obtinent Græci: a Latinis omissum est: & fieri videtur excusate, quia sunt qui labori isti successerunt. CAP. I.

ERGO cum ad eas in studijs vires pervenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis CAP. II.

CAP. II. magiſtris erit. Quorum inprimis inſpici mores oportebit. Quod ego non idcirco potiſſimum in hac arte tractare ſum aggreſſus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentiſſime putem, ſicut teſtatus ſum libro priore: ſed quod magis neceſſariam ejus rei mentionem facit ætas ipſa diſcentium. Nam & adulti fere pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos juvenes etiam facti perſeverant: ideoq; major adhibenda tum cura eſt: ut & teneriores annos ab injuria ſanctitas docentis cuſtodiat, & ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque vero ſatis eſt ſummam præſtare abſtinentiam, niſi diſciplinæ ſeveritate convenientium quoque ad ſe mores adſtrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga diſcipulos ſuos animum, ac ſuccedere ſe in eorum locum a quibus ſibi liberi traduntur, exiſtimet. Ipſe nec habeat vitia, nec ferat. Non auſteritas ejus triſtis, non diſſoluta ſit comitas: ne inde odium, hinc contemtus oriatur. Plurimus ei de honeſto ac bono ſit ſermo. Nam quo ſæpius monuerit, hoc rarius caſtigabit. Minime iracundus; nec tamen eorum quæ emendanda erunt, diſſimulator: ſimplex in docendo, patiens laboris, aſſiduus potius quam immodicus. Interrogantibus libenter reſpondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis diſcipulorum dictionibus nec malignus, nec effuſus: quia res altera tædium laboris, altera ſecuritatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeque contumelioſus. nam id quidem multos a propoſito ſtudendi fugat, quod quidam ſic objurgant, quaſi oderint. Ipſe aliquid, imo multa quotidie dicat, quæ ſe-

ſecum auditores referant. Licet enim ſatis exemplorum ad imitandum ex lectione ſuppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit plenius, præcipueque ejus præceptoris, quem diſcipuli, ſi modo recte ſunt inſtituti, & amant, & verentur. Vix autem dici poteſt, quanto libentius imitemur eos quibus favemus. Minime vero permittenda pueris, ut fit apud pleroſque, aſſurgendi exultandique in laudando licentia: quinetiam juvenum modicum eſſe, cum audient, teſtimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris diſcipulus pendeat, atque id ſe dixiſſe recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa vero vitioſiſſima, quæ jam humanitas vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cum eſt indecora & theatralis, & ſevere inſtitutis ſcolis aliena, tum ſtudiorum pernicioſiſſima hoſtis. Supervacua enim videntur cura, ac labor, parata quicquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quam ipſe qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda diſcernent: ſic ſtylo facultas continget, auditione judicium. At nunc proni atque ſuccincti ad omnem clauſulam non exſurgunt modo, verum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id mutuum eſt; & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor & vana de ſe perſuaſio; uſque adeo, ut illo condiſcipulorum tumultu inflati, ſi parum a præceptore laudentur, ipſi de illo male ſentiant. Sed ſe quoque præceptores intente ac modeſte audiri velint. Non enim judicio diſcipulorum dicere debet magiſter, ſed diſcipuli magiſtri. Quin, ſi fieri poteſt, intendendus animus in hoc quoque, ut perſpiciat quæ quiſque CAP. II.

CAP. II. & quomodo laudet: & placere quæ bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui recte judicabunt. Pueros adolescentibus sedere permixtos, non placet mihi. Nam etiamsi vir talis, qualem esse oportet studijs moribusque præpositum, modestam habere potest etiam juventutem, tamen vel infirmitas a robustioribus separanda est: & carendum non solum crimine turpitudinis, verum etiam suspicione. Hæc notanda breviter existimavi. Nam ut absit ab ultimis vitijs ipse præceptor hac scola; ne præcipiendum quidem credo. Ac si quis est qui flagitia manifesta in eligendo filij præceptore non vitet, jam hinc sciat cætera quoque quæ ad utilitatem juventutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, supervacua.

CAP. III. NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquandiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quantaque in eluendis quæ semel insederint vitijs, difficultas consequatur: cum geminatum onus succedentes premat, & quidem dedocendi gravius ac plus quam docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum, ferunt duplices ab ijs quos alius instituisset, solitum exigere mercedes

cedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex. Unus, quod interim sufficere illos minores existimant: & bono sane stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus. Alter, ille etiam frequentior, quod eos qui ampliorem dicendi facultatem sint consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam: interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo. Primum quod cum eloquentia cæteris præstet, illa quoque per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est: deinde, quia plurimum in præcipiendo valet ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremo, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi forte Jovem quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentum operis ejus accedunt, alius melius elaborasset: aut orator loqui nesciet: aut leviores morbos curare non poterit medicus præstantissimus. Quid ergo? non est quædam eloquentia major quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed hunc disertum præceptorem, prudentem quoque & non ignarum docendi esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quisque si forte iter cum parvulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat ultra quam comes possit. Quid, quod plerunque CAP. III.

Cap. III. runque accidit ut faciliora ſint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ a doctiſſimo quoque dicuntur? Nam & prima eſt eloquentiæ virtus, perſpicuitas, & quo quis ingenio minus valet, hoc ſe magis attollere & dilatare conatur: ut ſtatura breves, in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, ſed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, ſed valetudine inflantur: & recto itinere laſſi plerunque divertunt. Erit ergo etiam obſcurior quo quiſque deterior. Non excidit mihi, ſcripſiſſe me in libro priore, cum potiorem in ſcolis eruditionem eſſe quam domi dicerem, libentius ſe prima ſtudia teneroſque profectus ad imitationem condiſcipulorum, quæ facilior eſſet, erigere. quod a quibuſdam ſic accipi poteſt, tanquam hæc, quam nunc tueor, ſententia priori diverſa ſit. Id a me procul aberit. namque ea cauſa vel maxima eſt cur optimo cuique præceptori ſit tradendus puer, quod apud eum diſcipuli quoque melius inſtituti, aut dicent quod inutile non ſit imitari; aut ſi quid erraverint, ſtatim corrigentur. at indoctus ille probabit etiam fortaſſe vitioſa, & placere audientibus judicio ſuo coget. Sit ergo tam eloquentia quam moribus præſtantiſſimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

Cap. IV. HINC jam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam: dilata parumper illa, quæ ſola vulgo vocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maxime videtur ingreſſus ab eo, cujus

jus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. CAP. IV.
Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accipimus species: fabulam, quæ versatur in tragœdijs atque carminibus, non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remotam: argumentum, quod falsum, sed vero simile comœdiæ fingunt: historiam, in qua est gestæ rei expositio: grammaticis autem poeticas dedimus: apud rhetorem initium sit historia; tanto robustior, quanto verior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, tum demonstrabimus, cum de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea neque arida prorsus atque jejuna: (nam quid opus erat tantum studijs laboris impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?) neque rursus sinuosa, & arcessitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, lasciva. Vitium utrumque: pejus tamen illud quod ex inopia, quam quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta, generosique conatus, & vel plura justo concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discentis annis offendat si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & satiari velut quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adstringat. Hinc spes roboris. Maciem namque & infirmitatem in posterum minari solet protinus omnibus membris expressus infans. Audeat hæc ætas plura, & inveniat, & inventis gaudeat, sint licet illa non satis interim sicca & severa. Facile

CAP. IV. le remedium eſt ubertatis, ſterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum ſpei dederit, in qua ingenium judicio præſumitur. Materiam eſſe primum volo vel abundantiorem, atque ultra quam oporteat fuſam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut uſu ipſo deteretur, ſit modo unde excidi poſſit, & quod exculpi. erit autem, ſi non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cœlatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus ſentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit, *Volo enim ſe efferat in adoleſcente fæcunditas.* Quapropter inprimis evitandus, & in pueris præcipue, magiſter aridus, non minus, quam teneris adhuc plantis ſiccum & ſine humore ullo ſolum. Inde fiunt humiles ſtatim, & velut terram ſpectantes, qui nihil ſupra quotidianum ſermonem attollere audeant. Macies illis pro ſanitate, & judicij loco infirmitas eſt: & dum ſatis putant vitio carere, in id ipſum incidunt vitium, quod virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipſa feſtinet, nec muſta in lacu ſtatim auſtera ſint: ſic & annos ferent, & vetuſtate proficient. Ne illud quidem quod admoneamus indignum eſt, ingenia puerorum nimia interim emendationis ſeveritate deficere: nam & deſperant, & dolent, & noviſſime oderunt: &, quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam ruſticis notum eſt, qui frondibus teneris non putant adhibendam eſſe falcem, quia reformidare ferrum videntur, & cicatricem nondum pati poſſe. Jucundus ergo tum maxime debet eſſe præceptor, ut remedia, quæ alioqui natura ſunt aſpera, molli manu lenian-

niantur: laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, CAP. IV.
reddita cur id fiat ratione: illuminare, interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas & imitetur puer, & interim tanquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiam rursus a me retractatam, scribere de integro juberem: posse enim eum adhuc melius: quatenus nullo magis studia quam spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, & pro modo virium exigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc, venturum tempus quo idem non permitterem. ita & ingenio gaudebant, & judicio non fallebantur. Sed ut eo revertar, unde sum digressus; narrationes stylo componi quanta maxima possit adhibita diligentia volo. Nam ut primo cum sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoque & retro agere expositionem, & a media in utramque partem discurrere sane merito cogantur, sed ad præceptoris gremium, & dum aliud non possunt, & dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cum jam formam rectæ atque emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & vix surgendi mora, circulatoriæ vere jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipsis vero contemtus operis, & inverecunda frons, & consuetudo pessime dicendi, & malorum exercitatio, &, quæ magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de

CAP. IV. se persuasio innascitur. Erit suum parandæ facilitati tempus, nec a nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura, & summo (quantum ætas illa capit) labore aliquid probabile scripserit: in hoc assuescat, hujus rei sibi naturam faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum poterit evadere, qui ante discet recte dicere, quam cito. Narrationibus non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandique eas, quod ἀνασκευὴ & κατασκευὴ vocatur. Id porro non tantum in fabulosis & carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut si quæratur: an sit credibile super caput Valerij pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret; sit in utramque partem ingens ad dicendum materia: ac de serpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Egeria Numæ. Nam Græcis historijs plerumque poeticæ similis est licentia. Sæpe etiam quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. Nonnunquam de persona quoque, sicut Livius frequentissime dubitat, & alij ab alijs historici dissentiunt. Inde paulatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos: quod non simplicis utilitatis opus est. Namque & ingenium exercetur multiplici variaque materia, & animus contemplatione recti pravique formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quæ sunt in omni genere causarum potentissima, jam tum instruitur, cum res poscet usurus. Hinc illa quoque exercitatio subit comparationis, uter melior, uterve deterior: quæ quanquam versatur in ratione simi-

simili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia hæc rhetorices pars est, præcipiemus suo tempore. Communes loci (de ijs loquor quibus citra personas in ipsa vitia moris est perorare, ut in *adulterum, aleatorem, petulantem*) ex medijs sunt judicijs, & si reum adjicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur *adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex*. Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus, & leno interim parasitusque defenditur: sic ut non homini patrocinemur, sed crimini. Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut *rusticane vita* an *urbana* potior, *jurisperiti* an *militaris viri laus major*, mire sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque uberes: quæ vel ad suadendi officium, vel etiam ad judiciorum disceptationem juvant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murænæ copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt & illæ pene totæ ad deliberativum pertinentes genus, *ducendane uxor, petendine sint magistratus*. Namque & hæ personis modo adjectis suasoriæ erunt. Solebant præceptores mei, neque inutili, & nobis etiam jucundo genere exercitationis, præparare nos conjecturalibus causis, cum quærere atque exequi juberent, cur *armata apud Lacedæmonios Venus*: & quid ita crederetur *Cupido puer*, ac *volucer*, & *sagittis ac face armatus*, & similia: in quibus scrutabamur voluntatem, cujus in controversijs frequens quæstio est. quod genus Chriæ videri CAP. IV.

M 2 deri

CAP. IV. deri potest. Nam locos quidem, quales sunt de testibus, *semperne his credendum:* & de argumentis, *an habenda etiam parvis fides:* adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs civilibus, scriptos eos, memoriæque diligentissime mandatos, in promtu habuerint; ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his velut emblematis exornarentur. Quo quidem (neque enim ejus rei judicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac nova semper est facies, proprium invenire, quomodo propositis ex parte adversa respondere, altercationibus velociter occurrere, testem rogare, qui etiam in ijs quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi tanto ante præparatis, prosequi nequeant: nec vero his, cum eadem judicijs pluribus dicunt, aut fastidium moveant, velut frigidi & repositi cibi; aut pudorem deprehensa toties audientium memoria infelix suppellex? quæ, sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus & diversis officijs conteratur: cum eo quidem, quod vix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere cum causa, nisi aliquo propriæ quæstionis vinculo copulatus: appareatque eum non tam insertum, quam applicitum; vel quod dissimilis est cæteris, vel quod plerumque assumi etiam parum apte solet; non quia desideratur, sed quia paratus est. ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat enasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad victoriam tendit,

utique

utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verum hactenus evagari satis fuerit. Legum laus & vituperatio jam majores ac prope summis operibus suffecturas vires desiderant: quæ quidem suasoriis an controversiis magis accommodata sit exercitatio, consuetudine & jure civitatum differt. Apud Græcos enim lator earum ad judicem vocabatur; Romanis pro concione suadere ac dissuadere moris fuit. Utroque autem modo pauca de his, & fere certa dicuntur. Nam & genera sunt tria, sacri, publici, privati juris. Quæ divisio ad laudem magis spectat, si quis eam per gradus augeat, quod lex, quod publica, quod ad religionem deum comparata sit. Ea quidem de quibus quæri solet, communia omnibus. Aut enim de jure dubitari potest ejus qui rogat, ut de P. Clodij, qui non rite creatus tribunus arguebatur: aut de ipsius rogationis, quod est varium, sive non trino forte nundino promulgata, sive non idoneo die, sive contra intercessiones, vel auspicia, aliudve quid, quod legitimis obstet, dicitur lata, vel ferri, sive alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent. Nam sunt hæ citra complexum personarum, temporum, causarum. Reliqua eadem fere vero fictoque certamine hujusmodi tractantur. Nam vitium aut in verbis est, aut in rebus. In verbis quæritur, *an satis significent*, *an sit in his aliquid ambiguum*. In rebus, *an lex sibi ipsa consentiat*, *an in præteritum ferri debeat*, *an in singulos homines*. Maxime vero commune est quærere, *an sit honesta*, *an utilis*. Nec ignoro, plures fieri a plerisque partes: sed nos justum, pium, religiosum, cæteraque his similia, honesto

CAP. IV.

CAP. IV. complectimur. Justi tamen species non simpliciter excuti solent. Aut enim de re ipsa quæritur, ut *dignane pœna vel præmio sit*: aut de modo præmij, pœnæve, quia tam major quam minor culpari potest. Utilitas quoque interim natura discernitur, interim tempore. Quædam an obtineri possint, ambigi solet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi solere; cum exemplum rei utriusque nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit eas quoque leges esse, quæ non in perpetuum rogentur, sed de honoribus aut imperijs; qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est. Sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constant enim propria rerum de quibus agitur, non communi qualitate. His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumta tamen a dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum fere constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum, (ut alio quoque libro sum confessus) parum comperi: sed ne ij quidem qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse, Cicero auctor est: quorum insignis maxime Plotius fuit.

CAP. V. SED de ratione declamandi post paulo: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si quemadmodum a grammaticis exigitur poetarum

tarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum lectione susceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, servavimus. Cæterum sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti fere juvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen etiamsi quid novi *vel* sero invenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Græcos, sed magis per adjutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur, etiam illa quæ vim cujusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare virtutes, *vel*, *siquando* ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium est: eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis, cujus quisque eorum velit libri lectioni deserviant. Nam mihi cum facilius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronunciationi quoque assuescant: tum exposita causa in quam scripta legetur oratio, (nam sic clarius quæ *dicentur*, intelligi poterunt) nihil otiosum pati, *quodque* in inventione, quodque in elocutione annotandum erit: quæ narrandi lux, brevitas, fides: quod

CAP. V.

CAP. V. quod aliquando consilium, & quam occulta calliditas. Namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit. Quanta deinceps in dividendo prudentia, quam subtilis & crebra argumentatio: quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat: quanta in maledictis asperitas, in jocis urbanitas. ut denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animumque judicum similem ijs quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sublime: ubi amplificatio laudanda, quæ virtus ei contraria: quid speciose translatum, quæ figura verborum, quæ lenis & quadrata, sed virilis tamen compositio. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitate mirantur, legi palam pueris, ostendique in his quam multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effœminata sint: quæ non laudantur modo a plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum quod sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, & secundum naturam enunciatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero quæ utcunque deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur: non aliter quam distortis, & quocunque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quam ijs quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, lævatisque, & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus. Nec solum hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter

quenter interrogare, & judicium diſcipulorum ex- periri. Sic audientibus ſecuritas aberit, nec quæ di- centur, ſuperfluent aures: ſimulque ad id perdu- centur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant ipſi, & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quam ne ſemper docendi ſint? Hoc diligentiæ ge- nus auſim dicere plus collaturum diſcentibus, quam omnes omnium artes; quæ juvant ſine dubio mul- tum: ſed latiore quadam comprehenſione, per omnes quidem ſpecies rerum quotidie pene naſcentium ire qui poſſunt? Sicut de re militari quanquam ſunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit ſcire, qua ducum quiſque ratione, in qua- li loco, tempore, ſit uſus ſapienter, aut contra. Nam in omnibus fere minus valent præcepta, quam experimenta. An vero declamabit quidem præce- ptor, ut ſit exemplo ſuis auditoribus: non plus con- tulerint lecti Cicero aut Demoſthenes? Corrigetur palam ſi quid in declamando diſcipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem? quinimo etiam jucundius. Aliena enim vitia quiſque reprehendi mavult, quam ſua. Nec deerant plura quæ dicerem: ſed neminem hæc utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere iſtud, quam non diſplicebit. Quod ſi potuerit obtineri, non ita difficilis ſupererit quæ- ſtio, qui legendi ſint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus vide- batur, probaverunt: alij floridius genus, ut ad alen- da primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem & ſtatim & ſemper, ſed ta- men eorum candidiſſimum quemque, & maxime expoſitum velim: ut Livium a pueris magis quam

Cap. V.

Cap. V. Sallustium: & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest; tum (quemadmodum Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus. Duo autem genera maxime cavenda pueris puto. Unum, ne quis eos, antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque, & aliorum similium lectione durescere velit. Fient enim horridi atque jejuni. Nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur: & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis hujus lasciviæ flosculis capti, voluptate quadam prava deliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adament. Firmis autem judiciis, jamque extra periculum positis, suaserim & antiquos legere, ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet; & novos, quibus & ipsis multa virtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnavit: sed dicendi mutavimus genus, & ultra nobis, quam oportebat, indulsimus. ita non tam ingenio illi nos superarunt, quam proposito. Multa ergo licebit eligere: sed curandum erit, ne iis quibus permixta sunt, inquinentur. Quosdam vero etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper & nunc esse, quidni libenter non concesserim modo, verum etiam contenderim? Sed hi qui sint, non cujusque est pro-

nunci-

nunciare. Tutius circa priores vel erratur: ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio judicium antecederet. CAP. V.

FUIT etiam in hoc diversum præcipientium propositum, quod eorum quidam materias quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alij cum primas modo lineas duxissent; post declamationes, quid omisisset quisque tractabant; quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque: & ideo neutrum ab altero separo. sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab errore jam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiunt; divisionem vero ad cogitationem etiam & stylum perferunt: deinde, quod libentius præcipientem audiunt, quam reprehendentem. Si qui vero paulo sunt vivaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus vitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse quæ præceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, & ita tractanda, ut ipsæ res postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut præformata materia secundum cujusque vires. At cum satis composuisse se ad exemplum videbuntur, brevia quædam demonstranda vestigia: quæ persecuti, jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi ipsos oportebit; ne ma- CAP. VI.

CAP. VIII. gaciter fuerit intuitus cujus ingenium presso limatoque genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano, maxime gaudeat; ita se commodaturum singulis, ut in eo quo quisque eminet, provehatur: quod & adjuta cura natura magis evalescat: & si in diversa ducatur, nec in ijs quibus minus aptus est, satis possit efficere: & ea in quæ natus videtur, deserendo faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequenti, sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere dilectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen; alius utilis studio juris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicendi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex ijs quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt ejus operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est. Nam & omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur: aridum atque jejunum non alemus, & quasi vestiemus? Nam si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adjicere concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deterendum id bonum, siquod ingenitum est, existimo, sed augendum, addendumque quod cessat. An vero clarissimus ille præceptorum Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quam discipuli

scipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic judicaret, *ut alteri frænis, alteri calcaribus opus esse* diceret; aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc plane præcipiti concitationem adjuvandam docendo existimavit, cum alterum alterius natura miscendum arbitraretur? Imbecillibus tamen ingenijs sane sic obsequendum sit, ut tantum in id quo vocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficient. Si vero liberalior materia contigerit, & in qua merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est; cæteris tamen non repugnabit, atque ea cura paria faciet ijs in quibus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt ejus certaminis. Erit qui ex his aliqua non possit? In id maxime quod poterit incumbet. Nam sunt hæc duo vitanda prorsus: unum ne tentes quod effici non possit: alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quorum utroque certamine ijsdem diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro providendum erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere: non magis quam phonasco acutis tantum, aut medijs, aut gravibus sonis, aut

Cap. VIII.

CAP. VIII. aut horum etiam particulis excellere. Nam ſicut cithara, ita oratio perfecta non eſt, niſi ab imo ad ſummum omnibus intenta nervis conſentiat.

CAP. IX. PLURA de officijs docentium locutus, diſcipulos id unum interim moneo; ut præceptores ſuos non minus quam ipſa ſtudia ament: & parentes eſſe non quidem corporum, ſed mentium credant. Multum hæc pietas confert ſtudio. nam ita & libenter audient, & dictis credent, & eſſe ſimiles concupiſcent: in ipſos denique cœtus ſcolarum læti & alacres convenient: emendati non iraſcentur, laudati gaudebunt; ut ſint chariſſimi, ſtudio merebuntur. Nam ut illorum officium eſt docere, ſic horum præbere ſe dociles. alioqui neutrum ſine altero ſufficit. Et ſicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & fruſtra ſparſeris ſemina, niſi illa præmollitus foverit ſulcus: ita eloquentia coaleſcere nequit, niſi ſociata tradentis accipientiſque concordia.

CAP. X. IN his primis operibus, quæ non ipſa parva ſunt, ſed majorum quaſi membra atque partes, bene inſtituto, ac ſatis exercitato, jam fere tempus appetet aggrediendi ſuaſorias judicialeſque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipſa declamandi ratione dicenda ſunt: quæ quidem ut ex omnibus noviſſime inventa, ita multo eſt utiliſſima. Nam & cuncta illa de quibus diximus, in ſe fere continet, & veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita eſt celebrata, ut pleriſque videretur ad formandam eloquentiam vel ſola ſufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ duntaxat orationis

repe-

reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione communis. Eo quidem res ista culpa docentium recidit, ut inter præcipuas quæ corrumperent eloquentiam causas, licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ quæ fingentur, quam simillimæ veritati: & declamatio in quantum maxime potest, imitetur eas actiones in quarum exercitationem reperta est. Nam *magos* & *pestilentiam*, & *responsa*, & *sæviores tragicis novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones & interdicta quæremus. Quid ergo? Nunquam hæc supra fidem, & poetica (ut vere dixerim) themata, juvenibus tractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant? Erit optimum: sed certe sint grandia & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ut si jam cedendum est, impleat se declamator aliquando; dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractione curantur, & sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt; ita sibi quoque tenuandos adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus volet. Alioqui tumor ille inanis primos cujuscunque veri operis conatus deprimit. Totum autem declamandi opus qui diversum omnimodo a forensibus causis existimant, ij profecto ne rationem quidem qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam si foro non præparat; aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim attinet judicem præparare, qui nullus est? narrare quod omnes sciant falsum? probati-

CAP. X.

CAP. X. ones adhibere causæ, de qua nemo ſit pronunciaturus? Et hæc quidem otioſa tantum: affici vero, & ira vel luctu permovere, cujus eſt ludibrij, niſi quibuſdam pugnæ ſimulacris ad verum diſcrimen aciemque juſtam conſueſcimus? Nihil ergo inter forenſe genus dicendi, atque hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Utinamque adjici ad conſuetudinem poſſet, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controverſiæ fingerentur, & verba in uſu quotidiano poſita minus timeremus, & jocos inſerere moris eſſet: ob quæ nos, quamlibet per alia in ſcolis exercitati ſimus, tyrones in foro invenimur. Si vero in oſtentationem comparetur declamatio, ſane paululum aliquid inclinare ad voluptatem audientium debemus. Nam & iis actionibus quæ in aliqua ſine dubio veritate verſantur, ſed ſunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus panegyricos, totumque hoc demonſtrativum genus permittitur adhibere plus cultus; omnemque artem (quæ latere plerumque in judicijs debet) non confiteri modo, ſed oſtentare etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam eſt judiciorum conſiliorumque imago, ſimilis eſſe debet veritati: quoniam autem aliquid in ſe habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil ſibi nitoris aſſumere. Quod faciunt actores comici: qui neque ita prorſus, ut nos vulgo loquimur, pronunciant; quod eſſet ſine arte: neque procul tamen a natura recedunt: quo vitio periret imitatio: ſed morem communis hujus ſermonis decore quodam ſcenico exornant. Sic quoque aliqua nos incommoda ex his quas finxerimus materijs, conſe-

quen-

quentur; in eo præcipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus ut videntur, ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum vires, jura, mores, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitijs ducimus. Sed hæc suo quæque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur: ne tamen quid studiosi requirant, etiamsi quid erit quod ad scolas pertineat proprie, in transitu non omittemus. CAP. X.

JAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent: sed natura sua, & scolarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid esset σχῆμα & νόημα, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percontanti, Theodoreus an Apollodoreus esset, Ego, inquit, parmularius sum. Nec sane potuit urbanius ex confessione inscitiæ suæ elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenij præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamaverunt: plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucissimos naturæ. Igitur impetu dicere se, & viribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed (cujus rei gratia plenum sit auditorium) sententiis grandibus, quarum optima quæque a periculo petatur. Quin etiam in CAP. XI.

Cap. XI. cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus exspectant; aut murmure incerto velut classico instincti, concitatissimum corporis motum non enunciandis, sed quærendis verbis accommodant. Nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus aliquid diserti subjungendum sit: eaque diu secum ipsi clareque meditati, desperata connectendi facultate, deserunt: & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia ac nota divertunt. Qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tantum laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum venere, jaculantur. Unde fit, ut dissoluta & ex diversis congesta oratio cohærere non possit, similisque sit commentarijs puerorum, in quos ea quæ alijs declamantibus laudata sunt, regerunt: magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari & servi: & si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

Cap. XII. NE hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti. Primum vitio male judicantium, qui majorem habere vim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quam aperire: rumpere, quam solvere: trahere, quam ducere, putant robustius. Nam & gladiator qui armorum inscius in rixam ruit, & luctator qui totius corporis nisu in id quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur: cum interim & hic frequenter suis viribus ipse prosternitur,

& illum

& illum vehementis impetus excipit adversarij mollis articulus. sed sunt in hac parte quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & divisio cum plurimum valeat in causis, speciem virium minuit: & rudia politis majora, & sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam virtutum vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius vel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo: Affert & ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea quæ dicere ipsi noluissent. Illud quoque alterum quod est in elocutione ipsa periculum, minus vitat, conaturque perdite: unde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui semper quærit quod nimium est: verum & raro evenit, & cætera vitia non pensat. Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere majorem, quod dicunt omnia: doctis est & electio, & modus. His accedit, quod a cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum & argumentorum apud corrupta judicia frigus evitant: nihilque aliud quam quo vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida & abjecta sunt: ut *lumina non inter umbras* (quemadmodum Cicero dicit) *sed plane in tenebris clariora sunt.* Itaque ingeniosi vocentur ut libet, dum tamen constet, contumeliose sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & vino vetustatem

Cap. XII.

CAP. XII. ſtatem: ſed vitia detrahit: atque eo ſolo minus eſt quod literæ perpolierunt, quo melius. Verum hi pronunciatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubique, & omnia levata (ut ipſi vocant) manu emugiunt, multo diſcurſu, anhelitu, jactatione, geſtu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in oratione multa ſummittere, variare, diſponere, ita etiam in pronunciando ſuum cuique eorum quæ dicet, colori accommodare actum ſciat: & ſi quid ſit perpetua obſervatione dignum, modeſtus & eſſe & videri malit. At illi hanc vim appellant, quæ eſt potius violentia: cum interim non actores modo aliquos invenias, ſed (quod eſt turpius) præceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem conſecuti, omiſſa ratione, ut tulit impetus, paſſim tumultuentur, eoſque qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & jejunos, & trepidos, & infirmos, ut quodque verbum contumelioſiſſimum occurrit, appellant. Verum illis quidem gratulemur, ſine labore, ſine ratione, ſine diſciplina diſertis. nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati ſumus, & in foro quoque dicendi; quia honeſtiſſimum finem putabamus, deſinere dum deſideraremur; inquirendo ſcribendoque talia conſolemur otium noſtrum, quæ futura uſui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certe ſunt voluptati.

CAP. XIII. Nemo autem a me exigat id præceptorum genus, quod eſt a pleriſque ſcriptoribus artium traditum,

ditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram: utique prooemium, & id quale: proxima huic narratio: quæ lex deinde narrandi: propositio post hanc, vel, ut quibusdam placuit, excursio: tum certus ordo quæstionum, cæteraque quæ velut si aliter facere fas non sit, quidam tantum quantum jussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno & brevi præscripto contineretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia varie, & ad rerum momenta convertitur. Quid si enim præcipias imperatori, quoties aciem instruet, dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, sylvis, asperitate alia prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis: nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nunc legione pugnabitur: nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita prooemium necessarium, an supervacuum: breve, an longius: ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permutato, causæ docebunt. Itemque de quæstionum ordine, cum in eadem controversia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve scitis sancta sunt ista præcepta, sed hoc quicquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui nec CAP. XIII.

CAP. XIII. nec ſcriberem: verum ſi eadem illa nobis aliud ſuadebit utilitas, hanc relictis magiſtrorum auctoritatibus ſequemur. Equidem id maxime præcipiam, ac repetens iterum iterumque monebo: Res duas in omni actu ſpectet orator, quid deceat, quid expediat. Expedit autem ſæpe mutare ex illo conſtituto traditoque ordine aliqua, & interim decet; ut in ſtatuis atque picturis videmus, variari habitus, vultus, ſtatus. Nam recti quidem corporis vel minima gratia eſt: nempe enim adverſa fit facies, & demiſſa brachia, & juncti pedes, & a ſummis ad ima rigens opus. Flexus ille, & ut ſic dixerim, motus, dat actum quendam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in vultu mille ſpecies. Curſum habent quædam & impetum, ſedent alia, vel incumbunt. nuda hæc, illa velata ſunt: quædam mixta ex utroque. Quid tam diſtortum & elaboratum, quam eſt ille *Diſcobolus* Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, nonne ab intellectu artis abſuerit, in qua vel præcipue laudabilis eſt illa ipſa novitas, ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in ſenſibus, quæque in verbis ſummutant etiam aliquid a recto, atque hanc præ ſe virtutem ferunt, quod a conſuetudine vulgari receſſerunt. Habet in pictura ſpeciem tota facies: Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero oſtendit, ut amiſſi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda ſunt quædam, ſive oſtendi non debent, ſive exprimi pro dignitate non poſſunt? ut fecit Timanthes, ut opinor, Cithnius, in ea tabula qua Coleten Tejum vicit. Nam cum in Iphigenia

immo

immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorem Ulyssem, addidisset Menelao quem summum poterat ars efficere mœrorem: consumtis affectibus, non reperiens quo digne modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, & suo cuique animo dedit æstimandum. Nonne huic simile est illud Sallustianum, *Nam de Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere?* Propter quæ mihi semper moris fuit, quam minime alligare me ad præcepta quæ καθολικὰ vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) universalia, vel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his plenius suo quidque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis technicorum tutos, putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam monstrent: a qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque & stratum militari labore iter sæpe deserimus compendio ducti: & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circuire cogemur: & si janua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Late fusum opus est, & multiplex, & prope quotidie novum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sint tamen tradita, quid ex his optimum, & si qua mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar. CAP. XIII.

CAP. XIV. RHETORICEN in Latinum transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani ſermonis augere tentaverint. Sed non omnia nos ducentes ex Græco ſequuntur, ſicut ne illos quidem quoties ſuis utique verbis ſignare noſtra voluerunt. Et hæc interpretatio non minus dura eſt, quam illa Plauti *eſſentia* atque *entia*: ſed ne propria quidem. Nam *oratoria* ſic efferetur, ut elocutoria: *oratrix* ut elocutrix. Illa autem de qua loquimur rhetorice, talis eſt, qualis eloquentia: nec dubie apud Græcos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appoſitum, ars rhetorica, ut navis piratica: altero nomen rei, qualis eſt philoſophia, amicitia. Nos ipſam nunc volumus ſignificare ſubſtantiam, ut grammatice literatura eſt, non *literatrix*, quemadmodum *oratrix*: nec *literatoria*, quemadmodum *oratoria*. Verum in rhetorice non ſic. Non pugnemus igitur: cum præſertim plurimis alioqui Græcis ſit utendum. Nam certe ſi *Philoſophos*, & *muſicos*, & *geometras* dicam: nec vim afferam his nominibus indecora in Latinum ſermonem mutatione. Denique cum M. Tullius etiam ipſis librorum quos hac de re primum ſcripſerat titulis, Græco nomine utatur, profecto non eſt verendum ne temere videamur oratori maximo de nomine artis ſuæ credidiſſe. Igitur rhetorice (jam enim ſine metu cavillationis utemur hac appellatione) ſic, ut opinor, optime dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ diſciplina percipi debet: ea eſt bene dicendi ſcientia. Artifex eſt qui percipit hanc artem, id eſt orator, cujus eſt

ſumma

summma bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco: nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar. CAP. XIV

ANTE omnia, quid sit rhetorice: quæ finitur quidem varie, sed quæstionem habet duplicem. aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione verborum dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hoc differentia, quod alij malos quoque viros posse oratores dici putant: alij (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artemque de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem qui dicendi facultatem a majore ac magis expetenda vitæ laude secernunt, quidam rhetoricen vim tantum, quidam scientiam, sed non virtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed a scientia & virtute dijunctam, quidam etiam pravitatem quandam artis, id est κακοτεχνίαν nominaverunt. *Hi fere* aut in persuadendo, aut in dicendo apte ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis rhetorices vis persuadendi. Quod ego vim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem vocant: quæ res ne quid afferat ambiguitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re vera ars quæ circumfertur, ejus est) duxit. Qui cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est πειθοῦς δημιουργόν. *Neque* enim mihi permiserim eadem uti declinatio- CAP. XV.

CAP. XV. ne, qua Ennius M. Cethegum Suadæ medullam vocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine ejus inſcriptus eſt, idem fere dicit: ſed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non ſuam. Cicero pluribus locis ſcripſit, oratoris officium eſſe, dicere apposite ad perſuadendum. In rhetoricis etiam, quos ſine dubio ipſe non probat, finem facit perſuadere. Verum & pecunia perſuadet, & gratia, & auctoritas dicentis, & dignitas, & poſtremo aſpectus etiam ipſe ſine voce, quo vel recordatio meritorum cujuſque, vel facies aliqua miſerabilis, vel formæ pulchritudo ſententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius, quum ſciſſa veſte cicatrices quas is pro patria pectore adverſo ſuſcepiſſet, oſtendit, non orationis habuit fiduciam, ſed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipſo aſpectu maxime motum in hoc ut abſolveret reum, creditum eſt. Sergium quidem Galbam miſeratione ſola, qua non ſuos modo liberos parvulos in concionem produxerat, ſed Galli etiam Sulpitij filium ſuis ipſe manibus circumtulerat, elapſum eſſe, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione teſtatum eſt. Et Phrynem non Hyperidis actione, quanquam admirabili, ſed aſpectu corporis, quod illa ſpecioſiſſimum alioqui, diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quæ ſi omnia perſuadent, non eſt hic de quo locuti ſumus, idoneus finis. Ideoque diligentiores viſi ſunt ſibi, qui cum de rhetorice idem ſentirent, exiſtimaverunt eam, vim dicendo perſuadendi. Quem finem Gorgias in eodem de quo ſupra diximus libro, velut coactus a Socrate facit. a

quo

quo non dissentit Theodectes, sive ipsius id opus est quod de rhetorice nomine ejus inscribitur; sive, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor velit. Sed ne hoc quidem satis est comprehensum. persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt alij quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contra non persuadet semper orator: ut interim non sit proprius hic finis ejus; interim sit communis cum ijs qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens judicialis orationis primum & super omnia esse persuadere judici, & sententiam ejus ducere in id quod velit. Nam & ipse oratorem fortunæ subjicit: ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit, *rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia.* Qui finis & illud vitium de quo supra diximus, habet: & insuper, quod nihil nisi inventionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Hermagoræ, qui finem ejus esse ait persuasibiliter dicere, & alijs qui eandem sententiam non eisdem tantum verbis explicant, ac finem esse demonstrant, dicere quæ oporteat omnia ad persuadendum, satis responsum est, cum persuadere non tantum oratoris esse convicimus. Addita sunt his alia varie. Quidam enim circa res omnes, quidam circa civiles modo versari rhetoricen putaverunt. quorum verius utrum sit, in eo loco qui hujus quæstionis proprius est, dicam. Omnia subjecisse oratori videtur Aristoteles, cum dixit, *vim esse dicendi quicquid in quaque re possit esse persuasibile.* Et

CAP. XV.

CAP. XV. Patrocles, qui non quidem adjicit, *in quaque re*; ſed nihil excipiendo, idem oſtendit. *Vim* enim vocat *inveniendi quod ſit in oratione perſuaſibile.* qui fines & ipſi ſolam complectuntur inventionem. Quod vitium fugiens Theodorus, *vim* putat *inveniendi & eloquendi cum ornatu credibilia in omni oratione.* Sed cum eodem modo credibilia quo perſuaſibilia etiam non orator inveniat: adjiciendo, *in omni oratione*, magis quam ſuperiores, concedit ſcelera quoque perſuadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem, perſuadendi ſe artificem in judicijs & alijs cœtibus eſſe ait; de juſtis quoque & injuſtis tractare: cui Socrates perſuadendi non docendi concedit facultatem. Qui vero non omnia ſubjiciebant oratori, ſolicitius ac verboſius, ut neceſſe erat, adhibuerunt diſcrimina: quorum fuit Ariſton Critolai Peripatetici diſcipulus, cujus hic finis eſt, *ſcientia videndi & agendi in quæſtionibus civilibus per orationem popularis perſuaſionis.* Hic ſcientiam, quia Peripateticus eſt, non ut Stoici, virtutis loco ponit: popularem autem comprehendendo perſuaſionem, etiam contumelioſus eſt adverſus artem orandi, quam nihil putat doctis perſuaſuram. Illud de omnibus qui circa civiles demum quæſtiones oratorem judicant verſari, dictum ſit, excludi ab his plurima oratoris officia: illam certe laudativam totam, quæ eſt rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, ut jam ad eos veniamus qui artem quidem eſſe eam, ſed non virtutem, putaverunt. Ita enim dicit (ut ipſis eorum verbis utar qui hoc ex Græco tranſtulerunt) *Ars inventrix, & judicatrix, & enunciatrix decente ornatu ſecundum menſionem*

ejus

ejus quod in quoque potest sumi persuasibile in materia civili. Itemque Cornelius Cellus, qui finem rhetorices ait, *dicere persuasibiliter in dubia, & civili materia.* Quibus sunt non dissimiles, qui ab alijs traduntur; qualis est ille, *Vis videndi & eloquendi de rebus civilibus subjectis sibi, cum quadam persuasione, & quodam corporis habitu, & eorum quæ dicit pronunciatione.* Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque vim, neque scientiam, neque artem putaverunt: sed Critolaus usum dicendi: nam hoc τριϐὴ significat. Athenæus fallendi artem. Plerique autem dum pauca ex Gorgia Platonis, a prioribus imperite excerpta, legere contenti, neque hoc totum, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non *artem*, sed *peritiam quandam gratiæ ac voluptatis* existimet: & alio loco, *civilitatis particulæ simulacrum*, & *quartam partem adulationis:* quod duas partes civilitatis corpori assignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem: duas animo, legalem, atque justitiam. Adulationem autem medicinæ, vocet coquorum artificium: & exercitatricis, mangonum, qui colorem fuco, & verum robur inani sagina mentiantur: legalis, cavillatricem: justitiæ, rhetoricen. Quæ omnia sunt quidem scripta in hoc libro: dictaque a Socrate, cujus persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alij sunt ejus sermones ad coarguendos qui contra disputant compositi, quos ἐλεγκτικὺς vocant, alii ad præcipiendum, qui δογματικοὶ appellantur. Socrates autem, seu Plato,

Cap. XV.

CAP. XV. to, eam quidem quæ tum exercebatur, rhetoricen, talem putavit. nam & dicit his verbis *τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε.* veram autem & honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita cluditur, *οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια καὶ πράσσειν.* Ad quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus juvenili calore inconsideratior: contra quem illa de simulacro & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam, *τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων.* ut appareat Platoni non rhetoricen videri malam, sed eam veram nisi justo ac bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consummari citra justitiæ quoque scientiam non posse: cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset? quæ certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus quod facultate dicendi male utebatur, invectus est. Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo composuerat: & tum maxime scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen a justitia separarent, & veris credibilia præferrent: nam id quoque dicit in Phædro. Consensisse autem illis superioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cujus hæc verba sunt, *Orator simile tantum veri petit.* Deinde paulo post, *Non enim bona conscientia, sed victoria, litigantis est*

præ

præmium. Quæ si vera essent, pessimorum hominum foret, hæc tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta, & nequitiam præceptis adjuvare. Sed illi rationem opinionis suæ viderint. Nos autem ingressi formare perfectum oratorem, quem inprimis esse virum bonum volumus, ad eos qui de hoc opere melius sentiunt, revertamur. Rhetoricen autem quidam eandem civilitatem esse judicaverunt: Cicero *scientiæ civilis partem* vocat. Civilis autem scientia idem quod sapientia est. Quidam etiam philosophiæ. Sed Isocratis huic ejus substantiæ maxime convenit finitio, *Rhetoricen esse bene dicendi scientiam.* Nam & orationis omnes virtutes semel complectitur, & protinus mores etiam oratoris; cum bene dicere non possit nisi vir bonus. Idem valet Chrysippi finis ille ductus a Cleanthe, *scientia recte dicendi.* Sunt plures ejusdem, sed ad alias quæstiones magis pertinent. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, *Persuadere quod oporteat:* nisi quod artem ad exitum alligat. Bene Areus, *Dicere secundum virtutem orationis.* Excludunt a rhetorice malos & illi qui scientiam civilium officiorum eam putaverunt, si scientiam virtutem judicant: sed anguste intraque civiles quæstiones coercent. Albutius non obscurus professor atque auctor, scientiam bene dicendi esse consentit: sed exceptionibus peccat, adjiciendo, *circa civiles quæstiones,* & *credibiliter.* quarum jam utrique responsum est. Probabilis & illi voluntatis, qui recte sentire & dicere, rhetorices putaverunt. Hi sunt fere fines maxime illustres, & de quibus præcipue disputatur. Nam omnes quidem persequi, neque attinet, neque possum: cum pravum quoddam CAP. XV.

CAP. XV. (ut arbitror) ſtudium circa ſcriptores artium exſtiterit, nihil eiſdem verbis quæ prior aliquis occupaſſet, finiendi: quæ ambitio procul aberit a me. Dicam enim non utique quæ invenero, ſed quæ placebunt: ſicut hoc, *rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiam*: cum reperto quod eſt optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, ſimul manifeſtum eſt illud quoque, quem finem, vel quid ſummum & ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit: nam ſi eſt ipſa bene dicendi ſcientia; finis ejus & ſummum eſt bene dicere.

CAP. XVI SEQUITUR quæſtio, an utilis rhetorice? Nam quidam vehementer in eam invehi ſolent: &, quod ſit indigniſſimum, in accuſationem orationis utuntur orandi viribus: eloquentiam eſſe quæ pœnis eripiat ſceleſtos; cujus fraude damnentur interim boni: conſilia ducantur in pejus: nec ſeditiones modo turbæque populares, ſed bella etiam inexpugnabilia excitentur: cujus denique tum maxime ſit uſus, cum pro falſis contra veritatem valet. Nam & Socrati objiciunt comici, docere eum quomodo pejorem cauſam meliorem faciat: & contra Tiſiam & Gorgiam ſimilia dicit polliceri Plato. Et his adjiciunt exempla Græcorum Romanorumque, & enumerant qui pernicioſa, non ſingulis tantum, ſed rebus etiam publicis, uſi eloquentia, turbaverint civitatum ſtatus, vel everterint: eoque & Lacedæmoniorum civitate expulſam: & Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut reciſam orandi poteſtatem. Quo quidem modo nec duces

erunt

erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec Cap. XVI
ipsa denique sapientia. Nam & dux Flaminius, & Grachi, Saturnini, Glauciæ magistratus, & in medicis venena, & in ijs qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerunt sæpe valetudinis causas. Nunquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita, & (ne terrenis immorer) solem lunamque præcipua siderum, aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem cæcus ille Appius dicendi viribus diremisse? Aut non divina M. Tullij eloquentia & contra leges Agrarias popularis fuit, & Catilinæ fregit audaciam, & supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Nonne perterritos militum animos frequenter a metu revocat oratio; & tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiorem esse persuadet? Neque vero me Lacedæmonij atque Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem juris adstringerent. Quin ipsa vitæ præcepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiamsi in utramque partem valent arma facundiæ, non ta-

CAP. XVI men est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos forsitan quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si vero est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator inprimis vir bonus: utilem certe eam esse confitendum est. Et hercle deus ille princeps parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separavit a cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quam dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate præstantiora in illis mutis videmus; eadem minus egere acquisitæ extrinsecus opis: nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obvio fere victus: circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, ejusque nos socios esse cum dis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse cæteris animalibus, quam intellectum & cogitationem quandam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quinetiam reponere in hyemem alimenta; opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone quæ id faciunt, muta atque irrationabilia vocantur. Denique homines quibus negata vox est, quantulum adjuvat animus ille cœlestis. Quare si nihil a dijs oratione melius accepimus, quid tam

tam dignum cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præſtare hominibus, quam quo ipſi homines cæteris animalibus præſtant? Eo quidem magis, quod nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id eo manifeſtum erit, ſi cogitaverimus, unde, & quouſque jam provecta ſit orandi facultas, & adhuc augeri poteſt. Nam ut omittam, defendere amicos, regere conſilijs ſenatum, populum, exercitum in quæ velit ducere, quam ſit utile, conveniatque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipſum eſt, ex communi intellectu, verbiſque quibus utuntur omnes, tantum aſſequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, ſed quod Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris? Cap. XVI

FINIS non erit, ſi exſpatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Tranſeamus igitur ad eam quæſtionem quæ ſequitur, an rhetorice ars ſit? Quod quidem adeo ex ijs qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipſis librorum titulis teſtatum ſit ſcriptos eos de arte rhetorica: Cicero vero etiam quæ rhetorice vocetur, eſſe artificioſam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum vindicarunt, ut ſtudijs aliquid ſuis præſtitiſſe videantur: ſed cum his philoſophi & Stoici & Peripatetici plerique conſentiunt. Ac me dubitaſſe confiteor, an hanc partem quæſtionis tractandam putarem. nam quis eſt adeo non ab eruditione modo, ſed a ſenſu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi, & e luto vaſa ducendi artem putet: *r*hetoricen autem, maximum ac pulcherrimum (ut ſupra diximus) opus, in tam ſublime faſtigium Cap. XVII.

Cap. XVII. ſtigium exiſtimet ſine arte veniſſe ? Equidem illos qui contra diſputaverunt, non tam id ſenſiſſe quod dicerent, quam exercere ingenia materiæ difficultate credo voluiſſe : ſicut Polycratem cum Buſiridem laudaret, & Clytemneſtram : quanquam is, quod his diſſimile non eſſet, compoſuiſſe orationem quæ eſt habita contra Socratem, dicitur. Quidam naturalem eſſe rhetoricen volunt, & tamen adjuvari exercitatione non diffitentur : ut in libro Ciceronis de Oratore dicit Antonius, obſervationem quandam eſſe, non artem. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, eſt poſitum ; ſed ut Antonij perſona ſervetur, qui diſſimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuiſſe Lyſias videtur: cujus ſententiæ talis defenſio eſt, quod indocti & barbari & ſervi pro ſe cum loquuntur, aliquid dicant ſimile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecentur. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes, Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuiſſe: atqui dixiſſe homines pro ſe, & in alios ſemper: doctores artis, ſero jam & circa Tiſiam & Coraca primum repertos. orationem igitur ante artem fuiſſe, eoque artem non eſſe. Nos porro quando cœperit hujus rei doctrina, non laboramus: quanquam apud Homerum, & præceptorem Phœnicem tum agendi tum etiam loquendi, & oratores plures, & omne, in tribus, orationis genus, & certamina quoque propoſita eloquentiæ inter juvenes, invenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites ſunt & actores. Illud admonere ſatis eſt, omnia quæ ars conſummaverit, a natura initia duxiſſe: aut tollatur medicina, quæ ex obſervatione ſalubrium atque his contrario-

trariorum reperta eſt, & ut quibuſdam placet, tota conſtat experimentis. Nam & vulnus deligavit aliquis, antequam hæc ars eſſet: & febrem quiete & abſtinentia, non quia rationem videbat, ſed quia id valetudo ipſa coegerat, mitigavit. Nec fabrica ſit ars: caſas enim primi illi ſine arte fecerunt. Nec muſica: cantatur ac ſaltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita ſi rhetorice vocari debet ſermo quicunque, fuiſſe eam antequam eſſet ars, confitebor. Si vero non quiſquis loquitur, orator eſt, & tum non tanquam oratores loquebantur; neceſſe eſt oratorem factum arte, nec ante artem fuiſſe, fateantur. Quo illud quoque excluditur quod dicunt, non eſſe artis id quod faciat qui non didicerit: dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cujus rei confirmationem afferunt Demadem remigem & Æſchinem hypocriten oratores fuiſſe. falſo. Nam neque orator eſſe qui non didicit, poteſt: & hos ſero potius quam nunquam didiciſſe quis dixerit: quanquam Æſchines ab initio ſit verſatus in literis, quas pater ejus etiam docebat: Demadem neque non didiciſſe certum ſit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuſcunque poſtea fuit, feciſſe. Nam id potentiſſimum diſcendi genus eſt. Sed & præſtantiorem, ſi didiciſſet, futurum fuiſſe dicere licet. Neque enim orationes ſcribere eſt auſus, ut eum multum valuiſſe in dicendo ſciamus. Ariſtoteles, ut ſolet, quærendi gratia, quædam ſubtilitatis ſuæ argumenta excogitavit in Gryllo: ſed idem & de arte rhetorica tres libros ſcripſit, & in eorum primo non artem ſolum eam fatetur, ſed ei particulam civilitatis, ſicut Dialecticis,

CAP. XVII.

CAP. XVII. cis, assignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaque potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quæstio evadat. Prima his argumentatio ex materia est. Omnes enim artes ajunt habere materiam; quod est verum: rhetorices nullam esse propriam; quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper vera sit: rhetoricen assentiri falsis: non esse igitur artem. Ego rhetoricen nonnunquam dicere falsa pro veris confitebor, sed non ideo in falsa quoque opinione, concedam: quia longe diversum est, ipsi quid videri, & ut alij videatur, efficere. nam & imperator falsis utitur sæpe: ut Hannibal, cum inclusus a Fabio, sarmentis circum cornua boum deligatis incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit; sed illum fefellit: ipse quid verum esset, non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedæmonius, cum permutato cum uxore habitu e custodia ut mulier evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item orator cum falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero cum se tenebras offudisse judicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor cum vi artis suæ efficit ut quædam eminere in opere,

re,

re, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. Ajunt etiam, omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant: hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non præstari eum qui promittatur. mentiuntur. Nos esse finem jam ostendimus, & quis esset diximus. Præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autem hoc quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator arsque a nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cum bene dixit, etiamsi non vincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator vult salva nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetq; notum illud, *Dum clavum rectum teneam.* Et medicus sanitatem ægri petit; si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut post paululum clarius ostendemus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoque quod dicitur, Artes scire quando sint finem consecutæ, rhetoricen nescire. Nam se quisque bene dicere intelligit. Uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falsum dicat, & affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur: ideoque nec vitium. Nam & mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perduci judex non poterit, necessario movebit orator. Imperiti enim

CAP. XVII.

R judi-

CAP. XVII. judicant, & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes judices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumta, falsique testes; perquam sit exiguus eloquentiæ locus, & prope in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia veritas: arte pugnandum est; & adhibenda quæ prosunt. Neque enim qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest. Plurima vero ex eo contra rhetoricen cavillatio est, quod ex utraque causæ parte dicatur. Inde hæc, Nullam esse artem sibi contrariam, rhetoricen esse contrariam sibi. Nullam artem destruere quod effecerit, accidere hoc rhetorices operi. Item, aut dicenda eam docere, aut non dicenda: itaque vel per hoc non esse artem, quod non dicenda præcipiat: vel per hoc, quod cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat. Quæ omnia apparet de ea rhetorice dici, quæ sit a bono viro atque ab ipsa virtute sejuncta: alioquin ubi injusta causa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque parte orator, id est vir bonus dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapientes aliquando justæ causæ in diversum trahant, quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis: atque ita quidem, ut appareat hæc adversus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam rhetorice non est contraria sibi. Causa enim cum causa, non illa secum ipsa componitur. Nec si

pugnent

pugnent inter se qui idem didicerunt; idcirco ars, quæ utrique tradita est, non erit: Alioqui nec armorum, quia sæpe gladiatores sub eodem magistro eruditi, inter se componuntur. Nec gubernandi, quia navalibus præliis gubernator est gubernatori adversus. Nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. Item non evertit opus rhetorice quod efficit. neq; enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem: quia apud eos qui in persuadendo finem putant, aut si quis (ut dixi) casus duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quærentur. Non autem si quid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. Nam ut candido candidius & dulci dulcius non est adversum, ita nec probabili probabilius. Neque præcipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quæ in quaque causa dicenda sunt. Non semper autem, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit: sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendantur. Ponuntur hæ quoque in secundo Ciceronis de oratore libro contradictiones, Artem earum rerum esse quæ sciantur, oratoris omnem actionem opinione, non scientia contineri: quia & apud eos dicat qui nesciant, & ipse dicat aliquando quæ nesciat. Ex his alterum, id est an sciat judex de quo dicatur, nihil ad oratoris artem: alteri respondendum, Ars earum rerum est, quæ sciuntur; Rhetorice ars est bene dicendi; bene autem dicere scit orator. Sed nescit an verum sit quod dicit. Ne hi quidem qui ignem, aut aquam, aut quatuor elementa aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerunt, tradunt: nec

CAP. XVII.

CAP. XVII. qui intervalla siderum, & mensuras solis ac terræ colligunt: disciplinam tamen suam, artem vocant. Quod si ratio efficit, ut hæc non opinari, sed propter vim probationum scire videantur; eadem ratio idem præstare oratori potest. Sed an causa vera sit, nescit: Ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat qui hoc se pati dicet: curabit tamen tanquam id verum sit, & erit ars medicina. Quid? quod rhetorice non utique propositum habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia: scit autem esse verisimilia quæ dicit. Adjiciunt his qui contra sentiunt, quod sæpe quæ in aliis litibus impugnarunt actores causarum, eadem in aliis defendant. Quod non artis, sed hominis est vitium. Hæc sunt præcipua quæ contra rhetoricen dicantur: alia & minora, & tamen ex his fontibus derivata. Confirmatur autem eam esse artem breviter. Nam sive (ut Cleanthes voluit) *ars est potestas via id est, ordine efficiens*; esse certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finem vitæ utilem: jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid quod & inspectione, & exercitatione, ut artes cæteræ, constat? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod fere constat; cum ab ea specie magis quam genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in

rheto-

rhetorices opere superabit; neque essent ejus aliter tam multa præcepta, tamque magni qui docerent. Id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis præcipue qui rationem dicendi a bono viro non separamus. CAP. XVII.

CUM sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione & æstimatione rerum, qualis est Astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur: aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est saltatio: aliæ in effectu, quæ operis quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura: fere judicandum est rhetoricen in actu consistere. Hoc enim quod est officii sui perficit: atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam & potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente: & si desierit agere, vel proposito vel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effective quoque aliquid simile scriptis orationibus, vel historiis (quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus) consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus CAP. XVIII.

ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur activa, vel administrativa. Nam & hoc ejusdem rei nomen est.

CAP. XIX.

SCIO quæri etiam, naturane plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: neque enim consummatus orator nisi ex utraque fieri potest: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco quæstionem velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturæ credam esse momentum, consummatos autem plus doctrinæ debere quam naturæ putabo, sicut terræ nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit: e terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fœcundo plus cultor quam ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quam in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ est. hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materia optima melior.

CAP. XX.

ILLA quæstio est major, an ex mediis artibus, quæ neque laudari per se, neque vituperari possunt, sed utiles aut secus secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice: an sit, ut com-

pluribus

pluribus etiam philosophorum placet, virtus. Equidem illud quod in studiis dicendi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto; (multos enim video, sine ratione, sine literis, qua vel impudentia vel fames duxit, ruentes) aut malam quasi artem quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterunt. Ματαιοτεχνία, quoque est quædam, id est supervacua artis imitatio, quæ nihil sane neque boni neque mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ciceris ex spatio distante missa, in acum continuò & sine frustratione inserebat: quem cùm spectasset Alexander, donasse dicitur ejusdem leguminis modio. quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verum hæc quam instituere conamur, & cujus imaginem animo concepimus, quæ bono viro convenit, quæque est vera rhetorice, virtus erit. Quod philosophi quidem multis & acutis conclusionibus colligunt: mihi vero etiam planiore hac proprieque nostra probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur; Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit: Et si virtutes sunt, ad quas nobis etiam ante quam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura; ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos, ut pos-

CAP. XX.

CAP. XX

ut possimus orare pro bonis, etiamsi non perfecte; tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem autem his natura artibus est, quæ a virtute sunt remotæ: Itaque cum duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur: altera concisa, quæ dialectice: quas quidem Zenon adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem, etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, nisi honestorum ac turpium peritus? aut in suadendo, nisi utilitate perspecta? aut in judiciis, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit? ut si virtus non est, nec perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoque animalium est virtus, qua præstat cætera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas: hominem porro ratione atque oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia, quam in ratione virtutem ejus esse credamus? Recteque hoc apud Ciceronem disserit Crassus. Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus. Et ipse Cicero in sua persona, cum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat. At procemium aliquando & narrationem dicit malus homo, & argumenta; sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit

gnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: & tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate supra tractavimus. CAP. XX.

CAP. XXI.

MATERIAM rhetorices quidam dixerunt esse orationem; qua in sententia ponitur apud Platonem Gorgias. Quæ si ita accipitur ut sermo quacunque de re compositus dicatur oratio, non materia, sed opus est: ut statuarii statua. nam & oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerum substantia faciunt. Quidam argumenta persuasibilia: quæ & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & materia egent. Quidam civiles quæstiones: quorum opinio non qualitate, sed modo erravit. Est enim hæc materia rhetorices, sed non sola. Quidam, quia virtus sit rhetorice, materiam ejus totam vitam vocant. Alij, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleræque earum versentur in partibus, sicut justitia, fortitudo, continentia, proprijs officijs & suo fine intelliguntur: rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum ethice negotialem assignant, id est, πραγματικόν. Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices judico, omnes res quæcunque ei ad dicendum subjectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus. Et in Phædro palam, non in *judicijs* modo & concionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis rhetoricen esse demonstrat.

 Quo ma-

CAP. XXI. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat *res quæ subjecta sunt ei*, sed certas demum putat esse subjectas. Alio vero, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis, *Quanquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quæcunque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur.* Atque adhuc alibi, *Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materia) omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.* Hanc autem quam nos materiam vocamus, id est res subjectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiamsi est multiplex: & aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice. Namque ea in omnibus quæ sunt ædificio utilia, versatur. Et cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit. Nam sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur & alius. Nam si quæram quæ sit materia statuarii, dicetur æs: si quæram quæ sit excusoris, id est, ejus fabricæ quam Græci χαλκευτικὴν vocant, similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum a statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars,

ars, quia unctio & exercitatio cum palæstrica, ciborum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, utili, justo disserere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem à bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? cum præsertim primo libro jam ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut *illi* potius in nostra materia versentur. Denique cum sit dialectices materia de rebus subjectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa, cur non eadem perpetuæ quoque materia videatur? Solet a quibusdam & illud poni, *Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est.* Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc invenio, *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.* sed mihi satis est, ejus esse oratorem rei, de qua dicit, non inscium. Neque enim omnes causas novit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet. Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de musice musicus? Si nesciat orator quid sit de quo quæritur, plane melius. Nam & litigator rusticus illiteratusque de causa sua melius quam orator, qui nescit quid in lite sit, dicet: sed accepta à musico, à fabro, sicut a litigatore, *melius* orator quam ipse qui docuerit. Verum &

CAP. XXI faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An hujusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo cum de faciendo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? Atqui opus erat ratione architectorum. Livores & tumores in corpore, cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras & numeros non versabitur? Dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subjecta. Ita sic quoque recte diximus materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subjectas; quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, qua quisque de re vellet. Hermagoras quoque dicendo materiam esse in causa & in quæstionibus, omnes res subjectas erat complexus. Sed quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adjuvamur. Nihil est enim quod non in causam aut quæstionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, judicialem, deliberativam, demonstrativam, pene & ipse

ipſe oratori ſubjecit omnia. nihil enim non in haec cadit. Quaeſitum a pauciſſimis etiam de inſtrumento eſt. Inſtrumentum voco, ſine quo formari materia, & in id quod velimus effici opus non poſſit. Verum hoc ego non artem credo egere, ſed artificem. Neque enim ſcientia deſiderat inſtrumentum, quae poteſt eſſe conſummata, etiamſi nihil faciat; ſed ille artifex, ut caelator caelum, & pictor penicilla. Itaque haec in eum locum quo de oratore dicturi ſumus, differamus. CAP. XXI

M. FA-

CAP. XXI faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An hujusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo cum de faciendo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? Atqui opus erat ratione architectorum. Livores & tumores in corpore, cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras & numeros non versabitur? Dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subjecta. Ita sic quoque recte diximus materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subjectas; quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, qua quisque de re vellet. Hermagoras quoque dicendo materiam esse in causa & in quæstionibus, omnes res subjectas erat complexus. Sed quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adjuvamur. Nihil est enim quod non in causam aut quæstionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, judicialem, deliberativam, demonstrativam, pene & ipse

ipse oratori subjecit omnia. nihil enim non in haec cadit. Quaesitum a paucissimis etiam de instrumento est. Instrumentum voco, sine quo formari materia, & in id quod velimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quae potest esse consummata, etiamsi nihil faciat; sed ille artifex, ut caelator caelum, & pictor penicilla. Itaque haec in eum locum quo de oratore dicturi sumus, differamus. Cap. XXI

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER III.

CAP. I.

QUONIAM in libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, & quis finis ejus; artem quoquè eam esse, & utilem, & virtutem, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus: materiamque ei res omnes de quibus dicere oporteret, subjecimus: jam hinc, unde cœperit, quibus constet, quo quæque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me præcipue, quod hic liber inchoat, opus, studiosos ejus desiderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diversissimæ fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratia (namque in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum quæ necessaria studiis arbitramur,

mur, si ducti jucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne jejuna atq; arida traditio averteret animos, & aures præsertim tam delicatas raderet, verebamur. qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. namque hac, ut est notum, similitudine utitur: CAP. I.

Ac veluti pueris absynthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flavoque liquore. & quæ sequuntur. Sed nos veremur ne parum hic liber mellis, & absynthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis quam dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me, sed ab alijs tradita, continebit: habeat etiam quosdam qui contra sentiant & adversentur, propterea quod plurimi auctores quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, atque in suam quisque duxit sequentes. Illi autem probant qualecunque ingressi sunt iter: nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaveris, quia nemo non didicisse mavult, quam discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum, primo ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos quos poetæ tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi, Corax & Tisias Siculi: quos insecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centum & novem vixit annos)

CAP. I. nos) cum multis ſimul floruit: ideoque & illorum, de quibus ſupra dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem uſque duravit. Thraſymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Cejus, & Abderites Protagoras, a quo decem millibus denariorum didiciſſe artem quam edidit, Euathlus dicitur; & Hippias Eleus, & quem Palamedem Plato appellat, Alcidamus Eleates. Antiphon quoque & orationem primus omnium ſcripſit, & nihilominus artem & ipſe compoſuit, & pro ſe dixiſſe optime eſt creditus: etiam Pylocrates, a quo ſcriptam in Socratem diximus orationem: & Theodorus Byzantius, ex ijs & ipſe quos Plato appellat λογοδαιδάλους. Horum primi communes locos tractaſſe dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thraſymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem ſcriptum quicquam quod ornatum oratorium habeat: ejus aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tanta eloquentiæ fama dignum: ideoque minus miror eſſe qui nihil ab eo ſcriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab alijs eſſe compoſita. His ſucceſſere multi, ſed clariſſimus Gorgiæ auditorum, Iſocrates, quanquam de præceptore ejus inter auctores non convenit. nos autem Ariſtoteli credimus. Hinc velut diverſæ ſecari cœperunt viæ. Nam & Iſocratis præſtantiſſimi diſcipuli fuerunt in omni ſtudiorum genere: eoque jam ſeniore (octavum enim & nonageſimum implevit annum) poſtmeridianis ſcolis Ariſtoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (ut traditur) verſu ex Philocteta frequenter uſus.

Αἰσχρὸν σιωπᾷν μὲν, καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν.

Turpe eſſe tacere, & Iſocratem pati dicere.

Ars

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cujus opere supra dictum est. Theophrastus quoque Aristotelis discipulus de rhetorice diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi quam rhetores, præcipueque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime par atque æmulus videtur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius & Halicarnasseus Dionysius. Præcipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit, & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium; quem studiose audisse, cum in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatique inde Apollodorei & Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tradendo fuit latine C. Valgius, græce Atticus. Nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cujus auditorem Hermagoram sunt qui viderint. Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) tradidit aliqua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoavit. Nam hoc solum opus ejus, atque id ipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum vero lumen sicut eloquentiæ, ita præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos specimen orandi, CAP. I.

CAP. I. di, docendique oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in oratorijs hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio, accuratius vero priores Gallione Celsus & Lenas: & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejusdem operis auctores; qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo: sed parco nominibus viventium; veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia. Non tamen post tot ac tantos auctores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cujusquam sectæ, velut quadam superstitione imbutus, addixi: & electuris quæ volent facienda copia fuit, sicut ipse plurimum in unum confero inventa, ubicunque ingenio non erit locus, curæ testimonium meruisse contentus.

CAP. II. NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint, (quod certe principium est ejus rei) huic studium & incrementum dederit utilitas, summam ratio & exercitatio? Nec video quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quod qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utique prior est: cum præsertim accusatio præcedat defensionem: nisi quis dicet etiam gladium fabricatum ab eo prius qui ferrum

rum in tutelam sui, quam qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, observatio. Homines enim sicut in medicina cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem: ita cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, & quædam secundum rationem eorum adjecerunt ipsi quoque: hæc confirmata sunt usu: tum quæ sciebat quisque, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit: in quibus fuisse vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem putem, non video; cum sint adhuc quædam vagæ & sine urbibus ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in his nati & legationibus fungantur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alium alio melius loqui credant. CAP. II.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat; inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione sive actione: utroque enim modo dicitur. Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enunciatur habeat necesse est rem, & verba. Ac si est brevis, & una conclusione finitus, nihil fortasse ultera desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid aut quomodo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est & dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante memoria. quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit ac propemodum CAP. III.

modum

CAP. III. modum perdit indecora vel voce vel gestu pronunciatio. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tres modo primas esse partes volunt; quia memoria atque actio natura non arte contingant: quarum nos præcepta suo loco dabimus: licet Thrasymachus quoque idem de actione crediderit. His adjecerunt quidam sextam partem, ita ut inventioni judicium subnecterent: quia primum esset invenire, deinde judicare. Ego porro ne invenisse quidem credo eum, qui non judicavit. nec enim contraria, communia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis judicium subjecit inventioni: mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse commixtum, (nam neque dispositio sine eo, neque elocutio fuerit) ut pronunciationem quoque vel plurimum ex eo mutuari, putetur. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitionibus oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam cum dupliciter primum divisisset, in inventionem atque elocutionem: res ac dispositionem inventioni, verba & pronunciationem elocutioni dedit: quintamque constituit communem, ac velut custodem omnium, memoriam. Idem in oratore, quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus postea scriptis certior ejus sententia est. Non minus mihi cupidi novitatis alicujus videntur fuisse, qui adjecerunt ordinem, cum dispositionem dixissent: quasi aliud sit dispositio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo & dispositionem tradidit, sed utramque duplicem, rerum,

ac ver-

ac verborum, ut sit elocutio inventionis, pronunciatio dispositionis: his quinta pars memoria accedat. Theodorei fere inventionem duplicem, rerum, atque elocutionis, deinde tres cæteras partes: Hermagoras, judicium, partitionem, ordinem, quæque elocutionis sunt, subjicit œconomiæ, quæ græce appellata ex cura rerum domesticarum: & hic per abusionem posita, nomine latino caret. Est & circa hoc quæstio, quod memoriam in ordine partium quidam inventioni, quidam dispositioni subjunxerunt: nobis quartus ejus locus maxime placet. Non enim inventa tantum tenere ut disponamus, nec disposita ut eloquamur, sed etiam verbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia, quæcunque in orationem collata sunt, continentur. Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non rhetorices partes esse existimarent, sed opera oratoris: ejus enim esse invenire, disponere, eloqui, & cætera. Quod si accipimus, nihil arti relinquimus. Nam bene dicere est oratoris: rhetorice tamen est bene dicendi scientia: vel, ut alii putant, artificis est persuadere: vis autem persuadendi, artis. Ita invenire quidem & disponere, oratoris: inventio autem & dispositio, rhetorices propria videri potest. In eo plures dissenserunt, utrumne hæc partes essent rhetorices, an ejusdem opera; an (ut Athenæus credit) elementa quæ vocant στοιχεῖα. Sed neque elementa recte quis dixerit: alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec operum recte nomen accipient, quæ non ab alijs perficiuntur, sed aliud ipsa perficiunt. Partes igitur. Nam

CAP. III.

CAP. III. cum sit ex his rhetorice, fieri non potest, ut cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constet. Videntur autem mihi qui hæc opera dixerunt, eo quoque moti, quod in alia rursus divisione nollent in idem nomen incidere. Partes enim rhetorices esse dicebant laudativam, deliberativam, judicialem. Quæ si partes sunt, materiæ sunt potius quam artis. Namque in his singulis rhetorice tota est, quia & inventionem, & dispositionem, & elocutionem, & memoriam, & pronunciationem quæcunque earum desiderat. Itaque quidam genera ea tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ij, quos secutus est Cicero, qui genera caussarum.

CAP. IV. SED tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie prope omnes utique summæ apud antiquos auctoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tum leviter est tentatum, cum apud Græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de oratore, & nunc maximo temporum nostrorum auctore prope impulsum, ut non modo plura hæc genera, sed pene innumerabilia videantur. Nam si laudandi ac vituperandi officium in parte tertia ponimus; in quo genere versari videbimur cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, objurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renunciamus, optamus, opinamur, & plurima alia? ut mihi

mihi in illa vetere persuasione permanenti, velut petenda sit venia: quærendumque quo moti priores, rem tam late fusam, tam breviter adstrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere versari tum oratores videbant. Nam & laudes ac vituperationes scribebantur, & ἐπιταφίους dicere erat moris, & plurimum in consiliis ac judiciis insumebatur operæ, ut scriptores artium pro solis comprehenderint frequentissima. Qui vero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum quod ad delectationem conveniat, alterum quod consilium accipiat, tertium quod de causis judicet. Mihi cuncta rimanti, talis quædam ratio succurrit, quod omne oratoris officium aut in judiciis est, aut extra judicia. Eorum de quibus judicio quæritur, manifestum genus est; ea quæ ad judicem non veniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurum. Præterita laudamus aut vituperamus, de futuris deliberamus. Item omnia de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera; de his deliberatur: partim aliorum sententiæ commissa; de his lite contenditur. Anaximenes judicialem & concionalem generales partes esse voluit, septem autem species; hortandi, dehortandi: laudandi, vituperandi: accusandi, defendendi, exquirendi, quod ἐξεταστικὸν dicit: quarum duæ primæ deliberativi, duæ sequentes demonstrativi, tres ultimæ judicialis generis sunt partes. Protagoran transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in Sophista, judiciali & concionali CAP. IV.

CAP. IV. nali tertiam adjecit προσομιλητικήν, quam ſane permittamus nobis dicere ſermocinatricem: quæ a forenſi ratione disjungitur, & eſt accommodata privatis diſputationibus: cujus vis eadem profecto eſt, quæ dialecticæ. Iſocrates in omni genere ineſſe laudem ac vituperationem exiſtimavit. Nobis & tutiſſimum eſt auctores plurimos ſequi, & ita videtur ratio dictare. Eſt igitur, ut dixi, unum genus quo laus ac vituperatio continetur, ſed eſt appellatum a parte meliore laudativum: idem alii demonſtrativum vocant. utrumque nomen ex Græco creditur fluxiſſe. Nam & ἐγκωμιαστικὸν & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonſtrationis vim habere, quam oſtentationis videtur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικὸν differre. nam ut continet laudativum in ſe genus, ita non intra hoc ſolum conſiſtit. An quiſquam negaverit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς eſſe? Atqui formam ſuadendi habent, & plerumque de utilitatibus Græciæ loquuntur: ut cauſarum quidem genera tria ſint, ſed ea tum in negotiis, tum in oſtentatione poſita. Niſi forte non ex Græco mutantes demonſtrativum vocant, verum id ſequuntur, quod laus ac vituperatio quale ſit quidque demonſtrat. Alterum eſt deliberativum. Tertium, judiciale. Cæteræ ſpecies in hæc tria incidunt genera: nec invenietur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, ſuadere aut diſſuadere, intendere quid vel depellere debeamus. Illa quoque ſunt communia, conciliare, narrare, docere, augere, minuere, concitandis componendiſve affectibus animos audientium fingere. Ne his quidem acceſſerim, qui laudativam materiam honeſtorum, deliberativam utilium,

utilium, judicialem justorum quæstione contineri CAP. IV.
putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam & in laude justitia utilitasque tractantur, & in consiliis honestas; & raro judicialem inveneris causam, in cujus non parte aliquid eorum quæ supra diximus, reperiatur.

OMNIS autem oratio constat aut ex ijs quæ significantur, aut ex iis quæ significant, id est, rebus & verbis. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione: cui quartam partem adjiciunt quidam imitationis, quam nos arti subjicimus. Tria sunt item quæ præstare debet orator, ut doceat, moveat, delectet. Hæc enim clarior divisio, quam eorum qui totum opus in res & in affectus partiuntur. Non semper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus: qui ut non ubique habent locum, ita quocunque irruperunt, plurimum valent. Præstantissimis auctoribus placet, alia in rhetorice esse quæ probationem desiderent, alia quæ non desiderent: cum quibus ipse consentio. Quidam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quæratur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio: nisi forte laudare quæ constet esse honesta, & vituperare quæ ex confesso sint turpia, non est oratoris officium. Illud jam omnes fatentur, esse quæstiones aut in scripto, aut in non scripto. In scripto sunt de jure, in *non* scripto de re. Illud legale, hoc rationale CAP. V.

CAP. V. genus. Hermagoras atque eum secuti vocant νομικὸν, & λογικόν. Idem sentiunt qui omnem quæstionem ponunt in rebus, & in verbis. Item convenit quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterisque similibus, in utramque partem tractantur: quod Græci θέσιν dicunt, Cicero propositum, alii quæstiones universales civiles, alij quæstiones philosopho convenientes. Athenæus partem causæ appellat. Hoc genus Cicero scientia & actione distinguit: ut sit scientiæ, an providentia mundus regatur: actionis, an accedendum ad remp. administrandam. Prius, trium generum, an sit, quid sit, quale sit. omnia enim hæc ignorari possunt. Sequens, duorum, quomodo adipiscamur, quomodo utamur. Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumque. hæ ὑποθέσεις a Græcis dicuntur, causæ a nostris. In his omnis quæstio videtur circa res personasque consistere. Amplior est semper infinita. inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda: ideoque esse suasoria potest. Sed etiam remotæ a personis propriis, ad aliquid referri solent. Est enim simplex, *an respublica administranda:* refertur ad aliquid, *an in tyrannide administranda.* Sed hic quoque subest velut latens persona. tyrannus enim geminat quæstionem, subestque & temporis & qualitatis tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris causam. Hæ autem quas infinitas voco, & generales appellantur. quod si est verum, finitæ speciales erunt. In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio

nescio an in causis quoque quicquid in quæstionem venit qualitatis, generale sit. *Milo Clodium occidit: jure occidit insidiatorem.* nonne hoc quæritur, *an sit jus insidiatorem occidendi?* Quid in conjecturis? non illa generalia, *an causa sceleris odium? cupiditas? an tormentis credendum? testibus an argumentis major fides habenda?* Nam finitione quidem comprehendi nihil non in universum certum erit. Quidam putant etiam eas posse theses aliquando nominari, quæ personis causisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut causa sit, cum Orestes accusatur: thesis, *an Orestes recte sit absolutus.* cujus generis est, *an Cato recte Martiam Hortensio tradiderit.* Hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit spectativæ partis, hæc activæ. Illic enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi. Quanquam inutiles quidam oratori putant universales quæstiones, quia nihil prosit quod constet *ducendam esse uxorem*, vel *administrandam rempublicam*, si quis vel ætate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus ejusmodi quæstionibus sic occurri potest, ut illis, *sitne virtus finis, regaturne providentia mundus.* Quinetiam in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem nisi illa prius excussa non potest. Nam quomodo *an sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit *uxores esse ducendas?* Et quomodo, *an ducere Martiam debeat* quæretur, nisi Catoni *ducenda uxor est?* Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam ejusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter CAP. V.

CAP. V. liter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in theses & causas diviserit? Quod reprehendit Cicero, ac thesin nihil ad oratorem pertinere contendit, totumque hoc genus quæstionis ad philosophos refert. Sed me liberavit respondendi verecundia, & quod ipse hos libros improbat, & quod in oratore, atque ijs quos de oratore scripsit libris, & Topicis, præcipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam: quia latius dicere liceat de genere quam de specie, & quod in universo probatum sit, in parte probatum esse necesse sit. Status autem in hoc omne genus materiæ iidem qui in causas cadunt. Ad hoc adjicitur, alias esse quæstiones in rebus ipsis, alias quæ ad aliud referantur. Illud, *an uxor ducenda:* hoc, *an seni ducenda.* Illud, *an fortis*: hoc, *an fortior*, & similia. Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgij discipuli ejus utar, ita, *Causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quæstionem*: aut, *Causa est negotium, cujus finis est controversia.* Ipsum deinde negotium sic finit, *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, & non scriptorum.* Causam nunc intelligimus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν. Sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates causam esse ait *quæstionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu.* Cicero his verbis, *Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum.*

ERGO

ERGO cum omnis causa contineatur aliquo statu, prius quam dicere aggredior quo modo genus quodque causæ sit tractandum, id quod commune est omnibus, quid sit status, & unde ducatur, & quot & qui sint, intuendum puto: quanquam id nonnulli ad judiciales tantum pertinere materias putaverunt. Quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos statum, id quidam constitutionem vocant, alii quæstionem, alii quod ex quæstione appareat. Theodorus generale caput, id est, κεφάλαιον γενικώτατον, ad quod referantur omnia. Quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum Græci στάσιν vocant: quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, sed alij ab Naucrate Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quanquam videtur Æschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc verbo, cum a judicibus petit ne Demostheni permittant evagari, sed eum dicere de ipso causæ statu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta vel ex eo quod ibi sit primus causæ congressus, vel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem hæc origo. Nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam causarum conflictionem: quos recte sensisse, parum elocutos puto. Non est enim status prima conflictio. *Fecisti, non feci:* sed quod ex prima conflictione nascitur, id est, genus quæstionis. *Fecisti, non feci, an fecerit. Hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit.* quia ex his apparet, illud conjectura, hoc finitione quærendum; atque in eo pars utraque insistit, erit quæstio CAP. VI.

 con-

CAP. VI. conjecturalis, vel finitivi ſtatus. Quid ſi enim dicat quis, *Sonus eſt duorum inter ſe corporum conflictio.* Erret ut opinor: non enim ſonus eſt conflictio, ſed ex conflictione. Sed hoc levius, intelligitur enim utcunque dictum. Inde vero ingens male interpretantibus innatus eſt error; quia primam conflictionem legerant, crediderunt ſtatum ſemper ex prima quæſtione deducendum: quod eſt vitioſiſſimum. Nam quæſtio nulla non habet utique ſtatum: conſtat enim ex intentione, & depulſione: ſed aliæ ſunt propriæ cauſarum de quibus ferenda ſententia eſt: aliæ adductæ extrinſecus, aliquid tamen ad ſummam cauſæ conferentes, velut auxilia quædam: quo fit ut in controverſia una plures quæſtiones eſſe dicantur. Harum porro plerumque leviſſima quæque primo loco fungitur. Namque & illud frequens eſt, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata ſunt, omittamus: interim ſponte noſtra velut donantes, interim ad ea quæ ſunt potentiora, gradum ex his feciſſe contenti. Simplex autem cauſa etiamſi varie defenditur, non poteſt habere plus uno de quo pronuncietur: atque inde erit ſtatus cauſæ, quod & orator præcipue ſibi obtinendum, & judex ſpectandum maxime intelligit. in hoc enim cauſa conſiſtet. Cæterum quæſtionum poſſunt eſſe diverſi. Quod ut breviſſimo pateat exemplo, cum dicit reus, *Etiamſi feci, recte feci,* qualitatis utitur ſtatu: cum adjicit, *ſed non feci,* conjecturam movet. Semper autem firmius eſt non feciſſe: ideoque in eo ſtatum eſſe judicabo, quod dicerem ſi mihi plus quam unum dicere non liceret. Recte igitur eſt appellata cauſarum prima conflictio, non quæſtionum. Nam & pro

pro Rabirio Posthumo Cicero prima parte orationis in hoc tendit, ut actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam ad eum pecuniam pervenisse confirmat. statum tamen in eo dicam fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt ante prooemium positæ, judicabo conflixisse causam: sed ubi totis viribus *insidiator Clodius, ideoque jure interfectus*, ostenditur. Et hoc est quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiamsi pro causa plura dicturus est, quid maxime liquere judici velit. Quod tamen ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit. Alii statum crediderunt primam ejus, cum quo ageretur, depulsionem. Quam sententiam his verbis Cicero complectitur, *In quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio.* Unde rursus alia quæstio, an eum semper is faciat qui respondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non a depulsione sumi, sed ab eo qui propositionem suam confirmet: ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is velit probare: si jure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem a reo fiat, & sit ejus intentio. Cui non accedo equidem. nam est vero propius quod contra dicitur, nullam esse litem, si is cum quo agitur, nihil respondeat: ideoque fieri statum a respondente. Mea tamen sententia varium id est, & accidit pro conditione causarum: quia & videri potest propositio aliquando statum facere, ut in conjecturalibus causis: utitur enim conjectura magis qui agit. Quo moti quidam, eundem a reo inficialem esse dixerunt: & in syllogismo CAP. VI.

CAP. VI. gismo tota ratiocinatio ab eo est qui intendit. Sed quia videtur illis quoque necessitatem hos status exequendi facere qui negat, (is enim si dicat, *Non feci*, coget adversarium conjectura uti: & si dicat, *Non habet legem*, syllogismo) concedamus ex depulsione nasci statum. Nihilominus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio, *Hominem occidisti*: si neget reus, faciet statum qui negat. Quod si confutetur, sed *jure a se adulterum dicit occisum*, (nempe legem esse certum est quæ permittat) nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est. *Non fuit* (inquit) *adulter*. Ergo depulsio incipit esse actoris: ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid quod eadem quæstio potest eundem vel accusatorem facere vel reum? *Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne sedeat.* qui se prætori in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, *Artem ludicram exercuisti*. depulsio, *Non exercui artem ludicram*. quæstio, *Quid sit artem ludicram exercere*. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei. si excitatus fuerit de spectaculis, & aget injuriarum, depulsio erit accusatoris. Frequentius tamen illud accidet, quod est a pluribus traditum. Effugerunt has quæstiones qui dixerunt statum esse id quod appareat ex intentione & depulsione, ut *fecisti*, *non feci*, aut *recte feci*. Viderimus tamen utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras statum vocat, per quem subjecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opi-

nio

nio semper hæc fuit, quum essent frequenter in cau- CAP. VI.
sa diversi quæstionum status, in eo credere statum causæ, quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res verteretur. Id si quis generalem quæstionem, vel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna: non magis quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, ejus rei nomen invenerit. quanquam tota volumina in hanc disputationem impendisse multos sciam. nobis statum dici placet. Sed cum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc præcipue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse: adeo nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales quive speciales sint status convenit. Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quæ versari videatur omnis quæstio. οὐσίαν, quam Flavius *essentiam* vocat: neque sane aliud est ejus nomen latinum: sed ea quæritur, an sit. Qualitatem, cujus apertus intellectus est. Quantitatem, quæ dupliciter a posterioribus divisa est, quam magnum, & quam multum sit. Ad aliquid, unde ductæ translatio & comparatio. Post hæc ubi, & quando: deinde facere, pati, habere, quod est quasi armatum esse, & vestitum esse. Novissime, κεῖσθαι, quod est compositum esse quodammodo, ut sedere, stare, jacere. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdam locos argumentorum videntur. Alii novem elementa posuerunt. Personam, in qua de animo, corpore, extra positis quæratur: quod pertinere ad conjecturæ & qualitatis instrumenta video. Tempus, quod χρόνον vocant, ex quo quæstio, *an is, quem dum addicta*

CAP. VI. *est mater peperit, servus sit natus.* Locum, unde controversia videtur, *an fas fuerit Tyrannum in templo occidere: an exulaverit qui domi latuit.* Tempus iterum, quod καιρὸν appellant. Hanc autem videri volunt speciem illius temporis, ut æstatem, vel hyemem. Huic subjicitur ille in pestilentia comessator. Actum, id est πρᾶξιν, quod eo refertur, *sciens commiserit, an insciens: necessitate, an casu,* & talia. Numerum, qui cadit in speciem quantitatis. *An Thrasybulo triginta præmia debeantur, quia tot tyrannos sustulerit.* Causam, cui plurimæ subjacent lites, quoties factum non negatur, sed quia justa ratione sit factum, defenditur. Τρόπον, cum id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum: hinc est, *adulter loris cæsus,* vel *fame necatus.* Occasionem factorum, quod est apertius, quam ut vel interpretandum, vel exemplo sit demonstrandum: tamen ἀφορμὰς ἔργων vocant. Hi quoque nullam quæstionem extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, numerum & occasionem: & pro illo quem dixi actu, subjiciunt res; id est πράγματα. Quæ ne prætermisisse viderer, satis habui attingere. Cæterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo: quod apparebit diligentius legentibus, quæ de utraque re dicam. Erunt enim plura multo, quam quæ his elementis comprehenduntur. Apud plures auctores legi placuisse quibusdam, unum omnino statum esse conjecturalem. Sed quibus placuerit; neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur, quo modo licet qualitatis quoque solum statum faciant: quia ubique

ubique qualis sit cujusque rei natura, quæri potest. CAP. VI.
Sed utrocunque modo sequetur summa confusio. Neque interest unum quis statum faciat, an nullum, si omnes causæ sint conditionis ejusdem. Conjectura dicta est a conjectu, id est directione quadam rationis ad veritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes conjectores vocantur. Appellatum tamen est hoc genus varie, sicut in sequentibus apparebit. Fuerunt qui duos status facerent: Archidemus conjecturalem, & finitivum, exclusa qualitate, quia sic de ea quæri existimabat quid esset iniquum, quid injustum, quid dicto audientem non esse: quod vocat, de eodem & alio. Hinc diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse voluerunt, sed unum inficialem, alterum juridicialem. Inficialis est quem nos dicimus conjecturalem, cui ab inficiando nomen alij in totum dederunt, alii in partem, quia accusatorem conjectura, reum inficiatione uti putaverunt. Juridicialis est qui δικαιολογικὸς Græce dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. nam subjiciunt eam juridiciali: quærendumque arbitrantur, justumne sit sacrilegium appellari quod objiciatur, vel furtum, vel amentiam. Qua in opinione Pamphilus fuit: sed qualitatem in plura partitus est. plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem de qua non constet, & in rem de qua constet. Nam est verum, nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit factum esse quid, aut non sit. Si non est certum, conjectura sit: si certum est, reliqui status. Nam idem dicit: Apollodorus, cum quæstionem aut in rebus extra posi-

CAP. VI. tis, quibus conjectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimat positam: quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας vocat. Idem, qui ἄπορον & προληπτικὸν dicunt, id est, dubium & præsumtum: quo significatur, de quo liquet. Idem Theodorus, qui de eo an sit, & de accidentibus ei quod esse constat, id est περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, existimat quæri. Nam in his omnibus prius genus conjecturam habet, sequens reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo vult esse, qualitatem, & de nomine, id est finitivam: Theodorus, quid, quale, quantum, ad aliquid. Sunt & qui de eodem, & de alio, modo qualitatem esse, modo finitionem velint. In duo & Posidonius dividit, vocem & res. In voce, quæri putat an significet, quid, quam multa, quomodo: in rebus conjecturam, quod κατ' αἴσθησιν vocat, & qualitatem, & finitionem, cui nomen dat κατ' ἔννοιαν, & ad aliquid. Unde & illa divisio est, alia esse scripta, alia inscripta. Celsus Cornelius duos & ipse fecit status generales, an sit, quale sit. Priori subjecit finitionem, quia æque quæratur, an sit sacrilegus qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui privatam pecuniam confitetur sustulisse: qualitatem in rem & scriptum dividit. Scripto, quatuor partes legales, exclusa translatione: quantitatem & mentis quæstionem, conjecturæ subjecit. Est etiam alia in duos dividendi status ratio, quæ docet aut de substantia controversiam esse, aut de qualitate: ipsam porro qualitatem aut in summo genere consistere, aut in succedentibus. De substantia est conjectura: quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdum etiam mentis: idque

melius,

melius, quam quod iis placuit qui statum eundem facti nominaverunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur. Pars qualitatis quæ est de summo genere, raro in judicium venit: quale est, *id ne sit honestum, quod vulgo laudatur*. Succedentium autem aliæ de communi appellatione, ut *sitne sacrilegus, qui pecuniam privatam ex templo furatus est*: aut de re denominata, ubi & factum esse certum est, nec dubitatur quid sit quod factum est. Cui subjacent omnes de honestis, justis, utilibus, quæstiones. His etiam cæteri status contineri dicuntur, quia & quantitas modo ad conjecturam referatur, ut *majorne sol quam terra*: modo ad qualitatem, *quanta pœna quempiam quantove præmio sit affici justum*: & translatio versetur circa qualitatem, & definitio pars sit translationis: quin & contrariæ leges, & ratiocinativus status, id est syllogismus, & plerumque scripti & voluntatis, æquo nitantur: nisi quod hic tertius aliquando conjecturam accipit, quid senserit legis constitutor: ambiguitatem vero semper conjectura explicari necesse sit; quia cum sit manifestum, verborum intellectum esse duplicem, de sola quæritur voluntate. A plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in oratore utitur, & omnia quæ aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat, sitne, quid sit, quale sit: quorum nomina apertiora sunt quam ut dicenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit & M. Antonius, his quidem verbis, *Pauca res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum: jus, injuria: bonum, malum*. Sed quoniam quod jure dicimur fecisse, non hunc solum intelle- CAP. VI.

Cap. VI. ctum habet, ut lege, sed illum quoque, ut juste fecisse videamur; secuti Antonium apertius voluerunt eosdem status distinguere. Itaque dixerunt conjecturalem, legalem, juridicialem: qui & Virginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut legali subjicerent finitionem, & alios qui ex scripto ducuntur: legum contrariarum, quæ ἀντινομία dicitur: & scripti, & sententiæ vel voluntatis, id est κατὰ ῥητὸν, καὶ διάνοιαν. & μετάληψιν, quam nos varie translativam, transsumptivam, transpositivam vocamus: συλλογισμὸν, quem accipimus ratiocinativum, vel collectivum: ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur. quos posui, quia & ipsi a plerisque status appellantur: cum quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuerit. Quatuor fecit Athenæus, προτρεπτικὴν στάσιν, vel παραινετικὴν, id est exhortativum, qui suasoriæ est proprius: συντελικὴν, qua conjecturam significari, magis ex his quæ sequuntur, quam ex ipso nomine apparet: ὑπαλλακτικὴν, ea finitio est; mutatione enim nominis constat: Juridicialem, eadem appellatione Græca, qua cæteri, usus. Nam est (ut dixi) multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν translationem esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alii totidem status, sed alios, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit; ut Cæcilius & Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in veritatem, & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ, & de eodem atque alio: partiendo tamen ad hoc pervenit, ut, an sit, quid, quale, quantum, & quam multum sit, quærendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit

git, quo dicit quædam sic defendi, *sustuli, sed non* CAP. VI.
furtum feci: percussi, sed non injuriam feci. Posuerat & Cicero in libris rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis: ut in facto conjectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione jus intelligeretur. Juri subjecerat translationem. Verum hic legales quoque quæstiones alio loco tractat ut species actionis. Fuerunt qui facerent quinque, conjecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoque (ut dixi) iisdem generalibus capitibus utitur, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ad aliquid. Hoc ultimum maxime in comparativo genere versari putat: quoniam melius ac pejus, majus & minus, nisi alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoque translativas, ut supra significavi, quæstiones incidunt, an huic jus agendi sit, vel facere aliquid conveniat, an contra hunc, an hoc tempore, an sic. Omnia enim ista referri ad aliquid necesse est. Alij sex status putant, conjecturam, quam γένεσιν vocant: & qualitatem, & proprietatem, id est ἰδιότητα, quo verbo finitio ostenditur: & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt: & comparationem, & translationem, cujus ad hoc novum nomen inventum est μετάστασις. novum, inquam, in statu, alioqui ab Hermagora inter species juridicialis usitatum. Aliis septem esse placuit: a quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta est: sed in horum trium locum subditæ quatuor legales, adjectæque tribus illis rationalibus. Alii pervenerunt usque ad octo, translatione ad septem superiores adjecta. A quibusdam deinde divisa ratio est, & status rationales appellarunt quæstiones (quemad-

CAP. VI. admodum supra dixi) legales: ut in illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidam in diversum hos status esse, illas quæstiones maluerunt. Sed alii rationales tres putaverunt, *an sit, quid sit, quale sit.* Solus Hermagoras quatuor, conjecturam, proprietatem, translationem, qualitatem, quam per accidentia, id est κατὰ συμβεβηκότα vocat, hac interpretatione, *an illi accidat viro bono esse vel malo.* Hanc ita dividit, de appetendis & fugiendis, quæ est pars deliberativa. De persona, ea ostenditur laudativa. Negotialem quam πραγματικὴν vocat, in qua de rebus ipsis quæritur, remoto personarum complexu, ut, *sitne liber qui est in assertione: an divitiæ superbiam pariant: an justum quid; an bonum sit.* Juridicialem, in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis quærantur, *an ille juste hoc fecerit, vel bene.* Nec me fallit, in primo Ciceronis rhetorico aliam esse loci negotialis interpretationem, cum ita scriptum sit, *Negotialis est, in qua quid juris ex civili more & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos jurisconsulti existimantur.* Sed quod ipsius de his libris judicium fuerit, supra dixi. Sunt enim velut regestæ in hos commentarios, quas adolescens deduxerat scolæ: & si qua est in his culpa, tradentis est: sive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quæstionibus juris, sive quod Græci πραγματικοὺς vocant juris interpretes. Sed Cicero quidem hic pulcherrimos illos de oratore substituit, ideoque culpari, tanquam falsa præcipiat, non potest. Nos ad Hermagoram. Translationem hic primus omnium tradidit, quanquam semina ejus quædam citra nomen ipsum apud Aristotelem

stotelem reperiuntur. Legales autem quæstiones has fecit, scripti & voluntatis (quam ipse vocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν, dictum, & exceptionem: quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum) ratiocinativum, ambiguitatis, legum contrariarum. Albutius eadem divisione usus, detrahit translationem, subjiciens juridiciali. In legalibus quoque quæstionibus nullum putat esse qui dicatur ratiocinativus. Scio plura inventuros adhuc qui legere antiquos studiosius volent. sed ne hæc quoque excesserint modum, vereor. Ipse me paulum in alia quam prius habuerim opinione, nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modo studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, verum etiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulati, in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei. Nam & Hippocrates, clarus arte medicinæ, videtur honestissime fecisse, quod quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos jam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum atque Lucullum, & hos ipsos, de quibus modo sum locutus, artis Rhetoricæ. Etenim supervacuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen quicquam ex his quæ tum præcepi, supervacuum fuit: ad easdem enim particulas hæc quoque quæ nunc præcipiam, revertentur. Ita neminem didicisse pœniteat. Colligere tantum eadem, ac disponere paulo significantius conor. Omnibus autem satisfactum volo, CAP. VI.

CAP. VI. non me hæc serius demonstrare aliis, quam mihi ipse persuaserim. Secundum plurimos auctores servabam treis rationales status, conjecturam, qualitatem, finitionem, unum legalem. Hi mihi status generales erant. Legalem in quinque species partiebar, scripti & voluntatis, legum contrariarum, collectivum, ambiguitatis, translationis: nunc quartum ex generalibus intelligo posse removeri. Sufficit enim prima divisio, qua diximus alios rationales, alios legales esse: ita non erit status, sed quæstionum genus: alioquin & rationalis status esset. Ex his etiam quos speciales vocabam, removi translationem: frequenter quidem (sicut omnes qui me secuti sunt, meminisse possunt) testatus, & in ipsis etiam illis sermonibus me nolente vulgatis, hoc tamen complexus, vix in ulla controversia translationis statum posse reperiri, ut non & alius in eadem recte dici videretur: ideoque a quibusdam eum exclusum. Neque ignoro multa transferri, cum in omnibus fere causis, in quibus cecidisse quis formula dicitur, hæ sint quæstiones, an huic, an cum hoc, an lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere, & si qua sint talia. Sed personæ, tempora, actiones, cæteraque propter aliquam causam transferuntur: ita non est in translatione quæstio, sed in eo propter quod transferuntur. *Non debes apud prætorem petere fideicommissum, sed apud consules: major enim prætoria cognitione summa est.* quæritur, *an major summa sit:* facti controversia est. *Non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri non potuisti.* judicatio est, *an potuerit. Non debuisti interdicere, sed petere: an recte interdictum sit,* ambigitur. Quæ omnia succe-

succedunt legitimis quæstionibus. An non præscriptiones, etiam in quibus maxime videtur manifesta translatio, easdem omnes species habent, quas eæ leges, quibus agitur, ut aut de nomine, aut scripto, & sententia, vel ratiocinatione quæratur, deinde status ex quæstione oriatur? translatio non habet quæstionem de qua contendit orator, sed propter quam contendit. Hoc apertius: *Occidisti hominem, non occidi:* quæstio, *an occiderit*: status, conjectura. Non est tale, *Habeo jus actionis, non habes:* ut sit quæstio, *an habeat*, & inde status. Accipiat enim actionem, necne, ad eventum pertinet, non ad causam: & ad id quod pronunciat judex, non id propter quod pronunciat. Hoc illi simile est, *puniendus es, non sum*: videbit judex, *an puniendus sit*: sed non hic erit quæstio, nec hic status. Ubi ergo? *puniendus es, hominem occidisti: non occidi: an occiderit. Honorandus sum, non es:* num statum habet? Non puto. *Honorandus sum, quia tyrannum occidi: non occidisti:* quæstio, & status. Similiter, *non recte agis; recte ago:* non habet statum: ubi est ergo? *non recte agis ignominiosus*, quæritur, *an ignominiosus sit*, aut, *an agere ignominioso liceat:* & quæstiones, & status. Ergo translativum genus causæ est, ut comparativum, & mutuæ accusationis. At enim simile est illi, *habeo jus, non habes: occidisti, recte occidi.* Non nego: sed nec res hæc statum facit. non enim sunt hæ propositiones, alioqui causa non explicabitur: sed cum suis rationibus: *scelus commisit Horatius; sororem enim occidit: non commisit; debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mærebat.* quæstio, an hæc justa causa. ita qualitas. Ac simi- CAP. VI.

CAP. VI. liter in translatione, *non habes jus abdicandi, quia ignominioso non est actio: habeo jus, quia abdicatio actio non est.* quæritur, *quid sit actio.* finiemus, *non licet abdicare filium*: syllogismus. Sic cætera per omnes & rationales & legales status. Nec ignoro fuisse quosdam qui translationem in rationali quoque genere ponerent, hoc modo, *Hominem occidi, jussus ab imperatore. dona templi cogenti tyranno dedi. deserui, tempestatibus, fluminibus, valetudine impeditus,* id est, non per me stetit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa facti: quod accidit pene in omni defensione. Deinde is qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma qualitatis. dicit enim se culpa vacare. ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit: altera, qua & factum defenditur: altera qua tantum reus. Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse quæ in omni disputatione quærantur, an sit, quid sit, quale sit: quod ipsa nobis etiam natura præscribit. nam primum oportet subesse aliquid de quo ambigitur: quod quid sit, & quale sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse constiterit: ideoque ea prima quæstio: sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. Hoc quoque constituto, novissima qualitas superest: nec his exploratis aliud est ultra. His infinitæ quæstiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonstrativa, deliberativa, judiciali materia utique tractantur. Hæc rursus judiciales causas ex rationali parte & legali continent. Nec enim ulla juris disceptatio, nisi finitione, qualitate, conjectura, potest explicari. Sed in-

institutentibus rudes, non erit inutilis latius primo CAP. VI.
fusa ratio, etsi non statim rectissima linea tensa, facilior tamen & apertior via. Discant igitur ante omnia quadripertitam in omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat qui acturus est. Nam ut a defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod objicitur, negari potest. Proxima, si non id quod objicitur, factum esse dicatur. Tertia honestissima, qua recte factum defenditur. Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed jam sola superest salus, aliquo juris adjutorio elabendi ex crimine quod neque negari neque defendi potest, ut non videatur jure actio intendi. Hinc illæ quæstiones sive actionis, sive translationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, sed jure concessa: ut in XII. tabulis, debitoris corpus inter creditores dividi licuit: quam legem mos publicus repudiavit. Et aliquid æquum, sed prohibitum jure; ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quam ut probet factum esse, hoc esse factum, non recte factum, jure se intendere. Ita circa species easdem lis omnis versabitur, translatis tantum aliquando partibus: ut in causis in quibus de præmio agitur, recte factum petitor probat. Hæc quatuor velut proposita formæque actionis, quæ tum generales status vocabam, in duo (ut ostendi) genera discedunt, rationale, & legale. Rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturæ contemplatione constat. Itaque in eo satis est ostendisse conjecturam, finitionem, qualitatem. Legalium plures sint species necesse est, propterea quod multæ sunt leges, & varias habent formas.

 Alia

CAP. VI. Alia est cujus verbis nitimur, alia cujus voluntate: alias nobis, cum ipsi nullam habemus, adjungimus: alias inter se comparamus: alias in diversum interpretamur. Sic nascuntur hæc velut simulacra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mixta, propriam tamen faciem ostendentia: ut scripti & voluntatis, quæ sine dubio aut qualitate aut conjectura continentur: & syllogismus, qui est maxime qualitatis: & legis contrariæ, quæ iisdem quibus scriptum & voluntas, constat: & ἀμφιβολία, quæ semper conjectura explicatur. Finitio quoque utrique generi, quodque rerum quodque scripti contemplatione constat, communis est. Hæc omnia etiamsi in illos tres status veniunt, tamen quia (ut dixi) habent aliquid velut proprium, videntur demonstranda discentibus: & permittendum ea dicere vel status legales, vel quæstiones, vel capita quædam minora: dum sciant, nihil ne in his quidem præter tria quæ prædiximus, quæri. At quantum, & quam multum, & ad aliquid, & (ut nonnulli putaverunt) comparativus, non eandem rationem habent. Sunt enim hæc non ad varietatem juris, sed ad solam rationem referenda: ideoque semper in parte aut conjecturæ aut qualitatis ponenda sunt, ut qua mente, & quo tempore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta divisionis cœperimus. Hoc inter omnes convenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum: quæstionum autem, quæ velut subjacentes ad illud quo judicium continetur, referuntur, sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit utendum, cum adversus unam intentionem plura

plura opponuntur: & sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimum, quem actor optime tueatur: ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere virium possit orator. Ideoque pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationem: cum ille jure tanquam insidiatorem occisum, & tamen non Milonis consilio, dixerit: hic etiam gloriatus sit occiso malo cive. In conjunctis vero posse duos & tres inveniri, vel diversos: ut si quis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat: vel generis ejusdem, ut si quis duo crimina vel omnia neget. Quod accidit etiam si de una re quæratur aliqua, sed eam plures petant, vel eodem jure, ut proximitatis; vel diverso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissimiles esse status necesse est: ut in illa controversia, *Testamenta legibus facta, rata sint. Intestatorum parentum liberi hæredes sint. Abdicatus ne quid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum civis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decesserit.* Qui ex duobus legitimis alterum in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum, instituto hærede abdicato decessit. Omnes tres de bonis contendunt. Νόθον, qui non sit legitimus, Græci vocant: Latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideoque utimur peregrino. Sed ad propositum. Hæredi scripto opponitur lex, *Abdicatus ne quid de bonis patris capiat*: fit sta- CAP. VI.

CAP. VI. ſtatus ſcripti & voluntatis, *an ullo modo capere poſſit, an ex voluntate patris, an hæres ſcriptus.* Notho duplex fit quæſtio, quod poſt legitimos natus ſit, & quod non ſit ante legitimum natus. Prior ſyllogiſmum habet, *an pro non natis ſint habendi, qui a familia ſunt alienati.* Altera ſcripti & voluntatis. Non eſſe enim hunc natum ante legitimum convenit: ſed voluntate legis ſe tuebitur, quam dicet talem fuiſſe, ut legitimus eſſet nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non eſſet. Scriptum quoque legis excludet, dicens, *non utique ſi poſtea legitimus natus non ſit, notho nocere:* uteturque hoc argumento, *finge ſolum natum nothum, cujus conditionis erit? tantum civis? atqui non erit poſt legitimum natus. filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare ſi verbis legis ſtari non poteſt, voluntate ſtandum eſt.* Nec quenquam turbet, quod ex una lege duo ſtatus fiant. duplex eſt, ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur ab altero, primum, *ut tibi redire liceat, hæres ſum.* idem ſtatus, qui in petitione abdicati. quæritur enim, *an poſſit eſſe hæres.* Adjicitur communiter a duobus, *redire tibi in familiam non licet, non enim pater ſine liberis deceſſit.* Sed in hoc propria quiſque eorum quæſtione nitetur. Alter enim dicet, *abdicatum quoque inter liberos eſſe:* & argumentum ducet ex ipſa qua repellitur lege. Supervacuum enim fuiſſe prohiberi patris bonis abdicatum, ſi eſſet numero alienorum: nunc quia filii jure futurus fuerit inteſtati hæres, oppoſitam eſſe legem, qua tamen non id efficiatur ne filius ſit, ſed ne hæres ſit. Status finitivus, *quid ſit filius.* Rurſus nothus eiſdem colligit argumentis, *non*

non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium; nisi forte & hic finitionem movet, *an liberi sint etiam non legitimi.* Cadent igitur in unam controversiam vel specialiter duo legitimi status, scripti & voluntatis, & syllogismus, & præterea finitio: vel tres illi, qui natura soli sunt, conjectura in scripto & voluntate, qualitas in syllogismo, & quæ per se est aperta finitio. Causa quoque, & judicatio & continens est in omni genere causarum. Nihil enim dicitur cui non insit ratio, & quo judicium referatur, & quod rem maxime contineat. Sed quia magis hæc variantur in litibus, & fere tradita sunt ab iis qui de judicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar. CAP. VI.

AC potissimum incipiam ab ea quæ constat laude ac vituperatione. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ removisse, totamque ad solos auditores relegasse: & id ejus nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur: & laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum judiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium & Curionem libri, vituperationem continent, & tamen in senatu CAP. VII.

CAP. VII. loco sunt habiti sententiæ. Neque inficias eo, quasdam esse ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quæstio supra tractata: manifestumque est errare eos qui nunquam oratorem dicturum nisi de re dubia putaverunt. An laudes Capitolini Jovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiæ sunt, vel non oratorio genere tractantur? Ut desiderat autem laus, quæ negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in argumentum cœlestis ortus utatur his, quod abjectus in profluentem, non potuerit extingui: quod omnia sic egerit, ut genitum præside bellorum deo incredibile non esset: quod ipsum quoque cœlo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam vero etiam in defensionis speciem cadent: ut si in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata (ut traditur) pensa orator excuset. Sed proprium laudis est, res amplificare & ornare. Quæ materia præcipue in deos & homines cadit: est tamen & aliorum animalium, etiam carentium anima. Verum in deis generaliter primum majestatem ipsius eorum naturæ venerabimur: deinde propriam vim cujusque, & inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerint. Vis ostenditur, ut in Jove, regendorum omnium: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inventa; ut artium, in Minerva: Mercurio, literarum: medicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, vini. Tum si qua ab iis acta vetustas tradidit,

dit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius Jovis. Addit antiquitas, ut iis qui sunt ex Chao. Progenies quoque, ut Apollo ac Diana, Latonæ. Laudandum in quibusdam, quod geniti immortales: in quibusdam, quod immortalitatem virtute sint consecuti: quod pietas principis nostri, præsentium quoque temporum decus fecit. Magis est varia laus hominum. Nam primum dividitur in tempora, quodque ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt. In iis autem qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem, patria ac parentes, majoresque erunt; quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit: aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo quod ante ipsum fuit tempore trahentur, quæ responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint: ut eum qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus hominis, ex animo, & corpore, & extra positis peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna vero cum dignitatem affert, ut in regibus principibusque, (namque est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum quo minores opes fuerunt, eo majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæque hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod ha- CAP. VII.

CAP. VII. buerit quis ea, sed quod his honeste sit usus. Nam divitiæ, & potentia, & gratia, cum plurimum virium dent in utramque partem, certissimum faciunt morum experimentum. aut enim meliores propter hæc, aut pejores sumus. Animi semper vera laus: sed non una per hoc opus via ducitur. Namque alias ætatis gradus, gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post hoc operum, id est factorum dictorumque contextus: alias in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, justitiæ, continentiæ, cæterarumque, ac singulis assignare quæ secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur; si quid præterea supra spem aut exspectationem, præcipue quod aliena potius causa, quam sua. Tempus quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara hæc occasio est, ut referri possint divini honores & decreta, ut publice statuæ constitutæ. Inter quæ numeraverim ingeniorum monumenta quæ seculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, justiora posterorum quam suæ ætatis judicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, & a Publicola fasces populo summittere. Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit tantum in diversum. Nam & turpitudo generis opprobrio multis fuit: & quos-

quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, & invisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta pernicies: & corporis ac fortunæ quibusdam mala contemtum, ut Thersitæ, atque Iro: quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt: ut Nirea imbellem, Plisthenem impudicum, a poëtis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec minus quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adjecta quibusdam ignominia est: ut Melio, cujus domus solo æquata: Marcoque Manlio, cujus prænomen e familia in posterum exemtum est. Et parentes malorum odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, qualis est primus Judaicæ superstitionis auctor: & Gracchorum leges invisæ: & si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. Sed in viventibus quoque judicia hominum velut argumenta sunt morum, & honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat ubi quidque laudetur aut vituperetur. Nam plurimum refert qui sint audientium mores, quæ publice recepta persuasio: ut illa maxime quæ probant, esse in eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra quem dicemus, ea quæ oderint. Ita non dubium erit judicium, quod orationem præcesserit. Ipsorum etiam permiscenda laus semper. nam id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate jungenda. Minus Lacedæmone studia literarum, quam Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, ac fortitudo. Rapto vivere quibusdam CAP. VII.

CAP. VII. dam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis summum crimen luxuria. Eadem in singulis differentia. Maxime favet judex, qui sibi dicentem assentiri putat. Idem præcipit illud quoque, quod mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit: quia sit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quæ eadem etiam contra valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor: & multum auctoritatis affert vetustas, ut iis qui terra dicuntur orti: & virtutes ac vitia circa res gestas: eademque in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione ac munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, auctor spectari solet. Honor, ut in templis: utilitas, ut in muris: pulchritudo vel auctor utrobique. Est & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem. in quibus similiter speciem & utilitatem intuemur: speciem, maritimis, planis, amœnis: utilitatem, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum factorumque laus generalis. Erit & rerum omnis modi. Nam & somni & mortis scriptæ laudes, & quorundam a medicis ciborum. Itaque ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quæstionem, sic qualitate maxime contineri puto: quanquam omnes tres status cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone, notaverit

taverit

taverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasoriis: quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent. CAP. VII.

DELIBERATIVAS quoque miror a quibusdam sola utilitate finitas. Ac siquid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito quin hi qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda est sententia, populumque præcipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoque existiment, & quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut fœdus Numantinum, jugumque Caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo & honestorum & utilium quæstio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in his etiam conjecturæ locus est. nonnunquam tractatur aliqua finitio: aliquando etiam legales possunt incidere tractatus, in privata maxime consilia, siquando ambigitur, an liceat. De conjectura paulo post pluribus. Interim estne finitio apud Demosthenem, *det Halonnesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *quid sit tumultus?* Quid? non illa similis judiciali- CAP. VIII.

CAP. VIII. cialium quæſtio, de ſtatua Servii Sulpitii, *an iis demum ponenda ſit, qui in legatione ferro ſunt interemti?* Ergo pars deliberativa, quæ eadem ſuaſoria dicitur, de tempore futuro conſultat, quærit etiam de præterito: officiis conſtat duobus, ſuadendi, ac diſſuadendi. Proœmio, quale eſt in judicialibus, non ubique eget, quia conciliatus eſt ei quiſque, quem conſulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam proœmii ſpeciem. neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum: quia eſt aliquid in omni materia naturaliter primum. In ſenatu utique & in concionibus, eadem ratio quæ apud judices, acquirendæ ſibi plerumque eorum apud quos dicendum ſit, benevolentiæ. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, ſed in ſola laude conſiſtit. Ariſtoteles quidem, nec ſine cauſa, putat & a noſtra, & ab ejus qui diſſentiet perſona, duci frequenter in conſiliis exordium, quaſi mutuantibus hoc nobis a judiciali genere: nonnunquam etiam ut minor res majorve videatur. In demonſtrativis vero proœmia eſſe maxime libera exiſtimat. Nam & longe a materia duci, ut in Helenæ laude Iſocrates fecerit: & ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur plus honoris corporum quam animorum virtutibus dari: & Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales inſtituerunt conventus. Quos ſecutus videlicet Criſpus Salluſtius, in Bello Jugurthino & Catilinario, nihil ad hiſtoriam pertinentibus principiis orſus eſt. Sed nunc ad ſuaſoriam, in qua etiam quum proœmio utemur, breviore tamen & velut quodam capite

pite

pite tantum & initio debebimus esse contenti. Narrationem vero nunquam exiget privata deliberatio ejus duntaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet, necessaria. Affectus, ut quæ maxime, postulat. Nam & concitanda & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda miseratio est, sive ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive sociæ civitatis eversionem deflebimus. Valet autem in consiliis auctoritas plurimum. Nam & prudentissimus esse haberique, & optimus debet, qui sententiæ suæ de utilibus atque honestis credere omnes velit. In judiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo; consilia nemo est qui neget secundum mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse judicaverunt, & in sola reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte versatur. Ideoque suasuris de pace, bello, copiis, operibus, vectigalibus, hæc duo præcipue nota esse voluit, vires civitatis, & mores: ut ex natura cum ipsarum rerum, tum audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis major in re videtur varietas. nam & consultantium & consiliorum plurima sunt genera. Quare in suadendo & dissuadendo tria primum spectanda erunt; Quid sit de quo deliberetur, qui sint *qui deliberent*, qui sit qui suadeat. Rem de qua *deliberatur*, aut certum est posse fieri, aut incertum. *Si incertum*, hæc erit quæstio sola, aut potentissima, CAP. VIII.

CAP. VIII. ma. Sæpe enim accidet ut prius dicamus, ne si posset quidem fieri, esse faciendum: deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, conjectura est, *an Isthmos intercidi, an siccari palus Pomptina, an portus fieri Hostiæ possit: an Alexander terras ultra Oceanum sit inventurus.* Sed in iis quoque quæ constabit posse fieri, conjectura aliquando erit: ut si quæratur, *an utique futurum sit ut Carthaginem superent Romani: ut redeat Hannibal si Scipio exercitum in Africam transtulerit: ut servent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint.* Quædam & fieri posse, & futura esse credibile est: sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. Ubi conjecturæ non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum, aut propter ipsam rem de qua sententiæ rogantur, consultabitur: aut propter alias intervenientes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant Patres conscripti, *an stipendium militi constituant.* Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi; ut, deliberant P. C. *an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus.* Aut non faciendi; ut, deliberat C. Cæsar, *an perseveret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerent.* Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur: esse tamen quæstio potest, *dedendine fuerint etiam citra hanc denunciationem, qui contra fas, cum legati missi essent, prælium inierint, regemque ad quem mandata acceperant, trucidarint.* Et nihil Cæsar sine dubio deliberaret, nisi propter hanc militum perturbationem: est tamen locus quærendi, *an citra hunc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit.* Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequentibus posset. Partes

su[...]

suadendi quidam putaverunt honestum, utile, necessarium. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere: de faciendo autem deliberatur. Quod si hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio: ut si obsessi, & impares, & aqua ciboq; defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent, & dicatur, necesse est: nempe sequitur ut hoc subjiciatur, alioqui pereundum est. ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. denique non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergini circumventi. Igitur in his quoque causis, aut de sola utilitate ambigetur, aut quæstio inter utile atque honestum consistet. At enim, si quis liberos procreare volet, necesse habeat uxorem ducere: quis dubitat? sed ei qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est: non magis quam ubi constat quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod nostri possibile nominant. quæ ut dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est quam ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, justum, pium, æquum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) & si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt honestati. An sit autem facile, magnum, jucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utili-

CAP. VIII.

CAP. VIII. utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum. Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio: & nihilominus eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus. Sæpe vero & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus: ut cum illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint nisi fecerint. Et utilia honestis præferimus: ut cum suademus ut bello Punico servi armentur. Sed tamen neque hic plane concedendum est, esse id inhonestum. liberos enim natura omnes, & iisdem constare elementis, & fortasse aliquis etiam nobilibus ortus dici potest. Et illic ubi manifestum periculum est, opponenda alia: ut crudelius etiam perituros affirmemus si se dediderint, sive hostis non servaverit fidem, sive Cæsar vicerit, quod vero similius. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa oppugnatur ab iis, qui dicunt non solum potiora esse honesta quam utilia, sed ne utilia quidem esse quæ non sint honesta: & contra quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis quam re probabilius vocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa:

ut si ex duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam suasoriæ incidunt: ut cum Pompejus deliberavit, Parthos, an Africam, an Ægyptum peteret. Ita non tantum utrum melius, sed quid sit optimum, quæritur. Itemque contra. Nec unquam incidit in hoc genere materiæ dubitatio rei quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita fere omnis suasoria nihil est aliud quam comparatio. Videndumque, quid consecuturi simus, & per quid: ut æstimari possit, plus in eo quod petimus, sit commodi; an vero in eo per quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tempore quæstio, *Expedit, sed non nunc.* Et in loco, *Non hic.* Et in persona, *Non nobis, non contra hos.* Et in genere agendi, *Non sic.* Et in modo, *Non in tantum.* Sed personam sæpius decoris gratia intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, spectanda est. Itaque quamvis exempla plurimum in consiliis possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis: refert tamen quorum auctoritas, & quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in utrisque differentia: quia & in pluribus multum interest, *Senatus sit*, an *Populus*: *Romani*, an *Fidenates*: *Græci*, an *Barbari*. & in singulis, *Catoni petendos honores suademus*, an *C. Mario*: *de ratione belli Scipio prior*, an *Fabius deliberet*. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. Sed & mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est: si CAP. VIII.

CAP. VIII. vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitæ sectam, cavendum est; & animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus: sed laude vulgi, opinione, & si parum proficiet hæc vanitas, secutura ex his utilitate: aliquanto vero magis objiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus. Nam præter id quod his levissimi cujusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium quam honestorum intellectus est. Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit quæ statim cogitatio subire possit legentem: Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum; *Propositis plurimis quæ honeste suaderi Cæsari possent, simne bonus vir, si hæc suadeam? Minime.* Suasoris enim finis est utilitas ejus cui quisque suadet. At recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus. Sed quia est altior quæstio, nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo (qui summus futurus est) libro. Nec ego quicquam fieri turpiter velim, verum interim hæc vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur. nam & iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompejum ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis & crudelis sit, impellunt. sed dandus illis de-

for-

formibus color, idque etiam apud malos. Neque enim quisquam est tam malus, ut malus videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varium, CAP. VIII.

Jam fero (inquit) *infandissima, jam facere cogor.*

Quanto magis eis quibus curæ fama fuit, conservandus est hic vel ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus consilium ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas (ita vitam pollicente eo) exurat, non cupiditatem lucis allegabimus, (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet) sed ut se reipublicæ servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et Cajo Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare jam rempublicam nisi uno regente, non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum quærit, quomodo quam minimum peccare videatur. Multum refert etiam quæ sit persona suadentis: quia anteacta vita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert exspectationem. Providendum est, ne quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his contraria summissiorem quendam modum postulant. Nam quæ in aliis libertas est, in aliis licentia vocatur. Et quibusdam sufficit auctoritas, quosdam ratio ipsa ægre tuetur. Ideoque longe mihi difficillimæ videntur prosopopoeiæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem accedit etiam personæ difficultas. Namque idem illud aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Utilissima vero hæc exercitatio, vel quod duplicis est operis, vel quod poëtis quoque, aut historiarum futuris scriptoribus

CAP. VIII. ribus plurimum confert: verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ a Græcis Latinisque compositæ orationes, quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitamque aptanda quæ dicebantur fuerunt. An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit Cicero cum scriberet Cn. Pompejo, & cum Domitio Cæsarive: ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio, si ab homine, quam si a re cui accommodari debuit, dissidet. Ideoque Lysias optime videtur in iis quæ scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. Enimvero præcipue declamatoribus considerandum est, quid cuique personæ conveniat: qui paucissimas controversias ita dicunt ut advocati: plerumque filii, patres, divites, senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt: ut vix comœdiarum actoribus plures habitus in pronunciando concipiendi sint, quam his in dicendo. Quæ omnia videri possunt prosopopœiæ, quas ego suasoriis subjeci, quia nullo alio ab his quam persona distant. Quanquam hæc aliquando etiam in controversias ducitur, quæ ex historiis compositæ, certius agentium nominibus continentur. Neque ignoro plerumque exercitationis gratia poni & poëticas & historicas; ut, Priami verba apud Achillem, aut Syllæ dictaturam deponentis in concione. Sed hæc in partem cedunt trium generum in quæ causas divisimus. Nam & rogare, indicare, rationem reddere, & alia de quibus supra dictum est, varie, atque ut res vult, in materia

materia judiciali, deliberativa, demonſtrativa, ſubjicere ſolemus. Frequentiſſime vero in his utimur ficta perſonarum quas ipſi ſubſtituimus, oratione: ut apud Ciceronem pro Cœlio, Clodiam & Cæcus Appius, & Clodius frater, ille in caſtigationem, hic in rationem amorum compoſitus, alloquitur. Solent in ſcolis fingi materiæ ad deliberandum ſimiliores controverſiis, & ex utroque genere commixtæ: ut cum apud C. Cæſarem conſultatio de pœna Theodoti ponitur. Conſtat enim accuſatione & defenſione cauſæ; quod eſt judicialium proprium. Permixta autem eſt & utilitatis ratio, *an pro Cæſare fuerit occidi Pompeium: an timendum a rege bellum, ſi Theodotus ſit occiſus: an id minime opportunum hoc tempore, & periculoſum, & certe longum ſit futurum.* Quæritur & de honeſto, *deceatne Cæſarem ultio Pompeii: an ſit verendum, ne pejorem faciat ſuarum partium cauſam, ſi Pompeium indignum morte fateatur.* Quod genus accidere etiam veritati poteſt. Non ſimplex autem circa ſuaſorias error in pleriſque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diverſum, atque illi judiciali contrarium eſſe exiſtimarunt. Nam & principia abrupta, & concitatam ſemper orationem, & in verbis effuſiorem (ut ipſi vocant) cultum affectaverunt, & harum breviores utique commentarios quam legalis materiæ facere elaborarunt. Ego porro ut prooemio video non utique opus eſſe ſuaſoriis, propter quas dixi ſupra cauſas, ita cur initio furioſo ſit exclamandum, non intelligo: cum propoſita conſultatione rogatus ſententiam, ſi modo eſt ſanus, non quiritet, ſed quam maxime poteſt civili & humano ingreſſu mereri aſſenſum deliberantis velit.

Cap. VIII.

CAP. VIII. Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum vel præcipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim sæpius subsidere in controversiis impetum dicendi proœmio, narratione, argumentis: quæ si detrahas, id fere supererit, quo suasoriæ constant. verum id quoque æqualius erit, non tumultuosius atque turbidius. Verborum autem magnificentia non validius est affectanda suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ fere magnæ fingentibus placent, regum, principum, populi, senatus, & res ampliores. ita cum verba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est: ideoque Theophrastus quam maxime remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem; secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui: quanquam dissentire ab eo non timide solet. Namque Aristoteles idoneam maxime ad scribendum demonstrativam, proximamque ab ea judicialem putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas, consilia fide prudentiaque constarent. Quibus in demonstrativa consentio. Nam & omnes alii scriptores idem tradiderunt. In judiciis autem consiliisque secundum conditionem ipsius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis sententiæ & conciones, non minus clarum quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen idem de suasoria, hoc modo,

do: *Tota autem oratio, simplex, & gravis, & sententiis debet ornatior esse quam verbis.* Usum exemplorum nulli materiæ magis convenire merito fere omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura præteritis, habeaturque experimentum velut quoddam rationis, testimonium. Brevitas quoque aut copia non genere materiæ, sed modo constat. Nam ut in consiliis plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor. Quæ omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed historias etiam (namque in his conciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quam in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim nec in consiliis abrupta initia, & concitatius sæpe in judiciis dictum, & verba aptata rebus in utroq; genere, & breviores aliquanto causarum orationes quam sententiarum. Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod & contra sentientibus inhumane convitiantur, & ita plerumque dicunt, tanquam ab iis qui deliberant utique dissentiant: ideoque objurgantibus similiores sunt, quam suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quam dicturi sint, exerceri velint, & in desuescendis morentur. Cæterum cum advocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere si quid consulet princeps; quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur. CAP. VIII.

NUNC de judiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed officiis constat duobus, intentionis ac depulsionis. cujus partes, ut plurimis auctoribus CAP. IX.

CAP. IX. placuit, quinque ſunt, procemium, narratio, probatio, refutatio, peroratio. His adjecerunt quidam, partitionem, propoſitionem, exceſſum: quarum priores duæ probationi ſuccedunt. Nam proponere quidem quæ ſis probaturus, neceſſe eſt: ſed & concludere. Cur igitur ſi illa pars cauſæ eſt, non & hæc ſit? Partitio vero diſpoſitionis eſt ſpecies, ipſa diſpoſitio pars rhetorices, & per omnes materias totumque earum corpus æqualiter fuſa, ſicut inventio & elocutio. Ideoque eam non orationis totius partem unam eſſe credendum eſt, ſed quæſtionum etiam ſingularum. Quæ namque eſt quæſtio, in qua non promittere poſſit orator quid primo, quid ſecundo, quid tertio ſit loco dicturus? quod eſt proprium partitionis. Quam ergo ridiculum eſt, quæſtionem quidem ſpeciem eſſe probationis; partitionem autem, quæ ſit ſpecies quæſtionis, partem totius orationis vocari? Egreſſio vero, vel (quod uſitatius eſſe cœpit) exceſſus, ſive eſt extra cauſam, non poteſt eſſe pars cauſæ; ſive eſt in cauſa, adjutorium vel ornamentum partium eſt earum ex quibus egreditur. Nam ſi quicquid in cauſa eſt, pars cauſæ vocabitur; cur non argumentum, ſimilitudo, locus communis, affectus, exempla, partes vocentur? Tamen nec iis aſſentior qui detrahunt refutationem, tanquam probationi ſubjectam, ut Ariſtoteles. hæc enim eſt quæ conſtituat, illa quæ deſtruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod procemio non narrationem ſubjungit, ſed propoſitionem. Verum id facit quia propoſitio genus, narratio ſpecies videtur: & hac non ſemper, illa ſemper & ubique credit opus eſſe. Verum ex his quas conſtitui partibus, non ut quidque

que primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quæratur, quæ prosint, quæ noceant: deinde quid confirmandum sit, ac refellendum: tum quomodo narrandum. Expositio enim probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum quemadmodum judex sit conciliandus. Neque enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiæ an obnoxium. Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque procemium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, & quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur; ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cœpit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo non fuerit? nonne nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine: scribenda, quo dicimus. CAP. IX.

CÆTERUM causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controversia constat, aut plurium. Illa simplex dicitur, hæc conjuncta. Una controversia est per se furti, per se adulterii. Plures, aut ejusdem generis, ut in pecuniis repetundis: aut diversi, ut si quis sacrilegii CAP. X.

Cap. X. ſimul & homicidii accuſetur. Quod nunc in publicis judiciis non accidit, quoniam prætor certa lege ſortitur: principum autem & ſenatus cognitionibus frequens eſt: & populi fuit. Privata quoque judicia ſæpe unum judicem habere multis & diverſis formulis ſolent: nec aliæ ſpecies erunt, etiamſi unus a duobus duntaxat eandem rem, atque ex eadem cauſa petet, aut duo ab uno, aut plures a pluribus; quod accidere in hæreditariis litibus interim ſcimus: quia quamvis in multis perſonis, cauſa tamen una eſt, niſi ſi conditio perſonarum quæſtiones variaverit. Diverſum his tertium genus, quod dicitur comparativum; cujus rei tractatus in parte cauſæ frequens eſt; ut cum apud centumviros poſt alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate ſit. Rarum eſt autem ut in foro judicia propter id ſolum conſtituantur: ſicut divinationes, quæ fiunt de accuſatore conſtituendo; & nonnunquam inter delatores, uter præmium meruerit. Adjecerunt quidam numero mutuam accuſationem, quæ ἀντικατηγορία vocatur: aliis videlicet ſuccedere hanc quoque comparativo generi exiſtimantibus: cui ſimilis erit petitionum invicem diverſarum: quod accidit vel frequentiſſime, Id ſi & ipſum vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine) duo erunt genera ejus: alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant: alterum, quo aliud atque aliud. Cui & petitionum conditio par eſt. Cum apparuerit genus cauſæ, tum intuebimur, negeturne factum quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an a genere actionis repellatur: unde ſunt ſtatus.

His

HIS inventis, intuendum deinceps Hermagoræ videtur quid sit quæstio, ratio, judicatio, συνέχον, id est continens, vel, ut alii vocant, firmamentum. Quæstio latius intelligitur omnis de qua in utramque partem, vel in plures dici credibiliter potest. In judiciali autem materia dupliciter accipienda est. Altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controversiam, quo etiam minores omnes complectimur: altero, quo significamus summam illam in qua causa vertitur. De hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, quid factum sit, an recte factum sit. Has Hermagoras & Apollodorus & alii plurimi scriptores proprie quæstiones vocant: Theodorus (ut dixi) capita generalia; sicut illas minores aut ex illis pendentes, specialia. Nam & quæstionem ex quæstione nasci, & speciem in species dividi convenit. Hanc igitur quæstionem veluti principalem vocant ζήτημα. Ratio autem est, qua id quod factum esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi fere omnes, exemplo? *Orestes matrem occidit.* hoc constat. dicit, *se juste fecisse.* status erit qualitatis. quæstio, *an juste fecerit.* ratio, *quod Clytemnestra maritum suum patrem Orestis occidit.* hoc αἴτιον dicitur. κρινόμενον autem judicatio, *an oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi.* Quidam diviserunt ἄιτιον & ἀιτίαν, ut esset altera, propter quam judicium constitutum est, ut *occisa Clytemnestra:* altera, qua factum defenditur, ut *occisus Agamemnon.* Sed tanta est circa verba dissensio, ut alii αἰτίαν caussam judicii, αἴτιον autem facti vocent: alii eadem in contrarium vertant. Latinorum quidam hæc initium & rationem vocaverunt: quidam utrumque eodem nomi-

CAP. XI. nomine appellant. Causa quoque ex causa, id est ἄιτιον ἐξ αἰτίȣ nasci videtur: quale est, *Occidit Agamemnonem Clytemnestra, quia ille filiam communem immolaverat, & captivam pellicem adducebat.* Iidem putant & sub una quæstione plures esse rationes: ut si Orestes & alteram afferat matris necatæ causam, *quod responsis sit impulsus.* Quot autem causas faciendi, totidem judicationes. Nam & hæc erit judicatio, *an responsis parere debuerit.* Sed & una causa plures habere quæstiones & judicationes (ut ego arbitror) potest: ut in eo qui cum adulteram deprehensam occidisset; adulterum qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est una, *adulter fuit:* quæstiones & judicationes, *an illo tempore, an illo loco licuerit occidere.* Sed sicut cum sint plures quæstiones, omnesque suos status habeant, causæ tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia: ita judicatio maxime propria, de qua pronunciatur. Συνέχον autem (quod, ut dixi, continens alii, firmamentum alii putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris, & appositissimam ad judicationem) quibusdam id videtur esse, post quod nihil quæritur: quibusdam id quod ad judicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controversias cadit. Nam quæ fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? At ubi causa tractatur, negant eodem loco esse judicationem, quo quæstionem. Idque & in Rhetoricis Cicero, & in Partitionibus dicit. Nam in conjectura est quæstio ex illo, factum, non factum, an factum sit. Ibi ergo judicatio, ubi quæstio: quia in eadem re prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit: recte, non recte:*

an

an recte occiderit, quæstio; nec statim judicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat. Sed non ideo tu matrem debuisti occidere: an debuerit*; hic judicatio. Firmamentum autem verbis ipsius ponam; si velit Orestes dicere ejusmodi animum matris suæ in patrem suum, in seipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiæ, ut merito ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Utuntur alii & talibus exemplis: *Qui bona paterna consumserit, ne concionetur*. in opera publica consumsit. quæstio, *an quisquis consumserit, prohibendus sit*: judicatio, *an qui sic*. Vel ut in causa militis Mariarii qui C. Lusium tribunum vim sibi inferentem interfecit. quæstio, *an jure fecerit*. ratio, *quod is vim afferebat*. judicatio, *an indemnatum, an Tribunum a milite occidi oportuerit*. Alterius etiam status quæstionem, alterius judicationem putant. Quæstio qualitatis, *an recte Clodium Milo occiderit*. Judicatio conjecturalis, *an Clodius insidias fecerit*. Ponunt & illud, sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea judicari. a quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, *an omnes qui paterna bona consumserint, concione sint prohibendi*, habeat oportet suam judicationem. Ergo non alia quæstio, alia judicatio erit, sed plures quæstiones, & plures judicationes. Quid? non in causa Milonis ipsa conjectura refertur ad qualitatem? Nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum vero in aliquam rem missa causa, & recessum est a quæstione quæ erat constituta; non & hic quæstio, ubi judicatio est? Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in rhetoricis (quemadmodum su- CAP. XI.

CAP. XI. pra dixi) Hermagoram est secutus: in topicis, ex statu effectam contentionem κρινόμενον existimat. Idque Trebatio, qui juris erat consultus, alludens, *qua de re agitur* appellat: quibus id contineatur, continentia: quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. At in partitionibus oratoriis, firmamentum, quod opponitur defensioni: quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio, a reo: ex rationis & firmamenti quæstione, disceptatio sit judicationum. Verius igitur & brevius, qui statum & continens & judicationem idem esse voluerunt: continens autem id esse, quo sublato lis esse non possit. Hoc mihi videntur utramque causam complexi, & *quod Orestes matrem*, & *quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit*. Iidem judicationem & statum consentire semper existimarunt. Nec enim aliud eorum rationi conveniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas, circa nomina rerum ambitiose laboret; a nobis in hoc assumta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere quod aggressi sumus, videremur. Simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem dicendi concidere. Quo vitio multi quidem laborarunt, præcipue tamen Hermagoras, vir alioqui subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium sollicitæ; ut ipsa ejus reprehensio laude sit aliqua non indigna. Hæc autem brevior, & vel ideo lucidior multo via, neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta ducendo consumet. Nam qui viderit quid sit quod in controversiam veniat, quid in eo, & per quæ velit efficere pars diversa, quid nostra, quod

quod inprimis eſt intuendum; nihil eorum ignorare, CAP. XI. de quibus ſupra diximus, poterit. Nec eſt fere quiſquam, modo non ſtultus, atque ab omni prorſus uſu dicendi remotus, quin ſciat & quid litem faciat, (quod ab aliis cauſa vel continens dicitur) & quæ ſit inter litigantes quæſtio, & de quo judicari oporteat: quæ omnia idem ſunt. Nam & de eo quæſtio eſt, quod in controverſiam venit: & de eo judicatur, de quo quæſtio eſt. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum, & cupiditate laudis utcunque acquirendæ, vel dicendi voluptate evagamur, quando uberior ſemper extra cauſam materia eſt, quia intra controverſiam pauca ſunt, extra omnia: & hic dicitur de iis, quæ accepimus, illic, de quibus volumus. Nec tam hoc præcipiendum eſt, ut quæſtionem, continens, judicationem inveniamus, (nam id quidem facile eſt) quam ut intueamur ſemper, aut certe ſi digreſſi fuerimus, ſaltem reſpiciamus, ne plauſum affectantibus arma excidant. Theodori ſcola (ut dixi) omnia refert ad capita. His plura intelliguntur: uno modo ſumma quæſtionum, ut ſtatus: altero cæteræ quæ ad ſummam referuntur: tertio, propoſitio cum affirmatione: ut dicimus; *Caput rei eſt apud Menandrum*, κεφάλαιόν ἐστιν. In univerſum autem quicquid probandum eſt, erit caput: ſed id majus, aut minus. Et quoniam quæ de his a ſcriptoribus artium ſunt tradita, verboſius etiam quam neceſſe erat expoſuimus: præterea quæ partes ſint judicialium cauſarum, ſupra dictum eſt: proximus liber procemia, id eſt exordia, concipiet.

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER IV.

PERFECTO, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, & jam quarta fere laboris parte transacta, novæ insuper mihi diligentiæ causa, & altior sollicitudo, quale judicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus: & si parum nostra institutio probaretur a cæteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii formare disciplinam satis putaremus. Cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suæ nepotum delegaverit curam, non satis honorem judiciorum cœlestium intelligam, nisi ex hoc oneris quoque magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentissimum? Quod si nemo miratur poëtas maximos sæpe fecisse, ut non solum initiis operum suorum musas invocarent, sed provecti quoque longius, cum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota, & vel-

ut

ut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto poterit ignosci, si, quod initio, quum primum hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipsumque inprimis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis propitium numen est, invocem: ut quantum nobis exspectationis adjecit, tantum ingenii adspiret, dexterque ac volens adsit, & me qualem esse credidit, faciat. Cujus mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima, est; sed alia, quia sic procedit ipsum opus, ut majora præteritis, ac magis ardua sint quæ ingredior. Sequitur enim ut judicialium causarum, quæ sunt maxime variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod procemii sit officium: quæ ratio narrandi: quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, sive contra dicta dissolvimus: quanta vis in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est judicis, sive affectus (quod est longe potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti; & sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, prope infinitum laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus: & si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

QUOD principium Latine vel exordium dicitur, majore quadam ratione Græci videntur προοίμιον nominasse: quod a nostris initium modo significatur; illi satis clare partem hanc esse ante ingressum CAP. I.

Cap. I. rei, de qua dicendum ſit, oſtendunt. Nam ſive propterea quod *οἴμη cantus* eſt, & citharœdi pauca illa, quæ, antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, *procœmium* cognominaverunt; oratores quoque ea, quæ prius quam cauſam exordiantur, ad conciliandos ſibi judicum animos præloquuntur, eadem appellatione ſignarunt: ſive quod *οἶμον* iidem Græci *viam* appellant; id quod ante ingreſſum rei ponitur, ſic vocare eſt inſtitutum: certe procœmium eſt, quod apud judicem prius quam cauſam cognoverit, proſit. Vitioſeque in ſcolis facimus, quod exordio ſemper ſic utimur, quaſi cauſam judex jam noverit. Cujus rei licentia ex hoc eſt, quod ante declamationem illa velut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere iſtud principiorum genus ſecundis actionibus poteſt quidem: primis raro unquam; niſi forte apud eum cui res aliunde jam nota ſit, dicimus. Cauſa principii nulla eſt alia, quam ut auditorem, quo ſit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter auctores plurimos conſtat; ſi benevolum, attentum, docilem fecerimus: non quia iſta non per totam actionem ſint cuſtodienda, ſed quia initiis præcipue neceſſaria; per quæ in animum judicis, ut procedere ultra poſſimus, admittimur. Benevolentiam aut a perſonis ducimus, aut a cauſis accipimus: ſed perſonarum non eſt (ut plerique crediderunt) triplex tantum ratio, ex litigatore, & adverſario, & judice. Nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore cauſæ ſolet. Quanquam enim pauciora de ſe ipſo dicit & parcius, plurimum tamen ad omnia momenti

menti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic CAP. I. enim contingit, ut non studium advocati videatur afferre, sed pene testis fidem. Quare inprimis existimetur venisse ad agendum, ductus officio vel cognationis, vel amicitiæ; maximeque, si fieri poterit, reipublicæ, aut alicujus certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse videantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares agentium contra ingeniis dixerimus: qualia sunt pleraque Messalæ procemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: & judex religiosus libentissime patronum audit, quem justitiæ suæ minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa. Vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quenquam hominem ordinemve videamur, præcipueque eorum qui lædi, nisi aversa judicum voluntate, non possunt. Nam in judicem ne quid dicatur, non modo palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis adversæ patronus dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici, fecerimus: interim per contumeliam; sed hoc perquam raro; ut *Asinius* pro Urbiniæ hæredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta malæ causæ posuit. Ne-

CAP. I. Negat hæc esse procemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cum auctoritate summorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet: cum sit naturale, ut judices iis quos libentius audiunt, etiam facilius credant. Ipsius autem litigatoris tractanda persona varie est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas: nonnunquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundius dicendum erit sua quam aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio, in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam sola rectum quoque judicem inclinat miseratio. Degustanda tamen hæc procemio, non consumenda. Adversarii vero persona prope iisdem omnibus, sed e contrario ductis impugnari solet. Nam & potentes sequitur invidia, & humiles abjectosque contemtus, & turpes ac nocentes odium: quæ tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causæ. Judicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, (quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utrique commune) sed si laudem ejus ad utilitatem nostræ causæ conjunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus justitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis severitatem, & similiter cætera. Mores quoque (si fieri potest) judicis velim nosse. Nam prout asperi, lenes, jucundi, graves, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorum qua competent, aut mitigare qua

qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus, aut adversario sit amicus, qui judicat: quæ res utrique parti tractanda est, ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis judicibus hic ambitus, adversus amicos, aut pro his quibuscum simultates gerunt, pronunciandi, faciendique injuste, ne fecisse videantur. Fuerunt etiam quidam rerum suarum judices. Nam & in libris observationum a Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causæ invenio: & ego pro Regina Berenice apud eam ipsam dixi. Similis hic quoque superioribus ratio est. Adversarius enim fiduciam partis suæ jactat, patronus timet cognoscentis verecundiam. Præterea detrahenda vel confirmanda opinio si quam præcipue domo videbitur attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus: ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeji contra se disposita putarentur, laboravit. Nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit: sed adhibendi modus alter ille frequens & favorabilis, ne male sentiat populus Romanus, ne judicia transferantur; alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem. Et id quidem in concilio ampliore utcunque tutius, nam & mali inhibentur, & boni gaudent. Apud singulos vero nunquam suaserim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoria; non magis quam appellare, etiamsi id quoque sæpe utile est: aut antequam pronunciet, reum facere. Nam & minari & deferre etiam non orator potest. Si causa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quæ maxime CAP. I.

xime

CAP. I.

xime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex ſingulis quæſtionibus ſinguli ſenſus in proœmium conferantur. Nam ille non hoc dicit: ſed ad potentiſſimas quæſtiones judicem præparandum. In quo vitii nihil erat, niſi in univerſum id præciperet: quod nec omnis actio patitur, nec omnis cauſa deſiderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota judici lis eſt, quomodo ex quæſtionibus ducemus ſententias? nimirum res erunt indicandæ prius. Demus aliquas, (nam id exigit ratio nonnunquam) etiamne potentiſſimas omnes, id eſt totam cauſam? ſic erit in proœmio peracta narratio. Quid vero ſi (ut frequenter accidit) paulo eſt durior cauſa; non benevolentia judicis petenda ex aliis partibus erit; ſed non ante conciliato ejus animo nuda quæſtionum committetur aſperitas? Quæ ſi recte ſemper initio dicendi tractarentur, nihil proœmio opus eſſet. Aliqua ergo nonnunquam, quæ erunt ad conciliandum nobis judicem potentiſſima, non inutiliter interim ex quæſtionibus in exordio locabuntur. Quæ ſint porro in cauſis favorabilia, enumerare non eſt neceſſe, quoniam & manifeſta erunt, cognita cujuſque controverſiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non poſſunt. Ut autem hæc invenire & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certe minuere, ex cauſa eſt. Miſeratio quoque aliquando ex eadem venit, ſive quid paſſi ſumus grave, ſive paſſuri. Nec enim ſum in hac opinione, qua quidam, ut eo diſtare proœmium ab epilogo credam, quod in hoc præterita, in illo futura dicantur: ſed quod in in-

greſſu

gressu parcius & modestius prætentanda est judicis misericordia: in epilogo vero liceat totos effundere affectus, & fictam orationem induere personis, & defunctos excitare, & pignora eorum producere: quæ minus exordiis sunt usitata. Sed hæc quæ supra dixi, non movere tantum, verum ex diverso amoliri quoque, procemio opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi. Sed ex iis quoque quæ non sunt personarum nec causarum, verum adjuncta personis & causis, duci proœmia solent. Personis applicantur non pignora modo de quibus supra dixi, sed propinquitates, amicitiæ, interim regiones etiam, civitatesque, & si quid aliud ejus quem defendimus causa dici potest. Ad causam extra pertinet tempus, unde principium pro Cœlio: Locus, unde pro Deiotaro: Habitus, unde pro Milone: Opinio, unde in Verrem. deinceps ne omnia enumerem, fama judiciorum, expectatio vulgi. nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinent. Adjicit Theophrastus ab actione principium. quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quam eo modo quem accusator actione præscripserat. Fiducia ipsa solet opinione arrogantiæ laborare. Faciunt favorem & illa pene communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne occupentur; optare, abominari, rogare, solicitum agere: quia plerumque attentum quoque judicem facit, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum: præcipue tamen si judex aut sua vice aut reipublicæ commovetur: cujus animus spe, metu,

CAP. I.

CAP. I. tu, admonitione, precibus, vanitate denique, si id profuturum credemus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment. Docilem sine dubio & hæc ipsa præstat attentio: sed & illud, si breviter & dilucide summam rei de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quam expositioni: nec quomodo quicque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Nec video quod hujus rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quam Ciceronis pro A. Cluentio. *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti & magnopere confidere videbatur; invidia jam inveterata judicii Juniani: altera tantummodo consuetudinis causa timide & diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est hæc quæstio constituta.* Id tamen totum respondenti facilius est, quam proponenti: quia hic admonendus judex, illic docendus est. Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia nesciam id quod ab illis dicitur; esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi: verum quia istud non negligentia judicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, & fortasse persuasit: nobis opus est ejus diversa opinione; quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam, & elevanda, & quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam inten-

intentionem judicis, quam adversario præstat: ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Cæsar minus in rem tanquam non novam intenderet? Quid pro Cœlio, quam ut res expectatione minor videretur? Verum ex iis quæ proposui, aliud in alio genere causæ desiderari palam est. Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, honestum, humile, dubium vel anceps, admirabile, obscurum: id est, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus recte videatur adjici turpe, quod alii humili, alii admirabili subjiciunt. Admirabile autem vocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In ancipiti maxime benevolum judicem, in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus. Nam honestum quidem ad conciliationem satis per se valet: admirabili & turpi remediis opus est. Et eo quidam exordium in duas dividunt partes, principium, & insinuationem: ut sit in principiis recta benevolentiæ & attentionis postulatio: quæ quia esse in turpi causæ genere non possit, insinuatio surrepat animis, maxime ubi frons causæ non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur: aut si facie quoque ipsa premitur, vel invidia consistentis ex diverso patroni, aut patris, vel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidem quibus adversus hæc modis sit medendum, verbosius tradunt, materiasque ipsi sibi fingunt, & ad morem actionum prosequuntur: sed hæ cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahendæ. Quare singulis consilium ex pro- CAP. I.

CAP. I. pria ratione nascetur. Illud in universum præceptum sit, ut ab iis quæ lædunt, ad ea quæ prosunt, refugiamus. Si causa laborabimus, persona subveniat: si persona, causa: si nihil, quod nos adjuvet, erit; quæramus quid adversarium lædat. Nam ut optabile est, plus favoris mereri; sic proximum, odii minus. In iis quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora quam dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse pœnitentia, aut satis jam punita videantur. Ideoque agere advocato quam litigatori facilius: quia & laudat sine arrogantiæ crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque moveri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, & auctoritatem induat vera sentientis; quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. Ideoque hoc primum intuemur, litigatoris an advocati persona sit utendum, quoties utrumque fieri potest. Nam in scola liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus rei suæ quisque defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas propriis personis debet induere. Hæc sunt enim quæ mandari non possunt: nec eadem vi perferuntur alieni animi, qua sui, motus. His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio judicum animos occupavit, vel si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, & adversas eludendo vitabimus: alterum & spe brevitatis, & iis quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecunque petita judicis voluptas levat tædium.

Non

Non inutilis etiam est ratio occupandi quæ videntur obstare: ut Cicero dicit; *scire se mirari quosdam, quod is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit.* deinde ostendit hanc ipsam sociorum defensionem: quod schema προλήψις dicitur. Id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam pene semper assumitur; qui fas non putant nisi a contrario incipere. Negant Apollodorum secuti, tres esse (de quibus diximus) præparandi judicis partes: sed multas species enumerant, ut ex moribus judicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa, quæ sunt prope infinitæ: tum iis, ex quibus omnes controversiæ constant, personis, factis, dictis, causis, temporibus, locis, occasionibus cæteris. Quas veras esse fateor, sed in hæc tria genera recidere. Nam si judicem benevolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, non reperio: cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra hæc, & attentum judicem faciat, & ab adverso favore deterreat. Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus quæ sint in ratione procemii, sed dicendum etiam quomodo perfici facillime possint; hoc adjicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit: quid judicem sentire credibile sit antequam incipimus: tum quid, aut desideremus, aut deprecemur: ipsa illum natura eo ducet, ut sciat quid primum dicendum sit. At nunc omne quod cœperint, procemium putant: & ut quidque succurrerit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine CAP. I.

Cap. I. ſine dubio ex aliis partibus ſunt, aut aliis partibus cauſæ communia: nihil tamen in quaque melius dicitur, quam quod æque bene dici alibi non poſſit. Multum gratiæ exordio eſt, quod ab actione diverſæ partis materiam trahit, hoc ipſo, quod non compoſitum domi, ſed ibi, atque e re natum, & facilitate famam ingenii auget, & facie ſimplicis ſumtique e proximo ſermonis fidem quoque acquirit: adeo ut etiamſi reliqua ſcripta atque elaborata ſint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil præparatum habuiſſe manifeſtum eſt. Frequentiſſime vero prooemium decebit & ſententiarum, & compoſitionis, & vocis, & vultus modeſtia: adeo ut in genere cauſæ etiam indubitabili, fiducia ſe ipſa nimium exerere non debeat. Odit enim judex fere litigantis ſecuritatem: cumque jus ſuum intelligat, tacitus reverentiam poſtulat. Nec minus diligenter, ne ſuſpecti ſimus ulla parte, vitandum: propter quod minime oſtentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipſum iſtud evitare, ſummæ artis eſt. Nam id ſine dubio ab omnibus, & quidem optime præceptum eſt; verum aliquatenus temporum conditione mutatur: quia jam quibuſdam judiciis maximeque capitalibus, ut apud centumviros, ipſi judices exigunt ſolicitas & accuratas actiones: contemnique ſe, niſi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantum, ſed etiam delectari volunt. Et eſt difficilis hujus rei moderatio: quæ tamen temperari ita poteſt, ut videamur accurate non callide dicere. Illud ex præceptis veteribus manet, ne quod inſolens verbum, ne audacius translatum,

latum, ne aut ab obsoleta vetustate, aut poetica licentia sumtum, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, & custodit nos recens audientium intentio: magis conciliatis animis, & jam calentibus, hæc libertas feretur, maximeque cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur. Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi similis esse in proœmio debet oratio; neque tamen deducta semper, atque circumlata, sed sæpe simplici atque illaboratæ similis, nec verbis vultuque nimia promittens. Dissimulata enim, &, ut Græci dicunt, ἀνεπίφατος actio, melius sæpe surrepit. Sed hæc prout formari animos judicum expediet. Turbari memoria, vel continuandi verba facultate destitui, nusquam turpius: cum vitiosum proœmium possit videri cicatricosa facies: & pessimus certe gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit. Modus principii pro causa. Nam brevius simplices, longius perplexæ suspectæque & infames desiderant. Ridendi vero, qui velut leges proœmiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, & quo præparare debet, fatiget. Sermonem a persona judicis aversum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum a proœmio summovent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen & est hic proœmio necessarius sensus aliquis: & is acrior fit atque vehe-

CAP. I.

CAP. I. mentior ad personam directus alterius. Quod si accidat, quo jure, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiæ vires? Nec enim istud scriptores artium, quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. Ita si vincet utilitas, propter eandem causam facere debebimus, propter quam vetamur. Et Demosthenes ad Æschinem orationem in procemio convertit, & Marcus Tullius cum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tuberonem. Nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata. quod facilius cognoscet si quis illam totam partem vehementissimam, cujus hæc forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum* &c. convertat ad judicem: tum enim vere aversa videatur oratio, & languescat vis omnis dicentibus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum.* Illo enim modo pressit atque institit, hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illi mutaveris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus? *Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli.* sicut & Cicero fecerat in Catilinam, *Quousque tandem abutere patientia nostra?* Ac ne quis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commentariis (nam bis eundem defendit) prosopopoeia loquentis pro reo utitur: pro Rabirio vero Posthumo, eodemque Scauro reo repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (ut modo ostendi) partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum

ceptum vicerit ratio: quomodo & similitudine, CAP. I. dum brevi, & translatione, atque aliis tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum vitia verius tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, vulgare dicitur. Id minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus; magnis sæpe oratoribus non evitatum. Quo & adversarius uti potest, commune appellatur. Quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile. Quod causæ non cohæret, separatum. Quod aliunde trahitur, translatum. Præterea quod longum, quod contra præcepta est. Quorum pleraque non principii modo sunt vitia, sed totius orationis. Hæc de prooemio, quoties erit ejus usus. non semper autem est. Nam & supervacuum aliquando est; si sit præparatus satis etiam sine hoc judex, aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos judices negat: aliquando tamen uti nec si velimus, eo licet, cum judex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum major potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraque est interim prooemii vis etiam non exordio. Nam judices & in narratione nonnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat: quale est Ciceronis, *Tum C. Varenus, is qui a familia Ancharianus occisus est. Hoc, quæso, judices, diligenter attendite.* Utique si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda præfatio est: ut, *Audite nunc reliqua.* &, *Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis etiam probatio-

CAP. I. nibus multa funguntur proœmii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores: pro Muræna, cum Servio se excusat. Verum id frequentius est, quam ut exemplis confirmandum sit. Quoties autem proœmio fuerimus usi, tum sive ad expositionem transibimus, sive protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissime jungi initium sequentium poterit. Illa vero frigida & puerilis est in scolis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utique sententiam, & hujus velut præstigiæ plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosi solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori vero quid est necesse surripere hanc transgressionem, & judicem fallere, qui ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si judex narrari nondum sciet. Quapropter ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimum. Si vero longior sequitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparandus erit judex; ut Cicero sæpius, sed hoc præcipue loco fecit, *Paulo longius exordium rei demonstrandæ repetam; quod quæso, judices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.* Hæc fere sunt mihi de exordio comperta.

CAP. II. MAXIME naturale est, & fieri frequentissime debet, ut præparato per hæc quæ supra dicta sunt, judice, res de qua pronunciaturus est, indicetur. Ea est narratio. In qua sciens transcurram sub-

subtiles nimium divisiones quorundam, plura ejus genera facientium. Non enim solam volunt esse illam negotij, de quo apud judices quæritur, expositionem, sed personæ: ut, *Marcus Acilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.* Loci: ut, *oppidum est in Hellesponto Lampsacum, judices.* Temporis: ut, **Cap. II.**

Vere novo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur.

Causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt unde bellum, seditio, pestilentia. Præter hæc, alias perfectas, alias imperfectas vocant: quod quis ignorat? Adjiciunt expositionem & præteritorum esse temporum, quæ est frequentissima; & præsentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus postquam est nominatus; & futurorum, quæ solis dari vaticinantibus potest. Nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. Sed nos potioribus vacemus. Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breves causæ, ut propositionem potius habeant quam narrationem. Id accidit aliquando utrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur: ut apud centumviros, filius an frater debeat esse intestati hæres: pubertas annis, an habitu corporis æstimetur. Aut cum est quidem in re narrationi locus, sed aut ante judici nota sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, & sæpius actori, vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione: legatum peto ex testamento.* Diversæ

CAP. II. partis expoſitio eſt, cur ea non debeantur. Et ſatis eſt actori, & magis expedit ſic indicare, *Dico ab Horatio ſororem ſuam interfectam.* Namque & propoſitione judex crimen omne cognoſcit, & ordo & cauſa facti pro adverſario magis eſt. Reus contra tunc narrationem ſubtrahet, cum id quod objicitur, neque negari neque excuſari poterit, ſed in ſola juris quæſtione conſiſtit: ut in eo qui cum pecuniam privatam ex æde ſacra ſurripuerit, ſacrilegii reus eſt, confeſſio verecundior eſt quam expoſitio, *Non negamus pecuniam de templo eſſe ſublatam, calumniatur tamen accuſator actione ſacrilegii; cum privata fuerit, non ſacra: vos autem de hoc cognoſcetis, an ſacrilegium ſit admiſſum.* Sed ut has aliquando non narrandi cauſas puto, ſic ab illis diſſentio, qui non eſſe narrationem exiſtiment, cum reus, quod objicitur, tantum negat. in qua eſt opinione Cornelius Celſus, qui conditionis hujus eſſe arbitratur pleraſque cædis cauſas, & omnes ambitus ac repetundarum. Non enim putat eſſe narrationem niſi quæ ſummam criminis de quo judicium eſt, continet: at deinde fatetur ipſe pro Rabirio Poſthumo narraſſe Ciceronem: atque ille & negavit perveniſſe ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæſtio conſtituta; & in hac narratione nihil de crimine expoſuit. Ego autem, magnos alioqui ſecutus auctores, duas eſſe in judiciis narrationum ſpecies exiſtimo: alteram ipſius cauſæ, alteram rerum ad cauſas pertinentium expoſitionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio eſt: convenit: ſed erit aliqua & interim etiam longa, contra argumenta ejus criminis, de anteacta vita, de cauſis propter quas innocens in periculum deducatur,

tur, aliisque quibus incredibile id quod objicitur fiat. Cap. II. Nec enim accusator hoc tantum dicit, *occidisti*, sed quibus id probet, narrat: ut in tragœdiis, cum Teucer Ulyssem reum facit Ajacis occisi, dicens inventum eum in solitudine juxta exanime corpus inimici cum gladio cruento; non id modo Ulysses respondet, non esse a se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum. deinde subjungit quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem exanimem sit conspicatus, gladium e vulnere extraxerit. his subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore, *Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: non fui.* dicendum enim ubi fuerit. Quare ambitus quoque causæ & repetundarum, hoc etiam plures ejusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum interdum singulis, interdum universis. An reus ambitus male narrabit quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut si quis repetundarum insimulabitur, num & anteactam vitam, & quibus de causis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit, non utiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium, *A. Cluentius Habitus.* Nihil enim hic de veneficio, sed de causis quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum quem ipsi

Cap. II. ipsi muneri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel discutiendi alicujus extrinsecus criminis; ut pro Rabirio Posthumo, *Nam ut ventum Alexandriam est, judices, hac una ratio a rege proposita Posthumo est servandæ pecuniæ, si curationem & quasi dispensationem regiam suscepisset.* vel augendi; ut describitur iter Verris. Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos judices, ut pro Roscio circa Chrysogonum, cujus paulo ante habui mentionem: vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa fratres Cepasios. Interdum per digressionem decoris gratia; qualis rursus in Verrem de Proserpina, *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur.* Quæ omnia eo pertinent, ut appareat non utique non narrare eum qui negat, sed illud ipsum narrare quod negat. Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a me positum, supervacuam esse narrationem rei quam judex noverit. Quod sic intelligi volo, si non modo factum quid sit, sciet; sed ita factum etiam ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex, sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare etiamsi non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam: scire quidem eum in summa quid acti sit, tamen rationem quoque facti cujusque noscere ne gravetur. Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus; interim ut rei quæ ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum tædium nota audientis: sicut,

Meministi. &, *Fortasse supervacuum fuerit hic commorari. Sed quid ego diutius? cum tu optime noris; illud quale sit, tu scias,* & his similia. Alioqui si apud judicem cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria. Alterum est de quo frequentius quæritur, an sit utique narratio procemio subjicienda: Quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cum procemium idcirco comparatum sit, ut judex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, intentior, & probatio nisi causa prius cognita non possit adhiberi, protinus notitia rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mutat conditio causarum: nisi forte Marcus Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur, tribus præpositis quæstionibus; aut profuisset exponere quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum qui a se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset: aut si jam præjudicio damnatus esset Milo: aut si Cn. Pompejus, qui propter aliquam gratiam judicium militibus armatis clauserat, tanquam adversus existimaretur. Ergo hæ quoque quæstiones vim procemii obtinebunt, cum omnes judicem præparaverint. Sed aliter pro L. Murena postea quoque narravit, cum objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut prius his defensis velut initium sit aliud culpandi narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi quam ictum inferendi cura est. Erunt quædam causæ (neque id raro) crimini quidem de quo cognitio est, faciles di-

Ff luendo,

CAP. II. luendo, sed multis anteactæ vitæ flagitiis & gravibus criminibus oneratæ: quæ prius amolienda sunt, ut propitius judex defensionem ipsius negotii, cujus propria quæstio est, audiat: ut si defendendus sit M. Cœlius, nonne optime patronus occurrat prius convitiis luxuriæ, petulantiæ, impudicitiæ, quam veneficii, in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio: deinde tum narret de bonis paulatim, totamque dein explicet causam, quæ est ipsius actione defensa? Sed nos ducit scolarum consuetudo, in quibus certa quædam ponuntur, quæ themata dicimus, præter quæ nihil est diluendum. Ideoque narratio procemio semper subjungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suæ loco narrare videantur. Nam quum pro petitore dicunt, & expositione, tanquam prius agant, uti solent; & contradictione, tanquam respondeant: id quod fit non recte. Nam cum sit declamatio, forensium actionum meditatio, cur non utrumque protinus locum exerceat? Cujus rationis ignari, ex more cui assueverunt, nihil in foro putant esse mutandum. Sed in scolasticis quoque nonnunquam evenit ut pro narratione sit propositio. Nam quid exponet qui zelotypum malæ tractationis accusat? aut qui Cynicum apud censores reum de moribus facit? cum totum crimen uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. Sed hæc hactenus. Nunc quæ sit narrandi ratio, subjungam. Narratio est rei factæ, aut ut factæ utilis ad persuadendum expositio: vel ut Apollodorus finit, *oratio docens auditorem quid in controversia sit.* Eam plerique scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, volunt esse lucidam, brevem, verisimilem.

milem. Nec enim refert an pro lucida perspicuam, pro verisimili probabilem credibilemve dicamus. Eadem nobis placet divisio: quanquam & Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit longam aut brevem esse expositionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique nec dilucide semper sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro adversario, aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, per quas efficitur, quo judex facilius intelligat, meminerit, credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quod proposuerim eam quæ sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minus laborandum est ut judex quæ vera dicimus, quam quæ fingimus, credat. Sunt quidem hæ, quas supra retuli, virtutes, aliarum quoque partium. Nam & per totam actionem vitanda est obscuritas, & modus ubique custodiendus, & credibilia esse oportet omnia quæ dicuntur. Maxime tamen hæc in ea parte custodienda sunt, quæ prima judicem docet: in qua si acciderit ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem aperta narratio atque dilucida, si fuerit primum exposita verbis propriis & significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis: tum distincta rebus, per-

Cap. II.

Cap. II. personis, temporibus, locis, caussis, ipsa etiam pronunciatione in hoc accommodata, ut judex quæ dicuntur, quam facillime accipiat. Quæ quidem virtus negligitur a plurimis, qui ad clamorem dispositæ vel etiam forte circumfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint. rem indicare sermonis quotidiani, & in quemcunque etiam indoctiorum cadentis, existimant: cum interim quod tanquam facile contemnunt, nescias præstare minus velint, an possint. Neque enim aliud in eloquentia cuncta experti, difficilius reperient, quam id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt: quia non bona judicant esse illa, sed vera. Tum autem optime dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc velut campum nacti expositionis, hic potissimum & vocem flectunt, & cervicem reponunt, & brachium in latus jactant, totoque & rerum & verborum & compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit monstro simile) placet actio, caussa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minus gratiæ præcipiendo recta, quam offensæ reprehendendo prava, mereamur. Brevis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet: deinde, si nihil extra caussam dixerimus: tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublatis, nec cognitioni quicquam nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædam partium brevitas, quæ longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de precio convenit, conscendi, sublatæ sunt anchoræ, solvimus oram, provecti sumus.* Nihil

horum

horum dici celerius potest, sed sufficit dicere, *e portu navigavi.* Et quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, *Est mihi filius juvenis*, omnia illa supervacua, *cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi.* Ideoque Græcorum aliqui aliud circumcisam expositionem, id est σύντομον, aliud brevem putaverunt: quod illa supervacuis careret, hæc posset aliquid ex necessariis desiderare. Nos autem brevitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur quam oporteat. Nam iterationes quidem, & ταυτολογίας & περισσολογίας, quas in narratione vitandas quidam scriptores artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc vitia non tantum brevitatis gratia fugienda. Non minus autem cavenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur obscuritas: satiusque est aliquid narrationi superesse, quam deesse. Nam supervacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda etiam illa Sallustiana (quanquam in ipso virtutis obtinet locum) brevitas, & abruptum sermonis genus: quod ociosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat, nec dum repetatur exspectat: cum præsertim lector non fere sit nisi eruditus, judicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronunciaturum, quod intellexerit: ut fortasse ubicunque, in narratione tamen præcipue media hæc tenenda sit via dicendi, quantum opus est, quantum satis est. Quantum opus est autem, non ita solum accipi volo, quantum ad judicandum sufficit: quia non inornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta. Nam CAP. II.

CAP. II. & fallit voluptas; & minus longa quæ delectant videntur: ut amœnum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat, quam durum arduumque compendium. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea quæ credibilem faciunt expositionem, inseri velim. Simplex enim & undique præcisa, non tam narratio vocari potest, quam confusio. Sunt porro multæ conditione ipsa rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) procemii parte ad intentionem præparandus est judex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel ex tædio. Ut minus longa sit, efficiemus quæ poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differemus. *Quas causas occidendi habuerit, quos assumserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam.* Quædam vero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem, *Moritur Fulcinius. multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt a causa, prætermittam.* Et partitio tædium levat. *Dicam quæ acta sint ante ipsum rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea.* Ita tres potius modicæ narrationes videbuntur, quam una longa. Interim expediet expositiones brevi intersectione distinguere. *Audistis quæ ante acta sunt: accipite nunc quæ insequuntur.* Reficietur enim judex priorum fine, & se velut ad novum rursus initium præparabit. Si tamen adhibitis his quoque artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio: quod Cicero etiam in brevi narratione facit. *Adhuc, Cæsar, Q. Ligarius omni culpa caret. domo est egressus non modo nullum ad bellum; sed ne ad minimam quidem belli suspi-*

suspicionem. &c. Credibilis autem erit narratio ante omnia si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturæ dicamus adversum: deinde si causas ac rationes factis præposuerimus, non omnibus, sed de quibus quæritur: si personas convenientes iis quæ facta credi volemus constituerimus: ut furti reum, cupidum: adulterii, libidinosum: homicidii, temerarium. vel his contraria, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdiis, & in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur & cohærent, ut si bene priora narraveris, judex ipse, quod postea sis narraturus, exspectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quædam probationum spargere: verum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam tamen etiam argumento aliquo confirmabimus quod proposuerimus, sed simplici & brevi: ut in veneficiis, *Sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor confestim est insecutus.* Hoc faciunt & illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, solicitus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione delibabimus. Aliquando si destituti fuerimus his, etiam fatebimur vix esse credibile, sed verum, & hoc majus habendum scelus: nescire nos quomodo factum sit, aut quare: mirari: sed probaturos. Optimæ vero præparationes erunt quæ latuerint, ut a Cicerone sunt quidem utilissime prædicta omnia per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse videatur: plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: CAP. II.

Milo

CAP. II. *Milo autem cum in senatu fuisset eo die quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos & vestimenta mutavit, paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quam nihil præparato, nihil festinato fecisse videtur Milo! Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras & lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum judicem ad custodiendum patronum excitasset. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc ipso manifestum est, quomodo judicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Hæc sunt quæ credibilem faciunt expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores artium hoc quoque tanquam occultum & a se prudenter erutum, tradunt. His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam magnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant: quæ neque in omnes causas cadit, (nam quid in plerisque judiciis privatis, de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, submittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiæ virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnifice dicere, quam miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane: quæ cum suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & velut dedita. Illa quoque ut narrationi apta,

apta, ita cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit. non enim magnificam modo vult esse, verum etiam jucundam expositionem. Sunt qui adjiciant his evidentiam, quæ ἐνάργεια græce vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque plures partes placere. Nam præterquam planam, & brevem, & credibilem, vult esse evidentem, moratam cum dignitate. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate qua potuerint. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subjici perspicuitati potest: quam quidam etiam contrariam interim putaverunt; quia in quibusdam causis obscuranda veritas esset: quod est ridiculum. Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: & in his quæ narrat, debet laborare ut videantur quam evidentissima. Sed quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt. Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem; cujus artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi forte tam hebes futurus est judex, ut secundum id pronunciet, quod sciet narrare te noluisse. Neque inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda quæ tacere oportebit, & liberum erit. quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud est, *Re-*

Cap. II.

CAP. II. *Milo autem cum in senatu fuisset eo die quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos & vestimenta mutavit, paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quam nihil præparato, nihil festinato fecisse videtur Milo! Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras & lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum judicem ad custodiendum patronum excitasset. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc ipso manifestum est, quomodo judicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Hæc sunt quæ credibilem faciunt expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores artium hoc quoque tanquam occultum & a se prudenter erutum, tradunt. His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam magnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant: quæ neque in omnes causas cadit, (nam quid in plerisque judiciis privatis, de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, submittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiæ virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnifice dicere, quam miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane: quæ cum suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & velut dedita. Illa quoque ut narrationi apta,

apta, ita cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit. non enim magnificam modo vult esse, verum etiam jucundam expositionem. Sunt qui adjiciant his evidentiam, quæ ἐνάργεια græce vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque plures partes placere. Nam præterquam planam, & brevem, & credibilem, vult esse evidentem, moratam cum dignitate. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate qua potuerint. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subjici perspicuitati potest: quam quidam etiam contrariam interim putaverunt; quia in quibusdam causis obscuranda veritas esset: quod est ridiculum. Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: & in his quæ narrat, debet laborare ut videantur quam evidentissima. Sed quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt. Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem; cujus artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi forte tam hebes futurus est judex, ut secundum id pronunciet, quod sciet narrare te noluisse. Neque inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda quæ tacere oportebit, & liberum erit. quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud est, *Re-*

CAP. II.

CAP. II. *spondit quæ visum est.* Distinguamus igitur genera causarum. Namque in quibus non de culpa quæritur, sed de actione, etiamsi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: *Pecuniam de templo sustulit, sed privatam: non ideo sacrilegus est. Virginem rapuit, non tamen optio patri dabitur. Ingenuum stupravit, & stupratus se suspendit: non tamen ideo stuprator capite ut causa mortis punietur; sed decem millia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit.* Verum in his quoque confessionibus est aliquid quod ex invidia quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitigabimus: *Non quidem, ut adversarius dicit, consilium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus: sed occasione & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimium quam in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert? peccavit, & fur est. nihil attinet id defendere, cujus pœnam non recusamus.* Interim quasi damnemus ipsi: *Vis te dicam vino impulsum? errore lapsum? nocte deceptum? vera sunt ista fortasse: tu tamen ingenuum stuprasti, solve decem millia.* Nonnunquam propositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mortem patris conjurarant; sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt, patre dormiente. cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicarunt. Si tamen pater qui divisit patrimonium, & reos parricidii defendit, sic agit. *Quod contra legem sufficit, parricidium objicitur juvenibus quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. ordinem rei narrare quid necesse est, cum ad legem nihil*

hil pertineat? sed si confessionem mea culpa exigitis, ego fui pater durus, & patrimonii, quod jam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subjicitur, *stimulatos ab iis quorum indulgentiores parentes erant: semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Neque enim jurejurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent: nec sorte, nisi quod se quisque eximi voluerit.* Omnia hæc qualiacunque placidioribus animis accipientur, illa brevi primæ propositionis defensione mollita. At cum quæritur an factum sit, vel quale factum sit, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem salva causæ ratione possumus? Narravit accusator, neque ita, ut quæ essent acta tantum indicaverit; sed adjecit invidiam, rem verbis exasperavit, accesserunt probationes, peroratio incendit, & iræ plenos reliquit. Exspectat naturaliter judex quid narretur a nobis. Si nihil exponimus, illa esse, quæ adversarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agitur, cujus tum demum quæstio est, cum de re constat, eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam rationem dabo. Verbis elevare quædam licebit: luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniæ, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis merebor. Solet nonnunquam movere lacrymas ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem, sint ne illa defensuri quæ non narraverint, necne? Nam si neque defenderint, neque narraverint, tota causa prodetur. At si defensuri sunt, proponere certe plerumque id quod confirmaturi

Cap. II.

CAP. II. sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest, & ut hoc contingat, utique indicandum est? Aut quid inter probationem & narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio; rursus probatio narrationi est congruens confirmatio? Videamus ergo num expositio hæc longior demum esse debeat, & paulo verbosior præparatione, & quibusdam argumentis. argumentis dico, non argumentatione: cui tamen plurimum confert frequens affirmatio, *effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima expositione: exspectent, & opiniones suas differant, & bene sperent.* Denique narrandum est utique, quicquid aliter quam adversarius exposuit, narrari potest, aut eo etiam prooemia sunt in his causis supervacua: quæ quid magis agunt, quam ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant? Atqui constat nusquam eorum esse majorem usum, quam ubi animus judicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est. Conjecturales autem causæ, in quibus de facto quæritur, non tam sæpe rei de qua judicium est, quam eorum per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cum accusator suspiciose narret, reus levare suspicionem debeat; aliter ab hoc atque ab illo ad judicem perferri oportet. At enim quædam argumenta turba valent; diducta, leviora sunt. Id quidem non eo pertinet, ut quæratur an narrandum, sed quomodo narrandum sit. Nam congerere plura expositione quid prohibet, si id utile est causæ? & promittere, sed & dividere narrationem, & probationem subjungere partibus, atque ita transire ad sequentia? Nam ne iis quidem accedo, qui semper

eo

eo putant ordine, quo quid actum ſit, eſſe narrandum: ſed eo malo, quo expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam & aliquando excidiſſe ſimulamus, cum quid utiliore loco reducimus: & interim nos reducturos reliquum ordinem teſtamur, quia ſic futura ſit cauſa lucidior. Interim re expoſita, ſubjungimus cauſas quæ anteceſſerunt. Nec enim eſt una lex defenſionis, certumque præſcriptum: pro re, pro tempore, intuenda quæ proſint: atque ut erit vulnus, ita vel curandum protinus, vel ſi curatio differri poteſt, interim deligandum. Nec ſæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: eſtque non conceſſum modo, ſed aliquando etiam neceſſarium: ut in cauſis repetundarum, omnibuſque quæ ſimplices non ſunt. Amentis eſt enim ſuperſtitione præceptorum contra rationem cauſæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere eſt inſtitutum, ne judex, qua de re dicatur, ignoret. Cur igitur ſi ſingula probanda aut refellenda erunt, non ſingula etiam narrentur? Me certe, quantacunque noſtris experimentis habenda eſt fides, feciſſe hoc in foro, quoties aliqua ita deſiderabat utilitas, probantibus & eruditis & iis qui judicabant, ſcio: & (quod arroganter dixerim, quia ſunt plurimi quibuſcum egi, qui me refellere poſſint ſi mentiar) fere ponendæ a me cauſæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non ſæpius facere oportebit, ut rerum ordinem ſequamur. Quædam vero etiam turpiter convertuntur: ut ſi peperiſſe narres, deinde concepiſſe: apertum teſtamentum, deinde ſignatum: in quibus ſi id quod poſterius eſt dixeris, de priore tacere optimum eſt. Sunt quædam & falſæ expoſitiones, CAP. II.

CAP. II. tiones, quarum in foro duplex eſt genus. Alterum, quod inſtrumentis adjuvatur; ut, *Publius Clodius fiducia teſtium, qua nocte inceſtum Romæ commiſerat, Interamnæ ſe fuiſſe dicebat.* Alterum, quod eſt tuendum dicentis ingenio. Id interim ad ſolam verecundiam pertinet; unde etiam mihi videtur dici Color: interim ad quæſtionem. Sed utrumcunque erit, prima ſit curarum, ut id quod fingemus, fieri poſſit: deinde, ut & perſonæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat: ſi continget etiam, veræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod ſit in cauſa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita ſunt, mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequenter accidit) nequa inter ſe pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, ſed in ſummam non conſentiunt. Præterea, ne iis quæ vera eſſe conſtabit, adverſa ſint. In ſcola etiam, ne color extra themata quæratur. Utrobique autem orator meminiſſe debebit actione tota quid finxerit, quoniam ſolent excidere quæ falſa ſunt: verumque eſt illud quod vulgo dicitur; Mendacem memorem eſſe oportere. Sciamus autem, ſi de noſtro facto quæratur, unum nobis aliquid eſſe dicendum: ſi de alieno, mittere in plurimas ſuſpiciones licere. Eſt tamen ſcolaſticis controverſiis, in quibus ponitur aliquem non reſpondere ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi quæ reſponderi potuiſſent. Fingenda vero meminerimus ea quæ non cadant in teſtem. Sunt autem quæ noſtro dicuntur animo, cujus ipſi tantum conſcii ſumus. Item quod a defunctis: nec hoc enim eſt qui neget. Itemque ab eo cui idem expediet: is

enim

enim non negabit. Ab adversario quoque: quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum præsertim quorundam probatio sola sit in asseveratione & perseverantia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum a divite juvenem & absolutum, tanquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat; & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, & ideo a se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet; & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium divitis, & metum pro juvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat; suspicione subjecti petitoris non carebit. Evenit aliquando in scolasticis controversiis, quod in foro an possit accidere dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quisque defendat: ut in illa controversia: *Uxor marito dixit appellatam se de stupro a privigno, & sibi constitutum tempus, & locum: eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore, ac loco: pater in eo quem uxor prædixerat, filium invenit; in eo quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente, filium abdicat.* Nihil dici potest pro juvene, quod non idem sit pro noverca. Ponentur tamen etiam communia, deinde ex personarum comparatione, & indicii ordine, & silentio repudiatæ, argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quædam esse quæ colorem non recipiant, CAP. II.

piant,

CAP. II. piant, ſed tantum defendenda ſint: qualis eſt ille dives, qui ſtatuam pauperis inimici flagellis cecidit & reus eſt injuriarum. Nam factum ejus modeſtum eſſe nemo dixerit: fortaſſe ut ſit tutum, obtinebit. Quod ſi pars expoſitionis pro nobis, pars contra nos erit, miſcenda ſit, an ſeparanda narratio, cum ipſa cauſæ conditione deliberandum eſt. Nam ſi plura ſunt quæ nocent, quæ proſunt obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit; & iis quæ partem noſtram adjuvabunt, expoſitis & confirmatis, adverſus reliqua uti remediis de quibus ſupra dictum eſt. Si plura proderunt, etiam conjungere licebit; ut quæ obſtant, in medio, velut auxiliis noſtris poſita, minus habeant virium. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, ſed ut & noſtra aliqua argumentatione firmemus, & diverſa cur credibilia non ſint, adjiciamus. quia niſi diſtinxerimus, verendum eſt ne bona noſtra permixtis malis inquinentur. Illa quoque de narratione præcipi ſolent, nequa ex ea fiat excurſio, ne avertatur a judice ſermo, ne alienæ perſonæ vocem demus, ne argumentemur: adjiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque ſunt frequentiſſime cuſtodienda: imo nunquam, niſi ratio coëgerit, mutanda: ut ſit expoſitio perſpicua & brevis. Nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quam excurſio: nec unquam debebit eſſe niſi brevis, & talis, ut vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulſi: qualis eſt Ciceronis circa nuptias Saſſiæ, *O mulieris ſcelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam, & indomitam! O audaciam ſingularem! non timuiſſe, ſi minus vim deorum, hominumque famam, at*

illam

illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales, non limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes denique ipsos superiorum testes nuptiarum. Sermo vero aversus a judice & brevius indicat interim, & coarguit magis. Qua de re idem quod de procemio dixeram, sentio: sicut de prosopopoeia quoque: qua tamen non Servius modo Sulpitius utitur pro Aufidia, *Somnone te languidum, an gravi lethargo putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa navarchos. Nam ea quoque rei expositio est, ut; *Adeas, tantum dabis*, & reliqua. Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbique colloquium, nonne ad celeritatem plurimum & fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, ut *habeat narratio suavitatem, admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus.* Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquam: argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit; *sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret.* Inseremus expositioni & brevem cum res poscet defensionem, & rationem factorum. Nec enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est; *Quintus Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est.* Quid ergo Marcus Tullius? *Quintus igitur*, inquit, *Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est.* Alibi; *Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli.* Et cum esset indicaturo satis; *Quintus Ligarius nullo se implicari negotio passus est,* adjecit; *Domum spectans, & ad suos redire cupiens.* Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus quoque im-

CAP. II.

CAP. II. implevit. Quo magis miror eos qui non putant in narratione esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epilogo, mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim moræ. Cæterum cur ego judicem nolim, dum eum doceo, etiam movere? Cur quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar; cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusurus, occupato vel ira, vel miseratione? An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit; *qui cum virgis caderetur, non ingemuerit, non rogaverit, sed tantum civem se Romanum esse, cum invidia cadentis, & fiducia juris clamaverit.* Quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio lacrymis implevit, cum flentes non tam narraret quam ostenderet, patrem de morte filii, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim advocare iis rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris. Assuevit illis judex, jamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum. Ego vero (neque enim dissimulabo judicium meum: quanquam id quod sum dicturus exemplis magis quam præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & venere exornandam puto. Sed plurimum refert, quæ sit natura ejus rei quam exponimus. In parvis ergo, qua-

quales sunt fere privatæ, sit ille pressus & velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia; quæ in locis impetu feruntur, & circumjectæ orationis copia latent; hic expressa, &, ut vult Zeno, *sensu tincta esse debebunt*: compositio dissimulata quidem, sed tamen quam jucundissima: figuræ, non illæ poëticæ, & contra finem loquendi auctoritate veterum receptæ: (nam debet esse quam purissimus sermo) Sed quæ varietate tædium effugiant, & mutationibus animum levent: ne in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenociniis expositio, & nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est judex: eoque nihil recte dictum perit. Præterea, nescio quomodo etiam credit facilius quæ audienti jucunda sunt, & voluptate ad fidem ducitur. Ubi vero major res erit, & atrocia invidiose, & tristia miserabiliter dicere decebit: non ut consumantur affectus, sed ut tamen velut primis lineis designentur: ut plane qualis futura sit imago rei statim appareat. Ne sententia quidem velut fatigatum intentione stomachum judicis reficere dissuaserim, maxime quidem brevi interjecta, qualis est illa; *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset.* Interim paulo liberiore, qualis est illa; *Nubit genero socrus nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod cum sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius quam ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc severiora judicia; quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? CAP. II.

CAP. II. luptas? Cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multum confert adjecta veris credibilis rerum imago, quæ velut in rem præsentem perducere audientes videtur: qualis est illa M. Cœlii in Antonium descriptio; *Namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præcordiis stertentem, ructuosos spiritus geminare, præclarasque contubernales ab omnibus spondis transversas incubare, & reliquas circumjacere passim; quæ tamen exanimatæ terrore, hostium adventu percepto excitare Antonium conabantur: nomen inclamabant: frustra cervicibus tollebant: blandius alia ad aurem invocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat. Quarum cum omnium voce tactuque oscitaret, proximæ cujusque collum amplexu petebat: neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius poterat: sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumque jactabatur.* Nihil his neque credibilius fingi, neque vehementius exprobrari, neque manifestius ostendi potest. Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni, narrantis auctoritas; quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed & ipso genere orationis: quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue parte omnis calliditatis suspicio: neque enim se usquam custodit magis judex: nihil videatur fictum, nihil solicitum. omnia potius a causa, quam ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus, nisi appareat: cum desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita quæ circum-

stanti-

stantibus ostentare volumus, judicibus prodimus. Est Cap. II.
& quædam repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur; sane res declamatoria magis quam forensis, ideo autem reperta, ut quia narratio brevis esse debet, fusius & ornatius res possit exponi: quod fit vel invidiæ gratia, vel miserationis. Id raro faciendum judico, neque sic unquam, ut totus ordo repetatur. licet enim per partes idem consequi. Cæterum qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis rem loco stringat, & contentus indicare quod facti sit, quo sit modo factum, plenius se loco suo expositurum esse promittat. Initium narrationis quidam utique faciendum a persona putant: eamque, si nostra sit, ornandam: si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentissimum est, quia personæ sunt inter quas litigatur. Sed hæ quoque interim cum suis accidentibus ponendæ, cum id profuturum est: ut; *A. Cluentius Habitus fuit pater hujusce, Judices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius & vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate facile princeps.* Interim sine his: ut; *Q. Ligarius cum esset.* Frequenter vero & a re: sicut pro Tullio Cicero; *Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum.* Demosthenes pro Ctesiphonte, τοῦ γὰρ Φωκαϊκοῦ συστάντος πολέμου. De fine narrationis cum his contentio est, qui perduci expositionem volunt eo, unde quæstio oritur. *His rebus ita gestis, P. Dolabella prætor interdixit, ut est consuetudo, de vi hominibus armatis, sine ulla exceptione: tantum, ut unde dejecisset, restitueret. restituisse se dixit. sponsio facta est. hac de sponsione vobis judicandum est.* Id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

CAP. III. ORDINE ipso narrationem sequitur confirmatio. Probanda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem lætum ac plausibilem locum quam maxime possint favorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, jam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem repertum est. Ne si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eoque sumtas ex ijs partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Et confiteor hoc exspatiandi genus non modo narrationi, sed etiam quæstionibus vel universis, vel interim singulis opportune posse subjungi cum res postulat, aut certe permittit: atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem, sed si cohæret & sequitur, non si per vim cuneatur, & quæ natura juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quam narrationi probatio: nisi si excursus ille, vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus: ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam velut erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit,

bit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod objicias, verum efficere, quam magnum: quia criminis invidia pro reo est priusquam probatur. Difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum invehans: aut si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ob ea periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breviter omnia. Judex enim ordine audito festinat ad probationem, & quamprimum certus esse sententiæ cupit. Præterea cavendum est ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio: utique si prima specie minus erit favorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus; est hic locus velut sequentis exordium, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod quo liberius, hoc & vehementius fieri potest; quia judici nota jam causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures judicum, quæ post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis an æquo sit appositus: Proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium. Cæterum res eadem & post quæstionem perorationis vicem fungitur. Hanc partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini egressum, vel egressionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam varios habent excursus: ut laus hominum locorumque, CAP. III.

CAP. III. que, ut descriptio regionum, expositio quarundum rerum non solum gestarum sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeii commemoratio: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem inchoaverat sermone, divertit actutum. Παρέκβασις est (ut mea quidem fert opinio) alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio. Quapropter non video cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur; non magis quam illud cur hoc ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur præter illas quinque quas fecimus partes, egressio est; indignatio, miseratio, invidia, convitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio: similia his, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maxime jucundam, & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de avaritia, de religione, de officiis; quæ cum sunt argumentis subjecta similium rerum, quia cohærent, egredi non videntur. Sed plurima sunt quæ rebus nihil secum cohærentibus inseruntur, quibus judex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sic præparata afferimus: quædam ex occasione vel necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus tumultus. Unde Ciceroni quoque in procemio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse,

cesse, ut ipsa oratiuncula qua usus est, patet. Potest autem paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi velut commendationem adjicit. At qui ex media erumpit, cito ad id redire debet, unde divertit. CAP. III.

SUNT qui narrationi propositionem subjungant tanquam partem judicialis materiæ: cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in ostendenda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet, maximeque in his quæ ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non' semper uti necesse est. Aliquando enim sine propositione quoque aliqua satis manifestum est quid in quæstione versetur: utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio; adeo ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio. *Hæc sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.* Sed nonnunquam valde utilis est; præcipue ubi res defendi non potest, de fine quæritur: ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit; *Sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis:* ut judex intelligat id unum esse officii sui, quærere an id quod objicitur, sacrilegium sit. Item in causis obscuris, aut multiplicibus. Nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior, sed aliquando etiam ut magis moveat. Movet autem, si protinus subtexantur aliqua quæ prosint. *Lex aperte scripta est, ut peregrinus qui murum ascenderit, morte* CAP. IV.

CAP. IV. *mulctetur. peregrinum te esse certum est: quin ascenderis murum, non quæritur: quid superest, nisi ut te puniri oporteat?* Hæc enim propositio confessionem adversarii premit; & quodammodo judicandi moram tollit: nec indicat quæstionem, sed adjuvat. Sunt autem propositiones & simplices, sunt plerumque & duplices, vel multiplices. quod accidit non uno modo. Nam & plura crimina junguntur: ut cum Socrates accusatus est quod corrumperet juventutem, & novas superstitiones introduceret. Et singula ex pluribus colliguntur: ut cum legatio male gesta objicitur Æschini, quod mentitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit. Recusatio quoque plures interim propositiones habet: ut contra petitionem pecuniæ; *Male petis: procuratori enim tibi esse non licuit: sed neque illi cujus nomine litigas, habere procuratorem: sed neque es hæres ejus a quo accepisse mutuam dicor: nec ipsi debui.* Multiplicari hæc in quantum libet possunt, sed rem ostendisse satis est. Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures sunt propositiones: si conjungantur, in partitionem cadunt. Est & nuda propositio, qualis fere in conjecturalibus: *Cædis ago, furtum objicio.* Est ratione subjecta: ut, *Majestatem minuit Cajus Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit.* Præter hæc utimur propositione aut nostra, ut; *Adulterium objicio.* Aut adversarii; ut, *Adulterii mecum agitur.* Aut communi, ut; *Inter me & adversarium quæstio est, uter sit intestato propior.* Nonnunquam diversas quoque conjungimus; *Ego hoc dico, adversarius hoc.* Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est propositio: ut cum exposito

rerum

rerum ordine subjicimus; *De his cognoscitis.* ut sit hæc commonitio judicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, & quodam velut tactu excitatus, finem esse narrationis, & initium probationis intelligat: & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque novum quodammodo audiendi sumat exordium. CAP. IV.

PARTITIO est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque ordine collata enumeratio. Hac quidam utendum semper putant, quod ea & fiat causa lucidior, & judex intentior ac docilior, si sciérit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur, duabus ex causis, quod nonnunquam & excidere soleant quæ promisimus, & si qua in partiendo præterierimus, occurrere. Quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatique detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ut oratio, quam recta sequatur partitione? Sequitur enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. quæ sine dubio si nimium sit multiplex, fugiet memoriam judicis, & turbabit intentionem. Hoc, aut alio tamen numero velut lege non est alliganda, cum possit causa plures desiderare. Alia sunt magis propter quæ partitione non semper sit utendum. Primum, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex ipsa re CAP. V.

CAP. V. nata videantur. Unde illa non injucunda schemata; *Pene excidit mihi:* &; *Fugerat me:* &; *Recte admones.* Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis præcerpitur. Interim vero etiam fallendus est judex, & variis artibus subeundus: ut aliud agi, quam quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex si providet, non aliter reformidat, quam qui ferrum medici priusquam curetur, aspexit. At si re non ante proposita, securum, ac nulla denunciatione in se conversum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionum est, sed omnino tractatio: affectibus turbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa, & scrupulose in partes sectæ divisionis diligentia, eo tempore, quo cognoscenti judicium conamur auferre. Quid, quod interim quæ per se levia sunt & infirma, turba valent? Ideoque congerenda sunt potius, & velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, & ex necessitate demum, cum hoc ipsum quod dissimile rationi est, coëgerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cum audivit judex, cætera tanquam supervacua gravari solet. Itaque si plura vel objicienda sunt, vel diluenda, & utilis & jucunda partitio est: ut quid quaque de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen varie defendimus, supervacua: ut si ita partiamur; *Dicam non talem esse hunc quem tueor reum, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam*

nec-

occidendi causam huic non fuisse: dicam hunc eo tempore quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia quæ ante id quod ultimum est, exequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, & velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam, si moribus incompositus, cum convitio efflagitat. Itaque non defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit primum; *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus in judicium vocatum, quam Oppianicum:* deinde; *præjudicia esse facta ab iis ipsis judicibus, a quibus condemnatus sit:* postremo; *judicium pecunia tentatum non a Cluentio, sed contra Cluentium:* quia si probari posset quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Muræna esse partitum; *Intelligo, judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.* Nam sic & ostendit lucidissime causam, & nihil fecit altero supervacuum. De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, recte feci: sed non occidi:* quo enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sane in parte verum est, & illo sequenti, si modo indubitale sit, solo utendum. At si quid in eo quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet:

CAP. V.

CAP. V. & qui factum putavit, justum credere potest; qui tanquam justo non movebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregie vero Cicero pro Milone, insidiatorem primo Clodium ostendit: tum addit ex abundanti, *etiamsi id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris & gloria necari potuisse.* Neque illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnaverim: quia quædam etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen valent, ut ea molliant quæ sequuntur. Nec omnino sine ratione est quod vulgo dicitur; Iniquum petendum, ut æquum feras. Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audendum. Recte enim Græci præcipiunt; Non tentanda, quæ effici omnino non possint. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut quoties suspicabimur a judice aliam probationem desiderari, quam de qua loquimur, promittamus nos plene & statim de eo satis esse facturos: præcipueque si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda, jure tuta sit: de quo ne inviti judices audiant, & aversi, frequentius sunt admonendi, secuturam defensionem probitatis ac dignitatis: exspectent paulum, & agi ordine sinant. Quædam interim nos & invitis litigatoribus simulandum est dicere: quod Cicero pro Cluentio facit circa judiciariam legem. Nonnunquam quasi interpellemur ab iis, subsistere. Sæpe

pe convertenda ad ipsos oratio. Hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo judicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam verecundiæ defensioni facilior erit. Sic utraque res invicem juvabit, eritque judex circa jus nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam juris probatione proclivior. Sed ut non semper necessaria, aut utilis etiam partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim id solum efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis, & in conspectu judicum positis: sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine: non aliter quam facientibus iter, multum detrahunt fatigationis, notata inscriptis lapidibus spatia. Nam & exhausti laboris nosse mensuram voluptati est; & hortatur ad reliqua fortius exequenda, scire quantum supersit. Nihil enim longum videri necesse est, in quo quid ultimum sit, certum est. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Quintus Hortensius: cujus tamen divisionem in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit. Nam est suus & in gestu modus, & vitanda ut quæ maxime concisa nimium & velut articulosa partitio. Nam & auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra sed frusta: & hujus gloriæ cupidi, quo subtilius & copiosius divisisse videantur, & supervacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quam minora: deinde cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est. Divisa & simplex propositio CAP. V.

sitio

CAP. V. sitio quoties utiliter adhiberi potest, primum debet esse aperta atque lucida: nam quid sit turpius, quam id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura? tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim de quo dicamus, sed de quo dicturi simus, ostendimus. Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. Superest autem sic fere, cum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis; aut genere posito subjicitur species: ut, si dicam de virtute, justitia, continentia: cum justitia atque continentia virtutis sint species. Partitio prima est, quid sit de quo conveniat; quid de quo ambigatur: In eo quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos: In eo de quo ambigitur, quæ dicturi sumus, quæ nostræ propositiones, quæ partis adversæ. Turpissimum vero, non eodem ordine exequi, quo quidque proposueris.

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI DE *Institutione Oratoria* LIBER V.

FUERUNT & clari quidam auctores, quibus solum videretur oratoris officium, docere. Namque & affectus duplici ratione excludendos putabant: primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio: deinde, quia a veritate depelli misericordia, vel ira, similibusque, non oporteret: & voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum arbitrabantur. Plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex adverso proponerentur, refutare. Vtrumcunque est, (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur; quibus sane & ea quæ de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt. Nam neque procemii, neque narrationis est alius usus, quam ut judicem præparent: & status nosse, atque ea de quibus supra scripsimus, intueri, supervacuum

foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque quas judicialis materiæ fecimus partibus, quæcunque alia potest aliquando necessaria causæ non esse; lis nulla est, cui probatione opus non sit. Ejus præcepta sic optime divisuri videmur, ut prius in commune quæ ad omnes quæstiones pertinent, ostendamus: deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur.

CAP. I. AC prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita consensum fere omnium meruit: alias esse probationes quas extra dicendi rationem acciperet orator; alias quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνους, id est inartificiales; has ἐντέχνους, id est artificiales, vocaverunt. Ex illo priore genere sunt præjudicia, rumores, tormenta, tabulæ, jusjurandum, testes: in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ viribus allevanda sunt plerumque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a præceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia quæ aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo similia, ut quæque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

JAM

JAM præjudiciorum vis omnis tribus in generibus versatur: Rebus, quæ aliquando ex paribus caussis sunt judicatæ, quæ exempla rectius dicuntur; ut de rescissis patrum testamentis, vel contra filios confirmatis: judiciis ad ipsam caussam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est; qualia in Oppianicum facta dicuntur, & a senatu adversus Milonem: aut cum de eadem caussa pronunciatum est, ut in reis deportatis, & assertione secunda, & de partibus centumviralium, quæ in duas hastas divisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus: auctoritate eorum qui pronunciaverunt, & similitudine rerum de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam judicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam, & ipse pronunciaturus: nec libenter exemplum quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem caussæ. Vix autem ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem caussa erit: aut actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit judicatum: aut de gratia quæ testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum quid caussæ postea accesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere multas judiciorum caussas ad inique pronunciandum valere: ideoque damnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam judices, ut rem potius intueantur ipsam, quam jurijurando alieno suum donent. Adversus consulta autem senatus, & decreta principum vel magistratuum, remedium nullum est, CAP. II.

CAP. II. nisi aut inventa quantulacunque causæ differentia, aut aliqua vel eorundem vel ejusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria. quæ si deerint, lis non erit.

CAP. III. FAMAM atque rumores pars altera consensum civitatis & velut publicum testimonium vocat; altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas: quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

CAP. IV. SICUT in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem, vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi: quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plenæ sunt orationes veterum ac novorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam sive de habenda quæstione agetur, plurimum intererit, quis, & quem postulet aut offerat, & in quem, & ex qua causa: sive jam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quomodo sit tortus; an credibilia dixerit, an inter se constantia; perseveraverit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutarit: prima parte quæstionis, an procedente cruciatu. Quæ utrinque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

CAP. V. CONTRA tabulas quoque sæpe dictum, sæpe dicendum est: cum eas non solum refelli, sed etiam accu-

accusari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia: tutius ac facilius id quod secundo loco diximus, tractatur, quod pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse quod tabulæ continent; aut (ut frequentius evenit) aliis probationibus æque inartificialibus solvitur: si aut is in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse vel prius esse defunctus: si tempora non congruunt: si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit. CAP. V.

JUSJURANDUM litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt oblatum: aut ab adversario exigunt, aut recusant cum ab ipsis exigatur. Offerre suum sine illa conditione, ut vel adversarius juret, fere improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile pejeraturum: aut ipsa vi religionis; in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur: aut si causa modo patietur litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut si præter alia causæ instrumenta adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiæ suæ fiduciam. Qui non recipiet, & iniquam conditionem, & a multis contemni jurisjurandi metum dicet: cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos habere curam rerum humanarum negarent: eum vero qui nullo deferente jurare sit paratus, se ipsum velle de causa sua pronunciare, & quam id quod offert, leve CAP. VI.

CAP. VI. ac facile credat, oſtendere. At is qui defert, agere modeſte videtur cum litis adverſarium judicem faciat, & eum cujus cognitio eſt, onere liberet, qui profecto alieno jurejurando ſtari quam ſuo malit. Quo difficilior recuſatio eſt, niſi forte res eſt ea, quam credibile ſit notam ipſi non eſſe. Quæ excuſatio ſi deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam ſibi quæri ab adverſario dicat, atque id agi, ut in cauſa in qua vincere non poteſt, queri poſſit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuiſſe, ſe autem probare malle quæ affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an pejerarit. Sed nobis adoleſcentibus ſeniores in agendo facti præcipere ſolebant, ne unquam jusjurandum deferremus: ſicut neque optio judicis adverſario eſſet permittenda: nec ex advocatis partis adverſæ judex eligendus. Nam ſi dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

CAP. VII. MAXIMUS tamen patronis circa teſtimonia ſudor eſt. Ea dicuntur aut per tabulas, aut a præſentibus. Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minus obſtitiſſe videtur pudor inter paucos ſignatores, & pro diffidentia premitur abſentia. Si reprehenſionem non capit ipſa perſona, infamare ſignatores licet. Tacita præterea quadam ſignificatione refragatur his omnibus, quod nemo per tabulas dat teſtimonium niſi ſua voluntate: quo ipſo non eſſe amicum ei ſe contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus ceſſerit orator, quo minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum poſſit verum (ſi integra ſit ei fides) dicere. Sed late locus uter-

uterque tractatur. Cum præsentibus vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque his acie confligitur, actionum, & interrogationum. In actionibus primum generaliter pro testibus, atque in testes dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quæ sit hominum scientia nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent. Nam & gentium simul universarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, & tota genera testimoniorum: ut de auditionibus: non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces: ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum non testium habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio: quod insectationis genus & permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis, & separatim editum, sicut in Vatinium testem. Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissime præcepit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat explicabimus, quum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quæ judicis animus actione sit præparandus.

CAP. VII. dus. Debet enim vel fieri, vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus. Et quoniam duo genera sunt testium, aut voluntariorum, aut eorum quibus in judiciis publicis lege denunciatur; quorum altero pars utraque utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, & refellentis. Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit, potest: ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiam poscit: providendumque, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens testis sit. Turbantur enim, & a patronis diversæ partis induuntur in laqueum: & plus deprehensi nocent, quam firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi ante versandi; ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi sunt. Sic fit ut aut constent sibi, aut siquid titubaverint, opportuna rursus ejus a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. In his quoque adhuc qui constiterint sibi, vitandæ sunt insidiæ. nam frequenter subjici ab adversario solent, & omnia profutura polliciti, diversa respondent, & auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur quas causas lædendi adversarium afferant: nec id sat est inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne pœnitentia propositum mutaverint. Quod cum in iis quoque, qui ea quæ dicturi videntur, revera sciunt, necessarium est præcavere: tum multo magis in iis qui se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nam. & frequentior

quentior eorum pœnitentia est, & promissum suspe- Cap. VII.
ctius; & si perseveraverint, reprehensio facilior. Eorum vero quibus denunciatur, pars testium est quæ reum lædere velit, pars quæ nolit. Idque interim scit accusator, interim nescit. Fingamus in præsentia scire. in utroque enim genere summis artibus interrogantis opus est. Nam si habet testem cupidum lædendi, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat: nec statim de eo quod in judicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi quod maxime dicere voluit, videatur expressum. Nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat: sed in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. At in eo qui verum invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est extorquere quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam longius interrogatione repetita. Respondebit enim quæ nocere causæ non arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ confessus erit, eo perducetur, ut quod dicere non vult, negare non possit. Nam ut in oratione, sparsa plerumque colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita hujusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, cæteris, est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quæ volumus necesse sit, vel iis quæ jam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendusque, ut in aliquo quod vel extra causam sit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, ut omnia ac plura quam res desi-

CAP. VII. desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat: quo non minus nocebit, quam si vera in reum dixisset. At si (quod secundo loco diximus) nesciat actor quid propositi testis attulerit, paulatim, &, ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum ejus, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoque testium artes, ut primo ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant; est oratoris, suspectum testem dum prodest, dimittere. Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. Difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante judicium scire quid testis dicturus sit. Expeditior, quod cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum est, cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat: eaque in oratione prædicenda atque amolienda sunt, sive odio conflatos testes, sive invidia, sive gratia, sive pecunia videri volumus. Et si deficietur numero pars diversa, paucitatem: si abundabit, conspirationem: si humiles producet, vilitatem: si potentes, gratiam oportebit incessere. Plus tamen proderit causas propter quas reum lædant, exponere: quæ sunt variæ, & pro conditione cujusque litis aut litigatoris. Nam contra illa quæ supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia & in paucis atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem præter eos qui possunt scire, quæsierit: & multos atque honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim & singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in actione, aut te-

stibus

stibus nominatis. Quod iis temporibus, quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest. Reliquæ interrogandi sunt partes. Qua in re primum est, nosse testem. nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens vero & constans, vel tanquam inimicus & pervicax dimittendus statim, & non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est; aut aliquo, si continget, urbane dicto refrigerandus: aut siquid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam & verecundos non aspere incessere profuit. nam sæpe qui adversus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. Omnis autem interrogatio, aut in causa est, aut extra causam. In causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoque altius, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus applicando, sæpe eo perducit homines, ut invitis quod prosit extorqueat. Ejus rei sine dubio nec disciplina ulla in scolis, nec exercitatio traditur: & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis Socraticorum, maximeque Platonis, duci potest: in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id quod velint efficere, perveniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parum consentiat, a teste dicatur: interim (quod sæpius evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem interrogatio, CAP. VII.

CAP. VII. ad hoc quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoque multa quæ prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiæ cum reo: in quibus aut dicant aliquid quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed inprimis interrogatio debet esse circumspecta, quia multa contra patronos venuste testis sæpe respondet, eique præcipue vulgo favetur. Tum verbis quam maxime ex medio sumtis: ut qui rogatur (is autem est sæpius imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget: quod interrogantis non leve frigus est. Illæ vero pessimæ artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo sederit; vel cum adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodeste atque intemperanter, per quæ non a se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoque qui profuerant, auferat utilitatem. Quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur. Sæpe inter se collidi solent: inde testatio, hinc testes: locus utrinque. Hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quæsitum est. Inde scientiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci: in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus causis, multumque jactata sunt semper, tum iactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes: sed quæstio sequitur, ex ipsis, utri meliores viri: ex causis, utri magis credibilia

dibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint. His adjicere ſiquis volet ea quæ divina teſtimonia vocantur, ex reſponſis, oraculis, ominibus, duplicem ſciat eorum eſſe tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri ſectam ſecutos pugna perpetua eſt, regaturne providentia mundus. ſpecialem alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæſtionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruſpicum, augurum, conjectorum, mathematicorum fides confirmari, aut refelli poteſt, cum ſit rerum earum ratio diverſa. Circa ejuſmodi quoque inſtrumenta, firmanda vel deſtruenda, multum habet operis oratio, ſi quæ ſint voces per vinum, ſomnum, dementiam emiſſæ, vel excepta parvulorum dicta; quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura eſt. Nec tantum præſtari hoc genus poteſt, ſed etiam ubi non eſt, deſiderari ſolet: *Pecuniam dediſti, quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis, ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conſcio?* Quæ fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc de inartificialibus quam breviſſime potui. CAP. VII.

CAP. VIII.

PARS altera probationum, quæ eſt tota in arte, conſtatque rebus ad faciendam fidem appoſitis, plerumque aut omnino negligitur, aut leviſſime attingitur ab iis qui argumenta velut horrida & confragoſa vitantes, amœnioribus locis deſident: neque aliter quam qui traduntur a poëtis guſtu cujuſdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deliniti, voluptatem ſaluti prætuliſſe, dum laudis falſam

Cap. VIII. imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, victoria cedunt. Atqui cætera quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis quibus causa continetur, adjiciunt superinducti corporis speciem: ut si forte quid factum ira, vel metu, vel cupiditate dicatur, latius quæ cujusque affectus natura sit, prosequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum vero in commovendis affectibus: sed hæc ipsa plus valent cum se didicisse judex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaque fide rerum non possumus. Quorum priusquam partior species, indicandum reor, esse quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona: nec esse argumentorum loci possunt, nisi in iis quæ rebus aut personis accidunt: eaque aut per se inspici solent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex repugnantibus: & hæc necesse est aut ex præterito tempore, aut ex conjuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaque sit oportet aut major, aut par, aut minor. Argumenta vero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ a complexu rerum personarumque spectari per se possint: aut in ipsa causa, cum invenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii de quo cognoscitur,

pro-

proprium. Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel quia aliquid est, aliud non sit: ut, quia dies est, nox non est. vel quia est aliquid, & aliud sit: ut, quia Sol est super terram, dies est. vel quia aliquid non est, aliud sit: ut, quia nox non est, dies est. vel quia aliquid non est, nec aliud sit: ut, quia non est rationale, nec homo est. His in universum prædictis, partes subjiciam. CAP. VIII.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum: quæ mihi separandi ratio hæc fuit, prima, quod sunt pene ex illis inartificialibus. Cruenta enim vestis, & clamor, & livor, & talia, sunt instrumenta, qualia tabulæ, rumores, testes: nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur. Altera, quod signa sive indubitata sint, non sunt argumenta; quia ubi illa sunt, quæstio non est: argumento autem nisi in re controversa locus esse non potest: sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Dividuntur autem in has primas duas species, quod eorum alia sunt (ut dixi) quæ necessaria sunt, quæ Græci vocant τεκμήρια, alia non necessaria, quæ σημεῖα. Priora illa sunt, quæ aliter habere se non possunt: quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factumve esse, aut omnino CAP. IX.

no

Cap. IX. no non poteſt fieri, vel eſſe factum: quo in cauſis poſito, non eſt lis niſi facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi ſolet. Nam & coiſſe eam cum viro, quæ peperit, quod eſt præteriti: & fluctus eſſe cum magna vis venti in mare incubuit, quod conjuncti: & eum mori, cujus cor eſt vulneratum, quod futuri, neceſſe eſt. Nec fieri poteſt ut ibi ſit meſſis, ubi ſatum non eſt: ut quis Romæ ſit, cum eſt Athenis: ut ſit ferro vulneratus, qui ſine cicatrice eſt. Sed quædam & retrorſus idem valent, ut, vivere hominem, qui ſpirat: & ſpirare, qui vivit. Quædam in contrarium non recurrunt. Nec enim quia movetur qui ingreditur, idcirco etiam ingreditur, qui movetur. Quare poteſt & coiſſe cum viro, quæ non peperit: & non eſſe ventus in mari, cum eſſet fluctus: nec utique cor ejus vulneratum eſſe qui perit: ac ſimiliter ſatum fuiſſe poteſt, ubi non fuit meſſis: fuiſſe Romæ, qui fuit Athenis: nec fuiſſe ferro vulneratus, qui habet cicatricem. Alia ſunt ſigna non neceſſaria, quæ εἰκότα Græci vocant: quæ etiamſi ad tollendam dubitationem ſola non ſufficiunt, tamen adjuncta cæteris, plurimum valent. Signum vocatur (ut dixi) σημεῖον, quanquam id quidam indicium, quidam veſtigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per ſanguinem cædes. At quia ſanguis vel ex hoſtia reſperſiſſe veſtem poteſt, vel e naribus profluxiſſe; non utique qui veſtem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per ſe non ſufficit, ita cæteris adjunctum, teſtimonii loco ducitur; ſi inimicus, ſi minatus ante, ſi eodem loco fuit: quibus ſignum cum acceſſit, efficit ut quæ ſuſpecta erant, certa videantur. Alioqui ſunt quæ-

quædam signa utrique parti communia, ut livores, tumores. nam videri possunt & veneficii, & cruditatis. Et vulnus in pectore, sua manu, & aliena perisse dicentibus in æquo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur. Eorum autem quæ signa sunt quidem, sed non necessaria, genus Hermagoras putat, non esse virginem Atalantam, quia cum juvenibus per sylvas vagetur. Quod si receperimus, vereor ne omnia quæ ex facto ducuntur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua signa, tractantur. Nec mihi videntur Areopagitæ cum damnaverunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud judicasse, quam id signum esse perniciosissimæ mentis, multisque malo futuræ, si adolevisset. Unde Spurii Melii, Marcique Manlii popularitas, signum affectati regni est existimatum. Sed vereor ne longe nimium nos ducat hæc via. Nam si est signum adulteræ, lavari cum viris; erit & convivere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter alicujus amicitia uti: ut fortasse corpus vulsum, fractum incessum, vestem muliebrem dixerit mollis & parum viri signa, sicui (cum signum id proprie sit, quod ex eo de quo quæritur natum sub oculos venit) ut sanguis e cæde, ita illa ex impudicitia fluere videantur. Ea quoque quæ quia plerumque observata sunt, vulgo signa creduntur, ut prognostica, CAP. IX.

---- vento rubet aurea Phœbe:

Et cornix plena pluviam vocat improba voce:

si causas ex qualitate cœli trahunt, sane ita appellentur. Nam si vento rubet Luna, signum venti est rubor. Et si, ut idem poëta colligit, densatus & laxatus aër facit ut sit inde ille avium concentus, idem

CAP. IX. sentiemus. Sunt autem signa etiam parva magnorum, ut vel hæc ipsa cornix. Nam majora minorum esse nemo miratur.

CAP. X. NUNC de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant: quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem fere tendit. Nam enthymema (quod nos commentum sane, aut commentationem interpretamur, quia aliter non possumus, Græco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat; sed nunc de eo non loquimur: alterum, quo sententiam cum ratione: tertium, quo certam quandam argumenti conclusionem, vel ex consequentibus, vel ex repugnantibus: quanquam de hoc parum convenit. Sunt enim qui illud prius epicherema dicant: pluresque invenias in ea opinione, ut id demum quo pugna constat, enthymema accipi velint. Et ideo illud Cornificius contrarium appellat: hunc alii rhetoricum syllogismum, alii imperfectum syllogismum vocaverunt, quia nec distinctis, nec totidem partibus concluderetur: quod sane non utique ab oratore desideratur. Epicherema Valgius aggressionem vocat; Celsus autem judicat non nostram administrationem, sed ipsam rem quam aggredimur, id est argumentum quo aliquid probaturi sumus, etiamsi nondum verbis explanatum, jam tamen mente conceptum, epicherema dici. Aliis videtur, non destinatam, vel inchoatam, sed perfectam probationem hoc nomen accipere & ultimam speciem. Ideoque propria ejus appellatio, & maxime in usu posita est, quá

qua significatur certa quædam sententiæ comprehensio, quæ ex tribus minimum partibus constat. Quidam epicherema rationem appellarunt; Cicero melius, ratiocinationem: quanquam & ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam & statum syllogisticum, ratiocinativum appellat, exemplisque utitur philosophorum. Et quoniam est quædam inter syllogismum & epicherema vicinitas, potest videri hoc nomine recte abusus. Ἀπόδειξις est evidens probatio, ideoque apud Geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc & ab epicheremate differre Cæcilius putat solo genere conclusionis, & esse apodixin imperfectum epicherema, eadem causa qua diximus enthymema syllogismo distare. Nam & epicherema syllogismi pars est. Quidam inesse epicheremati apodixin putant, & esse partem ejus confirmantem. Utrumque autem, quanquam diversi auctores eodem modo finiunt, ut sit ratio per ea quæ certa sunt, incertis fidem non dubiam afferens. quæ natura est omnium argumentorum. neque enim certa incertis declarantur. Hæc omnia generaliter πίστεις appellant: quod etsi propria interpretatione dicere *fidem* possumus, apertius tamen *probationem* interpretabimur. Sed argumentum quoque plura significat. Nam & fabulæ ad actum scenarum compositæ argumenta dicuntur: & orationum Ciceronis velut thema ipse exponens Pedianus, *Argumentum*, inquit, *tale est.* & ipse Cicero ad Brutum ita scribit; *Veritus fortasse ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali quid, etsi argumentum simile non erat.* Quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. nec mirum cum id inter opifices quoque vul-

CAP. X.

CAP. X. vulgatum sit: unde Virgilius, *Argumentum ingens*: vulgoque paulo numerosius opus dicitur *argumentosum*. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probationem, indicium, rationum fidem, aggressionem, ejusdem rei nomina, Celsus facit, parum distincte, ut arbitror. Nam probatio & fides efficitur non tantum per hæc quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia. Signum autem, quod ille indicium vocat, ab argumentis jam separavi. Ergo cum sit argumentum ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat: necesse est esse aliquid in causa quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. Pro certis autem habemus primum quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus: qualia sunt signa. Deinde ea in quæ communi opinione consensum est; Deos esse, præstandam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in qua res agitur, in mores recepta sunt: ut pleraque in jure non legibus sed moribus constant. Si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est; denique cuicunque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum; Cum providentia mundus regatur, administranda est respublica: ut administranda respublica sit, si liquebit mundum providentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo, vis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque efficiat. hinc enim sunt quæ εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt

tria.

tria. Unum firmiſſimum, quod fere accidit, ut; Liberos a parentibus amari. Alterum velut propenſius; Eum qui recte valeat, in craſtinum perventurum. Tertium tantum non repugnans; In domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Ideoque Ariſtoteles in ſecundo de arte Rhetorica libro, diligentiſſime eſt executus quid cuique rei, & quid cuique homini ſoleat accidere: & quas res, quoſque homines, quibus rebus aut hominibus vel conciliaſſet vel alienaſſet ipſa natura: ut, divitias qui ſequatur, aut ambitum, aut ſuperſtitionem: quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid ruſtici: quo quæque modo res vitari vel appeti ſoleat. Verum hoc exequi mitto: non enim longum tantum, ſed etiam impoſſibile, ac potius infinitum eſt: præterea poſitum in communi omnium intellectu. Si quis tamen deſideraverit, a quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima conſiſtit argumentationis, ex hujuſmodi fontibus fluunt; An credibile ſit a filio patrem occiſum, inceſtum cum filia commiſſum: & contra, veneficium in noverca, adulterium in luxurioſo. Illa quoque; An ſcelus palam factum, an falſum dixerit propter exiguam ſummam: quia ſuos quiſque horum velut mores habet; plerumque tamen, non ſemper: alioqui indubitata eſſent, non argumenta. Excutiamus nunc argumentorum locos: quanquam quibuſdam ii quoque de quibus ſupra dixi, videntur. Locos appello, non ut vulgo nunc intelliguntur, ut in luxuriam, & adulterium, & ſimilia: ſed ſedes argumentorum, in quibus latent, & ex quibus ſunt petenda. Nam ut in terra non omni generantur omnia, nec avem aut feram

CAP. X.

CAP. X. ram reperias, ubi quæque nasci aut morari soleat, ignarus: & piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam littoribusque discreta sunt, nec helopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit: ideoque non passim quærendum est. Multus alioquin error est: & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. At si scierimus ubi quæque nascantur, cum ad locum ventum erit, facile quod in eo est, pervidebimus. Inprimis igitur argumenta sæpe a persona ducenda sunt: cum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res atque personas: ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, & cætera, rerum sint accidentia. Personis autem non quicquid accidit, exequendum mihi est; plerique hoc fecerunt: sed unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt; Genus: nam similes parentibus ac majoribus suis filii plerumque creduntur: & nonnunquam ad honeste turpiterque vivendum inde causæ fluunt. Natio: nam & gentibus proprii mores sunt: nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile est. Patria: quia similiter etiam civitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam. Sexus: ut latrocinium facilius in viro, veneficium in fœmina credas. Ætas: quia aliud aliis annis magis convenit. Educatio, & disciplina: quoniam refert a quibus, & quo quisque modo sit institutus. Habitus corporis: ducitur enim frequenter in argumentum, species libidinis; robur petulantiæ: his contraria in diversum. Fortuna: nec enim idem credibile est in divite, ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante, &

& his omnibus destituto. Conditionis etiam distantia est. nam clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat. Animi natura: etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas, aliaque his similia afferunt fidem frequenter, aut detrahunt: sicut victus, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur. Studia quoque: nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt. Intuendum etiam quid affectet quisque; locuples videri an disertus, justus an potens. Spectantur ante acta dictaque. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia. His adjiciunt quidam commotionem: hanc accipi volunt temporarium animi motum, sicut iram, pavorem. Consilia autem, & præsentis & præteriti & futuri temporis: quæ mihi etiamsi personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorum videntur, quam ex causis ducimus: sicut habitus quidam animi, quo tractatur amicus, an inimicus. Ponunt in persona & nomen: quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumentum raro cadit: nisi cum aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, planus: aut & ipsum alicujus cogitationis attulit causam, ut Lentulo conjurationis, quod libris Sibyllinis aruspicumque responsis dominatio dari tribus Corneliis dicebatur; seque eum tertium esse dicebat post Syllam Cinnamque, quia & ipse Cornelius erat. Nam & illud apud Euripidem frigidum sane, quod nomen Polynicis ut argumentum morum frater incessit. Jocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est.

CAP. X.

CAP. X. est. Hæc fere circa personas sunt, aut his similia. Nec enim complecti omnia vel hac in parte, vel in cæteris possumus, contenti rationem plura quæsituris ostendere. Nunc ad res transeo, in quibus maxime sunt personis juncta quæ agimus, ideoque prima tractanda. In omnibus porro quæ fiunt, quæritur aut qua de re, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta sunt. Ducuntur igitur argumenta ex causis factorum, vel futurorum: quorum materiam, quam ὕλην alii, δύναμιν alii nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt species. Nam fere versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conservationem, usum; aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, tolerantiam. namque & hæc in deliberando plurimum valent. Sed has causas habent recta: prava contra ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala, inde errores existunt, & pessimi affectus: in quibus sunt ira, odium, invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cæteraque generis ejusdem. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut si quis dum alii insidiatur, alium dicetur interemisse. Causæ porro non ad convincendum modo quod objicitur, sed ad defendendum quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est honesta causa, contendit: qua de re latius in tertio libro dictum est. Finitionis quoque quæstiones ex causis interim pendent. An tyrannicida, qui tyrannum a quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit. An sacrilegus, qui ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit.

traxit. Ducuntur argumenta & ex loco. Spectatur enim ad fidem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus. quam partem videmus vehementissime pro Milone tractasse Ciceronem. Et hæc quidem ac similia ad conjecturam frequentius pertinent: sed interim ad jus quoque, privatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus: ut in persona, magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur: *Privatam pecuniam sustulisti: verum quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. Occidisti adulterum, quod lex permittit: sed quia in lupanari, cædes est. Injuriam fecisti, sed quia magistratui, majestatis actio est.* Vel contra: *Licuit, quia pater eram, quia magistratus.* Sed circa facti controversiam argumenta, præstant circa juris lites materiam quæstionum. Ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus. Neque enim ubique idem aut licet, aut decorum est: quinetiam in qua quidque civitate quæratur, interest. Moribus enim & legibus distant. Ad commendationem quoque & invidiam valet. Nam & Ajax apud Ovidium, *Ante rates*, inquit, *agimus causam: & mecum confertur Ulysses.* Et Miloni inter cætera objectum est, quod Clodius in monumentis ab eo majorum suorum esset occisus. Ad suadendi momenta idem valet, sicut tempus, cujus tractatum subjungam. Ejus autem (ut alio loco jam dixi) duplex significatio est. Generaliter enim & specialiter accipitur. Prius illud est, nunc, olim, sub Alexandro, cum apud Ilion pugnatum est. denique præteritum, instans, futurum. Hoc sequens

CAP. X.

CAP. X. habet & constituta discrimina, æstate, hyeme, noctu, interdiu: & fortuita, in pestilentia, in bello, in convivio. Latinorum quidam satis significari putaverunt, si illud generale tempus, hoc speciale vocarent. Quorum utrorumque ratio & in consiliis quidem, & in illo demonstrativo genere versatur: sed in judiciis frequentissima est. Nam & juris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad conjecturam plurimum confert: ut cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt si dicatur (ut supra posui) signator, qui ante diem tabularum decessit: aut commisisse aliquid vel cum infans esset, vel cum adhuc natus omnino non esset. præter id, quod omnia facile argumenta aut ex iis quæ ante rem facta sunt, aut ex conjunctis rei, aut insequentibus ducuntur. Ex antecedentibus; Mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecessisti. Caussæ quoque factorum, præteriti sunt temporis. Secundum tempus subtilius quidam quam necesse erat, diviserunt, ut esset juncti, sonus auditus est: adhærentis, clamor sublatus est: insequentis illa, latuisti, profugisti, livores & tumores apparuerunt. Iisdem temporum gradibus defensor utetur ad detrahendam ei quod objicitur, fidem. In his omnis factorum dictorumque ratio versatur, sed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud postea futurum est: quædam, quia aliud antea factum est: ut cum objicitur reo lenocinii, quod speciosam adulterii damnatam quandam emerit; aut parricidii reo luxurioso, quod dixerit patri; *Non amplius me objurgabis*. Nam & ille non quia emit, leno est: sed quia leno erat, emit. Nec hic quia sic erat locutus, occidit: sed quia erat occisurus

surus, sic locutus est Casus autem, qui & ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus: sed quadam proprietate distinguitur: ut si dicam; Melior dux Scipio quam Annibal: vicit enim Annibalem. Bonus gubernator; nunquam fecit naufragium. Bonus agricola; magnos sustulit fructus. Et contra; Sumtuosus fuit, patrimonium exhausit, turpiter vixit: vel; Omnibus invisus est. Intuendæ sunt, præcipueque in conjecturis, & facultates. Credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a præparatis inopinantes. Quorum contraria in diversum valent. Hæc & in deliberando intuemur, & in judiciis ad duas res solemus referre, an voluerit quis, an potuerit. nam & voluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura: *Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio: Ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu: ille in equo, hic in rheda: ille expeditus, hic penula irretitus.* Facultati autem licet instrumentum conjungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inventum. His adjicitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur quemadmodum quid sit factum. Idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet: ut si negemus adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse. tum ad conjecturam quoque: ut si dicam, bona mente factum, ideoque palam: mala, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine. In rebus autem omnibus, de quarum vi aut natura quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, cæterorumque ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio

Cap. X.

CAP. X. bio rursus spectanda sunt, an sit, quid sit, quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi hæc tria genera non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subjicienda sunt. Ducuntur igitur argumenta ex finitione, seu fine: nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est. Aut enim simpliciter quæritur, sitne hoc virtus. aut antecedente finitione, quid sit virtus. Ita aut universam vim verbi complectimur, ut; *Rhetorice est bene dicendi scientia*, aut per partes, ut; *Rhetorice est recte inveniendi, & disponendi & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia.* Præterea finimus aut vi, sicut superiora: aut ἐτυμολογίᾳ, ut assiduum ab ære dando, & locupletem a locorum, pecuniosum a pecorum copia. Finitioni subjecta maxime videntur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non quia est arbor, platanus est: at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quod non est virtus, utique non potest esse justitia. Itaque a genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut homo est animal, non est satis: id enim genus est: mortale, etiamsi est species, cum aliis tamen communis finitio: rationale, nihil supererit ad demonstrandum quod velis. Contra species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod justitia est, utique virtus est: quod non est justitia, potest esse virtus, si est fortitudo, constantia, continentia. Nunquam itaque tolletur a specie genus, nisi omnes species quæ sunt generi subjectæ, removeantur: hoc modo

modo, Quod neque immortale est, neque mortale; animal non est. His adjiciunt propria & differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. Proprium autem est aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus: aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt ejusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. Itaque quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non utique quodcunque erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cujusque, quæritur: ut si per ἐτυμολογίαν dicatur, tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocetur: nec si imprudens, vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit, ut aliud est servum esse, aliud servire: qualis esse in addictis quæstio solet; Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus: & plura, de quibus alio loco. Illud quoque differens vocant, quum genere in species diducto, species ipsa discernitur. Animal, genus: mortale, species: terrenum vel bipes, differens. Nondum enim proprium est, sed jam differt a marino vel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quam ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero genus & speciem, quam eandem formam vocat, a finitione diducit, & iis quæ ad aliquid sunt subjicit: ut si is cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque, utatur genere: at si quis, cum legatum sit ei quæ viro materfamilias esset, neget debere ei quæ in manum non convenerit, specie: quoniam duæ formæ sint matrimoniorum. Divisione autem adjuvari finitionem docet, CAP. X.

Cap. X. cet, eamque differre a partitione: quod hæc sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut; quibus constet respublica: formas certas, ut; quot sint species rerumpublicarum: quas tres accepimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium, ex jure ea ducere maluit: ego apertiora posui. Propria vero ad conjecturæ quoque pertinent partem: ut proprium est boni, recte facere: iracundi, verbis excandescere. At contrà quædam in quibusdam utique non sunt, & ratio quamvis ex diverso, eadem est. Divisio & ad probandum simili via valet, & ad refellendum. Probanti interim satis est unum habere, hoc modo; Ut sit civis quis, aut natus sit oportet, aut factus. Neganti, utrumque tollendum est; nec natus nec factus est. Fit hoc & multiplex, idque est argumentorum genus ex remotione, quomodo efficitur totum falsum; modo id quod relinquitur, verum. Totum falsum est hoc modo; Pecuniam te credidisse dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti, & cætera, non credidisti. Reliquum fit verum sic; Hic servus, quem tibi vendicas, aut verna tuus est, aut emtus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus. deinde remotis prioribus supererit alienus. Periculosum, & cum cura intuendum genus: quia si in proponendo unumquodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cum interrogat; *Si hæc actio non sit, quæ sit?* Simul enim removentur omnia. Vel cum duo

duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est; *Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse judicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum. si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum.* Fit etiam ex duobus, quorum necessaria est alterutrum eligendi adversario potestas, efficiturque ut utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio; *Utrum cum Cottam appetisset, aut cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?* Et pro Vareno; *Optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse, an hujus persuasu & inductu.* Deinde utraque facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum, idem efficiat: quale est; *Philosophandum est, etiamsi non est philosophandum.* Et illud vulgatum; *Quo schema, si intelligitur? quo, si non intelligitur?* Et; *Mentietur in tormentis, qui dolorem pati potest: mentietur, qui non potest.* Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis consertus est. habent enim omnia initium, incrementum, summam: ut jurgium, deinde cædes, & strages. Est ergo hic quoque argumentorum locus invicem probantium. Nam & ex initiis summa colligitur: quale est; *Non possum togam prætextam sperare, cum exordium pullum videam:* & contra; *Non dominationis causa Syllam arma sumsisse, argumentum est dictatura deposita.* Similiter & ex incremento in utramque partem ducitur ratio, cum in conjectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium summa referenda sit: id est, an ei cædes imputanda sit a quo jurgium cœpit. Est argumentorum locus

CAP. X. locus ex similibus; *Si continentia virtus, utique & abstinentia. Si fidem debet tutor, & procurator.* Hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγὴν Græci vocant, Cicero inductionem. Ex dissimilibus; *Non si lætitia bonum, & voluptas. Non quod mulieri, idem pupillo.* Ex contrariis; *Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. Si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit.* Ex repugnantibus; *Qui est sapiens, stultus non est.* Ex consequentibus, sive adjunctis; *Si est bonum justitia, recte judicandum. Si malum perfidia, non est fallendum.* Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subjicienda, cum & ipsa naturaliter congruant; *Quod quis non habuit, non perdidit. Quem quis amat, sciens non lædit. Quem quis hæredem suum esse voluit, charum habuit, habet, habebit.* Sed cum sint indubitata, vim habent pene signorum immutabilium. Sed hæc consequentia dico ἀκόλουθα. est enim consequens sapientiæ bonitas. illa sequentia ἐπαγόμενα, quæ postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius. vocet enim ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit: appareatque, hoc temporis, illud esse naturæ. Itaque non dubito hæc quoque consequentia, quamvis ex prioribus dent argumentum ad ea quæ sequuntur. Quorum quidam duas species esse voluerunt: actionis, ut pro Oppio; *Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit?* Temporis, in Verrem; *Si finem Prætoris edicto afferunt Calendæ Januarii, cur non initium quoque edicti nascatur a Calendis Januarii?* Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum, si retroagas, valeat.

Con-

Consequens enim est, eos qui inviti duci non potuerint, invitos non potuisse retineri. Illa quoque quæ ex rebus mutuam confirmationem præstantibus ducuntur, quæ proprii generis videri quidam volunt, & vocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα, Cicero ex rebus sub eandem rationem venientibus, forte consequentibus junxerim; *Si portorium Rhodiis locare honestum est, & Hermacreonti conducere.* &; *Quod discere honestum, & docere.* Unde illa, non hac ratione dicta, sed efficiens idem Domitii Afri sententia est pulchra; *Ego accusavi, vos damnastis.* Est invicem consequens & quod ex diversis idem ostendit: ut, qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum & deficere significet, quia deficit omne quod nascitur. Simillima est his argumentatio, qua colligi solent ex iis quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contra: quod genus *a causis* vocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerumque, sed non necessario. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicunque est, ibi esse corpus ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, vel utrinque, vel ex altera parte. *Sol colorat: non utique qui est coloratus, a sole est. Iter pulverulentum facit: sed nec omne iter pulverem movet; nec quisquis est pulverulentus, ex itinere est.* Quæ utique fiunt, talia sunt. *Si sapientia bonum virum facit, bonus vir est utique sapiens. Ideoque boni est honeste facere: mali, turpiter: & qui honeste faciunt, boni: qui turpiter, mali recte judicantur.* At; *exercitatio plerumque robustum corpus facit: sed non quisquis est robustus, exercitatus: nec quisquis exercitatus, robustus est. Nec quia fortitudo præstat ne mortem timeamus; quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus. Nec si capitis dolorem* CAP. X.

CAP. X. *lorem facit, inutilis hominibus Sol est.* Et hæc ad hortativum maxime genus pertinent: *Virtus facit laudem, sequenda igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur.* Recte autem monemur, causas non utique ab ultimo esse repetendas: ut Medea, *Utinam ne in nemore Pelio.* Quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic ceciderit abiegna ad terram trabes. Et Philocteta Paridi; *Si imperasses tibi, ego nunc non essem miser.* Quo modo pervenire quo libet, retro causas legentibus licet. His illud adjicere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod conjugatum vocant: ut; *Eos qui rem justam faciant, juste facere.* quod certe non eget probatione. *Quod compascuum est, compascere licere.* Quidam hæc quæ vel ex causis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant ἐκβάσεις, id est exitus. Nam, nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat. Apposita vel comparativa dicuntur, quæ majora ex minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur conjectura ex majore, *Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum.* Ex minore, *Qui facile ac palam mentitur, pejerabit.* Ex pari, *Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet.* Juris confirmatio est ejusmodi. Ex majore; *Si adulterum occidere licet, & loris cadere;* Ex minore; *Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem?* Ex pari; *Quæ pœna adversus interfectorem patris justa est, eadem adversus matris.* Quorum omnium tractatus versatur in syllogismis. Illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt; *Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas: Si furtum scelus, magis sacrilegium: Si abstinentia virtus, & continentia: Si mundus providentia*

tia regitur, administranda est respublica: Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in navalium cura, & armorum? Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur. Nam & ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura (unde est; Quod semel, & sæpius) & ex parte ad totum, & ex genere ad speciem, & ex eo quod continet, ad id quod continetur, & ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propiora, & ad omnia quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc majora & minora, aut certe vim similem obtinent: quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, jucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam quam vito loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad hæc infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex majore, pro Cecinna; *Quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse?* Ex faciliore, in Clodium & Curionem; *Ac vide an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti.* Ex difficiliore; *Vide quæso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem, de Ligarii audeam confiteri.* Et ibi; *An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi?* Ex minore, pro Cecinna; *Itane vero scire esse armatos sat est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est satis?* Ergo ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta a personis, causis, locis, tempore; cujus tres partes diximus, conjunctum, præcedens, insequens: facultatibus; quibus instrumentum subjecimus: modo; id est ut quicque sit factum: finitione, CAP. X.

CAP. X. genere, specie, differentibus, propriis, remotione, divisione, initio, incrementis, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficientibus, effectis, eventis, jugatis, comparatione; quæ in plures diducitur species. Illud adjiciendum videtur, duci argumenta non a confessis tantum, sed etiam a fictione, quod Græci καθ' ὑπόθεσιν vocant. Et quidem ex omnibus iisdem locis quibus superiora, quia totidem species esse possunt fictæ, quot veræ. Nam fingere hoc loco est proponere aliquid; quod si verum sit, aut solvat quæstionem, aut adjuvet: deinde id de quo quæritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant juvenes nondum scolam egressi, primo familiaribus magisque usitatis exemplis ostendam. Lex est; *Qui parentes non aluerit, vinciatur.* Non alit quis, & vincula nihilominus recusat. Utitur fictione; *Si miles, si infans sit, si reipublicæ causa absit.* Et illa contra optionem fortium; *Si tyrannidem petat, si templorum eversionem.* Plurimumque ea res virium habet contra scriptum. Utitur his Cicero pro Cecinna; *Unde tu, aut familia, aut procurator tuus. Si me villicus tuus solus dejecisset, non familia dejecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Si vero ne habeas quidem servum præter eum qui me dejecerit:* & alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio valet & ad qualitates; *Si Catilina cum suo concilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murenam.* Et ad amplificationem; *Si hoc tibi inter cœnam in illis immanibus poculis tuis accidisset.* Sic &; *Si resp. vocem haberet.* Has fere sedes accepimus probationum in universum: quas neque generatim tradere sat est, cum ex qualibet

libet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur: neque per singulas species exequi patitur natura rerum: quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamen totum. Unde plurimi cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam quem ex ingenio suo potuerant habere conatum, velut adstricti certis legum vinculis perdiderunt: & magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut a personis aut a rebus peti, quia utrumque in plura dividitur: ita ex antecedentibus & junctis & insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaque causa ducendum sit ex his, sciat? præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eæque sint & potentissimæ, & minime obviæ: quia communia ex præceptis accepimus, propria invenienda sunt. Hoc genus argumentorum sane dicamus ex circumstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possumus: vel ex iis quæ cujusque causæ propria sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege qua unius servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium est controversiæ dicere: *Non unum nocentem servabis, quia te dimisso adulteram occidere non licebit.* Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidi. Et illa, in qua lata lex est; *ut argentarii dimidium ex eo quod debebant, solverent: creditum suum totum exigerent:* Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris, idcirco adje-

Cap. X.

CAP. X. ctum esse in lege, ut argentarius totum exigeret. Adversus alios enim non opus fuisse lege; cum omnes præterquam ab argentariis totum exigendi jus haberent. Cum multa autem novantur in omni genere materiæ, tum præcipue in iis quæstionibus quæ scripto constant, quia vocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in conjunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum aliorumve scriptorum vel congruentium vel repugnantium complexu varientur necesse est: cum res rei, aut jus juris quasi signum est: *Non debui tibi pecuniam, nunquam me appellasti. Usuram non accepisti, ultro a me mutuatus es.* Lex est; *Qui patri proditionis reo non affuerit, exhæres sit.* Negat: nisi si pater absolutus sit. Quid signi? Lex altera; *Proditionis damnatus cum advocato exulet.* Cicero pro Cluentio Publium Popilium & Tiberium Guttam dicit non judicii corrupti, sed ambitus esse damnatos. Quid signi? quod accusatores eorum, qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quam quomodo sit quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis si non major, certe prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi prævideris cui rei adhibenda sint. Hoc est quod comprehendi arte non possit. Ideoque cum plures eadem didicerint, generibus quidem argumentorum similibus utentur: alius tamen alio plura quibus utatur, inveniet. Sit, exempli gratia, proposita controversia, quæ minime communes cum aliis quæstiones habet: *Cum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia*

erat

erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro. postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos. Apud Amphictyonas agitur. Centum talenta & credidisse eos constat, & non recepisse. Lis omnis ex eo quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam. quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc prius videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse? Et prima quidem actio facilis ac favorabilis, repetentium jure quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens quæstio exoritur de jure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contra est, quo distet hæc causa a cæteris quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa propositionem. Dicamus imprimis, in eo quod in judicium deduci potest, nihil valere jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaq; ubi illa valeant, non esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum. Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta, non nisi eadem vi possideantur. Proprium est & illud causæ, quod Amphictyones judicant: ut alia apud centumviros, alia apud privatum judicem in iisdem quæstionibus ratio sit. Secundo gradu non potuisse donari a victore jus, quia id demum sit ejus, quod ipse teneat: jus, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quam cum inveneris, argumentis adjuvare: ut alia sit conditio hæredis, alia victoris: quia CAP. X.

CAP. X. quia ad illum jus, ad hunc res transeat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quæ vis est argumenti, sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse jus: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud jam rursus proprium materiæ, & velut novæ controversiæ, quod restitutione recepisse jus, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur. Hic & quid Cassander velit, quæritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est. Hæc non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem: sed ne si qui cognoverint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus atque consummatos putent: & nisi in cæteris, quæ mox præcipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intelligant. Nec enim artibus editis factum est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia antequam præciperentur: mox ea scriptores observata & collecta ediderunt. Cujus rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt: ipsi nullum novum, & quod dictum non sit, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda iis quoque gratia est, per quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis & non

non sunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quam palæstram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura juvetur, sicut contra ne illa quidem satis sine arte profuerint. Illud quoque studiosi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in causis ea quæ demonstravimus, cuncta posse reperiri: neque cum proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, & velut ostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandum id quod intendimus, forte respondeant: nisi cum discunt, & adhuc usu carent. Infinitam enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit ut tentantes unumquodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio an etiam impedimento futura sint, nisi & animi quædam ingenita natura, & studio exercitata velocitas, recta nos ad ea quæ conveniunt causæ, ferant. Nam ut cantus vocis plurimum juvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior manus, nisi inspectis dimensisque singulis quibus quæque vox fidibus jungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo quod simplex canendi natura tulerit: ita hujusmodi præceptis debet quidem aptata esse & citharæ modo intenta ratio doctrinæ: sed hoc exercitatione multa consequendum, ut quemadmodum illorum artificum, etiamsi alio spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graves, acutos, medios horum sonos fertur: sic oratoris cogitationem nihil moretur hæc varietas argumentorum & copia, sed quasi offerat se, & occurrat: & ut literæ syllabæque scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur. CAP. X.

CAP. XI. TERTIUM genus ex iis quæ extrinſecus adducuntur in cauſam, Græci vocant παράδειγμα. Quo nomine & generaliter uſi ſunt in omni ſimilium appoſitione, & ſpecialiter in iis quæ rerum geſtarum auctoritate nituntur. Noſtri fere ſimilitudinem vocare maluerunt, quod ab illis παραβολὴ dicitur: alterum, exemplum: quanquam & hoc, ſimile eſt: & illud, exemplum. Nos quo facilius propoſitum explicemus, utrumque παράδειγμα eſſe dicamus, & ipſi appellemus exemplum. Nec vereor ne videar repugnare Ciceroni, qui collationem ſeparat ab exemplo. Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, inductionem & rationem, ut plerique Græcorum in παραδείγματα & ἐπιχειρήματα. dixeruntque παράδειγμα, ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. Nam illa qua plurimum Socrates eſt uſus, hanc habuit viam; cum plura interrogaſſet quæ fateri adverſario neceſſe eſſet, noviſſime id de quo quærebatur, inferebat, cui ſimile conceſſiſſet. Id eſt inductio. Hoc in oratione fieri non poteſt: ſed quod illic interrogatur, hic fere ſumitur. Illa interrogatio talis; *Quod eſt pomum generoſiſſimum? nonne quod optimum?* concederetur. *Quid equus generoſiſſimus? nonne qui optimus?* & plura in eundem modum. Deinde, cujus rei gratia rogatum eſt; *Quid homo? nonne is generoſiſſimus, qui optimus?* fatendum erit. Hoc in teſtium interrogatione valet plurimum, in oratione perpetua diſſimile eſt. etenim ſibi ipſe reſpondet orator: *Quod pomum generoſiſſimum? puto quod optimum. & equus? qui velociſſimus: ita hominum, non qui claritate naſcendi, ſed qui virtute maxime excellet.* Omnia igitur ex hoc genere ſumta neceſſe eſt aut ſimilia eſſe, aut diſſimilia, aut contraria. Simi-

militudo aſſumitur & interim ad orationis ornatum. Sed illa cum res exiget, nunc ea quæ ad probationem pertinent, exequar. Potentiſſimum autem eſt inter ea quæ ſunt hujus generis, quod proprie vocamus exemplum, id eſt, rei geſtæ, aut ut geſtæ, utilis ad perſuadendum id quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur, totum ſimile ſit, an ex parte: ut aut omnia ex eo ſumamus, aut quæ utilia erunt. Simile eſt; *Jure occiſus eſt Saturninus, ſicut Gracchi.* Diſſimile; *Brutus occidit liberos proditionem molientes, Manlius virtutem filii morte multavit.* Contrarium; *Marcellus ornamenta Syracuſanis hoſtibus reſtituit, Verres eadem ſociis abſtulit.* Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eoſdem gradus habet. Etiam in iis quæ futura dicemus, utilis ſimilium admonitio eſt: ut ſi quis dicens; *Dionyſium idcirco petere cuſtodes ſalutis ſuæ, ut eorum adjutus armis tyrannidem occupet,* hoc referat exemplum; *eadem ratione Piſiſtratum ad dominationem perveniſſe.* Sed ut ſunt exempla interim tota ſimilia, ut hoc proximum; ſic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur: *Propter matrimonia violata urbes everſæ ſunt, quid fieri adultero par eſt? Tibicines cum ab urbe diſceſſiſſent publice revocati ſunt; quanto magis principes civitatis viri, & bene de republica meriti, cum invidiæ ceſſerint, ab exilio reducendi?* Ad exhortationem vero præcipue valent imparia. Admirabilior in fœmina quam in viro virtus. Quare ſi ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus eſt interfectus: & ad moriendum, non tam Cato & Scipio, quam Lucretia: quod

Cap. XI.

CAP. XI. ipſum eſt ex majoribus ad minora. Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile eſt hoc pro Murena; *Etenim mihi ipſi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbiſſimo atque audaciſſimo, altero modeſtiſſimo atque optimo viro peterem: ſuperavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Majus minoris, pro Milone; *Negant intueri lucem eſſe fas ei, qui a ſe hominem occiſum eſſe fateatur. In qua tandem urbe hoc homines ſtultiſſimi diſputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortiſſimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus eſt, cum ſua manu ſororem eſſe interfectam fateretur.* Minus majoris; *Occidi, non Spurium Melium, qui annona levanda, jacturaque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem incidit regni appetendi,* &c. deinde; *ſed eum* (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberaſſet) *cujus nefandum adulterium in pulvinaribus.* & totus in Clodium locus. Diſſimile plures caſus habet. fit enim genere, modo, tempore, loco, cæteriſque, per quæ fere omnia Cicero præjudicia, quæ de Cluentio videbantur facta, ſubvertit. Contrario vero exemplo cenſoriam notam, laudando cenſorem Africanum, qui eum quem pejeraſſe conceptis verbis palam dixiſſet, teſtimonium etiam pollicitus ſi quis contradiceret, nullo accuſante, traducere equum paſſus eſt. quæ quia erant longiora, non ſuis verbis expoſui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum eſt;

At non ille, ſatum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoſte fuit Priamo.

Quædam autem ex iis quæ geſta ſunt, tota narrabimus:

mus: ut Cicero pro Milone; *Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu Caji Marii, propinquus ejus Imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille summus vir scelere solutum, periculo liberavit.* Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem; *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* Hæc ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas causæ aut decor postulabit. Eadem ratio est eorum quæ ex poëticis fabulis ducuntur, nisi quod iis minus affirmationis adhibetur: cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam sapientissima deæ sententia liberatum.* Illæ quoque fabulæ, quæ etiamsi originem non ab Æsopo acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus) nomine tamen Æsopi maxime celebrantur, ducere animos solent, præcipue rusticorum, & imperitorum; qui & simplicius quæ ficta sunt audiunt, & capti voluptate, facile iis quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poëmate quidem humilem generis hujus usum putavit, in illis versibus; CAP. XI.

CAP. XI. *Olim quod vulpes, ægroto cauta leoni, &c.*

Αἶνον Græci vocant, & αἰσωπικοὺς, ut dixi, λόγους μυθικούς. nostrorum quidam non sane recepto in usum nomine *Apologationem*. Cui confine est παροιμίας genus illud, quod est velut fabella brevior, & per allegoriam accipitur. *Non nostrum, inquit, onus: bos clitellas.* Proximas exempli vires habet similitudo, præcipueque illa quæ ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus pene paribus. *Ut qui accipere in Campo consueverunt, iis candidatis quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic ejusmodi judices infesti tum reo venerant.* Nam παραβολὴ, quam Cicero collationem vocat, longius res quæ comparentur, repetere solet. Nec hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit; *Quod si e portu solventibus, ii qui jam in portum ex alto invehuntur, prædicere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum; quod natura fert, ut iis faveamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo me tandem animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?* Sed & a mutis atque etiam inanimis interim hujusmodi ducitur. Et quoniam similium alia facies in tali ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus quod εἰκόνα Græci vocant, (quo exprimitur rerum aut personarum imago: ut Cassius; *Quis istam faciem planipedis senis torquens?*) quam id quo probabilius fit quod intendimus: ut si animum dicas excolendum, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes atque dumos, culta fructus creat: aut, si ad curam reipublicæ horteris, ostendas, apes

etiam,

etiam, formicaſque, non modo muta, ſed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum illud eſt Ciceronis; *Ut corpora noſtra ſine mente, ita civitas ſine lege, ſuis partibus ut nervis ac ſanguine & membris uti non poteſt.* Sed ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio, equorum, pro Archia, ſaxorum quoque uſus eſt ſimilitudine. Illa (ut dixi) propiora; ut remiges ſine gubernatore, ſic milites ſine imperatore nihil valere. Solent tamen fallere ſimilitudinum ſpecies: ideoque adhibendum eſt his judicium. Neque enim ut navis utilior nova quam vetus, ſic amicitia: vel; ut laudanda, quæ pecuniam ſuam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba ſunt in his ſimilia, vetuſtatis, & largitionis: vis quidem longe diverſa, pecuniæ, & pudicitiæ. Itaque in hoc genere maxime quæritur, an ſimile ſit quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo ante feci mentionem, cavendum ne incaute reſpondeas: ut apud Æſchinem Socraticum male reſpondit Aſpaſia Xenophontis uxor: quod Cicero his verbis transfert; *Dic mihi, quæſo, Xenophontis uxor, ſi vicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid ſi veſtem & cæterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuum, an illius malis? Illius vero, reſpondit. Age, inquit, ſi virum illa meliorem habeat, quam tu habes; virumne tuum, an illius malis?* Hic mulier erubuit, merito. male enim reſponderat; *ſe malle alienum aurum, quam ſuum:* nam eſt id improbum. At ſi reſpondiſſet; *malle ſe aurum ſuum tale eſſe, quale illud eſſet,* potuiſſet pudice reſpondere; *malle ſe virum ſuum talem eſſe, qualis melior eſſet.* CAP. XI.

CAP. XI. *esset.* Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, & esse aliquid minus simile, ut simia homini. & ut marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud; *Non ovum tam simile ovo.* Et dissimilibus inesse simile, ut est formicæ & elephanto genus, quia sunt animalia. Et similibus dissimile, ut; *canibus catulos*: &; *matribus hædos.* differunt enim ætate. Contrariorum quoque aliter accipi opposita, ut noctem luci: aliter noxia, ut frigidam febri: aliter repugnantia, ut verum falso: aliter disparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad præsens propositum magnopere pertineant, non reperio. Illud est annotandum magis, argumenta duci ex jure simili; ut Cicero in Topicis; *Ei cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum hæredem si corruerit, quia non restituat servum si is decesserit.* Ex contrario; *Nihil obstat quo minus justum matrimonium sit mente coëuntium, etiamsi tabulæ signatæ non fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mente matrimonium non fuisse constabit.* Ex dissimili, quale est Ciceronis pro Cecinna: *Ut si quis me exire domo coëgisset armis, haberem actionem: si quis introire prohibuisset, non haberem?* Dissimilia sic deprehenduntur; *Non si qui argentum omne legavit, videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse: ideo etiam quod est in nominibus, dari voluisse creditur.* Ἀναλογίαν quidam a simili separaverunt; nos eam subjectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, sic decem ad centum, simile certe est: & ut hostis, sic malus civis. quanquam hæc ulterius quoque procedere solent: *Si turpis dominæ consuetudo cum servo, turpis domini cum ancilla: Si mutis animalibus finis voluptas, idem homini.*

ni. Cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio: *Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum servo: Nec si mutis finis voluptas, rationalibus quoque*: quin imo ex contrario; *quia mutis, ideo non rationalibus.* Adhibetur extrinsecus in causam & auctoritas. Hæc secuti Græcos, a quibus κρίσεις dicuntur, *judicia* aut *judicationes* vocant, non de quibus ex causa dicta sententia est (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt;) sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poëtis, referri potest. Ne hæc quidem vulgo dicta, & recepta persuasione populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo vel potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur. An vero me de incommodis vitæ disserentem non adjuvabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? Aut si misericordiam commendabo judici, nihil proderit quod prudentissima civitas Atheniensium, non eam pro affectu, sed pro numine accepit? Jam illa septem præcepta sapientum, nonne quasdam vitæ leges existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non Marci Catonis judicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit? Nam sententiis quidem poëtarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum; qui quanquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, Megareos ab Atheniensibus, cum de Salamine con- CAP. XI.

CAP. XI. tenderent, victos Homeri versu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse. Ea quoque quæ vulgo recepta sunt, hoc ipso quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt; quale est; *Ibi amici, ubi opes:* &; *Conscientia mille testes.* & apud Ciceronem; *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus facillime congregantur.* Neq; enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur. Ponitur a quibusdam, & quidem in parte prima, deorum auctoritas, quæ est ex responsis: ut; *Socratem esse sapientissimum.* Id rarum est: tamen utitur eo Cicero in libro de Aruspicum responsis, & in concione contra Catilinam, cum signum Jovis columnæ impositum populo ostendit: & pro Ligario, cum causam Caji Cæsaris meliorem, quia hoc dii judicaverint, confitetur. Quæ cum propria causæ sunt, divina testimonia vocantur: cum aliunde arcessuntur, argumenta. Nonnunquam contingit judicis quoque, aut adversarii, aut ejus qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla & has auctoritates, probationum inartificialium esse arbitrarentur, quod ea non inveniret orator, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam testis, & quæstio, & his similia, & de ipsa re quæ in judicio est, pronunciant; extra petita, nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicentur, nihil per se valent.

CAP. XII. HÆC fere de probatione vel ab aliis tradita, vel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia

tia est, ut ea sola esse contendam: quinimo hortor ad quærendum, & inveniri posse fateor: quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breviter quemadmodum sit utendum eis, subjungam. Traditum fere est, argumentum oportere esse confessum. Dubiis enim probari dubia qui possunt? Quædam tamen quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt: *Occidisti virum, eras enim adultera.* Prius de adulterio convincendum est: ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. *Spiculum tuum in corpore occisi inventum est.* negat suum. ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quam quæ ex dubiis facta sunt certa. *Cædes a te commissa est, cruentam enim vestem habuisti.* non est tam grave argumentum si fatetur, quam si convincitur. Nam si fatetur, multis ex caussis potuit cruenta esse vestis. Si negat, hic causæ cardinem ponit, in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi si confiteretur. Firmissimis argumentorum singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant: hæc imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere quia magna sunt, valebunt quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur; *Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem, & pauper eras, & tum maxime a creditoribus appellabaris; & offenderas eum cujus hæres eras, &*

CAP. XII.

CAP. XII. *mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, & communia: universa vero valent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est; adjuvanda sunt: ut si cupiditas caussa sceleris fuit, quæ sit vis ejus: ira, quantum efficiat in animis hominum talis affectio. Ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos & velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii; utrum hoc ex invidia sit, an ex injuria, an ex ambitu: vetus, an novum: adversus inferiorem, parem, an superiorem: alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis ejus quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper quæ invenerimus argumentis onerandus est judex: quia & tædium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim potest judex credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere qui dicimus. In rebus vero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adjiciunt, quas παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus: quod ut optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen, videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio; *Quintus Varius Sucronensis ait Æmilium Scaurum rempub. populi Romani prodidisse: Æmilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia rempub. proditurus esset, isque id negasset: *Quod igitur*, inquit, *tu non fecisses, ego feci?* Intuendum

dum autem & qui sit apud quem dicimus: & id quod illi maxime probabile videatur, requirendum. Qua de re locuti sumus & in prooemii & suasoriæ præceptis. Altera ex asseveratione probatio est; *Ego hoc feci. Tu mihi hoc dixisti.* &; *O facinus indignum!* & similia. Quæ non debent quidem deesse orationi, & si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte similiter possit. illæ firmiores ex sua cujusque persona probationes, quæ credibilem rationem subjectam habent: ut vulneratus aut filio orbatus non fuerit alium accusaturus, quam nocentem: quando si negotium innocenti facit, liberet eum noxa qui admiserit. Hinc & patres adversus liberos, & adversus suos quisque necessarios auctoritatem petunt. Quæsitum etiam, potentissima argumenta primone ponenda sint loco, ut occupent animos; an summo, ut inde dimittant: an partita primo summoque, ut Homerica dispositione, in medio sint infirma: an a minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio. Ego hæc breviter demonstrasse contentus ita posui, ut locos ipsos & genera quam possem apertissime ostenderem. Quidam executi sunt verbosius, quibus placuit proposita locorum communium materia, quo quæque res modo dici posset, ostendere: sed mihi supervacuum videbatur. Nam & fere apparet quid in invidiam, quid in avaritiam, quid in testem inimicum, quid pro teste amico dicendum sit. Et de omnibus his, & omnia dicere infinitum est, tam hercule, quam si con- CAP. XII.

Cap. XII. troversiarum, quæ sunt, quæque futuræ sunt, quæstiones, argumenta, sententias tradere velim. Ipsas autem argumentorum velut sedes non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forensem velut præpilatis exerceri solebamus, olim jam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositæ voluptatem, nervis carent, non alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores, formæ puerorum virilitate excisa lenocinantur. Nam ut illi robur ac lacertos barbamque ante omnia, & alia quæ natura propria maribus dedit, parum existimant decora; quæque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum orationis virilem, & illam vim stricte robusteque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus; & dum lævia sint ac nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturam intuenti, nemo non vir spadone formosior erit: nec tam aversa unquam videbitur ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima inventa sit. Nec id ferro speciosum fieri putabo, quod si nasceretur, monstrum erat. Libidinem juvet ipsum effœminati sexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut si qua preciosa fecit, fecerit & bona. Quapropter eloquentiam licet hanc (ut sentio enim dicam) libidinosam resupina voluptate auditoria probent; nullam esse existimabo, quæ ne minimum quidem in se indicium masculini & incorrupti, ne dicam gravis & sancti viri, ostendet. An vero statuarum artifices, pictoresque clarissimi, cum corpora quam specio

ciosissima fingendo pingendove efficere cuperent, CAP. XII.
nunquam in hunc inciderunt errorem, ut Bagoam aut Megabyzum aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed Doriphorum illum mactum vel militia vel palæstra, aliorumque juvenum bellicosorum & athletarum corpora, quæ esse decora vere existimarint; nos qui oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana eloquentiæ demus? Igitur & ille quem instituimus, adolescens, quam maxime potest, componat se ad imitationem veritatis: inituruſque frequenter forensium certaminum pugnam, jam in scola victoriam spectet, & ferire vitalia, ac tueri sciat; & præceptor id maxime exigat, & inventum præcipue probet. Nam ut ad pejora juvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt, nec in dicendo videtur inter bona utilitas. Sed hæc & in alio nobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem incœptum revertamur.

REFUTATIO dupliciter accipi potest. Nam & CAP. XIII.
pars defensoris tota est posita in refutatione; & quæ dicta sunt ex diverso, debent utrinque dissolvi. & hæc est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis conditio est. Neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione: nec locorum, aut sententiarum, aut verborum & figurarum alia est conditio. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet. Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) defendere, quam accu-

CAP. XIII. accusare. Primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie: cum accusatori satis sit plerumque, verum esse id quod objecerit: patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat. Quare indirecta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio. Hinc mille flexus & artes desiderantur. Tum accusator præmeditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, etsi falsa sit, materiam dicendi trahit, de parricidio, sacrilegio, majestate; quæ patrono tantum neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt; bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus. Nam ut quod sentio semel finiam, tanto est accusare quam defendere, quanto facere quam sanare vulnera facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit adversarius, & quomodo. Primum igitur intuendum est, id cui responsuri sumus, proprium sit ejus judicii, an ad causam extra accersitum. Nam si est proprium; aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. extra hæc in judiciis fere nihil est. Deprecatio quidem quæ est sine ulla specie defensionis, rara admodum, & apud eos solos judices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur: quanquam illæ quoque apud C. Cæsarem & triumviros pro diversarum partium hominibus actiones, etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia. nisi hoc fortissime defendentis est, dicere; *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus?* Quod si quando apud principem, aliumve cui utrum velit

liceat

liceat, dicemus; dicendum erit, dignum quidem Cap. XIII. morte eum pro quo loquemur, clementia tamen servandum esse vel talem. Primum omnium non erit res nobis cum adversario, sed cum judice: deinde forma deliberativæ magis materiæ, quam judicialis utemur. Suadebimus enim ut laudem humanitatis potius quam voluptatem ultionis concupiscat. Apud judices quidem secundum legem dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo quæ neque negari neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sunt; aut causa cedendum. Negandi duplicem ostendimus formam: aut non esse factum; aut non hoc esse, quod factum sit. Quæ neque defendi neque transferri possunt, utique neganda: nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda inficiatio superest. Testes erunt? multa in eos dicere licet. Chirographum? de similitudine literarum differendum. Utiq; nihil erit pejus quam confessio. Ultima est actionis controversia, cum defendendi negandive non est locus, translatio. Atqui quædam sunt quæ neque negari, neque defendi, neque transferri possunt. Adulterii rea est, quæ quum anno vidua fuisset, enixa est. lis non erit. Quare illud stultissime præcipitur; Quod defendi non possit, *silentio* dissimulandum: siquidem est id de quo judex pronunciaturus est. At si extra causam sit adductum, & tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quam adversarius dicit: tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiæ reprehensionem non pertimescere. Viden-

CAP. XIII. dum etiam, num ſimul nobis plura aggredienda ſint, an amolienda ſingula. Plura ſimul invadimus, ſi aut tam infirma ſunt, ut pariter impelli poſſint; aut tam moleſta, ut pedem conferre cum ſingulis non expediat. Tum enim toto corpore obnitendum, &, ut ſic dixerim, directa fronte pugnandum eſt. Interim ſi reſolvere ex parte diverſa dicta difficilius erit, noſtra argumenta cum adverſariorum argumentis conferemus. ſi modo, hæc ut valentiora videantur, effici poterit. Quæ vero turba valebunt, diducenda erunt: ut quod paulo ante dixi: *Hæres eras, & pauper, & magna pecunia appellabaris a creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas teſtamenti ſciebas.* Urgent univerſa. At ſi ſingula quæque diſſolveris, jam illa flamma quæ magna congerie convaluerat, diductis quibus alebatur, concidet: ut ſi vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet tranſitum præbent. Itaque propoſitio quoque ſecundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc ſingula oſtendamus, nunc complectamur univerſa. Nam interim quod pluribus collegit adverſarius, ſat eſt ſemel proponere: ut ſi multas cauſas faciendi quod arguit, reo dicet accuſator fuiſſe; nos non enumeratis ſingulis, ſemel hoc intuendum negemus, quia non quiſquis cauſam faciendi ſceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accuſatori congerere argumenta, reo diſſolvere expediet. Id autem quod erit ab adverſario dictum, quomodo refutari debeat, intuendum eſt. Nam ſi erit palam falſum, negare ſatis eſt: ut pro Cluentio Cicero; *eum quem dixerat accuſator epoto poculo concidiſſe, negat eodem die mortuum.* Palam etiam contraria & ſupervacua & ſtulta reprehendere, *nulli-*

us

us est artis; ideoque nec rationes eorum nec exempla tradere necesse est. Id quoque (*obscurum* vocant) quod secreto & sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est. Sufficit enim quod adversarius non probat. Item si ad causam non pertinet. Est tamen oratoris interim efficere, ut quid aut contrarium esse, aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potius causæ videatur esse conjunctum. Objicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit: asperum crimen: sed contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores objecerint Oppio, quod is voluerit exercitum largiendo corrumpere. Testes in Cornelium accusator lecti a tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero supervacuum; quia idem fateatur ipse. Petit accusationem in Verrem Quintus Cæcilius, quod fuerat quæstor ejus: ipsum Cicero ut pro se videretur, effecit. Cætera quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim conjectura excutiuntur, an vera sint: aut finitione, an propria: aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera quæ ei generi accidunt. Eaque non modo in propositionibus aut rationibus, sed in toto genere actionis intuenda. An sit crudelis, ut Labieni Rabirium lege perduellionis: Inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem accusantis, atque id agentis, ne ei Cæsar ignoscat: Superba, ut in Oppium ex epistola Cottæ reum factum. Proinde præcipites, insidiosæ, impotentes deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum; ut dicit Cicero pro Tullio; *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut* CAP. XIII.

CAP. XIII *eum jure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat ne ipse posterius occideretur?* Aut ipsis judicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant. Nonnunquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusque procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus. Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque quod assumitur, dissimile. Id in jure facile deprehenditur: Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitudines quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt. quæ si vetera erunt, fabulosa dicere licebit: sive dubia: maxime quidem dissimilia. Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut si Nasica post occisum Grachum defendatur exemplo Halæ, a quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares: Halam magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de judicatis observandum. Quod autem posui, referre, quo quidque modo accusator dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter elocutus, ipsa ejus verba ponantur: si acri & vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus: ut Cicero pro Cornelio; *Codi-*

cem

cem attigit: & protinus cum quadam defensione: ut si pro luxurioso dicendum sit; *objecta est paulo liberalior vita.* Sic & pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. Utique nunquam committendum est, ut adversariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci alicujus executione adjuvemus, nisi cum eludenda. *Apud exercitum mihi fueris*, inquit: *tot annis forum non attigeris: abfueris tamdiu: & cum tam longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?* Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur: ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diversæ partis imitatus. Aut, pluribus propositionibus junctis: ut pro Vareno; *Cum iter per agros & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt: deinde Populenum occisum esse: illico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet quid de eo fieri vellet.* Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: & plerumque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. id exemplis non eget. Communia bene apprehenduntur; non tantum quia utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. Neque enim pigebit, quod sæpe monui, referre. Commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile est tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?* Artificis autem est invenire in actione adversarii, quæ inter semet ipsa pugnent, aut pugnare videantur.

Cap. XIII.

Cap. XIII. quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt: ut in causa Cæliana; *Clodia aurum se Cælio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est: venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fuerit: & queritur quod ab eo ipse in Africam non sit admissus.* Aliquando vero præbet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit præcipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem non totam causam intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quam censoria nota? Quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti judicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit: *Sed tu, Acci, consideres censeo diligenter, utrum censorium judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorium, hunc ipsum Egnatium, quem pater censoria subscriptione exhæredavit, censores in senatu, cum patrem ejecissent, retinuerunt.* Illa magis vitiose dicuntur, quam acute reprehenduntur; argumentum dubium pro necessario, controversum pro confesso, commune pro proprio, vulgare, supervacuum, constitutum contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cum de auctore quæratur: impossibilia aggrediantur: pro effectis relinquant vixdum inchoata: de homine dicere, quam de causa malint: hominum vitia rebus assignent: ut si quis decemvira-

viratum accuset, non Appium: manifestis repugnent: dicant quod aliter accipi possit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant. quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est; ut cum peculatus reus Verres, fortiter & industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur. Eadem adversus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt: hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam rem molestam & odiosam prætereunt, & iis plerumque quæ composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt: & scilicet multo magis in scolis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam materiæ ipsæ sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro parte altera possit. Alii diligentia lapsi, verbis etiam, vel sententiolis omnibus respondendum putant: quod est & infinitum, & supervacuum. non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim sic disertum, ut si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non causæ: si forte quod lædat; causæ, non ingenii culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum: aut infantiæ in dicendo, qualis in Pisonem: aut inscitiæ rerum verborumque & insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, accommodantur justis odiis; suntque utiles ad conciliandum iis quos invisos facere volueris, odium. Alia respondendi patronis ratio: & aliquando tamen eorum non oratio modo, sed vita etiam, vultus denique, incessus, habitus recte incusari solet: ut adversus Quintium Cicero, non hæc solum, sed ipsam etiam

CAP. XIII.

CAP. XIII. etiam prætextam demissam ad talos, insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam elevandæ invidiæ gratia, quæ asperius dicta sunt, eluduntur: ut a Cicerone Triarius. Nam cum Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixit; *Ego porro*, inquit, *qui Albanas habeo columnas*, *clitellis eas apportavi*. Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conviciari aliquando patrocinii fides cogit. Illa vero adversus omnes & recepta, & non inhumana conquestio, si callide quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse dicuntur. Defensionis quoque permutatio reprehenditur sæpe, ut Accius adversus Cluentium, Æschines adversus Ctesiphontem facit: cum ille Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores vero imprimis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit; neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque sententiæ nascuntur, materiam dicendi nobis quod volumus ducentibus: ut non sit inutilis ille versus; *Non male respondit*, *male enim prior ille rogarat*. Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis respondebimus. Ajunt Accium interrogatum cur causas non ageret, cum apud eum in tragœdiis tanta vis esset optime respondendi, hanc reddidisse rationem; *quod illic ea dicerentur quæ ipse vellet*, *in foro dicturi adversarii essent quæ minime vellet*. Ridiculum est ergo in exercitationibus quæ foro præparantur, prius cogitare quid responderi, quam quid ex diverso dici possit. Et bonus præceptor non minus laudare discipulum debet

debet, si quid pro diversa, quam si quid pro sua parte acriter excogitarit. Rursus aliquid in scolis permittendum semper, in foro raro. Nam loco a petitore primo contradictione uti qui possumus, ubi vera res agitur, cum adversarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc vitium vel consuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de se respondentibus venustissimos lusus, cum modo se vero nihil dixisse, neque tam stulte dicturos: modo bene admonitos ab adversario, & agere gratias, quod adjuti sint, jocantur; frequentissime vero, id quod firmissimum est, nunquam iis responsurum adversarium fuisse, quæ proposita non essent, nisi illa sciret vera esse, & ad fatendum conscientia esset impulsus: ut pro Cluentio Cicero; *Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere. itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? & est nescio quis de iis quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc tibi renunciavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est. nimirum tibi istud lex ipsa renunciavit.* At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant; *Scire se hoc dicturos adversarios, & ita persecuturos.* Quod factum venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir ingenii jucundi & elegantis; *Ego vero*, inquit, *ista non dico. quid enim attinet illa bis dici?* Nonnunquam tamen aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab adversario testationibus comprehensum, in advocationibus jactatum sit. Respondebimus enim rei ab illis dictæ, non

CAP. XIII.

CAP. XIII. a nobis excogitatæ : aut si id genus erit causæ, ut proponere possimus certa, extra quæ dici nihil possit : ut cum res furtiva in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi : quibus omnibus etiamsi proposita non sint, responderi potest. At in scolis recte & contradictionibus occurremus, ut in utrumque locum, id est, primum & secundum, simul exerceamur. quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione: non enim erit cui respondeamus. Est & illud vitium, nimium soliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit judici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata, ipsis præparationibus fidem perdunt ; quia patronus & aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, semperque ita dicat, tanquam de causa optime sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitati est similis, tantaque in oratione auctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porro qui scierit quid pars adversa, quid nostra habeat valentissimum, facile judicabit quibus maxime rebus vel occurrendum sit, vel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primum ; tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendum est a refutatione. Nascuntur autem ex his quæ contradictioni opposuimus, aliæ contradictiones, euntque interim longius ; ut gladiatorum manus quæ secundæ vocantur, fiunt & tertiæ, si prima ad evocandum adversarii ictum prolata

lata

lata erat : & quartæ, ſi geminata captatio eſt, ut bis cavere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultra ducit. Sed illa etiam quam ſupra oſtendi, ſimplicem ex affectibus atque ex affirmatione ſola probationem recipit refutatio; qualis eſt illa Scauri, de qua ſupra dixi : quin neſcio an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum præcipue utrique parti, ubi ſit rei ſumma. Nam fere accidit ut in cauſis multa dicantur, de paucis judicetur. In his probandi refutandique ratio eſt, ſed adjuvanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim ſint ad dicendum quod volumus accommodata, tamen erunt infirma, niſi majore quodam oratoris ſpiritu impleantur. Quare & illi communes loci de teſtibus, de tabulis, de argumentis, aliiſque ſimilibus, magnam vim animis judicum afferunt; & hi proprii, quibus factum quodque laudamus, aut contra, juſtum vel injuſtum docemus, majus aut minus, aſperius aut mitius. Ex his autem alii ad probationem ſingulorum argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius cauſæ inclinationem. Ex quibus ſunt qui præparent animum judicis, ſunt qui confirment. Sed præparatio quoque aut confirmatio, aliquando totius cauſæ eſt, aliquando partium, & proinde ut cuique conveniunt, ſubjicienda. Ideoque miror inter duos diverſarum ſectarum velut duces non mediocri contentione quæſitum, ſinguliſne quæſtionibus ſubjiciendi eſſent loci, ut Theodoro placet; an prius docendus judex quam movendus, ut præcipit Apollodorus : tanquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipſius cauſæ utilitate ſit deliberandum. Hæc præcipiunt qui ipſi non dicunt in foro : at acies a

CAP. XIII.

CAP. XIII. securis otiosisque compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbantur. Namque omnes fere qui legem dicendi quasi quædam mysteria tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligaverunt: de quibus brevissime prælocutus, quid ipse sentiam, id est, quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

CAP. XIV. IGITUR enthymema, & argumentum ipsum, id est rem quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam vero dixi duplicem. Ex consequentibus, quod habet propositionem, conjunctamque ei protinus probationem: quale pro Ligario; *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset: nunc melior ea certe judicanda est, quam etiam dii adjuverunt:* Habet enim rationem & propositionem, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnantibus vero, quod etiam solum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone; *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis.* Quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem & pro eodem reo factum; *Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?* Optimum autem videtur enthymematis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subjungitur: quale est Demosthenis, *Non enim*

enim si quid unquam contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te convenit pœna liberari: quin e contrario damnari multo magis. Nam ut si quis eorum damnatus esset, tu hæc non scripsisses: ita damnatus tu si fueris, non scribet alius. Epicherematos & quatuor, & quinque, & sex etiam factæ sunt partes a quibusdam. Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio ejus, tum assumtio, & ejus probatio, quinta complexio: quia vero interim & propositio non egeat rationis, & assumtio probationis, nonnunquam etiam complexione opus non sit, & quadripertitam, & tripertitam, & bipertitam quoque fieri posse ratiocinationem. Mihi & plurimis nihilominus auctoribus tres summum videntur. Nam ita se habet natura, ut sit de quo quæratur, & per quod probetur: tertium adjici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima intentio, secunda assumtio, tertia connexio. Nam confirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subjiciuntur. Sumamus autem ex Cicerone quinque partium exemplum: *Melius gubernantur ea quæ consilio reguntur, quam quæ sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, & quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione, unum puto: alioqui si ratio pars est (est autem varia ratio) plures partes esse dicantur. Assumtionem deinde ponit; *Nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur.* Hujus assumtionis quarto in loco jam porro inducunt probationem: de quo idem quod supra dico. Quinto inducunt loco

Cap. XIV.

CAP. XIV. loco complexionem, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur: hoc modo; *Consilio igitur mundus administratur:* aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem & assumtionem, adjungit quid ex his conficiatur, ad hunc modum: *Quod si melius reguntur quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur.* Cui parti consentio. In tribus autem quas fecimus partibus, non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur quod intenditur. *Anima immortalis est. Nam quicquid ex seipso movetur, immortale est: anima autem ex seipsa movetur; immortalis igitur est anima.* Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis quæ sunt simplices, & in quæstionibus. Nam & hæ primum habent propositionem, *Sacrilegium commisisti; hominem occidisti. Non quisquis hominem occidit, cædis reus tenetur.* Deinde rationem. Sed hæc est in causis & quæstionibus longior, quam in singulis argumentis. Et plerumque summa complexione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem testatur quid effecerit. In hoc genere propositio dubia est: de hac enim quæritur. Altera est complexio, non par intentioni, sed vim habens parem. *Mors nihil ad nos. nam quod est dissolutum, sensu caret: quod autem sensu caret, nihil ad nos.* In alio genere non eadem propositio est, quæ connexio. *Omnia animalia meliora sunt quam inanima: nihil autem melius est mundo; mundus igitur animal.* Hic potest videri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio: *Animal est mundus; omnia enim animalia meliora sunt quam inani-*

Cap. XIV.

inanima. Cæterum hæc propositio aut confessa est, ut proxima: aut probanda, ut; *Qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet*. Non enim conceditur. Cætera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Est & assumtio interim confessa: ut; *Omnes autem volunt beatam vitam vivere*. Interim probanda, ut illa; *Quod est dissolutum, sensu caret*: cum, *soluta corpore anima, an sit immortalis, vel ad tempus certum maneat*, sit in dubio. Quam assumtionem alii rationem vocant, alii epicherema. Epicherema autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi & plures habent species, & vera colligunt veris: epicherematis frequentior circa credibilia est usus. Nam si contingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas; *Bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti, vel solus hæres: cum jure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur; ad me igitur pertinet*. Sed cum ipsa ratio in quæstionem venit, efficiendum est certum id quod probaturi sumus, quod incertum est: ut si ipsa forte intentione dicatur; *Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus*. Itemque; *Aut hæres non es, aut justum testamentum non est, aut capere non potes, aut habes cohæredes*. Efficiendum est justum, propter quod bona adjudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum intervenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio; *Silent leges inter arma, nec se exspectari jubent, cum ei qui exspectare velit, ante injusta pœna luenda sit, quam justa repetenda*. Ideoque id enthymema quod est ex consequentibus, rationi simile

Cap. XIV. mile dixerunt. Sed & singula quoque interim recte ponuntur: ut ipsum illud; *Silent leges inter arma.* Et a ratione fas est incipere, deinde concludere: ut ibidem; *Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est, qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet?* Variat autem hic adhuc, & rursus rationem tertio loco ponit; *cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus.* Prioris autem partis duxit ordinem: *Insidiatori autem & latroni quæ potest inferri injusta nex?* hæc intentio. *Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?* hæc ratio. *Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret.* hæc ex intentione & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumtio, aut conclusio; nonnunquam omnia: sed omnia hæc tria sunt. Intentio expugnatur, *Jure occidi eum, qui insidiatus sit.* Nam prima statim pro Milone quæstio est; *An sit ei fas lucem intueri, qui a se hominem necatum esse fateatur.* Expugnatur assumtio omnibus iis quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam est vera, cum ejus propositio vera non sit. Interim veræ propositionis falsa ratio est. *Virtus bonum est*, verum est. si quis rationem subjiciat; *quod ea locupletes faciat*, veræ intentionis falsa sit ratio. Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit quam id quod ex prioribus conficitur: aut nihil ad quæstionem dicitur pertinere. Non est vera sic; *Insidiator jure occiditur. nam qui curavit ut vim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. recte igitur*

tur Clodius ut hostis occisus est. Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed fit vera connexio; *Recte igitur insidiator ut hostis occiditur.* Nihil ad nos. Nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest esse vera intentio & ratio, & tamen falsa connexio: ita si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio. Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit: enthymema tantum intenta intelligi contentum sit. Syllogismus talis; *Solum bonum virtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: virtute nemo male uti potest: bonum est ergo virtus.* Enthymema ex consequentibus; *Bonum est virtus, qua nemo male uti potest.* Et contra; *Non est bonum pecunia: non enim bonum, quo quisquam male uti potest: pecunia potest quis male uti: non igitur bonum est pecunia.* Enthymema ex pugnantibus; *An bonum est pecunia, qua quisque potest male uti? Si pecunia quæ est in argento signato, argentum est; qui argentum omne legavit, & pecuniam quæ est in argento signato legavit: Argentum autem omne legavit: igitur & pecuniam quæ est in argento legavit.* Habebit formam syllogismi. Oratori satis est dicere; *Cum argentum legaverit omne, pecuniam quoque legavit quæ est in argento.* Peregisse mihi videor sacra tradentium artes, sed consilio locus superest. Namque ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum & enthymematum stipatione minime velim. Dialogis enim & dia-

CAP. XIV.

CAP. XIV. lecticis disputationibus erit similior, quam nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque illi homines docti, & inter doctos verum quærentes, minutius & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum confessumque perducunt: ut qui sibi & inveniendi & judicandi vindicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignaros literarum loquendum est: quos nisi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus; ipsa quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus. Locuples & speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis & crebris, & in unam prope formam cadentibus concisa, & contemtum ex humilitate, & odium ex quadam servitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis: non, uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes, totis vallibus fluat, ac sibi viam, si quando non acceperit, faciat. Nam quid illa miserius lege velut præformatas infantibus literas persequentium, & ut Græci dicere solent, *quem mater amictum dedit, solicite custodientium?* Propositio ac conclusio ex consequentibus & repugnantibus, non inspiret, non augeat, non mille figuris variet ac verset: ut ea nasci, & ipsa provenire natura, non manu facta, & arte suscepta, magistrum fateri ubique videantur? Quis unquam sic dixit Orator? Nonne apud ipsum Demosthenem paucissima hujusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis

bis pejus faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes vocant. Deinde interrogati, nunquam respondebunt quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minime læto ornatoque putant esse dicenda. Namque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor: in rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quam maxime propriis, & ex usu. At si major erit materia, nullum ornatum his, qui modo non obscuret, subtrahendum puto. Nam & sæpe plurimum lucis affert ipsa translatio, cum etiam jurisconsulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est, littus esse audeant dicere, qua fluctus eludit. Quoque quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est voluptatibus; & nimis suspecta argumentatio, dissimulatione: & multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem male in hac ipsa argumentatione dixisse; *silere leges inter arma*; & *gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus.* His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

CAP. XIV.

M. FABII QUINCTILIANI DE *Institutione Oratoria* LIBER VI.

HÆC, Marcelle Victori, ex tua voluntate maxime ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime pene & necessitate quadam officii delegati mihi, sedulo laborabam; respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium solicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar: ut si me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meæ mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minus quam ad me pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, & in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei diis reprobantibus credam? Nam ita forte accidit,

accidit, ut eum quoque librum, quem *de causis corruptæ eloquentiæ* emisi, jam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus consumturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam vivacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quam ut incusem deos, superstes omnium meorum? Nullam terras despicere providentiam testor: si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quod vivam, potest; at illorum certe, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi prius eorundem matre, quæ nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni virtute quæ in fœminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum ætate ea puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus oblectabar; & quod nefas erat, sæva, sed optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti via effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrymarum causas volo: utinamque esset ratio minuendi: sed dissimulare qui possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod

(quod ſcio vix poſſe credi tantum) altæ mentis oſtenderit? qualis amorem quicunque alienus infans mereretur. Illud vero inſidiantis, quo me validius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandiſſimus, me ſuis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus qui ſolicitare illas ætates ſolent, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atque laudem omnem ſupergreſſa, paucos ante menſes ceperam, gratulor. Minus enim eſt quod flendum meo nomine, quam quod illius gaudendum eſt. Una poſt hæc Quinctiliani mei ſpe ac voluptate innitebar: & poterat ſufficere ſolatio. Non enim floſculos, ſicut prior, ſed jam decimum ætatis ingreſſus annum, certos atque deformatos fructus oſtenderat. Juro per mala mea, per infelicem conſcientiam, per illos manes, numina mei doloris, has me in illo vidiſſe virtutes ingenii, non modo ad percipiendas diſciplinas, quo nihil præſtantius cognovi plurima expertus, ſtudiique jam tum non coacti (ſciunt præceptores) ſed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis; ut prorſus poſſit hinc eſſe tanti fulminis metus, quod obſervatum fere eſt, celerius occidere feſtinatam maturitatem, & eſſe neſcio quam, quæ ſpes tantas decerpat, invidiam: ne videlicet ultra quam homini datum eſt, noſtra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia; vocis jucunditas claritaſque, oris ſuavitas, & in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus eſſet, expreſſa proprietas omnium literarum. Sed hæc ſpes adhuc: illa majora, conſtantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, menſium octo valetudinem tulit?

tulit? ut me insupremis consolatus est? quam etiam deficiens, jamque non noster, ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit? Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi? Tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero: dignus his cogitationibus. Tene consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, amisi? Et si non cupido lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam frustra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed vivimus, & aliqua vivendi ratio quærenda est: credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt. Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non injuste petierim moræ veniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potius non abrupta esse mirandum est? Tum si qua minus fuerint effecta iis quæ levius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ aut fortunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumacius erigamus, quod illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem vel

propter

propter hoc certum eſt, quod in nullum jam proprium uſum perſeveramus, ſed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (ſi modo quid utile ſcribimus) ſpectat. Nos miſeri, ſicut facultates patrimònii noſtri, ita hoc opus aliis præparabamus, aliis relinquemus.

CAP. I. PERORATIO ſequebatur, quam cumulum quidam, concluſionem alii vocant. Ejus duplex ratio eſt, poſita aut in rebus, aut in affectibus. Rerum repetitio & congregatio, quæ Græce dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibuſdam Latinorum enumeratio, & memoriam judicis reficit, & totam ſimul cauſam ponit ante oculos, & etiamſi per ſingula minus moverat, turba valet. In hac, quæ repetemus, quam breviſſime dicenda ſunt, & quod Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam ſi morabimur, non jam enumeratio, ſed altera quaſi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda ſunt, & aptis excitanda ſententiis, & figuris utique varianda: alioqui nihil eſt odioſius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimeque in Verrem Cicero; *Si pater ipſe judicaret, quæ diceret cum hæc probarentur?* & deinde ſubjecit enumerationem. Aut cum idem in eundem, per invocationem deorum ſpoliata a prætore templa dinumerat. Licet & dubitare numquid nos fugerit, & quid reſponſuri ſint adverſarii his & his; aut quam ſpem accuſator habeat omnibus ita defenſis. Illa vero jucundiſſima, ſi contingat aliquod ex adverſario ducere argumentum: ut ſi dicas; *Reliquit vero hanc partem cauſæ.* aut; *Invidia*

vidia premere maluit. aut, *Ad preces confugit.* &, *Merito, cum sciret hac & hac.* Sed non sunt singulæ species persequendæ, ne sola videantur, quæ forte nunc dixero: cum occasiones & ex causis, & ex dictis adversariorum, & ex quibusdam fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad quædam respondeant. Id autem, si & actionis superet locus, & ea proposuerimus, quæ refelli non possunt. Nam provocare quæ desint fortia, non arguentis est, sed monentis. Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, & philosophis fere omnibus, qui *de arte oratoria* scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Philosophos minus miror, apud quos vitii loco est, affici: nec boni mores videntur, sic a vero judicem averti, nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera & justa & in commune profutura non possint. Cæterum illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere: sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori patronoque ex æquo communis est. Affectibus quoque eisdem fere utuntur: sed rarius hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare judices, illi flectere convenit. Verum & accusator habet interim lacrymas ex miseratione ejus rei quem ulciscitur; & reus de indignitate calumniæ conspirationis vehementius interim queritur. CAP. I.

CAP. I. Dividere igitur hæc officia commodissimum, quæ plerunque sunt, ut dixi, proœmio similia, sed liberiora, plenioraque. Inclinatio enim judicum ad nos, petitur initio parcius, cum admitti satis est, & oratio tota superest. In epilogo vero est, qualem animum judex in consilium ferat, & jam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo servemus. Est igitur utriusque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario judicem, concitare affectus, & componere. Et brevissimum quidem hoc præceptum dari utrique parti potest, ut totas causæ suæ vires orator ante oculos ponat: & cum viderit quid invidiosum, favorabile, invisum, miserabile, aut sit in rebus, aut videri possit; ea dicat, quibus, si judex esset ipse, maxime moveretur. Sed certius est ire per singula. Et quæ conciliant quidem accusatorem, in præceptis exordii jam diximus. Quædam tamen quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt: magis si contra impotentem, invisum, perniciosum suscepta causa est: si judicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes, & hoc vos scire omnes sciunt*. Cicero quidem in Verrem etiam *emendari posse infamiam judiciorum damnato reo* dicit: quod est unum ex supradictis. Metus etiam si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorem quam in proœmio. Qua de re quid sentirem, alio jam libro exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum invidiam gratia; odium turpitudo; iram offensio judicis facit, si contumax, arrogans, securus sit,

sit, qui non ex facto modo, dictove aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moveri solet. Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græce quidem, sed in hunc sensum, *Erubescis Cæsarem timere*. Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id quod objicit, aut quam atrocissimum, aut etiam si fieri potest, quam maxime miserabile esse videatur. Atrocitas crescit ex his, quid factum sit, a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimur: de re primum ipsa dicendum: tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de republica meritus. Etiam, si percussus sit a vili aliquo contemtoque; vel ex contrario a potente nimium, vel ab eo a quo minime oportuit. Et si die forte solemni, aut iis temporibus, cum judicia ejus rei maxime exercerentur, aut in solicito civitatis statu. Item in theatro, in templo, in concione crescit invidia. Et si non errore, nec ira; vel etiam si forte ira, sed iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret: & si plus etiam videri potest voluisse quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis, modus, si graviter, si contumeliose: ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Midiæ quærit. Occisus est, utrum ferro, an igne, an veneno, uno vulnere an pluribus, subito an exspectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Utitur frequenter accusator & miseratione, cum aut ejus casum quem ulciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri tem-

CAP. I.

 poris

Cap. I. poris imagine judices movet, qui maneant eos casus, qui de vi & injuria questi sunt, nisi vindicentur; fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia quæcunque inimicis animus fuerit, perferenda. Sed sæpius id est accusatoris avertere judicem a miseratione qua reus sit usurus, atque ad fortiter judicandum concitare. Cujus loci est etiam occupare quæ dicturum facturumve adversarium putes. Nam & cautiores ad custodiam suæ religionis judices facit, & gratiam responsuris aufert, cum ea quæ prædicta sunt ab accusatore, jam si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius Sulpitius contra Aufidiam, *ne signatorum ab ipsis discrimen objiciatur sibi*, præmonet: Nec non ab Æschine, quali sit usurus Demosthenes actione, prædictum est. Docendi interim quoque judices, quid rogantibus respondere debeant: quod est unum repetitionis genus. Periclitantem vero commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita majorum. Hoc quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi; pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur; præcipue bonitas, humanitas, misericordia. Juste enim tunc petere ea quisque videtur a judice, quæ aliis ipse præstiterit. Referenda pars hæc quoque ad utilitatem reipublicæ, ad judicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen valet miseratio, quæ judicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrymis confiteri. Hæc petentur aut ex iis quæ passus est reus, aut ex iis quæ tum maxime

pati-

patitur, aut ex iis quæ damnatum manent: quæ & ipsa duplicantur cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in his momentum & ætas, & sexus, & pignora; liberi, dico, & parentes, & propinqui. quæ omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit: ut Cicero pro Milone, *O me miserum! o me infelicem! Revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximeque si (ut tunc accidit) non convenient ei qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captavit ex illa præstantia animi favorem, & in locum lacrymarum ejus ipse successit. His præcipue locis utiles sunt prosopopoeiæ, id est fictæ alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cum ipsis loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lacrymas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam sua portione ad efficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronunciatio plus ad movendos affectus sub persona valet. Itaque idem Cicero quanquam preces non dat Miloni, eumque potius animi præstantia commendat, accommodavit ei tamen & verba, & convenientes etiam forti viro conquestiones.

Cap. I.

CAP. I. *O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes meæ inanes!* Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, *Nihil facilius quam lacrymas inarescere.* Nam cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago: in qua si moramur, lacrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem ceperat impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus: & affectum cum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore, ut aliena mala quisquam diu ploret. Ideoque cum in aliis, tum maxime in hac parte debet crescere oratio: quia quicquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: & facile deficit affectus qui descendit. Non solum autem dicendo sed etiam faciendo quædam, lacrymas movemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atque deformes, & liberos eorum ac parentes, institutum; & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta e vulneribus ossa, & vestes sanguine perfusas videmus, & vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caii Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa sanguine madens ita repræsentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi videretur. Sed non ideo probaverim, quod factum & lego, & ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra Jovem in imaginem

rei

rei cujus atrocitate judex erat commovendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quam orationem pro se putet locuturam? At sordes, & squallorem, & propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa judicum per carissima pignora, utique si & reo sint liberi, conjunx, parentes, utilis erit. Et deorum etiam invocatio, velut ex bona conscientia profecta videri solet. Stratum denique jacere, & genua complecti: nisi tamen persona nos, & anteacta vita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quam facta sunt. Verum sic est habenda auctoritatis ratio, ne sit invisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murenam Cicero accusantibus clarissimis viris eripuisse præcipue videtur. Persuasit enim nihil esse ad præsentem rerum statum utilius, quam pridie Calend. Januarias ingredi Consulatum. Quod genus nostris temporibus totum pene sublatum est, cum omnia curæ tutelæque unius innixa, periclitari nullo judicii exitu possint. De accusatoribus & reis sum locutus, quia in periculis maxime versatur affectus. Sed privatæ quoque causæ utrumque habent perorationis genus: & illud quod est ex enumeratione probationum, & hoc quod ex lacrymis: si aut statu periclitari, aut opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem litibus has tragœdias movere, tale est, quale si personam Herculis & cothurnos aptare infantibus velis. Illud ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis meo judicio verti discrimen, quomodo se dicenti,

qui

Cap. I.

Cap. I. qui excitatur, accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, & deformitas afferunt interim frigus: diligenterque hæc sunt actori providenda. Equidem repugnanteis eos patrono, & nihil vultu commotos, & intempestive ridentes, & facto aliquo vel ipso vultu risum moventes sæpe etiam vidi, præcipue vero cum aliqua velut scenice fiunt. Transtulit patronus aliquando puellam, quæ soror esse adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat) in adversa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus. at is a nobis præmonitus discesserat. Tum ille alioqui vir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissime reportavit. Alius, imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea risum sæpius fecit. Nam & ii quorum officii erat, ut traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, & prolata novissime, deformitate ipsa (nam senis cadaveri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in jus productum, quid fleret interrogabat, ex pædagogo se vellicari respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia; quibus actionem mutare facile est: atqui a stylo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est enim; *Tendit ad vestra genua supplices manus.* &, *Hæret in complexu liberorum miser.* &, *Revocat ecce me.* etsi nihil horum is de quo dicitur faciat. Et e scolis hæc vitia; in quibus omnia libere fingimus, & impune, quia pro

facto

facto est quicquid volumus. non admittit hoc idem veritas fori. Egregieque Cassius Severus dicenti adolescentulo, *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non me hercule*, inquit, *faciebam, sed sic scripsisti, ecce;* & quam potuit, truculentissime eum aspexit. Illud præcipue monendum, ne quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrymas aggredi audeat. Nam ut est longe vehementissimus hic cum invaluit affectus, ita si nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquisset. Nam & vultus, & vox, & ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus quos non promoverunt. Quare metiatur ac diligenter æstimet vires suas actor: & quantum oneris subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium, sed aut lacrymas meretur, aut risum. Non autem commovere tantum miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium; cum oratione continua, quæ motos lacrymis judices ad justitiam reducat, tum etiam quibusdam urbane dictis: quale est, *Date puero panem, ne ploret.* Et corpulento litigatori, cujus adversarius item puer circa judices erat, ab advocato latus, *Quid faciam? ego te bajulare non possum.* Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos jecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neque illum, qui cum esset cruentus gladius ejus ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit, & capite ex

Cap. I.

CAP. I. parte velato, cum ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit an jam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione hujusmodi scenæ. Egregieque Cicero, qui & contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, & contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane. Sunt & illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus; si forte sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut quum amice aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur: quod est genus egregie tractatum a Passieno, cum Domitiæ uxoris suæ pecuniaria lite adversus fratrem ejus Ænobarbum ageret. Nam quum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adjecit, *Nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis*. Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in prooemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequentissimi, tamen aliæ quoque partes recipiunt; sed breviores, ut ex his plurima sint reservanda. At hic si usquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam judicum animos; & confragosis atque asperis evecti, tuto pandere possumus vela: & cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis, atque ornatis. Tunc est commovendum theatrum, quum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragœdiæ comœdiæque clauduntur, *Plaudite*. In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque nascetur. Nam neque exponi sine hoc res atroces & miserabiles debent. Cum de qualitate

litate alicujus rei quæstio est, probationibus uniuscujusque rei recte subjungitur. Ubi vero conjunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & navarchis, & cruciatis civibus Romanis, & aliis plurimis suas lacrymas dedit. Sunt qui hos μερικὺς ἐπιλόγυς vocent, quo partitam perorationem significant. Mihi non tam partes ejus quam species videntur. Si quidem & epilogi & perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt hanc esse consummationem orationis. Cap. I.

QUAMVIS autem pars hæc judicialium causarum sit summa, præcipueque constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim; non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda quæ volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum quem volumus habitum formandi, & velut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat materia, sic attigi, ut magis quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est. Nam & per totam (ut diximus) causam locus est affectibus; & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda: quod nihil majus afferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque & angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adjuta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat. Certe sunt, semperque fuerunt non parum multi, qui satis perite, quæ essent Cap. II.

CAP. II. ſent probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, ſed hactenus utiles credo, ne quid per eos judici ſit ignotum; atque (ut dicam quod ſentio) dignos a quibus cauſas diſerti docerentur. Qui vero judicem rapere, & in quem vellet habitum animi poſſet perducere, quo dicto flendum & iraſcendum eſſet, rarius fuit. Atque hoc eſt quod dominatur in judiciis. hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque naſcuntur ex cauſa, & pro meliore parte plura ſunt ſemper: ut qui per hæc vicit, tantum non defuiſſe ſibi advocatum ſciat. Ubi vero animis judicum vis afferenda eſt, & ab ipſa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus eſt. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiunt ſane ut cauſam noſtram meliorem eſſe judices putent; affectus præſtant ut etiam velint. Sed id quia volunt, credunt quoque. Nam cum iraſci, favere, odiſſe, miſereri cœperint, agi jam rem ſuam exiſtimant: & ſicut amantes de forma judicare non poſſunt, quia ſenſum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem judex amittit occupatus affectibus: æſtu fertur, & velut rapido flumini obſequitur. Ita argumenta ac teſtes quid egerint, pronunciatio oſtendit: commotus autem ab oratore judex, quid ſentiat, ſedens adhuc atque audiens confitetur. An cum ille, qui pleriſque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta ſententia eſt? Huc igitur incumbat orator, hoc opus ejus, hic labor eſt; ſine quo cætera nuda, jejuna, infirma, ingrata ſunt. adeo velut ſpiritus operis hujus atque animus eſt in affectibus.

bus. Horum autem sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species: Alteram Græci πάθος vocant, quam nos vertentes, recte ac proprie *affectum* dicimus: Alteram ἦθος, cujus nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus; *mores* appellantur: atque inde pars quoque illa philosophiæ ἠθικὴ, *moralis* est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores significari videntur, quam morum quædam proprietas. nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores, voluntatem complecti, quam nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos esse dixerunt. in altero vehementer commotos, in altero lenes. denique hos imperare, illos persuadere. hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam prævalere. Adjiciunt quidam peritorum πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quæ continuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantundem exigunt. In causis vero etiam pluribus versantur, imo secundum quendam intellectum in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicquid de honestis & utilibus, denique faciendis & non faciendis dicitur, huc vocari potest. Quidam commendationem atque excusationem propria hujus officii putaverunt: nec abnuo esse ista in hac parte, sed non concedo ut sola sint: quin illud adhuc adjicio, πάθος atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut illud majus sit, hoc minus: ut amor πάθος, charitas ἦθος. Interdum diversa inter se, sicut

CAP. II.

CAP. II. in epilogis. Namque πάθος concitat, ἦθος solet mitigare. Propria tamen mihi vis nominis & exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἦθος quod intelligimus, quodque a docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur: non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum & humanum, & audientibus amabile atque jucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodammodo agnoscantur. Quod est sine dubio inter conjunctas maxime personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum ipsorum a quibus læduntur, charitatem: neque alio modo invisos eos faciunt quam quod amare ipsi videntur. Alia cum senex adolescentis, alia cum convitium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. Sunt & illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, veniam petere, adolescentiæ defendere amores. Nonnunquam etiam levis alieni caloris derisus ex hac forma venit: sed non his ex locis tantum, verum aliquanto magis propriæ sunt virtutes simulationis, satisfaciendi, rogandi, & εἰρωνείας, quæ diversum ei quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille major ad concitandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso quod nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Namque eos graves

graves & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam quam convitium posse. nam invidia adversarios, convitium nos invisos facit. Ille jam pene medius affectus est, ex amoribus & ex desideriis amicorum & necessariorum. Nam & hoc major est, & illo minor. Non parum significanter etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus. Nam si ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, ex his ducimus orationem. Denique hoc omne, bonum & comem virum poscit. Quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus videtur, utique male dicit. non enim videtur justa dicere, alioqui ἦθος videretur. Quare ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac mite; nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret. Proprie, jucunde, credibiliter dicere; sat est. Ideoque & medius ille orationis modus maxime convenit. Diversum est huic quod πάθος dicitur, quodque nos affectum proprie vocamus: &, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem, fere tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & a nobis in ratione procemii atque epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi CAP. II.

CAP. II. telligi volo; quem patimur, & quem facimus. Et invidiam; namque altera invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est; in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, parricidium, cædes, veneficium. quædam efficienda sunt. Id autem contingit, aut cum magnis alioqui malis gravius esse id quod passi sumus, ostenditur: quale est apud Virgilium:

O felix una ante alias Priamëia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori.—

Quam miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? Aut cum ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus: *Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti.* Sed hæc diligentius, cum ad amplificationem venerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, gravia videantur: ut cum in maledicto plus injuriæ, quam in manu: in infamia plus pœnæ dicimus, quam in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantum impellat, in quod ipse a rei natura duceretur; sed aut qui non est, aut majorem quam est, faciat affectum. Hæc est illa quæ δείνωσις vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio: qua virtute præter alios plurimum Demosthenes valuit. Quod si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum quæ legi vel didici,

dici, quod modo probabile fuit, omittendo? sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam & luctus & iræ & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum accommodaverimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utique in recenti dolore disertissime quædam exclamare videantur, & ira nonnunquam in indoctis quoque eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis, & veritas ipsa morum? Quare in iis quæ verisimilia esse volemus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, affectibus: & a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere judicem volet. An ille dolebit, qui audiet me hoc cum dicam non dolentem? Irascetur, si nihil ipse qui in iram concitat idque exigit, simile patietur? Siccis agenti oculis lacrymas dabit? fieri non potest. Nec incendit nisi ignis: nec madescimus nisi humore: nec res ulla dat alteri colorem, quem ipsa non habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea quæ valere apud judicem volumus: afficiamurque antequam afficere conemur. At quomodo fiet ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci vocant, nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentes habere videamur. has quisquis bene conceperit, is

CAP. II. erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασιωτὸν, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime finget: quod quidem nobis volentibus facile continget. Nam ut inter ocia animorum, & spes inanes, & velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæ de quibus loquimur imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, præliari, populos alloqui, divitiarum, quas non habemus, usum videamur disponere: nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar: non omnia quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit? vel rogabit? vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis, & pallor, & gemitus, extremus denique exspirantis hiatus insidet? Insequetur ἐνάργεια, quæ a Cicerone illustratio & evidentia nominatur: quæ non tam dicere videtur, quam ostendere: & affectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt?

Excussi manibus radii, revolutaque pensa: &,
—*Levique patens in pectore vulnus:* Et equus ille in funere Pallantis,
—*positis qui insignibus*
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.

Quid? non idem poëta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret?

---*Et dulceis moriens reminiscitur Argos.*

Ubi

Ubi vero miseratione opus erit, nobis ea de quibus querimur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queramur. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones atque comœdos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus? sed in scola quoque rebus ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur frequentius, quam ut advocati. Orbum agimus, & naufragum, & periclitantem: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum aut fui (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solum deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor. CAP. II.

HUIC diversa virtus, quæ risum judicis movendo, & illos tristes solvit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter avertit, & aliquando etiam reficit, & a satietate vel a fatigatione renovat. Quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demostheni facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes; CAP. III.

CAP. III. cujus pauca admodum dicta, nec sane cæteris ejus virtutibus respondentia; palam ostendunt non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster vero non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, sive id recte judico, sive amore immodico præcipui in eloquentia viri laboro, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis testibus plura quam quisquam, dixit facete, & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta frigidius, aliis assignavit, & testimonii loco posuit: ut quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse jactata. Utinam Quinctus, & libertus ejus Tyro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, & plus judicii in eligendis quam in congerendis studii adhibuissent: minus objectus ab his locus calumniantibus foret: qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, facilius quid rejici quam quid adjici possit, invenient. Affert autem summam rei difficultatem, primum, quod ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria depravatum: præterea nunquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quia non ratione aliqua, sed motu quodam, nescio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint. Unde risus quidem non solum facto aliquo dictove, sed interdum quodam etiam corporis tactu lacessitur. Præterea non una ratione moveri solet. Neque enim acute tantum ac venuste, sed stulte, iracunde,

cunde, timide dicta aut facta ridentur. Ideoque anceps ejus rei ratio est, quod a derisu non procul abest risus. *Habet* enim, ut Cicero dicit, *sedem in deformitate aliqua & turpitudine.* Quæ cum in aliis demonstrantur, urbanitas: cum in ipsum dicentem recidunt, stultitia vocatur. Cum videatur autem res levis, & quæ a scurris, mimis, insipientibus denique sæpe moveatur, tamen habet vim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minime potest. Erumpit enim etiam invitis sæpe, nec fultus ope: nec vultus modo ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus vi sua concutit. Rerum autem sæpe (ut dixi) maximarum momenta vertit; ut cum odium iramque frequentissime frangat. Documento sunt juvenes Tarentini. qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt & opportuno joco elapsi. Namque unus ex his, *Immo*, inquit, *nisi lagena defecisset, occidissemus te.* Eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta. Verum hoc quicquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinentia & a Græcis & a Latinis composita præcepta: ita plane affirmo præcipue positum esse in natura & occasione. Porro natura non tantum in hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum (nam id sane doctrina posset augeri) sed inest proprius quibusdam decor in habitu atque vultu, ut eadem illa minus dicente alio videantur urbana esse. Occasioni vero & in rebus est tanta vis, ut sæpe adjuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse dicant CAP. III.

CAP. III. dicant in eum quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe venustiora omnia in respondendo, quam in provocando. Accedit difficultati, quod ejus rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Utique in conviviis & sermonibus multi dicaces: sed quia in hoc usu quotidiano proficimus, oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem vetabat & componi materias in hoc idoneas, ut controversiæ permixtis salibus fingerentur: vel res proponi singulas ad juvenum talem exercitationem. Quin illæ ipsæ, quæ *Dicta* sunt, ac vocantur, quas certis diebus festæ licentiæ dicere solebamus, si paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque esset admixtum, plurimum poterant utilitatis afferre: quæ nunc juvenum, vel sibi ludentium exercitatio est. Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo utimur: quæ tamen si diducas, suam propriam quandam vim ostendent. Nam & urbanitas dicitur: qua quidem significari video sermonem præ se ferentem in verbis & sono & usu proprium quendam gustum urbis, & sumtam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem: denique cui contraria sit rusticitas. Venustum esse, quod cum gratia quadam & venere dicatur, apparet. Salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus: natura non utique hoc est: quanquam & ridicula oporteat esse salsa. Nam & Cicero, *omne quod salsum sit*, ait *esse Atticorum*; non quia sunt maxime ad risum compositi: & Catullus cum dicit,

Nulla in tam magno est corpore mica salis;

hoc

hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum? Cap. III.
Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente judicio, & velut palatum excitat; quod & a tædio defendit orationem. Sane tamen ut ille in cibis paulo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi sitim. Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius *facetum carminis genus natura concessum esse Virgilio.* Decoris hanc magis, & excultæ cujusdam elegantiæ appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba. *Næ illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod convenit cum illo Horatiano,

—*Molle atque facetum Virgilio.* Jocum vero accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim, jocus est. Dicacitas sine dubio a dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant. Proprium autem materiæ de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoque hæc tota disputatio a Græcis περὶ γελοίου inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem quæ est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in verbis. Usus autem maxime simplex. Aut enim ex aliis risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus mediis. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut elevamus, aut repercutimus, aut eludimus. Nostra ridicula indicamus, & ut verbo Cice-

CAP. III. Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Namque eadem quæ si imprudentibus excidant, stulta sunt: si simulamus, venusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis exspectationibus, dictis aliter accipiendis, cæterisque quæ neutram personam contingunt; ideoque a me media dicuntur. Item ridicula aut facimus aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admixta gravitate: ut Marcus Cœlius prætor, cum sellam ejus curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam: dicebatur autem Cos. a patre flagris aliquando cæsus. Interim sine respectu pudoris, ut illa pyxide Cæliana, quod neque oratori, neque ulli viro gravi conveniat. Idem autem de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cum captare risum non videntur. nihil enim ex iis quæ dicunt salsa, dicitur insulsius. Quanquam autem gratiæ plurimum dictis severitas affert, sitque ridiculum id ipsum, quia qui dicit, non ridet: est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cum iis modus contingit. id porro quod dicitur, aut est lascivum & hilare, qualia Galbæ pleraque: aut contumeliosum, qualia nuper Junii Bassi: aut asperum, qualia Cassii Severi: aut lene, qualia Domitii Afri. Refert, his ubi quis utatur. Nam in convictibus & quotidiano sermone lasciva humilibus, hilaria omnibus conveniunt. Ludere nunquam velimus, longeque absit propositum illud, *Potius amicum quam dictum perdidi*. In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus interdicere. quanquam & contumeliose & aspere dicere in adversarios permissum est: cum accusare

accusare etiam palam, & caput alterius juste petere concessum sit. Sed hic quoque tamen inhumana videri solet fortunæ insectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos qui objecerunt, potest. Primum itaque considerandum est, & quis, & in qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minime convenit distortus vultus, gestusque: quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscœnitas vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione. Nam si quando objici potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem salse quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili jocantem feret quisquam. Sunt etiam judices quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in adversarium dicimus, aut in judicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quanquam aliqui reperiuntur qui ne id quidem quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui cum ipse fœdissimus esset, eum contra quem judicio liberali aderat, *ne faciem quidem habere liberi hominis* dixit. cui respondens Domitius Afer, *Et tu*, inquit, *ex animi sententia, Longe? qui malam faciem habet, liber non est?* Vitandum etiam ne petulans, ne superbum, ne loco, ne tempori alienum, ne præparatum & domo allatum videatur quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut supra dixeram, inhu- CAP. III.

CAP. III. manus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis & notæ verecundiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum est. Illud non ad orandi fere consilium, sed ad omnia pertinet, ne lacessat hoc modo quem lædere sit periculosum, ne aut inimicitiæ graves insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam dicitur, quod in plures convenit, si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea quæ dicit vir bonus, omnia salva dignitate ac verecundia decent. Nimium enim risus precium est, si probitatis impendio constat. Unde autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus. Neque enim numerosi minus sunt loci, ex quibus hæc dicta, quam illi ex quibus eæ quas sententias vocamus, ducuntur, neque alii. Nam hic quoque est inventio & elocutio, atque ipsius elocutionis vis, alia in verbis, alia in figuris. Risus igitur oriuntur aut ex corpore ejus in quem dicimus: aut ex animo, qui factis ab eo dictisque colligitur: aut ex his quæ sunt extra posita. Intra hæc enim est omnis vituperatio: quæ si gravius posita sit, severa est: si levius, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut digito notantur. Rarum est autem, ut oculis subjicere contingat, ut fecit C. Julius, qui cum Helmio Manciæ sæpius obstrepenti sibi diceret, *Jam ostendam qualis sis*; isque plane instaret interrogatione qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum simil-

similimus est vi[illegible] Tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. Narrare quæ falsa sint, inprimis est subtile, & oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio atque Fabritio: ac Marcus Cœlius de illa C. Lælii collegæque ejus in provinciam festinantium contentione. Sed in his omnibus cum elegans & venusta exigitur tota expositio, tum id est festivissimum, quod adjicit orator. Nam & a Cicerone sic est Fabritii fuga illa condita. Itaque cum callidissime se putaret dicere, & cum illa verba gravissima ex intimo artificio depromsisset, *Respicite, judices, hominum fortunas, respicite varios durosque casus, respicite C. Fabritii senectutem*: cum hoc *respicite*, ornandæ orationis causa sæpe dixisset, respexit ipse: at Fabritius a subselliis demisso capite discesserat, & cætera quæ adjecit: nam est notus locus: cum in re hoc solum esset, Fabritium a judicio recessisse. Et Cœlius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum: *Hic subsecutus, quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut sunt lascivi & dicaces, ajebant in delphino sedisse, & sic tanquam Ariona transvectum.* In narrando autem Cicero consistere facetias putat, dicacitatem in jaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertæ reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane, sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac veluti jaculatione verborum, & inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu: quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro, & aliis CAP. III.

 qui-

CAP. III. quibusdam locis narrat. Nam cum Brutus in accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus ostendisset contraria L. Crassum patronum ejus in oratione quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis quæ de lege Servilia dixerat, tres excitavit & ipse lectores, hisque patris ejus dialogos dedit legendos: quorum cum in Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones. Omneis autem illas Brutus vendiderat: & cum paterna mancuparet prædia, turpis habebatur. Similis in apologis quoque & quibusdam etiam interim historiis exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate brevitas. Cujus quidem duplex est forma, dicendi, ac respondendi: sed ratio communis in partem. Nihil enim in lacessendo dici potest, quod non etiam in repercutiendo: at propria quædam sunt respondentium: illa etiam ira concitati afferre solent: hæc plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures ex quibus dicta ridicula ducuntur, repetendum est mihi, non omneis eos oratoribus convenire. Inprimis autem ex amphibolia, neque illa obscura, quæ Atellanæ more captent, nec qualia vulgo jactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixi, cum is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret, *Ego quoque tibi jure favebo.* Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro ad velle respondeant, nisi cum

cum prorsus rebus ipsis adjuvantur. Quare non hoc modo pene & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum, *Miror quid sit quod pater tuus homo constantissimus te nobis varium reliquit:* sed illud ex eodem genere praeclarum, cum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas ante horam nonam divertisset, ut exspectaret dum Clodius a villa sua exiret, & identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset, respondit, *Sero.* Quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa; ut Nero de servo pessimo dixit: *Nulli apud se plus fidei haberi: nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse.* Pervenit res usque ad ænigma: quale est Ciceronis in Pletorium Fonteii accusatorem, *cujus matrem* dixit, *dum vixisset, ludum; postquam mortua esset, magistros habuisse.* Dicebantur autem, dum vixit, infames fœminæ ad eam convenire solitæ: post mortem bona ejus venibant. Quanquam hic *ludus* per translationem dictus est, *magistri* per ambiguitatem. In metalepsin quoque cadit ratio dictorum; ut Fabius Maximus incusans Augusti congiariorum quæ amicis dabantur, exiguitatem, *heminaria* esse dixit. Nam *congiarium* cum sit commune liberalitatis atque mensuræ, a mensura ducta imminutio est rerum. Et hæc tam frigida, quam est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis: ut *Acisculum*, quia esset pactus, *Pacisculum:* & *Placidum* nomine, quia is acerbus natura esset, *Acidum:* & *Tullium*, cum fur esset, *Tollium* dictos invenio. Sed hæc eadem genera

CAP. III.

CAP. III. nera commodius in rebus quam in nominibus respondent. Afer enim venuste Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem & reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere.* Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adjecta aspiratione, & binis conjunctis verbis similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque conditio est in iis quæ a nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo *futurum ut omnia verreret*, *cum diceretur Verres:* modo *Herculi quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse:* modo *malum Sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset*; quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi; ut pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem: *Nec minus niger*, inquit, *nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio.* Acriora igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerum. In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius, leviusque referatur: qua jam veteres illi jocabantur, qui Lentulum *Spintherem*, & Scipionem *Serapionem* esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, verumetiam ab animalibus: ut nobis pueris Junius Bassus, homo in primis dicax, *Asinus albus* vocabatur. Et Sarmentus seu Publius Blessius Junium hominem nigrum & macrum, & pandum, *fibulam ferream* dixit. Quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palam, interim inseri solet para-

parabolæ: cujus est generis id Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, *Noli*, inquit, *dubitare, tanquam assem elephanto des.* Sunt quædam etiam verisimilia: unde Vatinius, cum reus agente in eum Calvo, frontem candido sudario tergeret, idque ipsum accusator in invidiam vocaret, *Quamvis reus sum*, inquit, *& panem candidum edo.* Adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur. Ea dicatur sane fictio: ut Chrysippus, cum in triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, & post dies paucos Fabii Maximi lignea, *thecas esse oppidorum Cæsaris* dixit. Et Pedo de Mirmillone, qui retiarium consequebatur, nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult.* Jungitur amphiboliæ similitudo: ut L. Galba pilam negligenter petenti, *Sic*, inquit, *petis, tanquam Cæsaris candidatus.* Nam illud *petis*, ambiguum est, securitas similis. Quód hactenus ostendisse satis est. Cæterum frequentissima aliorum generum cum aliis mixtura est: eaque optima, quæ ex pluribus constat. Eadem dissimilium ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem cum misisset Augustus qui ei diceret, *Ego si prandere volo, domum eo: Tu enim*, inquit, *non times ne locum perdas.* Ex contrario non una species. Neque enim eodem modo dixit Augustus præfecto quem ignominia mittebat, subinde interponenti precibus, *Quid respondebo patri meo? Dic me tibi displicuisse*: quo Galba penulam roganti, *Non possum commodare; domi maneo*: cum cœnaculum ejus perplueret. Tertium adhuc illud (siquidem ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit) *Libidinosior es, quam ullus spado*: quo sine dubio

Cap. III.

CAP. III. bio & opinio decipitur: sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit Marcus Vestinius, cum ei nunciatum esset, *Aliquando desinet putere.* Onerabo librum exemplis, similemque iis qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum. Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. Nam & finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant. cum eorum alterum *saltatorem* dixit, alterum *interpellatorem.* Et partitione Galba, cum penulam roganti respondit, *Non pluit, non est opus tibi: si pluit, ipse utar.* Proinde genere, specie, propriis, differentibus, jugatis, adjunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, caussis, effectis, comparatione parium, majorum, minorum, similis materia præbetur. Sicut in tropos quoque omneis cadunt. An non plurima καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de Memmio homine prælongo, *caput eum ad fornicem Fabii offendisse.* Et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent, *nascendo decrescere genus Lentulorum.* Interim utrumque. Quid ironia? nonne etiam quæ sit verissima, joci prope genus est? Qua urbane usus est Afer, cum Didio Gallo qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde impetrata ea tanquam coactus querebatur, *Age*, inquit, *aliquid*, *& reipublica causa elabora.* Quaque Cicero usus est, cum Vatinii morte nunciata, cujus parum certus dicebatur auctor, *Interim*, inquit, *usura fruar.* Idem per allegoriam M. Cœlium melius objicientem crimina quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram*

sinistram habere, dicebat. Emphasi Livius dixit ferro cotem Accium Navium incidisse. Figuras quoque mentis, quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. Nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus. Quædam ut miserantes, & quædam ut irascentes dicimus. Ridiculum est autem omne quod aperte fingitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adjectio; Stulte interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Tityus Maximus, *an spectasset*; fecit Carpathius dubitationem ejus stultiorem dicendo, *Non, sed in orchestra pila lusi.* Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, elevando, ridicule negavit Manius Curius. Nam cum ejus accusator, in sipario omnibus locis aut nudum eum in nervo, aut ab amicis redemtum ex alea, pinxisset; *Ergo ego*, inquit, *nunquam vici.* Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de annis ætatis suæ mentientem; *Tum ergo cum una declamabamus, non eras natus.* Interim & simulata assensione, ut idem Fabiæ Dolabellæ dicenti triginta se annos habere; *Verum est*, inquit, *nam hoc jam viginti annis audio.* Belle interim subjicitur pro eo quod neges, aliud mordacius, ut Junius Bassus querente Domitia Passieni quod incusans ejus sordes, *calceos eam veteres* diceret *vendere solere: non mehercle*, inquit, *hoc unquam dixi, sed dixi, emere te solere.* Defensionem imitatus est eques Romanus, qui objicienti Augusto quod patrimonium comedisset; *Meum*, inquit, *putavi.* Elevandi ratio est du- CAP. III.

CAP. III. plex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur; *Nunquam fugiens respexeris*, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero objurgantibus quod sexagenarius Popiliam virginem duxisset; *Cras mulier erit*, inquit. Hoc genus dicti, consequens vocant quidam, atque illi simile, & quo Cicero Curionem semper ab excusatione ætatis incipientem, *facilius quotidie proœmium habere* dixit: quia ista natura sequi & cohærere videantur. Sed elevandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est usus in Vatinium, qui pedibus æger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, & diceret se jam bina millia passuum ambulare; *Dies enim*, inquit, *longiores sunt.* Et Augustus nunciantibus Tarraconensibus palmam in ara ejus enatam; *Apparet*, inquit, *quam sæpe accendatis.* Transtulit crimen Cassius Severus. Nam cum objurgaretur a prætore, quod advocati ejus L. Varo Epicureo Cæsaris amico convitium fecissent; *Nescio*, inquit, *qui convitiati sint*; *& puto Stoicos fuisse.* Repercutiendi multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliqua verbi adjuvatur: ut Trachalus dicenti Suellio; *Si hoc ita est, is in exilium: si non est ita, redis*, inquit. Elusit Cassius Severus objiciente quodam quod ei domo sua Proculejus interdixisset, respondendo; *Numquid ego illuc accedo?* Sic eluditur & ridiculum ridiculo: ut divus Augustus, cum ei Galli torquem aureum centum pondo dedissent, & Dolabella per jocum, tentans tamen joci sui eventum, dixisset; *Imperator, torque*

torque me dona. Malo te, inquit, *civica donare.* Mendacium quoque mendacio: ut Galba dicente quodam Victoriato se uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emisse; *Nihil*, inquit, *mirum: nam ibi tam longæ nascuntur, ut iis piscatores pro restibus cingantur.* Contraria est neganti confessionis simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer cum ageret contra libertum Claudii Cæsaris, & ex diverso quidam conditionis ejusdem cujus erat litigator, exclamasset; *Præterea tu semper in libertos Cæsaris dicis. Nec mehercule*, inquit, *quicquam proficio.* Cui vicinum est, non negare quod objicitur, cum & id palam falsum est, & inde materia bene respondendi datur: ut Catulus dicenti Philippo; *Quid latras? Furem video*, inquit. In se dicere, non est fere nisi scurrarum, & in oratore utique minime probabile. Quod fieri totidem modis, quot in alios, potest. Ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo. Illud vero etiamsi ridiculum, indignum tamen est homine liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: quod fecisse quendam scio, qui humiliori libere adversus se loquenti; *Colaphum*, inquit, *tibi ducam, & formulam scribam, quod caput durum habeas.* Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum & a lacessente poni solet: quale est quod refert Cicero; *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Aut illud Afri; *Homo in agendis causis optime vestitus.* Et in occurrendo: ut Cicero audita falsa Vatinii morte, cum Ovinium li-

CAP. III.

CAP. III. bertum ejus interrogasset; *Rectene omnia*? dicenti, *Recte*; *Mortuus est*? inquit. Plurimus autem circa simulationem & dissimulationem risus est, quæ sunt vicina, & prope eadem; sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis: dissimulatio, aliena parum se intelligere fingentis. Simulavit Afer, qui cum in causa subinde dicentibus, *Celsinam dicere*, cognovisset quod erat potens fœmina; *Quis est*, inquit, *iste*? Celsinam enim videri sibi virum finxit. Dissimulavit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum læsisset, & instaret identidem accusator ei; *Dic, M. Tulli, numquid potes de Sexto Annali?* Versus tunc dicere cœpit de libro Ennii annali sexto,

Quis potis ingentis causas evolvere belli,

Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas: ut Cassellio, qui consultori dicenti; *Navem dividere volo*; *Perdes*, inquit. Sed averti intellectus etiam aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus, quid sentiret de eo qui in adulterio deprehensus esset; *Tardum fuisse*, respondit. Ei confine est quod dicitur per suspicationem: quale illud apud Ciceronem, querenti quod uxor sua e fico sese suspendisset; *Rogo des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram*. Intelligitur enim quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter quam est, rectum verumque dicatur. Quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicendo quod fieri non potest. Aliena finxit Juba, qui querenti quod ab equo suo esset aspersus; *Quid tu*, inquit, *me Hippocentaurum putas*? Sua C. Cassius, qui militi

lliti ſine gladio decurrenti; *Heus, commilito, pugno* CAP. III.
bene uteris, inquit. Et Galba de piſcibus, qui cum pridie ex parte adeſi, & verſati poſtero die appoſiti eſſent; *Feſtinemus, alii ſubcœnant*, inquit. Tertium Ciceronis (ut dixi) adverſus Curium. fieri enim certe non poterat, ut declamaret, & natus non eſſet. Eſt & illa ex ironia fictio, qua uſus eſt C. Cæſar: Nam cum teſtis diceret, a reo fœmina ſua ferro petita, & eſſet facilis reprehenſio cur illam potiſſimum partem corporis vulnerare voluiſſet; *Quid enim faceret*, inquit, *cum tu galeam & loricam haberes?* Vel optima eſt ſimulatio, contra ſimulantem; qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat teſtamentum, & unus ex amicis recentioribus ſperans aliquid ex mutatione tabularum, fabulam intulerat, conſulens eum, an primipilari ſeni teſtato ſuaderet ordinare ſuprema judicia; *Noli*, inquit, *facere: offendis illum.* Jucundiſſima ſunt autem ex his omnibus lenia, & (ut ſic dixerim) boni ſtomachi; ut Afer ingrato litigatori conſpectum ejus vitanti in foro, per nomenclatorem miſſum ad eum, *Amas me*, inquit, *quod te non vidi*: Et diſpenſatori, qui cum reliqua non reſponderent, dicebat ſubinde; *Non comedi panem, & aquam bibo. Paſcere, & redde quod debes.* Quæ ὑπόθετα vocant. Eſt gratus jocus, qui minus exprobrat quam poteſt: ut idem dicenti candidato; *Semper domum tuam colui*, cum poſſet palam negare; *Credo*, inquit, *& verum eſt.* Interim de ſe dicere, ridiculum eſt: & quod in alium ſi abſentem diceretur, urbanum non eſſet, quoniam ipſi palam exprobratur, movet riſum: quale Auguſti eſt, cum ab eo miles neſcio quid

 impro-

CAP. III. improbe peteret, veniret contra Martianus, quem suspicabatur & ipsum aliquid injuste rogaturum; *Non magis*, inquit, *faciam, commilito, quæ petis, quam quod Martianus a me petiturus est.* Adjuvant urbanitatem & versus commode positi, seu toti ut sunt: quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrasticho Macri carmine librum in malos poëtas composuerit; quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur: ut Cicero in Accium hominem callidum & versutum, cum is in quadam causa suspectus esset; *Nisi qua Ulysses rate evasit Laërtius.* Seu verbis ex parte mutatis: ut in eum qui cum antea stultissimus esset habitus, post acceptam hæreditatem primus sententiam rogabatur; *Cujus hæreditas est, quam vocant sapientiam:* pro illo, *facultas est.* Seu ficti notis versibus similes, quod παρῳδία dicitur; & proverbia opportune aptata: ut homine in aquam lapso, & ut allevaretur roganti; *Tollat te, qui non novit.* Ex historia etiam ducere urbanitatem, eruditum: ut Cicero fecit, cum ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius; *Non intelligo hæc ænigmata. Atqui debes*, inquit, *cum Sphingem domi habeas.* Acceperat autem ille a Verre Sphingem æneam magnæ pecuniæ. Subabsurda illa constant stultis simili imitatione, & quæ nisi fingantur, stulta sunt: ut qui mirantibus quod humile candelabrum emisset; *Pransorium erit*, inquit. Sed illa similia absurdis sunt acria, quæ tanquam sine ratione dicta feruntur: ut servus Dolabellæ cum interrogaretur, an dominus ejus auctionem proposuisset; *Domum*, inquit, *vendidit.* Deprehensæ interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant: ut qui

qui testem dicentem se a reo vulneratum, interrogaverat an cicatrices haberet: cum ille ingentem in femore ostendisset; *Latus*, inquit, *oportunius.* Contumeliis quoque uti belle datur: ut Hispo objicienti elisa tempore crimina accusatori; *Mentiris*, inquit. Et Fulvius propinquus legato interroganti, an in tabulis quas proferebat, chirographus esset; *Et verus*, inquit, *domine*. Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas, ex quibus ridicula ducerentur: Sed repetam necesse est infinitas esse tam salse dicendi quam severe; quas præstat persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime varius. Itaque hæc ne omisisse viderer, attigi: illa autem quæ de usu ipso & modo jocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adjicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet severissimæ orationi convenientia eleganter dicta, & proprio quodam lepore jucunda: quæ sunt quidem urbana, sed risum tamen non habent. Neque enim ei de risu, sed de urbanitate est opus institutum; quam propriam esse nostræ civitatis ait: & sero sic intelligi cœptam, postquam *Urbis* appellationem, etiamsi nomen proprium non adjiceretur, *Romam* tamen accipi sit receptum. Eamque sic finit: *Urbanitas est virtus quadam in breve dictum coacta, & apta ad delectandos movendosque homines in omnem affectum, maxime idonea ad resistendum, vel lacessendum, prout quaque res ac persona desiderat.* Cui si *brevitatis* exceptionem detraxeris, omnes orationis virtutes complexa sit. Nam sic constat rebus & personis; & quod in utrisque oporteat dicere,

Cap. III.

CAP. III. cere, perfectæ eloquentiæ eſt. Cur autem brevem eam eſſe voluerit, neſcio quidem. At quam in eodem libro dicat fuiſſe, & in multis narrandi urbanitatem paulo poſt ita finit, Catonis (ut ait) opinionem ſequutus: *Urbanus homo erit, cujus multa bene dicta reſponſaque erunt: & qui in ſermonibus, circulis, conviviis, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodeque dicet. Riſus erunt, quicunque hæc faciet orator.* Quas ſi recipimus finitiones, quicquid bene dicetur, & urbane dicti nomen accipiet. Cæterum illi qui hoc propoſuerat, conſentanea fuit illa diviſio, ut dictorum urbanorum alia ſeria, alia jocoſa, alia media faceret. Nam eſt eadem omnium bene dictorum. Verum mihi etiam jocoſa quædam videntur poſſe non ſatis urbane referri. Nam meo quidem judicio, illa eſt urbanitas, in qua nihil abſonum, nihil agreſte, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque ſenſu, neque verbis, neque ore geſtuve poſſit deprehendi: ut non tam ſit in ſingulis dictis, quam in toto colore dicendi: qualis apud Græcos ἀττικισμὸς ille redolens Athenarum proprium ſaporem. Ne tamen judicium Marſi hominis eruditiſſimi ſubtraham, ſeria partitur in tria genera, honorificum, contumelioſum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quod pro Ligario apud Cæſarem; *Qui nihil ſoles oblivіſci, niſi injurias*: Et contumelioſi, quod Attico ſcripſit de Pompejo & Cæſare; *Habeo quem fugiam, quem ſequar non habèo:* Et medii, quod ἀποφθεγματικὸν vocat, & eſt cum ita dixit; *Neque gravem mortem accidere forti viro poſſe, neque immaturam conſulari, neque miſeram ſapienti.* Quæ omnia ſunt optime dicta;

ſed

ſed cur proprie nomen urbanitatis accipiant, non video. quod ſi non totus (ut mihi videtur) orationis color meretur, ſed etiam ſingulis dictis tribuendum eſt; illa potius urbana eſſe dixerim, quæ ſunt generis ejuſdem, quæ ridicula dicuntur, & tamen ridicula non ſunt: ut de Pollione Aſinio ſeriis jociſque pariter accommodato dictum eſt; *Eſſe eum omnium horarum.* Et de actore facile dicente ex tempore; *Ingenium eum in numerato habere.* Etiam Pompeji quod refert Marſus, in Ciceronem diffidentem partibus; *Tranſi ad Cæſarem, me timebis.* Erat enim, ſi de re minore aut alio animo, aut denique non ab ipſo dictum fuiſſet, quod poſſet inter ridicula numerari. Etiam illud quod Cicero Cereliæ ſcripſit, reddens rationem cur illa C. Cæſaris tempora tam patienter toleraret; *Hæc aut animo Catonis ferenda ſunt, aut Ciceronis ſtomacho.* Stomachus enim ille habet aliquid joco ſimile. Hæc quæ movebant, diſſimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicata diverſa opinione, quam ſequi magis probantibus liberum eſt. CAP. III.

ALTERCATIONIS præcepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia quæ ad continuam orationem pertinent, peregiſſem: nam eſt uſus ejus ordine ultimus: ſed cum ſit poſita in ſola inventione, neque habere diſpoſitionem poſſit, nec elocutionis ornamenta magnopere deſideret, aut circa memoriam & pronunciationem laboret; prius quam ſecundam quinque partium, hanc quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: CAP. IV.

Cap. IV. quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis cæteris præceptis, in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione; de quibus satis traditum est: quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, id & in hac brevi atque concisa prosit necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ; quæ quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. Nam ut in qualitate generali, in qua rectene factum quid, an contra sit, quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis plerumque satis explicat, & omnia pene, in quibus de facto constat, aut conjectura artificiali ratione colligitur: ita in iis causis (quæ sunt frequentissimæ) quæ vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ judicis inculcanda sunt, & præstandum quicquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est denique qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decretoriam imperitis

ac sæ-

se sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis ad actiones vocari, alios ad probationes. Quæ si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certe judiciis vox illa præconis, præter patronos, ipsum qui egerit, citat. Opus est igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, animo præsenti & acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & prope sub conatu adversarii, manus erigenda. Quare cum in omni parte hujusce officii plurimum facit, totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas: tum in altercatione maxime necessarium est, omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam: alioqui & tacendum est sæpe, & alijs subjicientibus, plerumque autem studio loquendi, fatue, modo accedendum: quo nonnunquam accidit ut in nostra cruditate, aliena studia erubescamus. Neque tantum lis ipsis monitoribus clarescit: quidam faciunt aperte quo rixemur. Videas enim plerosque ira percitos exclamantes, ut judex audiat contrarium id esse quod admoneatur, sciatque ille qui pronunciaturus est, in causa malum quod tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerumque deformia convitia facere ac mereri cogit, & ipsos nonnunquam judices incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantum quæ e contrario dicuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt: nec usquam plus loci reperit urbanitas: Cap. IV.

CAP. IV. odium mordet & pudor: contra turbantes audendum, impudentiæ fortiter resistendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipiant, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit: & ipsorum improbitas retundenda: & judices vel præsidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Nam est res animi jacentis, & mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod probitas vocatur, quæ est imbecillitas. Valet autem in altercatione plurimum acumen: quod sine dubio ex arte non venit. natura enim non docetur: arte tamen adjuvatur. In qua præcipuum est, semper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod volumus efficere: quia propositum tenentes in rixam non ibimus: nec causæ debita tempora, convitiando conteremus: gaudebimusque, si hoc adversarius facit. Omnia tempora fere parata sunt, meditatis diligenter quæ aut ex adverso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata, subito in altercando proferantur: & inopinatis eruptionibus, & ex insidiis citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum, cum est aliquid cui responderi non statim possit; potuerit autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere optimum est, quo sæpius diutiusque dicatur. Illud vix saltem præcipiendum videtur, ne turbidus & clamosus tantum sit altercator, & quales fere sunt qui literas nesciunt. Nam improbitas licet adversario molesta

molesta sit, judici invisa est. Nocet etiam diu pugnare in iis quæ obtinere non possis. Nam ubi vinci necesse est, expedit cedere: quia sive plura sunt de quibus quæritur, facilior erit in cæteris fides: sive unum, mitior solet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam præsertim deprehensam pertinaciter tueri, culpa altera est. Dum stat acies, multi in rem consilii atque artis est, ut errantem adversarium trahas, & ire quam longissime cogas, ut vana interim spe exultet. Ideo quædam bene dissimulantur instrumenta. Instant enim, & sæpe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet: quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere. Duas interim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus: quod in altercatione fit potentius, quam in actione: quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium quasi confessum tenemus. Est inprimis acuti, videre quo judex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factove ejus deprehenditur. Et instare proficientibus: & ab iis quæ non adjuvant, quam mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio: atque in eam, si fieri potest, judex avocandus. Quid enim cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit? In plerisque CAP. IV.

CAP. IV. risque judex est avocandus, ut dixi: qui circa testes locus personis modo distat, quod hic patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem & patronum. Exercitatio vero hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel veræ vel etiam fictæ controversiæ, & diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine probatio sit apud judices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima & summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant judicem, hæc ad pronunciandum.

CAP. V. HIS pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur; nisi vererer, ne quoniam fuerunt qui judicium inventioni subjungerent, præteriisse hunc locum quibusdam viderer; qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac mistus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari: nec magis arte traditur, quam gustus aut odor. Ideoque nos quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne quod effici non potest, aggrediamur; ut contraria vitemus, & communia, ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit, referatur oportet ad sensus, qui non docentur. Nec multum a judicio credo distare consilium, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, &

aut

aut omnino nondum repertis, aut dubiis: & judicium frequentissime certum est: consilium vero est ratio quædam alte petita, & plerumque plura perpendens & comparans, habensque in se & inventionem, & judicationem. Sed ne hæc quidem præcepta in universum spectanda sunt: nam ex re sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum, quo erat Quinctus Hortensius consul futurus, incidere; & in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid diffitendum sit, exigere, consilii est: negare sit satius, an defendere: ubi procemio utendum, & quali: narrandumne & quomodo: jure prius pugnandum, an æquo: qui sit ordo utilissimus: tum omnes colores, aspere an leniter, an etiam submisse loqui expediat. Sed hæc quoque ut quisque passus est locus, monuimus: idemque in reliqua parte faciemus. pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat quid sit quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat: poterat enim emendari negligentia. At si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam vereretur si objurgaret populi segnitiem, in asserenda libertate reipublicæ, majorum laude uti maluit, qui eam fortissime administrassent. Nam & faciles habuit aures, & natura sequebatur, ut meliora probantes pejorum

CAP. V. rum pœniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis suffecerit oratio. Nam quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an quod idem corrupti judicii crimen transferre in adversarium maluit, quam negare propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? An quod in re invidiosa, legis auxilio novissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas judicum mentes: an quod seipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quod non ante narravit, quam præjudiciis omnibus reum liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit? quanquam revera fuerat pugna fortuita: quod factum & laudavit: & tamen voluntatem Milonis removit? quod illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit? Infinitum est enumerare, ut Cottæ detraxerit auctoritatem: ut pro Ligario se opposuerit: Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo; nihil esse non modo in orando, sed in omni vita, prius consilio: frustraque sine eo tradi cæteras artes: plusque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis, esse ejusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusque cum elocutione, tractabitur cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER VII.

DE inventione (ut arbitror) ſatis dictum eſt. Neque enim ea demum quæ ad docendum pertinent, executi ſumus, verum etiam motus animorum tractavimus. Sed ut opera extruentibus ſatis non eſt, ſaxa atque materiam, & cætera ædificanti utilia congerere, niſi diſponendis iis collocandiſque artificum manus adhibeatur: ſic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congeſtum, niſi illas eaſdem diſpoſitio in ordinem digeſtas, atque inter ſe commiſſas devinxerit. Nec immerito ſecunda quinque partium poſita eſt, cum ſine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fuſis omnibus membris, ſtatua ſit, niſi collocetur: & ſi quam in corporibus noſtris aliorumve animalium partem permutes atque transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium ſit tamen. Et artus etiam leviter loco moti, perdunt quo viguerunt uſum: & turbati exercitus ſibi ipſi ſunt impedimento. Nec mihi videntur

errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant; quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi: multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans: nec initio nec fine proposito, casum potius quam consilium sequatur. Quapropter totus hic liber serviat dispositioni, quæ quidem si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint: & tot seculis nulla reperta sit causa quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & vigilet, & inveniat, & judicet, & consilium a seipso petat. Neque inficias eo quædam esse quæ demonstrari possint, eaque non omittam.

CAP. I. SIT igitur (ut supra significavi) divisio, rerum plurium in singulas partitio, singularum in partes discretus ordo, & recta quædam locatio prioribus sequentia annectens: dispositio, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem; cum accusator a jure, quo videbatur potentior, cœperit: patronus contra omnia, vel pene omnia ante jus posuerit, quibus judicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alio decere prius expedit: alioqui semper petitoris arbitrio diceretur: denique in accusatione mutua, cum se uterque defendat

fendat

fendat prinsquam adversarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse diversum. Igitur quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus, nosse omnia quæ in causa versarentur. Nam in scola certa sunt, & pauca, & ante declamationem exponuntur, quæ θέματα Græci vocant, Cicero proposita. Cum hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minus pro adversa parte, quam pro mea cogitabam. Et primum (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraq; pars vellet efficere, tum per quid. Hoc modo cogitabam quid primum petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius; idem intuebar: nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primum cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est, *Occidisti hominem, occidi*: convenit: transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. *Adulterum*, inquit, *cum adultera occidere licet*; legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. *Non fuerunt adulteri*: *fuerunt*: quæstio. de facto ambigitur, conjectura est. Interim vero & tertium confessum est, adulteros fuisse: *sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere: exul enim eras, & ignominiosus*: de jure quæritur. At si protinus dicenti; *Occidisti*: respondeatur; *Non occidi*: statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controversia incipiat, & considerari debet quæ primam quæsti-

Cap. I.

CAP. I. onem facit. Intentio simplex; *Occidit Saturninum Rabirius:* conjuncta; *Lege de sicariis commisit L. Varenus.* Nam C. Varenum occidendo, & Cn. vulnerando, & Salarium item occidendo, cadit. Nam sic diversæ propositiones erunt. quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex conjuncta propositione plures esse quæstiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud jure actionis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum, quid quoque loco diluat. Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehementius, ut putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia & initio movendus sit judex, & summo impellendus. At pro reo plerumque gravissimum quicque primum movendum est, ne illud spectans, judex reliquorum defensioni sit aversior. Interim tamen & hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior: ut detracta prius accusatoribus fide, aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio: ne id quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit; non quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus. Cum simplex intentio erit, videndum est an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, in re quæstionem instituamus, an in

in scripto. Si in re; negandum sit quod objicitur, an tuendum. Si in scripto; in qua specie juris pugna sit, & in ea de verbis, an de voluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua judicium sit constitutum. Nam quædam in scolasticis ponuntur ad conjungendam modo actæ rei seriem, ut; *Pater expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare.* Qui expositum recipit, imperat ei nuptias locupletis propinqui, ille ducere vult filiam pauperis educatoris. Lex de expositis ad affectum pertinet; judicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quæstio est, ut in ἀντινομίᾳ. His spectatis apparebit circa quæ pugna sit. Conjuncta defensio est, qualis pro Rabirio: *Si occidisset, recte fecisset: sed non occidit.* Ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum quicquid dici potest: tum ex his quo quicque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio quod de propositionibus paulo ante, quodque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere a firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, & ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi. Juris autem quæstiones solent esse nonnunquam ex aliis atque aliis conflictionibus: facti semper idem spectant: in utroque genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet. Ideoque quasdam quæstiones executi, donare solemus, & concedere. Neque enim transire ad alias possumus, nisi

Cap. I.

CAP. I. omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, non ut damnasse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis vincere. Procurator alicujus pecuniam petit ex fœnore hæreditario: potest incidere quæstio, an huic esse procuratorem liceat. Finge, nos postquam tractavimus, remittere, vel etiam convinci: quæretur; an ei cujus nomine litigatur procuratorem habendi sit jus. Discedamus hinc quoque, recipit materia quæstionem; an ille cujus nomine agitur, hæres sit fœneratoris, an ex asse hæres. Hæc quoque concessa sint, quæretur, an debeatur. Contra, nemo tam demens fuerit, ut id quod firmissimum duxerit se habere, remittat, & ad leviora transcendat. Huic in scola simile est; *Non abdicabis adoptatum: ut hunc quoque; non virum fortem: ut & fortem; non quicunque voluntati tuæ non paruerit: & ut in alia omnia subjectus sit; non propter optionem: & ut propter optionem; non propter talem optionem.* Hæc juris quæstionum differentia est. In factis autem ad idem tendentia sunt plura: ex quibus aliqua citra summam quæstionem remitti solent: ut si is cum quo furti agitur, dicat; *Proba te habuisse, proba te perdidisse, proba te furto perdidisse, proba te mea fraude.* Priora enim remitti possunt: ultimum non potest. Solebam & hoc facere præcipue, ut vel ab ultima specie (nam ea fere est quæ continet causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis: ut; deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. Primum id est genus, an regnandum, an in civitate aliena, an Romæ, an

laturi

laturi sint Romani talem regem. Similiter & in controversiis. Optet enim vir fortis alienam uxorem. Generale est, an quicquid optaverit, accipere debeat: inde an ex privato; an nuptias; an maritum habentem. Sed hoc non quemadmodum dicitur, ita & quæritur. Primum enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc; *Non debes alienam uxorem optare*. Ideoque divisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse: quæratur aliquid quod est ultra; *si ne viduam quidem*: adhuc plus; *si nihil ex privato*: ultimum retrorsum, quod idem a capite primum est; *si nihil iniquum*. Itaque propositione visa, quod est facillimum, cogitemus si fieri potest, quid naturale sit primum responderi. Id si tanquam res agatur, & nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri voluerimus, occurrit. Si id non contigerit, seponamus id quod primum se obtulerit, & ipsi nobiscum sic loquamur: *Quid si hoc non esset?* id iterum, & tertium, & dum nihil sit reliqui. Ita inferiora quoque scrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis judicem in summa quæstione facient. Non dissimile huic est & illud præceptum, ut a communibus ad propria veniamus. Fere enim communia generalia sunt. Commune est; *Tyrannum occidit*: proprium; *virum tamen tyrannum occidit, mulier occidit, uxor occidit*. Solebam & excerpere quid mihi cum adversario conveniret, si modo id pro me erat: nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare: ut in illa controversia; Dux qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redimendum legati, obvium habue-

Cap. I.

CAP. I. habuerunt patrem revertentem ab hostibus: is legatis dixit; *Sero itis.* Excusserunt illi patrem, & aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseverarunt ire quo intenderant: invenerunt ducem crucifixum, cujus vox fuit; *Cavete proditorem.* Reus est pater. Quæ conveniunt? *Proditio nobis prodita est, & prodita a duce, quærimus proditorem. te iisse ad hostes fateris, & iisse clam, & ab his incolumem rediisse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse.* Nam quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem. Solebam, id quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset, omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset quod credi volebam: ut in prævaricationum criminibus, ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. *Nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit?* Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut a latronibus suspicer: non prædæ gratia, quia inspoliatus est: non hæreditatis spe, quia pauper fuit. odium igitur in causa: quis inimicus? Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni quoque excutere quicquid dicitur, potest, & velut rejectione facta ad optimum pervenire. Accusatur Milo quod

Clo-

Clodium occiderit : aut fecit, aut non. Optimum erat negare : si non potest ; occidit ergo aut jure, aut injuria. Utique jure : aut voluntate igitur, aut necessitate. Nam ignorantia prætendi non potest. Voluntas anceps est. Sed quia ita homines putant, adjungenda defensio, ut id pro Republica fuerit. Necessitate ; subita igitur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est. Uter ? profecto Clodius. Videsne ut ipsa rerum necessitas diducat ad defensionem ? Adhuc; Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non. Tutius si noluit. Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente neque sciente Milone. At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. Adjicietur ; quid suos quisque servos in tali re facere voluisset. Hoc eo est utilius, quod sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia : ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minime malum. Propositione aliquando adversarii utendum : & esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est. Multis millibus versuum scio apud quosdam esse quæsitum, quomodo inveniremus, utra pars deberet prior dicere : quod in foro vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel novissime sorte dijudicatur. In scola quæri nihil attinet, cum in declamationibus iisdem narrare, & contradictiones solvere, non tam ab actore quam a defensore concessum sit. Sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem potest : ut in illâ: *Qui* tres liberos habebat, oratorem, philosophum, medicum, testamento quatuor partes fecit, & singulas singulis dedit : unam ejus esse voluit, qui CAP. I.

Cap. I. esset utilissimus civitati. Contendunt: quis primus dicat, incertum est; propositio tamen certa. Ab eo enim cujus personam tuebimur, incipiendum erit. Et hæc quidem de dividendo in universum præcipi possunt. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones? scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores, ingenio, cura, exercitatione. non tamen fere unquam nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis, speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil invita re, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo facilius appareat, unam de scola controversiam, non ita sane difficilem aut novam proponam in exemplum: *Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exulet.* Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus cum fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris, & fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vendicat. Hic illi eloquentes, quibusque nos, circa lites paratas solicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo qui parte contentus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ omnia sunt in materia, & multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites, vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est; & pul-

& pulchre fuerit cum materia tumultu & clamore transactum. Illi vero quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, excusatum esse rusticum, qui non interfuerit judicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere quod imputet reo, cum is damnatus sit: dignum esse hæreditate restitutorem: avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito. Quæstionem quoque illam primam scripti & voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus. At qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto: primo, hoc dicturum rusticum; *Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto.* Quis tam imperitus, quis tam procul a literis, quin sic incipiat, etiamsi nescierit quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit; ut justam nempe: sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. *Lex est quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti.* Hanc propositionem necessario sequitur legis laudatio, & ejus qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitorem: numquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes? Si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est: atqui & legem esse, & hoc quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? *Rusticus eram.* Sed lex erat; omnes complectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quam ut cum

CAP. I.

CAP. I. verba contra sint, de voluntate quæratur? Generalis igitur quæstio; verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa qua consistimus, an aliquid inveniri possit quod scripto adversetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis, sine exceptione? Jam se illa vel ultro offerent argumenta; Filius infans & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Jam multum acti est: possit aliquis non affuisse, & hæres esse. Transeat nunc idem ille qui cogitavit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo ad disertum. *Ut ista concedam; tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in legatione fuisti.* Num aliud occurrit quam illud; *Sed rusticus sum?* Contra, quod palam est, dicet: *Ut agere non potueris, assidere potuisti.* & verum est. quare redeundum rustico ad animum legumlatoris; *Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum.* Contra quæ disertus; *Tum impie fecisti,* inquit, *cum exhæredationem meruisti: licet te postea vel pœnitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater. Videbaris enim de causa pronuntiasse.* Ad hæc rusticus; *Tu vero causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras.* Hæc conjecturalia. Illud quoque quod coloris loco rusticus dicit; *patris fuisse consilium, ne universam domum periculo subjiceret.* Hæc prima quæstione scripti & voluntatis continentur. Intendamus ultra animum, videamusque an aliquid inveniri præterea possit quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem,

tem; ut quærere doceam, & omisso speciosiore illo genere, ad utilitatem me summitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus: cur non aliquid circa patrem quærimus? dictum nempe est; *Cui quis non affuerit, exhæres erit.* Cur non conamur & hic quærere, num cuicunque quis non affuerit? Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula qui parentes suos non alunt; an eum qui testimonium in filium peregrinitatis reum dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres pertinet? dura prima fronte quæstio. Non desperemus; credibile est hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversiæ; *Damnatus proditionis cum advocato exulet.* Vix videtur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri & si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est, non advocato damnati scriptum: An possint enim bona esse ulla exulis? rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus & verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est; & propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur ab advocatione; & rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus non indignum quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones; an quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem, quæ

CAP. I.

Cap. I. est adversarii, nulla oriri quæstio potest; quia nulla fit ei de sua parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam non restituto patre. Nec statim eo tendamus, quod occurrit ultro; A rustico restitutum. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultra. Nam ut genus speciem sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinativa atque collectiva quæstio orietur; an restitutio pro sublatione judicii sit, & perinde valeat, ac si judicium non fuisset. Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre perinde ac si accusatus non esset, revocato: quæ res advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum veniemus ad id quod primum occurrebat; A rustico restitutum esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur; An restitutor accipi debeat pro advocato, quum id præstiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua jam æquitatis sunt, utrius justius sit desiderium. Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vendicaret, nunc utique, cum alter semissem, alter universa, fratre excluso. Sed his tractatis, etiam magnum momentum habet apud judices, patris memoria, cum præsertim de bonis ejus quæratur. Erit ergo conjectura, qua mente pater intestatus decesserit. Sed ea pertinet ad qualitatem; quæ alterius status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius judices audiunt: aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas; ut, si in ju-

in jure minus fiduciæ erit, æquitate judicem præparemus. Nihil habui amplius quod in universum præciperem. Nunc eamus per singulas causarum judicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est, ad singulas lites controversiasque non possum; ita de generalibus scribere licet, ut quæ in quemque statum frequentissime incidunt, tradam. Et quia natura prima quæstio est, factumne sit; ab hac ordiar. CAP. I.

CAP. II. CONJECTURA omnis, aut de re, aut de animo est. Utriusque tria tempora, præteritum, præsens, futurum. De re & generales quæstiones sunt, & definitæ, id est, & quæ non continentur, & quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est, & de facto constat. Ergo cum de re agitur, aut quid factum sit, in dubium venit, aut quid fiat, aut quid sit futurum: ut in generalibus; An atomorum concursu mundus sit effectus: an providentia regatur: an sit aliquando casurus. In definitis; An parricidium commiserit Roscius: an regnum affectet Manlius: an recte Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius. In judiciis præteritum tempus maxime valet. Nemo enim accusat nisi quæ facta sunt. Nam & quæ fiant, & quæ futura sint, ex præteritis colliguntur. Quæritur & unde quid ortum: ut pestilentia, ira deum, an intemperie cœli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. Et quæ causa facti: ut quare ad Trojam quinquaginta reges navigaverint, jurejurando adacti, an exemplo moti, an gratificantes Atridis. quæ duo genera non multum inter se distant. Ea vero quæ

Cap. II. quæ sunt præsentis temporis, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent conjectura: ut si apud Lacedæmonios quæratur; an Athenis muri fiant. Sed & illud potest videri extra hoc propositum conjecturæ genus, cum de aliquo homine quæritur quis sit: ut est quæsitum contra Urbiniæ hæredes; si is qui tanquam filius petebat bona, Clusinius Figulus esset, an Sosipater: nam & substantia ejus sub oculos venit, ut non possit quæri, an sit; quomodo, an ultra oceanum: nec quid sit, nec quale sit, sed an quid sit. Verum hoc quoque genus litis ex præterito pendet; an hic sit ex Urbinia natus Clusinius Figulus? Fuerunt autem tales etiam nostris temporibus controversiæ, atque aliquæ in meum quoque patrocinium inciderunt. Animi conjectura non dubie in omnia tempora cadit; Qua mente Ligarius in Africa fuerit: Qua mente Pyrrhus fœdus petat: Quomodo laturus sit Cæsar si Ptolemæus Pompeium occiderit. Quæritur per conjecturam & quantitas & qualitas circa modum, speciem, numerum; An sol major quam terra. Luna globosa, an plana, an acuta. Unus mundus, an plures. Itemque extra naturales quæstiones: Majus bellum Trojanum, an Peloponnesiacum: Qualis clypeus Achillis: An unus Hercules. In iis autem quæ accusatione ac defensione constant, unum est genus in quo quæritur & de facto, & de auctore. Quod interim conjunctam quæstionem habet, & utrumque pariter negatur: interim separatam, cum & sit factum, necne; & si de facto constet, a quo factum sit, ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quæstio-

quæstionem habet, an homo perierit: aliquando CAP. II. duplicem, veneno an cruditate perierit. Alterum est genus de facto tantum, cum si id certum sit, non potest de auctore dubitari. Tertium de auctore tantum, cum factum constat, sed a quo factum sit, in controversiam venit. Et quod tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur mutua accusatio, quam Græci ἀντικατηγορίαν vocant; nostrorum quidam concertativam. Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen judicii est, transfertur, & alias certam, alias incertam. Et cum in certam, aut in extrariam, invitam, aut in ipsius qui periit voluntatem. In quibus similis atque in ἀντικατηγορία, personarum, caussarum, cæterorum comparatio est: ut Cicero pro Vareno in familiam Ancharianam; pro Scauro circa mortem Bostaris, in matrem avertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterque a se factum esse dicit: & illud in quo non personæ inter se, sed ipsæ res colliduntur, id est, non uter fecerit, sed utrum factum sit. Cum de facto & de auctore constat, de animo quæri potest. Nunc de singulis. Cum pariter utrumque negatur, hoc modo: *Adulterium non commisi. Tyrannidem non affectavi* In cædis ac veneficii caussis frequens est illa divisio; *Non est factum: & si est factum, ego non feci.* Sed cum dicimus; *Proba hominem occisum*; accusatoris tantum partes sunt: a reo nihil dici contra, præter aliquas fortasse suspiciones potest; quas spargere quam maxi-

 me va-

CAP. II. rie oportebit: quia si unum aliquid affirmaris, probandum est, aut causa periclitandum. Nam ut cum inter id quod ab adversario, & id quod a nobis propositum est, quæritur, videtur utique alterum verum: ita ex adverso quoque defendere reliquum est, quo premimur. At cum quærimus de ambiguis signis cruditatis & veneni, nihil tertium est: ideoque utraque pars quod proposuit, tuetur. Interim autem ex re quæritur, veneficium fuerit, an cruditas, cum aliqua ex ipsa, circa personam quoque, argumenta ducuntur. Refert enim, convivium præcesserit, an tristitia: labor, an ocium: vigilia, an quies. Ætas quoque ejus qui periit, discrimen facit. Interest, subito defecerit, an longiore valetudine consumtus sit. Liberior adhuc in utramque partem disputatio, si tantum subita mors in quæstionem venit. Interim ex persona probatio rei petitur, ut propterea credibile sit venenum fuisse, quia credibile est ab hoc factum veneficium: vel contra. Cum vero de reo & de facto quæritur, naturalis ordo est, ut prius factum esse accusator probet, deinde a reo factum. Si tamen plures in persona probationes habuerit, convertet hunc ordinem. Defensor autem prius negabit esse factum: quia si in hac parte vicerit, reliqua non necesse habet dicere: victo superest ut tueri se possit. Illic quoque ubi de facto tantum controversia est, quod si probetur, non possit de auctore dubitari; similiter argumenta & ex persona, & ex re ducuntur, sed in unam facti quæstionem: sicut in illa controversia; (utendum est enim & his exemplis, quæ sunt discentibus magis familiaria:) Abdicatus medicinæ studuit; cum pater ejus

ægrota-

ægrotaret, desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit, si is potionem a se datam bibisset: Pater acceptæ potionis epota parte, dixit, venenum sibi datum: filius quod reliquum erat, exhausit: pater decessit: ille parricidii reus est. Manifestum est quis potionem dederit, nulla quæstio de auctore: tantum an venenum fuerit, ex argumentis a persona ductis colligetur. Superest tertium, in quo factum esse constat aliquid: a quo sit factum, quæritur. Cujus rei supervacuum est ponere exemplum, cum plurima sint hujusmodi judicia, ut hominem occisum esse manifestum sit, vel sacrilegium commissum; is autem qui arguitur, neget: ex hoc nascitur ἀντικατηγορία. Utique hoc factum esse convenit, quod duo invicem objiciunt. In quo quidem genere causarum admonet Celsus, fieri id in foro non posse: quod neminem ignorare arbitror. De uno enim reo consilium cogitur: & si qui sunt qui invicem accusent, alterum judicium proferre necesse est. Apollodorus quoque ἀντικατηγορίαν duas esse controversias dixit: & sunt revera secundum forense jus duæ lites. Potest tamen hoc genus in cognitionem venire senatus, aut principis. Sed in judicio quoque nihil interest actionum, utrum simul de utroque pronuncietur, an de uno seorsum. Quo in genere semper prior debebit esse defensio: Primum, quia natura potior est salus nostra, quam adversarii pernicies. Deinde, quod plus habebimus in accusatione auctoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit. Postremum, quod ita demum duplex causa erit. Nam qui dicit, ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat; tu oc-

Cap. II.

CAP. II. tu occidisti. At qui dicit, tu occidisti, supervacuum habet postea dicere; ego non occidi. Hæ porro actiones constant comparatione: ipsa comparatio non una via ducitur. Aut enim totam causam nostram cum tota adversarii causa componimus, aut singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit faciendum, non potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci: ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimine. Est enim superior, cum persona alieni cum persona matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri potuerit, ut singula vincantur a singulis. Sed si quando in partibus laborabimus, universitate pugnandum est: sive invicem accusant, sive crimen reus citra accusationem in adversarium vertit: ut Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset: sive in ipsos quos sua manu periisse dicemus, factum deflectitur: non aliter quam in iis quæ mutuam accusationem habent, utriusque partis argumenta inter se comparantur. Id autem genus, de quo novissime dixi, non solum in scolis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa Nævii Apruniani solum quæsitum; Præcipitatane esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte jecisset. Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiseram: quod ipsum me fecisse seductum juvenili cupiditate gloriæ fateor. Nam cæteræ quæ sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est & alia duplex conjectura, huic ἀντικατηγορίᾳ diversa, de præmiis; ut in illa controversia; Tyrannus suspicatus a medico suo datum sibi venenum, torsit eum: & cum is de-

disse

dixisse se negaret, accersit alterum medicum: ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum: & dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit. De præmio duo medici contendunt. Nam ut illic factum in adversarium transferentium, ita hic sibi vindicantium personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur. Illud quoque etiamsi non est ἀντικατηγορία, simili tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quæritur, utrum factum sit. Utraque enim pars expositionem suam habet, atque eam tuetur: ut in lite Urbiniana petitor dicit; *Clusinium Figulum filium Urbiniæ acie victa in qua steterat, fugisse: jactatumque casibus variis, retentum etiam a rege, tandem in Italiam ac patriam suam Marginos venisse, atque ibi agnosci:* Pollio contra; *servisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum aliena se familia venali immiscuisse, ac rogantem uti serviret, emptum.* Nonne tota lis constat duarum causarum comparatione, & conjectura duplici atque diversa? Quæ autem accusantium atque defendentium, eadem petentium & inficiantium ratio est. Ducitur conjectura primum a præteritis. In his sunt personæ, causæ, consilia. Nam is ordo est, ut facere voluerit, potuerit, fecerit. Ideoque intuendum ante omnia, qualis sit de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut si quid objecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini de quo est judicium, quam maxime conveniat. Nam si reum cædis, impudicum vel adulterum vocet, lædat quidem infamia: minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si audacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. Patrono, si

Cap. II.

CAP. II. fieri potuerit, id agendum est, ut objecta vel neget, vel defendat, vel minuat: proximum est, ut a præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria: ut si reus furti, prodigus dicatur, aut negligens. Neque enim videtur in eundem & contemtus pecuniæ, & cupiditas cadere. Si deerunt hæc remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quæri, nec eum qui aliquando peccaverit, utique commisisse omnia: & hanc fiduciam fuisse accusatoribus falsa objiciendi, quod læsum & vulneratum reum speravere hac invidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur. Sæpe a persona prior ducit argumenta defensor: & interim generaliter; Incredibile esse a filio patrem, ab uxore virum occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam: facile respondetur, vel quod omnia scelera in malos cadant, ideoque sæpe deprehensa sint: vel quod indignum sit crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie; quod est varium: Nam dignitas personæ tuetur reum, & nonnunquam ipsa in argumentum facti convertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis: perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique ingenio vis est, in diversum trahuntur. Probi vero mores, & anteactæ vitæ integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil objicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad præsentem quæstionem, de qua sola judicium sit, cognitionem alligabit, dicens, neminem, mali quando cœpissent, spectare, nec proscenia ducendum scelus primum. Hæc in respondendo. Sic autem præparabit

parabit actione prima judicum animos, ut noluisse potius objicere, quam non potuisse credatur. Eoque satius est, omni se anteactæ vitæ abstinere convitio, quam levibus aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere; quia fides cæteris detrahitur: & qui nihil objicit, omisisse credi potest maledicta tanquam supervacua: qui vana congerit, confitetur vanum in anteactis argumentum, in quibus vinci quam tacere maluerit. Cætera quæ a personis duci solent, in argumentorum locis exposuimus. Proxima est ex causis probatio: in quibus hæc maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes: nam reliqua in horum species cadunt. Quorum si quid in reum conveniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causæ valere videantur, easque quas in argumentum sumet, augere: Si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit, si fecit: aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus vero quoties poterit, instabit huic loco ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero vehementissime multis orationibus tractat: præcipue tamen pro Vareno, qui in omnibus publicis malis premebatur: nam & damnatus est. At si proponitur cur factum sit; aut falsam causam, aut levem, aut ignotam reo dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ: An hæredem habuerit: an accusaturus fuerit eum a quo dicitur occisus. Si alia defecerint, non utique spectandas esse causas. Nam quem posse reperiri, qui non metuat, oderit, speret? plurimos tamen hæc salva innocentia facere. Neque illud est omittendum, CAP. II.

CAP. II. tendum, non omnes causas in omnibus personis valere. Nam ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idem in Curio Fabricioque momentum. De causa prius, an de persona dicendum sit, quæritur: varieque est ab oratoribus factum: a Cicerone etiam prælatæ frequentissime causæ. Sed mihi, si neutro litis conditio præponderet, secundum naturam videretur incipere a persona. Nam hoc magis generale est, rectiorque divisio; aut in nullo crimen credibile, aut in hoc. Potest tamen id ipsum, sicut pleraque, vertere utilitas. Nec tantum causæ voluntatis sunt quærendæ; sed interim & erroris, ut ebrietas, ignorantia. Nam ut hæc in qualitate crimen elevant, ita in conjectura premunt. Et persona quidem nescio an unquam, utique in vero actu, rei possit incidere, de qua neutra pars dicat: de causis frequenter quæri nihil attinet, ut in adulteriis, ut in furtis: quia illas per se ipsa crimina secum habent. Post hæc intuenda videntur & consilia: quæ late patent: an credibile sit reum sperare id a se scelus effici posse, an ignorari eum fecisse: an etiam, si ignoratum non esset, absolvi, vel pœna levi transigi, vel tardiore, vel ex qua minus incommodi consecuturus, quam ex facto gaudii videretur: an etiam tanti putaverit pœnam subire. Post hæc, an alio tempore, & aliter facere, vel facilius, vel securius potuerit: ut dicit Cicero pro Milone, enumerans plurimas occasiones quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea, cur potissimum illo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus: qui & ipse diligentissime tractatur, pro eodem locus. An etiam si

nulla

nulla ratione ductus est, impetu raptus sit, & absque sententia. Nam vulgo dicitur, *Scelera non habere consilium.* An etiam consuetudine peccandi sit ablatus. Excussa prima parte, an voluerit: sequitur, an potuerit. Hic tractatur locus, tempus; ut furtum in loco clauso vel recluso, frequenti vel solo: tempore vel diurno, cum testes plures; vel nocturno, cum major difficultas. Inspiciuntur utique difficultates & occasiones, quæ sunt plurimæ, ideoque exemplis non egent. Hic sequens locus talis est, ut si fieri non potuit, sublata lis sit: si potuit, sequatur quæstio, an fecerit. Sed hæc etiam ad animi conjecturam pertinent: nam & ex his colligitur an speraverit. Ideo spectari debent & instrumenta, ut Clodii ac Milonis comitatus. Quæstio an *fecerit*, incipit a secundo tempore, id est præsenti: ac deinde conjuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus: insequenti, latitatio, metus, similia. His accedunt signa, de quibus tractatum est. Verba etiam & facta, quæque antecesserunt, quæque insecuta sunt. Hæc aut nostra sunt, aut aliena. Sed verba magis nocent, aut minus. Magis nocent & minus prosunt nostra, quam aliena: magis prosunt & minus nocent aliena, quam nostra. Facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena: ut si quid quod pro nobis sit, adversarius fecit. Semper vero magis nocent nostra quam aliena. Est & illa in verbis differentia, quod aut aperta sunt, aut dubia. Seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in utrumque sint necesse est dubia: tamen nostra sæpe magis nocent: ut in illa controversia; Interrogatus filius ubi esset pater, di-

CAP. II. xit; *Ubicunque est, vivit.* at ille in puteo mortuus est inventus. Aliena quæ sunt dubia, nunquam possunt nocere, nisi aut incerto auctore, aut mortuo. Nocte audita est vox; *Cavete tyrannidem:* &, interrogatus, cujus veneno moreretur, respondit; *Non expedit tibi scire.* Nam si est qui possit interrogari, solvet ambiguitatem. Cum autem dicta factaque nostra defendi solo animo possint, aliena varie refutantur. De uno quidem maxime genere conjecturalium controversiarum locuti videmur, & in omnes aliquid ex his cadit. Nam depositi, furti, creditæ pecuniæ, & a facultatibus argumenta veniunt, an fuerit quod deponeretur: & a personis, an illum deposuisse apud hunc, vel huic credidisse credibile sit: an petitorem calumniari, an reum inficiatorem esse, vel furem. Sed etiam in furti reo, sicut in cædis, quæritur de facto, & de auctore. Crediti & depositi duæ sunt quæstiones, sed nonnunquam junctæ, an datum sit, an redditum. Habent aliquid proprii adulterii causæ, quod plerumque duorum discrimen est; & de utriusque vita dicendum: quanquam & id quæritur, an utrumque pariter defendi oporteat. Cujus rei consilium nascetur ex causa. Nam si adjuvabit pars altera, conjungam: si nocebit, separabo. Ne quis autem mihi putet temere excidisse, quod plerumque duorum crimen esse adulterium, non semper, dixerim: potest accusari sola mulier incerti adulterii: Munera domi inventa sunt, pecuniæ ejus auctor non extat; codicilli, dubium ad quem scripti. In falso quoque ratio similis: aut enim plures in culpam vocantur, aut unus. Et scriptor quidem

dem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semper: nam & decipi potuit. Is autem qui hos adhibuisse, & cui id factum dicitur, & scriptorem & signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis proditionis & affectatæ tyrannidis. Verum illa scolarum consuetudo ituris in forum potest nocere, quod omnia quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus. *Adulterium objicis; quis testis? quis index? quod pretium? quis conscius? Venenum: ubi emi? a quo? quando? quanti? per quem dedi?* Pro reo tyrannidis affectatæ: *ubi sunt arma? quos contraxi satellites?* Neque hæc nego esse dicenda, & ipsis utendum pro parte suscepta. Nam & in foro, siquando adversarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro tantum illam facultatem olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices accommodant: nisi quod magis concesseris ea quæ non sint posita, desiderare, quam dicere. De animo quo modo quæratur, satis dictum est, cum ita diviserimus, an voluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua via tractatur an voluerit, eadem quo animo fecerit. Id enim est, an male facere voluerit. Ordo quoque rerum aut affert aut detrahit fidem: multo scilicet magis res, prout congruunt, aut repugnant. Sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quærendum tamen semper, quid cuique connectatur, & quid consentiat. CAP. II.

CAP. III. SEQUITUR conjecturam finitio. Nam qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id fecisse quod objicitur. Itaque plerumque legibus iisdem quibus conjectura, versatur, defensionis tantum genere mutato: ut in furtis, depositis, adulteriis. Nam quemadmodum dicimus; *non feci furtum, non accepi depositum, non commisi adulterium*: ita; *non est hoc furtum, non est hoc depositum, non est hoc adulterium.* Interim a qualitate ad finitionem descenditur, ut in actionibus dementiæ, malæ tractationis, reipublicæ læsæ: in quibus si recte facta esse quæ objiciuntur, dici non potest, illud succurrit; *Non est hoc dementem esse, male tractare, rempublicam lædere.* Finitio igitur est rei propositæ propria & dilucida & breviter comprehensa verbis enunciatio. Constat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differentibus, propriis: ut si finias equum, (noto enim maxime utar exemplo) genus est animal: species, mortale: differentia, irrationale: nam & homo mortale erat: proprium, hinniens. Hæc adhibetur orationi in pluribus caussis. Nam tum est certum de nomine, sed quæritur quæ res ei subjicienda sit: tum res est manifesta, sed de nomine non constat. Quando de nomine constat, de re dubium est; interim conjectura est: ut si quæratur quid sit Deus. Nam qui id neget, Deum esse spiritum omnibus partibus immixtum; non hoc dicat, falsam esse illius divinæ naturæ appellationem; sicut Epicurus, qui humanam ei formam, locumque inter mundos dedit. nomine uterque uno utitur; utrum sit in re, conjectat. Interim qualitas tractatur, ut, quid sit rhetorice; vis persuadendi, an bene

an bene dicendi scientia. Quod genus est in judiciis frequentissimum. Sic enim quæritur, an deprehensus in lupanari cum aliena uxore, adulter sit: quia non de appellatione, sed de vi facti ejus ambigitur, an omnino peccaverit: Nam si peccavit, non potest aliud esse quam adulter. Diversum est genus, cum controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto, nec versatur in judiciis nisi propter verba, quæ litem faciunt: An qui se interficit, homicida sit: an qui tyrannum in mortem compulit, tyrannicida: an carmina magorum, veneficium. Res enim manifesta est, sciturque non idem esse occidere se, quod alium: non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortem: non idem carmina, ac mortiferam potionem: quæritur tamen an eodem nomine appellanda sint. Quanquam autem dissentire vix audeo a Cicerone, qui permultos secutus auctores, dicit finitionem esse de eodem, & de altero: semper enim negando aliquid esse nomen, dicendum quid sit potius: tamen in eandem tres habeo velut species. Nam interim convenit sic quærere, an habendum sit adulterium in lupanari: cum hoc negamus, non necesse est dicere quid id vocetur, quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur an hoc furtum, an sacrilegium: non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia necesse sit dicere quid sit aliud: quo in loco utrumque finiendum est. Interim quæritur in rebus specie diversis, an & hoc eodem modo sit appellandum, cum res utraque habeat suum nomen; ut amatorium, venenum. In omnibus autem hujus generis litibus quæritur, an etiam hoc: quia nomen

CAP. III.

CAP. III. de quo ambigitur, utique in alia re certum est: Sacrilegium est rem sacram de templo surripere: num & privatam? Adulterium, cum aliena uxore domi coire; an & in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum; an etiam in mortem compellere? Ideoque συλλογισμὸς, de quo postea dicam, velut infirmior est finitio, quia in hac quæritur, an idem sit hujus rei nomen, quod alterius: illo, an perinde habenda sit hæc, atque illa. Est & talis finitionum diversitas, ut quidam sentiunt, num idem diversis verbis comprehendatur: ut rhetorice, bene dicendi scientia, & eadem, bene inveniendi, & bene enunciandi, & dicendi secundum virtutem orationis, & dicendi quod sit officii. Atque providendum, ut si sensu non pugnent, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur, non litigatur. Opus est aliquando finitione obscurioribus & ignotioribus verbis, ut quid sit *clarigatio*, *proletarius*: interim notis nomine verbis: ut quid sit *penus*, quid *littus*. Quæ varietas efficit, ut eam quidam conjecturæ, quidam qualitati, quidam legitimis quæstionibus subjecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hæc & ad morem Dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta verborum cavillatrix, quam in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim valeat in sermone tantum, ut constrictum vinculis suis habeat eum qui responsurus est, & vel tacere, vel etiam invitum id quod sit contra, cogat fateri: non eadem est tamen ejus in causis utilitas. Persuadendum enim judici est; qui etiamsi verbis devinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus

tacitus dissentiet. Agenti vero quæ tanta est hujus præcisæ comprehensionis necessitas? An si non dixero; Homo est animal mortale rationale, non potero expositis tot corporis animique proprietatibus latius oratione ducta, vel a diis eum vel a mutis discernere? Quid quod nec uno modo definitur res eadem, sed latiore, varioque tractatu; ut facit Cicero, ut omnes oratores plerumque fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta servitus (est enim certe servitus) ad certa se verba adstringendi. Idque faciendum in libris Ciceronis de oratore vetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum; cum si uno verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur: optimaque est illa media via, qua utitur Cicero pro Cecina, ut res proponatur, verba non periclitentur. *Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quæ ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo major ea quæ periculo mortis injecto, formidine animum perterritum, loco sæpe & certo statu dimovet.* Aut cum finitionem præcedit probatio, ut in Philippicis Cicero Servium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & in clausula demum ita finit; *Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.* Non negaverim tamen hæc quoque, ut expediet causæ, esse facienda: & si quando firma comprehendi poterit, & brevi complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis. Ejus certus ordo est, quid sit, an hoc sit: & in hoc fere labor major est, ut finitionem confirmes, quam ut in rem finitionem applices. In eo, quid sit, duplex opus est. Nam & nostra

CAP. III. nostra confirmanda est, & adversæ partis destruenda finitio. Ideoque in scola, ubi nobis ipsis fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinque esse optimi poterunt. At in foro providendum, num forte supervacua, & nihil ad caussam pertinens, an ambigua, an contraria, an communis sit finitio: quorum nihil accidere nisi agentis culpa potest. Ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid velimus efficere. Sic enim accommodari ad voluntatem verba poterunt. Atque ut a notissimo exemplo, quo fit res lucidior, non recedamus; Qui privatam pecuniam de templo surripuit, sacrilegii reus est. Culpa manifesta. quæstio est, an huic crimini nomen quod est in lege, conveniat. Ergo ambigitur, an hoc sacrilegium sit. Accusator, quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia privatam surripuerit, negat esse sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet; Sacrilegium est surripere aliquod de sacro. Reus ita finiet; Sacrilegium est surripere aliquid sacri. Uterque alterius finitionem impugnat. Ea duobus generibus evertitur, si aut falsa est, aut parum plena. Nam illud tertium nisi stultis non accidit, ut nihil ad quæstionem pertineat. Falsa est, si dicas; Equus est animal rationale: nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris: accusator autem non potest dicere falsam rei. Nam est sacrilegium, surripere aliquid sacri. Dicit parum plenam: adjiciendum enim, aut ex sacro. Maximus autem usus in approbando

bando refellendoque fine propriorum ac differentium, nonnunquam etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam conjectura mentis. Etymologia maxime rara est: *Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? Unde etiam nomen ductum est*, tumultus. Circa propria ac differentia magna subtilitas: ut cum quæritur; an addictus, quem lex servire donec solverit jubet, servus sit: altera pars finit ita; Servus est, qui est jure in servitute. Altera, qui in servitute est eo jure, quo servus; aut ut antiqui dixerunt, qui servitutem servit. Quæ finitio etiamsi distat aliquo, nisi tamen propriis & differentibus adjuvetur, inanis est. Dicet enim adversarius, servire eum servitutem, aut eo jure quo servum. Videamus ergo propria differentiaque liberorum, quæ leviter in transitu attigeram. Servus cum manumittitur, libertinus; addictus, recepta libertate, est ingenuus. Servus invito domino libertatem non consequetur: addictus solvendo, citra voluntatem domini consequetur. Ad servum nulla lex pertinet: addictus legem habet. Propria liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum: habet hæc addictus. Excusso quid sit, prope peracta est quæstio, an hoc sit. Id enim agimus, ut sit causæ nostræ conveniens finitio. Potentissima autem est in ea qualitas; an amor, an insania. Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, ex antecedentibus, consequentibus, adjunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus: de quorum argumentorum natura dictum est. Breviter autem pro Cecina Cicero CAP. III.

CAP. III. initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: *Quid igitur? fugiebant propter metum? Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis?* Sed similitudine quoque usus est; *Quæ vis in bello appellatur, ea in ocio non appellabitur?* Sed etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut si quæratur; an amatorium venenum sit, necne: quia venenum, amatorium non sit. Illud alterum genus quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes putabo) hic quoque fictæ controversiæ utar exemplo: Juvenes qui convivere solebant, constituerunt ut in littore cœnarent. Unius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo quem exstruxerant, inscripserunt. Pater ejus a transmarina peregrinatione cum ad littus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris; Per quem factum est ut quis perierit, causa mortis est. Rei est, qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse esset. Remota finitione, accusatori sat est dicere; *Causa mortis fuistis; per vos enim factum est ut homo periret: quia nisi vos illud fecissetis, viveret.* Contra, non statim, per quem factum est ut quis periret, is damnari debet: ut accusator, testis, judex rei capitalis. Nec undecunque causa fluxit, ibi culpa est: ut si cui quis profectionem suaserit, ut ad amicum accesserit trans mare, & is naufragio perierit: ad cœnam invitarit, & is cruditate illic contracta decesserit. Nec fuit in causa mortis solum adolescentium factum, sed credulitas senis, & in dolore ferundo infirmitas; denique si fortior fuisset aut prudentior, viveret. Nec mala mente fecerunt: & ille potuit vel ex loco tumuli, vel

li, vel ex opere tumultuario. suspicari non esse monumentum. Qui ergo puniri debent? in quibus omnia sunt homicidæ præter manum. Est interim certa finitio, de qua inter utramque partem convenit: ut Cicero dicit; *Majestas est in imperio, atque in omni populi Romani dignitate.* Quæritur tamen, an majestas minuta sit, ut in causa Cornelii quæsitum est. sed hic etiam similis videri potest finitivæ: tamen quia de finitione non ambigitur, judicatio est qualitatis, atque ad eum potius statum reducenda: ad cujus forte quandam venimus mentionem, sed & erat ordine proximus locus. CAP. III.

EST autem qualitas alia de summo genere, atque ea quidem non simplex. Nam & qualis sit cujusque rei natura, & quæ forma, quæritur: An immortalis anima, An humana specie Deus: & de magnitudine ac numero, Quantus sol, An unus mundus. Quæ omnia conjectura quidem colliguntur, quæstionem tamen habent in eo, qualia sint. Hæc & in suasoriis tractari solent, ut si Cæsar deliberet; an Britanniam impugnet: quæ sit Oceani natura: an Britannia insula (nam tum ignorabatur:) quanta in ea terra: quo numero militum aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non facienda: appetenda, vitanda: quæ in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controversiis quoque sunt frequentia: hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demonstrativæ partis omnia sunt in hoc statu: factum esse constat: quale sit factum, quæritur. Lis est omnis aut de præmio, aut CAP. IV.

Cap. IV. de pœna, aut de quantitate. Igitur primum genus causæ, aut simplex, aut comparativum. Illic quid æquum, hic quid æquius, aut quid æquissimum sit, excutitur. Cum de pœna judicium est, a parte ejus qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut, ut quidam putant, deprecatio. Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum quod objicitur, dicimus honestum esse. Abdicatur aliquis, quod invito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit: tuemur quod fecimus. Partem hanc vocant Hermagorei κατ᾽ ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. Latine ad verbum translatam non invenio: absoluta appellatur. Sed enim de re sola quæstio, justa sit ea, necne. justum omne continetur natura, vel constitutione. Natura, quod fit secundum cujusque rei dignitatem. Hæc sunt pietas, fides, continentia, & talia. Adjiciunt & id quod fit par. verum id non temere intuendum est. Nam & vis contra vim, & talio, nihil habent adversum eum, qui prior fecit, injustitiæ: & non, quoniam res pares sunt, etiam id est justum, quod antecessit. Illa utrinque justa, eadem lex, eadem conditio: ac forsitan ne sint quidem paria, quæ ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, judicato, pacto. Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile, assumtis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant κατ᾽ ἄ·τησιν. Latine hoc quoque non ad verbum transtulerunt: Assumtiva enim dicitur causa. In quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur: qualis est defensio Orestis, oratio Milonis. ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra

nostra defensio constat ejus accusatione, qui vindicatur. *Occisus est, sed latro: exsectus, sed raptor.* Est & illa ex caussis facti ducta defensio, priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quæstione defenditur: neque ex contrario facto, sed ex aliqua utilitate aut reip. aut hominum multorum, aut etiam ipsius adversarii, nonnunquam & nostra, si modo id erit quod facere nostra causa fas sit: quod sub extraneo accusatore & legibus agente prodesse nunquam potest; in domesticis disceptationibus potest. Nam & filiis pater in judicio abdicationis, & maritus uxori, si malæ tractationis accusabitur, & patri filius, si dementiæ causa erit, non inverecunde dicet multum sua interfuisse. In quo tamen incommoda vitantis melior quam commoda petentis est causa. Quibus similia etiam in vera rerum quæstione, tractantur. Nam quæ in scolis abdicatorum, hæc in foro exhæredatorum a parentibus, & bona apud consules repetentium ratio est: quæ illic malæ tractationis, hic rei uxoriæ, cum quæritur, utrius culpa divortium factum sit: quæ illic dementiæ, hic petendi curatoris. Subjacet utilitati etiam illa defensio; si pejus aliquid futurum fuit. Nam in comparatione malorum, boni locum obtinet levius; ut si Mancinus fœdus Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντίστασις Græce nominatur: comparativum nostri vocant. Hæc circa defensionem facti: quæ si neque per se ipsam, neque adhibitis auxiliis dabitur, proximum est in alium transferre crimen, si possumus. Ideoque etiam in hos qui jam descripti sunt status,

Cap. IV.

CAP. IV. visa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: ut si Gracchus reus fœderis Numantini, cujus metu leges populares tulisse in tribunatu videtur, missum se ab imperatore suo diceret. Interim derivatur in rem; ut si is qui testamento quid jussus non fecerit, dicat per leges id fieri non potuisse. Hoc μετάστασιν vocant. Exclusis quoque his, excusatio superest. Ea est aut ignorantiæ; ut si quis fugitivo stigmata scripserit, eoque ingenuo judicato, neget se liberum eum scisse. Aut necessitatis; ut cum miles ad commeatus diem non affuit, dicit se fluminibus interclusum aut valetudine. Fortuna quoque sæpe substituitur culpæ: nonnunquam male fecisse nos, sed bono animo dicimus. Utriusque rei multa & manifesta exempla sunt. Idcirco non est eorum necessaria expositio. Si omnia quæ supra scripta sunt, deerunt, videndum an minui culpa possit. Hic est ille qui a quibusdam dicitur fieri status quantitatis. Sed ea, cum sit aut pœnæ, aut honoris; ex qualitate facti constituitur: eoque nobis sub hoc esse statu videtur; sicut ejus quoque quæ ad numerum refertur a Græcis: nam & ποιότητα, & ποσότητα dicunt, nos utrumque eadem appellatione complectimur. Ultima est deprecatio: quod genus causæ plerique negarunt in judicium unquam venire. Quin Cicero quoque pro Quinto Ligario idem testari videtur, cum dicit; *Causas, Cæsar, egi multas, & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo. Ignoscite judices, erravit, lapsus est, non putavit, si unquam posthac*, & cætera. In senatu vero, & apud populum, & apud principem, & ubicunque juris clemen-

clementia est, habet locum deprecatio. In qua plurimum valet, ex ipso qui reus est, hæc tria in vita præcedere; si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri, & in aliquo usu futuri. præterea si vel aliis incommodis, vel præsenti periculo, vel pœnitentia videatur satis pœnarum dedisse. Extra, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen qui cognoscit, plurimum ponendum; si laus eum misericordis potius quam reprehensio dissoluti consecutura est. Verum & in judiciis etiamsi non toto genere causæ, tamen ex parte magna hic locus sæpe tractatur. Nam & divisio frequens est, etiamsi fecisset, ignoscendum fuisse; idque in causis dubiis sæpe prævaluit: & epilogi omnes in eadem fere materia versari solent. Sed nonnunquam etiam reus hic totius summam constituit, si exhæredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, propterea quod is meretricem amaverit. Nam omnis hic quæstio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & centumviri tribuere debeant veniam. Sed etiam in formulis, cum pœnariæ sunt actionis, nos ita causam partimur; an commissa sit pœna, an exigi debeat. Id autem quod illi viderunt, verum est, reum a judicibus hoc defensionis modo liberari non posse. De præmiis autem quæruntur duo; an ullo sit dignus qui petit, an tanto: ex duobus; uter dignior: ex pluribus; quis dignissimus. Quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, sive allegand a, sive comparanda erit: sed personam quoque. nam & multum interest, tyrannum juvenis occiderit, an senex: vir, an fœmina: alienus, an conjunctus. Cap. IV.

Et

Cap. IV. Et locum multipliciter; in civitate tyrannis assueta, an libera semper: in arce, an domi. Et quomodo factum sit; ferro, an veneno. Et quo tempore; bello, an pace: an cum depositurus esset eam potestatem; an cum aliquid novi sceleris ausurus. Habentur in meriti gratia periculum quoque, ac difficultas. Similiter liberalitas a quo profecta sit, refert. Nam in paupere gratior, quam in divite; dante beneficium, quam reddente; patre, quam orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo: id est, num in aliquam spem suam: similiter alia. Et ideo qualitas, maxima oratoris recipit opera: quia in utramque partem plurimum est ingenio loci, nec usquam tantum affectus valent. Etiam conjectura extrinsecus quoque adductas frequenter probationes habet, & argumenta ex materia sumit: & quale quidque videatur, eloquentiæ est opus: hic regnat, hic imperat, hic sola vincit. Huic parti subjungit Virginius causas abdicationis, dementiæ, malæ tractationis, orbarum nuptias indicentium. Nam & judicium fere sic accidit: inventique sunt, qui has materias, officiorum vocarent. Sed alios quoque nonnunquam hæ leges recipiunt status. Nam & conjectura est aliquando in plerisque horum, cum se vel non fecisse, vel bona mente fecisse contendunt. Cujus generis exempla sunt multa. Et quid sit dementia, ac mala tractatio, finitur: Nam juris plerumque quæstiones præcurrere solent, & causæ ex quibus non sit statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, jure nitetur, & quod, & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio non detur, & cui

cui accusare dementiæ non permittatur. Abdicationum formæ sunt duæ: altera criminis perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter: Altera imperfecti, velut pendentis, & adhuc in conditione positi; quales sunt in quibus abdicatur filius, quia non pareat patri. Illa semper asperam abdicantis actionem habet; immutabile est enim quod factum est: hæc ex parte blandam, & suadenti similem. Mavult enim pater corrigere, quam abdicare. At pro filiis in utroque genere summissam, & ad satisfaciendum compositam. A quo dissensuros scio, qui libenter patris figuram lædunt. quod non ausim dicere nunquam esse faciendum: potest enim materia incidere quæ hoc exigat: certe vitandum est, quoties aliter agi potest. Sed de figuris alio loco tractabimus. Non dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malæ tractationis actiones. Nam & ipsæ habent eandem in accusationibus moderationem. Dementiæ quoque judicia, aut propter id quod factum est, aut propter id quod adhuc fieri vel non fieri potest, instituuntur: & actor in eo quod factum est, liberum habet impetum: sic tamen, ut factum accuset, ipsius patris tanquam valetudine lapsi misereatur: in eo vero cujus libera mutatio est, diu roget & suadeat, & novissime dementiam rationi queratur obstare, non mores; quos quanto magis in præteritum laudaverit, tanto facilius probabit morbo esse mutatos. Reus, quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia fere ira & concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non semper defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter utuntur. Est

Cap. IV.

CAP. IV. enim domestica disceptatio, in qua, & semel peccasse, & per errorem, & levius quam objiciatur, absolutioni nonnunquam sufficit. Sed alia quoque multa controversiarum genera in qualitatem cadunt. Injuriarum: quanquam enim reus aliquando fecisse negat, plerumque tamen hæc actio facto atque animo continetur. De accusatore constituendo; quæ judicia divinationes vocantur: in quo genere Cicero quidem, qui mandantibus sociis Verrem accusabat, hac usus est divisione: spectandum a quo maxime agi velint hi quorum de ultione quæritur; a quo minime velit is qui accusatur. Frequentissimæ tamen hæ sunt quæstiones: Uter majores causas habeat; uter plus industriæ aut virium sit allaturus ad accusandum; uter id meliore fide facturus. Tutelæ præterea: in quo judicio solet quæri, an alia de re quam de calculis, cognosci oporteat: an fides præstari debeat tantum, non etiam consilium & eventus. Cui simile est malæ gestæ procurationis, quæ in foro negotiorum gestorum etiam, & mandati actio est. Præter hæc finguntur in scolis & scripti malefici: in quibus aut hoc quæritur; an scriptum sit: aut hoc; an maleficium sit: raro utrumque. Malæ gestæ legationis apud Græcos & veris causis frequens: ubi juris loco quæri solet; an omnino aliter agere quam mandatum sit, liceat; & quousque sit legatus: quoniam aliæ in renunciando sunt; ut in hoc qui testimonium in Verrem dixerat post perlatam legationem. Plurimum tamen est in eo, quale sit factum, reipublicæ læsæ. Hinc moventur quidem mille juris cavillationes: Quid sit rempublicam lædere: & læseritne, an profuerit: & ab ipso, an

an propter ipsum læsa sit. In facto tamen plurimum est. Ingrati quoque. In quo genere quæritur; an is cum quo agitur, acceperit beneficium: quod raro negandum est; ingratus est enim qui negat: an quantum acceperit, reddiderit: an protinus qui non reddidit, ingratus sit: an potuerit reddere: an id quod exigebatur, debuerit: quo animo sit. Simpliciores illæ, injusti repudii: sub qua lege controversiæ illud proprium habent, quod a parte accusantis defensio est, & defendentis accusatio. Præterea cum quis rationem mortis in senatu reddit: ubi una quæstio est juris; an is demum prohibendus sit, qui mori vult, ut se legum actionibus subtrahat. Cætera qualitatis. Finguntur & testamenta, in quibus de sola quæratur voluntate: ut in controversia quam supra exposui, in qua de parte patrimonii quarta, quam pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbæ nuptias indicant pares gradu, & si inter propinquos de idoneo quæratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in animo est, (fingi enim adhuc possunt) nec communes sunt earum quæstiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Flavium, cujus apud me merito summa est auctoritas, cum artem scolæ tantum componeret, tam anguste materiam qualitatis terminasse. Quantitas quoque (ut dixi) plerumque, etiamsi non semper, plerumque tamen eidem subjacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquando constat æstimatione facti, quanta sit culpa, quantumve beneficium: aliquando jure, cum id in controversiam venit, qua quis CAP. IV.

 lege

CAP. IV. lege puniendus, vel honorandus sit: Stuprator an decem millia dare debeat, quæ pœna huic crimini constituta est: an quia stupratus se suspendit, capite puniri, tanquam causa mortis. Quo in genere falluntur qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur. Nam in decem millibus nulla controversia est, quæ non petuntur. Judicium redditur, an reus causa sit mortis. In conjecturam quoque eadem species cadit: quum perpetuo, an quinquennali sit exilio multandus, in controversiam venerit; num prudens cædem commiserit, quæritur. Illa quoque quæ ex numero ducitur, pendet ex jure: an Thrasibulo triginta præmia debeantur: & cum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplum quisque, an duplum debeat. Sed hic quoque factum æstimatur, & tamen jus ipsum pendet ex qualitate.

CAP. V. QUI neque fecisse se negabit, neque aliud esse quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est in suo jure consistat: in quo plerumque actionis est quæstio; quæ non semper eadem est, ut quidam putaverunt. Nam & judicium antecedit, qualia sunt præturæ curiosa consilia, cum de jure accusatoris ambigitur: & in ipsis frequentissime judiciis versatur. Est enim duplex ejus disceptationis conditio, quod aut intentio, aut præscriptio habet controversiam. Ac fuerunt qui præscriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, quibus cæteræ leges, quæstionibus contineretur. Cum ex præscriptione lis pendet, de ipsa re quæri non est necesse. Ignominioso patri filius præscribit: de

eo so-

eo solo judicatio est; An liceat. Quoties tamen poterimus, efficiendum est ut de re quoque bene sentiat. Sic enim juri nostro libentius indulgebit: ut in sponsionibus quæ ex interdictis fiunt, etiamsi non proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis; tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de intentione. *Vir fortis optet quod volet.* nego illi dandum quicquid optaverit. non habeo præscriptionem, sed tamen voluntate contra verba, præscriptionis modo utor. In utroque autem genere, status idem fit. Porro lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut jubet, aut vetat, aut permittit. Litem habet, aut propter se ipsam, aut propter alteram. Quæstio est aut in scripto, aut in voluntate. In scripto, aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi volo de testamentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto: idem de voce. Et quoniam quatuor hujus generis quæstiones vel status facimus, singulos percurram. CAP. V.

CAP. VI.

SCRIPTI & voluntatis frequentissima inter consultos quæstio est, & pars magna controversiæ juris hinc pendet: quo minus id in scolis accidere mirum est, ubi etiam ex industria fingitur. Ejus genus unum est, in quo & de scripto & de voluntate quæritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, & in ea aut uterque suam interpretationem confirmat, aut adversarii subvertit: ut hic, *Fur quadruplum solvat.* duo surripuerunt pariter decem millia; petuntur ab utroque quadragena: illi

CAP. VI. postulant ut vicena conferant. Nam & actor dicit hoc esse quadruplum quod petat, & rei hoc quod offerant: voluntas quoque utrinque defenditur. Aut cum de altero intellectu certum est, de altero dubium. *Ex meretrice natus, ne concionetur.* Quæ filium habebat, prostare cœpit: Prohibetur adolescens concione. Nam de ejus filio, quæ ante partum meretrix fuit, certum est: an eadem hujus causa sit, dubium est, quia ex hac natus, & hæc meretrix est. Solet & illud quæri; quo referatur quod scriptum est; *Bis de eadem re ne sit actio*: id est, hoc bis, ad actorem, an ad actionem. Hæc ex jure obscuro. Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum viderunt, hunc statum plani & voluntatis appellaverunt. In hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Unum est, in quo id servari semper non posse ex ipso patet. *Liberi parentes alant, aut vinciantur.* Non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia transitus, & divisio; num quisquis non aluerit; num hic; propter hoc. Proponunt quidam tale genus controversiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum de quo lis est, quærendum sit. *Peregrinus si murum ascenderit, capite puniatur.* Cum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit. petitur ad supplicium. Non erunt hic separatæ quæstiones, an quisquis, an hic: quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum vehementius eo quod in lite est: sed hoc tantum, an ne servandæ quidem civitatis causa. Ergo & æquitate & voluntate pugnandum. Fieri tamen potest, ut ex aliis legibus

legibus exempla ducamus, per quæ appareat semper stari scripto non posse; ut Cicero pro Cecina fecit. Tertium, cum in ipsis verbis legis reperimus aliquid per quod probemus aliud legumlatorem voluisse: ut in hac controversia; *Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur.* Cum annulo ferreo inventum magistratus alligavit. Hic quia est verbum in lege, *deprehensus*, satis etiam significatum videtur, non contineri lege nisi noxium ferrum. Sed ut qui voluntate nitetur, scriptum quoties poterit infirmare debebit; ita qui scriptum tuebitur, adjuvare se etiam voluntate tentabit. In testamentis & illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit; ut in judicio Curiano, in quo nota L. Crassi & Scævolæ fuit contentio. Substitutus hæres erat, si posthumus ante tutelæ suæ annos decessisset: Non est natus: Propinqui bona sibi vendicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non nato filio hæres esset, qui mortuo? sed non scripserat. Sic quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum quod appareret scriptorem noluisse: Qui sestertium nummum quinque millia legaverat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertiis nummis, argenti pondo posuit, quinque millia remanserunt. Apparuit tamen quinque pondo dari voluisse; quia ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quæstiones; Scripto, an voluntate standum sit; quæ fuerit scribentis voluntas: tractatus omnes qualitatis aut conjecturæ: de quibus satis dictum arbitror.

Cap. VI.

PRO-

CAP. VII. PROXIMUM est de legibus contrariis dicere, quia inter omnes artium scriptores constitit, in antinomia duos esse scripti & voluntatis status: neque immerito: quia cum lex legi obstet, & utrinque contra scriptum dicitur, & quæstio est de voluntate: in utraque id ambigitur, an utique ita lege sit utendum. Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam jure ipso; quia si diversum jus esset, alterum altero abrogaretur: sed eas casu collidi, & eventu. Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio tyrannicidæ & viri fortis comparentur, utrique data quod velit petendi potestate: hic meritorum, temporis, præmii collatio est. Aut secum ipsæ, ut duorum fortium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum: in quibus non potest esse alia quæstio quam temporis, utra prior sit; aut qualitatis, utra justior sit petitio. Diversæ quoque leges confligunt, aut similes. Diversæ, quibus etiam citra adversam legem contradici possit: ut in hac controversia; *Magistratus ab arce ne discedat: Vir fortis optato quæ volet*: vel alia nulla obstante quæri potest; an quicquid optarit, accipere debeat: & a magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur; Si incendium in arce fuerit; si in hostes decurrendum. Similes, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. *Tyrannicidæ imago in gymnasio ponatur*: contra; *mulieris imago in gymnasio ne ponatur*. Mulier tyrannum occidit. Nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest, neque tyrannicidæ ullo alio casu summoveri. Impares sunt, cum alteri multa, quæ opponi possunt, alteri nihil sit nisi quod in lite est: ut cum

ut cum vir fortis impunitatem desertoris petit. Nam contra legem viri fortis (ut supra ostendi) multa dicuntur: adversus desertores scripta, non potest nisi optione subverti. Item aut concessum est ex utraque parte jus, aut dubium: Si concessum est, hæc fere quæruntur; Utra lex potentior: ad deos pertineat, an ad homines: rempublicam, an privatos: de honore, an de pœna: de magnis rebus, an de parvis: permittat, an vetet, an imperet. Solet tractari & utra sit antiquior: & velut potentissimum, utra minus perdat: ut in desertore, & viro forti; quod illo non occiso lex tota tollatur: occiso, sit reliqua viro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, utrum fieri sit melius, atque æquius: de quo nihil præcipi nisi proposita materia potest. Si dubium; aut alteri, aut invicem utrique de jure fit controversia: ut in re tali; *Patri in filium, patrono in libertum manus injectio sit: liberti hæredem sequantur.* Liberti filium quidam fecit hæredem, invicem petitur manus injectio: & patronus negat jus patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit. Duplices leges sicut duæ colliduntur: ut; *Nothus ante legitimum natus, legitimus sit; post legitimum, tantum civis.* Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum: quæ si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit ejus status nomen. CAP. VII.

SYLLOGISMUS habet aliquid simile scripto & voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur: sed hoc interest, quod illic contra scriptum dicitur, hic super scriptum: illic qui verba de- CAP. VIII.

 fendit,

Cap. VIII. fendit, hoc agit, ut fiat utique quod ſcriptum eſt: hic ne aliud quam ſcriptum eſt. Ejus nonulla etiam cum finitione connexio. Nam ſæpe ſi finitio infirma eſt, in ſyllogiſmum delabitur. Sit enim lex: *Venefica capite puniatur*. Spe perſeverandi amatorium dedit; repudiavit: per propinquos rogata ut rediret, non eſt reverſa; ſuſpendit ſe maritus: Mulier veneficii rea eſt. Fortiſſima eſt actio dicentis amatorium venenum eſſe. id erit finitio: quæ ſi parum valebit, fiet ſyllogiſmus: ad quem velut remiſſa priore contentione veniemus; An perinde puniri debeat, ac ſi virum veneno necaſſet. Ergo hic ſtatus ducit ex eo quod ſcriptum eſt, id quod incertum eſt; idque quoniam ratione colligitur, ratiocinativus dicitur. In has autem fere ſpecies venit; An quod ſemel jus eſt, idem & ſæpius. Inceſti damnata, & præcipitata de ſaxo, vixit; repetitur. An quod in uno, in pluribus: Qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo præmia petit. An quod ante, & poſtea: Raptor profugit, rapta nupſit; reverſo illo, petit optionem. An quod in toto, idem in parte: Aratrum accipere pignore non licet; vomerem accepit. An quod in parte, idem in toto: Lanas vehere Tarento non licet, oves vexit. In his ſyllogiſmis ſcripto alter nititur, alter non ſatis cautum eſſe dicit. Poſtulo ut præcipitetur inceſta; lex eſt: & rapta optionem petit; & in ove lanæ ſunt: ſimiliter alia. Sed quia reſponderi poteſt; Non eſt ſcriptum ut ſæpius præcipitetur damnata; aut quandocunque rapta optet; aut tyrannicida duo præmia accipiat; nihil de vomere

niere cautum, nihil de ovibus: ex eo quod manifestum, colligitur quod dubium est. Majoris pugnæ est, ex scripto ducere quod scriptum non est: Qui patrem occiderit, culleo insuatur: matrem occidit, Ex domo in jus educere ne liceat: tabernaculo eduxit. In hoc genere hæc quæruntur. An quoties propria lex non est, simili sit utendum: an id de quo agitur, ei de quo scriptum est, simile sit. Simile autem & majus est, & par, & minus. In illo priore; an satis lege cautum sit, an & si parum cautum est, hac sit utendum. In utroque de voluntate legumlatoris. sed de æquo tractatus potentissimi. CAP. VIII.

AMPHIBOLIÆ species sunt innumerabiles; adeo ut philosophorum quibusdam nullum videatur verbum, quod non plura significet: genera admodum pauca. Aut enim vocibus accidit singulis, aut conjunctis. Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est: ὁμωνυμία dicitur, ut *Gallus*. Utrum enim avem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est. & *Ajax*, Telamonis an Oilei filius. Verba quoque quædam diversos intellectus habent, ut *cerno*: quæ ambiguitas plurimis modis accidit: unde fere lites; præcipue ex testamentis, cum de libertate, aut etiam hæreditate contendunt ii quibus idem nomen est: aut quid sit legatum, quæritur. Alterum est, in quo alia integro verbo significatio est, alia divisio: ut; *in genua*, & *arma mentum*, & *cor vinum*: ineptæ sane cavillationes, ex quo tamen Græci controversias ducunt: inde αὐλητρὶς illa vulgata CAP. IX.

CAP. IX. gata, cum quæritur; utrum aula quæ ter ceciderit, an tibicina si ceciderit, debeat publicari. Tertia est ex compositis: ut si quis corpus suum in occulto loco poni jubeat, circaque monumentum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum; ut solent, leget; *Sit situs ossario cultus.* Sic apud Græcos contendit λέων & παντάλέων, cum scriptura dubia est, bona *omnia* λέοντι, an παντάλέοντι relicta sint. In conjunctis plus ambiguitatis est. Fit autem per casus: ut;

Aio te, Æacida, Romanos vincere posse.

Per collocationem, ubi dubium est quid quo referri oporteat: ac frequentissime cum id quod medium est, utrinque possit trahi, ut de Troilo Virgilius;

Lora tenens tamen—

Hic utrum quod teneat tamen lora, an quamvis teneat, tamen trahatur, quæri potest. Unde controversia illa: Testamento quidam jussit poni statuam auream hastam tenentem. Quæritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiæ. Fit per flexum idem magis;

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

Sæpe utri duorum antecedentium sermo subjunctus sit, in dubio est: unde est controversia; *Hæres meus uxori meæ dare damnas esto argenti, quod voluerit, pondo centum.* Uter eligat quæritur. Verum id quod ex his

ex his primum est, mutatione casuum: sequens, divisione verborum, aut translatione emendatur: tertium, adjectione. Accusativi geminatione facta amphibolia, solvitur ablativo: ut illud; *Lachetem audivi percussisse Demeam*, fiat; *a Lachete percussum Demeam*. Sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia, CAP. IX.

—*Cælo decurrit aperto*.

Utrum per apertum cœlum, an cum esset apertum. Divisio respiratione & mora constat. *Statuam*, deinde *auream hastam*: vel *statuam auream*, deinde *hastam*. Adjectio talis est; Argentum quod elegerit ipse, ut hæres intelligatur: vel ipsa, ut uxor. Adjectione facta amphibolia, qualis sit; Nos flentes illos deprehendimus, detractione solvetur. Pluribus verbis emendandum, ubi est id, quod quo referatur, est dubium, & ipsum est ambiguum: *Hæres meus dare illi damnas esto omnia sua*. In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannii soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat; præsertim cum ille Q. Scævolam sibi minorem natu generum prætulisset. Nam *sibi*, & ad socerum referri, & ad Fannium potest. Productio quoque in scripto & correptio in dubio relicta, causa est ambiguitatis: ut in hoc, *Cato*: aliud enim ostendit brevis secunda syllaba casu nominativo, aliud eadem syllaba producta casu dativo aut ablativo. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quomodo facta sit amphibolia, aut quo resolvatur. Duas enim res significari manifestum est: & quod

CAP. IX. ad scriptum vocemve pertinet, in utramque par est partem. Ideoque frustra præcipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur vertere. Nam si id fieri potest, amphibolia non est. Amphiboliæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is qui sic scripsit ac sic dixit, sic voluerit. Quarum in utramque partem satis ex his quæ de conjectura & qualitate diximus, præceptum est.

CAP. X. EST autem quædam inter hos status cognatio. Nam & in finitione, quæ sit voluntas nominis, quæritur: & in syllogismo, qui secundus a finitione status est, spectatur quid voluerit scriptor: & ex contrariis legibus duos esse scripti & voluntatis status apparet. Rursus & finitio quodammodo est amphibolia, cum in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptum & voluntas habet in verbis vocis quæstionem: quod idem in antinomia petitur. Ideoque omnia hæc quidam scriptum & voluntatem esse dixerunt: alii in scripto & voluntate amphiboliam esse quæ facit quæstionem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum jus, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionem habet generalem, & quæ esse etiam citra complexum causæ possit: Scriptum & voluntas de eo disputat verbo, quod est in lege; Syllogismus de eo quod non est. Amphiboliæ lis in diversum trahit: Legum contrariarum ex diverso pugna est. Neque immerito: & recepta est a doctissimis hæc differentia, & apud plurimos ac prudentissimos durat.

rat. Et de hoc quidem genere disceptationis, etiamsi non omnia tradi, tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ nisi proposita de qua dicendum est, materia, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam & in procemio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. Nisi forte satis erit dividendi peritus, qui controversiam in hæc diduxerit; An omne præmium viro forti dandum sit, an ex privato, an nuptiæ, an ea quæ nupta sit, an hæc: deinde cum fuerit de prima quæstione dicendum, passim & ut quicque in mentem veniet, miscuerit: non primum in ea scierit esse tractandum; verbis legis standum sit, an voluntate: hujus ipsius particulæ aliquod initium fecerit: deinde proxima subnectens, struxerit orationem; ut pars hominis est manus, ejus digiti, illorum quoque articuli. Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa, definitaque materia. Sed quid una faciat, aut altera? quinimo centum ac mille in re infinita, atque materia? Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerum, & quæ copulatio; ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? sed percepta semel imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis non faber vasculum aliquod quale nunquam viderat, facit? Quædam vero non docentium sunt, sed discentium. Nam

CAP. X.

CAP. X. Nam & medicus quid in quoque valetudinis genere faciendum sit; quid quibus signis providendum, docebit: Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus a nobis, & cum causis deliberemus; cogitemusque homines ante invenisse artem, quam docuisse. Illa enim potentissima est, quæque vere dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi velut in re præsenti non potest: ubi assumendum procemium, ubi omittendum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico a mediis, vel ultimis: ubi omnino non exponendum: quando a nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus: quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus: quando in causa proponendæ proœmiis quæstiones, qua præparatione præmuniendæ: quid judicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus: singulis, an universis opponenda refutatio: reservandi perorationi, an per totam actionem diffundendi affectus: de jure prius, an de æquitate dicendum: an anteacta crimina, an de quibus judicium est, prius objicere vel diluere conveniat. Si multiplices causæ erunt; quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve cujusque generis in actione recitandæ, quæ reservandæ. Hæc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus præliorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera; mari denique ac terra dividentis. Sed hæc in oratione præstat omnia, cui

affue-

assuerint natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum: est facienda sua cuique vis, usus, sua ratio: non respiciendum ad hæc, sed in promtu habenda: nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est: verum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio; nostrum est uti eis scire. Reliqua partium est demum dispositio: & in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius: qui non modo ut sint ordine collocati, elaborandum est, sed ut inter se juncti, atque ita cohærentes, ne commissura pelluceat: corpus sit, non membra. Quod ita continget, si & quid in quoque conveniat viderimus, & ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ invicem complectantur. Ita res diversæ distantibus ex locis quasi invicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac seqeuntibus se, copulaque tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & a dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit. Cap. X.

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER VIII.

HIS fere quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi, continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent: aut eo tempore quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur: aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille

ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remota refutandi cætera mora. Sequuntur enim discipuli quo rexeris: mox cum robore discendi crescit etiam eruditio. Iidem primo solum iter credant esse in quod inducentur, post illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare quid doceas, quam cum judicaris, docere: præcipueque in duabus his partibus perquam sunt pauca, circa quæ, si is qui instituitur, non repugnaverit, pronum ad cætera habiturus est cursum. Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & virtutem esse: materiam ejus, res omnes de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus fere generibus, demonstrativo, deliberativo, judicialique reperiri. Orationem porro omnem constare rebus & verbis. In rebus intuendam inventionem, in verbis elocutionem, in utrisque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret. Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum, expositio & argumentatio; ad movendum, affectus pertinerent: quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas, alias finitas; quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni

porro materia tria esse quærenda; an sit, quid sit, quale sit. His adjiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso de quo diceremus; quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliumque constare. Suasoriis accedere tertiam partem ex conjectura; possetne fieri, & an esset futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus spectandum; quis, apud quem, quid diceret. Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere: & in quibusdam intentionem; modo depulsionem: porro depulsionem omnem inficiatione duplici; factumne, & an hoc factum esset: præterea defensione ac translatione constare. Quæstionem, aut ex facto, aut ex scripto esse. Ex facto; de rerum fide, proprietate, qualitate. Ex scripto; de verborum vi, aut voluntate: in quibus vis tum causarum, tum actionum inspici soleat: quæque aut scripti & voluntatis, aut ratiocinativæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum specie continetur. In omni porro causa judiciali quinque esse partes: quarum exordio conciliari audientem, narratione causam proponi, confirmatione roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut memoriam refici, aut animos moveri. His argumentandi & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit ratio divisionis. Credere modo qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura; ut hæc de quibus dixi, non tam inventa a præceptoribus, quam cum fierent, observata esse videantur.

deantur. Plus exigunt laboris & curæ quæ sequuntur. Hinc enim jam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam & M. Antonius, cujus supra habuimus mentionem, ait *a se disertos visos esse multos, eloquentem autem neminem.* Disertis satis putat dicere quæ oporteat: ornate autem dicere, proprium esse eloquentissimi. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso; certum est & in his & in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et Marcus Tullius inventionem quidem ac dispositionem, prudentis hominis putat; eloquentiam, oratoris. Ideoque præcipue circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur nomine, palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre; sine quo supervacua sunt priora, & similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti. Hoc itaque maxime docetur: hoc nullus nisi arte assequi potest: huc studium adhibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio: hic omnis ætas consumitur: hoc maxime orator oratore præstantior: hoc genenera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Asiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt: neque quos aridos vocamus, stulti, aut in causis cæci fuerunt: sed his judicium in eloquendo ac modus; illis vires defuerunt: ut appareat in hoc & vitium & virtutem esse dicendi. Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, &

velut

velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis qui omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt : idque faciunt gratia decoris ; quod est in dicendo mea quidem opinione pulcherrimum, sed cum sequitur, non cum affectatur. Corpora sana, & integri sanguinis, & exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires : namque & colorata, & adstricta, & lacertis expressa sunt, sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, fœdissima sunt ipso formæ labore. Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut Græco versu testatum est, auctoritatem : at muliebris & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida & versicolor quorundam elocutio, res ipsas effœminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse solicitudinem. Nam plerumque optima rebus cohærent, & cernuntur suo lumine : at nos quærimus illa tanquam lateant semper, seque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, & inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quæ si toto corpore valet, ungues polire & capillum componere, non existimabit ad curam suam pertinere. Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima minime accersita, & simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt,

tunt, propter id quod sensus obumbrant, & velut læto gramine sata strangulant. Nam & quod recte dici potest, circuimus amore verborum; & quod satis dictum est, repetimus; & quod uno verbo patet, pluribus oneramus; & pleraque significare melius putamus, quam dicere. Quid? quod nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod & alius dixisset. A corruptissimo quoque poëtarum figuras seu translationes mutuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio. Atqui satis aperte Cicero præceperat, in dicendo vitium vel maximum esse, a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorrere. Sed ille durus, atque ineruditus: nos melius, quibus sordent omnia quæ natura dictavit: quia non ornamenta quærimus, sed lenocinia. quasi vero sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus: quæ ut propria sint & dilucida & ornata, & apte collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. Atque plerosque videas hærentes circa singula, & dum inveniunt, & dum inventa ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiamsi idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrænat, & calorem cogitationis extinguit mora & diffidentia. Miser enim, & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa & idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi: deinde hæc omnia exercita-

xercitatione plurima roborarit, ut semper in promtu sint, & ante oculos. Namque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio praecedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Namque ista quaerendi, judicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non cum dicimus. Alioqui sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quaerunt: ita in oratione, qui non satis laborarunt, si praeparata vis dicendi non fuerit, erunt inofficiosi, non ut ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhaerere videantur, atque ut umbra corpus sequi. Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significantia, ornata, cum apte sunt collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis pene syllabis commorandi; qui etiam cum optima sunt reperta, quaerunt aliud, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quam maxima, dum sciamus tamen nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia reperta sint: quorum ea sunt maxime probabilia, quae sensum animi nostri optime promunt, atque in animis judicum quod volumus efficiunt. Ea debent praestare sine dubio & admirabilem & jucundam orationem. Verum admirabilem non sic quomodo prodigia miramur, & jucundam orationem non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

IGITUR

IGITUR quam Græci φράσιν vocant, latine dicimus elocutionem. Eam spectamus in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus, accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea quæ de ratione latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo cum de grammatice loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum ne vitiosa essent, præcepimus: hic non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina, & externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris, quam latine: quomodo & illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in Tito Livio miræ facundiæ viro putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. Quare, si fieri potest, & verba omnia, & vox, hujus alumnum Urbis redoleant; ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata. CAP. I.

PERSPICUITAS in verbis præcipuam habet proprietatem: sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est, sua cujusque rei appellatio. qua non semper utimur. Nam & obscœna vitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia quæ sunt in usu, etiamsi CAP. II.

CAP. II. causæ necessitas postulet, reformidant: ut ille qui in actione, *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset. Nec video quare clarus orator *duratos muria pisces* nitidius esse crediderit, quam ipsum id quod vitabat. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est: atqui ei contrarium est vitium: id apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos vocatur, quale est,

----- *Tantum sperare dolorem:*

Aut quod in oratione Dolabellæ emendatum a Cicerone annotavi; *Mortem ferre.* aut qualia nunc laudantur a quibusdam: quorum est; *De cruce verba ceciderunt.* Non tamen quicquid non erit proprium. protinus & improprii vitio laborabit: quia primum omnium multa sunt & græce & latine non denominata. Nam & qui jaculum emittit, *jaculari* dicitur: qui pilam aut sudem, appellatione privatim sibi assignata caret: & ut *lapidare* quid sit manifestum est, ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde abusio, quæ κατάχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ sunt ejusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt: ut *vertex* est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur: inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis:

& ex

& ex hoc, quod est in montibus eminentissimum. Cap. II. Recte, inquam, dixeris hæc omnia *vertices*; proprie tamen, unde initium est. Sic *solea* & *turdi* pisces, & cætera. Tertius est huic diversus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre proprie *Nænia*, & tabernaculum ducis, *Augustale*. Item quod commune est & aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur; ut *urbem*, Romam accipimus: & *venales*, novitios: & *Corinthia*, æra: cum sint urbes aliæ quoque, & venalia multa, & tam aurum & argentum, quam æs Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur. At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum; id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit *C. Cæsarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse*: ut Virgilius *deductum carmen*, & Horatius *acrem tibiam*, *Hannibalemque dirum*. In quo modo illud quoque est a quibusdam traditum proprii genus, ex appositis: quæ epitheta dicuntur, ut; *Dulce mustum*: &, *Cum dentibus albis*. De quo genere alio loco dicendum est. Etiam quæ bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quæ sunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt: ut Fabius inter plures imperatorias virtutes, *Cunctator* est appellatus. Possunt videri verba quæ plus significant quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intellectum enim adjuvant. Ego autem libentius emphasin retulerim ad ornatum orationis: quia non ut intelligatur efficit, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam verbis ab usu

CAP. II. remotis: ut si commentarios quis pontificum, & vetustissima fœdera, & exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex his, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria: ut *Atabulus* ventus, & navis *Saccaria*, & *Inmalaco*, sane. Quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt: sicut in his quæ Homonyma dicuntur: ut; *Taurus* animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in contextu & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec trajectione tam tardus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mixtura verborum, qualis in illo versu:

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus, aras.

Etiam interjectione, qua & oratores & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inferant sensum, impediri solet intellectus; nisi quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco quo pullum equinum describit, cum dixisset;

Nec vanos horret strepitus----

compluribus insertis, alia figura quinto demum versu redit;

----*Tum siqua sonum procul arma dedere,*
Stare loco nescit.

Vitan-

Vitanda imprimis ambiguitas, non hæc solum, de cujus genere supra dictum est, quæ incertum intellectum facit; ut *Chremetem audivi percussisse Demeam*: sed illa quoque, quæ etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit: ut si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem*. Nam etiamsi librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceratque ambiguum, quantum in ipso fuit. Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate quæ dicere volunt: ipsam deinde illam seriem cum alia simili jungentes, miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam a quibusdam laboratur: neque id novum vitium est, cum jam apud Titum Livium inveniam, fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens; *σκότισον*. Unde illa scilicet egregia laudatio; *Tanto melior: ne ego quidem intellexi.* Alii brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba, & velut satis sit scire ipsos quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio intelligit. Quidam emutatis in perversum dictis, de figuris idem vitium consequuntur. Pessima vero sunt *ἀδιανόητα*, hoc est, quæ verbis aperta occulto sensu sunt: ut; *Conductus est cæcus secus viam stare*: & qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scolis, *supra se cubasse*. Ingeniosa hæc & fortia, ut ex ancipiti diserta credantur, perficiunt. At pervasit quidem

CAP. II.

CAP. II. dem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent non quasi audiverint, sed quasi invenerint. Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque pauciora quam oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus; erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta: quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen: sed multis eum frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara fuerint quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe quæ non satis percepisse eos qui cognoscunt, putamus: *Quæ causa utique nostra culpa dicta obscurius est: quæ causa ad planiora & communia magis verba descendimus.* Cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

VENIO

VENIO nunc ad ornatum: in quo ſine dubio plus quam in cæteris dicendi partibus ſibi orator indulget. Nam emendate quidem ac dilucide dicentium, tenue præmium eſt; magiſque vitiis carere, quam ut aliquam magnam virtutem adeptus eſſe videaris. Inventio cum imperitis ſæpe communis: diſpoſitio modicæ doctrinæ credi poteſt: & quæ ſunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes ſint: denique omnia hæc ad utilitatem cauſarum ſolam referenda ſunt. Cultu vero atque ornatu ſe quoque commendat ipſe qui dicit, & in cæteris judicium doctorum, in hoc vero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, ſed etiam fulgentibus armis præliatus in cauſa eſt Cicero Cornelii: cum aſſecutus eſſet dicendo, ut populus Romanus admirationem ſuam non acclamatione tantum, ſed etiam plauſu confiteretur. Sublimitas profecto, & magnificentia, & nitor, & auctoritas expreſſit illum fragorem. Nec tam inſolita laus eſſet proſecuta dicentem, ſi uſitata & cæteris ſimilis fuiſſet oratio. Atque ego illos credo qui aderant, nec ſenſiſſe quid facerent, nec ſponte judicioque plauſiſſe; ſed velut mente captos, & quo eſſent in loco ignaros, erupiſſe in hunc voluntatis affectum. Sed ne cauſæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt; plerumque ipſa delectatione capiuntur: nonnunquam admiratione auferuntur. Nam & ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipſa non tam nos confunderent, ſi vis eorum tantum, non etiam ipſe fulgor timeretur. Recteque Cicero his ipſis ad Brutum verbis quadam epiſto-

CAP. III.

CAP. III. epistola scribit; *Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, & fortis, & sanctus sit: nec effœminatam lævitatem, & fuco ementitum colorem amet; sanguine & viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut cum in hac maxime parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia & violas, & amœnos fontes surgentes; quam ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt? Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quam maritam ulmum & uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites: licet quid essent, si aliud nihil haberent? Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ, ferro coërcebo: in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus adstricta sunt ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam vera species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est. Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere decet

decet variatus. Atque ut a prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, & deliberativis, & judicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem: ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit: ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiæ, intuendum, & pene pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur. At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Præterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse solicitus. Neque hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior & severior, & minus confessus, præcipue ad materiam accommodatus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus; & in judiciis publicæ capitalesque causæ poscunt accuratius dicendi genus: At privatum consilium, causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus sermo, & dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii redhibitione sudare? Sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas aut in singulis verbis est, aut in pluribus positus; quid separata, quid conjuncta exigant, consideremus. Quanquam rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum translatis verbis magis egere: sciamus inor- CAP. III.

CAP. III. natum esse, quod sit improprium. Sed cum idem frequentissime plura significent, quod συνωνυμία vocatur, jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut syllabæ e literis melius sonantibus clariores sunt, ita verba e syllabis magis vocalia: & quo plus quæque spiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii junctum melius sonet. Diversus tamen est usus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis conveniunt. In universum quidem, optima simplicium creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa atque sublimia plerumque materiæ modo cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi; & quæ humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilius verbum, & velut macula: ita a sermone tenui sublime nitidumque discordat, fitque corruptum, quia in plano tumet. Quædam non tam ratione quam sensu judicantur: ut illud;

Cæsa jungebant fœdera porca —

fecit elegans, fictio nominis: quod si fuisset *porco*, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, & merito, nuper poetam qui dixerat;

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud;

Sæpe exiguus mus.

Nam

Nam epitheton *exiguus*, aptatum proprium effecit ne plus exspectaremus, & casus singularis magis decuit, & clausula ipsa unius syllabae non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius; Cap. III.

--- Nascetur ridiculus mus.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas affert. An cum dicit in Pisonem Cicero; *Cum tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemtum hominis quem destructum volebat, auxisse? Et alibi; *Caput opponis, cum eo coniscans*. Unde interim grati idiotis joci: qualis est ille apud M. Tullium; *Pusio qui cum majore sorore cubitabat*. Et; *Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixit*. Et pro Milone illud; *Heus ubi Ruscio?* & pro Vareno; *Erutius Antoniaster*. Id tamen in declamationibus est notabilius, laudarique me puero solebat; *Da patri panem*. & in eodem; *Etiam canem pascis*. Res quidem praecipue in scolis anceps, sed frequenter caussa risus; nunc utique, cum haec exercitatio procul a veritate sejuncta, laboret incredibili verborum fastidio, ac sibi magnam partem sermonis absciderit. Cum sint autem verba propria, ficta, translata; propriis dignitatem dat antiquitas: namque & sanctiorem & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus: eoque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unice est usus. *Olli* enim, & *quianam*, & *mis*, & *pone*, pellucent ad spargendam illam, quae etiam in picturis est gratissima,

CAP. III. vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. *Satis* est vetus; quid necesse quæso dicere, *Oppido?* quo sunt usi paululum tempore nostro superiores; vereor ut jam non ferat quisquam: certe *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. *Ærumnas* quid opus est? tanquam parum sit si dicatur *labor*. Horridum, *reor*: tolerabile, *autumo*: tragicum, *prolem*; sed *eruam universam ejus prosapiam*, insulsum, Quid multa? totus prope mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur: *ennuncupare*, *effari*, & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio: in quam mirifice Virgilius;

Corinthiorum amator iste verborum,
Thucydides Britannus, Atticæ febres,
Tau Gallicum, min, al, spina male illisit,
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit; a quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum est; *Germanum Cimber occidit.* Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur;

Et verba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Jugurthinæ conditor historiæ.

Odiosa cura. nam est cuilibet facilis: & hoc pessima, quod rei studiosus, non verba rebus aptavit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc verba conveniant. Fingere, ut primo libro dixi, Græcis magis

gis

gis concessum est, qui sonis etiam quibusdam & af- Cap. III.
fectibus non dubitaverunt nomina aptare: non a-lia libertate, quam qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini juvenis admodum inter Pomponium & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an *gradus eliminat*, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset. At veteres ne *expectorat* quidem timuerunt. Et sane ejusdem notæ est, *exanimat*. At in tractu & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *beatitas* & *beatitudo*: quæ dura quidem sentit esse, veruntamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo, sed a nominibus quoque derivata sunt quædam, ut a Cicerone *sullaturit*, & ab Asinio *fimbriaturit* & *figulaturit*. Multa ex Græco formata nova, ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *ens*, & *essentia*: quæ cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quod iniqui judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Quædam tamen perdurant. Nam & quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, & quædam in usu perquam recentia; ut Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut *musicam* & *fabricam* dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem*, & *urbanum*, Cicero nova credit. Nam in epistola ad Brutum, *Eum*, inquit, *amorem, & eum (ut hoc verbo utar) favorem in consilium advocabo*. Et ad Appium Pulchrum; *Te hominem non solum sapientem, verum etiam (ut nunc*

 loqui-

CAP. III. *loquimur) urbanum.* Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium.* Cæcilius ad Sisennam, *Albenti cælo : Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse. nam veteres pluraliter appellabant. Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cum sint eorum alia, judicio Ciceronis, nativa, id est, quæ significata sunt primo sensu: alia reperta, quæ ex his facta sunt; ut jam nobis ponere alia quam quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit: at derivare, flectere, conjungere, quod natis postea concessum est, quando desiit licere? Et si quid periculosius finxisse videbimur, quibusdam remediis præmuniendum est; *Ut ita dicam, si licet dicere, quodammodo, permittite mihi sic uti.* Quod idem etiam in iis quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tuto dici possunt. In quo non falli judicium nostrum solicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, *προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.* Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ, ut alio loco ostendi, per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum est, dignitatem: excepto, si obscœna nudis nominibus enuncientur. Quæ viderint, qui non putant esse vitanda: quia nec sit vox ulla natura turpis, & si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo. Jam hinc igitur ad conjun-

conjuncti sermonis rationem transeamus. Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur; quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere: concitate dicere, an moderate: læte, an severe: abundanter, an presse: aspere, an leniter: magnifice, an subtiliter: graviter, an urbane. Tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo, qua postremo collocatione, id quod intendimus, efficere possimus. Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam: nam prima virtus est, vitio carere. Igitur ante omnia ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusve est quam decet. Non quia comi expolirique non debeat, (nam & hæc ornatus pars est) sed quia vitium est ubique quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem & pondus in verbis, sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicia, & idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia. Sed quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit quod κακόφατον vocatur: sive mala consuetudine in obscœnum intellectum sermo detortus est, ut *ductare exercitus*, & *patrare bellum*, apud Sallustium dicta sancte & antique, ridentur a nobis, si diis placet: quam culpam non scribentium quidem judico, sed legentium: tamen vitanda, quatenus

Cap. III.

CAP. III. tenus verba honesta moribus perdidimus, & evincentibus etiam vitiis cedendum est. sive junctura deformiter sonat, ut si *cum hominibus notis loqui nos* dicimus, nisi hoc ipsum *hominibus* medium sit, in præfanda videmur incidere: quia ultima prioris syllabæ litera, quæ exprimi nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente, in naturam ejus corrumpitur. Aliæ conjunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longum est, in eo vitio quod vitandum dicimus, commorantes. Sed divisio quoque affert eandem injuriam pudori, ut si *intercapedinis* nominativo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique obscœne intelligere, nisi caveris, cupiunt: ut apud Ovidium;

Quaque latent, meliora putat---

ac ex verbis quæ longissime ab obscœnitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. Siquidem Celsus cacophaton apud Virgilium putat,

Incipiunt agitata tumescere----

quod si recipias, nihil loqui tutum est. Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, nequam dixeris hominem; nec deditum forte meretrici,

trici,

trici, nefarium: quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, jejuna, tristis, ingrata, vilis oratio est. Quæ vitia facillime fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, jucundo, accurato diversum est. Vitanda & μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid quo minus plenus sit: quanquam id obscuræ potius quam inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cum a prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magnopere summis auctoribus vitata, interim vitium videri potest: in quod sæpe incidit etiam Cicero, securus tam parvæ observationis: sicut hoc loco; *Non solum igitur illud judicium judicii simile, judices, non fuit.* Interim mutato nomine ἐπανάληψις dicitur, atque est & ipsum inter schemata: quorum exempla illo loco reddam, quo virtutes erunt. Pejor hac ὁμοιολογία est, quæ nulla varietatis gratia levat tædium, atque est tota coloris unius, qua maxime deprehenditur carens arte oratoria: eaque & in sententiis, & figuris, & compositione longa, non animis solum, sed etiam auribus est ingratissima. Vitanda μακρολογία, id est longior quam oporteat sermo, ut apud Livium; *Legati non impetrata pace, retro domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphrasis virtus habetur. Est & πλεονασμὸς, vitium, cum supervacuis verbis oneratur oratio; *Ego meis oculis vidi.* Satis est enim, *vidi.* Emendavit hoc etiam urbane in Hirtio Cicero, qui cum in Pansam declamans, filium matri decem mensibus CAP. III.

CAP. III. in utero latum esse dixisset; *Quid? alia*, inquit, *in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur,

----Vocemque his auribus hausi.

At vitium erit, quoties ociosum fuerit, & supererit, non cum adjicietur. Est etiam quæ περιεργία vocatur, supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut a diligenti curiosus, & a religione superstitio distat. Atque ut semel finiam, verbum omne quod neque intellectum adjuvat neque ornatum, vitiosum dici potest. Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, & arcessita, & exultantia, sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, & specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cætera cum vitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio in verbis maxime impropriis, redundantibus, compressione obscura, compositione fracta, vocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον: ut cum dicitur aliter quam se natura habet, & quam oportet, & quam sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio a nobis opere plenius dictum est, & in hoc sæpe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. *Lo-*

quen-

quentes enim de ornatu, subinde quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia, dicemus. Sunt inornata & hæc; Quod male dispositum est, id ἀνοικονόμητον; Quod male figuratum, id ἀσχήματον; Quod male collocatum, id κακοσύνθετον vocant. Sed de dispositione diximus: de figuris & compositione dicemus. Κοινισμὸς quoque appellatur quædam mixta ex varia ratione linguarum oratio, ut si Atticis Dorica, Ionica, Æolica etiam dicta confundas. Cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, vetera novis, poëtica vulgaribus misceat. Id enim tale est monstrum, quale Horatius in prima parte libri de arte poëtica fingit; CAP. III.

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit, ——

& cætera ex diversis naturis subjiciat. Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi gradus in eo quod velis exprimi decentius, quod hæc nitidiora faciat: quod proprie dixeris cultum. Itaque ἐνάργειαν (cujus in præceptis narrationis feci mentionem) quia plus est evidentia, vel ut alii dicunt, repræsentatio, quam perspicuitas: & illud quidem patet, hoc se quodammodo ostendit; inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res de quibus loquimur, clare, atque ut cerni videantur, enunciare. Non enim satis efficit, neque, ut debet, plane dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea sibi judex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitio-

CAP. III. se a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur.

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque:

& cætera; quæ nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut cum illa in Verrem legit; *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus, in litore*: non solum ipsius os intueri videatur, & habitum, sed quædam etiam ex iis quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe mihi cernere videor & vultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & eorum qui aderant, tacitam aversationem, ac timidam verecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi; *Videbar videre alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium.* Quid plus videret qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit *expugnatam esse civitatem*, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit: sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuncius. At si aperias hæc quæ verbo uno inclusa erant, appa-

rebunt

rebunt & *fusa per domos ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarumque ploratus, & male usque in illum diem fato servati senes: tum illa prophanorum sacrorumque direptio, efferentium prædas repetentiumque discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi majus lucrum est, pugna inter victores.* Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur *eversio*, minus est tamen totum dicere quam omnia. Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: & licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus: CAP. III.

---Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coït formidine sanguis. &,
---Trepidæ matres pressere ad pectora natos.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est: ad se refert quisque quod audit: & id facillime accipiunt animi quod agnoscunt. Præclare vero ad inferendam rebus lucem, repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est hujus loci proprium;

---inde lupi ceu raptores atra in nebula--- &;
---Avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos humilis volat æquora juxta.

CAP. III. Quo in genere id est præcipue custodiendum, ne id quod similitudinis gratia adscivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminatur. Quare poëtis quidem permittimus sane hujusmodi exempla:

Qualis ubi hybernam Lyciam Xantique fluenta
Deserit, aut Delon maternam invisit Apollo.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longius petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexspectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, & utilia tantum ad conciliandam fidem; *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri.* Et; *ut medici abalienata morbis membra præcidunt; ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia; *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt*, & cætera. Quod quidem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum est. Nam & falsis utuntur: nec illa iis quibus tandem similia videri volunt, applicant: quorum utrumque in iis est quæ me juvene ubique cantari solebant; *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* &; *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.* In omni autem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur, aut præcedit res, & similitudo sequitur; sed interim libera & separata est: interim,

quod

quod longe optimum est, cum re cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente: quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modo feci mentionem; CAP. III.

---- Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula: ----

sequitur in primo Georgicωn post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem;

Ut cum carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt in spacia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine antapodosi. Redditio autem illa rem utramque quam comparat, subjicit oculis, & pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla; sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero pro Murena; *Ut ajunt in Græcis artificibus eos aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerunt: sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium divertere.* Illud pro eodem jam pene poëtico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatius: *nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo commota sit: sæpe ita obscura est, ut sine causa excitata esse videatur.* Sunt & illæ breves; *Vagi per sylvas ritu ferarum.* Et illud Ciceronis in Clodium; *Quo ex judicio velut ex incendio nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque etiam ex quotidiano sermone succurrere. Huic subjacet

CAP. III. jacet virtus non solum aperte ponendi rem ante oculos, sed acute, circumcise, atque velociter. Ac merito laudatur brevitas integra, sed ea minus præstat quoties nihil dicit nisi quod necesse est: βραχυλογίαν vocant, quæ reddetur inter schemata. Est vero pulcherrima, cum plura paucis complectimur: quale illud Sallustii est; *Mithridates corpore ingenti perinde armatus.* Hoc male imitantes sequitur obscuritas. Vicina prædictæ, sed cumulatior virtus est ἔμφασις, altiorem præbens intellectum, quam quem verba per se ipsa declarant. Ejus duæ sunt species: altera, quæ plus significat quam dicit: altera, quæ etiam id quod non dicit. Prior est & apud Homerum, cum Menelaus Grajos intra equum desedisse ait: nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit. & apud Virgilium;

Demissum lapsi per funem ----

Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa cum jacuisse dixit per antrum, prodigiosum illud corpus spacio loci mensus est. Sequens posita est in voce aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur vox, ut fecit pro Ligario Cicero; *Quod si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines: intelligo quid loquar.* Tacuit enim illud quod nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellant. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in vulgaribus quoque verbis emphasis; *Virum esse oportet.* &, *Homo est ille.* &, *Vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura. Non tamen satis eloquentiæ

est, ea

est, ea de quibus dicit, clare atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam & ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum, & sunt quædam velut e tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiæ. Alia copia locuples, alia floribus læta: virium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, valet. Præcipua tamen ejus opera δείνωσις in exaggeranda indignitate: & in cæteris altitudo quædam: φαντασία in concipiendis visionibus: ἐξεργασία in efficiendo velut opere proposito: cui adjicitur ἐπεξεργασία, repetitio probationis ejusdem, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis his est ab agendo dicta, & cujus propria sit virtus, non esse quæ dicuntur, ociosa. Est & amarum quiddam, quod fere in contumelia est positum, quale Cassii; *Quid facies cum vi in bona tua invasero? hoc est, cum te docuero nescire maledicere.* Et acre, ut illud Crassi; *Ego te consulem putem, cum tu me non putes senatorem?* Sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit. Utrique parti totidem modi; ex quibus præcipuos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, & verbis. Sed quæ sit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum. CAP. III.

CAP. IV.

PRIMA est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine; ut cum eum qui sit cæsus, occisum: eum qui sit improbus, latronem: contraque eum qui pulsavit, attigisse: qui vulneravit, læsisse dicimus. Utriusque pariter exemplum

CAP. IV. est pro M. Cœlio; *Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset?* Nam & impudicam, meretricem vocavit: & eum cui longior cum illa fuerat usus, liberius salutasse. Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero in Verrem; *Non enim furem, sed raptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ: non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque: non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum judicium adduximus.* Illo enim modo ut sit multum, hoc etiam plus ut sit, efficitur. Quatuor tamen maxime generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie. Incrementum est potentissimum, cum magna videntur etiam quæ inferiora sunt. Id aut uno gradu fit, aut pluribus. Per id venitur non modo ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum; *Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam & si tantum verberatus esset, uno gradu increverat, ponendo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum vero dixerit: *prope parricidium necare.* supra quod nihil est, adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* ita cum id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere. Fit & aliter supra summum adjectio: ut apud Virgilium de Lauso;

—Quo

Cap. IV.

---- Quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim; *quo pulchrior alter non fuit:* huic deinde aliquid suprapositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quam maximum, sed quo nihil majus est: *Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius? Matrem tuam occidisti.* Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in contextu & cursu semper aliquid priore majus insequitur: ut de vomitu in Antonium Cicero; *In cœtu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme; *vel non in cœtu vomere: in cœtu etiam non populi: populi etiam non Romani: vel si nullum negotium ageret, vel si non publicum: vel si non magister equitum.* Sed alius divideret hæc & circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam currit, & ad summum pervenit non nixu, sed impetu. Verum ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infra, necesse est extollat id quod supra positum est: ut idem, atque in eodem loco; *Si hoc tibi inter cœnam, & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret? In cœtu vero populi Romani.* Et in Catilinam; *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.* Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est ut sit ma-

CAP. IV. jus id quod a nobis exaggerandum est: ut idem pro Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam a secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse; *Quanto est*, inquit, *Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Siquidem illa cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.* Nec putet quisquam hoc quanquam est simile, illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hic amplificatio: sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut pejus. Est tamen quanquam diversarum rerum quædam vicinia. Repetam igitur hic quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes partibus comparari: sicut hoc loco; *An vero vir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem, nos consules perferemus?* Hic & Catilina Graccho, & status reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi & incendiis & vastationi, & privatus consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent. Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, videamus an satis proprio verbo signaverim. Nec sum in hoc solicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod hæc amplificatio alibi posita est, alibi valet: & ut aliud crescat, aliud augetur: inde ad id quod extolli volumus.

lumus, ratione ducitur. Objecturus Antonio Cicero merum & vomitum; *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Quid fauces & latera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc, possumus æstimare quantum ille vini in Hippiæ nuptiis exhauserit, quod ferre & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status quoque habemus. Sic & ex insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, vomendi: & cibi non recentes, ut accidere interim solet, redderentur, sed qui usque in posterum diem redundarent. Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cum Æolus a Junone rogatus; CAP. IV.

---- Cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt: ---

apparet quanta sit futura tempestas. Quid? cum res atrocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consulto, quo graviora videantur quæ secutura sunt: ut a Cicerone factum est cum illa diceret; *Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis precio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, hu-

CAP. IV. mana viderentur atque usitata? Sic quoque solet ex alio aliud augeri: ut cum Hannibalis laudibus bellicis ampliatur virtus Scipionis: & fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. Non putant indignum Trojani principes, Grajos Trojanosque propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spacio sustinere: quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit; non aliquis juvenis; non unus e vulgo: sed senes, & prudentissimi, & Priamo assidentes. Verum & ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat, & audit hæc, & eam filiam appellans juxta se locat, & excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat. Nec mihi videtur in Symposio Plato, cum Alcibiadem confitentem de se, quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet hæc tradidisse: sed ut Socratis invictam continentiam ostenderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis tam obvia voluntate non posset. Quin ex instrumento quoque, heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Huc pertinet clypeus Ajacis, & hasta Pelias Achillis. Qua virtute egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Trunca manum pinus regit? —

Quid? cum vix loricam duo multiplicem *connixi* hume-

humeris ferrent; quantus Demoleos, qui indutus eam CAP. IV.

—cursu palantes Troas agebat?

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres?* Conchyliata peristromata, & Cn. Pompeii, & lecti in cellis servorum; nihil dici potest ultra: & est tamen necesse infinito plus in domino cogitare. Est hoc simile illi quod ἔμφασις dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior. Potest adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur: *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid optabas?* Simile est hoc figuræ quam συναθροισμὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus: *Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum, & civium Romanorum, lictor Sextius.* Eadem fere est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus gradus. Ideoque uno ero exemplo contentus ejus loci quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit: *Pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere suspicabantur.* Quod si ad intellectum referas, minutio est: si ad obscuritatem, incre-

CAP. IV. incrementum. Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque. nam & hæc in utramque partem valet: sed quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subjungerem, nisi esset a cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam pene publico, ne omittamus eum quem plerique præcipuum ac pene solum putant orationis ornatum.

CAP. V. SENTENTIAM veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & juraturi; *ex animi nostri sententia*, & gratulantes; *ex sententia* dicimus. Non raro tamen & sic locuti sunt, ut *sensa sua* dicerent: nam sensus, corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta, sensus vocaremus: lumina autem, præcipueque in clausulis posita, sententias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi & de generibus earum, & de usu arbitror pauca dicenda. Antiquissimæ sunt, quæ proprie, quamvis omnibus idem sit nomen, *sententiæ* vocantur, quas Græci *γνώμας* appellant: Utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata: ut; *Nihil est tam populare quam bonitas.* interim ad personam: quale est Afri Domitii; *Princeps qui vult omnia scire, habet multa ignoscere.* Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium

initium aut clausulam epicherematis esse dixerunt: & est aliquando, non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando simplicem, ut ea quam supra dixi: aliquando ratione subjecta; *Nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur.* Nonnunquam duplicem; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Sunt etiam qui decem genera fecerunt, sed eo modo quo fieri vel plura possunt; per interrogationem, comparationem, inficiationem, similitudinem, admirationem, & cætera hujusmodi. per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile ex diversis; *Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.* Ac rectæ quidem sunt tales; *Tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.* Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ, ut; CAP. V.

Usque adeone mori miserum est? ---

Acrius enim hoc, quam per se; *Mors misera non est.* Et translatione a communi ad proprium. Nam cum sit rectum; *Nocere facile est, prodesse difficile*: vehementius apud Ovidium Medea dicit;

Servare potui, perdere an possim rogas?

Vertit ad personam Cicero; *Nihil habet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quam ut possis: nec natura melius, quam ut velis servare quamplurimos.* Ita quæ erant rerum, propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ (quales frequenter ab iis dicuntur qui hæc καθολικὰ vocant; & quicquid pro causâ videtur, quasi indubitatum pronunciant) & ne passim

CAP. V. & a quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, & quodammodo præcipiat? Enthymema quoque est omne quod mente concipimus: proprie tamen dicitur quæ est sententia ex contrariis; propterea quod eminere inter cæteras videtur, ut; *Homerus poëta, urbs Roma.* De hoc in argumentis satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum; *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non quia sit ratio dissimilis, sed quia jam per alia ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quam extrema quasi insultatio. Est enim Epiphonema, rei narratæ vel probatæ summa acclamatio;

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit. Est & quod appellatur a novis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest. sed hoc nomine donarunt ea quæ non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum quem sæpius a ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset; *Eras dignus ut haberes integram manum.* Sic enim auditur; *ut depugnares.* Vocatur aliquid & clausula: quæ si est quod conclusionem dicimus, & recta, & quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de facto vestro fateamini necesse est, quam Ligarii culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc aliud

aliud volunt; ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe enim ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, & extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ sententiæ esse, quam necesse est multæ sint clausulæ. Jam hæc magis nova sententiarum genera. Ex inopinato: ut dixit Vibius Crispus in eum, qui cum loricatus in foro ambularet, prætendebat id se metu facere; *Quis tibi sic timere permisit?* Et insigniter Aphricanus apud Neronem de morte matris; *Rogant te, Cæsar, Galliæ tuæ, ut felicitatem tuam fortiter feras.* Sunt & alio relata, ut Afer Domitius cum Cloantillam defenderet, cui objectum crimen, quod virum qui inter rebellantes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epilogo filios ejus alloquens; *Matrem tamen*, inquit, *pueri sepelitote.* Et aliunde petita, id est, in alium locum ex alio translata: ut pro Spathale Crispus, quam hæredem amator instituerat, & decessit, cum haberet annos undeviginti; *O hominem divinum, qui sibi indulsit!* Facit quasdam sententias sola geminatio: qualis est Senecæ in eo scripto quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet; *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, quia tum ex contrariis valet; *Habeo quem fugiam, quem sequar non habeo. Quid, quod miser cum loqui non posset, tacere non poterat?* Ea vero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clarescit. Trachallus contra Spathalem; *Placet hoc ergo, o leges, diligentissimæ pudoris custodes, decimas uxoribus dari, quartas meretricibus?* Sed horum quidem generum & bonæ dici possunt, & malæ. Illæ semper vitiosæ; abuti verbo; *Patres conscripti;*

 Sic

CAP. V. *Sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum.* Pejus adhuc, quo magis falsum est, & longius petitum. Contra eandem sororem gladiatoris, cujus modo feci mentionem; *Ad digitum parentavi.* Est etiam generis ejusdem, nescio an vitiosissimum, quoties verborum ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine jungitur. Clarum auctorem juvenis audivi, cum lecta in capite cujusdam sententiæ ossa contuenda matri dedisset; *Infelicissima fœmina, nondum extulisti filium, & jam ossa legisti.* Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo qui naufragus, & ante agrorum sterilitate vexatus, in scolis fingitur se suspendisse; *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra laceranti venenum dedit; *Qui hac edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν dicitur simulasse; *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* Alia vana: ut suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant: *Alexandrum sepelio, hoc quisquam spectabit e tecto?* Quasi vero id sit in re tota indignissimum. Alia nimia: ut de Germanis dicentem quendam audivi; *Caput nescio ubi in nube positum.* Et de viro forti; *Bella umbone propellens.* Sed finis non erit, si singulas corruptorum persequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium. Duæ sunt diversæ opiniones, aliorum sententias solas pene spectantium, aliorum omnino damnantium: quorum mihi neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem: ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil

ad

ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco in quem crescat, caret. Nec pictura in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio, & e singulis non membris, sed frustis collecta, structura caret; cum illa rotunda & undique circumcisa insistere invicem nequeant. Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro ut afferent lumen clavus & purpuræ loco insertæ, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus exstare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris: quæ ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio: ut in sole sidera ipsa desinunt cerni: & quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantum, & velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, & planorum gratiam perdunt. Hoc quoque accidit, quod solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Ideoque videas & divisionem pro sententia poni, & argumentum: sit; tantum in clausula & in calce pronuncietur; *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem te etiamsi repudiasses*; divisio est. *Vis scire venenum esse amatorium? viveret homo nisi illud bibisset*: argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrari- CAP. V.

 um

CAP. V. um ſtudium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes niſi planum, & humile, & ſine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadant, ſemper jacent. Quod enim tantum in ſententia bona crimen eſt? non cauſæ prodeſt? non judicem movet? non dicentem commendat? At eſt quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam uſque nos vocatis vetuſtatem? Nam ſi ad illam extremam; multa Demoſthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo poteſt Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchiſque mutandum? Sed ante hos ſimplicior adhuc loquendi ratio fuit. Ego vero hæc lumina orationis, velut oculos quoſdam eſſe eloquentiæ credo. Sed neque oculos eſſe toto corpore velim, ne cætera membra officium ſuum perdant. & ſi neceſſe ſit, veterem illum horrorem dicendi malim, quam iſta nova licentia uti. Sed patet media quædam via, ſicut in cultu victuque acceſſit aliquis citra reprehenſionem nitor. Quare ſicubi poſſumus, adjiciamus virtutibus: prius tamen ſit, vitiis carere: ne dum volumus eſſe meliores veteribus, ſimus tantum diſſimiles. Reddam nunc, quam proximam eſſe dixeram, partem de tropis, quos *motus* clariſſimi noſtrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta & grammatici ſolent. Sed a me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc eſt, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, & majori operi ſervandus.

CAP. VI. TROPUS eſt verbi vel ſermonis a propria ſignificatione in aliam, cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & grammaticis inter ipſos, & philoſophis

phis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cuique subjiciatur. Nos omissis quæ nihil ad instituendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exequemur: hoc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, & esse alios in verbis propriis, alios in translatis: vertique formas non verborum modo, sed & sensuum, & compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem fere qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum: sed non idem accidet contra: eruntque quidam tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus: translationem dico, quæ μεταφορὰ Græce vocatur. Quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur: tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, recte modo adscita, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando quod non habet: quodque difficillimum est, præstat ne ulli rei nomen deesse videatur. Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius est, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præstabit quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt *gemmam* in vitibus, (quid enim dicerent aliud?) & *sitire segetes*, & *fructus laborare*.

CAP. VI.

CAP. VI. *re.* Necessitate nos, *durum hominem*, aut *asperum*. Non enim proprium erat quod daremus his affectionibus nomen. Jam, *incensum ira*: &, *inflammatum cupiditate* &, *lapsum errore*, significandi gratia. Nihil enim horum suis verbis, quam his accersitis, magis proprium. Illa ad ornatum; *lumen orationis*: &; *generis claritatem*: &; *concionum procellas*: &; *eloquentiæ flumina*; ut Cicero pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat: & alio loco, *segetem ac materiam.* Quædam etiam parum speciosa dictu, per hanc examplificantur;

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, & sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora brevior est similitudo: eoque distat, quod illa comparatur rei quam volumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cum dico fecisse quid hominem *ut leonem*: translatio; cum dico de homine, *leo est.* Hujus vis omnis quadruplex maxime videtur: Cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur: ut de agitatore;

--- Gubernator magna contorsit equum vi.

& Livius, Scipionem a Catone *adlatrari* solitum refert. Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur: ut, *Classique immittit habenas.* Aut pro rebus animalibus inanima; *Ferro an fato metus Argivûm occidit.* Aut contra;

--- Sedet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ audaci & proxime periculum tolluntur translatione: cum rebus

rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus: qualis est; Cap. VI.

Pontem indignatus Araxes.

Et illa Ciceronis; *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? Cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum?* Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium;

Ferrumque armare veneno.

Nam & *veneno armare*, & *ferrum armare*, translatio est. Secantur hæc in plures: ut a rationali ad rationale, & idem de irrationalibus: & hæc invicem: quibus similis ratio est, & a toto, & a partibus. Sed jam non pueris præcipimus, ut accepto genere species intelligere non possint. Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem; ita frequens & obscurat, & tædio implet: continuus vero in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes: ut id de quo modo dixi; *Saxea est verruca*: Et sordidæ: non enim si Cicero recte *sentinam reipublicæ* dixit, fœditatem hominum significans; idcirco probem illud quoque veteris oratoris, *secuisti reipublicæ vomicas*. Optimeque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio: qualis est (nam ipsis ejus utar exemplis) *Castratam morte Aphricani rempublicam*: & *Stercus curiæ Glauciam*: ne nimium major: ne, quod sæpius accidit, minor: ne dissimilis: quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed copia quoque modum egressa est vitiosa; præcipue in eadem specie. Sunt & duræ, id est a longinqua similitudine ductæ: ut; *Capitis nives*: &;

CAP. VI. *Juppiter hybernas cana nive conspuit Alpes.*
In illo vero plurimum erroris, quod ea quæ poëtis (qui & omnia quæque ad voluptatem, & plurima vertere etiam metri necessitate coguntur) permissa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec volucres per os *sonare*, vel alis *remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissime sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut si in alienum venit, plus valere eo quod expellit. Quod aliquanto pene etiam magis de synecdoche dicam. Nam translatio permovendis animis plerumque & signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis reperta est. Hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, vel contra: omnia liberiora poëtis, quam oratoribus. Nam prosa, ut mucronem pro gladio, ac tectum pro domo, recipiet: ita non puppim pro navi, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem. Maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam & Livius sæpe sic dicit; *Romanus prælio victor*, cum Romanos vicisse significat. Et contra Cicero ad Brutum: *Populo*, inquit, *imposuimus, & oratores visi sumus*, cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recepit. Quidam συνεκδοχὴν vocant, cum id in contextu sermonis quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex verbo intelligitur; quod inter vitia ἔκλειψις vocatur. *Arcadas ad portas ruere.* Mihi hanc figuram esse magis placet. Illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio;

Aspice,

Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci. CAP. VI.

Unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conveniat, nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio: cujus vis est, pro eo quod dicitur, causam propter quam dicitur, ponere: sed ut ait Cicero, ὑπαλλαγὴν esse rhetores dicunt. Hæc inventa ab inventore, & subjecta ab obtinentibus significat: ut; *Cererem corruptam undis*: & -- *Receptus Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.* Quod fit retro durius. Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut *Vulcanum* pro igne vulgo audivimus, & *vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo: & *Venerem* quam coitum dixisse magis decet: ita *Liberum* & *Cererem* pro vino & pane licentius, quam ut fori severitas ferat: sicut ex eo quod continetur, usus recepit *bene moratas urbes*, & *poculum epotum*, & *sæculum felix*. At id quod contra est, raro audeat quis, nisi poëta;

--- Jam proximus ardet
Ucalegon.

Nisi forte hoc potius est a possessore, quod possidet: ut *hominem devorari*, cujus patrimonium consumatur. Quo modo fiunt innumerabiles species. Hujus enim sunt generis, cum ab Annibale cæsa apud Cannas sexaginta millia dicimus; & apud Tragicos ab Ægialao: & carmina Virgilii *venisse*, & *venire* commeatus qui afferantur: & *sacrilegium deprehensum*, non sacrilegum: & *armorum* scientiam habere, non artis. Illud quoque & poëtis & oratoribus frequens, quo eum qui ef-

 ficit.

Cap. VI. ficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam & carminum auctores;

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres--- Et;
Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.

Et orator *præcipitem iram, hilarem adolescentiam, segne otium* dicunt. Est etiam huic tropo quædam cum synecdoche vicinia. Nam cum dico *vultus hominis* pro vultu, dico pluraliter quod singulare est: quod plurale est, singulariter. Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur, (nam id est manifestum) sed nomina muto: ut cum aurata tecta, *aurea*, pusillum a vero discedo, quia non est pars auri aura. Quæ singula persequi, minutioris est curæ etiam non oratorem instruentibus. Αντονομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, Poëtis utrocunque modo frequentissima: & per epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine, *Tydides, Pelides*, & ex his quæ in quoque sunt præcipua;

--- Divum pater, atque hominum rex.
Et ex factis, quibus persona signatur;
--- Thalamo quæ fixa reliquit
Impius. ---

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut *Tydiden* & *Peliden* non dixerint, ita dixerunt *impium* pro parricida: *eversorem* quoque *Carthaginis & Numantiæ* pro Scipione; & *Romanæ eloquentiæ principem* pro Cicerone potuissent dicere. Cicero ipse certe usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister, & si peccas, te*

regere

regere possum. Neutrum enim nomen positum est, & Cap. V. utrumque intelligitur. Ὀνοματοποιΐα quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur: ut sunt plurima ita posita ab iis qui sermonem primo fecerunt, aptantes affectibus vocem: nam *mugitus*, & *sibilus*, & *murmur* inde venerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ παραγόμενα vocant, quæ ex vocibus in usu receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt *sullaturit*, & *proscripturit*: atque *laureati postes*, pro illo; lauro coronati, ex eadem fictione sunt. Sed hoc feliciter: evanuit econtra *vio in eo*: ferimus in Græcis *obeliscos*. *Hyperboreo*, dure; & tamé jungere Maronem sollerter, & dividere *septentriones* videmus. Eo magis necessaria κατάχρησις, quam recte dicimus *abusionem*, quæ non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est: sic;

— Equum divina Palladis arte

Ædificant: & apud Tragicos; *Et jam leo pariet. At pater est.* Sunt mille sicut hæc: *Acceptabula* quicquid habet; & *pyxides*, cujuscunque materiæ sint; & *parricida*, matris quoque aut fratris interfector: discernendumque est totum a translatione istud genus: quod abusio est, ubi nomen nullum fuit; translatio, ubi aliud fuit. Nam poëtæ solent abusive etiam in his rebus, quibus nomina sua sunt, vicinis potius uti: quod rarum in prosa est. Illa quoque quidam καταχρήσεις esse volunt, cum pro temeritate *virtus*, aut pro luxuria *liberalitas* dicitur. A quibus hæc quidem dissonantia sunt, quod in his non verbum pro verbo ponitur, sed res pro re.

CAP. VI. Neque enim putat quisquam luxuriam & liberalitatem idem significare: verum id quod fit, alius luxuriam esse dicit, alius liberalitatem: quamvis neutri dubium sit hæc esse diversa. Superest ex his quæ aliter significant, μετάληψις, id est transsumtio, quæ ex alio in aliud velut viam præstat: tropus & rarissimus, & maxime improprius, Græcis tamen frequentior, qui *Centaurum* Chirona; & νήσυς θοὰς, ὀξείας dicunt. Nos quis ferat, si Verrem, *suem*: aut Lælium, *doctum* nominemus? Est enim hæc in metalepsi natura, ut inter id quod transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed præbens transitum: quem tropum magis affectamus, ut habere videamur, quam ut ullo in loco desideremus. Nam id ejus frequentissimum exemplum est, *cano*, *canto*, *dico*: ita *cano*, *dico* inter est medium illud *canto*. Nec diutius in eo morandum: nihil enim usus admodum video, nisi, ut dixi, in mediis. Cætera jam non significandi gratia, sed ad ornandum non ad augendum orationem assumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod recte dicimus *appositum*: a nonnullis *sequens* dicitur. Eo poëtæ & frequentius & liberius utuntur: Namque illis satis est convenire verbo cui apponitur: itaque & *dentes albi*, & *humida vina* in his non reprehendemus. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur minus est: qualia sunt; *O scelus abominandum*, *o deformem libidinem*. Exornatur autem res tota maxime translationibus; *Cupiditas effrenata*, &; *Insana substructiones*. Et solet fieri aliis adjunctis epitheton tropus, ut apud Virgilium; *Turpis egestas*, & *Tristis senectus*. Veruntatem talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis

positis

positis nuda sit & velut incomta oratio. Ne oneretur tamen multis. nam fit longa & impedita, ut in quæstionibus eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites: quoque & numerus est duplex, nec duplum virium: quanquam non singula modo, sed etiam plura verba apponi solent: ut; CAP. VI.

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Sed hoc quoque modo duo verba uni apposita, ne versum quidem decuerint. Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est enim semper ut id quod est appositum, si a proprio diviseris, per se significet, & faciat antonomasiam. Nam si dicas; *Ille qui Carthaginem & Numantiam evertit,* antonomasia est: si adjeceris *Scipio*, appositum. Non potest ergo non esse junctum. At ἀλληγορία, quam *inversionem* interpretantur, aliud verbis, aliud sensu ostendit: ac etiam interim contrarium. Prius, ut;

O navis referunt in mare te novi
Fluctus: o quid agis? fortiter occupa
Portum.

totusque ille Horatii locus, quo *navim* pro republica, *fluctuum tempestates* pro bellis civilibus, *portum* pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius;

Invia Pieridum peragro loca. —

& Virgilius;

Sed nos immensum spatiis confecimus æquor:
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

Sine translatione vero in Bucolicis;

Certe

CAP. VI.

Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, & veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera propriis decisa sunt verbis: verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius: plerumque apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis est; *Hoc miror enim, querorque, quenquam hominem ita pessundare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet in qua ipse naviget.* Illud commixtum frequentissimum; *Equidem cæteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis verbis venit, & intellectus ex propriis. Illud vero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe & perturbat omnia, & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.* Nam id quoque inprimis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi autem cum initium a tempestate sumserunt, incendio aut ruina finiunt: quæ est inconsequentia rerum fœdissima. Cæterum allegoria parvis quoque ingeniis, & quotidiano sermoni frequentissime servit. nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre*, & *Jugulum petere*,

petere, & *Sanguinem mittere*, inde sunt : nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas, & mutatio: & magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amisimus modum, & gratiam rei nimia captatione consumsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta ratione ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur, ita plura similia dici possunt. Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur: vitium meo quidem judicio, siquidem dicere dilucide virtus : quo tamen & poëtæ utuntur; CAP. VI.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tris pateat cœli spatium non amplius ulnas.

Et oratores nonnunquam : ut Cœlius *quadrantariam Clytemnestram, & in triclinio choam, & in cubiculo nolam.* Namque & nunc quædam solvuntur, & tum erant notiora cum dicerentur : & ænigmata sunt tamen, nec ea, nisi quis interpretetur, intelligas. In eo vero genere quo contraria ostenduntur, ironia est: *illusionem* vocant : quæ aut pronunciatione intelligitur, aut persona, aut rei natura : nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. quanquam plurimis id tropis accidit, ut intersit quid de quo dicatur : quia (quod dicitur alibi) verum est, aut laudi simulatione detrahere, aut vituperationi laude, concessum esse : quale est: *quod C. Verres prætor urbanus, homo sanctus & diligens, subsortitionem ejus eo die non haberet.* Et contra, *oratores visi sumus, & populo imposuimus.* Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur iis quæ intelligi volunt. quemadmodum in Clodium; *Integritas tua te purga-*

CAP. VI. *vit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta servavit.* Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristià dicamus melioribus verbis; aut bonæ rei genera quædam contrariis significemus; aliud textu, quam mente innuamus. Hæc si quis profecto ignorat, quibus Græci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν, dici sciat. Sunt etiam qui hæc non species allegoriæ, sed ipsa tropos dicunt: acri quidem ratione, quod illa obscurior sit, & in his omnibus aperte appareat quid velimus. Cui accedit hoc quoque, quod genus si dividatur in species, nihil habet proprium: ut arbor pinus, & olea, & cupressus, & ipsius per se nulla proprietas: Allegoria vero habeat aliquid proprium. quod quo modo fieri potest, nisi ipsa est species? Sed ad utendum nihil refert. Adjicitur his μυκτηρισμὸς, simulatus quidem, sed non latens derisus. Pluribus autem verbis cum id quod uno aut paucioribus certe dici potest explicatur, περίφρασιν vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit: ut Sallustius; *Ad requisita naturæ.* Interim ornatum petit solum, qui est apud poëtas frequentissimus: ut;

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono divum gratissima serpit.

Et apud oratores non rarus; semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari brevius potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est: cui nomen latine datum est, non sane orationis aptum virtuti, *circuitio* vel *circumlocutio.* Verum hæc ut cum decorem habet, periphrasis; ita cum in vitium incidit, περισσολογία

λογία dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat. Hyperbaton quoque, id est verbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis & decor poscit, non immerito inter virtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera & dura, & dissoluta & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, & ut quodque oritur, ita proximis etiam si vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, & præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitiorum, loco quo conveniet quicque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata, se magis jungant, sed utendum his qualia sunt, eligendaque sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quam opportuna ordinis mutatio. Neque alio ceris Platonis inventa sunt quatuor illa verba, quibus illo pulcherrimo operum in Pyræum se descendisse significat, plurimis modis scripta; quod eum quoque maximi facere experiretur. Verum id cum duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reversio quædam: qualia sunt vulgo; *Mecum, secum*: apud oratores & historicos; *Quibus de rebus.* At cum decoris gratia contrahitur longius verbum, proprie hyperbati tenet nomen: ut; *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes.* Nam *in duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum & incomitum. Poëtæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, & transgressionem:

— *Hyperboreo septem subjecta trioni.*

quod oratio nequaquam recipit. At id quidem est propter quod cum dicitur, tropus fit, quia componendus est e duobus intellectibus. Alioqui ubi nihil

 ex

CAP. VI. ex significatione mutatum est, & structura sola variatur, figura potius verborum dici potest: sicut multi narrationem longis mutant hyperbatis. Ex confusis quæ vitia accidunt, suo loco diximus. Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc decens sermonis superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus; *Vomens, frustis esculentis gremium suum & totum tribunal implevit.*

--- Geminique minantur
In cœlum scopuli.

Aut res per similitudinem attollimus:

--- Credas innare revulsas
Cycladas.

Aut per comparationem: ut;

--- Fulminis ocyor alis.

Aut signis quasi quibusdam;

Illa vel intacta segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.

Vel translatione, ut ipsum illud *volaret*. Crescit interim hyperbole, alia insuper addita: ut Cicero in Antonium dicit; *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum: Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Exquisitam vero figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum videor in libro quem inscripsit ὕμνος. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Coo dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed *fulmini* dicit similem fuisse: ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem;

rem; *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius* CAP. VI.
ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed novum quoddam monstrum ex vetere illa immanitate, qua in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus, quam istum in eodem freto fuisse arbitror. Nec pauciora sunt genera minuendi:

— Vix ossibus hærent.

Et quod Cicero in quodam joculari libello;

Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda:
Ni tamen exciderit qua cava funda patet.

Sed hujus quoque rei servetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis hyperbole ultra fidem: non tamen esse debet ultra modum: nec alia via magis in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cum præsertim minime sint ignota & obscura. Monere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere quod nobis non creditur. Pervenit hæc species frequentissime ad risum: qui si aptus est, urbanitatis: sin aliter, stultitiæ nomen assequitur. Est autem in usu vulgo quoque & inter eruditos, ut apud rusticos: videlicet quod a natura est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum non est hyperbole vitium, cum res ipsa de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est, non potest: meliusque ultra quam citra stat oratio. Sed de hoc satis. quia eundem locum plenius in eo libro quo caussas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus.

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER IX.

CAP. I.

CUM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ σχήματα Græce vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimaverunt: quia sive ex hoc duxerint nomen, quòd sint formati quodam modo; sive ex eo quod transferant orationem, unde & *motus* dicuntur; fatendum erit esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem. nam & vim rebus adjiciunt, & gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant: quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promtu. Nam quo modo quædam in his species plane distant, manente tamen generali illa societate, quod utraque res a recta & simplici ratione cum aliqua dicendi virtute deflectitur: ita quædam perquam tenui limite dividuntur: ut cum ironia tam inter figuras sententiæ, quam inter tropos reperiatur. περίφρασιν autem, & ὑπέρβατον, & ὀνοματοποιΐαν, & ἐπίθετον, clari quoque auctores figuras verborum potius quam tropos dixerunt. Quo magis signanda est utri-

usque

utriusque rei differentia. Est igitur tropus, sermo a naturali & principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: vel, (ut plerique Grammatici finiunt) dictio ab eo loco in quo est propria, translata in eum in quo propria non est. Figura, (sicut nomine ipso patet) est conformatio quædam orationis remota a communi & primum se offerente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis, ut in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, plerumque ὑπερβολῇ. Ἀλληγορία namque & rebus fit, & verbis. ὀνοματοποιΐα fictio est nominis. ergo hoc quoque pro aliis ponitur, quibus usuri fuimus, si illud non fingeremus. περίφρασις etiamsi frequenter & id ipsum in cujus locum assumitur, nomen complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. ἐπίθετον quoniam plerumque habet antonomasiæ partem, conjunctione ejus fit tropus. Hyperbaton commutatio est ordinis; indeque multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen verbum aut partem ejus a suo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. Nam & propriis verbis, & ordine collocatis figura fieri potest. Quomodo autem ironia alia sit tropi, alia schematis, suo loco reddam. Nomen enim fateor esse commune, & scio quam multiplicem habeamus quamque scrupulosam disputationem: sed ea non pertinent ad præsens meum propositum. Nihil enim refert quo modo appelletur utrumlibet eorum, si quid orationi prosit, apparet. Nec mutatur vocabulis vis rerum. Et sicut homines si aliud accipiunt quam quod habuerant nomen, iidem sunt tamen: ita hæc de quibus loquimur, sive tropi, sive figuræ dicentur, idem efficient. Non enim nominibus prosunt

Cap. I.

Cap. I. ſunt, ſed effectibus: ut ſtatum conjecturalem, an inficialem, an facti, an ſubſtantiæ, an de ſubſtantia nominemus, nihil interſt, dum idem quæri ſciamus. Optimum ergo in his ſequi maxime recepta, & rem ipſam quocunque appellabitur modo, intelligi. Illud tamen notandum, coire frequenter in eaſdem ſententias & τρόπον & figuram. Tam enim translatis verbis, quam propriis figuratur oratio. Eſt autem non mediocris inter auctores diſſenſio, & quæ vis nominis ejus, & quot genera & quam multæ ſint ſpecies. Quare primum intuendum eſt, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Uno, qualiſcunque forma ſententiæ: ſicut in corporibus, in quibus, quoquo modo ſint compoſita, utique habitus eſt aliquis. Altero, quod proprie ſchema dicitur, in ſenſu vel ſermone aliqua a vulgari & ſimplici ſpecie cum ratione mutatio: ſicut nos ſedemus, incumbimus, reſpicimus. Itaque cum in eoſdem caſus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere ſolemus variandas figuras eſſe, vitandæ ſimilitudinis gratia. [illegible] ita loquimur, tanquam omnis ſermo habeat figuram. Item eadem figura dicimus *curſitare*, qua *latitare*, id eſt, eadem ratione, declinari. Quare illo intellectu priore & communi nihil non figuratum eſt. Quo ſi contenti ſumus, non immerito Apollodorus, ſi tradenti Cæcilio credimus, incomprehenſibilia partis [illegible] cepta exiſtimarit. Sed ſi habitus quidam, & [illegible] ſtus ſic appellandi ſunt, id demum ſchema hoc [illegible] accipi oportebit, quod ſit a ſimplici atque in [illegible] tu poſito dicendi modo poëtice vel oratorie [illegible] tum. Sic enim verum erit aliam eſſe oration[illegible]

μάτιϛον, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est: aliam ἐσχηματισμένην, id est figuratam. Verum id ipsum anguste Cæcilius terminavit; qui id solum putaverit schema, quo aliud simulatur dici, quam dicitur: quod sane vulgo quoque sic accipi scio: unde & figuratæ controversiæ quædam, de quibus post paulo dicam, vocantur. Ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi. Genus ejus unum quidam putaverunt, in hoc ipso diversas opiniones secuti. Nam hi quia verborum mutatio sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixerunt: illi quia verba rebus accommodarentur, omnes in sensibus. Quarum utraque manifesta cavillatio est. Nam & eadem dici solent aliter atque aliter, manetque sensus, elocutione mutata: & figura sententiæ, plures habere verborum figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione, hæc in enuntianda: sed frequentissime coëunt: ut in hoc; *Jam jam, Dolabella, neq; tui me, neque tuorum liberum.* Nam oratio a judice aversa, in sententia: *jam jam, & liberum*, in verbis sunt schemata. Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est, duas ejus esse partes: διανοίας, id est mentis, vel sensus, vel sententiarum; nam iis omnibus modis dictum est: & λέξεως, id est verborum, vel dictionis, vel elocutionis, vel sermonis, vel orationis; nam & variatur, & nihil refert. Cornelius tamen Celsus adjicit verbis & sententiis figuras colorum: nimia profecto novitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui virum credat, colores & sententias sensuum esse? Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, & in verbis. Ut vero natura prius est concipere animo res, quam enuntiare:

Cap. I.

CAP. I. ita de iis figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas cum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissime elucet. Nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua figura quicque dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos judicum qua non observatur irrepit. Namque ut in armorum certamine, adversos ictus, & rectas ac simplices manus cum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est, aversæ tectæque minus sunt observabiles; & aliud ostendisse quam petas, artis est: sic oratio quæ astu caret; pondere, mole, & impulsu præliatur: simulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incutere datur, & arma avocare, & velut nutu fallere. Jam vero affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus ad id quod intendimus efficere, compositus? Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus, sive ad promovendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quædam vel decentius indicanda vel tutius. Sed antequam quæ cuique rei figura conveniat, ostendam, dicendum est nequaquam eas esse tam multas, quam sunt a quibusdam constitutæ. Neque enim me movent nomina illa, quæ fingere utiq;Græcis promtissimum est. Ante omnia igitur illi qui totidem figuras putant, quot affectus, repudiandi: non quin affectus sit quædam qualitas mentis: sed quia figura, quam non communiter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cujusque enunciatio. Quapropter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere, confidere, contemnere, non sunt figuræ

nor

non magis quam suadere, minari, rogare, excusare. CAP. I.
Sed fallit parum diligenter intuentes, quod inveniunt in omnibus his locis figuras, & earum exempla ex orationibus excerpunt. Neque enim pars ulla dicendi est, quæ non recipere eas possit. Sed aliud est admittere figuram, aliud figuram esse. Neque enim verebor explicandæ rei gratia frequentiorem ejusdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in irascente, deprecante, miserante, figuram, scio: sed non ideo irasci, misereri, deprecari, figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, medium quandam (ut arbitror) secutus viam: ut nec omnis sermo schema judicaretur, nec ea sola quæ haberent aliquam remotam ab usu communi fictionem: sed quæ essent clarissima, & ad movendum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam subjeci, ne fraudarem legentes judicio maximi auctoris. In tertio de Oratore ita scriptum est: *In perpetua autem oratione, cum & conjunctionis lenitatem, & numerorum quam dixi rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda & frequentanda omnis oratio, sententiarum atque verborum. Nam & commoratio una in re, permultum movet: & illustris explanatio: rerumque, quasi gerantur, sub aspectum pene subjectio, quæ & in exponenda re plurimum valet, & ad illustrandum id quod exponitur, & ad amplificandum; ut iis qui audient, illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: & huic contraria sæpe præcisio est: & ad plus intelligendum quam dixeris significatio: & dictionis concisa brevitas, & extenuatio: & huic adjuncta illusio, a præceptis Cæsaris non*

 abhor-

CAP. I. *abhorrens: & ab re digressio; in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus & concinnus esse debebit: propositioque quid sis dicturus: & ab eo quod est dictum, sejunctio: & reditus ad propositum: & iteratio: & rationis apta conclusio: tum augendi minuendive causa veritatis superlatio, atque trajectio: & rogatio, atque huic finitima quasi percontatio: expositioque sententiæ suæ: tum illa quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quæ est perjucunda, cum in oratione, non contentione, sed sermone tractatur: deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel post quam dixeris, vel cum aliquid a teipso rejicias, præmunitio etiam est ad id quod aggrediare: & rejectio in alium: communicatio, quæ est quasi cum iis ipsis apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitæ imitatio, vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio: tum duo illa quæ maxime movent, similitudo, & exemplum: digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio: Vox quædam libera, atque etiam effrænatior augendi causa iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio; purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atque execratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est vel ad usum comminatio & quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias: & paululum immutatum verbum atque deflexum: & ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio,*

tum

tum in extremum conversio, & in eadem verba impetus, & concursio, & adjunctio, & progressio: & ejusdem verbi crebrius positi quædam distinctio, & revocatio verbi: & illa quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, & conversio, & verborum concinna transgressio, & contrarium, & dissolutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis dictum refertur ad singula, & ad propositum subjecta ratio, & item in distributis supposita ratio, & permissio, & rursus alia dubitatio, & improvisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, & sibi ipsi responsio, & immutatio, & disjunctio, & ordo, & relatio, & digressio, & circumscriptio. Hæc enim sunt fere: atque horum similia, vel plura etiam esse possunt, quæ sententiis orationem verborumque confirmationibus illuminent. Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen, & paulo magis distincta: quia post orationis & sententiarum figuras, tertium quendam subjecit locum, ad alias (ut ipse ait) quasi virtutes dicendi pertinentem: *Et reliqua ex collocatione verborum quæ sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis quæ in amplo ornatu scenæ aut fori appellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem ratio est horum quæ sunt orationis lumina, & quodammodo insignia: cum aut duplicantur iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur: aut ab eodem verbo ducitur sæpius oratio: aut in idem conjicitur, aut in utrumque: aut adjungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur: aut continen-*

Cap. I.

CAP. I. ter unum verbum non in eadem sententia ponitur: aut cum similiter vel cadunt verba, vel desinunt: aut multis modis contrariis relata contraria: aut cum gradatim sursum versum reditur: aut cum demtis conjunctionibus dissolute plura dicuntur: aut cum aliquid prætereuntes, cur id faciamus, ostendimus: aut cum corrigimus nosmetipsos, quasi reprehendentes: aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis: aut cum ejusdem nominis casus sæpius commutantur. Sententiarum ornamenta majora sunt: quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco ejus eloquentiam maxime esse laudabilem. Enimvero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiæ dicitur: nec aliud quicquam est dicere, nisi omnes aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias. Quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille quem expetimus, ut verset sæpe multis modis eandem & unam rem, & hæreat in eadem commoreturque sententia. Sæpe etiam ut extenuet aliquid: sæpe ut irrideat: ut declinet a proposito, deflectatque sententiam: ut proponat quid dicturus sit: ut cum transegerit, jam aliquid definiat: ut se ipse revocet: ut quod dixit, iteret: ut argumentum ratione concludat: ut interrogando urgeat: ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat: ut contra ac dicat, accipi & sentiri velit: ut addubitet quid potius, aut quo modo dicat: ut dividat in partes: ut aliquid relinquat, ac negligat: ut ante præmuniat: ut in eo ipso in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat: ut sæpe cum iis qui audiunt, nonnunquam etiam cum adversario quasi deliberet: ut hominum mores sermonesque describat: ut muta quædam loquentia inducat: ut ab eo quod agitur, avertat animos.

mos: ut sæpe in hilaritatem risumve convertat: ut ante occupet quod videat opponi: ut comparet similitudines: ut utatur exemplis: ut aliud alii tribuens dispertiat: ut interpellatorem coërceat: ut aliquid reticere se dicat: ut denunciet quid caveat: ut liberius quid audeat: ut irascatur etiam: ut objurget aliquando: ut deprecetur: ut supplicet: ut medeatur: ut a proposito declinet aliquantulum: ut optet: ut execretur: ut fiat iis apud quos dicet, familiaris: atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequatur: brevitatem, si res petet: sæpe etiam rem dicendo subjiciet oculis, sæpe supra feret quam fieri possit: significatio sæpe erit major quam oratio: sæpe hilaritas: sæpe vitæ naturæque imitatio. Hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo. CAP. I.

ERGO cui latius complecti conformationes verborum ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur: nec affirmare ausim quicquam esse melius, sed hæc ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de his sententiarum figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici modo indicandi recedunt: quod idem multis doctissimis viris video placuisse. Omnia tamen illa etiam quæ sunt alterius modi lumina, adeo virtutes sunt orationis, ut sine his nulla intelligi vere possit oratio. Nam quomodo judex doceri potest, si desit illustris explanatio, propositio, promissio, finitio, sejunctio, expositio sententiæ suæ, rationis apta conclusio, præmunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, interpellantis coërtio, contentio, purgatio, læsio? Quid vero agit omnino eloquentia, detractis amplificandi minuendique rationibus? Quarum prior desiderat illam plusquam dixeris CAP. II.

signi-

Cap. II. significationem, id est ἔμφασιν & superlationem veritatis, & trajectionem: hæc altera extenuationem, deprecationemque. Qui affectus erunt vel concitati detracta voce libera, effrænatiore iracundia, objurgatione, optatione, execratione? vel illi mitiores, nisi adjuvantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione? Quæ delectatio, aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium, nisi alia repetitione, alia commoratione insigere, digredi a re, & redire ad propositum suum scierit: removere a se, in alium trajicere: quæ relinquenda, quæ contemnenda sint, judicare? Motus est in his orationis atque actus: quibus demptis jacet, & velut agitante corpus spiritu caret. Quæ cum adesse debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut auditorem, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant. Verum ea plerumque recta sunt, nec se fingunt, sed confitentur. Admittunt autem (ut dixi) figuras: quod vel ex proximo doceri potest. Quid enim tam commune, quam interrogare, vel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum arguendi gratia videatur adhiberi.. At ea res utrocunque modo dicatur, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab iis quibus acrior ac vehementior fit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est sic rogare;

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi: *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat?* &; *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* &; *Patere tua consilia*

filia non sentis? & totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quam si diceretur; *Diu abuteris patientia nostra* : &; *Patent tua consilia.* Interrogamus etiam quod negari non possit : *Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Facula?* Aut ubi respondendi difficilis est ratio, ut vulgo uti solemus; *Quo modo? Qui fieri potest?* Aut invidiæ gratia, ut Medea apud Senecam; *Quas peti terras jubes*? Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium; Cap. II.

Heu quæ me tellus (inquit) *quæ me æquora possunt*
Accipere?

Aut instandi, & auferendæ dissimulationis: ut Asinius; *Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus.* Totum hoc plenum est varietatis : nam & indignationi convenit;

--- *Et quisquam numen Junonis adoret?*

Et admirationi;

--- *Quid non mortalia pectora cogis*
Auri sacra fames? ---

Est interim acrius imperandi genus;

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur?

Et ipsi nosmet rogamus: quale est illud Terentianum;

Quid igitur faciam?

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interroganti, ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur: tum augendi criminis gratia; ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset; *Et innocens*, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum: Quæro an occideris hominem, respondetur, *Latronem.* An fundum occupaveris, respondetur, *meum.* Ut confessionem præcedat defensio : ut apud Virgilium in Bucolicis dicenti,

Cap. II.

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis? —

occurritur:

An mihi cantando victus non redderet ille?

Cui est confinis dissimulatio, non alibi quam in risu posita, ideoque tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione est. Cæterum & interrogandi seipsum, & respondendi sibi, solent esse non ingratæ vices: ut Cicero pro Ligario; *Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me antequam vidit, reipublicæ reddidit.* Aliter pro Cœlio ficta interrogatio est: *Dicet aliquis; Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* & totus locus. Deinde; *Ego siquis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit*, &c. Cui diversum est, cum aliquem rogaveris, non exspectare responsum, & statim subjicere: *Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas.* Quod schema quidam per subjectionem vocant. Fit & comparatione: *Uter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet?* Et aliis modis tum brevius, tum latius, tum de una re, tum de pluribus. Mire vero in causis valet præsumptio, quæ πρόληψις dicitur, cum id quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, & præcipue prooemio convenit. Sed quanquam generis unius, diversas tamen species habet. Est enim quædam præmunitio, qualis Ciceronis contra Q. Cæcilium; *Quod ad accusandum descendat, qui semper defenderit.* Quædam concessio: ut pro Rabirio Postumo, quem sua quoque sententia reprehendendum fatetur, quod pecuniam regi crediderit. Quædam prædictio: ut; *Dicam enim non augendi criminis gratia.* Quædam emen-

mendatio: ut; *Rogo ignoscatis mihi, si longius sum evectus.* Frequentissima præparatio, cum pluribus verbis, vel quare facturi quid simus, vel quare fecerimus, dici solet. Verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel præsumtione: *Quanquam illa non pœna, sed prohibitio sceleris fuit.* Aut reprehensione: *Cives, cives, inquam, si hoc eos appellari nomine fas est.* Affert aliquam fidem veritatis & dubitatio, cum simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit: cujusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit; *Equidem quod ad me attinet, quo me vertam nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti?* &c. Hoc etiam in præteritum valet: nam & dubitasse nos fingimus. A quo schemate non procul abest illa quæ dicitur communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla; *At illa nescit trepida quid liceat fœmina, quid conjugem deceat: forte vos in illa solitudine obvios casus miseræ mulieri obtulit: tu frater, vos paterni amici, quod consilium datis?* Aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: *Quid suadetis?* &; *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato; *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* Et alibi; *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.* Sed nonnunquam communicantes aliquid inexspectatum subjungimus, quod & per se schema est: ut in Verrem Cicero; *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam?* Deinde cum diu suspendisset judicum animos, subjecit quod multo esset improbius. Hoc Celsus sustentationem vocat. Est autem duplex: nam contra frequenter cum ex- CAP. II.

CAP. II. spectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leve, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alii nominaverunt, id est inopinatum. Illis non accedo, qui schema esse existimant, etiam, si quid nobis ipsis dicamus inexspectatum accidisse: ut Pollio; *Nunquam fore credidi, judices, ut reo Scauro, ne quid in ejus judicio gratia valeret precarer.* Pene idem fons est illius quam permissionem vocant, qui communicationis: cum aliqua ipsis judicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque: ut Calvus Vatinio; *Perfrica frontem, & dic te digniorem qui prætor fieres, quam Catonem.* Quæ vero sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maxime simulatione. Namque & irasci nos, & timere, & admirari, & dolere, & gaudere, & indignari, & optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa; *Liberatus sum. Respiravi.* &; *Bene habet.* &; *Quæ amentia est hæc?* &; *O tempora! O mores! O miserum me!* consumtis enim lacrymis infixus tamen pectori hæret dolor. &;

Magna nunc hiscite terræ.

quod exclamationem quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera sunt, non sunt in ea forma de qua nunc loquimur. Sed assimulata, & arte composita, proculdubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Græci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quam vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario; *Suscepto bello, Cæsar, gesto*

jam

jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac CAP. II.
voluntate mea, ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumta: non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia; *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc eum demeretur, cujus mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & majorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum quæ προσωποποΐαι dicuntur. Mire namque cum variant orationem, tum excitant. His & adversariorum cogitationes, velut secum loquentium protrahimus: quæ tamen ita demum a fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum: & nostros cum aliis sermones, & aliorum inter se credibiliter introducimus: & suadendo, objurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare, concessum est. Urbes etiam populique vocem accipiunt. Ac sunt quidam qui has demum προσωποποΐας dicant, in quibus & corpora & verba fingimus. Sermones hominum assimulatos dicere διαλόγυς malunt, quod Latinorum quidam dixerunt, *sermocinationem*. Ego jam recepto more utrumque eodem modo appellavi. Nam certe sermo fingi non potest, ut non personæ sermo fingatur. Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: *Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica sic loquatur, M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus; *Quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodammodo tacita loquitur; Nullum jam aliquot annis facinus exstitit, nisi per te.* Commode etiam

CAP. II. aut nobis aliquas ante oculos esse rerum personarumve imagines fingimus, aut eadem adversariis aut judicibus non accidere miramur: qualia sunt; *Videtur mihi*, &; *Nonne videtur tibi?* Sed magna quædam vis eloquentiæ desideratur. Falsa enim & incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt: aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt. Ut dicta autem quædam, ita scripta quoque fingi solent: quod facit Asinius pro Liburnia; *Mater mea, quæ mihi tum carissima, tum dulcissima fuit, quæque mihi vixit, bisque eadem die mihi vitam dedit*, & reliqua: deinde; *exhæres esto*. Hæc cum per se figura est, tum duplicatur, quoties, sicut in hac causa, ad imitationem alterius scripturæ componitur. Nam contra recitabatur testamentum: *P. Novanius Gallio, cui ego omnia meritissimo volo & debeo pro ejus animi in me summa voluntate*, & adjectis deinceps aliis, *hæres esto*. Incipit esse quodammodo παρῳδή. quod nomen ductum a canticis ad aliorum similitudinem modulatis, abusive etiam in versificationis ac sermonum imitatione servatur. Sed formas quoque fingimus sæpe: ut *famam* Virgilius: ut *voluptatem ac virtutem* (quemadmodum a Xenophonte traditur) Prodicus: ut *mortem* ac *vitam*, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. Est & incertæ personæ ficta oratio: *Hic aliquis*. &; *dicat aliquis*. Est & jactus sine persona sermo: *Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles.* Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιΐα accedit illa, quæ est orationis per detractionem: detractum est enim; *Quis diceret*. Vertitur enim interim προσωποποιΐα in speciem narrandi. Unde & apud historicos reperiuntur obliquæ allocutiones: ut in T. Livii primo statim libro: *Urbes*

quo-

quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere. Aversio quoque sermonis, quæ dicitur ἀποστροφή, mire movet, sive adversarios invasimus: *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?* Sive ad invocationem aliquam convertimur: *Vos enim jam ego, Albani tumuli atque luci.* Sive ad invidiosam implorationem: *O leges Porciæ, legesque Semproniæ!* Sed illa quoque vocatur aversio, quæ a proposita quæstione abducit audientem: CAP. II.

Non ego cum Danais Trojanam excindere gentem
Aulide juravi. --

Quod fit & multis & variis figuris, cum aut aliud exspectasse nos, aut majus aliquid timuisse simulamus, aut plus videri posse ignorantibus: quale est prooemium pro Coelio. Illa vero (ut ait Cicero) sub oculos subjectio, tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur: nec universa, sed per partes: quem locum proximo libro subjecimus evidentiæ: & Celsus hoc nomen isti figuræ dedit. ab aliis ὑποτύπωσις dicitur proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videantur, quam audiri: *Ipse inflammatus scelere ac furore, in forum venit. ardebant oculi: toto ex ore crudelitas emicabat.* Nec solum quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hoc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturam invasisset. Sed hæc quidem translatio temporum, quæ proprie μετάστασις dicitur, in διατυπώσει verecundior apud priores fuit. Proponebant enim talia: *Credite vos intueri.* ut Cicero; *Hæc quæ non vidistis oculis animis cernere potestis.* Novi vero, & præcipue decla-

ma-

CAP. II. matores, audacius, nec mehercle sine motu quodam imaginantur: ut Seneca in controversia, cujus summa est, quod pater filium & novercam, inducente altero filio, in adulterio deprehensos occidit: *Duc, sequor: accipe hanc senilem manum, & quocunque vis imprime.* Et paulo post; *Aspice, inquit, quod diu non credidisti. Ego vero non video, nox oboritur, & crassa caligo.* Habet hæc figura manifestius aliquid. Non enim narrari res, sed agi videtur. Locorum quoque dilucida & significans descriptio, eidem virtuti assignatur a quibusdam: alii τοπογραφίαν dicunt. Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocarent: quo nomine, quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, Græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat, (in utroque enim contrarium ei quod dicitur, intelligendum est) species vero prudentius intuenti, diversas esse facile est deprehendere. Primum, quod tropus apertior est: & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam & omnia circa fere recta sunt: ut illud in Catilinam; *A quo repudiatus, ad sodalem tuum virum optimum Metellum demigrasti.* In duobus demum verbis est ironia, ergo etiam brevior est tropus. At in figura totius voluntatis fictio est, apparens magis quam confessa: ut illic verba sint verbis diversa, hic sensus sermonis: & joci, & tota interim causæ confirmatio, tum etiam vita universa, ironiam habere videatur; qualis est visa Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id est agens imperitum; & admirator aliorum tanquam sapientum: ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορὰ, sic hoc sche-

schema faciat troporum ille contextus. Quædam vero genera hujus figuræ nullam cum tropis habent societatem : ut illa statim prima quæ dicitur a negando, quam nonnulli vocant ἀπόφασιν. *Non agam tecum jure summo, non dicam, quod forsitan obtinerem.* &; *Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam?* & ; *Mitto illam primam libidinis injuriam.* &; *Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de sestertiis sexcentis millibus.* &; *Possum dicere.* Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus, ut Cicero ; *Hoc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus dicerem.* Εἰρωνεία est & cum similes imperantibus vel permittentibus sumus, CAP. II.

I, sequere Italiam ventis.

Et cum ea quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acrius fit cum eadem in nobis sunt, & in adversario non sunt :

— Meque timoris
Argue tu Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contra valet, cum aut ea quæ nobis absunt, aut etiam quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur :

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

Nec in personis tantum, sed & in rebus versatur hæc contraria dicendi quam quæ intelligi velis ratio, ut totum pro Quincto Ligario procemium, & illæ elevationes : *videlicet*; *O dii boni* !

Scilicet is superis labor est.

Et ille pro Oppio locus ; *O amorem mirum ! O bene-*

CAP. II. *volentiam singularem!* Non procul autem absunt ab hac simulatione tres inter se similes: Confessio nihil nocitura: qualis est; *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum.* Et concessio, cum aliquid etiam iniquum videmur causæ fiducia pati: *Metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est.* Et pro Cluentio: *Invidia dominetur in concionibus, jaceat in judiciis.* Tertia, consensio: ut pro eodem; *judicium esse corruptum.* Hæc evidentior figura est, cum alicui rei assentimur quæ est futura pro nobis: verum id accidere sine adversarii vitio non potest. Quædam etiam velut laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonii Drepanitani; *Gaudeo etiam si quid ab eo abstulisti: & abs te nihil rectius factum esse dico.* Interim augemus crimina quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare, quod est frequentius, quam ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia: ut pro Roscio Cicero, cum immanitatem parricidii, quanquam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat. Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipsa ostendit aliquid affectus vel iræ: ut;

Quos ego: sed motos præstat componere fluctus.

Vel solicitudinis, & quasi religionis: *An hujus ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, ne dicam consule? De nostrum enim omnium: non audeo totum dicere.* Cui simile est in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis. Vel alio transeundi gratia: *Communis autem; Tametsi, ignosci-*

gnoscite mihi, judices. In quo est & illa (si tamen inter schemata numerari debet, cum aliis etiam pars causæ videatur) digressio: Abit enim causa in laudes Cn. Pompeii. Id quod fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. Nam brevior illa, ut ait Cicero, a re digressio, plurimis fit modis. Sed hæc exempli gratia sufficient: *Tum Cajus Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est: hoc quæso, judices, diligenter attendite.* Et pro Milone: *Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur.* Est alia non quidem reticentia, quæ sit imperfecti sermonis, sed tamen præcisa velut ante legitimum finem oratio: ut illud; *Nimis urgeo, commoveri videtur adolescens.* &; *Quid plura? ipsum adolescentem dicere audistis.* Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, vel ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leniores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo: sed versatur & in factis, & in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum. In dictis, quale est apud Terentium;

Cap. II.

At ego nesciebam quorsum tu ires. Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est: cupio abducere ut reddam suis.

Sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio est per relationem, nisi quod frequentius asseverat quam eludit: *Dicebam habere eos actorem Quin. Cæcilium.* Sunt & illa jucunda, & ad commendationem cum varietate, tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti: ut pro Cœlio: *Sed quid ego ita gravem personam introduxi?* Et quibus utimur vulgo; *Imprudens incidi.* Vel cum

CAP. II. quærere nos quid dicamus, fingimus: *Quid reliquum est?* &, *Num quid omisi?* Et cum ibidem in Verrem ait Cicero: *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est.* &; *Aliud ex alio succurrit mihi.* Unde etiam venusti transitus fiunt: non quia transitus ipse sit schema: ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in memoriam inductus, adjecit; *Hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse?* Et cum aliqua velut ignoramus: *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polycletum esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantum valet. Quibusdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus: sicut hic Cicero consequitur, ne cum morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes jurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore invidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoque jucundam orationem, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriam judicis, & reposcere quæ deposueris, & separare quædam schemate aliquo, (non enim est ipsa per se iteratio schema) & excipere aliqua, & dare actioni varios velut vultus. Gaudent enim res varietate: & sicut oculi diversarum aspectu rerum magis detinentur: ita semper animis præstant, in quod se velut novum intendant. Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur: ut apud Virgilium;

Non

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ. ----

CAP. II.

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur,

O, dixit, felicem conjuge matrem!

Huic vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & exspectari maxime credo, veniendum est: in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus: non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ, sed aliud latens, & auditori quasi inveniendum, quod, ut supra ostendi, jam fere solum schema a nostris vocatur, & unde controversiæ figuratæ dicuntur. Ejus triplex usus est: Unus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet. Tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur, & ipsa novitate ac varietate magis quam si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est primum, frequens in scolis est. Nam & pactiones deponentium imperium tyrannorum, & post bellum civile senatusconsulta finguntur, & capitale est objicere anteacta: ut quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed schematum conditio non eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modo & aliter intelligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam offensa vitatur. Quod si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo non illi furto favet. Vera negotia nunquam adducunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic simi-

CAP. II. lem; verum multo ad agendum difficiliorem, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc parcius & circumspectius faciendum: quia nihil interest quomodo offendas: & aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere. Imprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem si non ex verbis dubiis & quasi duplicibus petentur: qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit.* Aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis: ut illa controversia, in qua infamis amore virginis filiæ pater raptam eam interrogat a quo vitiata sit; *Quis te,* inquit, *rapuit? Tu pater: nescis?* Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solum supersit: in quo multum etiam affectus juvant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet si audiret: & ei quod a se inventum existimat, credat. Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur quod non palam objicias, sed diffidentia. In summa, sic maxime judex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum: & dicebatur, chirographum marito exspirante hæredes dedisse: & verum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam

eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: & contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum. Quædam etiam quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, & defenditur & probandum est. Cum autem obstat nobis personæ reverentia, (quod secundum posuimus genus) tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor, quam metus. Hic vero tegere nos judex quod sciamus, & verba vi quadam veritatis erumpentia credat coërcere. Nam quominus aut ipsi in quos dicimus, aut judices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest quo modo dicatur, cum & res & animus intelligitur? Quid denique dicendo proficimus, nisi ut palam sit, nos facere, quod ipsi sciamus non esse faciendum? Atqui præcipue prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc vitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controversias, quæ difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi maximis viribus non potest: hæc diverticula & anfractus suffugia sunt infirmitatis: ut qui cursu parum valent, flexu eludunt: cum hæc quæ affectatur ratio sententiarum, non procul a ratione jocandi abhorreat. Adjuvat etiam quod auditor gaudet intel-

Cap. II.

CAP. II. intelligere, & favet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaque non solum si persona obstaret rectæ orationi, (quo in genere sæpius modo quam figuris opus est) decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum etiam ubi personæ inutiles ac nefariæ essent: ut si pater qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malæ tractationis, jacularetur in uxorem obliquis sententiis. Nam quid impurius quam retinuisse talem? Quid porro tam contrarium, quam eum qui accusetur, quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id ipsa defensione quod diluendum est? At si judicum sumerent animum, scirent quam ejusmodi accusationem laturi non fuissent: multoque etiam minus, cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc incidimus, paulo plus scolis demus. Nam & in his educatur orator: & in eo, quomodo declametur, positum est etiam quomodo agatur. Dicendum ergo de iis quoque in quibus non asperas figuras, sed palam contrarias causæ plerique fecerunt. *Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator ejus optet quod volet.* Patrem qui damnavit, optat ne is torqueatur. pater ei contradicit. Nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tanquam illum conscium pater in tormentis esset nominaturus. Quo quid stultius? Nam cum hoc judices intellexerint, aut non torquebitur cum ideo torqueri velit: aut torto non credetur. At credibile est hoc eum velle fortasse. Dissimulet ergo, ut efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si vere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid si neque

neque utique verum est, & habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod legem servandam putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel (quod ego maxime sequerer) ut se in tormentis innocentem esse pertendat. Quare ne illud quidem semper succurret sic dicentibus; Patrocinium hoc voluit, qui controversiam finxit. Fortasse enim noluit: sed esto, voluerit: continuone si ille stulte cogitavit, nobis quoque stulte dicendum est? At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum quid litigator velit. Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere, aliud velle: præcipue cum in themate est, aliquem ut sibi mori liceat postulare: ut in illa controversia; Qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat ut militia vacaret ex lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in aciem coactus, deseruit. Filius qui fortiter eodem prælio fecerat, incolumitatem ejus optat: contradicit pater. Non enim, inquiunt, mori vult, sed invidiam filio facere. Equidem rideo, quod illi sic timent tanquam ipsi morituri, & in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam mortem, causarum quoque quas habet factus ex viro forti desertor. Sed de una controversia loqui supervacuum est. Ego in universum neque oratoris puto esse unquam prævaricari, neque litem intelligo, in qua pars utraque idem velit: neque tam stultum quenquam, qui si vivere velit, mortem potius male petat, quam omnino non petat. Non tamen nego esse controversias hujusmodi figuratas: ut est illa; Reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum iri videbatur. Pater pro testimonio dixit eum se ju- CAP. II.

 bente

CAP. II. bente fecisse: absolutum abdicat. Nam neque in totum filio parcit, nec quod priore judicio affirmavit, mutare palam potest, & ut non durat ultra pœnam abdicationis ira, abdicat tamen: & alioqui figura in patre plus facit quam licet, in filio minus. Ut autem nemo contra id quod vult dicit, ita potest melius aliquid velle quam dicit: quomodo ille abdicatus, qui a patre ut filium expositum & ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat, revocari fortasse mavult, non tamen quod petit, non vult. Est latens & illa significatio: qua cum jus asperius petitur a judice, fit ei tamen spes aliqua clementiæ: non palam, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem: ut in multis controversiis, sed in hac quoque; *Raptor nisi intra trigesimum diem, & rapta patrem, & suum exoraverit, pereat.* Qui exorato raptæ patre suum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam si permittat hic pater, lis tollitur: si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe videatur, & a se judicem avertat. Latro igitur optime; *Occides ergo? si potero.* Remissius, & pro suo ingenio, pater Gallio; *Dura anime hodie, dura: heri fortior fuisti.* Confinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut urbem apud deos deponerent: quia durum erat dicere, ut relinquerent. & qui victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit; *victoriis utendum esse.* Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle. Quæsitum etiam est quomodo responderi contra figuras oporteret. Et quidam semper ex diverso aperiendas puta-

putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur: Idque sane frequentissime faciendum est; aliter enim dilui objecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum maledicta sunt tantum, non intelligere interim bonæ conscientiæ est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam: aut certe non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id judices non modo intelligant, sed etiam credant. Utilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo, (nota enim fabula est) qui cum esset contra eum dictum; *Jura per patris tui cineres*: *paratum se esse* respondit. & judex conditione usus est, clamante multum advocato; schemata de rerum natura tolli: ut protinus etiam præceptum sit, ejusmodi figuris utendum temere non esse. Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio. ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium; *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab se Deos placari posse arbitrabatur.* Ironia quoque in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia inducatur: ut cum adversus tyrannum qui sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor; *Mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes: Nuper te volui occidere.* Frequens illud est, nec magnopere captandum, quod petitur a jurejurando: ut pro exhæredato; *Ita mihi contingat hærede filio mori.* Nam & in totum jurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit: & est a Seneca dictum eleganter; *non patronorum hoc*

Cap. II.

CAP. II. *esse, sed testium.* Nec meretur fidem, qui sententiolæ gratia jurat: nisi si potest tam bene quam Demosthenes, ut supra dixi. Levissimum autem longe genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam; *Præsertim quam omnes amicam omnium, potius quam cujusquam inimicam putaverunt.* Comparationem equidem video figuram non esse, cum sit interim probationis, interim etiam causæ genus: & sit talis ejus forma, qualis est pro Murena: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eo quo tendit, mature cum exercitu perveniat. Te Gallorum, illum buccinarum cantus excitat,* & cætera. Nescio an orationis potius quam sententiæ sit. Id enim solum mutatur, quod non universa universis, sed singula singulis opponuntur. Celsus tamen, & non negligens auctor Visellius in hac eam parte posuerunt. Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque ἀντίθετον vocat. Præter illa vero quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia & idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cujus quatuor libros in unum suum transtulit, & Celsus videlicet Rutilio accedens, posuerunt schemata: Consummationem, quam Græci διαλλαγὴν vocant, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur. Consequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus. Collectionem, quæ apud illum est συλλογισμός. Minas, id est κατάπληξιν. Exhortationem, παραινετικόν. Quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex his, de quibus locuti sumus, figuram accipit. Præter hæc Celsus, excludere, asseverare, detrectare, excitare judicem, proverbiis uti, & versibus, & joco, & invidia, & invocatione, intendere crimen, quod est

δείνω-

δείνωσις, adulari, ignoſcere, faſtidire, admonere, ſatisfacere, precari, corripere, figuras putat. Partitionem quoque, & propoſitionem, & diviſionem, & rerum duarum cognationem, quod eſt ut idem valeant quæ videntur eſſe diverſa; ut non is demum ſit veneficus, qui vitam abſtulit data porione, ſed etiam qui mentem: quod eſt in parte finitionis. Rutilius ſive Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφορὰν, ἀντίῤῥησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod eſt dicere quid fieri oportuerit, deinde quid factum ſit: ἐναντιότητα unde ſint enthymemata: καθ' αἰτίασιν· μετάληψιν etiam, quo ſtatu Hermagoras utitur. Viſellius quanquam pauciſſimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamen, quod commentum vocat: & rationem appellans ἐπιχείρημα, inter eas habet. quod quidem recipit quodammodo & Celſus: nam conſequens an epicherema ſit, dubitat. Viſellius adjicit & ſententiam. Invenio qui aggregent his διασκευάς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις. Sed ut hæc non ſunt ſchemata: ſic alia vel ſint forſitan, ac nos fugerint: vel etiam nova fieri adhuc poſſint, ejuſdem tamen naturæ, cujus ſunt ea de quibus dictum eſt. CAP. II.

VERBORUM vero figuræ & mutatæ ſunt ſemper, & utcunque valuit conſuetudo, mutantur. Itaque ſi antiquum ſermonem noſtro comparemus, pene jam quicquid loquimur, figura eſt: ut; *huic rei invidere*: non, ut omnes veteres, & Cicero præcipue; *hanc rem*: &, *incumbere illi*, non, *in illum*: &, *plenum vino*, non, *vini*: &, *huic*, non, *hunc adulari*, jam dicitur, & mille alia: utinamque non pejora vincant. Verum ſchemata λέξεως duorum ſunt generum: alterum loquendi rationem vocant: alterum quod ad colloca- CAP. III.

 tio-

CAP. II. tionem maxime exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere. Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim omne schema vitium, si non peteretur, sed accideret. Verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoque cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habeat probabile aliquid quod sequatur. Una tamen in re maxime utilis, ut quotidiani & semper eodem modo formati sermonis levet fastidium, & nos a vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parce, & cum res poscet utetur, velut asperso quodam condimento, jucundior erit: at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pene jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiamsi fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient. Nam secretæ, & extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia satiant: nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas congestasque declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & *oculis capti talpæ*, &, *timidi damæ* dicuntur a Virgilio: sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasque quam fœminas certum est. Et in verbis: ut; *Fabricatus est gladium*: &; *Inimicos punitus est.* Quod mirum minus est, quod in natura verborum est, & quæ facimus patiendi modo sæpe dicere: ut; *arbitror*, *suspicor*: & contra faciendi quæ patimur: ut; *vapulo*: ideoque frequens permutatio est: & pleraque utroque modo efferuntur:

luxu-

luxuriatur, luxuriat; fluctuatur, fluctuat; assentior, assentio; Est figura & in numero: vel cum singulari pluralis subjungitur; *Gladio pugnacissima gens Romani*. *gens* enim ex multis. Vel ex adverso; CAP. II.

--- Cui non risere parentes,
Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim qui non risere, hic quem non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in Satyra,

— Et nostrum istud vivere triste
Aspexi.

cum infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur & verbo pro participio, ut;

Magnum dat ferre talentum.

tanquam ferendum. Et participio pro verbo, *Volo datum*. Interim etiam dubitari potest cui simile vitio sit schema, ut in hoc,

Virtus est vitium fugere. —

Aut enim partes orationis mutat ex illo; *Virtus est fuga vitiorum*. Aut casus ex illo, *Virtus est vitium fugere*. Multa tamen hoc utroque excitatius junguntur interim schemata: *Sthenelus sciens pugnæ*. Est enim *sciens Sthenelus pugnandi*. Transferuntur etiam tempora: *Timarchides negat esse ei periculum a securi*. Præsens enim pro præterito positum est. Et futurum pro præsenti:

Hoc Ithacus velit.

Et ne morer, per omnia fit genera, per quæ fit solœcismus. Hæc est quoque quam ἑτέρωσιν vocant. cum dissimilis est, Zeugma dicitur: ut apud Sallustium: *Neque*

CAP. II. *Neque ea res falsum me habuit.* &; *Duci probare.* Ex quibus fere præter novitatem brevitas etiam peti solet. Unde eousque processum est, ut, *non pœniturum*, pro non acturo pœnitentiam : *visuros*, ad videndum missos, idem auctor dixerit. Quæ ille quidem fecerit schemata ; an idem vocari possint, videndum, quia recepta sint. Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus. Vti nunc evaluit *rebus agentibus*, quod Pollio in Labieno damnat: & *contumeliam fecit*, quod a Cicerone reprehendi notum est : *affici* enim *contumelia* dicebant. Alia commendatio vetustatis, cujus amator unice Virgilius fuit:

Vel cum se pavidum contra mea jurgia jactat.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat. --

Quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt plurima. Illud etiam in consuetudine remansit; *Enimvero* : his amplius apud eundem:

Nam quis te juvenum confidentissime: ---

quo sermonis initium fit, &:

Tam magis illa tremens, & tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.

Quod est versum ex illo ; *Quam magis ærumna viget, tam magis ad malefaciendum urget.* Pleni talibus antiqui: sicut initio Eunuchi Terentius ; *Quid igitur faciam?* inquit. *Allusit tandem leo.* Catullus in Epithalamio:

--- *Dum innupta manet, dum chara suis est.*

Cum prius *dum*, significet *quoad* : sequens, *usque eo.* Ex Græco vero translata vel Sallustii plurima: quale est; *vulgus amat fieri.* vel Horatii. Nam id maxime probat hoc:

Cice-

Ciceris, nec longa invidit avena. Cap. III.

Et Virgilii:

--- Tyrrhenum navigat æquor.

Etiam vulgatum actis quoque; *Saucius pectus.* Ex eadem parte figurarum additio & abjectio est. Illaque prior videri potest supervacua, sed non sine gratia est:

Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi.

Potest enim deesse alterum *nam.* Et apud Horatium illud;

--- Fabriciumque,
Hunc, & intonsis Curium capillis.

Est etiam adjectio quæ in complexu sermonis aut vitium habet, aut figuram. Figuram, ut; *Accede ad ignem hunc: jam calesces plus satis.* plus enim quam satis est. De altera quæ detractio est, pluribus dicendum est. Utimur vulgo & comparativis pro absolutis, ut cum se quis *infirmiorem* esse dixerit. duo inter se comparativa committimus: *Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero; credo erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat.* Sunt & illa non similia soloecismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicacamus;

Sed nos immensum spatiis confecimus æquor.

Et de pluribus singulariter;

Haud secus ac patriis acer Romanus in armis.

Specie diversa, sed genere eadem & hæc sunt:

Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem.
Nec mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas.

Non enim nescio cui alii prius, nec postea sibi uni,

CAP. III. sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanquam de aliis : *Dicit Servius ; Negat Tullius.* Et nostra persona utimur pro aliena, & alios pro aliis fingimus. Utriusque rei exemplum pro Cecinna. Pisonem adversæ partis advocatum alloquens Cicero dicit; *Restituisse te dixti : Nego me edicto prætoris restitutum esse.* Verum enim illud *restituisse* Ebutius dixit. *Nego me,* Cecinna, *edicto prætoris restitutum esse.* Ubi & ipsum *dixti*, excusa syllaba, figura in verbo est. Illa quoque ex eodem genere possunt videri, quæ nos interpositionem, vel interclusionem dicimus, Græci παρένθεσιν vocant, dum continuationi sermonis medius aliquis sensus intervenit : *Ego cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem.* Cui adjiciunt hyperbaton, non illud quod inter tropos esse voluerunt: sed alterum, quod est ejus figuræ sententiarum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, simile, cum non sensus mutatur, verum forma eloquendi:

--- Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar.

Acutius adhuc in Polydoro :

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. ---
--- Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

Qui tam parva momenta nominibus discreverunt, μετάβασιν vocant, quam & aliter fieri putant :

Quid loquor ? aut ubi sum ?

Conjunxit autem παρένθεσιν & ἀποστροφὴν Virgilius in illo loco:

Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis Albane maneres)

Rapta-

Raptabatque viri mendacis viscera Tullus. CAP. III.

Hæc schemata, & his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, & convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum: & habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis aut junctæ, aut frequentes: quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus cum gratiam, tum etiam vires accommodat. E quibus primum sit quod fit per adjectionem. plura sunt genera. Nam & verba geminantur, vel amplificandi gratia: ut, *Occidi, occidi, non SP. Melium.* Alterum est enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miserandi: ut;

Ah Corydon, Corydon. ---

Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior: *Bona, miserum me! (consumtis enim lacrymis tamen infixus animo hæret dolor) bona inquam Cn. Pompeii acerbissimæ voci subjecta præconis. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Et ab iisdem verbis plurima acriter & instanter incipiunt: *Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?* Et iisdem desinunt: *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.* Quanquam hoc exemplum ad aliud quoque schema

CAP. III. pertinet, cujus initia inter se & fines iidem sunt; *Quis & quis*, *Appius* & *Appius*. Quale est; *Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui crudelissime bellum in Italia gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformaverunt? Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses.* Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo hujus esse loci potius dixi: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut eo quo intendit mature cum exercitu perveniat. Te Gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne consultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet & scit, ut hostium copiæ; tu, ut aqua pluvia arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.* Possunt media quoque respondere, vel primis: ut;

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda: Vel ultimis, *Hæc navis onusta præda Siciliensi, cum & ipsa esset ex præda.* Nec quisquam dubitavit idem posse fieri iteratis utrinque mediis. Respondent primis & ultima: *Multi & graves dolores inventi parentibus, & propinquis multi.* Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat & dividit,

Iphitus & Pelias mecum, quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssi.

ἐπάνοδος dicitur Græce, nostri regressionem vocant. Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contra sumuntur: *Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum qui sequebantur.* Interim varia-

variatur casibus hæc & generibus retractatio : *Magnus est labor dicendi , magna res est.* Et apud Rutilium longiore περιόδῳ. Et hæc vitia sententiarum sunt ; *Pater hic tuus ? patrem hunc appellas ? patris tu hujus filius es?* Fit casibus modo hoc schema quod πολύπτωτον vocant. Constat & aliis etiam modis : ut pro Cluentio, *Quod autem tempus veneni dandi? illo die? in illa frequentia ? Per quem porro datum ? unde sumtum ? quæ porro interceptio poculi ? cur non de integro autem datum ?* Hanc rerum conjunctam diversitatem Cæcilius μεταβολὴν vocat : qualis est pro Cluentio locus in Oppianicum; *Eum tabulas publicas violasse , Censorias corrupisse, decuriones universi judicarunt : cum illo jam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat : nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit :* & deinceps adhuc multa. Ut hæc in unum congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quæ a Cicerone *dissipata* dici puto:

Hic segetes , illic veniunt felicius uvæ,
Arborei fœtus alibi. & deinceps.

Illa vero apud Ciceronem mira figurarum mixtura deprehenditur , in qua & primo verbo, longo post intervallo redditum est ultimum , & media primis, & mediis ultima congruunt : *Vestrum jam hic factum deprehenditur, Patres conscripti, non meum : ac pulcherrimum quidem factum : verum , ut dixi, non meum, sed vestrum.* Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν vocant, quæ fit ex permixtis figuris , ut supra dixi, utque se habet epistola ad Brutum : *Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio , & redierim per Cn. Pompeium, te ego ergo cum redierim.* Et in iisdem sen-

Cap. III.

CAP. III. tentiis crebrioribus mutata declinationibus iteratione verborum: ut apud Persium;

--- *Usque adeone*
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronem; *Neque enim poterat judicio ex his damnatis qui judicabantur.* Sed sensus quoque toti quemadmodum cœperunt desinent: *Venit ex Asia, hoc ipsum quam bonum! Trib. pleb. venit ex Asia.* In eadem tamen periodo & verbum ultimum primo refertur, tertium jam sermone adjectum est; *Veruntamen venit.* Interim sententia quidem repetitur, sed eodem verborum ordine; *Quid Cleomenes facere potuit? Non enim possum quenquam insimulare falso. Quid, inquam, Cleomenes magnopere facere potuit?* Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est idem: quo quidem schemate utuntur poëtæ sæpius;

Pierides, vos hæc facietis maxima Gallo:
Galli, cujus amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: *Hic tamen vivit; vivit? imo vero etiam in senatum venit.* Aliquando, sicut in geminatione verborum diximus, initia quoque & clausulæ sententiarum aliis, sed non alio tendentibus verbis, inter se consonant. Initia hoc modo: *Dederim periculis omnibus, obtulerim insidiis, objecerim invidiæ.* Rursus clausulæ: ibidem statim; *Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos judicastis.* Hoc alii μεσοτονίαν, alii disjunctionem vocant, utrumque (etiamsi est diversum) recte. Nam est nominum idem significantium separatio. Congregantur quoque verba idem significantia: *Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ: proficiscere.* Et in eundem alio libro; *Abiit, excessit, erupit,*

erupit, evasit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς videtur, id est abundans supra necessitatem oratio: sicut illa; *Vidi oculos ante ipse meos.* In illo enim *vidi*, inest, *ipse.* Verum id, ut alio quoque loco dixi, cum supervacua oneratur adjectione, vitium est: cum autem auget manifestam sententiam, sicut hic; virtus: *Vidi, ipse, ante oculos*, quot verba, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notarit, non video. Nam & geminatio, & repetitio, & qualiscunque adjectio, πλεονασμὸς videri potest. Nec verba modo, sed sensus quoque idem facientes acervantur. *Perturbatio istum mentis, & quædam scelerum offusa caligo, & ardentes furiarum facies excitarunt.* Congeruntur & diversa: *Mulier, tyranni sæva crudelitas, patris amor, ira præceps, temeritas, dementia.* Et apud Ovidium: CAP. III.

Sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
Sed quæ visceribus veniebat bellua ponti
Exsaturanda meis. —

Inveni qui & hoc vocaret πλοκὴν. cui non assentior; cum sint unius figuræ mixta quoque, & idem & diversum significantia, quod & ipsum διαλλαγὴν vocant: *Quæro ab inimicis, sint ne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me. Investigata, comperta, patefacta*, aliud ostendunt: *sublata, deleta, extincta*, sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum, & superius, aliam quoque efficiunt figuram, quæ quia conjunctionibus caret, dissolutio vocatur; apta, cum quid instantius dicimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac figura non in singulis modo verbis, sed sententiis etiam: ut Cicero dicit contra concionem Metelli; *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum*

CAP. III. *natum adduci jussi, in senatu sunt positi.* & totus hic locus. Hoc genus βραχυλογίαν vocant, quæ potest esse copulata dissolutio. Contrarium est schema, quod conjunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον, dicitur. Hoc est, vel iisdem sæpius repetitis: ut;

--- Tectumque laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.

Vel diversis;

Arma virumque. ---
Multum ille & terris. ---
Multa quoque & bello. ---

Adverbia quoque & pronomina variantur:

Hic illum vidi juvenem. ---
Bis senos cui nostra dies. ---
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti.

Sed utrumque horum coacervatio. Etenim tantum juncta aut dissoluta. Omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed varia, & ut cuique fingenti placuit. Fons quidem unus, quia acriora facit & instantiora quæ dicimus, & vim quandam præ se ferentia, velut sæpius erumpentis affectus. Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adjectionis, repetit enim quæ dicta sunt: & priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo transferatur; *Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii quidem, sed nec persuasi Thebanis.* Sit tamen tradita & latina: *Aphricano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparavit.* & Calvi; *Non ergo magis pecuniarum repetundarum quam majestatis, neque majestatis magis quam Plautiæ legis, neque Plautiæ legis magis quam*

quam ambitus, neque ambitus magis quam omnium legum judicia perierunt. Invenitur apud poëtas quoque, ut apud Homerum de sceptro quod a Jove ad Agamemnonem usq; deducit: & apud nostrum etiam tragicum: Cap. III.

Jove propagatus est (ut perhibent) Tantalus,
Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At quæ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maxime gratiam petunt: quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, synecdoche, cum subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur: ut Cœlius in Antonium; *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur, *cœpit.* Cicero ad Brutum, *Sermo nullus scilicet nisi de te. Quid enim potius? Tum Flavius, Erras tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoravi.* Cui similia sunt illa meo quidem judicio, in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur:

Novimus & qui te, transversa tuentibus hirquis,
Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Hanc quidam *aposiopesin* putant; frustra. Nam illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum: hic unum verbum, & manifestum quidem desideratur: quæ si aposiopesis est, nihil non, in quo deest aliquid, idem appellabitur. Ne ego illud quidem aposiopesin semper voco, in quo res quæcunque relinquitur intelligenda, ut ea quæ in epistolis Cicero; *Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari*: nihil obticuit, lusitque: quia nihil hic aliud intelligi poterat, quam hoc; *diadema imposuit.* Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui conjunctiones eximuntur. Tertia, quæ dicitur συνεζευγμένον. In qua unum ad verbum plures sententiæ referuntur,

 quarum

Cap. III. quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito verbo ad quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Aut illato, quo plura cluduntur: *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat. Jungit autem & diversos sexus, ut cum marem fœminamque *filios* dicimus. Et singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud plane figura est, qua diversa sermonis forma conjungitur:

--- Sociis tunc arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.

Quamvis enim pars *bellum* posterior participio insistat: utrique tamen convenit illud *edico*: nam utrique detractionis gratia facta conjunctio. συνοικείωσιν vocant, quæ duas res diversas colligat: *Tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.* Huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen παραδιαστολήν, qua similia discernuntur: *Cum te pro astuto sapientem appelles, pro confidente fortem, pro illiberali diligentem.* quod totum pendet ex finitione, ideoque an figura sit dubito. Cui contraria est ea, quæ ex vicinia transit ad diversa aut similia,

--- Brevis esse laboro,
Obscurus fio.

& quæ sequuntur. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures, & animos excitant. Huic nomen est παρωνομασία, quæ dicitur agnominatio. Ea non uno modo fieri solet, sed ex vicinia quadam præ-

prædicti nominis ducta, casibus declinatur : ut Domitius Afer pro Cloantilla : *Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus infelix.* Et, cum verbo idem verbum plus significat, subjungitur; *Quomodo homo hostis, homo?* Quibus exemplis sum in aliud usus : sed in uno facilis est geminatio. παρωνομασία ei contrarium est, quod eodem verbo quasi falsum augetur : *Quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur.* Cui confinis est ἀντανάκλασις, ejusdem verbi contraria significatio : *Cum Proculejus quereretur de filio, quod is mortem suam exspectaret, & ille dixisset, se vero non exspectare : Imo, inquit, rogo exspectes.* Non ex eodem, sed ex diverso vicinum accipitur, cum *supplicio* afficiendum dicas, quem *supplicatione* dignum judicaris. Aliter quoque voces aut eædem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantum vel correptione mutatæ : quod etiam in jocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror : eorumque exempla vitandi potius quam imitandi gratia pono. *Amari jucundum est, si curetur ne quid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit.* & apud Ovidium ludentem ;

Cap. III.

Cur ego non dicam Furia, te furiam?

Cornificius hanc traductionem vocat, videlicet alterius intellectus ad alterum. Sed elegantius, quod est positum in distinguenda rei proprietate, ut : *Hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur : *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cum figura jucundum est, tum etiam sensu valet : *Emit morte immortalitatem.* Illa levior est; *Non Pisonum, sed pistorum.* &; *Ex aratore orator.* Pessimum vero ; *Ne patres con-*

CAP. III. *scripti videantur circumscripti. Raro evenit, sed vehementer venit.* Sic contingit ut aliquis sensus vehemens & acer venustatem aliquam non eodem ex verbo non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater m[illegible]s contra eum qui se legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus insumtis, re infecta redierat; *Non exigo ut immoriaris legationi, immorare.* Nam & valet sensus ipse, & in verbis tantum distantibus jucunde consonat vox præsertim non captata, sed velut oblata: cum altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit. Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi e paribus contrariis acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus ætate utique prima Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verum & modum adhibuit non ingratæ (nisi copia redundet) voluptati, & rem alioqui levem sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida & inanis affectatio cum in acres incidit sensus, innata videtur habere, non accersita. Similium fere quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde quæritur: ut;

Puppesque tuæ, pubesque tuorum. &; *Si in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma.* &; *Non enim tam spes laudanda, quam res est.* Aut certe par est extremis syllabis consonans; *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque quoties in sententias acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, in eo semper experire ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit. Cleo Stelæus πάρισον existimat, quod fit e membris non dissimilibus. Secundum, ut clausula similiter cadat, vel iisdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον, simi-

lem

lem duarum sententiarum vel plurium finem : *Non* CAP. III.
modo ad salutem ejus extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Ex quibus fere sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ τρίκωλα dicunt: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sed in quaternas quoque ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis : *Hecuba, hoc dolet, piget, pudet.* &; *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Tertium est quod in eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neque finem habet similem (utique in eundem finem venit ὁμοιοτέλευτον) quia ὁμοιόπτωτον est tantum casus similis, etiamsi dissimilia sint quæ declinentur: nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent vel prima inter se, vel mediis, vel extremis: vel etiam permutatis his, ut media primis, & summa mediis accommodentur, & quocunque modo accommodari poterunt. Nec enim semper paribus syllabis constat: ut est apud Afrum; *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea vero videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt : ut hic, *præsidio, solatio.* Et ut pede similia sint, verbisque paribus cadant, & eodem desinant modo. Etiam ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur : *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque judiciis impudentia valeret*; ἰσόκωλον est, & ὁμοιόπτωτον habet. *Non minus nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit audaciæ*; ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia, qua nomina dixi mutatis casi bus repeti: *Non minus cederet, quam cessit.* Adhuc ὁμοιοτέλευτον, & παρωνομασία est: *Neminem posse al-*

CAP. III. *teri dare matrimonium, nisi quem penes sit patrimonium.* Compositum autem, vel, ut quidam vocant, contentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur: ut in eo quod modo dixi; *Vicit pudorem libido, timorem audacia.* Et bina binis; *Non nostri ingenii, vestri auxilii est.* Et sententiæ sententiis; *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis.* Cui commodissime subjungitur & ea species quam distinctionem diximus; *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit.* Et quæ sunt simili casu, dissimili sententia in ultimo locata: ut; *Quod in tempore mali fuit, nihil obsit: quin quod in causa boni fuit, prosit.* Nec semper contrapositum subjungitur: ut in hoc; *Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex.* Verum sicut Cicero dicit, de singulis rebus propositis refertur ad singula: ut in eo quod sequitur; *quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus.* Nec semper quod adversum est, contraponitur, quale est apud Rutilium: *Nobis primum dii immortales fruges dederunt; nos quæ soli accepimus, in omnes terras distribuimus. Nobis majores nostri Rempubl. reliquerunt; nos etiam socios nostros de servitute eripuimus.* Fit etiam assumta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur: *Non ut edam vivo, sed ut vivam edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: *Ut & sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur.* Quod & eodem clauditur verbo: ut quod dicit de Roscio: *Etenim cum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse qui scenam introeat: tum vir ejusmodi sit, ut solus videatur dignus qui eo non accedat.*

Est

Est & in nominibus ex diverso collocatis sua gratia: *Si Consul Antonius, Brutus hostis : si conservator reipublicæ Brutus, hostis Antonius.* Olim plura de figuris quam necesse erat : & adhuc erit qui putet esse figuram: *Incredibile est quod dico, sed verum.* ἀνθυποφορὰν vocant. & *Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ter.* Διέξοδον, ἄφοδον: *Longius evectus sum, sed redeo ad propositum.* Quædam verborum figuræ paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. Nam cum est in re, priori parti assignanda est : cum in verbo, sequenti : *Sive me malitiam, sive stultitiam dicere oportet.* Item correctionis eadem ratio est ; nam quod illic dubitat, hic emendat. Etiam in personæ fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis etiam esset hæc figura, *Crudelitatis est mater avaritia.* Et apud Sallustium in Ciceronem ; *O Romule Arpinas.* quale est & apud Menandrum *Oedipus Othryasius.* Hæc omnia copiosius sunt executi, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliique non pauci. sed non minor erit eorum qui vivunt, gloria. Ut fateor autem verborum figuras posse plures reperiri a quibusdam, ita iis quæ ab auctoribus claris traduntur, meliores, non assentior. Nam imprimis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore, postea scripto, transeundo videtur ipse damnasse : quarum pars est quæ sententiarum potius quam verborum sit, ut imminutio, improvisa imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium, hoc enim puto quod dicitur ἐναντιότης, sumta ex adverso probatio. Quædam omnino non sunt figuræ, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio : sive hoc nomine

CAP. III.

CAP. III. mine significatur compressa breviter sententia, sive finitio. Nam & hæc Cornificius atq; Rutilius schemata λέξεως putant. Verborum autem concinna transgressio, id est hyperbaton, quod Cæcilius quoque putat schema, a nobis est interposita. Et mutatio: quæ si ea est, quam Rutilius ἀλλοίωσιν vocat, dissimilitudinem ostendit hominum, rerum, factorumque: si latius fiat, figura non est: si angustius, in ἀντίθετον cadet. Si vero hæc appellatio significat ὑπαλλαγὴν, satis de ea dictum est. Quod vero schema est ad propositum subjecta ratio? Utrum quod Rutilius αἰτιολογίαν vocat? nam de illo dubitari possit an schema sit, distributis subjecta ratio: quod apud eundem primo loco positum est, προσαπόδοσις dicitur, quæ ut maxime servetur, sane est in pluribus propositis: quia aut singulis statim ratio subjicitur: ut est apud C. Antonium: *Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocens: neque competitorem vereor, qui sum Antonius: neque consulem spero, qui est Cicero.* Aut positis duobus vel tribus, eodem ordine singulis continuo redditur: quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeii, *Præstat enim nemini imperare, quam alicui servire. sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est.* Sed uni rei multiplex ratio subjungitur: ut apud Virgilium;

Sive inde occultas vires, & pabula terræ
Pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium.---
& totus locus.
Seu plures calor ille vias,
Seu durat magis.---

Relationem quid accipi velit, non liquet mihi. Nam si ὑπαλλαγὴν aut ἐπάνοδον, aut ἀντιμεταβολὴν dicit, de omni-

omnibus locuti sumus. Sed quicquid id est , neque hoc neque superiora in Oratore repetit. Sola est in eo libro posita pariter inter figuras verborum exclamatio, quam sententiæ potius puto: affectus enim est: & cæteris omnibus consentio. Adjicit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixi. Cornificius *interrogationem, ratiocinationem , subjectionem , translationem, occultationem,* præterea *sententiam, membrum, articulum , interpretationem , conclusionem.* quorum priora alterius generis sunt schemata ; sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius præter ea quæ apud alios quoque sunt, *παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμὸν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν*: de quibus idem dico. Nam eos quidem auctores , qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo: qui etiam quæ sunt argumentorum, figuris adscripserunt. Ego illud de iis etiam quæ vere sunt, adjiciam breviter, sicut ornant orationem opportune positæ, ita ineptissimas esse cum immodice petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere , & viribus sententiarum , si vel inania verba in hos modos depravarint, summos se judicent artifices , ideoque non desinunt eas nectere: quas sine sententia sectari tam est ridiculum , quam quærere habitum , gestumque sine corpore. Sed ne hæ quidem quæ recte fiunt, densandæ sunt nimis; nam & vultus mutatio, oculorumque conjectus , multum in actu valet : sed si quis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem , quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in ea quam natura dedit specie continenda est. Sciendum vero imprimis, CAP. III.

CAP. III. quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus: Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem: & ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

CAP. IV. DE compositione non equidem post Marcum Tullium scribere auderem, (cui nescio an ulla pars operis hujus sit magis elaborata) nisi & ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero quæ indubitata sunt, brevior: in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam etiam cum judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam. Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositionis excludant, atque illum horridum sermonem, ut forte effluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod natura primum ortum, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim loquuti sunt ad hanc regulam & diligentiam primi homines, nec procemiis præparare, docere expositione, argumentis probare, affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus; non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut vestibus pellium tegmina, aut urbibus montes ac *sylvas* mutari

mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coërcemus manu? cur eas fodimus? Rubos arvis excidimus; terra & hos generat. Mansuefacimus animalia; indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius vero quomodo incompositum potest esse, quam vinctum, & bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut Sotadeorum, & Galliamborum, & quorundam in oratione simili pene licentia lascivientium, compositionis est judicandum. Cæterum quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quam inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus; tanto quæ connexa est, & totis viribus fluit, fragosa atque interrupta melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optime est hastam speciosissime contortam ferri videmus? & arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstra, quid satis recte cavetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione velut amentis quibusdam nervisve intendi & concitari sententiæ videntur. Imo eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quamplurimum, non ad delectationem modo, sed ad motum quoque animorum. Primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit. Deinde quod natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non expri- Cap. IV.

CAP. IV. munt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cum bellicum est canendum, & cum posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est producendo ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores: & cum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. Quod si numeris & modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam & sententiis parva, & elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat & turbet; abierit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in Oratore Cicero: *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos & Lælios multi venalitii mercatoresque superarunt*: Immuta paululum, ut sit, *Multi superarunt mercatores, venalitiique*, & sequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum turbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit quæ a Graccho composita durius putat. Illum decet: nos hac simus probatione contenti, quod in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora & sensu & elocutione dissolveris, hoc orationem

tionem magis deformem fore: quia negligentia collocationis ipsa verborum luce deprehenditur. Itaque ut confiteor pene ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit, contigisse: ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque mihi, quamlibet magnus auctor, Cicero persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem quod Demosthenes, aut Plato; quanquam & ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rasum lætioribus numeris corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris: perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat: ut oportuerit esse illa rudibus & incompositis similia: quod ipsum compositio est. Et historiæ (quæ currere debet ac ferri) minus convenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, & contraposita deprehendas: in Herodoto vero cum omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet etiam jucunditatem, ut latentes in se numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum: nunc quæ prius iis qui recte componere volent, discenda sunt. Est igitur ante omnia oratio alia vincta, atque contexta: soluta alia, qualis in sermone & epistolis: nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de republica, similibusque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsitan difficiliores etiam pedes: neque enim

CAP. IV.

CAP. IV. enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo & epistola: sed non fluunt, nec cohærent, nec verba de verbis trahunt: ut potius laxiora in his vincula, quam nulla sint. Nonnunquam in caussis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos, & tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas: Incisa, quæ *κόμματα* dicuntur: Membra, quæ *κῶλα*: & *περίοδον*, quæ est vel ambitus, vel circumductum, vel continuatio, vel conclusio. In omni porro compositione tria sunt genera, ordo, junctura, numerus. Primum igitur de ordine. Ejus observatio in verbis est singulis, & contextis. Singula sunt quæ diximus *ἀσύνδετα*. In his cavendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ, & insurgere: ut optime Cicero; *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset a toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut viros ac fœminas, diem ac noctem, ortum & occasum dicas potius, quam retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut, *fratres gemini*. Nam si præcesserint *gemini*, *fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorundam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore. Necnon & illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea facere etiam ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent

ante

ante gesta, ideoque levioribus superponenda sunt. CAP. IV. Verbo sensum cludere, multo, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissime. Sine dubio enim omne quod non cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos vel figuras quæ sunt virtutis, receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt: ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur quo congruunt maxime: sicut in structura saxorum rudium, etiam ipsa enormitas invenit cui applicari, & in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta junctura, & cum his numerus opportune cadens, contingit. Quædam vero transgressiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris, & interim etiam compositione vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant: quales illæ Mœcenatis: *Sole & aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio. Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in media parte sententiæ latet, transire intentione, & obscurari circumjacentibus solet: in clausula positum, assignatur auditori, & infigitur: quale est illud Ciceronis; *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra exspectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie*. Solebat Afer Domitius trajicere in clau-

CAP. IV. clausulas verba tantum asperandæ compositionis gratia, & maxime in prooemiis : ut pro Cloantilla ; *Gratias agam continuo.* Et pro Lælia ; *Eis utrisque apud te judicem periclitatur Lælia.* Adeo refugit teneram delicatamque modulandi voluptatem, ut currentibus per se numeris, quo eos inhiberet, objiceret. Amphiboliam quoque fieri vitiosa locatione verborum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda : qui si vitiosus est, licet & vincta sit & apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur. Junctura sequitur. Ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista & virtutes & vitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar, primum quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est, quæ commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba deforme aliquod nomen efficiunt. Tum vocalium concursus: qui cum accidit, hiat & intersistit & quasi laborat oratio. Pessime longæ quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum quæ cavo aut patulo maxime ore efferuntur. *E*, plenior litera est, *I*, angustior : ideoque obscurius in his vitium. Minus peccabit qui longis breves subjiciet, & adhuc qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cum aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut diverso pronunciabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expavescendum est ; ac nescio negligentia in hoc, an solicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & a potioribus avertat. Quare ut negligentiæ pars est hoc pati, ita humilitatis ubique

per-

perhorrescere, nimiosque non immerito in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipue Theopompum. At Demosthenes & Cicero modice respexerunt ad hanc partem. Nam & coëuntes literæ quæ συναλοιφὴ dicitur, etiam leniorem faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine cludantur. & nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntque ampliora quædam: ut; *Pulchra oratione acta omnino jactare.* Tum longæ per se, & velut opimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis: *Habet,* inquit, *ille tanquam hiatus & concursus vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis.* Cæterum consonantes quoque, eæque præcipue quæ sunt asperiores, in commissura verborum rixantur; & *S* ultima cum *X* proxima, quarum tristior etiam, si binæ collidantur, stridor est: ut; *Ars studiorum.* Quæ fuit causa & sermoni (ut dixi) subtrahendæ *S* literæ, quoties ultima esset, aliaque consonante susciperetur. quod reprehendit L. Afranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima cum dicit, *Servu' fuit*; & *dignu' loco.* Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos: inde *belligerare*, *po' meridiem*: & illa Censorii Catonis; *Die' hanc*; æque litera *M* emolita. quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti solent: & dum librariorum insectari inscitiam volunt; suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, & vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribatur, tamen parum exprimitur: ut; *Multum ille* — &; *Quantum erat.* adeo CAP. IV.

CAP. IV. ut pene cujusdam novæ literæ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, & tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsæ coëant. Videndum etiam, ne syllaba verbi prioris ultima, sit prima sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit, *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.* Et in carmine;

O fortunatam natam me Consule Romam.

Etiam monosyllaba plura male continuabuntur: quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio, & ex diverso quoque longorum: afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter & similiter desinentia, & eodem modo declinata, jungantur. Ne verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiaque his continuari decet: cum virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia varietatis adjutæ. Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum, quanquam & in his extrema & prima coëunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam & *vomens, frustis esculentis vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit:* Et contra, (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt.* Magis id insurgebat, si verteretur. Nam etsi plus est, *saxa* quam, *bestias commoveri*, inest tamen compositioni decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura ac dimensio & copulatio vocum constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi volo) aut μέτρα,

τρῳ, id est dimensione quadam. Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam rhythmi, id est, numeri, spatio temporum constant: metra etiam ordine: ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. Ρυθμὸς aut par est, ut dactylus. unam enim syllabam parem brevibus habet. Est quidem vis eadem & aliis pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt. Aut sescuplex, ut pæon: cujus vis est ex longa & tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus & longa, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata sescuplum faciunt. Aut duplex, ut jambus: nam est ex brevi & longa: quique est ei contrarius. Sunt enim & hi metrici pedes: sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est, dactylus ne ille priores habeat breves, an sequentes. Tempus enim sonum metitur, ut a sublatione ad positionem iisdem sit spatiis pedum. In versu pro dactylo poni non poterit anapæstus aut spondeus: nec pæon eadem ratione a brevibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem aut forte spondeum alterum pro altero. Itaque si quinque continuos dactylos, ut sunt in illo; CAP. IV.

Panditur interea domus omnipotentis olympi,

confundas, solveris versum. Sunt & illa discrimina, quod rhythmis libera spatia, metris finita sunt: & his certæ clausulæ; illi quo modo cœperant currunt usque ad μεταβολὴν, id est transitum in aliud genus rhythmi. Et quod metrum in verbis modo, rhythmus etiam in corporis motu est. Inania quoque tempora rhythmi

CAP. IV. facilius accipient, quanquam hæc & in metris accidunt. major tamen illic licentia eſt, ubi tempora etiam animo metiuntur, & pedum & digitorum ictu intervalla ſignant quibuſdam notis, atque æſtimant quot breves illud ſpatium habeat: inde *τετράσημον*, *πεντάσημον*, & deinceps, longiores fiunt percuſſiones. Nam *σημεῖον* tempus eſt unum. In compoſitione orationis certior, & magis omnibus aperta ſervari debet dimenſio. Eſt igitur in pedibus. Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non ſentientibus nobis omnium generum excidant verſus. Econtra nihil eſt proſa ſcriptum, quod non redigi poſſit in quædam verſiculorum genera vel membra. Sed in adeo moleſtos incidimus grammaticos, quam fuerunt qui lyricorum quædam carmina in varias menſuras coegerunt. At Cicero frequentiſſime dicit totum hoc conſtare numeris, ideoque reprehenditur a quibuſdam tanquam orationem ad rhythmos alliget. Nam ſunt numeri rhythmi, ut & ipſe conſtituit, & ſecuti eum, Virgilius cum dicit;

— Numeros memini, ſi verba tenerem.

& Horatius;

— Numeriſque fertur
Lege ſolutis.

Invadunt ergo hanc inter cæteras vocem. *Neque* enim *Demoſthenis fulmina tantopere vibratura,* dicit, *niſi numeris contorta ferrentur.* In quo ſi hoc ſentimus, *rhythmis contorta*, diſſentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu varietatem, ſed qua cœperunt ſublatione ac poſitione ad finem uſque decurrunt: oratio non deſcendit ad ſtrepitum digitorum. Id quod Cicero optime videt, ac teſta-

testatur frequenter, se quod numerosum sit quærere: ut magis non ἄρυθμον, quod esset inscitum atque agreste, quam εὔρυθμον, quod poëticum est, esse compositionem velit: sicut etiam quos παλαιςὰς esse nolumus, tamen esse nolumus eos qui dicuntur ἀπάλαιςροι. Verum ea quæ efficitur ex pedibus æqua conclusio, nomen aliquod desiderat. Quid sit igitur potius quam numerus, & oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe ne in calumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cum pro composito dixero numerum, & ubicunque jam dixi, oratorium dicere intelligar. Collocatio autem verba jam probata, & electa, & velut assignata sibi debet connectere: nam vel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus. Tamen & eligere quædam, dum ex iis quæ idem significent, atque idem valeant, permiserim: & adjicere, dum non ociosa: & detrahere, dum non necessaria: sed & figuris mutare & casus & numeros, quorum varietas frequenter gratia compositionis adscita, etiam sine numero solet esse jucunda: etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet sumat compositio: *Vitavisse* vel *vitasse*; *Deprehendere* vel *deprendere*. Coitus etiam syllabarum non negabo, & quicquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maxime quadret. Atque is optime componet, qui hoc solum componendi gratia faciet. Ratio vero pedum in oratione est multo quam in versu difficilior: primum, quod versus paucis continetur; oratio longiores habet sæpe circuitus: deinde quod versus semper similis sibi est, & una ratione decurrit, orationis

CAP. IV.

CAP. IV. compositio nisi varia est, & offendit similitudine & affectatione deprehenditur: & in omni quidẽ corpore, totoq; (ut ita dixerim) tractu, numeris inserta est. Neq; enim loqui possumus nisi e syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & desideratur in clausulis & apparet: primum, quia sensus omnis habet suum finem, possidetque naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur: deinde, quod aures continuam vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor exspectat, hic laus omnis declamat. Proximam clausulis diligentiam postulant initia. nam ad hæc intentus auditor; sed eorum facilior ratio est. Non enim cohærent aliis, nec præcedentibus serviunt: sed novum exordium sumunt, cum illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta via veniamus. Namque cum sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις: & illa quæ ab uno (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet; κἂν μήπω βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ· non desunt qui Ciceronem carpant in his; *Familiaris cœperat esse balneatori*. & ; *Non minus dura archipirata*. nam *balneatori* & *archipirata* idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις, & qui μηδὲ τοξεύῃ· sed propria sunt, ideo severiora. Est in eo quoque nonnihil, quod hic singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle: nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his; *Fortissima Tyndaridarum*: sed etiam ubi quaternæ, cum versus cluditur *Apennino*,

no, & *armamentis*, & *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine. Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum vitium est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant pene puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæque plurimum momenti habent quoties incipit sensus aut desinit: sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter insistunt: ut currentium pes etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modo membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis quæ non dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse; *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*? Tamen & duo prima verba, & tria proxima, & deinceps duo rursus ac tria suos quasi numeros habent spiritum sustinentes: sicut apud rhythmicos æstimantur hæ particulæ prout sunt graves, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes. Proinde id quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit. Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent: eoque facto, vitium quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem*. durum, si desinas: sed cum est continuatum iis quæ sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint; *Nova postulat, inaudita desiderat*: salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis*: male cluderet. nam & trimetri versus pars ultima est. excipit; *Ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum*: præceps adhuc firmatur

Cap. IV.

CAP. IV. matur ac sustinetur ultima; *Recusabat nemo.* Versum in oratione fieri, multo fœdissimum est totum: sicut etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contra, sæpe etiam decet, quia & cludit interim optime prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipue senarii atque octonarii. *In Africa fuisse*, initium senarii est, primum pro Quin. Ligario caput cludit: *Esse videatur*, nunc nimis frequens, octonarium inchoat. Talia sunt Demosthenis; *πᾶσι καὶ πάσαις καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὅσην εὔνοιαν* & totum pene principium. Et ultima versuum initio conveniunt orationis: *Etsi vereor, judices.* &; *Animadverti, judices.* Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio cœpit; *Facturusne operæ pretium sim.* Nam ita edidit, estque melius quam quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis: ut Cicero; *Quo me vertam nescio.* qui trimetri finis est. Trimetrum &; *Pro misero dicere liceat.* Sex enim pedes, tres percussiones habent. Pejus claudit finis hexametri: ut Brutus in epistolis; *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni.* Illic minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaque & versus hi fere excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio sæpissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem; *Pro dii immortales, quis hic illuxit dies?* Non minore autem cura vitandum est, quicquid ἔνρυθμον, quale est apud Sallustium; *Falso queritur de natura sua.* Quamvis enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. Atqui Plato diligentissimus compositionis, in Timæo prima statim

statim parte vitare ista non potuit. Nam & initium hexametri statim invenias, & Anacreontion protinus colon efficias, & si velis trimetron, & quod duobus pedibus & parte πενθημιμερὲς a Græcis dicitur, & hæc omnia in tribus verbis, ut Thucydidis ἐν ἐρύμασι χᾶρες ἐφάνησαν, ex mollissimo rhythmorum genere excidant. Sed quia orationem omnem constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque: quorum nomina quoniam varia esse traduntur, constituendum est quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar: nam is eminentissimos Græcorum est secutus, excepto quod pedes trissyllabos non videtur excedere, quanquam ille pæone dochimoque, quorum prior in quatuor, secundus in quinque excurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat quibusdam numeros videri, non pedes. nec immerito. Quicquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo cum constent quatuor pedes binis, octo ternis; spondeum longis duabus; pyrrhichium, quem alii periambum vocant, brevibus; jambum brevi longaque; huic contrarium e longa & brevi, hunc choreum, non, ut alii trochæum, nominemus. Ex iis vero qui ternas syllabas habent, dactylum longa duabusque brevibus: huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat anapæston. Media inter longas brevis faciet amphimacrum: sed frequentius ejus nomen est creticus. Longa inter breves amphibrachys: duabus longis brevem sequentibus bacchius: totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius palimbacchius erit. Tres breves trochæum, quem tribrachyn dici volunt, qui choreo trochæi nomen imponunt: totidem longæ molosson efficiunt. Horum pedum nullus non in orationem venit, Cap. IV.

Cap. IV. ſed quo quique ſunt temporibus pleniores, longiſque ſyllabis magis ſtabiles, hoc graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam & illud, ubi opus eſt velocitate, tardum & ſegne, & hoc ubi pondus exigitur, præceps ac reſultans, merito damnetur. Sit in hoc quoque aliquid fortaſſe momenti, quod & longis longiores, & brevibus ſunt breviores ſyllabæ: ut quamvis neque plus duobus temporibus, neque uno minus habere videantur, (ideoque in metris omnes breves longæque inter ſe obſeſſæ ſunt pares) lateat tamen neſcio quid, ſi quicquam ſuperſit, aut deſit. Nam verſuum propria conditio eſt, ideoque in his quædam etiam communes. Veritas vero quia patitur æque brevem eſſe vel longam vocalem cum eſt ſola, quam cum eam conſonantes una pluresve præcedunt: certe in dimenſione pedum ſyllaba quæ eſt brevis, inſequente alia vel brevi, quæ tamen duas primas conſonantes habeat, fit longa: ut,

Agreſtem tenui muſam meditaris avena.

nam licet *gre* brevis, facit tamen longam *A* priorem. Dat igitur illi aliquid ex ſuo tempore: quo modo, niſi habeat plus quam quæ breviſſima, qualis ipſa eſſet detractis conſonantibus? nunc unum tempus accommodat priori, & unum accipit a ſequente, ita duæ natura breves, poſitione ſunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctiſſimos homines fuiſſe, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quaſi ullus eſſet, quem non ſit neceſſe in oratione deprehendi. Licet enim pæonem ſequatur Ephorus, inventum a Thraſymacho, probatum ab Ariſtotele; dactylumque, ut temperatiores brevibus ac longis: fugiat ſpondeum

deum & trochæum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata: & herous, qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, jambus humanior videatur: trochæum ut nimis currentem damnet, eique *cordacis* nomen imponat, eademque dicant Theodectes ac Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius; irrumpent etiam ad invitos, nec semper illis heroo, aut pæone suo, quem quia versus raro facit, maxime laudant, uti licebit: ut sint tamen aliis alii crebriores, non verba facient, quæ neque augeri, neque minui, neque sicut modulatione produci aut corripi possint: sed transmutatio & collocatio. Plerique enim ex commissuris eorum vel divisione fiunt pedes: quo fit ut iisdem verbis alii atque alii versus fiant: ut memini quendam non ignobilem poëtam ita lusisse; CAP. IV.

Astra tenet cælum; mare classes, area messem.

Hic retrorsum fit sotadeus. Itemque sotadeo adjungat retro trimetros;

Caput exeruit mobile pinus repetita.

Miscendi ergo sunt, curandumque ut sint plures qui placeant, & circumfusi bonis deteriores lateant. Nec vero in literis syllabisque natura mutatur, sed refert quæ cum qua optime coëat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ: celeritatis breves: quæ si miscentur quibusdam longis, currunt: si continuantur, exultant. Acres quæ ex brevibus ad longas insurgunt: leniores, quæ a longis in breves descendunt. Optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus: ut; *Novum crimen, C. Cæsar.* Lenius, ut, *Animadverti, judices.* Quod initium partitionis simul est, quæ celeritate gaudet. Clausula quoque e longis firmissima est: sed cludent & breves, quamvis ha-

CAP. IV. beatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quod videtur aliquid vacantis temporis ex eo quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum referre, utrumne longa sit quæ cludit, an pro longa. Neque enim tam plenum est, dicere; *Incipientem timere*: quam illud; *Ausus est confiteri*. Atqui si nihil refert brevis an longa sit ultima, idem pes erit: verum nescio quomodo sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti quidam, longæ ultimæ tria tempora dederunt, ut illud tempus quod brevis ex longa accipit, huic quoque accederet. Nec solum refert quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum autem neque plus tribus, (iique si non ternas syllabas habebunt, repetendi erunt, absit tamen poëtica observatio) neque minus duobus: alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen vel unus esse dichoreus, si unus est qui constat e duobus choreis. Itemque pæon, qui est ex choreo & pyrrhichio, quem aptum initiis putant: vel contra qui est e tribus brevibus & longa, cui clausulam assignant: de quibus fere duobus scriptores hujus artis loquuntur, alios omnes, quotcunque sint temporum quæ ad orationem pertineant, pœonas appellant. Est & dochimus, qui fit ex bacchio & jambo, vel jambo & cretico, stabilis in clausulis, & severus. Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optime præcedet eum creticus: ut in hoc: *De quo ego nihil dicam nisi depellendi criminis causa*. Illud est quod supra dixi multum referre, unone verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte; *Criminis causa*: molle; *Archipirata*: mollius si tribrachys præcedat; *facilitates*, *temerita-*

veritates. Est enim quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit. Potest, etiamsi minus bene, præponi anapæstus; *Muliere non solum nobili, verum etiam nota.* Tum anapæstus & creticus, jambus quoque, qui est utroque syllaba minor. præcedet enim tres longas brevis. Sed & spondeus jambo recte præponitur; *In armis fui.* Tum spondeus & bacchius: sic enim fiet ultimus dochimus; *Iisdem in armis fui.* Ex iis quæ supra probavi, apparet molosson quoque clausulæ convenire, dum habeat ex quocunque pede ante se brevem: *Illud scimus, ubicunque sunt, esse pro nobis.* Minus gravis erit spondeus præcedente pyrrhichio: ut; *Judicii Juniani.* & adhuc pejus priore pæone: ut; *Brute, dubitavi:* nisi potius hoc esse velimus dactylum & bacchium. Duo spondei non fere conjungi patiuntur: quæ in versu quoque notabilis clausula est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris: *Cur de perfugis nostris copias comparat is contra nos?* una syllaba, duabus, una. Ne dactylus quidem spondeo bene præponitur, quia finem versus damnamus in fine orationis. Bacchius & cludit, & sibi jungitur; *Venenum timeres.* Vitat choreum, spondeum autem amat: ut non *venena timeres*, sed; *virus timeres.* Contrarius quoque qui est, cludet, nisi si ultimam longam esse volumus: optimeque habebit ante se molosson: ut; *Et sanguinis respersum.* Aut bacchium; *Quod hic potest, nos possemus.* Sed verius erit cludere choreum præcedenti spondeo. Nam hic potius est numerus; *Nos possemus:* &; *Romanus sum.* Cludet & dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cujus ex-

CAP. IV.

CAP. IV. exemplum Cicero ponit; *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se choreus & pyrrhichium: *Omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat.* Cludet & dactylus, nisi cum observatio ultimæ creticum facit: ut, *Muliercula nixus in littore.* Habebit ante bene creticum & jambum, spondeum male, pejus choreum. Cludit amphibrachus; *Q. Ligarium in Africa fuisse*, si non eum malumus esse bacchium. Non optimus est trochæus, si ultima est brevis: quod certe sit necesse est; alioqui quomodo cludet, qui placet plerisque, dichoreus? Illa observatione ex trochæo fit anapæstus. Idem trochæus præcedente longa fit pæon: quale est; *Si potero.* &; *Dixit hoc Cicero*; *Obstat invidia.* Sed hoc initiis dederunt. Cludit & pyrrhichius choreo præcedente: nam sic pæon est. Omnes ii qui in breves excidunt, minus erunt stabiles: nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus orationis exigitur, & clausulis non intersistitur. Creticus est initiis optimus: *Quod precatus a diis immortalibus sum.* & clausulis; *In conspectu populi Romani vomere postridie.* Apparet vero quam bene eum præcedant, vel anapæstus, vel ille qui videtur fini aptior, pæon. Sed & se ipse sequitur; *Servare quam plurimos.* Sic melius quam choreo præcedente; *Quis non turpe duceret?* si ultima brevis pro longa sit. Sed fingamus sic; *Non turpe, duceret.* Sed hic est illud inane quod dixi. Paululum enim moræ damus inter ultimum atque proximum verbum, & *turpe* illud intervallo quodam producimus: alioqui sit exultantissimum, & trimetri finis; *Quis non turpe duceret?* Sicut illud; *Ore spiritum excipere liceret*, si jungas, lascivi carminis est: sed interpunctis quibusdam & tribus quasi initiis, fit plenum

num auctoritatis. Nec ego cum præcedentes pedes poſui, legem dedi ne alii eſſent: ſed quid fere accideret, quod in præſentia videretur optimum, oſtendi. Et quidem optime eſt ſibi junctus anapæſtus, ut qui ſit pentametri finis vel rhythmus, qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentia leve præſidium eſt.* Ita enim ſynalœphe facit, ut duæ ultimæ ſyllabæ pro una ſonent. Mollior fiet præcedente ſpondeo vel bacchio: ut ſi mutes idem; *leve innocentia præſidium eſt.* Non me capit (ut a magnis viris diſſentiam) pæon qui eſt ex tribus brevibus & longa. Nam eſt & ipſe una plus brevi anapæſto; *facilitas* & *agilitas.* Quod quid ita placuerit his, non video, niſi quod illum fere probaverint, quibus loquendi magis quam orandi ſtudium fuit. Nam & ante ſe brevibus gaudet pyrrhichio vel choreo; *mea facilitas, noſtra facilitas.* At præcedente ſpondeo tum plane finis eſt trimetri: cum ſit per ſe quoque ei contrarius. Principiis merito laudatur. Nam & primam ſtabilem, & tres celeres habet: tamen hoc quoque meliores alios puto. Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut oratio quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis ſyllabis conſeneſcat. Nam id cum miſeri, tum in minimis eſt occupati. Neque enim qui ſe totum in hac cura conſumſerit, potioribus vacabit: ſi quidem relicto rerum pondere, ac nitore contemto, *teſſerulas* (ut ait Lucilius) ſtruet, *& vermiculate* inter ſe *literis* committet. Nonne ergo refrigeretur ſic calor, & impetus pereat, ut equorum curſum qui dirigat minutis paſſibus, frangat? quaſi numeri non fuerint in compoſitione deprehenſi: ſicut poëma nemo dubitaverit imperito quodam initio fuſum, & aurium

men-

CAP. IV. mensura, & similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componet multum scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus. Neque vero tam sint intuendi pedes quam universa comprehensio: ut versum facientes, totum illum decursum, non sex vel quinque partes ex quibus constat versus, aspiciunt. Ante enim carmen ortum est, quam observatio carminis. Indeque illud;

Fauni vatesque canebant.

Ergo quem in poëmate locum habet versificatio, eum in oratione compositio. Optime autem de illa judicant aures, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia & nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem. Quædam vero arte tradi non possunt. Mutandus est casus, si durius is quo cœperamus feratur. Num in quem transeamus ex quo præcipi potest? Figuræ, laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ cum orationis sint, tum etiam sententiæ, num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, & cum re præsenti deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possint nisi aurium habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevia & abscissa sunt? Cur in circumductionibus etiam, cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrum ignorare arbitror, judices, hunc per hosce*

hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi CAP. IV.
Romani fuisse. Cur *hosce* potius quam *hos?* Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* Compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit, plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeat quis satis forte quid severum, quid jucundum sit, intelligere; faciat quidem natura duce melius quam arte: sed naturæ ipsi ars inerit. Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quæ ad pedes refertur: altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus. Et de his prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus. Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus: plerisque pars membri. Tale est enim quo Cicero utitur; *Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa: ut; *Diximus, testes dare volumus.* Incisum est, *diximus.* Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed a toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id enim; *O callidos homines!* perfectum est: at remotum a cæteris, vim non habet: ut per se manus, & pes, & caput. &; *O rem excogitatam! o ingenia metuenda!* Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio; *Quem, quæso, nostrum fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam Cicero brevissimam putat. Itaque fere incisa & membra mixta sunt, & conclusionem utique desiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem. Genera

CAP. IV. ejus duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur: alterum, quod constat membris & incisis, quæ plures sensus habent: *Aderat janitor carceris, & carnifex prætoris*, & reliqua. Habet periodus membra minimum duo. Medius numerus videtur quatuor: sed recipit frequenter & plura. Modus ei a Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius justo, tardum: brevius, instabile est. Ubicunque acriter erit, instanter, pugnaciter dicendum, membratim cæsimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æque audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, & velut laxioribus nodis resolvemus: exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem *Proserpinæ raptus*. Hæc enim lenis & fluens contextus decet. Periodus apta procemiis majorum causarum, ubi solicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cum judex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & voluptate jam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quam orbem quendam contextumque desiderat. Nam omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac

fluit:

fluit : ut homines qui manibus invicem apprehenſis gradum firmant, continent & continentur. Demonſtrativum genus omne fuſiores habet liberioreſque numeros. Judiciale & concionale , ut materia varium eſt , ſic etiam ipſa collocatione verborum. Ubi jam nobis pars ex duabus quas modo fecimus, ſecunda tractanda eſt. Nam quis dubitat alia lenius , alia concitatius, alia ſublimius, alia pugnacius, alia gravius eſſe dicenda ? Gravibus, ſublimibus, ornatis longas magis ſyllabas convenire ? Ita ut lenia ſpatium, ſublimia & ornata claritatem quoque vocum poſcant, potius quam his contraria. Magis laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos, & quicquid eſt ſermoni magis ſimile. Itaque componemus prooemium varie, atque ut ſenſus ejus poſtulabit. Neque enim acceſſerim Celſo , qui unam quandam huic parti formam dedit : & optimam compoſitionem eſſe prooemii, ut apud Aſinium dixit; *Si Cæſar ex omnibus mortalibus qui ſint ac fuerint, poſſet huic cauſæ diſceptator legi , non quiſquam te potius optandus nobis fuit.* Non quia negem hoc bene compoſitum , ſed quia legem hanc eſſe componendi in omnibus principiis recuſem. Nam judicis animus varie præparatur : tum miſerabiles eſſe volumus, tum modeſti, tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut ſunt diverſa natura, diſſimilem componendi quoque rationem deſiderant. An ſimilibus Cicero uſus eſt numeris in exordio pro Milone , pro Cluentio, pro Ligario ? Narratio fere tardiores, atque, ut ſic dixerim, modeſtiores deſiderat pedes, & nominibus maxime mixtos. Nam & verbis ut ſæpius preſſa eſt, ita interim inſurgit : ſed docere & infigere animis

Cap. IV.

CAP. IV. res ſemper cupit, quod minime feſtinantium opus eſt. Ac mihi videtur tota narratio conſtare longioribus membris, brevioribus periodis. Argumenta acria & citata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut trochæis, quæ celeria quidem, ſed ſine viribus ſunt. Verum quamvis ſint brevibus longiſque mixta, non tamen plures longas quam breves habentia. Illa ſublimia ſpatioſas claraſque voces habent, amant amplitudinem dactyli quoque, ac pæonis, etiamſi majori ex parte ſyllabis brevibus, temporibus tamen ſatis pleni. Aſpera contra jambis maxime concitantur: non ſolum quod ſint e duabus modo ſyllabis, eoque frequentiorem quaſi pulſum habent, quæ res lenitati contraria eſt: ſed etiam quod omnibus partibus inſurgunt, & a brevibus in longas nituntur & creſcunt: ideoque meliores choreis, qui a longis in breves cadunt. Submiſſa, qualia in epilogis, lentas & ipſa, & minus exclamantes exigunt. Vult eſſe Celſus aliquam & ſuperiorem compoſitionem, quam ſi quidem ſciremus, doceremus: ſed ſit neceſſe eſt tarda & ſupina. Verum niſi ex verbis atque ſententiis per ſeſe id quæritur, ſatis odioſa eſſe non poterit. Denique, ut ſemel finiam, ſic fere componendum, quomodo pronunciandum erit. An non in procemiis plerumque ſummiſſi, (niſi cum in accuſatione concitandus eſt judex, aut aliqua indignatione compellendus) in narratione pleni atque expreſſi, in argumentis citati, atque ipſo etiam motu celeres ſumus? ut in locis ac deſcriptionibus fuſi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti & infracti? Atqui corporis quoque motui ſua quædam tempora, & ad ſigna pedum non minus ſaltationi quam modulationibus ad-

adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox & actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem ex spondeis atque jambis maxime, quibus continetur; Cap. IV.

Ego impero Argis: sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus æque senarius, quem trochaicum vocant, pluribus choreis, qui trochæi ab aliis dicuntur, pyrrhichiisque decurrit: sed quantum celeritatis habet, tantum gravitatis amittit:

Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

Asperum vero & maledicum etiam in carmine, jambis grassatur;

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus, & vorax, & aleo?

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quam effœminatam & enervem, qualis apud multos: & quotidie magis lascivi sumus syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: & id cum manifesta affectatione (cujus rei maxime cavenda suspicio est) tum etiam tædium ex similitudine ac satietate creat: quoque est dulcius, magis perdit, æque ut fidem, & affectus, motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere & irasci judex, cui putat hoc vacare. Ideo quoque vincta quædam quasi solvenda de in-

Cap. IV. ductria sunt, & illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur. Sed neque longioribus quam oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certe nullum aptum atque idoneum verbum prætermittemus gratia lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commode inseri possit, nisi quod in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni, quam Atticos, quamvis minus in verbis habeant varietatis & gratiæ. Nec vitium dixerim si Cicero a Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nostri græcique sermonis, explicabit summus liber. Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, ordo, conjunctio, numerus. Ratio, in adjectione, detractione, mutatione. Usus pro natura rerum quas dicimus. Cura magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti nec coacti esse videantur.

M. Fabii

M. FABII QUINCTILIANI DE *Institutione Oratoria* LIBER X.

SED hæc eloquendi præcepta ſicut cognitioni ſunt neceſſaria, ita non ſatis ad vim dicendi valent, niſi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, acceſſerit: quam ſcribendo plus, an legendo, an dicendo conſequamur, ſolere quæri ſcio. Quod eſſet diligentius nobis examinandum, cura ſi qualibet earum rerum poſſemus una eſſe contenti. Verum ita ſunt inter ſe connexa & indiſcreta omnia, ut ſi quid ex iis defuerit, fruſtra ſit in cæteris laboratum. Nam neque ſolida atque robuſta fuerit unquam eloquentia, niſi multo ſtylo vires acceperit: & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore, fluit. Qui autem ſcierit quo ſint quæque modo dicenda, niſi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes caſus habuerit eloquentiam, velut clauſis theſauris incubabit. Non autem ut quicque præcipue neceſſarium eſt, ſic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certe cum ſit in eloquendo poſitum oratoris officium, dicere ante omnia eſt: atque hinc initium ejus artis fuiſſe manifeſtum eſt: proximam deinde imitationem: noviſſimam ſcribendi quoque diligentiam. Sed ut perve- CAP. I.

niri

CAP. I. niri ad summa nisi ex principiis non potest: ita procedente jam opere, minima incipiunt esse quæ prima sunt. Verum nos non quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus: (nam id quidem aut satis, aut certè uti potuimus dictum est) sed ut athletam qui omnia jam perdidicerit a præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit; ita eum qui res invenire & disponere sciet, verba quoque & eligendi & collocandi rationem perceperit, instruamus qua ratione quæ didicit, facere quam optime & quam facillime possit. Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit. Eæ constant copia rerum ac verborum. Sed res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes: verba in universas paranda: quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promtu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cum se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. Equidem scio quosdam collecta, quæ idem significarent, vocabula solitos ediscere, quo facilius & occurreret unum ex pluribus, & cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratia sumerent aliud quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile, & cujusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum; turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque. Nobis autem copia cum judicio paranda est: vim orandi, non circulatoriam volu-

volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non solum enim nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere verbis, præter pauca quæ sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem jamborum, veterisque comœdiæ, etiam in illis sæpe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima: nam & humilibus interim & vulgaribus est opus, & quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, proprie dicuntur. Hæc ut sciamus atque eorum non significationem modo, sed formas etiam mensurasque norimus, ut ubicunque erunt posita, conveniant, nisi multa lectione aut auditione assequi non possumus: cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes a mutis nutricibus jussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis* & *gladius*. Alia, quæ etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut *ferrum* & *mucro*. Nam per abusionem *sicarios* etiam omnes vocamus qui cædem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurium ostendimus: quale est;

Et pressi copia lactis.

Plurima vero mutatione figuramus: *Scio*, *Non ignoro*, &, *Non me fugit*, *Non me præterit*, & ; *Quis nescit? Nemini dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet.

 Nam

CAP. I. Nam & *intelligo*, & *sentio*, & *video*, sæpe idem valent quod *scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solum quomodo occurrerint, sed etiam quomodo oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi recte dixerim, *video*: ita de visu oculorum, *intelligo*. Nec ut *mucro* gladium, sic mucronem *gladius* ostendit. Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ traduntur artibus, cum eo qui discit perductus est ut intelligere ea sine demonstrante, & sequi jam suis viribus possit: quia quæ doctor præcipit, orator ostendit. Alia vero legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit. Vivunt enim omnia, & moventur, excipimusque nova illa velut nascentia cum favore ac solicitudine. Nec fortuna modo judicii, sed etiam ipsorum qui orant, periculo afficimur. Præter hæc, vox & actio decora, acommodata ad quid quisque locus postulabit, pronunciandi vel potentissima in dicendo ratio, & ut semel dicam, pariter omnia docent. In lectione certius judicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim & vitiosa pluribus placeant, & a corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed e contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit: sed repetere sæpius licet,

sive

sive dubites, sive memoriæ penitus affigere velis. CAP. I.
Repetamus autem, & tractemus & ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur, ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, & velut confecta, memoriæ imitationique tradatur. Ac diu non nisi optimus quisque, & qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac pene ad scribendi solicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præcipueque oratio, cujus virtutes frequenter ex industria quoq; occultantur. Sæpe enim, præparat, dissimulat interim insidias orator, eaq; in prima parte actionis dicit, quæ sunt in summa profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus: ideoque erunt cognitis omnibus repetenda. Illud vero utilissimum, nosse eas causas quarum orationes in manus sumserimus: & quoties continget, utrinque habitas legere actiones: ut Demosthenis atque Æschinis inter se contrarias: ut Servii Sulpitii, & Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter: & Pollionis & Cassii reo Asprenate, aliasque plurimas. Quinetiam si minus pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendum litium quæstiones recte requirentur: ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, & Hortensii pro Verre. Quin etiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam de domo Ciceronis dixit Callidius; & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falso existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem, & nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Deci-

CAP. I. mi Lælii, orationes ferebantur. Neque id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum voluptati: nec semper intendunt animum, nonnunquam fatigantur: cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen: acciditque iis qui quicquid apud illos reperitur, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur. Modeste tamen & circumspecto *judicio* de tantis viris pronunciandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent quæ non intelligunt. Ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quam multa displicere maluerim. Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poëtarum: multique ejus judicium sequuntur: neque immerito. Namque ab his & in rebus spiritus, & in verbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueque velut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium blanditia reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen non per omnia poëtas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentia figurarum, totumque illud studiorum genus ostentationi comparatum, præter id quod solam petit voluptatem, eamque, fingendo non falsa modo sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juvari: quod alligati ad certam pedum necessitatem, non semper propriis uti possint, sed depulsi a recta via, necessario ad loquendi

di quædam diverticula confugiant: nec mutare quædam modo verba, sed tendere, corripere, convertere, dividere cogantur: nos vero armatos stare in acie, & summis de rebus cernere, & ad victoriam niti decet. Neque ego arma squallere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque perstringatur: non qualis auri argentique, imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoque alere orationem quodam molli jucundoque succo potest. Verum & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poëtis, & quodammodo carmen solutum: & scribitur ad narrandum, non ad probandum: totumque opus non ad intuitum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenii famam componitur: ideoque & verbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tædium evitat. Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum canere, hujus ore musas esse locutas existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse: nec versicolorem illam qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere. Est & alius ex historiis usus, & is qui-

CAP. I.

CAP. I. dem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus inprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectet a litigatore: sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat: hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii & gratiæ vacant. A philosophorum vero lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, & de rebus divinis maxime dicunt, & argumentantur acriter: & altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile judicium, ut etiam cum in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori & auditorii, præceptorum & periculorum. Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quid quisque condiderat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si & illos, & qui postea fuerunt, & Græcos omnes & philosophos & poëtas persequi velim? Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta: *Legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.* Non est tamen dissimulanda nostri quoque judicii summa. Paucos enim, vel potius

vix

vix ullum ex iis qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, quin judicium adhibentibus allaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo aliter de novis sentio. Quotus enim quisque fuerit adeo timens posteritatis, qui ne minima quidem alicujus scientiæ fiducia, partiri memoriam artis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur, & citius nos dimittet, quam ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν de qua loquimur, accommodatum est. Verum ante quam de singulis, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant, neque in ullis aliis esse naturalem eloquentiam & robur viris dignum: alios recens hæc lascivia, delitiæque, & omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ composita delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum & tenuia, & quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana & vere Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, & magis concitata, & acris spiritus plena capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores. De qua differentia disseram diligentius, cum de genere dicendi quærendum erit. Interim summatim quid & a qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. facile est autem studiosis qui sint his simillimi, judicare: ne quisquam queratur omissos forte aliquos Cap. I.

corum

CAP. I. eorum quos ipse valdè probet. Fateor enim plurimos legendos esse, quam qui nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum quæ præcipue convenire intendentibus ut oratores fiant existimem, persequar. Igitur ut Aratus ab Jove incipiendum putat, ita nos rite cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodum *ex oceano* dicit ipse *amnium vim fontiumque cursus initium capere*) omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus & gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis: nec poëtica modo, sed oratoria virtute eminentissimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam: nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, vel in primo inter duces illa contentio, vel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur. Age vero, nonne utriusque operis ingressu paucissimis versibus legem prooemiorum non dico servavit, sed constituit? Nam & benevolum auditorem invocatione dearum, quas præsidere vatibus creditum est, & intentum proposita rerum magnitudine, & docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare vero quis brevius, quam qui mortem nunciat Patrocli? quis significantius potest, quam qui Curetum Ætolorumque prælium exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum & argumenta, cæteraque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimo-

stimonia ab hoc poëta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis rogantis Achillem Priami precibus æquari? Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nonne ingenii humani modum excessit? ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul a se reliquit: Heroicos tamen præcipue. quia clarissima in materia simili comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magnaque pars ejus in nominibus est occupata; tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitasque verborum, & compositionis probabilis: daturque ei palma in illo medio genere dicendi. Contra in Antimacho vis & gravitas, & minime vulgare eloquentiæ genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas fere Grammaticorum consensus deferat; & affectibus, & jucunditate, & dispositione omnino & arte deficitur, ut plane manifesto appareat quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. Panyasin ex utroque mixtum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes: alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi ratione superari. Apollonius in ordinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poëtarum judices, neminem sui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona cui usquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui se credidit parem. Admirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica & pastoralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem reformidat. Audire videor undique con-

Cap. I. congerentes nomina plurimorum poëtarum. Quid? Herculis acta non bene Piſandros? Quid? Nicandrum fruſtra ſecuti Macer atque Virgilius? Quid? Euphorionem tranſibimus? quem niſi probaſſet Virgilius, idem nunquam certe conditorum Chalcidico verſu carminum feciſſet mentionem. Quid? Horatius fruſtra Tyrtæum Homero ſubjungit? Nec ſane quiſquam eſt tam procul a cognitione eorum remotus, ut non indicem certe ex bibliotheca ſumtum transferre in libros ſuos poſſit. Nec ignoro ego, quamvis tranſeo; nec utique damno; ut qui dixerim eſſe in omnibus utilitatis aliquid: ſed ad illos jam perfectis conſtitutiſque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus ſæpe facimus, ut cum optimis ſatiati ſimus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata ſit. Tunc & elegiam vacabit in manus ſumere: cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confeſſione plurimorum Philætas occupavit. Sed dum aſſequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis aſſueſcendum eſt: & multa magis quam multorum lectione formanda mens, & ducendus eſt color. Itaque ex tribus receptis Ariſtarchi judicio ſcriptoribus jamborum, ad ἕξιν maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc vis elocutionis; tum validæ, tum breves vibranteſque ſententiæ, plurimum ſanguinis atque nervorum, adeo ut videatur quibuſdam, quod quoquam minor eſt, materiæ eſſe non ingenii vitium. Novem vero lyricorum longe Pindarus princeps, ſpiritu, magnificentia, ſententiis, figuris, beatiſſima rerum verborumque copia, & velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Steſichorum, quam ſit ingenio validus, mate-

riæ

riæ quoque ostendunt , maxima bella & clarissimos canentem duces , & epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem : ac si tenuisset modum , videtur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat , atque effunditur : quod ut est reprehendendum , ita copiæ vitium est. Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur , qua tyrannos insectatur : multum etiam moribus confert : in eloquendo quoque brevis , & magnificus, & diligens, plurimumque Homero similis, sed in lusus & in amores descendit , majoribus tamen aptior. Simonides tenuis, alioquin sermone proprio & jucunditate quadam commendari potest : præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant. Antiqua comœdia cum sinceram illam sermonis Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans , & venusta, & nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures ejus auctores : Aristophanes tamen & Eupolis Cratinusque præcipui. Tragœdias primus in lucem Æschylus protulit , & sublimis & gravis, & grandiloquus sæpe usque ad vitium, sed rudis in plerisque & incompositus : propter quod correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poëtis Athenienses permisere , suntque eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides : quorum

Cap. I.

CAP. I. in dispari dicendi via uter sit poëta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego, quia ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis qui se ad agendum comparant, utiliorem longe Euripidem fore. Namque hic & sermone, quo ipsum reprehendunt, quibus gravitas & cothurnus & sonus Sophoclis videtur esse sublimior, magis accedit oratorio generi: & sententiis densus; & in iis quæ a sapientibus tradita sunt, pene ipsis par; & in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus vero tum omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant, facile præcipuus. Hunc & admiratus maxime est (ut sæpe testatur) & secutus, quanquam in opere diverso, Menander: qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus efficienda sufficiat: ita omnem vitæ imaginem expressit: tanta in eo inveniendi copia, & eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa civilia judicia quæ Επιτρέφοντες, Επίκληρος, Λοχὸς habent: aut illæ dictiones in Ψοφοδεεῖ, Νομοθέτη, Υποβολιμαίῳ non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum esse declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundum conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc poëta decorum.

rum. Atque ille quidem omnibus ejuſdem operis auctoribus nomen abſtulit, & fulgore quodam ſuæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alii quoque Comici, ſi cum venia legantur, quædam quæ poſſis decerpere: & præcipue Philemon, qui ut pravis ſui temporis judiciis Menandro ſæpe prælatus eſt, ita conſenſu omnium meruit credi ſecundus. Hiſtoriam multi ſcripſere præclare, ſed nemo dubitat duos longe cæteris præferendos, quorum diverſa virtus laudem pene eſt parem conſecuta. Denſus, & brevis, & ſemper inſtans ſibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fuſus Herodotus: ille concitatis, hic remiſſis affectibus melior: ille concionibus, hic ſermonibus: ille vi, hic voluptate. Theopompus his proximus, ut in hiſtoria prædictis minor, ita oratori magis ſimilis: ut qui antequam ad hoc opus ſolicitatus, diu fuerit orator. Philiſtus quoque meretur, qui turbæ quamvis bonorum poſt hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis: & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus, ut Iſocrati viſum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo poſt temporis intervallo natus Timagenes, vel hoc eſt ipſo probabilis, quod intermiſſam hiſtorias ſcribendi induſtriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, ſed inter philoſophos eſt reddendus. Sequitur oratorum ingens manus, cum decem ſimul Athenis ætas una tulerit: quorum longe princeps Demoſthenes, ac pene lex orandi fuit. Tanta vis in eo, tam denſa omnia, ita quibuſdam nervis intenta ſunt, tam nihil ocioſum, is dicendi modus, ut nec quod deſit in eo, nec quod redundet invenias. Plenior Æſchines & magis fuſus, & grandiori ſimilis, quo minus ſtrictus eſt: CAP. I.

CAP. I. carnis tamen plus habet, lacertorum minus. Dulcis imprimis & acutus Hyperides: sed minoribus causis ut non dixerim utilior, magis par. His ætate Lysias major, subtilis atque elegans, & quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius. nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro tamen fonti quam magno flumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi nitidus & comtus, & palæstræ quam pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi veneres sectatus est: nec immerito: auditoriis enim se, non judiciis comparat: in inventione facilis, honesti studiosus: in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur. Neque ego in his, de quibus sum locutus, *has* solas virtutes, sed has præcipuas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse & facundiæ fateor, vel ob hoc memoria dignum, quod ultimus fere est ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, sive acumine disserendi, sive eloquendi facultate quadam divina & Homerica? multum enim supra prosam orationem, & quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam videatur oraculo Delphico instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis jucunditatem illam inaffectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ videantur: & quod de Pericle veteris comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissime possit, in la-

bris

bris ejus sedisse quandam persuadendi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiæ Stoici veteres: sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque quæ instituerant, plurimum valuerunt: rebus tamen acuti magis, quam (id quod sane non affectant) oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poëtarum Græcorum nostrorumque illi haud dubie proximus. Utar enim verbis iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere; *Secundus*, inquit, *est Virgilius*, *propior tamen primo quam tertio.* Et hercle ut illi naturæ cœlesti atque divinæ cesserimus, ita curæ & diligentiæ vel ideo in hoc plus est; quod ei magis fuit elaborandum: & quanto eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus. Cæteri omnes longe sequuntur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiæ faciant: elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro in iis per quæ nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua robora jam non tantam habent speciem CAP. I.

CAP. I. ciem, quantam religionem. Propiores alii, atque ad hanc phrasin de qua loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in Heroicis quoque Ovidius, & nimium amator ingenii sui: laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiamsi versificator quam poëta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera & maximam indolem ostendunt, & mirabilem præcipue in ætate illa recti generis voluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens & poëticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, & concitatus, & sententiis clarissimus, &, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poëtis imitandus. Hos nominavimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ donatus imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem præsidentes studiis deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista præstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certe versu testamur,

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Ele-

Elegia Græcos quoque provocamus, cujus mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior: sicut durior Gallus. Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poëtis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium fluere lutulentum, & esse aliquid quod tollere possis, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abunde salis. Multo est tersior ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus. Multum & veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodieque, & qui olim nominabuntur. Alterum illud est, & prius Satyræ genus, quod non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros & doctissimos composuit, peritissimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum, nostrarumque. plus tamen scientiæ collaturus, quam eloquentiæ. Jambus non sane a Romanis celebratus est ut proprium opus, a quibusdam interpositus: cujus acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi epodos intervenire reperiatur. At Lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus. Nam & insurgit aliquando, & plenus est jucunditatis & gratiæ, & variis figuris & verbis felicissime audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus: sed eum longe præcedunt ingenia viventium. Tragœdiæ scriptores Accius atque Pacuvius, clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, & auctori-

CAP. I.

CAP. I. tate personarum. Cæterum nitor, & summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus quam ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii *Thyestes* cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii *Medea* videtur mihi ostendere quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare quam indulgere maluisset. Eorum quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur. In Comoedia maxime claudicamus. licet Varro dicat; *musas*, Ælii Stolonis sententia, *Plautino sermone locuturas fuisse, si Latine loqui vellent*; licet Cæcilium veteres laudibus ferant; licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinamque non inquinasset argumenta puerorum fœdis amoribus, mores suos fassus. At historia non cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi

egre-

egregie dixisse videtur Servilius Novianus pares eos magis quam similes: qui & ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii, & sententiis creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat. Quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregie utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor. Superest adhuc, & exornat ætatis nostræ gloriam, vir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores, ut libertas, quanquam circumcisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum, & audaces sententias deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt & alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus. Oratores vero vel præcipue Latinam eloquentiam parem facere Græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cum præsertim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet: cum Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem. Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictius, hic latius: pugnat ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, & commiseratione (quæ duo plurimum in affectibus valent) vincimus. Et fortasse illi mos civitatis abstulerit: sed & nobis illa quæ Attici

Cap. I.

CAP. I. ci mirantur, diversa Latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, dialogisve nulla contentio est. Cedendum vero in hoc quidem, quod ille & prior fuit, & ex magna parte Ciceronem quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluvias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & cum transversum vi sua judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem. Tum interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt ut illaborata: & illa qua nihil pulchrius auditu est, oratio, præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus ætatis suæ regnare in judiciis dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut Cicero jam non hominis, sed eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum nobis sit exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit. Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeo ut quibusdam etiam nimia videatur: & consilii

filii & animi satis: a nitore & jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior. At Messala nitidus & candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam: viribus minor. C. vero Cæsar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenii in Cælio, & præcipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui & mens melior, & vita longior contigisset. Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui contra crederent eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse. sed est & sancta & gravis oratio, & castigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit. Et Servius Sulpitius insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus: qui si cæteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, & vis summa: sed plus stomacho quam consilio dedit. præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. Sunt & alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longe præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, CAP. I.

CAP. I. sed in cura verborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerumque sublimis, & satis apertus fuit, & quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam & vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas, & pronunciatio vel scenis suffectura, & decor: omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, & jucundus, & delectationi natus: privatis tamen causis quam publicis melior. Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interceptus quoque magnum sibi vendicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando quod velit, gratia: tam candidum & lene & speciosum dicendi genus: tanta verborum etiam quæ assumta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia. Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque & consummati jam patroni veteribus æmulantur, & eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria. Supersunt qui de philosophia scripserunt, quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus exstitit. Egregius vero multoque quam in orationibus præstantior Brutus, sufficit ponderi rerum: scias eum sentire quæ dicit. Scripsit

non

non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitione utilis. In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum, & invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum & omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur: tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum pares, aut saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat: deinde cum se jactaret, eodem modo dicere Senecam, infamabat. Cujus & multæ alioqui, & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum, plurimum studii, multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam & orationes ejus, & poëmata, & epistolæ, & dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multæ in eo claræque sententiæ, multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo in- CAP. I.

in-

CAP. I. ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contemsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque jam robustis & severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quod exercere potest utrinque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ, quod voluit, effecit.

CAP. II. EX his cæterisque lectione dignis auctoribus & verborum sumenda copia est, & varietas figurarum, & componendi ratio: tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primum fuit, estque præcipuum: sic ea quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et hercle necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem raro natura præstat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quam fuit iis qui nihil quod sequerentur, habuerunt, nisi caute & cum judicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, con-

contentum eſſe iis quæ ſunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis quæ ſine exemplo fuerunt, ſi homines nihil niſi quod jam cognoviſſent, faciendum ſibi aut cogitandum putaſſent? Nempe nihil fuiſſet inventum. Cur igitur nefas eſt reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes ſola mentis natura ducti ſunt in hoc ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipſo concitemur, quod certe ſcimus inveniſſe eos qui quæſierunt? Et cum illi, qui nullum cujuſquam rei habuerunt magiſtrum, plurima in poſteros tradiderint, nobis uſus illarum rerum ad eruendas alias non proderit, ſed nihil habebimus niſi beneficii alieni? quemadmodum quidam pictores in id ſolum ſtudent, ut deſcribere tabulas menſuris ac lineis ſciant. Turpe etiam illud eſt, contentum eſſe id conſequi, quod imiteris. Nam rurſus quid erat futurum, ſi nemo plus effeciſſet eo quem ſequebatur? Nihil in poëtis ſupra Livium Andronicum, nihil in hiſtoriis ſupra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaretur: non eſſet pictura, niſi quæ lineas modo extremas umbræ quam corpora in ſole feciſſent, circumſcriberet. Ac ſi omnia percenſeas, nulla ſit ars qualis inventa eſt, nec intra initium ſtetit: niſi forte noſtra potiſſimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil creſcat. Nihil enim creſcit ſola imitatione. Quod ſi prioribus adjicere fas non eſt, quomodo ſperare poſſumus illum oratorem perfectum? cum in iis quos maximos adhuc novimus, nemo ſit inventus in quo nihil aut deſideretur, aut reprehendatur. Sed etiam qui ſumma non appetunt, contendere potius, quam ſequi debent. Nam qui agit ut prior ſit, forſitan etiamſi non tranſierit, æquabit. CAP. II.

CAP. II. Eum vero nemo poteſt æquare, cujus veſtigiis ſibi utique inſiſtendum putat. Neceſſe eſt enim ſemper ſit poſterior, qui ſequitur. Adde quod plerumque facilius eſt plus facere, quam idem. Tantam enim difficultatem habet ſimilitudo, ut ne ipſa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res ſimillimæ, quæque pares maxime videantur, diſcrimine aliquo diſſocientur. Adde quod quicquid alteri ſimile eſt, neceſſe eſt eſſe minus eo quod imitatur, ut umbra corpore, imago facie, actus hiſtrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis quæ in exemplum aſſumimus, ſubeſt naturæ vera vis: contra omnis imitatio ficta eſt & ad alienum propoſitum accommodatur. Quo fit ut minus ſanguinis ac virium declamationes habeant, quam orationes: quod in illis vera, in his aſſimulata materia eſt. Adde quod ea quæ in oratore maxima ſunt, imitabilia non ſunt, ingenium, inventio, vis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoque plerique cum verba quædam ex orationibus excerpſerunt, aut aliquos compoſitionis certos pedes, mire a ſe quæ legerunt, effingi arbitrantur: cum & verba intercidant invaleſcantque temporibus, ut quorum certiſſima ſit regula in conſuetudine, eaque non ſua natura ſint bona aut mala, (nam per ſe ſoni tantum ſunt) ſed prout opportune proprieque aut ſecus collocata ſunt: & compoſitio cum rebus accommodata ſit, tum ipſa varietate gratiſſima. Quapropter exactiſſimo judicio circa hanc partem ſtudiorum illa examinanda ſunt omnia. Primum, quos imitemur. Nam ſunt plurimi qui ſimilitudinem peſſimi cujuſque & corruptiſſimi concupierint. Deinde

inde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, & a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa. atque utinam tam bona imitantes dicerent melius, quam mala pejus dicunt. Nec vero saltem iis quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, & solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis aptarunt: & cum iis felicissime cessit imitatio, qui verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque declinant in pejus, & proxima virtutibus vitia comprehendunt; fiuntque pro grandibus tumidi: pressis, exiles: fortibus, temerarii: lætis, corrupti: compositis, exultantes: simplicibus, negligentes. Ideoque qui horride atque incomposite quidlibet frigidum illud & inane extulerunt, antiquis se pares credunt: qui carent cultu atque sententiis, Atticos scilicet; qui præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur: otiosi & supini, siquid modo longius circumduxerunt, jurant Ciceronem ita loquuturum fuisse. Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *Esse videatur.* Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque, intelligat: & quare bonum sit, sciat. Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ

Cap. II.

CAP. II. non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis & vim suam perdat, & elegantiam quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia durescunt. Atque ego illi præceptori quem instituebam in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum natura compositum videret. Nam is & adjuvare debet quæ in quoque eorum invenerit bona, & quantum fieri potest, adjicere quæ desunt, & emendare quædam & mutare. Rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quæ recta sunt, velit esse in suis auditoribus quam plenissima, in eo tamen cui naturam obstare viderit, laborabit. Id quoque vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poëtas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus cuique decor est. Nec comœdia in cothurnos assurgit, nec contra tragœdia socculo ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est. Etiam hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas, aut nuditas; in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non causarum modo inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium: sintque alia leniter, alia aspere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia movendi gratia dicenda:

quo-

quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est. Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur, addicere. Longe perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alii. Plurima ille: sed non qui maxime imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo Marcus Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen nocet, vim Cæsaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Nam præter id quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque cum totum exprimere quem elegeris, pene sit homini inconcessum: plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quidque loco conveniat, aptemus. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decori in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quam omnia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur procemio, quæ ratio & quam varia narrandi, quæ vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, quantaque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumta: quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. Hæc si prævideriмus, tum vere imitabimur. Qui vero etiam propria bona adjecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oporte-

CAP. II.

CAP. II. bat, cum tanto plura exempla bene dicendi superſint, quam illis qui adhuc ſummi ſunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores ſuperaſſe, poſteros docuiſſe dicantur.

CAP. III. ET hæc quidem auxilia extrinſecus adhibentur. In iis autem quæ nobis ipſis paranda ſunt, ut laboris, ſic utilitatis etiam longe plurimum affert ſtylus. Nec immerito M. Tullius hunc optimum effectorem ac magiſtrum dicendi vocat. Cui ſententiæ perſonam L. Craſſi in diſputationibus quæ ſunt de oratore aſſignando, judicium ſuum cum illius auctoritate conjunxit. Scribendum ergo quam diligentiſſime, & quam plurimum. Nam ut terra altius effoſſa generandis alendiſque ſeminibus fœcundior: ſic profectus non a ſummo petitus, ſtudiorum fructus effundit uberius, & fidelius continet. Nam ſine hac quidem conſcientia, ipſa illa ex tempore dicendi facultas, inanem modo loquacitatem dabit, & verba in labris naſcentia. Illic radices, illic fundamenta ſunt: illic opes velut ſanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad ſubitos caſus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ ſufficiant labori certaminum, & uſu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipſa natura voluit magnum effici cito, præpoſuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem. quæ naſcendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutius viſceribus parentum continerentur. Sed cum ſit duplex quæſtio, *quomodo*, & *quæ* maxime ſcribi oporteat, jam hunc ordinem ſequar. Sit primo vel tardus, dum diligens ſtylus; quæramus optima, nec protinus ſe offerentibus gaudeamus: adhibeatur judicium inventis, diſpo-

dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque agendus est, & pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio collocandi, versenturque omni modo numeri: non ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quod sic melius junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, sic recipit ex integro vires, & velut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longius petant, & in illud quo contenditur spatium, cursu ferantur: utque in jaculando brachia reducimus, & expulsuri tela, nervos retro tendimus. Interim tamen, si feret flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, & retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus: & sane manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die composuisse versus, auctor est Varus. Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram & solicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, ac obtinendum est, ut quam optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio prosequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei: Cito scribendo non fit ut bene scribatur; bene scribendo, fit ut cito. Sed tum maxime cum facultas illa contigerit, resistamus, & provideamus; & ferocientes equos frenis quibusdam coërceamus: quod non tam moram faciet, quam novos impetus dabit.

CAP. III. dabit. Nec enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi sese pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis: omnia mutare, omnia aliter dicere quam occurrat, velint: increduli quidam, & de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promtum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. Qua de re memini narrasse mihi Julium Secundum illum æqualem meum, atque a me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi a patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps. alioqui inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum scolæ adhuc operatum, tristem forte vidisset, interrogavit; Quæ causa frontis tam obductæ? nec dissimulavit tum adolescens, tertium jam diem esse, quod omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens; *Nunquid tu*, inquit, *melius dicere vis, quam potes?* Ita se res habet: Curandum est ut quam optime dicamus; dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione. Ut possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modo præstabit, in qua

sine

ſine dubio multum eſt, ſed etiam ratio; ſi non reſupini, ſpectantesque tectum, & cogitationem murmure agitantes, exſpectaverimus quid obveniat, ſed quid res poſcat, quid perſonam deceat, quod ſit tempus, qui judicis animus intuiti, humano quodam modo ad ſcribendum acceſſerimus. Sic nobis & initia, & quæ ſequuntur, natura ipſa præſcribit. Certa ſunt enim pleraque, & niſi conniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec ruſtici diu quærunt unde incipiant: quo pudendum eſt magis ſi difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus ſemper optimum eſſe, quod latet; immuteſcamus alioqui, ſi nihil dicendum videatur, niſi quod non invenimus. Diverſum eſt huic eorum vitium, qui primo decurrere per materiam ſtylo quam velociſſimo volunt, & ſequentes calorem atque impetum, ex tempore ſcribunt: hanc ſylvam vocant. repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: ſed verba emendantur & numeri, manet in rebus temere congeſtis quæ fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio ſic opus ducere, ut cælandum, non ex integro fabricandum ſit. Aliquando tamen affectus ſequemur, in quibus fere plus calor quam diligentia valet. Satis apparet ex eo quod hanc ſcribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi delitiis ſentiam. Nam in ſtylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non conſequens celeritatem ejus manus: ille cui dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut reſiſtere, aut mutare, quaſi conſcium infirmitatis noſtræ timentes. Quo fit, ut non rudia tan- CAP. III.

CAP. III. tum, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo velut offensator fuerit, inhibetur cursus, atque omnis quæ erat conceptæ mentis intentio, mora & interdum iracundia excutitur. Tum illa quæ altiorem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, & interim objurgare, quæque Persius notat cum leviter dicendi genus significat;

Nec pluteum, inquit, *cædit, nec demorsos sapit ungues*: etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique ut semel quod est potentissimum dicam: secretum (quod dictando perit) atque liberum arbitris locum, & quam altissimum silentium scribentibus maxime convenire nemo dubitaverit. Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvasque; quod illa coeli libertas, locorumque amoenitas, sublimem animum, & lætiorem spiritum pareant. Mihi certe jucundus hic magis, quam studiorum hortator videtur esse secessus. Namque illa ipsa quæ delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest: & quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum erat. Quare sylvarum amoenitas, & præterlabentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, & ipsa late circumspiciendi libertas, ad se trahunt: *ut mihi* remit-

remittere potius voluptas ista videatur cogitationem, quam intendere. Demosthenes melius, qui se in locum a quo nulla exaudiri vox, & ex quo nihil prospici poterat, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoque lucubrantes, silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum velut tectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona valetudo, quæque eam maxime præstat frugalitas, necessaria est: cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio: & abunde si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus. Sed silentium & secessus, & undique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere: ideoque non statim si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, & deplorandus dies: verum incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, vincat intentio, quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, & itinere deerremus: non consequemur idem, si & voluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, sem-

CAP. III.

Iiii 2 per

CAP. III. per erit propter quod nobis ignoſcamus. Quare in turba, itinere, conviviis, vel concione etiam faciat ſibi cogitatio ipſa ſecretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumſtantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit ſubito continua oratione dicendum, ſi particulas quas ceris mandamus, niſi in ſolitudine reperire non poſſumus? Propter quæ idem ille tantus amator ſecreti Demoſthenes, in littore in quod ſe maximo cum ſono fluctus illideret, meditans, conſueſcebat concionum fremitus non expaveſcere. Illa quoque minora (ſed nihil in ſtudiis parvum eſt) non ſunt tranſeunda, ſcribi optime ceris, in quibus facillima *eſt* ratio delendi: niſi forte viſus infirmior membranarum potius uſum exiget: quæ ut juvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera abjiciendi ſit excurſio. Nam interim pigritiam emendandi anguſtiæ faciunt, aut certe novorum interpoſitione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum eſſe ceras velim, expertus juvenem ſtudioſum alioqui prælongos habuiſſe ſermones, quia illos numero verſuum metiebatur: idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus eſſe ſublatum. Debet vacare etiam locus, in quo notentur quæ ſcribentibus ſolent extra ordinem, id eſt ex aliis quam qui ſunt in manibus loci, occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam ſenſus, quos neque inſerere oportet, neque differre tutum *eſt*: quia interim elabuntur, interim memoriæ ſuæ inten-

tentos; ab alia inventione declinant: ideoque optime sunt in deposito. Cap. III.

Sequitur emendatio, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causa creditum est, stylum non minus agere, cum delet. Hujus autem operis est, adjicere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciusque judicium, quæ replenda vel dejicienda sunt: premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia stringere, inordinata digerere, soluta componere, exultantia coërcere, duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placuerant, & invenienda quæ fugerant. Nec dubium est optimum esse emendandi genus si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum, velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est: & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud: idque faciant quoties librum in manus resumserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatricosa sint, & exanguia, & cura pejora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod sufficiat: ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ *Smyrnam* novem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elabora- Cap. IV.

CAP. IV. tum, ad oratorem nihil pertinet: cujus nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

CAP. V. PROXIMUM est ut dicamus quæ præcipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ; quæ prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum: & secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus: sed de quo nunc agitur, unde copia & facilitas maxime veniat. Vertere græca in latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit *factitasse*. Id Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit: quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Idem Messalæ placuit; multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes: adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne, difficillima Romanis subtilitate, contenderet. Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam & rerum copia Græci auctores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt: & hos transferentibus, verbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris: figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est; quia plerumque a Græcis Romana dissentiunt. Sed & illa ex Latinis conversio, multum & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest; & verba poëtica libertate audaciora, nec

nec præsumunt eadem proprie dicendi facultatem; sed & ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem. Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes latinas vetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam & semper est sperandum, aliquid illis quæ dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit. Nisi forte histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest; orandi minor vis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem materia nihil dicendum sit. Sed esto, neque melius quod invenimus sit, neque par: est certe proximus locus. An vero ipsi non bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantum genere bene diceretur, fas erat existimari præclusam nobis a prioribus viam in dicendo. Nunc vero innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiæ; alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta, lectione secura transcurrimus: sed tractamus singula & necessario introspicimus: & quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, CAP. V.

CAP. V. mus, quod imitari non possumus. Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quam numerosissime, velut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum diversitate facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere quæ natura contracta sunt, augere parva: varietatem similibus, voluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis. In hoc optime facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus, quibus Cicero jam princeps in republica, exerceri solebat. His confinis est destructio & confirmatio sententiarum. Nam cum sit sententia, decretum quoddam atque præceptum, quod de re, idem de judicio rei quæri potest. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas paratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest, Cornelius Tribunus plebis quod codicem legerit, reus sit: an quæramus, violeturne majestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitaverit? Milo Clodium rectene occiderit, veniat in judicium: an, oporteatne insidiatorem interfici; vel perniciosum republicæ civem,

etiam-

etiamsi non insidietur? Cato Martiam honestene tradiderit Hortensio; an, conveniatne res talis bono viro? De personis judicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad veritatem accommodatæ, & orationibus similes, non tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem & dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit velut pabulo lætiore facundia, & assidua contentionum asperitate fatigata renovatur. Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda, & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit: sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio & jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quod in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, durescat articulus, & ipse ille mucro ingenii quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulacris: usque adeo ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illa in qua prope consenuerint umbra, vera discrimina velut quendam solem reformident: quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut cum ei summam

CAP. V.

CAP. V. in scolis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi coelum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur. Quare juvenis qui rationem inveniendi eloquendique a praeceptoribus diligenter acceperit, (quod non est infiniti operis, si docere sciant & velint) exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur; judiciis intersit quamplurimis, & sit certaminis cui destinatur, frequens spectator: tum causas vel easdem quas agi audierit, stylo & ipse componat, vel etiam alias, veras modo, & utrinque tractet: & quod in gladiatoribus fieri videmus, dextris & laevis exerceatur: ut fecisse Brutum diximus pro Milone. Melius hoc, quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione. Citius autem sic idoneus erit juvenis, quem praeceptor coëgerit in declamando quam simillimum esse veritati, & per totas ire materias: quarum nunc facillima, & maxime favorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, & consuetudo classium certis diebus audiendarum: nonnihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamationes, quam aestimantium. Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus praeceptor majore numero quam sustinere possit, onerabit: & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quae sunt in controversia, non

(ut

(ut quidam volunt) quæ in rerum natura, dicantur: & vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatæ & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur; nec illa quæ prima sunt, servent suam legem: juvenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant. CAP. V.

PROXIMA stylo cogitatio est, quæ & ipsa vires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalemque fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Nam scribere nec ubique nec semper possumus: cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque vero rerum ordinem modo (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur. Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest, aut subito, aut cito. Nam primum facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur, tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter possint: mox per incrementa tam modica, ut onerari CAP. VI.

CAP. VI. rari se labor ille non sentiat, augenda usu, & exercitatione multa continenda est, quæ quidem maxima ex parte memoria constat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eo tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit æque ac quæ scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent. Cicero certe Græcorum Metrodorum Sceptium, & Eriphylum Rhodium, nostrorumque Hortensium tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum retulisse in agendo. Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis calor, non superstitiose cogitatis demum est *inhærendum*. Neque enim tantum habent curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus, cum sæpe etiam scriptis ea quæ subito nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut & digredi ex eo, & redire in id facile possimus. Nam ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam, & certam: ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit. Id autem fiet memoriæ viribus, ut illa quæ complexi animo sumus, fluant secura, non sollicitos & respicientes, & una spe suspensos recordationis, non sinant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quam male cohærentem cogitationem. Pejus enim quæritur retrorsus, quia cum illa desideramus, ab aliis avertimur: & ex memoria potius res petimus, quam ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, *quæ inveniri possunt*, quam quæ inventa sunt.

MAXI-

MAXIMUS vero studiorum fructus est, & velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia civilibus officiis renunciabit, & solam scribendi facultatem potius ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit: ut indicare portum, ad quem navis accedere nisi lenibus ventis vecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus vel repræsentatis judiciis continuo agendi. Quarum si qua non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, & salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras & secessum & silentium quæret, dum illa verba fabricentur, & memoriæ insidant, & vox ac latus præparetur? Quæ vero patitur hoc ratio ut quisquam sit orator aliquando imparatus ad casus? Quid, cum adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subito causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Periisse profecto confitendum est præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi via. Neque enim prius contin- CAP. VII.

CAP. VII. gere cursus potest, quam sciemus quo sit & qua perveniendum. Nec satis est non ignorare quæ sunt causarum judicialium partes, aut quæstionum ordinem recte disponere, quanquam ista sunt præcipua: sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt natura copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis autem viam qua sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie, velut duce: propter quod homines etiam modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quærant, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur: nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt modum & finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient. Et hæc quidem ex arte, illa vero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem etiam quæ subito effusa sunt, reddant, ut cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatem maxime parit, quæ si paullulum intermissa fuerit, non velocitas illa modo tardatur, sed & νάρκημα ipsum coit atque concurrit. Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperque nostram vocem provisa & formata cogitatio excipiat: vix tamen aut natura aut ratio in tam multiplex officium diducere ani-

mum

mum queat, ut inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verborumque, tum iis quæ dicit, quæ subjuncturus est, quæ ultra spectanda sunt, adhibita vocis, pronunciationis, gestus observatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat: quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut donec perveniamus ad finem, non minus prospectu procedamus quam gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo ejecturi simus. Est igitur usus quidam irrationabilis, quem Græci ἄλογον τριβὴν vocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione versus flexusque eorum & transitus intuentur & ante sequentia vident, quam priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum ac ventilatorum, ut ea quæ emiserint, ultro venire in manus credas, & qua jubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui disposite, ornate, copiose dicit. Sed nec tumultuarii nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam mulierculis superfluere video: quod si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) Deum tunc affuisse, cum id evenisset, veteres oratores (ut Cicero dicit) ajebant. Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, & dilatæ non revertuntur. Utique vero cum

Cap. VII.

CAP. VII. cum infelix illa verborum cavillatio accessit, & cursus ad singula vestigia resistit, non potest ferri contorta vis, sed ut optime vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ de quibus dixi, rerum imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus, omniaque de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus, habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, & vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea circaque intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit & dicendorum exspectata laus: mirumque videri potest, quod cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles congestu signorum excitatur. Namque & difficiliorem cogitationem exprimit & expellit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis opinionisque ducatur. Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere: sed sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus ad summam: quæ neque perfici neque contineri nisi usu potest. Cæterum pervenire

venire eo debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior; cum hanc facilitatem, non in prosa modo multi consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc & faciant, quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res aut necessitatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum. Neque vero tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam fere deerit, ad ea quæ dicturi sumus, dispicienda sumamus; quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint: quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: & qui stultis videri eruditi volunt, stulti eruditis videntur. Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & vis omnis intendenda rebus, & in præsentia remittendum aliquid ex cura verborum, si sequi utrumque non dabitur. Tum & tardior pronunciatio moras habet, & suspensa ac velut dubitans oratio: ut tamen deliberare, non hæsitare videamur. Hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget ventus: deinde paulatim simul euntes aptabimus vela, & disponemus rudentes, CAP. VII.

CAP. VII. & impleri ſinus optabimus. Id potius quam ſe inani verborum torrenti dare quaſi tempeſtatibus, quo volent, auferendum. Sed non minore ſtudio continetur hæc facultas, quam paratur. Ars enim ſemel percepta, mora labitur. Stylus quoque intermiſſione paulum admodum de celeritate deperdit: promtum hoc, & in expedito poſitum, exercitatione ſola continetur. Hac uti ſic optimum eſt, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum ſimus judicio ac opinione ſoliciti: rarum eſt enim ut ſatis ſe quiſquam vereatur. Vel ſoli tamen dicamus potius, quam non omnino dicamus. *Eſt alia* exercitatio cogitandi, totaſque materias vel ſilentio (dum tamen quaſi dicat intra ſeipſum) perſequendi, quæ nullo non & tempore & loco, quando non aliud agimus, explicari poteſt: & eſt in parte utilior, quam hæc proxima. Diligentius enim componitur quam illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rurſus illa prior plus confert, vocis firmitatem, oris facilitatem, motum corporis, qui & ipſe, ut dixi, excitat oratorem, & jactatione manus, pedis ſupploſione, ſicut cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendum vero ſemper, & ubique. Neque enim fere tam eſt ullus dies occupatus, ut nihil lucrativæ, ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad ſcribendum, aut ad legendum, aut dicendum rapi aliquo momento temporis poſſit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo ſolebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum eſt, quod eidem Ciceroni placet, nullum noſtrum uſquam negligentem eſſe ſermonem: quicquid loquemur, ubicunque, ſit

sit pro sua scilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquam est magis, quam cum multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, & innatans illa verborum facilitas in altum reducetur, sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ illam in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrunque cum cura & studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo, quoties licebit: si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi, debet tamen dicere: ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur. Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, & utique initia scribant, cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque, & inventi forte ut eos dicturus quisque composuerat, & in libros digesti: ut causarum quæ sunt actæ a Servio Sulpitio, cujus tres orationes exstant. Sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis esse videantur compositi. Nam Ciceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tyro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles. In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellosque qui vel manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, ea quæ scripserimus, velut in summas, sive commentarios & capita conferre. facit enim & discendi negligentiam CAP. VII.

CAP. VII. hæc ipſa fiducia, & lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne ſcribendum quidem puto, quod ſimus memoria proſecuturi. Nam hic quoque accidit ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec ſinat præſentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrunque animus æſtuat, cum & ſcripta perdidit, & non quærit nova. Sed de memoria deſtinatus eſt libro proximo locus, nec huic parti ſubjungendus, quia ſunt alia prius nobis dicenda.

M. Fabii

M. FABII QUINCTILIANI
DE
Institutione Oratoria
LIBER XI.

PARATA, ſicut ſuperiori libro continetur, facultate ſcribendi, cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poſcet, orandi; proxima eſt cura, ut dicamus apte: quam virtutem quartam elocutionis Cicero demonſtrat, quæque meo quidem judicio maxime neceſſaria eſt. Nam cum ſit ornatus orationis varius & multiplex, conveniatque alius alii: niſi fuerit accommodatus rebus atque perſonis, non modo non illuſtrabit eam, ſed etiam deſtruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodeſt eſſe verba & Latina, & ſignificantia, & nitida, figuris etiam numeriſque elaborata, niſi cum iis in quæ judicem duci formarique volumus, conſentiant? Si genus ſublime dicendi parvis in cauſis, parvum limatumque grandibus, lætum triſtibus, lene aſperis, minax ſupplicibus, ſummiſſum concitatis, trux atque violentum jucundis adhibeamus? Ut monilibus, & margaritis, ac veſte longa, quæ ſunt ornamenta fœminarum, deformentur viri; nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari poteſt auguſtius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perſtringit: neq; tamen videri

CAP. I.

CAP. I. deri potest quicquam omisisse, dicendo, non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus. Nec fere pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse ei hæc nota; ideoque brevius a se dici, quanquam sit fusus locus, tracteturque a philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus: ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, movendo judici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. Ita nec vetera, nec translata, aut ficta verba in incipiendo, narrando, argumentando tractabimus, neque decurrentis contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda, neque humile atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus, nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua quam rei cui adhibetur, conditione constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inventione commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? Quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit plerunque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, fere prodest: neque alio

alio magis animi judicum conciliari; aut si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissa conciliasset judicum animos sibi, crimenque ipsum solicite redarguisset? Verum id eum minime decebat: ideoque sic egit, ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod præterisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea noluit: cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem judicasset. Quo vel solo patet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit. Et nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi forte prior ille Africanus qui patria cedere, quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse. Aut P. Rutilius vel quum illo pene Socratico genere defensionis est usus, vel quum revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat. CAP. I.

Hi

CAP. I. Hi vero parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admodum evenit. Cæterum idem fere (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honeste facereque deceat, contraque neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora vero, quæque sunt ex mediis, plerunque *sunt* talia, ut aliis sint concedenda, aliis non *sint; aut pro* persona, tempore, loco, causa magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire. In primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: affertque audientibus non fastidium modo, sed plerunque etiam odium. Habet enim mens nostra natura sublime quiddam & erectum, & impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut summittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur: & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se majorem, quam minores cæteros facere. Inde invident humiliores: hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident superiores, improbant boni. Plerunque vero deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: sed in veris quoque sufficit

coq-

conscientia. Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquam is quidem rerum a se gestarum major, quam eloquentiæ, fuit in orationibus utique jactator. At plerunque illud quoque non sine aliqua fecit ratione. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione, aut respondebat invidiæ: cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium; ut illorum quæ egerat in consulatu frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quam defensioni data. Eloquentiam quidem, cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim, *Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum.* &, *Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quinetiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi: *seque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi*, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit. Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quam illa jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum, & potens infirmum, quam si se disertus imperitum plane & infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere. Ab aliis ergo laudemur. Nam *ipsos*, ut Demosthenes ait, *erubescere*,

CAP. I. *etiam cum ab alii laudamur, decet.* Neque hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte; quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset eloqui. Sed & M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ; sed modo id virtuti senatus, modo providentiæ deorum immortalium assignat. Plerunque contra inimicos atque obtrectatores plus vendicat sibi. Erant enim tuenda cum objicerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. &,

O fortunatam natam me consule Romam.

Et, Jovem illum, à quo in concilium deorum advocatur. &, Minervam, quæ omnes eum artes edocuit: quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat. Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc, *Quid putem? contemtumne me? Non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo post apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, & contra Antonium dicere?* Arrogantes & illi, qui se judicasse de causa, nec aliter eam tuituros fuisse proponunt. Nam & inviti judices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis

nanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet, *Dii boni, vivo: & quo me vivere juvet, Aspernatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, & sacra quædam patris ejus memoria. Jam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce uti deceret, quartus liber, in quo proœmii præcepta sunt, continet. Esse & in verbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. Unum jam igitur huic loco, quod est sane summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiive advocatis in matrem perorandum? aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed

CAP. I.

CAP. I. non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re & quomodo lædat. Itaque illa cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divine Cicero servavit. Primum, ne oblivisceretur reverentiæ, quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius caussis diligentissime ostenderet, quam id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat. adeo in caussa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater in re leviore aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: & si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: ut omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum: ut etiam si non possimus non conviciari, nolle videamur. Etiam si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosque cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In aliis quo-

quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, & necessario, & parce judicemur dixisse: magis autem aut minus, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero quanquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atracinum, ut cum non inimice corripere, sed pene patrie monere videatur. Nam & juvenis, & nobilis; & non injusto dolore venerat ad accusandum. Sed in iis quidem in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique Sulpitii: quam decenter tamen Sulpitio cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit! Quid enim aliud esset quo se victum homo nobilis & juris antistes magis ferret? Ut vero rationem defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra ca- CAP. I.

CAP. I. put, diceret? Quam molli autem articulo tractavit Catonem? cujus naturam summe admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factum duriorem videri volebat: ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse. Hæc est profecto ratio, & certissimum præceptorum genus, illius viri observatio, ut cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum quam in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit, vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam caritas: præterea causa sit nobis justa sic dicendi: neque id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario. Diversum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio & P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat: verum causa justa fit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verum illud elegantissime, quum eorum a quibus ipse productus esset, precibus, tum etiam adolescentia sua excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. Apud judicem vero, quod

gis minusve vitiosum est pro personis dicentium. CAP. II.
Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendente. At ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum judicibus dignitatem suam. *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.* Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque judicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri: quos ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis quam in agendis caussis nihil pensi habere. Profert enim mores plerunque oratio, & animi secreta detegit. Nec sine caussa Græci prodiderunt, ut vivat, quemque etiam dicere. Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ fere accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt. Ipsum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet. Nam neque tam plenum & erectum & audax & percultum senibus convenerit, quam pressum & mite & limatum, & quale intelligi vult Cicero, cum dicit orationem suam cœpisse *canescere*: sicut vestibus quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit.

CAP. I. In juvenibus etiam uberiora paulo, & pene periclitantia feruntur. At in iisdem siccum & solicitum & contractum dicendi propositum, plerunque affectatione ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis auctoritas, immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia a Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales*: non conveniant barbæ illi atque tristitiæ. At vir civilis, vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ dediderit (a qua longissime isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit, valent, adhibebit: cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. *Est quod principes deceat, aliis non concesseris.* Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompejus abunde disertus rerum suarum narrator: & hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit. Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemnonem a Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se vide-

debuntur. *Ego te consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo, *cum tu me non putes senatorem*? Vox honestissimæ libertatis; non tamen ferres quemcunque dicentem. Negat se magni facere aliquis poetarum, utrum *Cæsar ater an albus homo sit*; insania. verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Major in personis observatio est apud comicos tragicosque. Multis enim utuntur, & variis.. Eadem & eorum qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, & declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerunque ut litigatores dicimus. Verum etiam in iis causis quibus advocamur eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, & velut ore alieno loquimur: dandique sunt iis quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris? *Ut adeas, tantum dabis.* Quid fortius illo, cujus inter ipsa verberum supplicia una vox audiebatur, *Civis Romanus sum.* Quam dignæ Milonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro republica seditiosum civem toties compescuisset, quique insidias virtute superasset? Denique non modo quot in causa, totidem in prosopopœia sunt varietates: sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, fœminarum, populorum, mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor. Eadem in iis pro quibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quoque & anteactæ vitæ differen- CAP. I.

CAP. I. ferentia. Jucundissima vero in oratore humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio dixi, honesta. Nec tantum quis & pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen & potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, privatum tamen liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite solicitudo deceat & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis *rebus judiciisque* vana sint eadem, rideaturque merito qui apud disceptatorem de re levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione, *non modo se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere.* Quis vero nesciat quanto aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem, ac rusticum deceat: sitque nonnunquam summittenda & contrahenda oratio: ne judex eam vel intelligere vel capere non possit. Tempus quoque ac locus egent observatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. Atque ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico, privatone; celebri, an secreto; aliena civitate, an tua; in castris denique an foro dicas, interest plurimum: ac suam quicque formam, & proprium quendam modum eloquentiæ poscit: cum etiam in cæteris actibus vitæ non idem

in

quod aut propter alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronunciando, quanto minus offensæ vel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam de qua pronunciavit, cognoscat iterum; tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse: neque enim emendari ab alio quam ab ipso fas esse: cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, & si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non suffecisse. Succurret etiam, si apud alios judices agetur: ut in secunda assertione, aut in centumviralibus judiciis duplicibus, parte victa. Decentius erit, quoties contigerit servare judicum pudorem: de qua re latius in probationum loco dictum est. Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut objicit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit. Et ambitus quidam damnati, recuperandæ dignitatis gratia reos ejusdem criminis detulerunt, ut in scolis luxuriantem patrem luxuriosus ipse juvenis accusat. Id

CAP. I. quomodo decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit, persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum a senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait: ut primum licuerit, a partibus recessisse: Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Ceterum vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam judicis est, non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim quidam qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt: ut cum pater ex meretrice natum, quod amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scolastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: vel quod omnium sit votum parentum, ut honestiores quam sint ipsi, liberos habeant, (nam & filia nata, meretrix eam mater pudicam esse voluisset) vel quod humilior ipse fuerit, (licet enim hoc dicere) vel quod non habuerit patrem qui moneret: quin eo minus id faciendum filio fuisse, ne renovaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris vitæ necessitatem: ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret: & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudo,

quam

quam nunc hic pater ferre non possit. Alia prætereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse dicentem ipsis incommodis bene uti. Illic major æstus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum, præcipue in maribus: aut os prophanatum. Non dico si loquatur ipse: nam quid aliud ei quam gemitus, ac fletus & execratio vitæ conveniat? ut judex intelligat potius dolorem illum, quam audiat: sed patrono quoque per similes affectus eundum erit, quia hoc injuriæ genus verecundius inest passis, quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit. *Quid enim crudelius, quam homines honestis parentibus ac majoribus natos, a republica summoveri?* Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur: sed ita legibus Syllæ cohærere statum civitatis affirmat, ut his solutis stare ipsa non possit. Assecutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in jocis monui, quam turpis esset fortunæ insectatio: & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris: nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est: & reprehendens, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse; non mirum, quod periculorum ac sanguinis

CAP. I. nis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes; & hoc fieri, quod bellis magis quam paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas; licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero varie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit, ac literas, seque ejus gentis amatorem esse profitetur: Sardos contemnit, Allobrogas ut hosteis insectatur: quorum nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum a cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione *detrahi* solet, si qua est rei invidia: sic asperum dicas *nimium severum*, injustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi: plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum. Indecorum est super hæc, omne nimium: ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi potest: quantum satis sit & quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensuram & quasi pondus: quia ut in cibis, alia aliis magis complent. Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimæ, non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit *id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi imitatione, non possis*. Alio vero, *non se id egisse, ut ita diceret quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo*. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, & merito laudatur. Causa enim modoque distat: quia simplicitas illa, & velut securitas inaffectatæ orationis mire

in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat: & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur. Illud jam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quam quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ judicialesque permittant. Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, compositione quæ sit maxime a vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam lætissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti sorte videat? Non. imo oderit reum verba aucupantem, & anxium de fama ingenii, & cui esse diserto vacet. Quod mire M. Cælius in defensione causæ qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur, *Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, meus aut vultus molestior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique, quod nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.* Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicie-

CAP. I. cietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? Age si de morte filii sui, vel injuria quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit leporem? &, ut plerunque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? Quo fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substiterint? unde se in medium tam secura observatio artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in scola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cum jus mortis a senatu quidam vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut etiam lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere. Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos contra quos dicimus, examinanda

mire tenues causas decet : majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt. CAP. I.

MEMORIAM quidam naturæ modo esse munus existimaverunt; estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: & totus de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoria constat, frustraque docemur, si quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, responsorum, dictorum bene factorumque velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promtu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur. Sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa acturos oportet; nec quæ scripseris modo iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi: & quæ sint ab adversa parte dicta, meminisse: nec utique eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? nec alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus, intuenda sunt. ita cum semper cogitatio ultra, id quod est longius quærit; quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit: quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inventione, tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quædam vestigia animo, quæ, velut in ceris annu- CAP. II.

CAP. II. lorum signa serventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quemadmodum habitu tardiorem firmioremque memoriam fieri, ejus putem causam quoque ad artificium pertinere: magis admirari naturam subit, tot res vetustas, tanto ex intervallo repetitas reddere se & offerre: nec tantum requirentibus, sed interim sponte: nec vigilantibus, sed etiam quiete compositis magis. Eoque illa quoque animalia quæ carere intellectu videmus, meminerunt, & agnoscunt, & quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid, quod quædam requisita se occultant, & eadem forte succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, ni hoc lumen orandi extulisset. Non enim rerum modo, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexit, sed durat prope infinitum, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quam memoriæ fides deficit. Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus. quanquam invenio apud Platonem obstare memoriæ, usum literarum: videlicet quod illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum a prospectu rerum quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi fine, cogitatione ipsa contineat. Artem autem memoriæ primus

mus ostendisse dicitur Simonides; cujus vulgata fabula est: Cum pugili coronato carmen quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quod more poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat: quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur. & persolverunt, ut traditum est. Nam cum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuncio est excitus, quod eum duo juvenes equis advecti desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga sese deos exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur, memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen: & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, & Eratosthenes, & Euphorion, & Larisseus Eurypylus tradiderunt: an Crannone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat. adjicitur sororis filius. putant & ortos plerosque ab alio Scopa, qui major ætate fuerit. quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam poeta ipse; profecto non taciturus de tanta sua gloria. Ex hoc Simonides facto notavit, ut videtur, CAP. II.

CAP. II. juvari memoriam signatis animo sedibus: idque credet & suo quisque experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæque subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento. Loca discunt quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte magnam, & in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora parteis ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quam firma *debet* esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet. Tum quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur, & alio signo quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia: vel ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes res, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut anchora: militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc ita digerunt, primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum impluvia circumeunt; nec cubiculis modo aut exedris, sed statuis etiam similibusque per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuique crediderunt, reposcunt, & eorum imagine admonentur: ut quamlibet multa sint quorum meminisse oporteat, fiant singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fin-

gere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur, imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus : ut quomodo Cicero dicit, *locus pro cera, simulacris pro literis utamur.* Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit. *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis : imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint.* Quo magis miror quomodo Metrodorus in XII. signis per quæ Sol meat, trecenos & sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa memoriam suam potius arte quam natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas: mensam, ut hoc utar, in vestibulo; in atrio, pulvinum, & sic cætera : deinde relegentes, inveniunt ubi posuerint. Et forsitan hoc sunt adjuti, qui auctione dimissa, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ erunt. Nam & sensus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendum sit, & horum tamen utrumque commonet. Sed sermonis alicujus habiti verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur ? Mitto quod quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjunctiones. Habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines nominum, & loca scilicet infinita, per quæ verba quæ sunt in quinque contra Verrem se- CAP. II.

Cap. II. cundæ actionis libris, explicentur, ac meminerimus etiam omnium quasi depositorum; nonne impediri quidem eorum quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scepsius (de quo modo dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maxime onere) & hæ partes non sint perexiguæ: alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque finietur locus: nisi forte tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (quod est difficilius) contineat crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat. Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas ponere notas, quarum recordatio commoneat & quasi excitet memoriam. Nemo enim fere tam infelix, ut quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut si erit tardus, ad hoc eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illa arte non inutile, appendere signa ad eos qui excidunt sensus: anchoram (ut supra posui) si de nave dicendum esset; spiculum, si de prœlio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria venit alia: ut cum translatus annulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est: ut in nominibus, si Fabius forte sit te-

nendus, referamus ad illum *cunctatorem*, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur, quod est facilius in *Apris*, & *Ursis* & *Nasone*, aut *Crispo*, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est, ut in *Cicerone*, *Verrio*, *Aurelio*. Si debet misceri illud, neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, & velut oculis intuetur non paginas modo, sed versus prope ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam vero si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut illi de qua primum locutus sum arti non dissimilis, ita (si quid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior, ediscere tacite. Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc vox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum quam aurium sensus: in parte juvari potest, quod cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minus hærent, æqualiter transit. In experiendo teneasne, & major intentio est, & nihil supervacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur: quanquam solent hoc ipso maxime hære-

CAP. II.

re,

CAP. II. re, quod exciderunt. Illud ediſcendo ſcribendoque commune eſt, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digeſtum cibum, animum cogitationibus aliis liberum. Verum & in his quæ ſcripſimus, complectendis, multum valent, & in iis quæ cogitamus, continendis, prope ſolæ (excepta, quæ potentiſſima eſt, exercitatione) diviſio & compoſitio. Nam qui recte diviſerit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa ſunt enim non ſolum in digerendis quæſtionibus, ſed etiam in exequendis, ſi modo recte dicimus, prima ac ſecunda, & deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil neque ſubtrahi ſine manifeſto intellectu, neque inſeri poſſit. *An vero* Scævola in luſu duodecim ſcruporum, cum prior calculum promoviſſet, eſſetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato erraſſet recordatus, rediit ad eum quicum luſerat, iſque ita factum eſſe confeſſus eſt: minus idem ordo valebit in oratione, præſertim totus noſtro arbitrio conſtitutus, cum tantum ille valeat alternus? Etiam quæ bene compoſita erunt, memoriam ſerie ſua ducent. Nam ſicut facilius verſus ediſcimus, quam proſam orationem: ita proſam vinctam, quam diſſolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effuſa, ad verbum repetita reddantur: quod meæ quoque memoriæ mediocritatem ſequebatur, ſi quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegiſſet: nec eſt mendacio locus, ſalvis qui interfuerunt. Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriæ quærat, exercitatio eſt, & labor: multa ediſcere, multa cogitare, & (ſi fieri poteſt) quotidie, potentiſſimum eſt. Nihil

hil æque vel augetur cura, vel negligentia intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quam plurima ediscant; & quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud & scripta & lecta sæpius revolvendi, & quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primum & quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere: tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: & poetica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo sit levius ipsum illud in quod exercent: ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis & nudis in certamine utendum est. Non omittam etiam quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promtu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive quiescit labor ille cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur, atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die: confirmatque memoriam idem illud tempus quod esse in causa solet oblivionis. Etiam illa prævelox fere cito effluit, & velut præsenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, Cap. II.

Pppp an

CAP. II. an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest in universum pronunciari. Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipue a pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoque & admoneri, & ad libellum respicere vitiosum, quod libertatem negligentiæ facit, nec quisquam se parum tenere judicat, quod ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac salebrosa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit, vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam promti ingenii famam, ut illa quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumsisse videamur: quod & oratori & ipsi causæ plurimum confert. Nam & magis miratur, & minus timet judex quæ non putat adversus se præparata. Idque in actionibus inter præcipua servandum est, ut quædam etiam quæ optime vinximus, velut soluta enunciemus: & cogitantibus nonnunquam & dubitantibus similes quærere videamur quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam & invitus perdit quisque id quod elegerat verbum; nec facile repo-

nit

nit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quod si cui utrumque defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem, ac si quid in literis valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum natura studioque valeat memoria, vel Themistocles testis, quem unum intra annum optime locutum esse Persice constat: vel Mithridates, cui duas & viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebatur etiam nunc esse qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interessem contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut qui crediderit, & speret. CAP. II.

PRONUNCIATIO a plerisque actio dicitur: sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero alias quasi sermonem, alias eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eædem pronunciationis, vocem atque motum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim atque potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quam quo CAP. III.

CAP. III. modo efferantur; nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius prope habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices sumus, si nostrum illum ignem judex conceperit: nedum eum supini securique moveamus, ac non & ipse nostra oscitatione solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quam lecta delectent: & vilissimis etiam quibusdam impetrant aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quod si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronunciatio potest, ut iram, lacrymas, solicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi & credimus? Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam optimam eadem illa destitutam. Siquidem & Demosthenes quid esset in toto dicendi opere summum, interrogatus, pronunciationi palmam dedit, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri posset non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocritem studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immerito Æschines dixisse videatur, *quid si ipsum audissetis?* Et M. Cicero unam in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam eloquentia tradit. Eadem C. Grac-

Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium & Crassum multum valuisse; plurimum vero Q. Hortensium: cujus rei fides est, quod ejus scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis, existimatus est, novissime quoad vixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle cum valeant multum verba per se, & vox propriam vim adjiciat rebus, & gestus motusque significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierint, necesse est. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiorem, & solam viris dignam: sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata & parum naturalia solent improbare; vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi naturæ cura juvetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronunciare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subito dicenda erunt, facilitas promta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bona enim firmaque ut volumus uti licet, mala vel imbecilla & inhibet multa.

CAP. III.

CAP. III. multa, ut insurgere, exclamare: & aliqua cogit. ut summittere, deflectere, & rasas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur. Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem, gestumque: quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur. In ea prima observatio est, qualem habeas: secunda, quomodo utaris. Natura vocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas simplicior est. In summa enim grandis aut exigua est: sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam, ac retro, multi sunt gradus. Qualitas magis varia. nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa. Spiritus etiam longior, breviorque. Nec causas cur quicque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ velut organa meat; an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed narium quoque, per quas quod superest vocis, egeritur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus. Utendi voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, gravis, flexæ: tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus. Sed his ipsis media interjacent multa: & ut facies quanquam ex paucissimis constat, infinitam

habet

habet differentiam: ita vox, etsi paucas quæ nominari possint, continet species, propria cuique est: & non hæc minus auribus, quam oculis illa dignoscitur. Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona, cura: & negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ phonascis, convenit: tamen multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum & mulierum & ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leves, quarum vitio & frangitur, & obscuratur, & asperatur, & scinditur vox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiamsi ultra paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumtus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit. Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt, ita curæ non idem genus. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato, nec præparare ab imis sonis vocem ad summos, nec semper a contentione concedere licet, cum pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque

Cap. III.

CAP. III. que voce, quam forti ac durabili opus est: cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, & vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata veste durandum. Quare vocem delitiis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit: sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur. Ediscere autem quo exerceearis, erit optimum, (nam ex tempore dicenti, avocatur cura vocis ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quam maxime varia, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est, alioqui nitida illa & curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascemque, & vigilias imperes, deficiant, & quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, & nubila etiam ac siccitates? Ita si dicendum in sole, aut ventoso, humido, calidove die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu (quæ cavenda quidam monent) declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime voci in illo a pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major aliis) sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares

etiam,

etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera, & injuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronunciationis, quam ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita hæc quoque emendata erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum, id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur barbarum, Græcumve. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse: non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait *latrare, non agere.* Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt. Itaque sit ipsa vox primum (ut sic dicam) sana, id est, nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incommodum: deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata: spiritus, nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida vero erit pronunciatio, primum, si verba tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum

CAP. III. borum explanatio, ita omnes computare & velut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & vocales frequentissime coeunt, & consonantium quædam insequente vocali dissimulantur. utriusque exemplum posuimus, *Multum ille & terris.*— Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit*, & *collegit*, & quæ alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis appellatio literarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Observandum etiam quo loco sustinendus & quasi suspendendus sermo sit (quam Græci ὑποδιαστολὴν, vel ὑποσυστολὴν, vel ὑποστιγμὴν vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano*, quia illud *virum* ad sequentia pertinet: ut sit, *virum, Trojæ qui primus ab oris.* & hic iterum. nam etiamsi aliud est unde venit, quam quo venit, non distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur, *venit*. Tertio *Italiam*, quia interjectio est, *fato profugus*, & continuum sermonem qui faciebat, *Italiam, Laviniaque*, dividit. Ob eandem causam, quarto *profugus*, deinde *Laviniaque venit littora*: ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus alias brevius, alias longius dabimus. Interest enim, sermonem finiant, an sensum. Itaque illam distinctionem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar. cum illuc venero, *Atque altæ mœnia Romæ*, deponam, & morabor, & novum rursus exordium faciam. Sunt aliquando & sine respiratione aliqua, quædam moræ etiam in periodis: ut enim illa, *In cœtu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum*, &c. multa membra

bra habent, (sensus enim sunt alii atque alii) & unam circumductionem, ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus: & e contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est; quo loco quasi surripiendus est: alioqui si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quam vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronunciatio, cui suffragatur vox facilis, magna, læta, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesque, & toto (ut ajunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam & hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille pertenuis, & immodicæ claritatis, tum est ultra verum, tum neque pronunciatione flecti, neque diutius ferre intentionem potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc & gravior & plenior: quo tensior, hoc tenuis & acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis: hique, cum augenda intentio est, excitandi: cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est observatio recte pronunciandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis: & inæqualitate horum o-

Cap. III.

CAP. III. mnium, sicut pedum, claudicet. Secunda, varietas est, quæ solum est pronunciatio: ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & varietatem, cum illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas, huic, quæ dicitur μονοειδία, quasi quidam unus aspectus. Ars porro variandi tum gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris permutatione reficit: ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque eorum pati unum diu possumus. Illud vero maximum (sed id paulo post tractabimus) quod secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam quæ Græce μονοτονία vocatur, una quædam spiritus ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est: aut intra loquendi modum, quod motu caret: aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nonne ad singulas pene distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, judices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiamsi est toto proposito contractum atque summissum, quia & exordium est, & soliciti exordium; tamen fuerit necesse est aliquid plenius & erectius

erectius, dum dicit, *Pro fortissimo viro*, quam cum, *Etsi vereor*, &, *Turpe sit*, & *Timere*. Jam secunda respiratio increscat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur, *Minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de reipublica salute, quam de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est, *Me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora, *Tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa vero jam pene apertis (ut ajunt) tibiis, *Qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt.* Nam sequens latum atque etiam fusum est: *Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret non solum in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronunciandi varietatem, sine qua nihil neque majus neque minus est. Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & majore nisu minus clara est, & interim elisa, in illum sonum erumpit, cui Græci nomen a gallorum immaturo cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda quæ dicimus: qua & distinctio perit, & affectus: & nonnunquam etiam verba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatem inveniendi fatetur, & segnitia solvit animos, &, in quo est aliquid, temporibus præfinitis aquam perdit. Promptum sit os, non præceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sententiam; nec eousque trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressi similis, &

CAP. III.

CAP. III. lis, & receptus longior, & non opportunus; ut qui fiat non ubi volumus, ſed ubi neceſſe eſt. Quare longiorem dicturis periodum, colligendus eſt ſpiritus: ita tamen, ut id neque diu, neque cum ſono faciamus, neque omnino ut manifeſtum ſit: reliquis partibus optime inter juncturas ſermonis revocabitur. Exercendus autem eſt, ut ſit quam longiſſimus: quod Demoſthenes ut efficeret, ſcandens in adverſum continuabat quam poſſet plurimos verſus. Idem quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos linguæ volvens dicere domi ſolebat. Eſt interim & longus, & plenus, & clarus ſatis ſpiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoque tremulus: ut corpora quæ aſpectu integra, nervis parum ſuſtinentur. Id *βράγχον* Græci vocant. Sunt qui ſpiritum cum ſtridore per raritatem dentium non recipiunt, ſed reſorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrſum etiam clare ſonante, imitentur jumenta onere & jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quam quæ emitti faucibus poſſit. Eſt aliis concurſus oris, & cum verbis ſuis colluctatio. Jam tuſſire, & exſpuere crebro, & ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, & oris humore proximos ſpargere, & majorem partem ſpiritus in eloquendo per nares effundere, etiamſi non utique vocis ſunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potiſſimum huic loco ſubjiciantur. Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quam quo nunc maxime laboratur in cauſis omnibus ſcoliſque, cantandi: quod inutilius ſit an fœdius, neſcio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio ſcenica, & nonnunquam ebriorum

rum

rum aut commessantium licentiæ similis? Quid vero movendis affectibus contrarium magis, quam cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab iis affectibus, in quos inducendus est judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem, ludorum talarium licentia solvere? Nam Cicero illos ex Lycia & Caria rhetores pene cantare in epilogis dixit. Nos etiam in cantando severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus; quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imo mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter. Nam more avium cuique sunt jucunda quæ cantat ipse, & laboris in hoc, quam in agendo minus est. Et sunt quidam qui secundum alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non multo post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior. Jam enim tempus est dicendi quæ sit apta pronunciatio: quæ certe ea est, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatque vox ut feritur. Sed cum sint alii veri affectus, alii ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium: sed carent arte, ideoque non sunt di- CAP. III.

sciplinæ

CAP. III. sciplinæ traditione formandi. Contra qui effinguntur imitatione, artem habent; sed hi carent natura: ideoque in his primum est bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam veris moveri: sic velut media vox, quem habitum a nostris acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index & velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet. Itaque lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodam modo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, & aspera ac depressa, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur. Paulum in invidia facienda lenior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & summissa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolantium, gravis. In metu & verecundia, contracta; adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & consulto quasi obscurior: at in egressionibus fusa, & securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & gravem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius vel inferius. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam: qui & ipse voci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque etiam citra verba significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem, & in mutis pro sermone sunt: & salutatio frequenter

ter sine voce intelligitur atque afficit, & ex ingres- Cap. III.
su vultuque perspicitur habitus animorum: & animalium quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, & oculis & quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent; quum pictura, tacens opus, & habitus semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur. Contra si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes: non auctoritas modo verbis, sed etiam fides desit. Decor quoque a gestu atque motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam intuens speculum, componere actionem solebat. Adeo quamvis fulgur ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret. Præcipuum vero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem. Capitis illa sunt, ut sit primo rectum, & secundum naturam. Nam & dejecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, & prææduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quo gestus, exceptis quæ aut damnare, aut concedere, aut a nobis removere oportebit: ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

CAP. III. ---*Dii talem terris avertite pestem.* Et,

---*Haud equidem tali me dignor honore.*

Significat vero plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt & verecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio: adeo jactare id comasque, & concutientem rotare, phreneticum est. Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus: hoc *quosdam* amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus: hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronunciandi a personis quoque affectus mutuantur: ut sit Niobe in tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules. In comœdiis vero præter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur: pater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est; altero erecto, altero composito est supercilio: atque id ostendere maxime Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus, congruat. Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum inducant. Quinetiam lacrymas his natura

mentis

mentis indices dedit: quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi vero & extenti, aut languidi & torpentes, aut stupentes, aut lascivi & mobiles, aut natantes, & quadam voluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) venerei, aut poscentes aliquid, pollicentesve nonnunquam esse debebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo, quis nisi plane rudis aut stultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam & in genis est quoddam deserviens his ministerium. Multum & superciliis agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut una res in ea plus valeat; sanguis ille qui mentis habitu movetur, & cum infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem: cum metu refugit, abit omnis, & pallore frigescit: temperatus medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modo de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus, finguntur. Ira enim contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis ostenditur. Annuendi quoque & renuendi ratione demittuntur, aut allevantur. Naribus labrisque non fere quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus iis interim, contemtus, fastidium significari solet. Nam & *corrugare nares* (ut Horatius ait) & inflare, & movere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est: cum emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur. La-

Cap. III.

CAP. III. bra & porriguntur male, & ſcinduntur, & adſtringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac pene ad aurem trahuntur, & velut quodam faſtidio replicantur, & pendent, & vocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deforme eſt: cum etiam in efferendis verbis modicus eorum eſſe debeat motus. Ore enim magis quam labris loquendum eſt. Cervicem rectam oportet eſſe, non rigidam aut ſupinam. Collum diverſa quidem, ſed pari deformitate & contrahitur & tenditur: ſed tenſo ſubeſt & labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minus claram, & quaſi hebetiorem preſſo gutture facit. Humerorum raro decens allevatio atque contractio eſt. Breviatur enim cervix, & geſtum quendam humilem atque ſervilem & quaſi fraudulentum facit, cum ſe in habitum adulationis, admirationis, metus fingunt. Brachii moderata projectio remiſſis humeris, atque explicantibus ſe in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maxime decet. At cum ſpecioſius quid uberiuſque dicendum eſt, ut illud, *Saxa atque ſolitudines voci reſpondent*, exſpatiatur in latus, & ipſa quodammodo ſe cum geſtu fundit oratio. Manus vero, ſine quibus trunca eſſet actio ac debilis, vix dici poteſt quot motus habeant: cum pene ipſam verborum copiam proſequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (prope eſt ut dicam) ipſæ loquuntur. An non his poſcimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, minamur, ſupplicamus, timemus, interrogamus, negamus, gaudium, triſtitiam, dubitationem, confeſſionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus, oſtendimus? Non eæ-

dem

dem concitant, supplicant, inhibent, probant, admirantur, verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis, adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque linguæ diversitate, hic mihi omnium hominum communis sermo videatur haberi. Et ii quidem de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt qui res imitatione significant; ut si ægrum tentantis venas medici similitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas, quod est genus quam longissime in actione fugiendum. Abesse enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quam ad verba accomodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de seipso loquatur, & in eum quem demonstret, intendere, & aliqua his similia permiserim: ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet, ostendere. Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est: aut in illa, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse servorum ad verbera solet, torquendus: aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comœdi quoque pessime facere videantur, qui etiamsi juvenem agant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in *Hydria* prologo, aut mulieris, ut in *Georgo*, incidit; tremula vel effœminata voce pronunciant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. Est

Cap. III.

CAP. III. autem gestus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, & principiis utilis cum leni in utramque partem motu modice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id quo manus feratur, obsecundantibus: & in narrando certus, sed tum paulo productior: & in exprobrando & arguendo acer atque instans. Longius enim partibus his & liberius exeritur. Vitiose vero idem sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet: quanquam adhuc pejus aliqui transversum brachium proferunt, & cubito pronunciant. Duo quoque medii sub pollicem veniunt: & est hic adhuc priore gestus instantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dixit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando (unde ei nomen est) valet: & allevata ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat: versus in terram & quasi pronus urget: aliquando pro numero est. Idem summo articulo utrinque leniter apprehenso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum potius tenent: tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt. Est & ille verecundæ orationi aptissimus, quo quatuor primis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo cœpisse Demosthenem, creditur, in illo pro Ctesiphonte timido summissoque principio: sic formatam Ciceronis manum, cum diceret, *Si quid est in me ingenii, judices*

dices, quod sentio quam sit exiguum. Eadem aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in os, & fusius paulo in diversum resolvitur, ut quodammodo sermonem ipsum proferre videatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice, paulo tamen inferioribus intra spectantibus, sed ne illis quidem tensis qui supra sunt. Duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos jungitur: interim quartus oblique reponitur: interim quatuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato, habilem demonstrando in latus, aut distinguendo quæ dicimus, manum facimus, cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis voventium est, parvis intervallis, & subassentientibus humeris movetur: maxime apta parce & quasi timide loquentibus. Est admirationi conveniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos a minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur atque convertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus: plerumque tamen vertentes manum, utcunque composita est. Pollici proximus digitus, mediumque qua dexter est, unguem pollici summo suo jungens, remissis cæteris, est & approbantibus, & narrantibus, & distinguentibus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur etiam utraque manu, quoties enthymemata sua gestu velut cornu tundunt cæsim. Manus lenior promittit & assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est & ille urgentis orationis gestus vulgaris magis quam ex arte, qui contra-

hit

CAP. III. hit alterno celerique motu & explicat manum. Est & illa cava, & lata supra humeri altitudinem cum quodam motu velut hortatrix manus, a peregrinis scolis jam prope recepta. Tremula, scenica est. Digitos, cum summi coierunt, ad os referre, cur quibusdam displicuerit, nescio. Nam id & leviter admirantes, & interim subita indignatione velut pavescentes, & deprecantes, facimus. Quin compressam etiam manum in signum pœnitentiæ vel iræ pectori admovemus, ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet: *Quid nunc agam? Quid faciam?* Averso pollice demonstrare aliquid, receptum magis puto, quam oratori decorum. Sed cum omnis motus sex partes habeat, septimusque sit ille qui in se redit *orbis*, vitiosa est una circumversio: reliqui, ante nos, & dextra lævaque, & sursum & deorsum aliquid ostendunt: in posteriora gestus non dirigitur. Interim tamen velut rejici solet. Optime autem manus a sinistra incipit parte, in dextra deponitur: sed ut deponi, non ut ferire videatur: quanquam & in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: & nonnunquam resilit vel negantibus nobis, vel admirantibus. Hic veteres artifices illud recte adjecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur. Alioquin enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod intervallum motus tria verba esse voluerunt: quod nec observatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt: nec immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem

conti-

continuo motu conciderent. Aliud est quod & fit frequentius & magis fallit. Sunt quædam latentes sermonis percussiones, & quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit: ut sit unus motus, *Novum crimen:* alter, *C. Cæsar:* tertius, *Et ante hanc diem:* quartus, *Inauditum:* deinde, *Propinquus meus:* &, *Ad te Quintus Tubero detulit.* Unde id quoque fluit vitium, ut juvenes cum scribunt, gestu præmodulati cogitationem sic componant, quomodo casura manus est. Inde & illud vitium, ut gestus qui in fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat. Melius illud, cum sint in sermone omni brevia quædam membra, ad quæ, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum disponere: ut puta, *Novum crimen, C. Cæsar,* habet per se finem quendam suum, quia sequitur conjunctio: deinde, *Et ante hanc diem inauditum,* satis circumscriptum est. Ad hæc commodanda manus est, idque dum erit prima & composita actio. At ubi jam calor eam concitaverit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebrescet. Aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronunciatio. Illa transcurrimus, congerimus, abundamus, festinamus: hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habent lentiora: ideoque Roscius citatior, Æsopus gravior fuit, quod ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoque observatio est. Itaque in fabulis, juvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus est: servi, ancillæ, parasiti, piscatores citatius moventur. Tolli autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo a capite eam petere, aut CAP. III.

CAP. III. ad imum ventrem deducere vitiosum habetur. Ad sinistram intra humerum promovetur, ultra non decet. Sed cum aversantes in lævam partem velut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit: dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utrumque distendimus, sive satisfacientes, aut supplicantes. Diversi autem sunt hi gestus, sive summittimus, sive adorantes attollimus, sive aliqua demonstrationi aut invocationi protendimus, *Vos Albani tumuli atque luci.* Aut Gracchanum illud, *Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine redundat. an domum? matremne ut miseram lamentantemque videam & abjectam?* Plus enim affectus in his junctæ exhibent manus. In rebus parvis, tristibus, mitibus, breves; magnis, lætis, atrocibus, extensiores sunt. Vitia quoque earum subjicienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut verbera minantis, aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quæ sunt a quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi. At ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius in quantum patet longitudo, protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra lævum humerum gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrumque in diversum

versum

versum latus ventilet, sæpe scio evenire. Solet esse & pigra, & trepida, & secanti similis: interim etiam uncis digitis, aut a capite dejiciatur, aut eadem manus supinata in superiora jactetur. Fit & ille habitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui inclinato in humerum dextrum capite, brachio ab aure protenso, manum infesto pollice extendit: qui quidem maxime placet iis, qui se dicere sublata manu jactant. Adjicias licet eos qui sententias vibratis digitis jaculantur, aut manu sublata denunciant, aut (quod per se interim recipiendum est) quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur: sed vitiosum id faciunt aut digito quanto plurimum possunt erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium composita. His accedunt vitia non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare, in adversum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subito, & laudem silentio poscere: quæ omnia persequi prope infinitum est. Sua enim cuique sunt vitia. Pectus ac venter ne projiciantur, observandum. Pandant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi, quam manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore, *Nulla argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & virili laterum flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, & usitatum est, & indignantes decet, CAP. III.

CAP. III. & excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat. *Non frons*, inquit, *percussa, non femur: pedum (quod minimum est) nulla supplosio.* Quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam & complodere manus scenicum est, & pectus cædere. Illud quoque raro decebit, cava manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmetipsos alloquemur, cohortantes, objurgantes, miserantes: quod siquando fiet, togam quoque inde removeri non decebit. In pedibus observatur status & incessus. Prolato dextro stare, & eandem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum recumbere interim datur, sed æquo pectore: qui tamen comicus magis quam oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, & in stando deforme est, & accedente motu prope obscœnum. Procursio opportuna, brevis, moderata, rara, conveniens: etiam ambulatio quædam, propter immodicas laudationum moras: quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare vero, &, quod Domitius Afer de Sura Manilio dixit, *satagere*, ineptissimum: urbaneque Flavius Virginius interrogavit de quodam suo antisophiste, *quot millia passuum declamasset.* Præcipi & illud scio, ne ambulantes avertamur a judicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus. Id fieri judiciis privatis non potest. Verum & breviora sunt spatia, nec aversi diu sumus. Interim tamen recedere sensim datur. Quidam & resiliunt, quod est plane ridiculum. Pedis supplosio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis: ita crebra

crebra, & inepti est hominis, & desinit judicem in se convertere. Est & illa indecora in dextrum ac lævum latus vacillatio, alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuisse, unde etiam saltationis quoddam genus *Tityus* sit appellatum. Reprehendenda est & illa frequens & concitata in utramque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit & Junius, quærens *quis in lintre loqueretur*. & C. Sicinius: nam cum assidente collega, qui erat propter valetudinem & deligatus, & plurimis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multum se Curio ex more jactasset, *Nunquam*, inquit, *Octavi, collegæ tuo gratiam referes: qui nisi fuisset, hodie te istic muscæ comedissent.* Jactantur & humeri: quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet in causis publicis, in quibus multi sunt judices, si quod dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter velimus. Illud vero non ferendum, quod quidam rejecta in humerum toga, cum dextra sinum usque ad lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes spatiantur, & fabulantur: cum etiam lævam restringere prolata longius dextra sit odiosum. Unde moneor ut ne id quidem transeam ineptissime fieri, cum inter moras laudationum aut in aurem alicujus loquuntur, aut cum sodalibus jocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare videantur. Inclinari ad judicem cum doceas, utique si id de quo loquaris sit obscurius, decet. In- CAP. III.

CAP. III. cumbere advocato adversis subselliis sedenti, contumeliosum est. Reclinari etiam ad suos, & manibus sustineri, nisi plane justa fatigatio est, delicatum fuerit, palam moneri, excidentis; aut legere. Namque in his omnibus & vis illa dicendi solvitur, & frigescit affectus, & judex parum sibi præstari reverentiæ credit. Transire in diversa subsellia, parum verecundum est. Nam & Cassius Severus urbane adversus hoc facientem, lineam poposcit. Et si aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur. Multa ex his quæ præcepimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia. Nam & vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet: & gestus, ut ad eundem tendens elatior sit necesse est, & alia quæ occurrere etiam me tacente omnibus possunt. Itemque ab iis qui sedentes agunt. Nam & fere fit hoc in rebus minoribus: & iidem impetus actionis esse non possunt, & quædam vitia fiunt necessaria. Nam & dexter pes a læva judicis sedentis proferendus est, & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad judicem spectent. Equidem plerosque & ad singulas sententiarum clausulas video assurgentes sibi, & nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes: quod an deceat, ipsi viderint: cum id faciunt, non sedentes agunt. Bibere, aut etiam esse inter agendum, quod multis moris fuit, & est quibusdam, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusque multo, quam & operis & hominum contemtum fateri. Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splen-

ſplendidus & virilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimia cura quam negligentia ſunt reprehendenda. Eſt aliquid in amictu, quod ipſum aliquatenus temporum conditione mutatum eſt. Nam veteribus nulli ſinus: perquam breves poſt illos fuerunt. Itaque etiam geſtu neceſſe eſt uſos eſſe in principiis eos alio, quorum brachium, ſicut Græcorum, veſte continebatur. Sed nos de præſentibus loquimur. Cui laticlavi jus non erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulum poſterioribus ad medios poplites uſque perveniant. Nam infra mulierum eſt, ſupra centurionum. Ut purpuræ recte deſcendant, levis cura eſt. Notatur interim negligentia. Latum habentium clavum modus eſt, ut ſit paulum cinctis ſummiſſior. Ipſam togam rotundam eſſe, & apte cæſam velim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars ejus prior mediis cruribus optime terminatur, poſterior eadem portione altius quam cinctura. Sinus decentiſſimus, ſi aliquanto ſupra imam togam fuerit, nunquam certe ſit inferior. Ille qui ſub humero dextro ad ſiniſtrum oblique ducitur velut balteus, nec ſtrangulet, nec fluat. Pars togæ quæ poſtea imponitur, ſit inferior: nam ita & ſedet melius, & continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actu redeat: tum ſinus injiciendus humero, cujus extremam oram rejeciſſe non dedecet. Operiri autem humerum cum toto jugulo non oportet, alioqui amictus fiet anguſtior: & dignitatem, quæ eſt in latitudine pectoris, perdet. Siniſtrum brachium eouſque allevandum eſt, ut quaſi normalem illum angulum faciat. Super quod ora ex toga duplex æqualiter ſedeat. Manus non

Cap. III.

CAP. III. non impleatur annulis, præcipue medios articulos non transeuntibus: cujus erit habitus optimus, allevato pollice, & digitis leviter inflexis, nisi si libellum tenebit: quod non utique captandum est. Videtur enim fateri memoriæ diffidentiam, & ad multos gestus est impedimento. Togam veteres ad calceos usque dimittebant, ut Græci pallium. Idque ut fiat, qui de gestu scripserunt circa tempora illa, Plotius Nigidiusque præcipiunt. Quo magis miror Plinii Secundi docti hominis, & in hoc utique libro pene etiam nimium curiosi, persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem velandarum varicum gratia tradit: cum hoc amictus genus in *statuis eorum* quoque qui post Ciceronem fuerunt, appareat. Palliolum sicut fascias quibus crura vestiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, sola excusare potest valetudo. Sed hæc amictus observatio, dum inceperimus: procedente vero actu, jam pene ab initio narrationis sinus ab humero recte velut sponte delabitur: & cum ad argumenta ac locos ventum est, rejicere a sinistro togam, dejicere etiam si hæreat, sinum, conveniet. Lænam a faucibus ac summo pectore abducere licet. Ardent enim jam omnia. Et ut vox vehementior ac magis varia est, sic amictus quoque habet actum quendam velut præliantem. Itaque ut lævam involvere toga, & incingi, pene furiosum est: sinum vero in dextrum humerum ab imo rejicere, solutum ac delicatum, fiuntque adhuc pejus aliqua: ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subjiciamus? Habet enim acre quiddam atque expeditum, & calori concitationique non inhabile. Cum vero magna pars est exhausta orationis, utique afflante

flante fortuna pene omnia decent, sudor ipse, & fatigatio, & negligentior amictus, & soluta ac velut labens undique toga. Quo magis miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari juberet, ne comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicuti dignum erat, graviter & severe vetuit. Mihi vero illæ quoque turbatæ præ se ferre aliquid affectus, & ipsa oblivione curæ hujus commendari videntur. At si incipientibus aut paulum progressis decidat toga, non reponere eam, prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nescientis est. Hæc sunt vel illustramenta pronunciationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primum, quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, & apud alios magis convenit: sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratum; privato, publico judicio; postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit potest, tum qua de re dicat, & efficere quid velit. Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, solicitæ, securæ, grandes, pusillæ: ut vix unquam ita solicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera, quæ est in differentia partium, ut in procemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res & affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio: ita quibusdam nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur. Igitur in laudationibus, (nisi si funebres erunt) gratiarum

CAP. III. rum actione, exhortatione, similibus, læta & magnifica & sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes atque summissæ. In senatu conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis modus. De partibus causæ, & sententiis verbisque, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronunciatio: conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio fere aut commendatione morum; (qui nescio quomodo ex voce etiam atque actione proluçent) aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. *An ista* (inquit Callidio Cicero) *si vera essent, sic a te dicerentur?* &, *Tantum abest, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, & constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus. Ergo cum judex in privatis, aut præco in publicis dicere de causa jusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & sit amictus decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad judicem nos converterimus, & consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, & judex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, quem *stetisse oculis in terram defixis, immotoque sceptro, priusquam illam*

illam eloquentiæ effunderet procellam, dicit. In hac CAP. III.
cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet: eaque diutius, si judex nondum intendit animum. Status sit rectus, æqui & diducti paulum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus: brachia a latere modice remota: manus sinistra, qualem supra demonstravi: dextra cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum gestu quam modestissimo, velut exspectans quando incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere: tendere confidentia vultum, aut quo sit magis torvus, superciliis adstringere: capillos a fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis: tum id quod Græci frequentissime faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari, ridere, excreare, pedem alterum longe proferre, partem togæ sinistra tenere, stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis. Procemio frequentissime lenis convenit pronunciatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundia: non tamen semper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen & vox temperata, & gestus modestus, & sedens humero toga, & laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit. Narratio magis prolatam manum, amictum reci-

 den-

CAP. III. dentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime postulabit, in his duntaxat, *Quintus igitur Ligarius cum esset adhuc nulla belli suspicio.* &, *A Cluentius Habitus pater hujusce.* Aliquid in eadem poscunt affectus vel concitati, *Nubit genero socrus*, vel flebiles, *Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum & miserum toti Asiæ provinciæ.* Maxime varia & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, & contra dictionem sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem. Celeriter instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio. Egressiones fere lenes, & dulces, & remissæ; ut raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione diversæ partis imitatio, *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens à voce permittitur gestus: quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra manus tamen & sine motu laterum translatio. Accendendi judicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna.* Prædixit enim, *Quantum potero voce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat.* Paulum inferior, & habens aliquid etiam jucunditatis, *Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat?*

Plenius

Plenius adhuc & lentius ideoque dulcius, *In cœtu vero populi Romani, negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt, *Vos albani tumuli atque luci.* Jam cantici quiddam habentia, sensimque resupina sunt, *Saxa atque solitudines voci respondent.* Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ: cum enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis & Platearum & Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas sermone deflevit. Est his diversa vox, & pene extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac pene naturam vocis humanæ acerba, *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis?* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est, *Quin compescitis.* Epilogus si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem: si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ supra dixi: si placandos, inclinatam quandam lenitatem: si misericordia commovendos, flexum vocis, & flebilem suavitatem, qua præcipue franguntur animi, quæque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit. habet enim in se quod imitemur. Duplex est tamen miseratio: altera cum invidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione demissior. Quare etiamsi est in illis quoque cantus obscurior, *In cœtu vero populi*

CAP. III. *Romani:* non enim hæc rixantis modo dixit. &, *Vos Albani tumuli:* neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt, *Me miserum, me infelicem.* &, *Quid respondebo liberis meis?* &, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos; ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cum bona C. Rabirii uno sestertio addicit, *O meum miserum acerbumque præconium.* Illa quoque mire facit in peroratione veluti deficientis dolore & fatigatione confessio: ut pro eodem Milone, *Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronunciationem. Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus. Sed verbis quoque, quod novissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, *Misellus & pauperculas*, summissa atque contracta: *Fortis, & vehemens, & latro*, erecta & concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid, quod eadem verba mutata pronunciatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcunque hoc regni. &,
Cantando tu illum?---- &,
Tune ille Æneas? &,
--- Meque timoris
Argue tu, Drance.

Et ne

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud quod volet, per omnes affectus verset; verum esse quod dicimus, sciet. Unum jam his adjiciendum est, cum præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis: & ut vere hoc dictum est, Caput esse artis, decere quod facias: ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant. Maximos actores comoediarum, Demetrium & Stratoclem, placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, & juvenes, & bonos patres, servosque, & matronas, & graves anus optime: alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, & omnia agitatiora melius. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingrediendo ventum concipere veste, & nonnunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium præter Demetrium decuit: namque in hæc omnia statura & mira specie adjuvabatur. Illum cursus, & agilitas, & vel parum conveniens personæ risus, (quem non ignarus rationis populo dabat) & contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant. Hujus quoque loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum.

Non

CAP. III. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare neque gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus moleste utemur: ut si sit in scena dicendum,

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronunciatio vultuosa, & gesticulationibus molesta, & vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumtum Lenas Popilius posuit, esse hanc *inociosam actionem.* Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex oratore posui: quibus similia in Bruto de Marco Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paulo etiam agitatior, & exigitur, & quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & gravis auctoritatem.

M. FA-

M. FABII QUINCTILIANI DE Institutione Oratoria

LIBER XII.

VENTUM est ad partem operis destinati longe gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudore omittendi quæ promiseram: mox, quanquam per singulas prope partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet major quam unquam moles premat, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potius, quam desperare. Fefellit autem, quod initium a parvis cœperamus: mox velut aura solicitante provecti longius, dum tantum nota illa, & plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc a littore procul videbamur, & multos circum velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cum eloquendi rationem novissime repertam, paucissimisque tentatam ingressi sumus, rarus qui jam procul a portu recessisset, reperiebatur. Postquam vero nobis ille, quem instituebamus, orator, a dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quam in altum si-

mus ablati, ſentire cœpimus. Nunc *cælum undique & undique pontus.* Unum modo in illa immenſa vaſtitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipſe, quamvis tanta atque tam inſtructa nave hoc mare ingreſſus, contrahit vela, inhibetque remos, & de ipſo demum genere dicendi quo ſit uſurus perfectus orator, ſatis habet dicere. At noſtra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & aſſignabit officia. Ita nec antecedentem conſequi poſſumus, & longius eundum eſt, ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honeſtorum; & velut tutioris audentiæ eſt tentare quibus paratior venia eſt.

CAP. I. SIT ergo nobis orator quem inſtituimus, is qui a M. Catone finitur, *vir bonus dicendi peritus.* Verum id quod ille poſuit prius, etiam ipſa natura potius ac majus eſt, utique *vir bonus.* Id non eo tantum, quod ſi vis illa dicendi malitiam inſtruxerit, nihil ſit publicis privatiſque rebus pernicioſius eloquentia: ſed nos quoque ipſi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati ſumus, peſſime mereamur de rebus humanis, ſi latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipſa natura in eo quod præcipue indulſiſſe homini videtur, quoque nos a cæteris animalibus ſeparaſſe, non parens, ſed noverca fuerit, ſi facultatem dicendi, ſociam ſcelerum, adverſam innocentiæ, hoſtem veritatis invenit. Mutos enim naſci, & egere omni ratione ſatius fuiſſet, quam providentiæ munera in mutuam perniciem convertere. Longius tendit hoc judicium meum. Neque enim tantum id dico, eum qui ſit orator, virum bonum eſſe oportere: ſed ne futurum quidem oratorem, niſi vi-

rum

rum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis qui proposita honestorum ac turpium via, pejorem sequi malint: neque prudentiam; cum in gravissimas frequenter legum, semper vero malæ conscientiæ pœnas a semetipsis improviso rerum exitu induantur. Quod si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modo a sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum; certe non fiet unquam stultus, orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest: primum quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium: & cogitare optima simul ac deterrima non magis est unius animi, quam ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quod mentem tantæ rei intentam, vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque alio ducente causa, spectabit id solum ad quod accingitur. Quod si agrorum nimia cura, & solicitior rei familiaris diligentia, & venandi voluptas, & dati spectaculis dies, multum studiis auferunt (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas, cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, & illa per quietem visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affectibus concisum atque laceratum, quam mala mens. Nam & cum insidiatur pectori, spe, curis, labore distringitur: & jam cum sceleris compos fuerit, solicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium exspectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut

CAP. I. ulli bonæ arti locus? Non hercle magis quam frugibus in terra sentibus ac rubis occupata. Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei? Non præcipue acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere? Dicetne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus? Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ, pessimo atque optimo viro, uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo erit & perfectus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud. Sed ne more Socraticorum nobismetipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum quam bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici quæ proposita fuerint, vera & honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem & dicit sæpius vera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemtu opinionis, & ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore affir-

mant.

mant. Sequitur in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, & irritus labor. Nam sicut in vita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus, malæ causæ argumentum. Nunc de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi invidia subeunda est, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam; cum & pulcherrima ejus in republica consilia, & finem vitæ clarum legam. Nec Marco Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus: integerrime provincia administrata: & repudiatus viginti-viratus; & civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, id est reipublicæ jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optime respondit ipse, *non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis:* quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo. Quod si defuit his viris summa virtus, sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici, si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras, non *sapi-* CAP. I.

CAP. I. *entem se*, ut qui ante eum fuerunt, sed *studiosum sapientiæ* vocari voluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem, sæpe dixi, dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem; ut amicos & bonos viros & prudentissimos dicimus vulgo, quorum nihil nisi perfecte sapienti datur. Sed cum proprie, & ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille. Quanquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adjici potuerit invenio, fortasse inventurus quod adhuc abscissurum putem fuisse, (nam fere sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitiorum: & se ipse multa ex illa juvenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minime sui contemtor, asseruit, & melius dicere certe data longiore vita, & ætate ad componendum severiore potuisset; non maligne crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius id & liberius defendere. An vero M. Antonius neminem a se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est: ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inveniri posse, eo quod fuerit, perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur esse perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt: nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimice pluribus locis insequun-

ſequuntur. Concedamus ſane (quod minime natura patiatur) repertum eſſe aliquem malum virum ſumme diſertum: nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu promti, viri fortis nomen conceſſerim, quia ſine virtute intelligi non poteſt fortitudo. An ei qui ad defendendas cauſas advocatur, non eſt opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat, ſed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo ſacro nomine? Quod ſi mediocribus etiam patronis convenit hæc quæ vulgo dicitur *bonitas*, cur non orator ille qui nondum fuit, ſed poteſt eſſe, tam ſit moribus quam dicendi virtute perfectus? Non enim forenſem quandam inſtituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut aſperioribus verbis parcamus) non inutilem ſane litium advocatum, quem denique cauſſidicum vulgo vocant: ſed virum cum ingenii natura præſtantem, tum vero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetuſtas cognoverit, ſingularem, perfectumque undique, optima ſentientem, optimeque dicentem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum ſcelera compeſcet, aut in pecuniariis quæſtionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, ſed in majoribus clarius elucebit, cum regenda ſenatus conſilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quendam videtur finxiſſe Virgilius, quem in ſeditione vulgi jam faces & ſaxa jaculantis, moderatorem dedit?

Tum

CAP. I.

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant.

Habemus igitur ante omnia *virum bonum*, post hæc adjecit *dicendi peritum*,

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex mediis sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus, tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas, & fortitudo, & honesti præsens imago successerit? Quæ certe melius persuadebit aliis, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit loquendi facultas, quæ non titubet ac hæreat quoties ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quam sentit. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio: quæ etiamsi lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur: nec quicquam non diserte, quod honeste dicitur. Quare juventus, imo omnis ætas (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan & consummare contingat. Nam si natura non prohibet & esse virum bonum, & esse dicendi peritum: cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenii non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certe prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum

cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidit, & ipsa judicanda est malum: pejores enim illos facit, quibus contingit. Videor mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui diserti esse quam boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confesso loquutus es, nisi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa. Quibus ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro boni viri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum ut ea facilius & deprehendamus, & refellamus; quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota quæ nocent, fuerint. Neque enim Academici cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catône non minoribus viribus contra justitiam dicitur disseruisse, quam pridie pro justitia dixerat, injustus ipse vir fuit. Verum & virtus quid sit, adversa ei malitia detegit: & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, & plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium, imperatori. Verum & illud quod prima propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis a me proponi mirabitur (quanquam CAP. I.

Xxxx non

CAP. I. non eſt hæc mea proprie ſententia, ſed eorum quos graviſſimos ſapientiæ magiſtros ætas vetus credidit) ſic judicet, pleraque eſſe quæ non tam factis, quam cauſis eorum, vel honeſta fiant, vel turpia. Nam ſi hominem occidere, ſæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum eſt; aſperiora adhuc dictu, ſi communis utilitas exegerit, facere conceditur. Ne hoc quidem nudum eſt intuendum, qualem cauſam vir bonus, ſed etiam quare, & qua mente defendat. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque aſperrimi confitentur, facturum aliquando bonum virum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam levioribus cauſis: uti pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus: nedum ſi ab homine occidendo graſſator avertendus ſit, aut hoſtis pro ſalute patriæ fallendus: ut hoc quod alias in ſervis quoque reprehendendum eſt, ſit alias in ipſo ſapiente laudandum. Id ſi conſtiterit, multa jam video poſſe evenire, propter quæ orator bene ſuſcipiat tale cauſæ genus, quale remota ratione honeſta non ſuſcepiſſet. Nec hoc dico, quia ſeveriores ſequi placet leges, pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametſi non mediocris hæſitatio eſt, hinc juſtitiæ propoſita imagine, inde pietatis; nihil dubii relinquamus: Sit aliquis inſidiatus tyranno, atque ob id reus: utrumne ſalvum eum nolet is qui a nobis finitur orator? an ſi tuendum ſuſceperit, non tam falſis defendet, quam qui apud judices malam cauſam tuetur? Quid ſi quædam benefacta damnaturus eſt judex, niſi ea non eſſe facta convicerimus: non vel hoc modo ſervabit orator non innocentem modo, ſed

ſed etiam laudabilem civem? Quid ſi quædam juſta natura, ſed conditione temporum inutilia civitati ſciemus: nonne utemur arte dicendi, bona quidem, ſed malis artibus ſimillima? Ad hoc, nemo dubitabit, quin ſi nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo poſſint, ſicut poſſe interdum conceditur, ſalvos eſſe eos magis e republica ſit, quam puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera objicientur, non id aget, ut ſalvus ſit? Da nunc ut crimine manifeſto prematur dux bonus, & ſine quo vincere honeſte civitas non poſſit: nonne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certe Fabricius Cornelium Rufinum, alioqui & malum civem, & ſibi inimicum, tamen quia utilem ſciebat ducem, imminente bello palam conſulem ſuffragio ſuo fecit: atque id mirantibus quibuſdam, reſpondit, *A cive ſe ſpoliari malle, quam ab hoſte vanire.* Ita hic ſi fuiſſet orator, non defendiſſet eundem Rufinum vel manifeſti peculatus reum? Multa dici poſſunt ſimilia, ſed vel unum ex his quodlibet ſufficit. Non enim hoc agimus, ut iſtud illi quem formamus viro ſæpe ſit faciendum: ſed ut ſi talis coegerit ratio, ſit tamen vera finitio, *oratorem eſſe virum bonum dicendi peritum.* Præcipere vero ac diſcere quomodo etiam probatione difficili cauſa pertractetur, neceſſarium eſt. Nam frequenter etiam optimæ cauſæ ſimiles ſunt malis, & innocens reus multis veriſimilibus premitur: quo fit, ut eadem reſponſionis acommodatione ſit defendendus, qua ſi nocens eſſet. Jam innumerabilia ſunt bonis cauſis maliſque communia; teſtes, literæ, ſuſpiciones, opiniones. Non aliter autem veriſimilia quam vera confirmantur. Quapropter ut res

CAP. I. feret, flectatur oratio, vero manente, & honesta voluntate.

CAP. II. QUANDO igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest, virtus etiamsi quosdam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda: sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi forte accedamus iis, qui natura constare mores, & nihil adjuvari disciplina putant: scilicet, ut ea quidem quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemtissima, confiteantur egere doctoribus; virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui id ipsum quid sit abstinentia ignoret? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et justus, qui æqui bonique tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractaverit? O quam istud parum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de quo neminem qui literas vel primis, ut ajunt, labris degustarit, dubitaturum puto. Ad illud sequens prævertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ vim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, justo, vero, bono, deque iis quæ sunt contra posita dicantur, propria esse oratoris affirmat:

ac

ac philosophos cum ea dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur ea jam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere: ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim: quando non alia vitæ secta longius a civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quam maxime plerique eorum vitandam præcipiunt, reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus vere civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab iis qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus & gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec a dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit. Evolvendi penitus auctores qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissime possent? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus CAP. II.

CAP. II. aliquis (qualem optamus) orator hanc artem superbo nomine, & vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ adducat. Quæ quidem cum sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem: quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta? Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit: si & proprietates vocis cujusque nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis judicare, & colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est. quanquam ea non est tam minute atque concise in actionibus utendum, quam in disputationibus: quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator: ad quod impetu quoque & viribus ac decore est opus: ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quam tenuis aquæ, & objectu lapillorum resultantis. Et ut palæstrici doctores, illos quos *numeros* vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerint, in ipso luctandi certamine utantur, (plus enim pondere & firmitate & spiritu agitur), sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant: ita hæc pars dialectica, sive illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resolvenda ambiguitate, & distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando: ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam vires, ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mire calli-

callidos, cum ab illa cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quam parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur. Jam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cum alia conjectura quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur; nulla fere dici potest, cujus non parte in aliqua tractatus æqui ac boni reperiantur. Plerasque vero esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consiliis vero quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur. An de justitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate, non plurima dicet orator? sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantum sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, vere dicet. Cum sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti quod universum est; profecto nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam vero cum sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus: nonne ad id quoque instrui ab iis qui plus in hoc studii dederunt, oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum

CAP. II.

CAP. II. rum proprietate, aut æqui diſputatione, aut voluntatis conjectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo natura permixta eſt omnibus iſtis oratio, quæ quidem oratio eſt vere. Nam ignara quidem hujuſce doctrinæ loquacitas, erret neceſſe eſt, ut quæ vel nullos vel falſos duces habeat. Pars vero naturalis, cum eſt ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore ſpiritu de divinis rebus quam humanis loquendum eſt, tum illam etiam moralem, ſine qua nulla eſſe (ut docuimus) oratio poteſt, totam complectitur. Nam ſi regitur providentia mundus, adminiſtranda certe bonis viris erit *reſpublica*. Si divina noſtris animis origo, tendendum ad virtutem: nec voluptatibus terreni corporis ſerviendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Jam de auguriis, reſponſis, religioneque omni, de quibus maxima ſæpe in ſenatu conſilia ſunt verſata, non erit ei diſſerendum, ſi quidem (ut nobis placet) futurus eſt vir civilis idem? Quæ denique intelligi ſaltem poteſt eloquentia hominis optima neſcientis? Hæc ſi ratione manifeſta non eſſent, exemplis tamen crederemus. Siquidem & Periclem, cujus eloquentiæ, etiamſi nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum hiſtorici, tum etiam liberrimum genus hominum comici veteres tradunt; Anaxagoræ phyſici conſtat auditorem fuiſſe: & Demoſthenem principem omnium Græciæ oratorum dediſſe operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum ſe debere ſcolis rhetorum, quantum Academiæ ſpatiis, frequenter ipſe teſtatus eſt. Neque ſe tanta in eo unquam fudiſſet ubertas, ſi ingenium ſuum

con-

ſepto fori, non ipſius rerum naturæ finibus terminaſſet. Verum ex hoc alia mihi quæſtio exoritur, quæ ſecta conferre plurimum eloquentiæ poſſit: quanquam ea non inter multos poteſt eſſe contentio. Nam inprimis nos Epicurus a ſe ipſe dimittit, qui fugere omnem diſciplinam navigatione quam velociſſima jubet. Neque vero Ariſtippus ſummum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem, quas in hoc opere partes habere poteſt, cui judices eſſe apud quos verba faciat, & reum pro quo loquatur, & ſenatum in quo ſit dicenda ſententia, non liquebit? Academiam quidam utiliſſimam credunt, quod mos in utramque partem diſſerendi, ad exercitationem forenſium cauſarum proxime accedat. Adjiciunt loco probationis, quod ea præſtantiſſimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici ſtudio quoque ſe quodam oratorio jactant. Nam theſes dicere exercitationis gratia fere eſt ab his inſtitutum. Stoici ſicut copiam nitoremque eloquentiæ fere præceptoribus ſuis defuiſſe concedant neceſſe eſt, ita nullos aut probare acrius, aut concludere ſubtilius contendunt. Sed hæc inter ipſos, qui velut ſacramento rogati, vel etiam ſuperſtitione conſtricti, nefas ducunt a ſuſcepta ſemel perſuaſione diſcedere. Oratori vero nihil eſt neceſſe in cujuſquam jurare leges. Majus enim eſt opus atque præſtantius ad quod ipſe tendit, & cujus eſt velut candidatus, ſi quidem eſt futurus cum vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi, facundiſſimum quemque proponet ſibi ad imitandum: moribus vero formandis quam honeſtiſſima præcepta, rectiſſimamque ad vir-

Cap. II. tutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, ſed tamen erit plurimus in maximis quibuſque ac natura pulcherrimis. Nam quæ poteſt materia reperiri ad graviter copioſeque dicendum magis abundans, quam de virtute, de republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia. Hæc ſunt quibus mens pariter atque oratio inſurgant: quæ vere bona, quid mitiget metus, coerceat cupiditates, eximat nos opinionibus vulgi, animumque cœleſtem. Neque ea ſolum quæ talibus diſciplinis continentur, ſed magis etiam quæ ſunt tradita antiquitus, dicta ac facta præclare, & noſſe, & animo ſemper agitare convenit. Quæ profecto nuſquam plura majoraque, quam in noſtræ civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, juſtitiam, fidem, continentiam, frugalitatem, contemtum doloris ac mortis, melius alii docebunt, quam Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis valent, Romani (quod eſt majus) exemplis. Tantum quod non cognatis ſideribus admoneri; quin non modo proximum tempus, lucemque præſentem intueri, ſatis credat: ſed omnem poſteritatis memoriam, ſpatium vitæ honeſtæ, & curriculum laudis exiſtimet. Hinc mihi ille juſtitiæ hauſtus bibat, hinc ſumtam libertatem, in cauſis atque conſiliis præſtet. Neque erit perfectus orator, niſi qui honeſte dicere & ſciet & audebit.

Cap. III. JURIS quoque civilis neceſſaria huic viro ſcientia eſt, & morum ac religionum ejus reipublicæ quam capeſſet. Nam qualis eſſe ſuaſor in conſiliis publicis privatiſve poterit, tot rerum quibus præcipue

pue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? pene non dissimilis iis, qui poetarum scripta pronunciant. Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi a judice credi postulaturus est, aliena fide dicet: & ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi præcepta & composita, & sicut cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad judicem perferet; quid fiet in iis quæstionibus quæ subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? & inter subsellia minores advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si forte peritus juris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quod credit eum scire, qui moneat. Neque ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum qui velut ad arculas sedent, & tela agentibus subministrant: neque idem Græcos quoque nescio factitasse: unde nomen his pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius præparabit ea, quæ, cum aget, esse in causa velit? Nisi forte imperatorem quis idoneum Cap. III.

CAP. III. credit in præliis quidem ſtrenuum & fortem, & omnium quæ pugna poſcit, artificem: ſed neque delectus agere, nec copias contrahere atque inſtruere, nec proſpicere commeatus, nec locum capere caſtris ſcientem: prius eſt enim certe parare bella, quam gerere. Atqui ſimillimus huic ſit advocatus, ſi plura quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit: cum præſertim hoc, quod eſt maxime neceſſarium, non tam ſit arduum, quam procul intuentibus fortaſſe videatur. Namque omne jus quod eſt certum, aut ſcripto aut moribus conſtat: dubium æquitatis regula examinandum eſt. Quæ ſcripta ſunt, aut poſita in more civitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis ſunt enim, non inventionis. at quæ conſultorum reſponſis explicantur, aut in verborum interpretatione ſunt poſita, aut in recti pravique diſcrimine. Vim cujuſque vocis intelligere, aut commune prudentium eſt, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuique notiſſima. Nos porro & bonum virum & prudentem, inprimis oratorem putamus: qui cum ſe ad id quod eſt optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur, ſi quis ab eo conſultus diſſentiet, cum ipſis illis diverſas inter ſe opiniones tueri conceſſum ſit. Sed etiam ſi noſſe quid quiſque ſenſerit, volet, lectionis opus eſt: qua nihil eſt in ſtudiis minus laborioſum. Quod ſi plerique deſperata facultate agendi, ad diſcendum jus declinaverunt, quam id ſcire facile eſt oratori, quod diſcunt qui ſua quoque confeſſione oratores eſſe non poſſunt? Verum & M. Cato cum in dicendo præſtantiſſimus, tum juris idem fuit peritiſſimus: & Scævolæ Servioque Sulpitio conceſſa eſt etiam facundiæ

diæ virtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nuſquam eſt deſtitutus ſcientia juris, ſed etiam componere aliqua de eo cœperat: ut appareat poſſe oratorem non diſcendo tantum juri vacare, ſed etiam docendo. Verum ea quæ de moribus excolendis ſtudioque juris præcepimus modo, ne quis eo credat reprehendenda, quod multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam neceſſe eſt, confugerint ad hæc diverticula deſidiæ: quorum alii ſe ad album ac rubricas tranſtulerunt, & formularii, vel, ut Cicero ait, leguleii quidam eſſe maluerunt: tanquam utiliora eligentes ea, quorum ſolam facilitatem ſequebantur: alii pigritiæ arrogantioris, qui ſubito fronte conficta, immiſſaque barba, veluti deſpexiſſent oratoria præcepta, paululum aliquid ſederunt in ſcolis philoſophorum, ut deinde in publico triſtes, domi diſſoluti, captarent auctoritatem contemtu cæterorum. Philoſophia enim ſimulari poteſt, eloquentia non poteſt. Cap. III.

INPRIMIS vero abundare debet orator exemplorum copia, cum veterum, tum etiam novorum: adeo ut non ea modo quæ conſcripta ſunt hiſtoriis, aut ſermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat noſſe: verum ne ea quidem quæ ſunt a clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut teſtimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetuſtatis fide tuta ſunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quam plurima: unde etiam ſenibus auctoritas major eſt, quod plura noſſe & vidiſſe creduntur: quod Cap. IV.

CAP. IV. Homerus frequentissime testatur. Sed non est exspectanda ultima ætas: cum studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum; etiam præteritis seculis vixisse videamur.

CAP. V. HÆC sunt quæ me redditurum promiseram instrumenta, non artis (ut quidam putaverunt) sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia, & inventionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ: ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit: ut si des arma timidis & imbellibus. Invitus mehercle dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, & quæ virtutes facillime generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, si quis hæc forte minus adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem a me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab iis quæ sunt facienda; unde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum propter quem facere honeste pudet? Neque ego rursus nolo eum qui se dictu-

dicturus, & ſolicitum ſurgere, & colore mutari, & periculum intelligere: quæ ſi non accident, etiam ſimulanda erunt: ſed intellectus hic ſit operis, non metus: moveamurque, non concidamus. Optima eſt autem emendatio verecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons, magna conſcientia ſuſtinetur. Sunt & naturalia, ut ſupra dixi, quæ tamen & cura juvantur, inſtrumenta, vox, latus, decor: quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas noſtra copioſiores: ſed cum diceret, eminere inter æquales Trachallus videbatur: ea corporis ſublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, geſtus præſtantia, vox quidem, non ut Cicero deſiderat, pene tragœdorum, ſed ſuper omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certe cum in baſilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris eſt, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent; & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumelioſiſſimum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum eſt, & rara felicitas: quæ ſi non adſit, ſane ſufficiat, ab iis quibus quis dicit, audiri. Talis debet eſſe orator; hæc ſcire. CAP. V.

AGENDI autem initium ſine dubio ſecundum vires cujuſque ſumendum eſt: neque ego annos definiam, cum Demoſthenem puerum admodum actiones pupillares habuiſſe manifeſtum ſit: Calvus, Cæſar, Pollio, multum ante quæſtoriam omnes ætatem graviſſima judicia ſuſceperint: prætextatos egiſſe quoſdam ſit traditum: Cæſar Auguſtus duodecim natus annos, aviam pro roſtris laudaverit. Modus mihi CAP. VI.

CAP. VI. mihi videtur quidam tenendus, ut neque præpropere distringatur immatura frons, & quicquid est illud adhuc acerbum, proferatur. Nam inde & contemtus operis nascitur, & fundamenta jaciuntur impudentiæ, & (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majusque fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est. Quare fructum studiorum viridem & adhuc dulcem promi decet, dum & venia & spes est, & paratus favor, & audere non dedecet: & si quid desit operi, supplet ætas: & siqua sunt dicta *juveniliter*, pro indole accipiuntur: ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus, *Quid enim tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis?* Quæ cum sex & viginti natus annos, summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, & annis liquata jam senior idem fatetur. Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia veri discriminis facies: plusque, si separes, usus sine doctrina, quam citra usum doctrina valeat. Ideoque nonnulli senes in scola facti, stupent novitate cum in judicia venerunt, & omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic & judex tacet, & adversarius obstrepit, & nihil temere dictum perit: & siquid tibi ipse sumas, probandum est: & laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem, aqua deficit: & omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam caussis loquendum est: quod illi diserti minime sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui

qui ſibi eloquentiores videantur, quam ut cauſas agant. Cæterum illum quem juvenem, teneriſque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, & incipere a quammaxime facili ac favorabili cauſa velim, ut catuli ferarum molliore præda ſaginantur: & non utique ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere; ſed jam ſcientem quid ſit pugna, & in quam rem ſtudendum ſit, refici atque renovari. Sic & tyrocinii metam, dum facilius eſt audere, tranſierit, nec dicendi facultatem uſque ad contemtum operis adduxerit. Uſus & hac ratione M. Tullius, cum jam clarum meruiſſet inter patronos, qui tum erant, nomen, in Aſiam navigavit, ſeque & aliis ſine dubio eloquentiæ ac ſapientiæ magiſtris, ſed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rurſus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cum inter ſe congruunt præcepta & experimenta. Cap. VI.

CUM ſatis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in ſuſcipiendis cauſis erit: in quibus defendere quidem reos profecto quam facere vir bonus malet: non tamen ita nomen ipſum accuſatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci poſſit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam & leges ipſæ nihil valeant, niſi actoris idonea voce munitæ: & ſi pœnas ſcelerum expetere fas non eſt, prope eſt ut ſcelera ipſa permiſſa ſint: & licentiam malis dari, certe contra bonos eſt. Quare neque ſociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rempublicam conſpiratio- Cap. VII.

CAP. VII. rationes inultas patietur orator: non pœnæ nocentium cupidus, ſed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non poſſunt, ſolo metu continentur. Itaque ut accuſatoriam vitam vivere & ad deferendos reos prœmio duci, proximum latrocinio eſt: ita peſtem inteſtinam propulſare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoque principes in republica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique ſunt etiam clari juvenes obſidem reipublicæ dare malorum civium accuſationem: quia nec odiſſe improbos, nec ſimultates provocare, niſi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idque cum ab Hortenſio, *Lucullis*, Sulpitio, Cicerone, Cæſare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum eſt: quorum alter appellatus eſt ſapiens, alter niſi creditur fuiſſe, vix ſcio cui reliquerit hujus nominis locum. Namque defendet omnis orator, idemque portum illum eloquentiæ ſuæ ſalutarem, non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime cauſa. Quoniam tamen omnes qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars eſt, ſuſtinere non poteſt unus, aliquid etiam commendantium perſonis dabit, & ipſorum qui judicio decernent, ut optimi cujuſque voluntate moveatur. namque hos & amiciſſimos vir bonus habebit. Summovendum vero eſt utrumque ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam ſuam: vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna cauſas vel juſtas vel improbas facit. Neque vero pudor obſtet, quo minus ſuſceptam, cum melior videretur, litem, cognita inter dicendum ini-

qui-

quitate dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. CAP. VII.
Nam & in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certe non convenit ei quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis quas supra diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet. Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare, imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo, quem in eloquente exigemus, animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cum pleraque hoc ipso possint videri vilià, quod pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est: nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cum & Socrati collatum sit ad victum: & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes a discipulis acceptaverint. Neque enim video quæ justior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, & ab iis de quibus optime meruerint, quique si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modo, sed necessarium etiam est: cum hæc ipsa opera, tempusque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, & a quo accipiat, & quantum, & quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, &

CAP. VII. imponentium periculis pretia, procul abominanda negotiatio, etiam a mediocriter improbis aberit: cum præsertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus: qui si futurus; malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quam satis erit: ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua benevolentia utetur; cum sciat se tanto plus præstitisse: non enim quia vænire hoc beneficium non oportet, perire oportet. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

CAP. VIII. PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cùm omnia quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certe judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam ut taceamus de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo vertatur, dum sint quæ vel extra causam ex personis aut communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur; aliquos & ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes quod ante agendum sit, pridie ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam etiam inter ipsa didicisse subsellia se gloriantur: partim jactantia ingenii, ut res cito accepisse videantur, tenere & intelligere prius pene quam audiant mentiti, cum multa & diserte, summisque clamoribus, quæ neque ad judicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes beneque comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delitias eorum qui doceri amicos

suos

suos jubent: quanquam minus mali est, si illi salCap. VIII.tem recte discant, recteque doceant. Sed quis discet tam bene, quam patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres, impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit. Pessimæ vero consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit: aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, mutandumve, fingendum etiam quandoque sit, potest; cur non sit orator, quando quod difficilius est, facit? Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent uti gesta sunt. Nunc & consilium & colores adjiciunt, & aliqua pejora, veris, quæ plerique cum acceperunt, immutare nefas habent, & velut themata in scolis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis discunt. Liberum igitur demus ante omnia iis quorum negotium erit, tempus ac locum: exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet verbose, & unde volent repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem & vulnus & remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua prima

CAP. VIII. expoſitione potuerunt, præſertim hominem (quod ſæpe evenit) imperitum: ſed etiam ut ſciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant cauſam, ſed agant, non ut cum patrono, ſed ut cum judice loquuntur. Quapropter nunquam ſatis credendum eſt, ſed agitandus omnibus modis, & turbandus, & evocandus. Nam ut medicis non apparentia modo vitia curanda ſunt, ſed etiam invenienda quæ latent, ſæpe ipſis ea qui curandi ſunt occulentibus: ita advocatus plura quam oſtenduntur, aſpiciat. Nam cum ſatis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rurſus ei perſonam tranſeundum eſt, agenduſque adverſarius, proponendum quicquid omnino excogitari contra poteſt, quicquid recipit in ejuſmodi diſceptatione natura. Interrogandus quam infeſtiſſime, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minime exſpectavimus, perveniemus. In ſumma, optimus eſt in diſcendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, teſtem populum, paratiſſimas conſignationes, ipſum denique adverſarium quædam non negaturum. Ideoque opus eſt intueri omne litis inſtrumentum: quod videre non eſt ſatis, perlegendum erit. Nam frequentiſſime aut non ſunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permixta ſunt, aut nimia ſunt, & fidem hoc ipſo detractura, quod non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut ſine agnitore ſigna frequenter intervenient: quæ niſi domi excuſſeris, in foro inopinata decipient: pluſque nocebunt deſtituta, quam non promiſſa nocuiſſent. Multa etiam quæ litigator nihil ad cauſam pertinere

credi-

crediderit, patronus eruet: modo per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut circumspectare in agendo, & attentare singulos minime convenit, propter quas diximus causas: ita in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cæteraque ex quibus non tantum illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemtu laboret: quorum fere pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint noceantve, tertiam deinceps personam induat judicis, fingatque apud se agi causam, & quod ipsum movisset de eadem re pronunciaturum, id potentissimum apud quemcunque agetur, existimet: & sic eum raro fallet eventus, aut culpa judicis erit. CAP. VIII.

QUÆ sint in agendo servanda, toto fere opere sumus executi: pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quam officiis agentis continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ, præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana & amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates quamlibet præcisis impositæ rupibus, aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione latius decurrendi, & æquo congressa campo, totas vires populariter explicabit: at si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, CAP. IX.

non

Cap. IX. non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatisque sententiis velut missilibus utetur: sed operibus, & cuniculis, & insidiis, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt: unde etiam cupidissimis opinionis, fructus venit. Nam cum illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama: nec judices a quo sint moti dissimulant, & doctis creditur: nec est orationis vera laus, nisi cum finita est. Et veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: idque M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusque suspectæ advocatorum insidiæ forent. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid si deprehenditur, perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent: sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod apparent: aut si unum est e duobus eligendum, causa potius laudetur quam patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam causam optime egisse. Illud certum erit, neminem pejus agere, quam qui displicente causa placet; necesse est enim extra causam sit, quod placet. Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam & suscipiendi ratio justissima est officium, & optandum etiam ut amici quam minimas lites habeant: & abunde dixit bene, quisquis rei satisfecit. At quidam etiam

etiam qui forte susceperunt negotia paulo ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, conviciis implent vacua causarum: si contingit, veris; si minus, fictis: modo sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus *canina*, ut ait Appius, *eloquentia, cognituram maledicendi subire*: quod facientibus, etiam male audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, & certe patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus a malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata: a litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, quam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium? Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur: quod nisi si forte meruerunt, & inhumanum est respectu communium officiorum, & cum ipsi qui dicit, inutile, (nam idem juris responsuris datur) tum causæ contrarium, quia plane adversarii, fiunt & inimici: & quantulumcunque his virium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimum oratori & auctoritatis & fidei affert, modestia, si a viro bono in rabulam latratoremque convertitur, compositus non ad animum judicis, sed ad stomachum litigatoris. Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem

Cap. IX.

CAP. IX. tatem solet, non causis modo, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta cum laeserunt, vocantur. Nunc quia varium fere propositum agentium fuit, & quorundam cura, tarditatis; quorundam facilitas, temeritatis crimine laboravit; quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur. Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solum negligentis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejus agere quam possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quam quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta quam res patietur plurima; & ut Demosthenes ait, si contingeret, sculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in judiciis publicis post interjectos dies dantur, permiserint: at cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt: adeo ut paulo minus promtis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quam opinati fuerant, occurrerint. Inviti enim recedunt a præparatis, & tota actione respiciunt, requiruntque num aliquid ex illis, intervallis atque ex tempore dicendis inseri possit. quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modo, ut in opere male juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrumque alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum; quæ ex tempore dicenda sunt, non sequuntur. Itaque in his actionibus

omni, ut agricolæ dicunt, *pede standum est*. Nam cum in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus; alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere: idque est tutius stylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & transfertur. Sed sive in respondendo fuerit subito dicendum, sive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina & studium & exercitatio dederit vires etiam facilitatis; quemque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in caussis oratio, quam in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit causæ discendæ tempus: nam cætera semper sciet. CAP. IX.

SUPEREST ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus a nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus, oratio, pluresque ejus formæ, sicut ostendam; in omnibus his & ars est & artifex: plurimum tamen invicem differunt; nec solum specie, ut signum signo, & tabula tabulæ, & actio actioni; sed genere ipso, ut Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem hæc operum genera quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: CAP. X.

CAP. X. bent: atque ideo nondum est perfectus orator: ac nescio an ars ulla: non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito. Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo gratia visenda sint, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos exstiterunt auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Post Zeusis atque Parrhasius non multum ætate distantes circa Peloponnesia ambo tempora (nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeusis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum secutus, cui validissima quæque forma etiam in fœminis placet. Ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum legumlatorem vocent, quia deorum atque heroum effigies quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri, pictura præcipue, sed diversis virtutibus. Nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus (quas φαντασίας vocant) Theon Samius, ingenio & gratia, quam in se ipse maxime jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod & cæteris optimis studiis inter præcipuos,

cipuos, & pingendi fingendique idem mirus artifex fuit. Similis in ſtatuis differentia. Nam duriora, & Thuſcanicis proxima Calon atque Egeſias, jam minus rigida Calamis, molliora adhuc ſupra dictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto ſupra cæteros, cui quanquam a pleriſque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deeſſe pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit ſupra verum, ita non expleviſſe deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refugiſſe, nihil auſus ultra læves genas. At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quam hominibus efficiendis melior artifex traditur, in ebore vero longe citra æmulum, vel ſi nihil niſi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Jovem feciſſet: cujus pulchritudo adjeciſſe aliquid etiam receptæ religioni videtur; adeo majeſtas operis deum æquavit. Ad veritatem Lyſippum & Praxitelem acceſſiſſe optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in eo reprehenditur, & fuit ſimilitudinis quam pulchritudinis amantior. In oratione vero ſi ſpecies intueri velis, totidem pene reperias ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuere quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam ingenii vim præ ſe ferentia. Hinc ſunt Lælii, Africani, Catones, Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Calones appelles. Mediam illam formam teneant L. Craſſus, Q. Hortenſius. Tum deinde effloreſcat non multum inter ſe diſtantium temporum oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæſaris, indolem Cœlii, ſubtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpitii, acerbitatem Caſſii, dili-

Cap. X.

CAP. X. ligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperiemus. In his etiam quos ipsi vidimus copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Crispi, sonum Trachalli, elegantiam Secundi. At M. Tullium, non illum habemus Euphranorem circa plurium artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen & suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem, & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem, ac pene (quod procul absit) viro molliorem. Postea vero quam triumvirali proscriptione consumtus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ, non responsurum invaserunt. Ille tamen qui jejunus a quibusdam & aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quam nimiis floribus & ingenii affluentia potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Præcipue vero presserunt eum, qui videri Atticorum imitatores concupiebant. Hæc manus quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, metrorum superstitiosum, devinctumque illis legibus insequebatur. Unde nunc quoque aridi, & exsucci, & exsangues (hi sunt enim qui suæ imbecillitati, sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant) quia clariorem vim eloquentiæ velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt: quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit. Et antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cum hi

pressi

pressi & integri, contra inflati illi & inanes haberentur: in his nihil superflueret, illis judicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum & Santra est, hoc putant accidisse, quod paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint: ideoque ea quæ proprie signari poterant, circuitu cœperint enunciare, ac deinde in eo perseverarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse & dicentium & audientium naturæ videntur: quod Attici limati quidem & emuncti nihil inane aut redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioqui & jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus, Rhodium: quod velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt. Neque enim Attice pressi, neque Asiane sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum: quæ, velut sata quædam cælo terraque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur. Nemo igitur dubitaverit longe esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est, judicium acre, tersumque: ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias, hunc enim amplectuntur CAP. X.

tur

CAP. X. tur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad Coccum & Antocidem remittemur. Interrogare tamen velim an Isocrates Attice dixerit: Nihil enim tam est Lysiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certe. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores, Isæum, Antiphontem: quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie. Quid ille, cujus modo fecimus mentionem, Æschines, nonne his latior & audentior, & excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues & circumspectos, vi, sublimitate, *impetu*, *cultu*, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores reipublicæ, satis manifesto docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum num Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similemne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus & cœlesti fragori comparant Comici, dum illi conviciantur? Quid est igitur cur in iis demum qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertilioremve segetem, negaturos Atticam esse, quod plus quam acceperit seminis reddat, quia hanc ejus terræ fidem Menander eludit. Itaque nunc si quis ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius natura, sive

lege

lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes: & si quid exierit numeris aptius; fortasse non possit; sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Melius de hoc nomine sentiant, credantque Attice dicere esse optime dicere. Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispositione, consilio, cæteris hujus generis artibus similis Græcæ ac prorsus discipula ejus videtur: ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque est ipsi statim sonus durior, quando & jucundissimas ex Græcis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant: quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio, ut in *Zephyris* & *Zopyris*, quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam & barbarum efficient, & velut in locum earum succedent tristes & horridæ, quibus Græcia caret. Nam & illa quæ sexta est nostrarum, pene non humana voce, vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est: quæ etiam cum vocalem proximam accipit, quassa quodammodo; utique quoties aliquam consonantium frangit, multo fit horridior. Æolicæ quoque literæ, qua *servum cervumque* dicimus, etiamsi forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras & illa syllabas facit, quæ ad conjungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, alias supervacua, ut *equos* ac *equum* scribimus, cum etiam ipsæ hæ vocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos

Cap. X.

Cap. X. nullus est; ideoque scribi illorum literis non potest. Quid quod pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus *M*, qua nullum Græce verbum cadit? At illi, *N* jucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid quod syllabæ nostræ in *B* literam, & *D* innituntur? adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed & in præpositione *B* literæ absonam & ipsam *S* subjiciendo. Sed accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circunducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre, aut circumire: etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est. Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis Attici, det mihi in eloquendo eandem jucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus: ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus adjuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus sublimes varii eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum ni-

tore

tore illuminanda. Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior? copia vincamus. Ingenia Græcorum etiam minora suos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior spiritus nostros sinus tendat. Non tamen alto semper feremur: nam & littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus? ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non sidat, inveniam. Neque enim si tenuiora hæc ac pressiora Græci melius, in eoque vincimur solo, & ideo in comœdiis non contendimus; prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda ut optime possumus: possumus autem rerum modo & judicio esse similes: verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis & acutus, & non asper, & non indistinctus, & non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Qui porro non satis est, quo nihil esse melius potest? Ad hoc, quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquimur, contento promere animi voluntatem, nihilque arcessiti & elaborati requirente: quicquid huc sit adjectum id esse affectationis, & ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum a veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum a natura sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora etiamsi validiora fiant exercitatione, & lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, at-

Cap. XI.

CAP. X. que ab illa specie quæ sit concessa hominibus abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maxime secundum naturam dixisse contendunt, mox poetis similiores extitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione falsa & impropria virtutes ducentes. Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum a propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: cui si res indicare modo satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret, sed cum debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adjutoriis, quæ sunt ab eadem nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere vires, & colorem trahere, naturale est: ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, & idem omnes deceret. At aliter loquuntur, & servant personarum discrimen: ita quo quisque plus efficit dicendo, eo magis secundum naturæ eloquentiam dicit. Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catone Gracchisque, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id fecisse

M.Tul-

M. Tullium video, ut cum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maxime) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cujus voluptates nihil equidem quod addi possit invenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione causæ & dicendi auctoritate, si nimium crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non invicem offecerint. Sed me hactenus cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne crassa toga sit, non serica: ne intonsum caput, non in gradus atque annulos comtum: cum in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterum hoc quod vulgo sententias vocamus, quodque veteribus, præcipue Græcis, in usu non fuit, apud Ciceronem enim invenio, dum rem contineant, & copia non redundent, & ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent. Ac sunt qui hæc excitatiora lumina etiamsi dicere permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt: ideoque in agendo clarissimos quosdam, nihil posteritati mansurisque mox literis reliquisse, ut Periclem & Demadem: rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem: præterea, in agendo plus impetum posse plerumque, & petitas vel paulo licentius voluptates. Commovendos enim esse, docendosque animos imperito-

Cap. X.

CAP. X. peritorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum ac limatum, & ad legem ac regulam compositum esse oportere: quia veniat in manus doctorum, & judices artis habeat artifices. Quin illi subtiles, ut similes ac multi persuaserunt magistri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα scribendo esse aptius tradiderunt. Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere: neque aliud esse oratio scripta, quam monumentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes; non dico, nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando quæ vitiosa sunt, scio. Quo different igitur? Quod si mihi des consilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modo, sed etiam ejus qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam procemia supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet. non enim trahentur his illi sapientes. proprie & significanter rem indicare, probatione colligere, satis est. Cum vero judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sæpius, atque interim rustici: omnia quæ ad obtinendum quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt, eaque etiam cum dicemus, promenda, & cum scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An Demosthenes male sic egisset ut scripsit, aut Cicero? aut eos præstantissimos oratores alia quam scriptis cognoscimus? Melius egerunt igitur, an pejus? nam si pejus, sic potius oportuit dici ut scripserunt: si melius, sic oportuit scribi ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget orator ut scribit? Si licebit, semper:

quod

quod si impediant brevitate tempora a judice data, multum ex eo quod potuit dici, recidetur: editio habebit omnia. Quæ autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: atque ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut Cicero præcipit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse qui facile judicem doceat, aptandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusticum testem an Amphiona nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breviavitque secundam ejus nominis syllabam, & ille eum sic optime norat. Hujusmodi casus efficiunt ut aliquando dicatur aliter quam scribitur, cum dicere quomodo scribendum est, non licet. Altera est divisio, quæ in tres partes & ipsa discedit, quia discerni posse etiam recte dicendi genera inter se videntur. Nanque unum subtile, quod ἰσχνὸν vocant. Alterum grande atque robustum, quod constituunt ἁδρόν. Tertium alii medium ex duobus: alii floridum, (namque id ἀνθηρὸν appellant) addiderunt, quorum tamen ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud utrocunque nomine, delectandi, sive aliud interconciliandi præstare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur. Itaque illo subtili præcipue ratio narrandi probandique consistit: sed quod fit etiam detractis cæteris virtutibus, suo genere plenum. Medius hic modus, & translationibus crebrior, & figu- CAP. X.

CAP. X. figuris erit jucundior, egreſſionibus amœnus, compoſitione aptus, ſententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam, & virentibus utrinque ſylvis inumbratus. At ille qui ſaxa devolvat, & pontem indignetur, & ripas ſibi faciat, multus & torrens judicem vel nitentem contra feret, cogetque ire qua rapit. Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: apud hunc & patria ipſa exclamabit, aliquemque (ut Ciceronem in oratione contra Catilinam in ſenatu) alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & vi ſuperlationum quoquo eriget: *Quæ Charybdis tam vorax*? &, *Oceanus medius fidius ipſe.* Nota ſunt enim jam ſtudioſis hæc lumina. Hic deos ipſos in congreſſum prope ſuum ſermonemque deducet, *Vos enim Albani tumuli atque luci: vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, ſacrorum populi Romani ſociæ & æquales.* Hic iram, hic miſericordiam inſpirabit: Cum dicet, *Te vidit, & appellavit, & flevit*: & per omnes affectus auditor huc atque illuc ſequetur, nec doceri deſiderabit. Quare ſi ex tribus his generibus neceſſario ſit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & validiſſimum alioqui, & maximis quibuſque cauſis accommodatiſſimum? Nam & Homerus brevem quidem cum animi jucunditate, & propriam (id enim eſt non errare verbis) & carentem ſupervacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ ſunt virtutes generis illius primi. Et ex ore Neſtoris dixit dulciorem melle profluere ſermonem: qua certe delectatione nihil fingi majus poteſt. Sed ſummam aggreſſus, ut in Ulyſſe, facundiam, magnitudinem illi junxit: cui orationem nivibus hybernis, & copia verborum atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur

igitur nemo mortalium contendet: hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat: hæc est vera dicendi facultas. Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile validumque tertium aliquid constitutum est: ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam & subtili plenius aliquid atque subtilius, & vehementi remissius atque vehementius invenitur: ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur: ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant: sicut quatuor ventos generaliter a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum proprie deprehendantur. Eademque musicis ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultissimum quærere ad quam recturus se sit orator: cum omnis species, quæ modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo genus dicendi vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causa modo, sed pro partibus causæ. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsionibus, & de certa re credita dicet; sententiarum in senatu, & concionum, & privatorum consiliorum servabit discrimina; multa ex differentia personarum, locorum, tempo-

CAP. X.

CAP. X. rumque mutabit : ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex iisdem eventibus iram & misericordiam petet : alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes. Non unus color prooemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis, servabitur. Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane, non ubique simul, sed ubique partibus : Sic fiet cum id propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter : tum laudem quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequetur. *Falluntur* enim plurimum, qui vitiosum & corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut praecipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile. Quod quidem placere multis nec inficior, nec miror. Est enim jucundi operis ac favorabilis qualiscunque eloquentia, & ducit animos naturali voluptate vox omnis: neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli; quo minus mirum est quod nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi vero quid exquisitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem; neque immerito: nam ne illud quidem facile est. Sed evanescunt haec atque emoriuntur comparatione meliorum : ut lana tincta fuco citra purpuras placet; at si contuleris etiam, lacernae conspectu me-

lioris

lioris obruatur, ut Ovidius ait: si vero judicium his corruptis acrius adhibeas, ut fuco tinctis sulphura, jam illud, quod fefellerat, exuat mentitum colorem, & quadam vix enarrabili fœditate pallescant. Lucent igitur hæc citra solem, ut & quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona. Neque vero omnia ista de quibus locuti sumus, orator optime tantum, sed etiam facillime faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat & coquit, ægre verba vertentem, & perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille, & sublimis, & locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti circa ima labor est: cæterum quantum processeris, mollietur dives & lætius solum. Et si hæc quoque jam levius suprema perseverantibus studiis evaseris, inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte proveniunt: quæ tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt. Sed & copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est: & nitor ille cultum virilem, & inventio judicium. Sic erunt magna, non nimia: sublimia, non abrupta: fortia, non temeraria: severa, non tristia: gravia, non tarda: læta, non luxuriosa: jucunda, non dissoluta: plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est, ac tutissima fere per medium via: quia utriusque ultimum vitium est. CAP. X.

CAP. XI. HIS dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum & optimo viro, & opere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquam satis sit, & illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quam longissimum tempus; sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejus quam fecerit, faciat. Neque enim scientia modo constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate: quibus fractis aut imminutis ætate seu valetudine, cavendum est ne quid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet parum audiri *sentiat*, *ne* se queratur perire. Vidi ego longe omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videatur) riderent, alii erubescerent. quæ occasio fuit dicendi, *malle eum deficere quam desinere*. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis veniat insidias, receptui canet, & in portum integra nave perveniet. Neque enim minores eum, cum id fecerit, studiorum fructus prosequentur. Aut ille monumenta rerum posteris, aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, jura quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt vero ejus domum optimi juvenes more veterum, & veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut vetus guberna-

tor

tor, littora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit: non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quam docere quod optime scias? Sic ad se Cælium deductum a patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hirtium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cum jam secretus & consecratus, liber invidia, procul contentionibus, famam in tuto collocarit, & sentiet vivus eam quæ post fata præstari magis solet, venerationem, & quid apud posteros futurus sit, videbit. CAP. XI.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est, docuisse quod scierit. Vereor tamen, ne aut magna nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse, & dicendi peritum velim: aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque præcepta, & scientiam juris civilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur, adjecerim; quique hæc operi nostro necessaria esse crediderint, velut remoram perhorrescant, ac desperent ante experimentum. Qui primum renuncient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quæ velit: cum maria transire, syderum cursus numerosque cognoscere,

CAP. XI. mundum ipsum pene dimetiri, minores sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus. Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque impervium, neque saltem durum putent. Nam id quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maxime constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem quæ virtutem docent artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt quæ petuntur, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Brevis *est* institutio vitæ honestæ beatæque, si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promtum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucribus convenit: ita certe facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam vivere. Cætera vero, etiamsi ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, & ratio, & modus. sed culpa est in præceptoribus prima. qui libenter detinent quos occupaverunt, partim cupidate diutius exigendi mercedulas; partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur; partim etiam inscientia tradendi, vel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo quod novimus, quam discere quæ nondum scimus, melius putamus. Nam ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam

multis

multis annis, quam in more est plurimorum, (ut de his a quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola, & tantum laboris in rebus falsis consumere; cum satis sit modico tempore imaginem veri discriminis, & dicendi leges comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una ejus specie consenescendum. Cognoscere enim, & præcepta vivendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scolastici sumus. Dicendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quælibet enim ex iis artibus quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi solet. adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires cito facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, & tamen quam multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur? Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere, quod quidem potest, omnia: sed breve nobis tempus nos facimus. Quantulum enim studiis impertimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt; adjice tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, & vinum, & flagitiosus omni genere voluptatum animus; ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa ætas, & abunde satis ad discendum spatia viderentur: & diurna tantum computantibus tempora: & noctes, quarum bona pars omni somno longior CAP. XI.

CAP. XI. gior est; adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec vero si Geometræ, & Grammatici, cæterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta aut certe non dubia vestigia reperiuntur: ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se scientiam tulit, sed *vestem*, & annulum, crepidasque, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atque ita se præparavit, ne cujus alterius ope egeret, neve ullius rei: Gorgias quoque summæ senectutis, quærere auditores, de quo quisque vellet, jubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos atque Oratores pertinent, scientia complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas; ut non possit videri ulla sorte nascendi ætas felicior, quam nostra, cui docendæ priores elaboraverunt. Marcus Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit: ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupiscent. Quam multa

multa, imo pene omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cornelius Celsus mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus. At perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad excitationem studiorum, non capere id rerum naturam, ut quicquid non est factum, nec fieri quidem possit: quin omnia quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod quo primum efficerentur, habuisse. Quantum enim Poesis ab Homero & Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia a Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, ante non fuerat. Verum etiam si quis summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen *est* (ut Cicero ait) *pulchrum in secundis tertiisque consistere.* Neque enim si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri non, Tyrtæi. Quinimo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur; hi ipsi qui sunt, optimi non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum & Hortensium Cicero, sed nec alii postea vicerint. Verum transeundi spes non sit: magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio & Messala, qui jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ, agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioqui pessime CAP. XI.

CAP. XI. me de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si quod optimum fuisset effecissent. Adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac siquis hæc studia utilitate sola metiatur, pene illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram, hominibus contigisse: si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum qui a se non virtutes, sed voluptatem quæ fit ex virtutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsenti & memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certe multos infra nos videbimus.

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

FINIS.

INDEX
RERUM ET VERBORUM MEMORABILIUM
IN
M. FABII QUINCTILIANI INSTITUTIONIBUS;

Quem auxerunt Ciceronis aliorumque Auctorum loca artem oratoriam illustrantia,

Ex Indice Rhetorico Boecleriano Ms^to excerpta.

Ai di-

 quam

Apte

Avaro

Colle-

Cic.

studuum

Educa-

Eloque-

Eloquen-

a qui-

Expo-

F.

inter-

I.

Imi-

Judican-

L.

Lauda-

Lega-

de fato

M.

Oratio

Oratio-

in Ora-

Orato-

Παρα-

firma

de Pla-

Πελόπ-

Q.

R.

S.

Senten-

Studia

Theodo-

Trans-

X.

Y.

Z.

INDEX
AVCTORUM
Quorum in Institutionibus M. FABII QUINCTILIANI fit mentio.

A.

B.

Corni-

Philo-

FINIS.

